

Nosyon

Uluslararası Toplum ve Kültür alışmaları Dergisi

International Journal of Society and Culture Studies

ISSN 2667- 5951

2025 Yaz
Sayı 15
Summer / Issue 15

Nosyon: Uluslararası Toplum ve Kültür alışmaları Dergisi
Nosyon: International Journal of Society and Culture Studies

Hakemli Elektronik Dergi
Refereed Electronic Journal

Dizinlenme Bilgileri / Indexed by: İdeal Online, ROAD, ASOS İndeks, ResearchBib, CiteFactor,
DRJI, EuroPub, ERIH PLUS

Yaz / Summer 2025
Sayı 15 / Issue 15
ISSN: 2667-5951

Baş Editör / Editor-in-Chief

Doç. Dr. Öğr. Üyesi Ufuk Bircan, ufuk.bircan@gmail.com, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Editör / Editor

Dr. M. Nedim Çağlar, nedimcaglar@gmail.com, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Alan Editörleri / Section Editors

Doç. Dr. Bahar Kayıhan, bahar.kayihan@hbv.edu.tr, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Doç. Dr. Barış Çağırkan, bcagirkan@gmail.com, İzmir Demokrasi Üniversitesi

Doç. Dr. M. Emir İlhan, emirilhan@uludag.edu.tr, Bursa Uludağ Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Arda Umut Saygın, ardaumutsaygin@hotmail.com, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Erhan Hancıgaz, erhanhancigaz@gmail.com, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Elçin As, elcin.akcora.as@ege.edu.tr, Ege Üniversitesi

Dr. Zafer Demir, zaferdemir1919@hotmail.com, Ankara Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Serhat Toker, serhattoker@hotmail.com, Afyon Kocatepe Üniversitesi

Arş. Gör. Ayşe Kübra Birey, ayse.birey@hbv.edu.tr, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Arş. Gör. Demet Fırat, demetfirat14@gmail.com, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Arş. Gör. Dr. Feyyaz Fırat, feyyazfiratt@gmail.com, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Dr. Hasan Yurdakul, hasanyurdakull@hotmail.com, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Doktora İrem Köprü, irmkpr@gmail.com, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Teknik Editör / Technical Editor

Dr. M. Nedim Çağlar, nedim.caglar@hbv.edu.tr, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

İstatistik Editörü / Statistics Editor

Dr. Öğr. Üyesi Günal Bilek, gunalbilek@gmail.com, İzmir Demokrasi Üniversitesi

Yabancı Dil Editörü / Foreign Language Editor

Öğr. Gör. Hüseyin Kürşat Durmaz, hkursat85@hotmail.com, Bitlis Eren Üniversitesi

Son Okuyucu / Proof Reader

Dr. Öğr. Üyesi Arda Umut Saygın, ardaumutsaygin@hotmail.com, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Alev Fatoş Parsa, alev.parsa@ege.edu.tr, Ege Üniversitesi

Prof. Dr. Bünyamin Ayhan, bayhan@selcuk.edu.tr, Selçuk Üniversitesi

Prof. Dr. Cem Yaşın, cem.yasin@hbv.edu.tr, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Cengiz Anık, cengizanik61@gmail.com, Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Çağrı Eryılmaz, cagri.eryilmaz@bakircay.edu.tr, İzmir Bakırçay Üniversitesi

Prof. Dr. Enderhan Karakoç, enderhan@selcuk.edu.tr, Selçuk Üniversitesi

Prof. Dr. Erdal Aksoy, eaksoy@ahbv.edu.tr, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Giray Saynur Derman, saynurb@marmara.edu.tr, Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Gürcan Şevket Avcıoğlu, gsavcioglu@selcuk.edu.tr, Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin Köse, huseyink180@yahoo.com, Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Luís Xabier Martínez Rolán, xabier.rolan@uvigo.es, Universidade de Vigo
Prof. Dr. Metin Kasım, mkasim@comu.edu.tr , Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Prof. Dr. Nesrin Kalyoncu, kalyoncu_n@ibu.edu.tr, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Nesrin Kula Demir, dknesrin@aku.edu.tr, Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr. Nezih Orhon, enorhon@anadolu.edu.tr, Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Fatime Güneş - Bir kuruma bağlı değildir
Prof. Dr. İbrahim Mazman - Kırıkkale Üniversitesi
Doç. Dr. Banu Alan Sümer, banu.alansumer@idu.edu.tr, İzmir Demokrasi Üniversitesi
Doç. Dr. Cem Koray Olgun, colgun@adiyaman.edu.tr, Adıyaman Üniversitesi
Doç. Dr. Kemal Avcı, kavci@kastamonu.edu.tr, Kastamonu Üniversitesi
Doç. Dr. Kerem Özbey, ozbey-kerem@artvin.edu.tr, Artvin Çoruh Üniversitesi
Doç. Dr. Yener Lütü Mert, ylmert@hotmail.com, Üsküdar Üniversitesi
Doç. Dr. Go'zalxon Muhammadjonova - Farg'ona Davlat Universiteti, Filologiya Fakulteti
Dr. Öğr. Üyesi Elif P. Devrani, posos@tau.edu.tr, Türk-Alman Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Zuhale Güler, zuhaleguler69@hotmail.com, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Dr. Abdıraşit Babataev - Kyrgyz - Turkish Manas University

Yayıncı (Publisher): Prof. Dr. Himmet Hülür

İçindekiler / Contents

Editörden

From the editor

vii-viii

ix-x

Araştırma makaleleri / Research articles

Yeni medya haberciliğinde yapısal dönüşüm ve etik sorunlar:

1-14

Kuş Uçuşu dizisi üzerinden bir değerlendirme

Structural transformation and ethical issues in new media journalism:

An analysis through the series *Kuş Uçuşu*

Ezgi Açıkalın Avcı - Zakir Avşar

Bilgi, iletişim ve haberleşme teknolojileri şirketlerinin istihbarat amaçlı kullanımı: Huawei örneği

15-46

The intelligence utilization of information, communication, and telecommunication technology companies: The case of Huawei

Ali Kemal Özçelik - Oğuz Göksu

SEO uygulamaları aracılığıyla yayınlanan iklim değişikliği konusundaki haberlerin iklim haberciliği açısından içerik analizi

47-64

Content analysis of climate change news published through SEO applications in terms of climate journalism

Osman Araslı

Toplumsal cinsiyet ve bir sosyal öğrenme aracı olarak televizyon programları: İzleyiciler üzerine bir inceleme

65-84

Gender and television programs as a social learning as a social learning tool: A study on viewers

Aslı Akar - Emine Şahin

Erken Cumhuriyet döneminde Cumhuriyet gazetesi:

85-102

Dış politik gelişmeler üzerinden ulus devlet inşası

Cumhuriyet newspaper in the early Republican Period:

Nation state construction through foreign policy developments

Ömer Faruk Yücel

Türkiye’de sinema kültürünün değişimi ve komedi filmlerinin

103-115

sinema salonlarındaki etkinliğini kaybetmesi üzerine sayısal bir değerlendirme

The changing dynamics of cinema culture in Turkey and a quantitative evaluation of the decline in the popularity of comedy films in cinemas

Semih Kaşıkçı

Hikayeleştirilen koreograflar: 1960’ların Türk sinemasında Çingene filmleri

116-129

Narrated choreographies: Gypsy films in 1960s Turkish cinema

Gonca Girgin

Vsevolod Meyerhold'un yenilikçi sahne teknikleri bağlamında tiyatro ve sinema ilişkisi üzerine bir inceleme: <i>Metropolis</i> filmi örneği A study on the relationship between theater and cinema in the context of Vsevolod Meyerhold's innovative stage techniques: The case of the movie <i>Metropolis</i> <i>Ramazan Bilge - Umut Abdül Süsler</i>	130-145
Sükût her zaman ikrardan gelmez! Sessizlik: Toplumsal, felsefi ve iletişimsel bir fenomen Silence does not always imply contest! Silence: A Social, philosophical and communicative phenomenon <i>Nurgül Ergül</i>	146-159
Hans-Georg Gadamer'in oyun anlayışı ve oyunun bir yöntem olarak eğitimde kullanımı Hans-Georg Gadamer's understanding of play and the use of play as a method in education <i>Fahri Kars - Emel Koç</i>	160-176
Sıradanın olağanüstü temsili: Türk edebiyatında gündelik hayat çalışmaları The extraordinary representation of the ordinary: Everyday life studies in Turkish literature <i>İsmail Alperen Biçer</i>	177-188
Mekân söylemi: Politik pedagojide coğrafi anlamlar Spatial discourse: Geographical meanings in political pedagogy <i>Serkan Kırkeser - Servet Karabağ</i>	189-211
Suriyeli mültecilerin yerleşme ve kalıcılışma eğilimlerinde mekan faktörü The spatial factor in the settlement and permanence tendencies of Syrian refugees <i>İhsan Çetin</i>	212-226
Afet yardım çalışanı kadınlarda psikolojik dayanıklılık: 6 Şubat Kahramanmaraş depremlerinde görev alan kadın kamu çalışanları üzerine bir araştırma Psychological resilience among female disaster relief workers: A study on female public employees who worked in the February 6 Kahramanmaraş earthquakes <i>Sezen Sırımsı Çetin - Meliha Kırkıncioğlu</i>	227-242
Kentler kültürleri ile yaşar: Çanakkale örneği Cities live with their culture: The case of Çanakkale <i>Rüştü Ilgar</i>	243-260
<i>Bahar Kayıhan (Ed.). Dijital çağda kitle kültürü, eğlence ve sanat.</i> (Ankara: Ütopya Yayınevi, 2020) <i>Munazza Kaleem Siddiqui</i>	261-266

Marco Santoro. *Mafia Politics*. (Cambridge: Polity Press, 2022)
Hamit Ölçer

267-271

Editörden

Nosyon: Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi olarak altı yıl önce çıktığımız akademik yayın yolcuğumuzda, farklı disiplinlerin patikalarında başlayan ve sonunda kültürel üretim kavşağında birleşen akademik çalışmaları arşivimize katarak yolda olmaya devam ediyoruz.

Nosyon olarak 15. sayımızda da toplum ve kültür alanında disiplinlerarası ufku tarayan yayın misyonumuzu yenden ifa ettik. Bu sayımızda da farklı disiplinlerdeki araştırmacıların makalelerine yer verdik. Kısaca bu çalışmaları, değerlendirmeye aldığımız perspektiften okuyucularımıza takdim edecek olursak:

Nosyon'un 15'inci sayısının ilk makalesinde, Ezgi Açıkalin Avcı ve Zakir Avşar yeni medyanın geleneksel medyadan esaslı kopuşunu belirginleştiren habercilikteki etik sorunları, bir dijital yayın platformunda yayınlanan dizi üzerinden ele alıyor. İkinci makalede, Ali Kemal Özçelik ve Oğuz Göksu, Çin örneğinde, devletlerin uluslararası rekabette avantaj elde etme hedefini, yeni iletişim teknolojileri üreten bir firma üzerinden inceliyor. Mevcut sayının üçüncü makalesinde, Osman Araslı, iklim değişikliğinin yeni medya araçları üzerinden nasıl algılandığına odaklanıyor. Yeni medya araçlarına eğilen bu makalelerden sonra, Aslı Akar ve Emine Şahin, toplumsal cinsiyetin öğrenilmesinde televizyonun etkisi üzerine bir inceleme yapıyor. Akabinde Ömer Faruk Yücel, erken Cumhuriyet döneminde bir gazetenin, dış politika gündemleriyle, nasıl ulus-devlet inşasına aracılık ettiğini irdeliyor. Geleneksel medyanın atalarından olan sinemayla devam ediyoruz: Semih Kaşıkçı, COVID 19 pandemisini kerteriz alarak, dijital yayın platformlarıyla erozyona uğrayan sinema izleyicisinin son durumunu merceğe alıyor. Seyircisindeki kaybıyla yüzleştığımız sinemanın önemine; biraz geçmişe giden Gonca Girgin'in, 1960 sonrası politik ve ekonomik değişimlerin etkisiyle "Çingene" olgusunu metalaştıran Türk film endüstrisinin, "makbul" ve "öteki" olanı beden-dans-ritüel üzerinden bellekleştirmesine nasıl aracı olduğuna ilişkin yorumuyla vurgu yapmış oluyoruz. Yine sinema dercesine; onun özü olan sahneye dönerek, yirminci yüzyılın başlarındaki bir film üzerinden V. Meyerhold'un "biyomekanik oyunculuk" anlayışından hareketle Ramazan Bilge ve Umut Abdül Süsler, ortak bir öz olan oyunculuğu merkeze alarak sinema ve tiyatro ilişkisini inceliyor. Sessiz sinemanın en büyük başyapıtlarından bir olan Metropolis filminin incelemesinden sonra Nurgül Ergül, bizi "sessizlik" kavramı üzerinde felsefi, toplumsal ve iletişimsel perspektiflerden kuramsal bir yolculuğa çıkarıyor. Sessizlik açısından dil ile varoluş arasındaki rabıta ne kadar önemliyse, düşünce ile anlam arasındaki irtibat da bir o kadar önemli bir sorundur. Bu meyanda, Fahri Kars ve Emel Koç, H. G. Gadamer'in "oyun" kavramı üzerinden "başkası"na "kapalı" olan düşünce-anlam ilişkisini "oyun" kavramı üzerinden inceliyor ve oyunun, bir "eğitim yöntemi" olarak alınıp alınamayacağı üzerinde bir sorgulama yapıyor. Gündelik yaşamda "sıradanın olağanüstü temsili" gibi bir sanatsal gerçekten hareketle İsmail Alperen Biçer, Türk edebiyatında gündelik yaşamda sıradan olanın nasıl "sıra dışı" temsil edildiğini ele alan akademik çalışmaları "toplumsal dönüşüm" açısından inceliyor. Yeni iletişim ve ulaşım teknolojileriyle mekânın elimizden uçup gittiği günümüzde, mekânın yakın geçişte nasıl bir eğitim politikasının temel meselesi olduğunu coğrafya üzerinden irdeliyor. İklim değişikliği gibi göçün de günümüz dünyasının bir gerçeği olduğu aşikâr: bu hakikati, İhsan Çetin'in Türkiye'deki Suriyeli mültecilerin kalıcı olarak

yerleşmesinde mekân faktörünün etkisi üzerinde yaptığı araştırmasıyla yeniden hatırlıyoruz. Türkiye'nin bir diğer güvenlik gerçeği olan depremi konu edinen Sezen Sırımsı Çetin ve Meliha Kırkıncıoğlu, 6 Şubat'ta Türkiye'deki 10 kenti ve sakinlerini yıkıma uğratan depremin etkilediği coğrafyada afet yardım görevindeki kadınların psikolojik dayanıklılıkları üzerinde bir araştırma yapıyor. Bu sayıdaki araştırma makalelerinin sonuncusunda, depremlerde yıkılan kentlerin yeniden yaşaması için bir öneri gibi okunabilecek, "kentlerin kültürleri ile yaşadığını" ileri süren Rüştü Ilgar, Çanakkale kültürünü bize tanıtıyor. Son olarak bu sayımızda, Bahar Kayıhan'ın editörlüğünü yaptığı *Dijital Çağda Kitle Kültürü, Eğlence ve Sanat* adlı kitabın Munazza Kaleem Siddiqui tarafından incelenmesine ve Marco Santoro'nun *Mafia Politics* adlı kitabının Hamit Ölçer tarafından incelemesine yer veriyoruz. Verimli okumalar dileriz.

Yukarıda mukaddimemiz de gösteriyor ki, okuyucularımızı bu sayımızda da farklı alanlardan bilimsel çalışmalarla farklı patikalarda bir okuma yolculuğuna çıkarmış olduğumuzu umuyoruz. Böylece, Nosyon'un misyonuna sadakatle ilerlediğimizi yeniden göstermekten memnuiyet duyuyoruz.

Bitirirken; bu gururun paydaşları olan, bu sayımıza çalışmalarıyla katkı sunan yazarlarımıza, makalelerin değerlendirme sürecinde bize bilgileriyle, emekleriyle ve dahası zamanlarını vererek destek olan alan editörlerimize ve kör hakemlik ilkesi gereği adlarını zikredemediğimiz hakemlerimize şükranlarımızı sunarız.

Sosyal bilimler alanında çeşitli disiplinlerde akademik yazılarıyla Nosyon'un kültürel üretiminin "ufkuna" katılmak isteyen geleceğin yazarlarını yeni sayılarımıza davet ediyoruz. Yeni sayılarımızda yeni yollar bulmak dileğiyle...

M. Nedim Çağlar – Editör

From the editor

In our journal "Nosyon: International Journal of Societal and Cultural Studies", we continue our academic publishing journey that we started six years ago by adding to our archive academic studies that started on the paths of different disciplines and finally converged at the crossroads of cultural production.

As Nosyon, in our 15th issue, we have once again fulfilled our publishing mission that scans the interdisciplinary horizon in the field of society and culture. In this issue, we have included articles by researchers from different disciplines. Let us present these studies to our readers from the perspective we have taken into consideration:

In the first article of the 15th issue of *Nosyon*, Ezgi Açıkalin Avcı and Zakir Avşar examine the ethical problems in journalism that characterize the fundamental rupture of new media from traditional media through a series broadcast on a digital broadcasting platform. In the second article Ali Kemal Özçelik and Oğuz Göksu examine the aim of states to gain advantage in international competition through a company that produces new communication technologies in the case of China. In the third article of the current issue, Osman Araslı focuses on how climate change is perceived through new media tools. After these articles focusing on new media tools, Aslı Akar and Emine Şahin conduct an examination of the effect of television on learning gender. Then, Ömer Faruk Yücel examines how a newspaper mediated the construction of a nation-state with foreign policy agendas in the early Republican period. We continue with cinema, one of the ancestors of traditional media: Semih Kaşıkçı examines the recent situation of cinema audiences eroded by digital broadcast platforms, taking the COVID-19 pandemic as a starting point. We emphasize the importance of cinema, which we face with the loss of its audience, with Gonca Girgin's commentary on how the Turkish film industry, which commodified the "Gypsy" phenomenon under the influence of political and economic changes after 1960, mediated the memorialization of the "acceptable" and the "other" through body-dance-ritual. Again, returning to the cinema category; to its essence, the stage, Ramazan Bilge and Umut Abdül Süsler examine the relationship between cinema and theater by focusing on V. Meyerhold's "biomechanical acting" approach through a film from the early twentieth century. After examining the film *Metropolis*, one of the greatest masterpieces of silent cinema, Nurgül Ergül takes us on a theoretical journey on the concept of "silence" from philosophical, social and communicational perspectives. Just as the connection between language and existence is important in terms of silence, the connection between thought and meaning is an equally important problem. In this context, Fahri Kars and Emel Koç examine the thought-meaning relationship that is "closed" to the "other" through H. G. Gadamer's concept of "game" and question whether the game can be considered an "educational method". Starting from an artistic reality such as "the extraordinary representation of the ordinary" in daily life, İsmail Alperen Biçer examines academic studies in Turkish literature that address how the ordinary is represented as "extraordinary" in daily life in terms of "social transformation". In today's world where space is slipping away from us with new communication and transportation technologies, he examines how space is the fundamental issue of an educational policy in the near future through geography. It is obvious that migration, like climate change, is a reality of today's world: we are

reminded of this reality again with İhsan Çetin's research on the effect of the space factor on the permanent settlement of Syrian refugees in Türkiye. Sezen Sırımsı Çetin and Meliha Kırkıncıoğlu, who are taking up another security reality of Turkey, the earthquake, are conducting a study on the psychological resilience of women on disaster relief missions in the geography affected by the earthquake that devastated 10 cities and their residents in Türkiye on February 6. In the last of the research articles in this issue, Rüştü Ilgar, who argues that “cities live with their culture”, introduces us to the culture of Çanakkale, which can be read as a suggestion for the revival of cities destroyed in earthquakes. Finally, in this issue, we include a review of the book *Dijital Çağda Kitle Kültürü, Eğlence ve Sanat*, edited by Bahar Kayıhan, by Munazza Kaleem Siddiqui and a review of Marco Santoro's *Mafia Politics* by Hamit Ölçer. We wish you fruitful reading.

As our introduction above shows, we hope that in this issue we have taken our readers on a reading journey along different paths with scholarly studies from different fields. We are pleased to show once again that we are faithfully carrying on the mission of *Nosyon*.

Finally, we would like to express our gratitude to our authors, who are the stakeholders of this pride, who contributed to this issue with their works, to our field editors, who supported us with their knowledge, their work and, moreover, their time during the evaluation process of the articles, and to our referees, whose names we cannot mention due to the principle of blind refereeing.

We invite future writers who want to join the ‘horizon’ of *Nosyon*'s cultural production with their academic writings in various disciplines in the field of social sciences to our new issues. We hope to find new paths in our new issues...

M. Nedim Çağlar – Editor

Yeni medya haberciliğinde yapısal dönüşüm ve etik sorunlar: *Kuş Uçuşu* dizisi üzerinden bir değerlendirme¹

Ezgi Açıkalin Avcı² - Zakir Avşar^{**}

Öz

Medya ortamında dijitalleşmeyle birlikte yalnızca teknik donanımlar değil içerik üretimi, paylaşımı ve tüketimiyle ilgili yapılar da temelden değişmiştir. Özellikle gazetecilik alanında geleneksel normlarla yeni medya dinamikleri arasında çok boyutlu bir gerilim yaratan bu dönüşümde görünürlük, hız, etkileşim ve bireysel çıkarlar gibi unsurlar ön plana çıkmaktadır. Habercilik, kamusal faydaya hizmet eden bir mesleki faaliyettir. Yeni medya gazeteciliği kamusal sorumluluk ilkelerinden uzaklaşarak görünürlük, etkileşim ve performans odaklı bir yapıya evrilmiş, bu süreçte etik sorumluluk gazetecilerle sınırlı kalmayıp kullanıcıları da içine alan kolektif bir alan hâline gelmiştir. Çalışma, Netflix'te yayımlanan *Kuş Uçuşu* dizisini örnek olay olarak ele almakta ve yeni medya haberciliği ile geleneksel gazetecilik arasında ortaya çıkan etik ve yapısal dönüşümleri analiz etmeyi amaçlamaktadır. Nitel bir yöntem izlenen çalışmada seçilen sahneler, medya metinlerinin çok katmanlı yapısını çözümlemek ve etik, ideolojik, yapısal unsurlar arasındaki ilişkileri ayrıntılı biçimde ortaya koymak

açısından tematik ve betimleyici çözümleme yoluyla değerlendirilmiştir. Araştırmanın kuramsal temelini Habermas'ın kamusal alan kuramı, Herman ve Chomsky'nin propaganda modeli ile Roger Fidler'in medyamorfoz kuramı oluşturmaktadır. Analizler haberin metalaşması, ticarileşmesi, sosyal medyanın meşruiyet üretme aracı hâline gelişi ve izleyici - kullanıcı etkileşimlerinin içeriklere yön vermesi gibi temalar etrafında şekillenmiştir. Bununla birlikte, medya kurumlarındaki güç dengeleri, habercilik etiğine dair çatışmalar ve geleneksel/dijital medya arasında gelişen rekabet de çalışmanın odak noktalarındandır. Ayrıca, medya ortamında etik sorunların yalnızca içerik üretimiyle sınırlı kalmadığı; içeriklerin dolaşımı, yorumlanması ve paylaşımı süreçlerinde izleyicilerin ve kullanıcıların yönlendirici etkisinin de önemli etik tartışmaları beraberinde getirdiği, etik sorumluluğun kolektif bir yapıya evrildiği vurgulanmaktadır. Elde edilen bulgular, dijital çağda habercilik etiğinin yalnızca profesyonel gazetecilerle sınırlı kalmadığını, içerik üretimi ve dolaşımına katılan tüm aktörlerin paylaştığı çok katmanlı bir etik sorumluluk alanına dönüştüğünü ortaya koymaktadır.

Anahtar kelimeler: Yeni medya haberciliği, gazetecilik etiği, medya dönüşümü, dijital görünürlük, sosyal medya

Structural transformation and ethical issues in new media journalism: An analysis through the series *Kuş Uçuşu*

Abstract

With the rise of digitalization, not only have technological infrastructures evolved, but the structures surrounding content production, distribution, and consumption in the media environment have also undergone a profound transformation. Particularly in the field of journalism, this transformation has created a multidimensional tension between traditional norms and the dynamics of new media, where visibility, speed, interactivity, and individual interests have become increasingly dominant. Journalism is a professional activity that traditionally serves the public interest. However, in the context of new media, journalism has gradually shifted away from principles of

¹ Bu çalışma “Ekonomi Politik Yaklaşım Bağlamında Yeni Medya Haberciliğinde Etik Sorunlar” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

^{*}Sorumlu Yazar. Öğr. Gör., Ankara Müzik ve Güzel Sanatlar Üniversitesi, e-posta: ezgiacikalin@gmail.com, 0000-0002-1270-0851

^{**} Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo, Sinema ve Televizyon Bölümü, e-posta: zakir.avsar@hbyu.edu.tr, ORCID-iD: 0000-0002-1427-127X

public responsibility, evolving into a performance-driven practice centered on visibility and engagement. In this process, ethical responsibility has expanded beyond journalists to encompass users as well, forming a collective field of accountability. This study analyzes the Turkish series *Kuş Uçuşu*, broadcast on Netflix, as a case study to explore the ethical and structural transformations that emerge between traditional and new media journalism. Employing a qualitative methodology, selected scenes from the show are examined through thematic and descriptive analysis to uncover the multilayered relationships between ethical, ideological, and structural elements. The theoretical framework of the study is grounded in Habermas's public sphere theory, Herman and Chomsky's propaganda model, and Roger Fidler's theory of mediamorphosis. The analysis reveals key themes such as the commodification and commercialization of news, the use of social media as a mechanism for constructing legitimacy, and the influence of audience-user interactions in shaping media content. Furthermore, the study emphasizes that ethical dilemmas extend beyond content production and are deeply rooted in the circulation, interpretation, and sharing processes, thereby highlighting the emergence of a distributed and collective ethical domain in contemporary journalism.

Keywords: New media journalism, journalistic ethics, media transformation, digital visibility, social media

Giriş

Haber almak için televizyonu açmaya ya da gazete satın almaya gerek kalmadığı günümüz medya ortamında cep telefonlarının ekranında beliren bildirimler, sosyal medyada karşılaşılan görseller ve algoritmalar tarafından öne çıkarılan içerikler gündemi belirlemektedir. Gazetecilik yalnızca profesyonel haber üreticilerinin değil içerik dolaşımına katılan her bireyin yön verdiği kolektif bir alana dönüşmüş durumdadır. Bu değişim haberciliğin hız, dikkat ve görünürlük rekabetiyle iç içe geçmesine neden olurken, geleneksel etik normların giderek aşındığı bir medya ekosistemini ortaya çıkarmaktadır. Özellikle tıklanma oranı, beğeni sayısı ve paylaşım miktarı gibi performans kriterlerinin haberin değerini belirlediği bu yeni medya düzeninde, gazeteciliğin kamusal sorumlulukla olan bağı zayıflamakta dolayısıyla haber, kamusal faydadan çok görünürlük yaratma işlevine indirgenmektedir. Sansasyonel, kişiselleştirilmiş ve manipülatif içerikler, algoritmik öne çıkarma mekanizmaları sayesinde dijital platformlarda hızla dolaşıma girmektedir. Bu bağlamda medya etiği yalnızca gazetecilerin mesleki sorumluluğuna indirgenemez hâle gelmiş, kullanıcılar da içerik üretimi, paylaşımı ve yorumlaması süreçlerine dahil olarak bu sorumluluğun bir parçası olmuştur.

Medya alanında yaşanan dijital dönüşümü yalnızca yüzeysel bir biçim değişikliğinden ibaret olarak görmek yetersiz kalmaktadır. Nitekim bu dönüşüm aynı zamanda medya sistemlerinin işleyiş mantığını, toplumsal işlevini ve etik değerlere dayalı konumunu köklü biçimde yeniden tanımlamaktadır. Bu çok katmanlı değişimi kavramsal düzlemde analiz edebilmek için iletişim kuramları, önemli bir çerçeve sunmaktadır. Habermas'ın (2021) kamusal alan kuramı, haber medyasının toplumsal rasyonaliteyi inşa etme potansiyelini tartışmaya açarken; günümüzde bu idealin yerini görünürlük arzusunun ve hızla tüketilen içeriklerin alması, dikkate değer bir dönüşüme işaret etmektedir. Kamusal alanın medya aracılığıyla şekillenen yapısı, dijital platformlarda bireysel çıkarlar, sansasyonel içerikler ve sosyal medya etkileşimleriyle birlikte derin bir değişim süreci geçirmektedir. Bu dönüşüm, Herman ve Chomsky'nin (2012) propaganda modeli ile birlikte ele alındığında, medya içeriklerinin metalaşma süreci, piyasa gerekleri doğrultusunda yeniden şekillenen habercilik anlayışıyla birlikte okunabilir hâle gelmektedir. Haber artık yalnızca bilgilendirme aracı değil, aynı zamanda dijital platformların dikkat çekme stratejilerinin bir parçası hâline gelmektedir. Öte yandan, Fidler'ın (1997) "medyamorfoz (medyamorfosis)" kuramı, medyanın evriminin doğrusal bir gelişimde değil karşılıklı etkileşim içeren, eşzamanlı bir dönüşüm süreci olduğunu ileri sürerek, geleneksel ve dijital medya biçimlerinin birlikte, hibrit bir yapıda bir arada var olabileceğini savunmaktadır.

Bu çalışmada, dijital içerik platformu Netflix'te yayımlanan *Kuş Uçuşu* dizisi, bu dönüşümün hem temsili hem de bir eleştirisi niteliğinde örnek olay olarak ele alınmaktadır. Dizi, medya kurumlarının işleyişine, habercilik etiğine ve güç ilişkilerine dair dramatik bir çerçeve sunarken, izleyiciyi yalnızca bir seyirci değil; aynı zamanda etik sorgulamanın aktif

bir öznesi olmaya yönlendirmektedir. Çalışma, geleneksel ve yeni medya haberciliği arasındaki sınırların nasıl muğlaklaştığını, habercilik normlarının nasıl yeniden üretildiğini ve etik sorunların hangi yapısal bağlamlarda ortaya çıktığını tartışmayı hedeflemektedir.

Araştırmada nitel bir yöntem benimsenmiş, seçilen sahneler tematik ve betimleyici çözümleme teknikleriyle değerlendirilmiştir. Bu yöntem, anlatı yapılarının altında yatan anlam örüntülerini ve medya metinlerinin çok katmanlı doğasını çözümleyerek; etik, ideolojik ve yapısal bileşenler arasındaki ilişkileri görünür kılmayı amaçlamaktadır. Tematik çözümleme, sahnelerde öne çıkan anlam alanlarını belirlemeyi sağlarken; betimleyici çözümleme ise bu temaların bağlamsal olarak nasıl yapılandığını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda çalışma yalnızca medya içeriklerinin ne anlattığını değil, nasıl, neden ve hangi toplumsal koşullar içinde yapılandığını sorgulayan eleştirel bir perspektif sunmaktadır.

Çalışma dört ana bölümden oluşmaktadır: İlk bölümde, yeni medya haberciliğinin yapısal dönüşümüne ve söz konusu dönüşümün kuramsal temellerine yer verilmiştir. İkinci bölümde, etik kavramı ve gazetecilik etiğine dair temel yaklaşımlar aktarılmış; ardından yeni medya ortamında öne çıkan etik sorunlar irdelenmiştir. Üçüncü bölümde, *Kuş Uçuşu* dizisi örneğinde medya temsilleri, karakter analizleri ve etik sorunlar tematik çerçevede incelenmiştir. Dördüncü ve son bölümde ise elde edilen bulgular kuramsal yaklaşımlar doğrultusunda tartışılarak genel bir değerlendirme yapılmıştır. Bu doğrultuda çalışma, dijital çağda medya etiği ve habercilik normlarına ilişkin çok boyutlu bir değerlendirme sunarak kuramsal arka planla desteklenen örnekler üzerinden alana katkı sağlamayı hedeflemektedir.

1. Yeni medya haberciliğinde yapısal dönüşüm

Medya teknolojilerindeki ilerleme haberin biçimsel yapısının yanında haber içeriklerinin üretim sürecini, içerik sağlayıcılarını ve etik temellerini de derinlemesine etkileyerek dönüştürmüştür. Geleneksel medya ortamlarındaki hiyerarşik ve merkeziyetleşmiş yapılarla tanımlanan, mesleki normlara sıkı sıkıya bağlı üretim ilişkileri yeni medya ortamlarında daha yatay, katılımcı ve dağınık bir yapı ile yer değiştirmiştir. Özellikle internet altyapısının gelişmesi, mobil cihazların yaygınlaşması ve sosyal medya platformlarının gündelik yaşamın bir parçası haline gelmesi ile birlikte habercilik yalnızca medya profesyonellerinin yetki alanı olmaktan çıkarak bireylerin de aktif içerik üreticisi olduğu çoğulcu bir yapıya evrilmiştir. Dijital çağ, sadece teknik araçların çeşitlenmesini değil, haberciliğin toplumsal işlevinin ve anlam dünyasının da yeniden düşünülmesini beraberinde getirmiştir. Bu dönüşüm sürecini kuramsal düzeyde açıklamak için Roger Fidler'ın (1997) "medyamorfoz (mediamorphosis)" teorisi işlevsel bir çerçeve sunmaktadır. Fidler'a göre yeni medya biçimleri, eski iletişim biçimlerini tamamen ortadan kaldırmaz; onlarla birlikte var olur, onları dönüştürerek yeni bir yapıya kavuşturur (Fidler, 1997, s. 242-243). Geleneksel kitle iletişim araçları artık dijital platformlarda varlıklarını göstermekte; ancak içerik üretiminden sunum biçimine kadar çok sayıda dönüşüme uğramaktadır.

Yeni medya haberciliğinin dönüşümünde öncelikli belirleyici etmen, dijital ekosistemin sunmuş olduğu karakteristik özelliklerdir. Etkileşimlilik, anındalık, bireysel içerik üretimi, multimedya kullanımı, eşzamansızlık ve algoritma temelli içerik sunumu gibi nitelikler; haberin yalnızca metinsel değil görsel, işitsel ve hipermetinsel biçimlerde de üretilmesini mümkün kılmaktadır (Güngör, 2011, s. 312-315). Böylece habercilik yalnızca bilgi aktaran bir etkinlik değil, kullanıcıların etkileşim içinde olduğu bütüncül bir dijital deneyime dönüşmektedir. Bu dijital deneyim aynı zamanda haber üretimindeki merkeziyetçi yapıları da esnetmekte; yurttaş katılımının arttığı, farklı seslerin dolaşıma girdiği daha çoğulcu bir iletişim zeminini mümkün kılmaktadır. Yeni medya ortamları bu yönüyle haberciliğin demokratikleşmesi açısından da önemli bir potansiyeli içerisinde barındırmaktadır. Bu noktada, medyanın toplumsal rolünü ve kamusal alanla ilişkisini değerlendirmede Jürgen Habermas'ın "kamusal alan" kavramına başvurmak yerinde olacaktır.

Habermas (2021), *Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü* adlı eserinde bireylerin kamuyu ilgilendiren meseleleri özgürce tartışabildiği, eleştirel ve rasyonel iletişim yoluyla ortak akıl geliştirebildikleri bir toplumsal etkileşim zemini olarak kamusal alanı tanımlarken; medya araçlarını ise kamusal alanın şekillenmesinde ve sürdürülmesinde merkezi bir rolde konumlandırmaktadır. Kitle iletişim araçlarının gelişimi ile bu alan genişlemiş; ancak zamanla piyasa dinamikleri, siyasi baskılar ve ticari çıkarların etkisi ile kamusal alan işlevsel bir daralma yaşamış; kamusal iletişim stratejik aklın yönlendirdiği araçsal bir iletişime dönüşmüştür (Habermas, 2021). Bu dönüşüm, medya içeriklerinin bilgi paylaşımının yanında ideolojik bir işlev taşıdığına işaret ederken; Herman ve Chomsky *Propaganda Modeli* ile medyanın içerik üretim süreçlerinin arka planında yer alan ekonomik ve siyasal dinamiklere dikkat çekerek, medya işleyişine dair yapısal bir çözümleme sunmaktadır. Habermas kamusal alan yaklaşımı ile medya üzerindeki dışsal baskıları vurgularken, Herman ve Chomsky (2012), medyanın iktidar yapıları ile iç içe geçmiş yapısal bağımlılıklarını açığa çıkarmaktadırlar. Habermas'ın değerlendirmesi, Herman ve Chomsky'nin ortaya koyduğu *Propaganda Modeli* ile tamamlayıcı bir çerçeve sunmaktadır. Bu model, medya içeriklerinin görünürde tarafsız ve çoğulcu yapısının ardında, belirli ekonomik ve politik çıkarlar doğrultusunda şekillendiğini ileri sürmektedir. Medya sistemleri, hâkim sınıfların çıkarlarını koruyan ve halkın rızasını üretmeyi hedefleyen bir ideolojik aygıt olarak işlemektedir (Herman & Chomsky, 2012). Bu sistemde hangi medya içeriğinin nasıl üretileceği, hangi bakış açılarının dolaşıma gireceği beş temel filtrede geçmektedir: (1) Medya sahiplerinin ekonomik çıkarları (2) Reklam gelirinin belirleyiciliği, (3) Haber kaynaklarına olan yapısal bağımlılık, (4) Tepki üretimi (İçeriğe yönelik sistematik tepkilerin oluşturduğu oto-sansür baskısı), (5) Anti-komünizm (ideolojik kontrol) (Herman & Chomsky, 2012, s. 72). Günümüz dijital medya ortamlarında ise bu beş filtreyi içerik üretimi ve dağıtım süreçlerinde yeniden yorumlayacak olursak; birinci filtre olan medya sahipliği, artık geleneksel medya holdinglerini değil aynı zamanda Google, Meta ve X (eski ismiyle Twitter) gibi dijital platformları kapsadığını söyleyebilmekteyiz. Bu platformların ticari çıkarları, hangi içeriklerin öne çıkacağını belirleyen algoritmalar aracılığıyla görünürlüğü kontrol etmektedir (Gillespe, 2014). İkinci olarak, reklam gelirlerine bağımlılık dijital mecralarda tıklanma, izlenme ve etkileşim oranlarına dayalı algoritmalarla pekişmekte; içerik üreticileri, reklam verenlerin beklentilerine uygun şekilde hareket etmektedir. Üçüncü filtre olan haber kaynaklarına bağımlılık dijital mecralarda da geçerliliğini korumakta; dijital platformlar çoğunlukla resmi ajanslar ve kurumsal aktörlerin içeriklerini öne çıkaran yapılar kurmaktadır. Dördüncü süzgeç olan tepki üretimi ise dijital mecralarda çok daha görünür bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Sosyal medya linçleri, çevrimiçi boykot çağrıları ve organize bir şekilde gerçekleşen kullanıcı saldırıları, içerik üreticiler üzerinde sansür ve oto sansür baskısı oluşturmaktadır. Son olarak beşinci filtre olan anti-komünizm din ve denetim mekanizması, dijital medya ortamlarında yerini farklı ideolojik denetim mekanizmalarına bırakmıştır. Günümüzde bu filtre çoğunlukla dijital milliyetçilik, kültürel muhafazakarlık, toplumsal cinsiyet karşıtı söylemler veya siyasi kutuplaşma gibi temalar üzerinden işlemektedir. Özellikle sosyal medya platformlarında içeriklerin görünürlüğü ideolojik öncelikler doğrultusunda da belirlenebilmekte; bu da belirli görüşlerin öne çıkmasına muhalif seslerin ise algoritmik olarak geri planda kalmasına neden olabilmektedir. Bu bağlamda dijital medya, Herman ve Chomsky'nin ifadesiyle rıza üretimini algoritmalar üzerinden yeniden tasarlayan bir yapıya dönüşmüştür.

Yeni medya haberciliğine dair sunulan teorik çerçeve, dijitalleşmenin habercilik pratiklerini nasıl dönüştürdüğünü ve bu dönüşümün arkasındaki güç ilişkilerini görünür kılmaktadır. Çalışmanın takip eden bölümlerinde, söz konusu dönüşümün ve etik gerilimlerin Türkiye yapımı *Kuş Uçuşu* dizisi üzerinden nasıl yansıdığı incelenecektir.

2. Yeni medyada habercilik etiği ve güncel sorunlar

İletişim çağında bilgi üretimi, dolaşımı ve tüketimi giderek hız kazanırken, medya ve habercilik pratikleri teknik boyutunun yanı sıra etik düzenleme ve denetlemeye duyulan ihtiyaç açısından yeniden değerlendirmeyi gerektirmiştir. Dijitalleşme ile birlikte etki alanını daha da genişleten kitle iletişim araçlarının büyük kitleler üzerindeki etkisi düşünüldüğünde iletişim ve medya etiği, toplumsal düzene yön veren ve toplum yararına olan normatif ilkeleri kapsamaktadır.

Etik kavramı ile ilgili felsefi kökenleri itibariyle: (1) sonuç odaklı faydacılık yaklaşımı, (2) ödev temelli deontolojik yaklaşım, (3) erdem temelli yaklaşım olmak üzere üç temel yaklaşım öne çıkmaktadır. Bu yaklaşımlar, bireyin eylemi gerçekleştirirken yaklaşım sergilediği niyetten, eylemin sonucuna kadar geniş bir değerlendirme çerçevesi sunarken, habercilik pratiklerinin de etik boyutunu değerlendirme imkânı sunmaktadır. Sonuç odaklı etik anlayış, Jeremy Bentham ve John Stuart Mill'in ortaya koyduğu faydacı kuramla temellenmektedir. Bu yaklaşımda eylemin etik değeri, o eylemin sonucunda ortaya çıkan fayda ve mutluluk üzerinden değerlendirildi (Aydın, 2022; Mill, 2022). Ödev temelli etik ise Immanuel Kant'ın ahlak felsefesine dayanarak bir davranışın etik olup olmadığı eylemin arkasındaki niyet ve ödev duygusuna göre değerlendirilmektedir (Kant, 2022). Erdem etiği ise Aristoteles'in bireyin ölçülü, akla uygun ve erdemli davranışlarını esas alan karakter temelli etik yaklaşımıdır (Aristoteles, 2023). Her üç yaklaşım da bireyin toplumsal yaşam içerisindeki sorumluluğunu ve değer üretimini farklı düzeylerde açıklarken insan onuruna saygılı, düşünsel farkındalığı yüksek ve toplumsal fayda ve uyumu önceleyen bir yaşam anlayışında birleşmektedirler.

Kamusal sorumluluk ve bireysel vicdani yönelimi gerektiren bir meslek alanı olarak gazetecilik, etik sorunlara en açık alanlardan biridir. Etik kavramına kuramsal yaklaşımlar medya etiği bağlamında da çeşitli biçimlerde yeniden yorumlanmaktadır. Erdoğan'ın (2006) çalışması dikkate alınarak; medyada sonuç odaklı etik anlayış, haberin kamu yararına katkısını temel alırken, ödev temelli medya etiği ise haber üretim sürecindeki yöntem ve niyeti öncelik olarak ele almaktadır. Erdem temelli medya etiği ise gazetecinin mesleki normların ötesinde vicdani sorumluluğunu ve ölçülü davranma ilkesini vurgulamaktadır. Bu yaklaşımlar, gazetecinin etiksel olarak mesleğini yerine getirme eylemini hem bireysel hem de toplumsal düzeyde değerlendirme olanağı sunmaktadır. Ancak, yeni medya ortamlarında bu etik eksenlerin uygulanabilirliği ve sürdürülebilirliği giderek daha karmaşık ve güç hale gelmektedir. Dijital hız, algoritmaların yönlendirmeleri, tıklanma pazarı³ ve görünürlük yarışı habercilik alanında etik ilkelerin uygulanabilirliğini zorlaştırmaktadır. Kamusal fayda ile ticari çıkarlar, ifade özgürlüğü ile nefret söylemi ya da veri paylaşımı ile mahremiyet hakkı gibi alanlarda yaşanan çatışma ve gerilimler, yeni medya haberciliğinin etik sınırlarını zorlamaktadır. Bu bağlamda evrensel gazetecilik ilkeleri olan tarafsızlık, doğruluk, özel yaşama saygı ve kamu yararı gibi değerlerin dijital platformlar üzerindeki uygulanabilirliği yeniden düşünülmelidir.

Yeni medya ortamları, içeriklerin üretiminden dağıtımına ve görünür olmasına kadar tüm aşamalarda, gazeteciliği hem tekniksel anlamda hem de etiksel açıdan yeniden biçimlendirmektedir. Özellikle algoritmaların içeriklerin görünür olmasındaki rolü, ticari kaygıların kamusal faydanın önüne geçmesi; ifade özgürlüğü, özel hayatın gizliliği (mahremiyetin korunması) gibi alanlarda adeta yeni gerilim hatları oluşturmaktadır. Yeni medyanın çoğulcu bir kamusal iletişim zemini yaratması ise yine algoritmalar gibi dijital platform dinamikleri nedeniyle sınırlanmakta, böylece etik tartışmaların merkezine yerleşmektedir.

³ Burada "tıklanma pazarı" ifadesi medya içeriğinin izlenme ve paylaşım potansiyeline göre değer kazandığı dijital medya düzenine işaret etmektedir.

Sonuç olarak, dijitalleşen habercilik pratikleriyle birlikte etik ilke ve değerlerin bir zorunluluk olarak yeniden yorumlanması; toplumsal, normatif ve yapısal düzeylerde bütüncül bir düzeyde gerçekleşmelidir. Etik sorunlara dair bütüncül bir değerlendirme, haberciliğin kamusal sorumluluk taşıyan bir pratik olduğunu hatırlatmalıdır.

3. Araştırmanın yöntemi, kapsam ve sınırlılıkları

Çalışma, dijital medya ortamında gazeteciliğin geçirdiği yapısal ve etik dönüşümü anlamak amacıyla nitel araştırma yöntemine dayanmaktadır. Araştırmanın temelini, Netflix dijital içerik platformunda yayımlanan *Kuş Uçuşu* dizisinin örnek olay olarak seçilmesi oluşturmaktadır. Örnek olay yöntemi, belirli bir sosyal olgunun derinlemesine analizine olanak tanıdığı için, medya içeriklerinin çok katmanlı yapısını ve temsili anlamlarını değerlendirmek açısından uygun bir çerçeve sunmaktadır.

Dizinin seçilmesinde, hem gazetecilik mesleğinin temsiline dair çarpıcı bir anlatı sunması hem de dijital medya çağındaki etik gerilimleri doğrudan dramatize etmesi etkili olmuştur. Bu bağlamda örneklem, dizinin ikinci ve üçüncü sezonlarında yer alan haber üretimi, etik ikilemler, görünürlük stratejileri ve medya içi hiyerarşileri doğrudan konu alan sahnelerden oluşturulmuştur. Sahneler, kuramsal çerçeveye uyumlu temalar temelinde amaçlı örnekleme yoluyla seçilmiştir. Veri çözümleme sürecinde tematik çözümleme ve betimleyici analiz teknikleri birlikte kullanılmıştır. Tematik çözümleme, seçilen sahnelerde öne çıkan etik, ideolojik ve yapısal temaları belirlemeyi amaçlarken betimleyici analiz, bu temaların sahneler içinde nasıl kurulduğunu ve temsil edildiğini anlamaya yönelik olarak kullanılmıştır. Bu çifte yöntem, medya anlatılarının yalnızca içeriğini değil, aynı zamanda bu içeriklerin nasıl üretildiğini, hangi ilişkisel bağlamlara oturtulduğunu ve ne tür anlamlar taşıdığını açığa çıkarmayı hedeflemiştir.

Yöntemsel tercihlerin ardından çalışmanın kapsamı ve sınırlılıkları şu şekilde belirlenmiştir: Çalışmanın kapsamı *Kuş Uçuşu* dizisinin etik ve yapısal gerilimleri temsilen öne çıkan sahneleriyle sınırlıdır. Çözümleme sürecinde konuyu ele alış biçimi bakımından belirli sahneler ayrıntılı biçimde incelenmiş olmakla birlikte dizinin bütününe dair genel temsillere de yer verilmiştir. Böylece sahne düzeyindeki analizler, dizinin anlatı yapısına ilişkin bütünsel çıkarımlarla desteklenmiştir. Öte yandan, dizinin kurmaca bir yapıya sahip olması nedeniyle inceleme geleneksel ve yeni medya pratiklerinin kültürel temsillerini esas almaktadır. Bu nedenle elde edilen bulgular, tüm medya alanı için genelleme iddiası taşımamakta; ancak çalışmanın medya etiği ve dijital dönüşüm konularına dair anlamlı, niteliksel bir tartışma zemini sunmayı hedeflemektedir.

4. *Kuş Uçuşu* dizisi bağlamında medyanın dönüşümü ve etik gerilimler

Yeni medya ile geleneksel medya arasında yaşanan dönüşüm, mesleki değerler, etik kavrayışlar ve kuşaklar arası bakış açıları arasındaki çatışmaları da beraberinde getirmektedir. Bu gerilimli yapı, popüler kültür ürünlerinde de kendine yer bulmakta; medya temsilleri aracılığıyla toplumsal dönüşümün izlerini yansıtmaktadır.

Netflix isimli dijital platformda yayınlanan *Kuş Uçuşu* dizisi, bu bağlamda medyada yaşanan yapısal dönüşümü, kuşaklar arası değer farklılıkları üzerinden dramatik bir biçimde ele almakta; geleneksel gazetecilik anlayışı ile dijital çağın popüler yeni medya pratikleri arasında yaşanan etik ve ideolojik karşıtlığı görünür kılmaktadır. Dizideki karakterler, medya dünyasındaki farklı yaklaşımları ve dönüşen habercilik rollerini temsil eden figürler olarak kurgulanmış, izleyiciye bireysel ve sistemsal gerilimler bu karakterler çerçevesinde aktarılmıştır.

Bu bölümde *Kuş Uçuşu* dizisi, haber üretim ve sunum süreçlerinde yaşanan etik ikilemler ve medya rollerindeki dönüşüm ekseninde analiz edilecek; önceki bölümlerde sunulan kuramsal çerçeve ile ilişkilendirilerek çözümlenecektir.

4.1. *Kuş Uçuşu* dizisinin çözümlenmesi

Kuş Uçuşu dizisi, geleneksel gazetecilik değerleri ile dijital medya pratikleri arasındaki çatışmayı dramatik bir yapı içerisinde karakterler üzerinden somutlaştırarak ele almaktadır. Dizinin merkezinde yer alan karakterler, medya dünyasında farklı gazetecilik anlayışlarını, etik tutumları ve kuşaklara özgü mesleki değerleri temsil edecek şekilde yapılandırılmıştır. Çalışmada, nitel yaklaşım benimsenmiş; özellikle medya temsillerinin, karakter dinamiklerinin ve etik çatışmaların çözümlenmesinde tematik ve betimleyici çözümleme yöntemlerinden yararlanılmıştır. Tematik çözümleme dizide tekrar eden motiflerin, temaların ve anlatı yapılarının belirlenmesini sağlayarak çalışmanın kuramsal çerçevesiyle ilişkilendirilmesine olanak tanımıştır. Betimleyici çözümleme ise seçilen sahnelerin yapısal ve içeriksel özelliklerini derinlemesine inceleyerek sahnelerin kuramsal ve etiksel bağlam içerisindeki işlevlerini ortaya koymaya yardımcı olmuştur. Her iki yöntem de medya içeriğinin barındırdığı değer sistemlerini, ideolojik alt yapıları ve etik sorunları görünür kılmak açısından işlevsel olmuştur.

Araştırmanın örneklemini, Netflix'te yayınlanan *Kuş Uçuşu* adlı dizinin ikinci ve üçüncü sezonuna yayılan sahnelerden çalışmanın amacı bakımından seçilen belirli kesitlerden oluşmaktadır. Sahne seçiminde özellikle medya kurumlarındaki güç ilişkilerini, geleneksel ve yeni medya pratikleri ile habercilik pratiklerini ve etik ikilemleri temsil eden anlatılara odaklanılmıştır. Bu yönüyle çalışma, görsel-işitsel metinleri medya kuramları ışığında çözümleyen bir nitel medya analizi örneği olarak yapılandırılmıştır.

Dizide geleneksel medyanın temsilcisi Lale Kıran karakteri üzerinden verilmektedir. Lale, uzun yıllara dayanan mesleki deneyimi, habere yüklediği etik değerler, kamu yararı anlayışı ve profesyonel mesafesi ile klasik gazetecilik ilkelerini somutlaştırmaktadır. Bu anlamda temsil ettiği gazetecilik biçimi; doğruluk, tarafsızlık ve sorumlu yayıncılık gibi evrensel gazetecilik ilkelerine dayanmaktadır. Ancak dizi boyunca zaman zaman Lale'nin kurum içi baskılar ve değişen medya karşısında etik ilkeleri uygularken zorlandığı görülmektedir. Buna karşılık dizide Aslı Tuna karakteri, yeni medya çağının yükselen figürü olarak karşımıza çıkmaktadır. Aslı genç, hırslı ve dijital çağın inceliklerini bilerek hıza uyum sağlayan bir karakterdir. Haber üretiminde etik değerlerden ziyade dikkat çekicilik, viral olma potansiyeli ve tıklanma oranlarını önceleyen bir bakış açısına sahiptir. Bu yönüyle "tıklanma pazarı"nın temsilcisi olarak okunabilmektedir. Aslı, görünürlük ve etkileşim uğruna haberi bir enformasyon değil, pazarlama nesnesi olarak ele almaktadır. Her ne kadar geleneksel medyada görev alıyor olsa da onu besleyen ve amacına uygun zemini hazırlayan yeni medya ortamlarıdır.

Söz konusu dizide iki karakter üzerinden kurulan çatışma bireysel bir çatışma olarak görünse de alt okumada aslında sistemsel bir dönüşümün sahnesidir. Lale ve Aslı, sadece kuşaklar arası çatışma yaşayan iki farklı kişilik değil, iki ayrı medya paradigmasını: biri kamusal sorumluluğa dayalı haberciliği, diğeri ise algoritmik görünürlük ve etkileşim merkezli dijital gazeteciliği temsil etmektedirler. Dizi boyunca haberin üretim süreci kadar sunum biçimi ve yayılma stratejileri de bu ikilik etrafında örülmektedir. Lale'nin tecrübelerine dayalı, doğrulanmış, çok kaynaklı ve derinlikli haber anlayışı Aslı'nın hız ve sansasyon odaklı, estetik pazarlanmış haber anlayışı ile çatışmaktadır. Bu çatışma haberciliğin etik sınırları ile birlikte medya içeriklerinin hangi değerler, çıkarlar ve bakış açıları doğrultusunda üretildiğini yani ideolojik olarak nasıl biçimlendiğini de gözler önüne sermekte, haberin seyirleşmesine ve ticarileşmesine işaret etmektedir.

Bu açıdan bakıldığında *Kuş Uçuşu* dizisi medya ekosistemindeki dönüşümü yalnızca teknolojik ya da kuşaklar arası bir yenilenme olarak değil aynı zamanda etik, ideolojik ve yapısal bir mücadele olarak ortaya koymaktadır. Karakterler bu mücadelenin taşıyıcısı ve sembolik temsilcileridir.

4.2. Etik ihlaller ve yapısal gerilimler

Dijitalleşmenin getirdiği hız, görünürlük yarışı ve algoritmik yönlendirmeler habercilik pratiklerini dönüştürmekte, bu dönüşümde etik sınırların da zorlandığı görülmektedir. Çalışma kapsamında incelenen *Kuş Uçuşu* dizisinde medya alanındaki bu dönüşüm süreci, yapısal gerilimler ve haberciliğe dair etik sorunlar ile birlikte sıklıkla izleyiciye aktarılmaktadır. Özellikle haberin bir kamusal sorumluluk ürünü olmaktan çıkarak bir gösteri nesnesine dönüşmesi, dizide çarpıcı örneklerle işlenmektedir. Aslı Tuna ve Lale Kıran karakterleri aracılığıyla şekillenen bu ikili yapı; bir yanda geleneksel değerleri diğer yanda dijital medya çağının pragmatik ve ticarileşmiş pratiklerini temsil etmektedir. Çalışmanın devam eden bölümlerinde diziden seçilmiş sahneler üzerinden bu etik gerilimlerin hangi biçimlerde tezahür ettiği analiz edilmektedir.

Sahne 1: Aslı'nın haber masasını kaldırması ve yeni medya diliyle izleyiciye seslenmesi (2. Sezon, 1. Bölüm, 38:21-43:00)

Dizide kanala stajyer olarak başlayıp olay örgüsüne göre yeni medya imkanları da kullanarak kurmuş olduğu entrikalarla ana haber sunucusunun yerine geçen Aslı Tuna, Lale Kıran karakteri kadar izleyici tarafından benimsenmeyince yeni bir hamle geliştirerek haber sunumu formatını radikal bir şekilde değiştirir. İzleyici ile arasında olan fiziksel mesafeyi ortadan kaldırdığının bir temsili olarak haber masasını kaldırır ve “Sıkıldınız değil mi? Haber aslında sıkıcı bir yer olmak zorunda değil” diyerek başladığı konuşma ile haberi dikkat çekici ve etkileşim odaklı bir gösteriye dönüştürme arzusunu açıkça ortaya koyar. Aslı'nın, “Artık gerçek gündemden bahsedeceğiz. Ağır, sıkıcı, eski moda haber programları bitiyor” şeklindeki ifadeleri; geleneksel haberciliği edilgen ve geçmişte kalmış olarak konumlandırırken, yeni medya mantığını da dinamizm, yenilik ve izleyiciyle doğrudan temas” olarak tanımlar. Burada dikkat çeken bir diğer unsur ise haber dilinin dönüşümüdür. “Geç bunu, gündemden düştü” gibi ifadelerle klasik haber söyleminden uzaklaşarak sosyal medya dilini merkeze almaktadır. Bu tercihler, haberciliğin giderek popüler kültür ile iç içe geçmiş, tıklanabilir, etkileşim alabilir içerik üretimine evrildiğini göstermektedir.

İncelenen sahne, haberin sunum biçiminin yalnızca teknik bir mesele olmadığını; aynı zamanda içerik üretiminde hangi değerlerin öne çıktığını ortaya koymaktadır. Etik açıdan değerlendirildiğinde ise kamusal sorumluluğun yerini reyting kaygısı ve sosyal medya etkileşimi hedeflerinin aldığı göstermektedir.

Sahne 2: Influencer haberi, Aslı'nın etik sınırları aşması ve Lale'nin temkinli tutumu (2. Sezon, 2. Bölüm, 25:10-39:22)

Dizide tartışma yaratan bir sahnede Aslı Tuna, sosyal medyada bir influencer'ın yayınına katılan İlayda karakteri “kadınlar çalışmamalı, erkekler onların çantasını taşımalı” sözleriyle sosyal medyada tepki çekmesi sonucu canlı yayınına davet eder. İlayda sözlerinin yanlış anlaşıldığını ifade etse de Aslı, yayında onu agresif bir şekilde sorguya çeker, kişisel savunmasını dikkate almaz ve küçük düşürücü bir üslupla kamuoyu önünde itibarsızlaştırır. Bu sahne, tıklanma ve reyting uğruna kişi haklarının ve mesleki sorumlulukların ikinci plana atıldığını göstermektedir.

Aslı'nın yaklaşımı, haberciliği bir linç gösterisine dönüştürme eğilimini açıkça ortaya koyarken etik ilkelere karşı duyarsız kaldığını da göstermektedir. Nitekim yayından kısa bir süre sonra İlayda karakterinin intihar girişiminde bulunduğu haberlerinin sosyal medyada yayılması ve buna Aslı'nın sözlerinin neden olduğuna dair paylaşımların yapılması, haberin sonuçları üzerine düşünülmeden servis edildiğini ve ciddi etik sorunlar doğurduğunu göstermektedir. Bu sürece paralel olarak dizide Lale Kıran'ın aynı konuya yaklaşımı, geleneksel gazeteciliğin temkinli ve sorumlu yanını yansıtmaktadır. Lale, bu konu ile yayına çıkmak yerine ekip arkadaşlarıyla haberin içeriğini değerlendirir, çeşitli görüşleri tartar ve olayı çok yönlü ele alarak habere dahil etmez. Bu yaklaşım, medyanın yalnızca hız ve

görünürlük değil, doğruluk ve insan onurunu gözetme temelinde işlev görmesi gerektiğini hatırlatmaktadır.

Sahne 3: Dijital platformların gücü ve geleneksel medyanın meşruiyet krizi (2. Sezon, 3. Bölüm, 00:00-08:20)

İlayda'nın intihar girişimi haberinin ardından sosyal medyada hem kanal hem de Aslı Tuna hakkında yoğun bir eleştiri kampanyası başlatılmaktadır. Bölümün açılış sahnelerinde kanalın boykot edilmesi çağrıları, dijital mecralarda hızla yayılmaktadır. Sosyal medya kullanıcıları Aslı'nın etik dışı tutumunu eleştirirken, kanalın da sorumluluğunu sorgular. Bu durum, dijital kamuoyunun geleneksel medyaya karşı denetleyici ve dönüştürücü bir güce sahip olduğunu göstermektedir. Burada artık yalnızca haberin değil aynı zamanda habercinin kendisinin ve kanal yönetiminin de kamuoyunun değerlendirmesine ve yargısına sunulduğu görülmektedir.

Sahnenin devamında Aslı, olayın ilk kaynağı olan sosyal medya yayıncısı Emre ile iletişime geçer. Emre'yi ana akım medyaya, televizyon kanalına konuşmaya davet eder. Ancak Emre, "Televizyon mu kaldı? Benim 2 milyon takipçim var, açarım yayını, konuşurum" diyerek bu çağrıyı reddeder. Bu ifade, yalnızca bir karakterin tepkisi olmaktan çok, yeni medya kullanıcılarının medya gücünü nasıl yeniden tanımladığını ortaya koymaktadır. Artık bilgi üretimi ve dolaşımı yalnızca geleneksel yayın kuruluşlarının tekelinde değildir. Bu sahne, dijital mecraların sağladığı doğrudan erişim, geniş kitlelere ulaşma ve ifade alanı yaratma potansiyelini vurgulamakta ve bir bakıma medya alanında yaşanan meşruiyet değişimini simgelemektedir. Bir zamanlar haberin merkezi olan televizyon, artık yalnızca bir seçenek haline gelmiş; sosyal medya platformları ise bağımsız ve güçlü alternatifler olarak yükselmiştir. Ancak diğer yandan bu sahne; gazetecilikte kamusal sorumluluk, kaynak güvenilirliği ve etik denetim gibi değerlerin, bireysel yayıncılıkta nasıl muğlaklaştığını da düşündürmektedir.

Sahne 4: Sosyal medya yayıncısının izinsiz canlı yayına verilmesi ve mahremiyetin ihlali (2. Sezon, 3. Bölüm, 12:30 ve devamındaki sahneler)

İlayda'nın habere konu olması ve intihar girişimi haberlerinin sosyal medyada yayılması sonrası kamuoyunda oluşan tepki karşısında Aslı Tuna hem kendi imajını korumak hem de dikkatleri başka bir yöne çekmek amacıyla sosyal medya yayıncısı Emre'yi hedef haline getirir. Bu amaçla, Emre'nin bir restoranda yemek yediği anlar izni olmaksızın ana haber bülteninde canlı yayında servis edilir. Aslı, bu sahneyi "İlayda'nın hâlâ hastanedeyken Emre'nin hiçbir şey olmamış gibi yemek yemesi" şeklinde yorumlayarak sunar ve kamuoyunun dikkatini Emre'ye yönlendirir. Bu sahne, habercilikte etik sınırların nasıl ihlal edildiğini ve özellikle özel hayatın gizliliğinin ihlal edildiğini gösteren çarpıcı bir örnektir. Kişinin açık rızası olmadan özel bir anının kamuya açık şekilde paylaşılması, yalnızca mahremiyet hakkının ihlali değil, aynı zamanda haberciliğin araçsallaştırılması ve magazinleştirilmesi anlamına gelmektedir. Aslı'nın bu müdahalesi; haberin bilgilendirici işlevini ikinci plana atarak, hedef gösterme ve algı yönlendirme amacıyla kullanıldığını gözler önüne sermektedir. Ayrıca bu durum, bireylerin yalnızca birer "içerik nesnesine" indirgenme tehlikesine de işaret etmektedir.

Sahne 5: Lale'nin doğru habercilik anlayışıyla yalan haberi çürütmesi (2. Sezon, 4. Bölüm, 19:30 ve devamındaki sahneler)

Aslı Tuna'nın etik sınırları ihlal eden habercilik anlayışının ardından daha fazla gündem hâline gelen İlayda haberlerinin aslı, Lale Kıran tarafından sorgulanır. Lale, olayın sansasyonel boyutuna kapılmadan, evrensel gazetecilik ilkeleri doğrultusunda konuya yaklaşır. Araştırmalar sonucunda İlayda'nın aslında intihar girişiminde bulunmadığı, hastaneye besin zehirlenmesi nedeniyle kaldırıldığı ortaya çıkar ve bu bilgi Lale tarafından canlı yayında açıklanır. Yayında Lale'nin sarf ettiği "Galeyana gelmeyelim. Her duyduğumuza kapılıp gitmeyelim. Konuyla ilgili araştırmadan, sorgulamadan fikir geliştirmeyelim" gibi sözler hem haberciliğin sorumluluğunu hem de izleyiciye düşen bilinçli

tüketim yükümlülüğünü hatırlatır niteliktedir. Bu sahne, haberin sadece çarpıcı yönüyle değil, doğruluğu teyit edilmiş içerikleriyle kamuoyuna aktarılması gerektiğini vurgulayan habercilik anlayışını temsil etmektedir.

Medyada hız ve görünürlük odaklı içerik üretiminin doğurabileceği yanlış yönlendirme ve zararları bu sahne ile gözler önüne serilirken; aynı zamanda etik sorumluluğun, kamu yararı adına gerçeklik ilkesini temel alan tutumlarla nasıl yeniden tesis edilebileceğini göstermektedir. Lale'nin yaklaşımı, dijital çağın karmaşık medya ortamında gazetecilik mesleğine dair güvenilirliğin ve etik duruşun ne kadar önemli olduğunu hatırlatmaktadır.

Sahne 6: Geleneksel ve yeni medya anlayış farkı (2. Sezon, 5. Bölüm, 02:30–04:42)

Geleneksel ve yeni medya haberciliğindeki anlayış farklarının Lale ile Aslı karakterleri üzerinden vurgulandığı bu sahnede, Lale'nin “Bu bir savaş ya da yarış değil, bu bir ekip işi” sözleriyle gazeteciliğin kolektif niteliği ve kamusal sorumluluk yönü öne çıkarılırken; Aslı'nın tutumu bireysel başarı, hız ve görünürlük merkezlidir. Bu ikilik yalnızca karakterler arasında değil, iki farklı medya paradigması arasında da belirgin bir çatışmaya işaret eder. Lale'nin “kimse bize yalan söylemez, önümüze geçemez zannettik, kibirliydik...” sözleri, geleneksel medyanın kamusal bilgi üzerindeki tekel anlayışını sorgulayan bir iç eleştiridir. Aynı sahnede, izleyiciler arasında yapılan ayrım da dikkat çeker: Lale'nin kitlesi “izleyici”, Aslı'nınki ise “fan” olarak tanımlanır. Bu ayrım, haberciliğin izleyiciyle kurduğu ilişkinin dönüşümünü göstermektedir. Yeni medyadaki kitlenin geleneksel medyaya göre daha fanatik tepkiler gösterebildiği ya da daha yönlendirici bir güce sahip olduğuna dikkat çekilmektedir.

Sahne 7: Yalan haber, mahremiyetin ihlali (3. Sezon, 4. Bölüm, 03:38)

Sahnede geleneksel medyayı temsil eden Lale Kıran'a yönelik sosyal medyada yayılan yalan haber ve iftira içerikli söylemler, dijital ortamda etik sınırların nasıl aşılabildiğini gözler önüne sermektedir. Ruhiye karakteri, Lale hakkında gerçek dışı ifadeler içeren paylaşımlar yaparak sosyal medyada geniş kitlelerin dikkatini çekmeyi başarmıştır. Ancak burada asıl çarpıcı olan, Ruhiye'nin bu içeriklerin doğruluğundan çok etkileşim ve kazanç potansiyeline odaklanmasıdır. Karakterin, “Böyle yazınca bir sürü takipçi geliyor, reklam alıyorum, para kazanıyorum. Aslında ben sizi çok seviyorum” sözleri, sosyal medya ortamında görünürlük uğruna kişilik haklarının ihlal edilmesini ve özel hayatın ticari bir araca dönüştürülmesini açık biçimde yansıtmaktadır.

Dijital çağda haberleşme ve ifade özgürlüğüyle ekonomik çıkarların nasıl iç içe geçtiğini gösteren bu sahne ile aynı zamanda yeni medyada denetim mekanizmalarından yoksun biçimde nasıl etik sorunlara yol açıldığı gösterilmektedir. Yalan haber, özel hayatın gizliliğinin ihlali ve manipülasyon gibi ciddi etik problemler, kimi zaman “yorum hakkı” ya da “paylaşım özgürlüğü” gibi kavramlarla meşrulaştırılmaya çalışılmakta; bu da dijital medya etiği adına düşündürücü bir tablo oluşturmaktadır.

Çalışma kapsamında incelenen sahnelerin yanı sıra dizideki anlatı, yalnızca bireysel karakterlerle sınırlı kalmayıp medya kurumlarının işleyiş biçimleri ve güç ilişkilerine de ışık tutmaktadır. Kenan karakterini geleneksel ve dijital medya arasında pragmatik bir pozisyonda karşımıza çıkarken, Gül karakteri yayıncılığı tamamen kurumun çıkarları ve reyting odaklı yapısı ile tanımlarken görmekteyiz. Diziye dair bir başka detay ise Aslı Tuna'nın haber içeriklerini yalnızca bilgi verme amacıyla değil, kendi konumunu güçlendirmek için araçsallaştırmasıdır. Sahte sosyal medya hesaplarıyla gündemi yönlendirmeye çalışması, sosyal medyanın yalnızca bir paylaşım alanı değil, aynı zamanda bir meşruiyet üretim aracı haline geldiğini göstermektedir. Bu durum, yalnızca bireysel çıkarlar açısından değil dijital medyanın yapısal işleyişini anlamak bakımından önemlidir. Dizide doğrudan algoritma terimi kullanılmasa da özellikle sosyal medya içeriklerinin görünürlüğünü belirleyen dinamikler sıkça vurgulanmaktadır. Aslı'nın manipülatif başlıklar ve kışkırtıcı haber diliyle etkileşimi artırma çabaları, algoritmaların dikkat ekonomisini (Yalçınkaya & Karadağ, 2024) yönlendiren doğasına işaret etmektedir. Haberin içeriğinden çok aldığı tepki üzerinden değer

kazanması, medyada artık dijital platformların görünürlük mantığına da tabi olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda *Kuş Uçuşu* dizisi medya kurumlarındaki etik ikilemleri içerik üretimi, görünürlük, meşruiyet ve güç ilişkileri bağlamında tartışmaya açmakta, dijital çağın gazetecilik anlayışına eleştirel bir perspektifle yaklaşmaktadır.

Aşağıda, *Kuş Uçuşu* dizisinde yer alan karakterlerin temsil ettiği medya anlayışları ile etik ve yapısal gerilimler tablolastırılarak sunulmuştur.

Karakter	Temsil ettiği medya anlayışı	Etik ve yapısal gerilim
Lale Kıran	Geleneksel medya; kamu yararı, doğruluk, sorumluluk, deneyim ve ekip anlayışı ön planda.	Etik ilkelere bağlılık, dijital dönüşüm karşısında zorlanma, geleneksel medyanın meşruiyet krizine yönelik içsel sorgulama.
Aslı Tuna	Yeni medya; hız, görünürlük, bireysel yükseliş, tıklanma ekonomisi, sosyal medya güdümlü içerik.	Etik ihlaller, haberin araçsallaştırılması, özel hayatın ihlali, manipülasyon ve sahte hesaplarla gündem belirleme çabası.
Kenan	Geleneksel ve yeni medya arasında pragmatik denge, yayıncılıkla varlık kazanmış hibrit figür.	Her iki medya yapısına da uyum sağlayan ancak sistemsel dönüşümde yönünü çıkar odaklı belirleyen karakter.
Gül	Kurumsal çıkar odaklı yayıncılık; reyting ve görünürlük temel öncelik.	Etik değerlerden çok kanalın kazancı ve itibarıyla ilgilenen, haberleri meta olarak gören yönetici figürü.
Ruhiye	Sosyal medya üzerinden içerik üretimi ile kazanç elde eden figür.	Yalan haber ve özel hayatın ihlali ile görünürlük sağlama, etik dışı davranışı meşrulaştırma eğilimi.
İzleyici/Fan	Geleneksel medyada ‘izleyici’, yeni medyada ‘fan’ kimliğiyle temsil edilir.	Yeni medya izleyicisinin daha yönlendirici, fanatik ve tepkisel olması; manipülasyona açık yapı.
Sosyal Medya Kullanıcıları	Yorumcu, içerik üretici, denetleyici güç.	Algoritmalarla şekillenen görünürlük mücadelesinde bireysel çıkar ve etik sınırların muğlaklaşması.

Tablo 1. *Kuş Uçuşu* dizisi – medya temsilleri ve etik gerilimler

Sonuç

Yeni medya gazeteciliği haberin üretildiği teknik ortamı dönüştürürken haberin toplumsal anlamını ve işlevini de dönüştürmüştür. Günümüzde haber, bilgi verme işlevinden çok görünürlük yaratma kapasitesi ve dolaşımda kalma süresiyle değer kazanan bir içerik birimine evrilmiştir. Aynı zamanda dönüşüm “haber nedir” ve “ne işe yarar” sorularına verilen yanıtları da değiştirmiş, haberin epistemolojik statüsünü yeniden tanımlamıştır. *Kuş Uçuşu* dizisinde temsil edilen medya iklimi bunu hem gazeteci karakterler aracılığıyla bireysel düzlemde hem de medya kurumları, dijital platformlar ve izleyici etkileşimleri üzerinden yapısal düzeyde görünür kılmaktadır.

Yeni medya sistemlerinde etik ise sabit ilke ve kurallara dayalı bir kontrol mekanizmasından çok değişken güç ilişkileri ve platform dinamikleri doğrultusunda sürekli

tartışılan ve yeniden tanımlanan bir normlar alanına dönüşmüştür. Artık etik sorunlar yalnızca bireylerin iyi niyetiyle açıklanamamaktadır. Nitekim dijital platform mantığı, etkileşim, hız ve dikkat gibi parametrelerle haberciliği yönlendirmektedir. Bu parametreler etik sınırların esnetilmesini neredeyse kaçınılmaz hâle getirmektedir. Dolayısıyla bu çalışmanın ortaya koyduğu temel sonuç, dijital medya çağında gazetecilik pratiklerinin yeniden tanımlanması gerektiğidir. Bu tanımlama, haberin üretiminden sunumuna, dolaşımından tüketimine kadar uzanan tüm aşamalarda rol oynayan aktörlerin sorumluluklarını ve etki alanlarını yeniden düşünme imkânı sunmaktadır. Çevrimiçi davranış izleriyle, üretim, gündem oluşturma ve dolaşım süreçlerine dahil olan kullanıcılar aynı zamanda etik sınırların belirlenmesinde etkili olan aktif birer fail haline de gelmektedir. Bu sebeple gazeteciliğin kamusal sorumluluk boyutu yeniden odak noktasına alınmalı, etik ilkeler sistemin tamamına ve tüm kullanıcılara yayılacak şekilde içselleştirilmelidir. Bu etik çerçevenin kurulmasında *Kuş Uçuşu* dizisi, bir ayna işlevi görmektedir.

Bu çalışma, *Kuş Uçuşu* dizisi üzerinden yürüttüğü çözümlemede, dönüşümün bireyler ve medya kurumları üzerindeki yansımalarını simgesel düzeyde açığa çıkarmıştır. Dizi karakterleri, birer kurgu figürü olmanın ötesinde, günümüz medya ekosistemindeki yapısal çatışmaların temsilcilerine dönüşmektedir. Bu çerçevede Lale ile Aslı arasında kurulan karşıtlık, yalnızca kuşak farklılıklarına değil etik duyarlılık ile piyasa mantığı, mesleki sorumluluk ile performans odaklı görünürlük stratejileri arasındaki ideolojik kırılmayı simgeleştiren bir medya anlatısına dönüşmektedir.

Kuramsal açıdan değerlendirildiğinde, haberin kamusal akıl üretiminden uzaklaşarak duygusal, tepkisel ve manipülatif yapılar yönelmesi Habermas'ın kamusal alan modelinden giderek uzaklaştığını göstermektedir. Öte yandan Herman ve Chomsky'nin propaganda modelinin, günümüz algoritmik medya düzeninde biçim değiştirerek işlemeye devam ettiği görülmektedir. İçerikler bireysel çıkarların da şekillendirdiği bir yapıya bürünmüş, kullanıcılar hem üretici hem hedef kitle hem de düzenleyici hâline gelmiştir. Bu çok katmanlı yapı, Fidler'ın medyamorfoz yaklaşımıyla birlikte değerlendirildiğinde, eski ve yeni medya biçimlerinin iç içe geçerek melez bir medya düzeni oluşturduğu görülmektedir. Bu bağlamda dizinin finalinde Aslı ve Lale'nin birlikte haber sunmaya başlaması, geleneksel ve dijital medyanın çatışmadan çok bütünleşerek hibrit bir yapıya evrilebileceğini simgesel düzeyde ortaya koymaktadır.

Yeni medya haberciliğinde etik sorunlar, dizide yalnızca bireysel tercihler ya da mesleki zaafılar olarak değil daha geniş bir yapısal çerçevede, günümüz dijital medya sisteminin üretim mantığının bir sonucu olarak ele alınmaktadır. Medyada sansasyonel içeriklerin yayılımı, mahremiyetin stratejik biçimde kullanılması ve manipülatif içeriklerle kamuoyu inşası, etik ilkelerin mutlak ve evrensel kurallar olmaktan çıkarak giderek bağlama özgü, güç ilişkileriyle örülü ve ticarileşmiş normlar bütününe dönüştüğünü ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak bu çalışma, yeni medya haberciliğindeki dönüşümün teknik değil, toplumsal, ideolojik ve etik boyutlarıyla birlikte ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır. *Kuş Uçuşu* dizisi, bu dönüşümün bireysel aktörler üzerinden dramatize edilmiş hâlini sunarken esasen medya sisteminin geçirdiği derin yapısal kırılmayı gözler önüne sermektedir. Bugün etik, yalnızca “doğru olanı yapmak” meselesi değil platformlara, algoritmalara, görünürlük ekonomisine ve dijital izleyici kitlesinin yönelimlerine karşı konum alabilme meselesidir. Bu anlamda habercilik etiği, sadece bir değerler bütünü değil haberin kimin adına, hangi değerle, neyi görünür kılarak yapıldığını sorgulayan bir mücadele alanıdır.

Kaynakça

- Aristoteles. (2017). *Politika* (F. Akderin, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Avşar, Z. ve Emre Kaya, E. (2013). *Medyanın iffeti*. Ankara: Altınpost Yayıncılık.
- Aydın, M. (2022). *Klasik faydacılık (utilitarianism)*. Ankara: Eski Yeni Yayınları.
- Çakır, H. (2007). Geleneksel gazetecilik karşısında internet gazeteciliği. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, 123-149.
- Çakmak, M. (2021). Herman ve Chomsky'nin propaganda modeli süzgeci olan kitle medyasının büyüklüğü ve kar anlayışı üzerinden tekelleşme ve Türk medyasının tekelleşmesinin incelenmesi. *The Journal of Communication and Social Studies*, 1(1), 46-61.
- Dedeoğlu, G. (2016). *Teknoloji, iletişim, yeni medya ve etik*. İstanbul: Sentez Yayınları.
- Demir, Y., & Ayhan, B. (2020). Sosyal medyanın gündem belirleyicileri: Twitter'da gündem belirleme süreci üzerine bir sosyal ağ analizi. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 2020(51), 1-19.
- Doğan, Ö. (2004). *Etik- ahlak felsefesi*. İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- Erdoğan, İ. (2006). Medya ve etik: eleştirel bir giriş. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*. 23, 1-26.
- Ergül, E. & Adıgüzel, Y. (2024). Konvansiyonelden dijital medya süzgeçlerinin dönüşümü. *İçtimaiyat*, 8(2), 589-607.
- Fidler, R. (1997). *Mediamorphosis: understanding new media*. Thousand Oaks, CA: Pine Forge Press.
- Gillespie, T. (2014). The relevance of algorithms. T.Gillespie, P.J. Boczkowski & K. A. Foot (Ed.), *Media technologies: Essays on communication, materiality, and society* (s. 167-193) içinde. Massachusetts: MIT Press.
- Girgin, A. (2000). *Yazılı basında haber ve habercilik etik'i*. İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- Güngör, N (2011). *İletişim kuram ve yaklaşımlar*. Ankara: Siyasal Kitapevi
- Habermas, J. (2021). *Kamusal yaşamın yapısal dönüşümü* (T. Bora, M. Sancar, Çev.), İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Herman, E. S. ve Chomsky, N. (2012). *Rızanın imalatı: Kitle medyasının ekonomi politiği* (E. Abadoğlu, Çev.). İstanbul: BGST Yayınları.
- İnce, M. & Koçak, M. C. & Küçük, O. & Huseynova, Z. (2024). Netflix dizisi 'Kuş Uçuşu'nun gazetecilik mesleği açısından alımlama çalışması. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 14 (2): 92-102.
- Kant, I. (2022). *Etik üzerine dersler* (O. Özügül, Çev.), Ankara: Fol Kitap.
- Mill, J.S. (2022). *Faydacılık* (B. Özkul, Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yalçinkaya, N. & Karadağ, M. (2024). *Dikkat ekonomisi-dijital dünyada pazarlamanın evrimi*. Ankara: Serüven Yayınevi.
- Özçetin, B. (2019). *Kitle iletişim kuramları-kavramlar, okullar, modeller*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tandoc, E. C., Jr., Lim, Z. W., & Ling, R. (2017). Defining 'fake news': A typology of scholarly definitions. *Digital Journalism*, 6(2), 137-153.
- Törenli, N. (2005). *Yeni medya, yeni iletişim ortamı*. Ankara: Bilim ve Sanat.
- Uzun, R. (2009). *İletişim etiği: Sorunlar ve sorumluluklar*. Ankara: Dipnot Yayınları.

Araştırmacıların Katkı Oranı: (Birden fazla yazarlı makaleler için)

1. Yazar: %60

2. Yazar: %40

Çatışma Beyanı: “Yeni Medya Haberciliğinde Yapısal Dönüşüm ve Etik Sorunlar: Kuş Uçuşu Dizisi Üzerinden Bir Değerlendirme” başlıklı makalemizle ilgili olarak herhangi bir kurum, kuruluş veya kişiyle mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması söz konusu değildir.

Bilgi, iletişim ve haberleşme teknolojileri şirketlerinin istihbarat amaçlı kullanımı: Huawei örneği¹

Ali Kemal Özçelik* - Oğuz Göksu**

Öz

Bu çalışma, Huawei Şirketi'nin bilgi, iletişim ve haberleşme teknolojileri alanında bir istihbarat aracı olarak nasıl kullanılabileceğini incelemektedir. Huawei'nin Çin Halk Cumhuriyeti, Çin Komünist Partisi ve istihbarat-güvenlik servisleriyle olan ilişkisini analiz eden araştırma, bu bağlantının uluslararası istihbarat bağlamında doğurabileceği riskleri değerlendirmektedir. 2008-2022 yıllarını kapsayan çalışma, Huawei'nin Çin adına casusluk yaptığına dair iddiaları, şirkete yönelik yaptırımları ve güvenlik endişelerini ele almaktadır. Nitel araştırma yöntemi kullanılarak yürütülen çalışmada, elektronik gazeteler, düşünce kuruluşu raporları, mahkeme tutanakları ve akademik kaynaklardan veri toplanmış; ayrıca yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmelerle uzman görüşleri alınmıştır. MAXQDA Analytics Pro 2020 programı kullanılarak yapılan içerik analizleri, Huawei'nin küresel bilgi ağları üzerindeki rolünün Çin'in siber egemenlik stratejisiyle nasıl bütünleştiğini ortaya koymaktadır. Huawei'ye yönelik casusluk iddiaları, güvenlik riskleri ve bunların uluslararası yansımaları detaylı şekilde incelenmiştir. Huawei'nin telekomünikasyon altyapısında bulunan güvenlik açıkları, çeşitli ülkelerin istihbarat raporlarında potansiyel siber tehdit olarak değerlendirilmiştir. Özellikle, Huawei ekipmanlarında tespit edilen arka kapıların ulusal güvenlik riskleri oluşturabileceği belirtilmiştir. Ayrıca, Huawei'nin Çin'in Ulusal İstihbarat Yasası kapsamındaki yükümlülükleri nedeniyle Çin hükümetinin istihbarat toplama süreçlerine katkıda bulunabileceği ve bu durumun, başta ABD ve Avrupa ülkeleri olmak üzere birçok devlet tarafından uluslararası güvenlik sorunu olarak görüldüğü tespit edilmiştir. Araştırma sonuçları, bilgi, iletişim ve haberleşme teknolojileri şirketlerinin istihbarat faaliyetlerinde nasıl bir karşı istihbarat sorununa dönüşebileceğini vurgulamaktadır.

Anahtar kelimeler: Huawei, istihbarat, siber istihbarat, siber güvenlik, Çin Halk Cumhuriyeti

Araştırma makalesi

Research article

Geliş - Submitted: 11.03.2025

Kabul - Accepted: 18.06.2025

Atıf – Reference: Nosyon:

Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi, 15, 15-46.

The intelligence utilization of information, communication, and telecommunication technology companies: The case of Huawei

Abstract

This study examines how Huawei Corporation can be utilized as an intelligence tool in the field of information, communication, and telecommunication technologies. Analyzing Huawei's relationships with the People's Republic of China, the Chinese Communist Party, and intelligence-security services, the research evaluates the potential risks this connection may pose in the context of international intelligence. Covering the period from 2008 to 2022, the study addresses allegations that Huawei engaged in espionage on behalf of China, sanctions imposed on the company, and security concerns. Conducted using qualitative research methods, the study collects data from electronic newspapers, think tank reports, court records, and academic sources; additionally, expert opinions were gathered through semi-structured in-depth interviews. Content analyses conducted using

¹ Bu çalışma; Milli Savunma Üniversitesi, Alparslan Savunma Bilimleri ve Milli Güvenlik Enstitüsü, İstihbarat Çalışmaları Anabilim Dalında yapılan “Bilgi, İletişim ve Haberleşme Teknolojileri Şirketlerinin İstihbarat Aracı Olarak Kullanılması: Huawei Şirketi Örneği” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

* Sorumlu Yazar. Yüksek Lisans, Milli Savunma Üniversitesi, Alparslan Savunma Bilimleri Enstitüsü, İstihbarat Çalışmaları Anabilim Dalı, e-posta: ozcelikalikemal@gmail.com, ORCID-iD: 0000-0002-3072-6350

** Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İletişim Fakültesi, e-posta: oguzgoxsu@gmail.com, ORCID-iD: 0000-0002-7923-8761

the MAXQDA Analytics Pro 2020 software reveal how Huawei's role in global information networks aligns with China's cyber sovereignty strategy. Espionage allegations against Huawei, security risks, and their international implications are examined in detail. Security vulnerabilities in Huawei's telecommunications infrastructure have been identified as potential cyber threats in the intelligence reports of various countries. In particular, backdoors detected in Huawei equipment have been cited as national security risks. Furthermore, due to Huawei's obligations under China's National Intelligence Law, it has been found that the company could contribute to China's intelligence-gathering processes, which has been perceived as an international security issue by several states, especially the United States and European countries. The study's findings emphasize how companies in the field of information, communication, and telecommunication technologies can become counterintelligence challenges in intelligence activities.

Keywords: Huawei, intelligence, cyber intelligence, cybersecurity, People's Republic of China

Giriş

21. yüzyılda bilgi ve iletişim teknolojilerindeki hızlı gelişmeler, ulusal güvenlik stratejilerinde köklü değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Kamu hizmetlerinin dijital ağlar aracılığıyla birbirine bağlanması, yeni güvenlik ve istihbarat paradigmalarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Teknolojik erişimin yaygınlaşması ve internete bağlı cihaz sayısındaki astronomik artış, siber istihbarat, siber güvenlik, endüstriyel casusluk, kritik altyapı güvenliği ve veri güvenliği gibi alanlara duyulan ilgiyi ve bu alanların güvenliğinin önemini artırmaktadır. Bu gelişmeler, yeni istihbarat kaynaklarını ortaya çıkarmış, istihbarat toplama ve analiz yöntemlerinin çeşitlenmesini sağlamıştır.

IoT Analytics verilerine göre, 2024 yılında dünya genelinde internete bağlı cihaz sayısı 18,8 milyara ulaşmıştır (IoT Analytics, 2024). Bilginin stratejik bir unsur haline gelmesiyle, bilgi, iletişim ve haberleşme teknolojileri (BİHT) şirketleri büyük miktarda veri akışını yönetmekte, analiz etmekte ve depolamaktadır. Bu durum, devletlerin ve istihbarat topluluklarının, BİHT şirketlerini sadece ticari kuruluşlar olarak değil, aynı zamanda stratejik güvenlik aktörleri olarak değerlendirmesine yol açmıştır.

Huawei Şirketi gibi küresel çapta faaliyet gösteren BİHT şirketleri sadece teknoloji sağlayıcıları olarak değil, aynı zamanda siber güvenlik, siber istihbarat ve karşı istihbarat alanında potansiyel riskler barındıran yapılar olarak görülmektedir. 5G teknolojisinin yaygınlaşması, Huawei gibi şirketlerin küresel telekomünikasyon altyapısında oynadığı rolü daha da kritik hale getirmiştir. ABD ve müttefikleri tarafından Huawei'ye yönelik uygulanan yaptırımlar ve casusluk iddiaları, uluslararası düzeyde BİHT şirketlerinin devletlerarası güvenlik dinamikleri açısından nasıl bir risk oluşturabileceği tartışmasını gündeme getirmiştir.

Bu çalışma, Huawei örneği üzerinden bilgi ve iletişim teknolojileri şirketlerinin istihbarat faaliyetlerine nasıl dahil olabileceğini incelemektedir. Araştırmada, Çin'in siber egemenlik stratejileri, Huawei'nin organizasyonel yapısı ve uluslararası güvenlik üzerindeki etkileri ele alınmaktadır. Huawei Şirketi ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin ulusal güvenlik ve istihbarat topluluklarıyla olan ilişkisi irdelenmektedir. Çalışma 01.01.2008 ve 31.12.2022 tarihleri arasında, Huawei Şirketi'nin Çin Devleti adına casusluk yaptığı iddia ve bulguları dikkate alması bakımından zamansal olarak sınırlandırılmıştır.

Çalışma, bilgi teknolojileri, siber istihbarat, veri/bilgi güvenliği, siber güvenlik alanlarındaki hakem niteliğindeki uzmanlarla gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmelerle; Huawei Şirketi ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin istihbarat ve güvenlik servisleri arasında var olduğu iddia edilen bağlantıları değerlendirmeyi ve bu bağlantıların istihbarat bağlamında nasıl sorunlara yol açabileceğini saptamayı amaçlamaktadır. Ayrıca, BİHT Şirketlerinin istihbarat kapasite ve yeteneklerine dair çıkarımda bulunmayı amaçlamaktadır.

Teorik çerçeve

İstihbarat kavramının birden fazla tanımının bulunması ve üzerinde uzlaşıya varılmış tek bir tanımının bulunmaması istihbarat çalışmaları alanında teorilerin geliştirilmesindeki

zorlukların temelinde yatan nedendir. Bu çalışmanın teorik çerçevesini David Kahn'ın Tarihsel İstihbarat Teorisi (*An Historical Theory of Intelligence*) oluşturmaktadır.

Kahn (Kahn, 2001, s. 91); istihbaratı 'geçmiş', 'günümüz' ve 'gelecek' başlıkları altında incelemektedir. İstihbaratın hem savaş alanında hem de ulusal güvenlik perspektifinde bugün atfedilen öneme ulaşmasında Fransız Devrimi ve Endüstri Devrimi'nin ortaya çıkardığı yeni koşulların önemli olduğunu belirtmektedir (Kahn, 2001, s. 80). İstihbarat erken dönemlerde, fiziksel nesnelerden basit yöntemlerle elde edilirken devrimlerin muhabere yöntemleri, askeri teknolojiler, teknolojiler ve toplumlar üzerindeki dönüştürücü etkisiyle birlikte istihbaratın önemi giderek artmıştır. İstihbaratın kaynakları çeşitlenmiş ve modern istihbarat olarak nitelendirilen anlayış ortaya çıkmıştır (Kahn, 2001, s. 82). Endüstri Devrimi'nin özellikle muhabere araçları üzerindeki dönüştürücü gücü, geçmişte savaşlarda dikkate alınmayan düşmanın üretim kapasitesi, ikmal hatları gibi bilgileri istihbarat için önemli kaynaklar haline getirmiştir.

Kahn, devrimlerle birlikte istihbaratın kaynaklarının çeşitlendiğini, bunların da fiziksel ve sözel istihbarat kaynakları olduğunu ifade etmektedir. Buna göre; "ilerleyen birlikler, istihkam durumları, kamp ateşleri, tank motorlarının gürültüsü" istihbaratın fiziksel kaynaklarını teşkil etmektedir (Kahn, 2001, s. 81). Geçmişte süvarilerle kısıtlı olarak toplanan fiziksel istihbarat Endüstri Devrimi ile birlikte yaşanan teknolojik gelişmelerin getirileri olan fotoğraf makineleri, casus uçaklar ve radarlar ile daha hızlı bir şekilde elde edilmeye başlamıştır.

Modern istihbaratın bugünkü önem seviyesine ulaşmasında sözel istihbaratın gelişmesinin önemli olduğu düşünülmektedir. Kahn, sözel istihbaratın örneklerini "Ele geçirilen bir askeri plan, birliklerin durumu ve motivasyonu hakkında bir rapor" olarak tanımlamaktadır (Kahn, 2001, s. 81). Devrimlerle birlikte kamuoyuna açık hükümet raporları, telgraf yazışmaları, dinlenen telsizler, üretim ve ekonomi verileri, deşifre edilen iletişim araçları, kitle iletişim araçları sözel istihbaratın önemli kaynaklarını teşkil etmektedir.

Birinci Dünya Savaşı, sözel istihbaratın daha yaygın kullanımına sahne olmuş ve bu durum istihbarata atfedilen stratejik önemin artmasına zemin hazırlamıştır. Savaşın sonuna kadar Almanya, İngiltere ve İtalya gibi önemli ülkeler askeri iletişimi deşifre edecek birimler kurmuşlardır (Kahn, 2001, s. 82). Bu durum İkinci Dünya Savaşı'nda enigma cihazının şifresinin kırılması ve savaş süresinin kısalması sonucunu ortaya çıkarmıştır.

Fransız Devrimi ve Endüstri Devrimi'nin ardından yaşanan teknolojik gelişmelerde olduğu gibi günümüzde de yaşanan teknolojik gelişmeler, istihbarat alanını dinamik olarak etkilemektedir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler, bürokratik ve askeri kurumları teknolojiye bağımlı hale getirmiştir. Teknoloji kullanımının demokratikleşmesi, kamu hizmetlerinin ve harekât alanının bilgi teknolojileri altyapısına bağımlı hale gelmesi güvenlik ve istihbarat alanını da şekillendirmektedir. Geçmişte telsizlerden, radyolardan, telgraflardan elde edilen sözel istihbarat günümüzde telekomünikasyon araçları, uygulamalar, alternatif medya, internete bağlı altyapılar ve siber uzaydan çeşitli yöntemlerle elde edilmektedir.

Bilgi, iletişim ve haberleşme teknolojileri şirketleri, üretmiş oldukları teknolojilerle sözel istihbaratı üreten, işleyen, depolayan önemli bir istihbarat kaynağı durumundadır. Kablolulu ve kablosuz ağlar vasıtasıyla taşınan, işlenen ve depolanan veriler, istihbarat toplulukları, devletler ve şirketler için hasım aktörlerden korunması gereken sözel istihbaratın kaynaklarını teşkil etmektedir.

Huawei Şirketi'nin Çin Komünist Partisi ile olan ilişkileri, Çin Halk Cumhuriyeti'ndeki (ÇHC) istihbarat yasasının mahiyeti, şirketin Çin anakarası başta olmak üzere muhtelif coğrafyalarda bilgi teknolojileri politikalarının merkezinde olması Huawei hizmetlerinin bir karşı istihbarat sorunu oluşturabileceğine işaret etmektedir. Şirketin, bilgi, iletişim, haberleşme ve gözetim hizmetlerini kullanan ve şirket hizmetleriyle internete

bağlanan yaklaşık 4 milyar insan bulunmaktadır. Huawei Şirketi, yaklaşık 4 milyar insanın veri trafiğini yönetmekte, işlemekte ve depolamaktadır. Bu durum, şirketin aynı zamanda önemli bir sözel istihbarat kaynağı oluşturduğunu ortaya koymaktadır.

Huawei Şirketi'nin kritik altyapı sistemlerinde kullanılan ekipmanların manipüle edilmesi durumunda ortaya çıkabilecek güvenlik risklerinin boyutu şirketin önemli bir örtülü operasyon kapasitesine sahip olduğuna da işaret etmektedir.

1. İstihbarat ve bilgi iletişim ve haberleşme teknolojileri şirketleri

Bilgi, iletişim ve haberleşme teknolojilerindeki ilerlemeler, toplumsal, ekonomik, güvenlik ve bilimsel alanlarda köklü dönüşümlerin tetikleyicisi olmuştur. Küresel ölçekte ağlar üzerinden artan bağlantılılık ve bağımlılık, bireylerin günlük yaşamlarında bilgi ve iletişim teknolojilerini vazgeçilmez hale getirmiştir. Aynı şekilde, kamu hizmetlerinde gerçekleşen dijitalleşme süreci; sağlık, finans, güvenlik, ulaşım, haberleşme ve enerji altyapıları gibi kritik sektörlerin bilgi ve iletişim teknolojileri aracılığıyla yönetilmesini zorunlu kılmıştır. Bu durum, BİHT Şirketlerini istihbaratın çeşitli alanlarında önemli bir özne haline getirmektedir.

Bilgi, iletişim ve haberleşme teknolojileri ile bu alanda faaliyet gösteren şirketler, geçmişte istihbarat faaliyetlerinde araç olarak kullanılmış, günümüzde ise bu faaliyetlerin etkin ve kurumsal aktörleri haline gelmiştir. Günümüzde teknoloji kullanımının demokratikleşmesiyle birlikte BİHT kullanıcılarının sayılarındaki artış BİHT şirketlerini istihbaratın toplama, işleme ve özellikle karşı istihbarat safhaları için önemli aktörler olarak konumlanmasıyla sonuçlanmaktadır.

1.1.İstihbarat olgusu

Literatürde istihbarat olgusu/kavramı üzerinde ortak uzlaşıya varılmış bir tanımlama bulunmamaktadır. Teorisyenlere, meslek profesyonellerine, istihbarat topluluklarına ve devletlere göre zaman içerisinde değişen güvenlik ortamına uygun olarak yapılmış farklı tanımlamalar bulunmaktadır. İstihbaratı bir süreç ve nihai çıktı/ürün olarak ele alan politika belgeleri de mevcuttur.

İstihbarat faaliyetlerinde gizlilik esas olduğu için toplumlarda istihbaratın karanlık bir alan olduğuna dair algılar yerleşmiştir. Ancak, toplumlarda yerleşmiş algılardan uzak olarak istihbarat, belirli bir disiplin çerçevesinde kendi kural ve ilkelerini barındıran bir süreçtir.

Sözlük anlamlarında istihbarat, “yeni öğrenilen bilgiler, haberler, duyumlar”, “zekâ, anlama ve düşünme yeteneği” ve “düşman hükümetler başta olmak üzere diğer ülkelerin hükümetleri ve/veya bu bilgileri toplayan bir grup insan” şeklinde tanımlamalar bulunmaktadır (Türk Dil Kurumu, 2025; Cambridge Dictionary, 2025). Her iki sözlükteki tanımlamalar bir araya getirildiğinde istihbarat, sistematik bir analiz sürecinden geçirilerek anlamlandırılan malumatlar bütünüdür.

Toplanan her bilgi, malumat, istihbarat niteliği taşımamaktadır. İstihbarat, yalnızca bilgilerin, malumatların toplanması safhasından oluşmamaktadır. İstihbarat ve bilgi kavramları arasında farklılıklar bulunmaktadır. Bilgi vakıf olunan her şey iken istihbarat, karar alıcıların sınırları belirlenmiş ihtiyaçlarını karşılayan bilgilerin toplandığı, analiz edildiği ve geri beslendiği analiz sürecinin bir çıktısıdır (Lowenthal, 2009, s. 9-10).

Warner (Warner, 2008), istihbaratın karar alıcılar ve meslek profesyonelleri tarafından farklı şekillerde ele alındığını ifade eder. Karar alıcılar, istihbaratı bilgi temelli bir süreç olarak kavramsallaştırırlar ve hasım aktörlere karşı avantaj sağlayacağı düşünülen her türlü veriyi bu kapsamda değerlendirirler. Meslek profesyonelleri ise istihbaratı, gizlilik prensibine dayalı ve örtülü yöntemlerin kullanıldığı bir mücadele döngüsü olarak görmektedirler. Meslek profesyonelleri istihbaratı tanımlarken istihbaratın uygulama sürecine vurgu yapmaktadırlar (Warner, 2008, s. 16). İcra edilen istihbarat faaliyetlerinin temelinde, ulusal güvenliği sağlamak, karar alma süreçlerine katkı sağlamak, uzmanlık sunmak, hasım aktörler tarafından

bilinmesi ulusal güvenlik riski ortaya çıkartacak ihtiyaç, istihbarat ve bilgilerin korunması yatmaktadır.

İstihbaratın bir diğer önemli işlevi ise stratejik sürprizlerden korunmak ve kaçınmaktır. Stratejik sürpriz, eylemin faili ve muhatabı açısından iki şekilde tanımlanmaktadır. Fail açısından değerlendirildiğinde stratejik sürpriz; hasım aktörün güvenlik açıklarının ve zayıf yönlerinin tespit edilmesi ve “beklenmedik bir zaman diliminde, beklenmedik bir hedefe karşı kuvvet uygulanması” olarak tanımlanmaktadır (Gaddis, 2002). Eylemin muhatabı için ise hasım aktör tarafından gerçekleştirilmesine olanak tanınmayan/hesap edilmeyen eylemlerin vuku bulması durumudur.

Tarihsel süreçte savaş alanında yaşanan stratejik sürprizler, istihbarat başarısızlıkları için ders çıkarılması için önemli hadiseler olarak tanımlanmaktadır. 11 Eylül saldırısı ve Yom Kippur savaşı stratejik sürprizlerin yıkıcı sonuçlarını gösteren vakalar olarak bilinmektedir. Bu noktada, istihbaratın önemli bir işlevi stratejik sürprizlerin yaşanmasını önlemektir.

1.2. Karşı istihbarat (*Counterintelligence*)

Türkçe literatürdeki çalışmalar incelendiğinde, karşı istihbarat (counterintelligence) ve karşı casusluk (counterespionage) kavramlarının sıklıkla birbirleri yerine hatalı bir biçimde kullanıldığı görülmektedir. Kavramsal olarak karşı istihbarat faaliyetleri bir çatı olarak karşı casusluk eylemlerini de kapsamaktadır.

Karşı istihbarat, yabancı istihbarat topluluklarının operasyonlarını önlemek, bozmak ve aldatma amacıyla icra edilen faaliyetlerdir. İstihbarat topluluklarının veya istihbarat müşterilerinin güvenliklerine yönelik hasım istihbarat toplulukları tarafından gerçekleştirilebilecek her türden düşmanca istihbarat faaliyetini tespit etme ve karşı koyma sürecidir (Prunckun, 2019, s. 27). Karşı istihbarat kapsamı bakımından karşı casusluğa göre çok daha geniş aktörlerle ilgilenmektedir. Ulusal güvenliği tehdit edebilecek yabancı istihbarat toplulukları, devletler, devlet dışı aktörler, bireyler ve terörizm unsurları gibi aktörlerin tamamına karşı yürütülen bir süreçtir.

Karşı casusluk, aktif karşı istihbarat faaliyetleri içerisinde değerlendirilmektedir. Hedef olarak yalnızca yabancı istihbarat toplulukları bulunmaktadır (Steele, 2007, s. 3). Karşı casusluk faaliyetlerin temelinde; hedef olarak belirlenen yabancı istihbarat topluluğu personelleriyle temas geliştirme, personelleri devşirme, yanıltma, yönlendirme ve kurumu manipüle etme amaçlanır. Hedef istihbarat topluluğunun iç işleyişine dair gizli bilgilere erişmeyi ve operasyonlarını arzu edilen doğrultuda yönlendirmek amaçlanır.

Karşı istihbarat, eylem türlerine göre savunma amaçlı (defensive) ve taarruzi (offensive) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Prunckun, 2019, s. 28). Savunma Amaçlı Karşı İstihbarat (SAKİ), istihbarat topluluğu içerisindeki güvenlik açıklarını veya zayıflıkları tespit ederek hasım aktörlerin bu zafiyetleri istismar etmelerini önleme, düşmanca eylemleri tespit ederek caydırmayı amaçlayan faaliyetler bütünüdür. SAKİ, “tespit” ve “caydırıcılık” ilkelerinin etkili bir biçimde uygulanmasına dayanır (Prunckun, 2008, s. 55). Caydırıcılık, hasmane aktörlerin yürütmekte olduğu veya planladığı istihbarat faaliyetlerinden vazgeçmesini sağlamayı hedefler. Bu strateji, karşı tarafın gerçekleştireceği eylemin ciddi ve telafi edilemez sonuçlar doğuracağı mesajını ileterek tehdit oluşturan unsurları engellemeye dayanır. Tespit süreci ise güvenlik ihlallerini belirlemek, şüpheli kişiler arasındaki örgütsel bağları analiz etmek ve ilgili delilleri toplamaktan oluşur (Prunckun, 2008, s. 55-56). Örneğin, gizli bir belgenin sızdırılması durumunda, belgede erişim yetkisi bulunan kişilerin incelenmesi ve bağlantılarının araştırılması ve akabinde tespit edilen kişi/kişilerin motivasyonlarının belirlenmesi gerekmektedir.

Karşı istihbarat sürecinin temelini dört soru oluşturmaktadır; “(i) Neyi korumak istiyoruz? (ii) Rakiplerimiz hakkımızda ne öğrenmek istiyor?, (iii) Hangi yöntemle öğrenmeye çalışıyor?, (iv) Gizli bilgilerimizi korumak için hangi yöntem ve taktikleri

kullanabiliriz?” (Bernhardt, 2003 s. 33). SAKİ’nin öncelikleri dışarıdan içeriye yönelebilecek tehditlere karşı sistematik önlemler almaktır. Mekânsal güvenlik, personel güvenliği, bilgi güvenliği iletişim ve haberleşme güvenliği hepsi bir bütünün ayrılmaz parçalarıdır.

Taarruzi Karşı İstihbarat (TKİ), ‘tespit’, ‘aldatma’ ve ‘etkisiz hale getirme’ ilkelerini içeren agresif bir süreçtir. Amaç, hasım aktörün karşı istihbarat süreçlerinde hangi teknik ve yöntemleri kullandığını algılama, hedef istihbarat topluluğu içerisinde çift taraflı olarak çalışabilecek elemanları tespit etme, tehditleri etkisiz hale getirme ve hasım aktörün eylemlerini manipüle etme süreçlerini kapsamaktadır (Zegart, 2022, s. 152). TKİ eylemlerinin başarılı olmasının ön koşulu SAKİ gerekliliklerinin sağlanmış olmasına bağlıdır.

Aldatma ilkesi, hedef aktörün gerçeklik algısını manipüle ederek kararlarını yönlendirmeyi amaçlar. Whaley (2020), aldatmayı “yanlış veya çarpıtılmış bir gerçeklik algısını kabul ettirmeye yönelik manipülasyon süreci” olarak tanımlarken, Clark (2019, s. 11), bunu “hedefin gerçeklik algısına avantaj sağlayacak şekilde yanlış bilgi empoze etme süreci” olarak açıklamaktadır. Aldatma operasyonları, hedef aktörün düşünce yapısını şekillendirerek rakip karşısında stratejik avantaj elde etmeye dayanır.

Etkisizleştirme, düşman istihbarat toplulukları veya hasım aktörlerin yürütmekte olduğu ya da planladığı istihbarat operasyonlarını bertaraf etmeyi hedefler. Bu süreçte, ulusal güvenlik açısından korunması gereken kişi, kurum, bilgi ve altyapılara yönelik tehditlerin ortadan kaldırılması esastır. Prunckun’a (2017, s. 216) göre, etkisizleştirme, iki temel yöntemle gerçekleştirilebilir:

- Felç (Paralysis): Hasım aktörlerin operasyonlarının geçici olarak sekteye uğratılması.
- Yıkım (Disruption): Casus hücrelerinin açığa çıkarılması, tutuklanması veya şüpheli personelin kritik bilgiye erişiminin kısıtlanması.

Bu yöntemlerin amacı, hedef aktörün güven kaybı yaşamasına ve yürüttüğü operasyonlara olan ilgisini kaybetmesine neden olmaktır.

21.yüzyılda teknolojinin hızla gelişmesi, TKİ ve SAKİ uygulamalarının siber istihbarat ve siber tehdit istihbaratı alanlarına yönelmesine neden olmuştur. Günümüzde devletler ve istihbarat teşkilatları, geleneksel yöntemlerin yanı sıra siber alanda da karşı istihbarat faaliyetlerini güçlendirmektedirler. Kritik altyapıların korunması, bilgi güvenliği ve mahremiyeti, siber altyapının bir bütün olarak siber uzayı da kapsayacak şekilde güçlendirilmesine yönelik hem savunmacı hem de saldırgan stratejiler geliştirmektedir.

1.3.Tarihte bilgi, iletişim ve haberleşme teknolojileri şirketleri ve istihbarat ilişkisi

BİHT şirketleri, ticari faaliyetler yürüten kuruluşlar olmanın ötesinde, devletler ve istihbarat servisleri için stratejik birer araç haline gelmiştir. Özellikle büyük ölçekli teknoloji şirketleri, devletlerin istihbarat toplama, gözetim, örtülü operasyon ve siber operasyonlarını desteklemek amacıyla kullanılabilmektedir. Tarihte birçok örnek, BİHT şirketlerinin istihbarat servisleriyle yakın ilişkiler içinde olduğunu ve örtülü operasyonlara dahil edildiğini göstermektedir. Bu bağlamda, Rubicon Operasyonu, Pegasus Yazılımı ve Cambridge Analytica Skandalı, devletlerin ve istihbarat servislerinin BİHT şirketleriyle ilişkisini gözler önüne seren önemli vakalardır.

Rubicon Operasyonu, Soğuk Savaş döneminde Amerikan Merkezi İstihbarat Teşkilatı (CIA) ve Alman Dış İstihbarat Servisi (BND) tarafından yürütülen örtülü bir istihbarat operasyonudur. Operasyon, İsviçre merkezli Crypto AG adlı şirketin satın alınarak istihbarat faaliyetleri için kullanılması yoluyla gerçekleştirilmiştir. Crypto AG, 1950’lerden itibaren dünya çapında devletlere şifreleme cihazları satan bir şirket olarak bilinmektedir. Ancak, 1970’lerin başında CIA ve BND tarafından gizlice satın alınarak şirketin ürettiği ekipmanlar “arka kapı” erişimleriyle manipüle edilmiştir (Miller & Warrell, 2020, s. 42). Böylece, Crypto AG’nin ürettiği şifreleme cihazlarını kullanan yaklaşık 120 ülke ve uluslararası kuruluşun gizlilik derecesine sahip belgeleri ve iletişim trafikleri CIA ve BND istihbarat servisleri

tarafından takip edilebilmiştir (Fagel, 2020, s. 67). Bu vaka, teknoloji şirketlerinin istihbarat servisleri tarafından manipüle edilerek küresel gözetim mekanizmalarına entegre edilebileceğini göstermektedir.

Bir başka örnek vaka ise İsrail merkezli NSO Group tarafından geliştirilen Pegasus isimli casus yazılımdır. Yazılım, hedef kişilerin cep telefonlarına bulaşarak sesli ve yazılı iletişimlerini izleyebilme, kamera ve mikrofonlarını kullanabilme, anlık konum verilerini takip edebilme gibi özelliklere sahiptir (Marczak vd., 2021, s. 23). Pegasus'un en dikkat çeken özelliği, "zero-click" (tıklama gerektirmeyen) saldırı yöntemleriyle çalışmasıdır. Yani, hedef kişinin herhangi bir bağlantıya tıklamasına veya dosya indirmesine gerek kalmadan, yazılım telefona sızabilmektedir (Scott-Railton vd., 2021, s. 45). Bu durum, istihbarat servislerine hedef bireyleri gizlice takip etme ve iletişimlerini ele geçirme imkânı sağlamaktadır.

2021 yılında sızdırılan Pegasus Project raporuna göre, Pegasus yazılımı Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron, Pakistan Başbakanı İmran Han, Fas Kralı VI. Muhammed ve Yunanistan muhalefet lideri Nikos Androulakis gibi üst düzey devlet yetkililerini hedef almak için kullanılmıştır (Amnesty International, 2021, s. 78). Ayrıca, gazeteciler, aktivistler ve insan hakları savunucuları gibi birçok sivil hedef de Pegasus yazılımı aracılığıyla gözetlenmiştir.

Bir diğer önemli vaka ise Cambridge Analytica skandalıdır. Cambridge Analytica skandalı BİHT şirketlerinin psikolojik operasyonlarda nasıl kullanılabileceğini gösteren önemli vakalardan birisidir. 2018 yılında ortaya çıkan skandal, Cambridge Analytica adlı veri analiz şirketinin Facebook kullanıcılarının verilerini izinsiz bir şekilde topladığı ve demokratik tercihleri yönlendirmek için kullandığını ortaya koymuştur (Cadwalladr, 2019, s. 29).

Şirket, 2016 ABD Başkanlık Seçimleri ve Brexit Referandumu dahil olmak üzere birçok demokratik süreçte mikro-hedefleme yöntemiyle seçmen davranışlarını etkilemeye çalıştığı tespit edilmiştir. Hedefli olarak belirlenen 50 milyon kullanıcının kişisel verilerini işleyerek psikografik profilleri çıkarılmış ve hedeflenmiş siyasi reklamlar sunularak seçmen tercihleri yönlendirmek amaçlanmıştır (Kogan & Kosinski, 2018, s. 51). Bu vaka, BİHT şirketlerinin büyük veri işleme yoluyla psikolojik operasyonlar için nasıl kullanılabileceğini ve demokratik süreçleri nasıl manipüle edebileceğini gözler önüne sermektedir (Zuboff, 2019, s. 210). Cambridge Analytica skandalı, istihbarat servisleri ve büyük teknoloji şirketleri arasındaki ilişkinin sadece geleneksel casusluk ve gözetimle sınırlı olmadığını, aynı zamanda örtülü kamuoyu operasyonlarında da etkili olarak kullanılabileceğine işaret etmektedir.

Huawei ve benzeri telekomünikasyon şirketlerinin de benzer şekilde devlet destekli istihbarat operasyonlarına dahil edilip edilmediği, uluslararası güvenlik camiasında tartışılmalı bir konu olmaya devam etmektedir (Inkster, 2019, s. 154).

2. Çin Halk Cumhuriyeti'nin siber egemenlik politikaları ve Huawei

Siber egemenlik, devletlerin kendi dijital altyapıları, internet erişimi, veri yönetimi ve siber güvenlik politikaları üzerinde tam denetim sağlama yetisi olarak tanımlanmaktadır (Deibert, 2019, s. 45). Siber egemenlik kavramı, devletlerin dijital bağımsızlıklarını koruma ve yabancı ülkelerden gelen siber tehditlere karşı önlem alma gerekliliği çerçevesinde ortaya çıkmıştır. Geleneksel egemenlik anlayışı sınır güvenliği, askeri güç ve diplomasiye dayalıyken, siber egemenlik çağdaş uluslararası sistemde veri akışı, dijital altyapı ve siber güvenlik politikalarının kontrol edilmesi anlamına gelmektedir (Segal, 2020, s. 113).

Siber egemenlik kavramı, ilk olarak 2010 yılında ÇHC Devlet Konseyi Bilgi Ofisi tarafından yayımlanan "Çin'de İnternet" başlıklı beyaz kitapta kullanılmıştır (Information Office of the State Council of the People's Republic of China, 2010). ÇHC, siber uzayı ulusal

egemenliğin önemli bir bileşeni olarak görmekte ve devletin interneti kendi politik, kültürel ve hukuki çerçevesi içinde yönetme hakkına sahip olduğunu savunmaktadır.

Çin'in bu yaklaşımı, 2012 yılında Budapeşte Siber Konular Konferansı'nda uluslararası alana taşınmıştır. Konferansta yapılan açıklamada “Her ülke, kendi tarihsel, kültürel ve hukuki gelenekleri çerçevesinde interneti yönetme hakkına sahiptir” ifadelerine yer verilmiştir (Statement at Budapest Conference on Cyber Issues, 2012).

Çin, yıllar içinde siber egemenlik anlayışını geliştirmiş ve bu normu uluslararası alanda kabul ettirme çabalarını sürdürmüştür. 2014 yılında Wuzhen Deklarasyonu ile kavram daha da genişletilmiş ve “Ülkeler, interneti kullanma ve yönetim haklarına saygı göstermeli, başka devletlerin siber egemenliğini ihlal edecek faaliyetlerden kaçınmalıdır” ifadesiyle vurgulanmıştır. 2016 yılında yayımlanan “Ulusal Siber Uzay Stratejisi” belgesinde ise devletlerin siber uzayda düzeni koruma ve ulusal güvenliği tehdit eden zararlı içerikleri önleme hakkına sahip olduğu belirtilmiştir (China's National Cyberspace Strategy, 2016).

Çin'in siber egemenlik yaklaşımı, Batılı ülkelerin “siber açıklık” ve “siber özgürlük” ilkelerine karşıt bir politika izlemekte olup, internetin devlet denetiminde olması gerektiği anlayışına dayanmaktadır. Çin Komünist Partisi (ÇKP) bu normun benimsenmesi ile hem ulusal hem de uluslararası alanda bir dizi stratejik hedefi gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır (Karmazin, 2023, s. 63):

- Rejim istikrarını sağlamak ve ÇKP'nin otoritesini güçlendirmek amacıyla, bilgi akışı üzerinde tam kontrol sağlanarak dijital ortamda muhalif seslerin önlenmesi hedeflenmektedir.
- Eğitim, medya ve ekonomi gibi devlet kontrolündeki sektörlerde internet teknolojilerinin yaygınlaştırılması, böylece ÇKP'nin ideolojik denetiminin dijital ortamda da sürdürülmesi sağlanmaktadır.
- Kritik altyapı ağlarının güvenliğinin artırılması yoluyla, siber saldırılar ve kötü niyetli dijital operasyonlara karşı ulusal güvenliğin korunması amaçlanmaktadır.
- Yabancı teknolojiye bağımlılığı azaltmak ve Çin'in teknolojik özerkliğini sağlamak için hukuki düzenlemeler ve ekonomik teşvikler uygulanmaktadır.
- Siber uzay stratejileri kapsamında ABD ve Batılı ülkelerin dijital alandaki etkisini sınırlamak, Çin'in küresel rekabetteki konumunu güçlendirmek için temel bir hedef olarak benimsenmektedir.

ÇHC siber egemenlik kavramını bir devlet politikası olarak ele almaktadır. Bu doğrultuda yasal düzenlemeler, ekonomik teşvik ve yatırımlar ve teknoloji girişimlerini hayata geçiren ülkelerin başında gelmektedir (Triolo & Webster, 2017, s. 16). Çin, siber egemenliğini sağlamak amacıyla “Made in China 2025” programı ve “Dijital İpek Yolu” gibi projeleri hayata geçirerek teknoloji üretimini ve küresel ağ üzerindeki etkisini artırmayı hedeflemektedir.

Çin'in teknoloji politikalarının temel taşlarından biri “Made in China 2025” (MIC2025) programıdır. Çin Devlet Konseyi tarafından 2015 yılında duyurulan bu stratejik plan, Çin'in küresel teknoloji lideri olmasını ve kritik endüstrilerde dışa bağımlılığını azaltmasını hedeflemektedir (Kennedy, 2018, s. 4). MIC2025 programı kapsamında yarı iletkenler, telekomünikasyon, yapay zekâ ve siber güvenlik teknolojileri öncelikli alanlar olarak belirlenmiştir.

MIC2025 programının temel öncelikli 10 hedefi sırasıyla şunlardır (PRC State Council, 2015):

- i) “Yeni nesil bilgi teknolojisi endüstrisi,
- ii) Gelişmiş CNC makineleri ve robotlar,
- iii) Havacılık ve Uzay teçhizatı
- iv) Deniz mühendisliği ekipmanları ve yüksek teknoloji gemiler
- v) Gelişmiş demiryolu ulaşım ekipmanı
- vi) Enerji tasarrufu ve yeni enerji araçları

- vii) Güç(elektrikli) ekipmanları
- viii) Tarım makine ve ekipmanları
- ix) Yeni malzemeler
- x) Biyoteknoloji, ilaç ve tıbbi cihazlar.”

Bu program kapsamında Huawei, ZTE, Alibaba ve Tencent gibi büyük Çinli teknoloji firmaları ulusal güvenlik ve dijital egemenlik projelerinde önemli roller üstlenmiştir (Lee, 2020, s. 58). MIC2025’in telekomünikasyon ve dijital altyapı bileşeninde Huawei, Çin hükümeti tarafından desteklenen ve teşvik edilen en önemli aktörlerden biri olarak öne çıkmaktadır (Kania, 2019, s. 34).

Özellikle 5G teknolojisinin geliştirilmesi MIC2025’in en kritik bileşenlerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Huawei, 5G altyapısını geliştirerek Çin’in küresel siber egemenlik stratejisinde temel bir rol oynamaktadır. MIC2025 programının uzun vadeli hedefi, Huawei gibi firmaların küresel teknoloji pazarındaki etkisini artırarak Çin’in siber egemenliğini güçlendirmektir.

Çin’in siber egemenlik politikalarının bir diğer önemli ayağı “Dijital İpek Yolu” (Digital Silk Road) projesidir. Dijital İpek Yolu, Çin’in Kuşak ve Yol Girişimi (KYG) kapsamında dijital altyapı, 5G ağları, veri merkezleri, fiber optik kablo projeleri ve yapay zekâ teknolojileri üzerine yoğunlaşan küresel bir stratejidir (Hillman & Sacks, 2021, s. 87).

Dijital İpek Yolu Projesinin temel hedefleri şu şekilde özetlenebilir (Triolo vd., 2020, s. 45):

- Çin’in küresel internet altyapısını inşa ederek dijital ticaret ağlarını genişletmek,
- Çinli teknoloji firmalarının (Huawei, ZTE, Alibaba, Tencent) küresel pazarda lider konuma gelmesini sağlamak,
- Çin’in dijital ekonomi üzerinden etkisini artırarak, gelişmekte olan ülkelerde teknoloji bağımlılığı yaratmak,
- Çinli firmaların küresel telekomünikasyon projelerinde baskın aktör haline gelmesini sağlamak.

Huawei, Dijital İpek Yolu Projesi kapsamında Asya, Afrika, Latin Amerika ve Orta Doğu’daki ülkelere dijital altyapı ve 5G teknolojileri sağlamaktadır. Özellikle Afrika kıtasında Huawei’nin kurduğu fiber optik ağlar ve 5G altyapıları, Çin’in bölgedeki dijital etkisini artırmaktadır (Feldstein, 2019, s. 63). Huawei’nin projede üstlendiği misyon, yalnızca telekomünikasyon altyapısı kurmakla sınırlı değildir. Şirket, Çin hükümeti tarafından desteklenen projelerde akıllı şehir teknolojileri, yüz tanıma sistemleri, büyük veri analitiği ve siber güvenlik çözümleri de sağlamaktadır. Özellikle “Güvenli Şehir Projeleri” adı altında Huawei, Çin’in siber gözetim modelini ihraç etmektedir. Uganda, Zambiya ve Pakistan gibi ülkelerde Huawei destekli akıllı şehir sistemleri, hükümetlerin dijital gözetim yeteneklerini artırarak halk üzerindeki denetimlerini güçlendirmesine olanak tanımaktadır (Feldstein, 2020, s. 78).

Uluslararası güvenlik perspektifinde, Huawei’nin küresel ölçekte siber istihbarat toplama ve işleme noktasındaki potansiyeli Çin devletine stratejik veri sağlayabileceği endişesini ortaya çıkarmaktadır (Segal, 2020, s. 127). Bu sebeple, ABD, Avrupa Birliği ve bazı müttefik ülkeler, Huawei’nin 5G altyapısına erişimini kısıtlama ve alternatif tedarik zincirleri oluşturma yönünde çeşitli adımlar atmıştır (Kaska vd., 2019, s. 88).

2.1.Ulusal istihbarat yasası

Çin, BİHT şirketlerini yalnızca ulusal düzeyde değil, küresel ölçekte de siber egemenlik stratejisinin bir parçası olarak konumlandırmaktadır. AR-GE yatırımları, kamu-özel-akademi iş birlikleri, hibe finansman ve uluslararası yatırımlar yoluyla desteklenen bu şirketler, Çin devletinin dijital alandaki nüfuzunu artırmada kritik bir rol üstlenmektedir. Ayrıca, yürürlüğe konulan yasal düzenlemeler, gerekli görülen durumlarda bu şirketlerin Çin’in ulusal güvenlik

ve istihbarat çıkarlarına hizmet etmesini zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda, Çin'in Ulusal İstihbarat Yasası'nın 7. Maddesi Çin'in siber egemenlik politikalarıyla ilişkilendirilmekte ve bununla birlikte, mezkûr yasanın Çin menşeli şirketler üzerinde bağlayıcılığı olacağına dair tartışmalar devam etmektedir.

ÇHC'nin kamuoyuna açıklanan ilk resmi istihbarat yasası olan “Ulusal İstihbarat Yasası” 2017 yılında Ulusal Halk Daimî Komitesi tarafından onaylanmış ve 27 Haziran 2017 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu yasa, Batılı ülkelerdeki istihbarat yasalarından farklı olarak spesifik istihbarat teşkilatlarına doğrudan atıfta bulunmamakta, bunun yerine devlet güvenlik organları, kamu güvenlik organları ve askeri istihbarat teşkilatlarını “milli istihbarat teşkilatları” olarak tanımlamaktadır. Bu belirsizlik, Çin'in istihbarat yapılanmasının muğlak bir çerçevede şekillendiğini ve sivil-askeri bütünleşik bir yapı izlediğini göstermektedir (National Intelligence Law, 2017).

Ulusal İstihbarat Yasası'nı uluslararası alanda tartışmalı hale getiren kuşkusuz yasanın muğlaklığı ve dolayısıyla 7. maddenin sınırlarının belirlenmemiş olmasıdır. Çin Ulusal İstihbarat Yasası'nın 7. maddesine göre (National Intelligence Law, 2017); “Tüm kuruluşlar ve vatandaşlar, ulusal istihbarat çabalarını yasalara uygun olarak destekleyecek, yardım edecek ve iş birliği yapacak ve farkında oldukları ulusal istihbarat çalışma sırlarını koruyacaklardır. Devlet, ulusal istihbarat çabalarını destekleyen, yardım eden ve iş birliği yapan kişi ve kuruluşları korur.” Buradaki muğlak tanıma göre; İstihbarat faaliyetlerinin yürütülmesinde bir seferberlik anlayışı bulunmaktadır. Ülkede faaliyet gösteren kurum, kuruluş ve vatandaşlar istihbarat faaliyetlerini desteklemekle yükümlüdür.

Özellikle yasa metninde yer alan “tüm kuruluşlar” ifadesi, Huawei ve diğer Çinli BİHT şirketlerinin, faaliyet gösterdikleri ülkelerde Çin hükümetinin istihbarat taleplerini karşılamakla yükümlü olduğuna işaret etmektedir. Bu zorunluluk, kullanıcıları aracılığıyla veri toplama, depolama ve işleme kabiliyetlerine sahip olan BİHT şirketlerini önemli bir karşı istihbarat sorunu haline getirmektedir. İlgili yasa maddesinin son kısmında yer alan “*Devlet, ulusal istihbarat çabalarını destekleyen, yardım eden ve iş birliği yapan kişi ve kuruluşları korur*” ibaresi ise bir ödül-ceza sistemine atıfta bulunmaktadır. Çin'in siber egemenlik politikasının önemli araçlarından olan BİHT şirketleri, ÇHC'nin taleplerini karşıladığı müddetçe ÇKP mekanizmasının sağladığı ayrıcalıklardan yararlanabilecek olduğu şeklinde yorumlanabilir. Çin'in Ulusal İstihbarat Yasası'nın mezkûr maddeleri devlet-şirket iş birliğini kurumsallaştırarak, Çin'in uluslararası istihbarat kapasitesini artırmasına olanak tanımaktadır.

2.2. Huawei Şirketi ve Çin Halk Cumhuriyeti devleti arasındaki ilişki

a) Huawei şirketinin kuruluşu

ÇKP, ülke ekonomisini büyütmek, telekomünikasyon altyapısını güçlendirmek ve yabancı teknolojiye olan bağımlılığı azaltmak amacıyla 1986 yılında kapsamlı bir telekomünikasyon altyapısını iyileştirme planı oluşturmuştur. Bu strateji, Çin'in yerli teknoloji geliştirme hedefleri doğrultusunda belirlenen üç temel ilkeden oluşmaktadır (Wen, 2017, s. 66): “(i) Doğrudan ekipman ithalatı, (ii) teknolojik aktarım ve özümseme, (iii) Çinli şirketlerin çok uluslu teknoloji devlerini yakalama ümidi ile yerli inovasyon”.

Bu strateji doğrultusunda Huawei, Çin hükümetinin teknoloji ve altyapı hedeflerine uygun olarak 1987 yılında Ren Zhengfei tarafından Shenzhen'de kurulmuştur. Shenzhen, Çin'in özel ekonomik bölgelerinden biri olup, sağladığı vergi avantajları, yatırım teşvikleri ve esnek işgücü politikalarıyla Huawei'nin hızlı büyümesine olanak sağlamıştır (Wen, 2017, s. 66). Huawei'nin kurucusu Ren Zhengfei, Çin Halk Kurtuluş Ordusu'nun (PLA) Bilgi Teknolojileri Araştırma Birimi'nde askeri teknoloji uzmanı olarak görev yapmıştır. Bu durum, Huawei'nin Çin devletiyle bağlantılı olup olmadığına dair çeşitli tartışmaları beraberinde getirmiştir. Batılı ülkeler, Huawei'nin Çin hükümetinin doğrudan desteğiyle

hareket eden bir şirket olduğunu ve ulusal güvenlik açısından potansiyel bir tehdit oluşturduğunu öne sürmektedir.

Kuruluş yıllarında telefon anahtarları (phone switches) üretimiyle faaliyet gösteren Huawei, zamanla mobil geniş bant cihazları, telekomünikasyon ağları, giyilebilir teknoloji ve akıllı cihazlar alanlarında büyüyerek küresel bir teknoloji devi haline gelmiştir. Şirketin resmî belgelerinde misyonu ve vizyonu, “tamamen bağlantılı ve akıllı bir dünya inşa etmek” olarak tanımlanmaktadır. Huawei, bu hedef doğrultusunda 5G teknolojisi, yapay zekâ, akıllı lojistik sistemleri ve mobil geniş bant cihazları alanlarında yaptığı yatırımlarla sektörün en önemli aktörlerinden biri haline gelmiştir (Huawei, 2021).

Şirket, Ar-Ge yatırımlarına büyük önem vermekte olup 2016 yılı itibarıyla yıllık gelirinin %10’undan fazlasını Ar-Ge çalışmalarına ayırmaktadır. Huawei bünyesinde çalışanların yaklaşık %50’si Ar-Ge projelerinde görev almakta olup, şirketin dünya çapında beş araştırma laboratuvarı ve 40.000 farklı kategoride 100.000’den fazla aktif patenti bulunmaktadır (Huawei, 2020). Huawei, Asya’dan Avrupa’ya, Avrupa’dan Afrika’ya kadar geniş bir coğrafyada telekomünikasyon altyapısı sağlayan lider şirketlerden biri olarak konumlanmıştır. 2021 yılı verilerine göre Huawei, 55.4 milyar dolarlık marka değeriyle altyapı hizmetleri sağlayan şirketler arasında en yüksek değere sahip şirketlerden biri olmuştur (Alsop, 2023).

Huawei’nin küresel teknoloji sektöründeki konumu, Çin’in ulusal teknoloji politikalarıyla doğrudan ilişkili olup, şirketin devlet sübvansiyonları ile hızlı yükselişi ve rekabet gücü uluslararası alanda çeşitli tartışmalara neden olmaktadır. Huawei Şirketi’nin iddia edildiği gibi bir özel şirket olmadığı, bir kamu-özel iştiraki olduğu üzerine tartışmalar devam etmektedir.

b) Şirketin finansmanı

Huawei Şirketi’nin bir kamu-özel ortaklığı olduğuna dair iddiaların temelinde ve Huawei’nin kısa süre içerisinde küresel bir başarıya ulaşmasında şirketin kamu bankalarından aldığı sübvansiyonlar ve idari yapısı yatmaktadır. Bu kapsamda şirketin kamu bankalarından aldığı hibe ve kredilerin incelenmesi önemlidir. Huawei’nin küresel ölçekteki başarısında birçok faktör etkili olmakla birlikte, ucuz işgücü, geniş iç pazar ve devlet destekli finansman mekanizmaları, Huawei’nin dünya çapında telekomünikasyon sektöründe lider konuma yükselmesine katkıda bulunmuştur. Çin devlet bankalarının sağladığı finansman desteği, vergi indirimleri ve teşvikler, Huawei’nin rekabet gücünü artırmış ve özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki pazar payını genişletmesine olanak tanımıştır.

Her ne kadar Huawei yöneticileri şirketin devlet desteği almadığını ifade etse de, Shenzhen Belediyesi ÇKP Sekreteri Li Youwei’nin (Hou, 2019) ifadelerine göre, Huawei’nin ilk mali desteği 1990 yılında Shenzhen Construction Bank tarafından sağlanan 30 milyon Yuan tutarındaki düşük faizli kredi ile gerçekleşmiştir. Bu tür finansman destekleri, Huawei’nin başlangıç aşamasında sermaye ihtiyacını karşılamasına ve Ar-Ge faaliyetlerine yatırım yapmasına olanak sağlamıştır.

Huawei, Çin hükümetinin yerli teknoloji üretimini teşvik eden politikaları kapsamında desteklenen şirketlerden biri olarak, 1996 yılında yürürlüğe giren “Çin Halk Cumhuriyeti Bilimsel ve Teknolojik Kazanımların Dönüşümünü Teşvik Kanunu” ile vergi muafiyetleri, düşük faizli krediler ve doğrudan hibe desteği gibi avantajlardan yararlanmıştır. Bu teşviklerin temel amacı, yerli şirketleri uluslararası pazarda güçlendirmek ve yabancı teknoloji firmalarının Çin pazarındaki etkisini azaltmaktır (Gilley, 2000, s. 94-96).

Huawei ve ZTE gibi diğer büyük telekomünikasyon şirketleri, Çin hükümetinin yüksek teknoloji geliştirme alanındaki kapasitesini artırma hedefiyle başlattığı 863 ve 973 programları kapsamında önemli finansal destekler almıştır. Bu destekler, Ar-Ge yatırımlarını

artırarak küresel rekabette avantaj sağlamak amacıyla oluşturulmuştur (U.S.-China Economic and Security Review Commission, 2011, s. 61).

Huawei'nin Çin devlet bankalarından sağladığı büyük çaplı finansmanlar şirketin büyümesine önemli katkılar sağlamıştır. Bu finansman destekleri arasında, 1998 yılında China Construction Bank'tan 3,9 milyar Yuan, 1999'da Industrial and Commercial Bank of China (ICBC) ve Bank of China'dan 3,5 milyar Yuan, Ar-Ge yatırımları için ICBC'den 200 milyon Yuan, 2004 yılında China Development Bank'tan 10 milyar dolar, Ex-Im Bank of China'dan sağlanan 630 milyon dolarlık düşük faizli kredi bulunmaktadır (Gilley, 2000, s. 94-96).

Huawei, devlet desteğiyle yalnızca iç pazarda değil, aynı zamanda uluslararası projelerde de genişleme stratejileri uygulamış ve Çin hükümeti tarafından "Ulusal Şampiyon" olarak sınıflandırılmıştır. Bu kapsamda Huawei, ZTE, China Telecom ve Bank of China gibi büyük ölçekli devlet destekli kuruluşlarla birlikte kamu-özel iş birliği çerçevesinde küresel projelere dahil edilmiştir (U.S.-China Economic and Security Review Commission, 2011, s. 61).

Çin devlet bankalarının Huawei'ye sağladığı destek iki temel yöntemle gerçekleşmektedir. İlk yöntem, doğrudan finansman desteği sağlanarak Huawei'nin Ar-Ge ve üretim yatırımlarına sermaye aktarımı ve ikinci yöntem, Huawei ile ticari ilişkiler geliştirecek uluslararası müşterilere sağlanan yüksek tutarlı krediler ile şirketin küresel pazarda avantaj elde etmesini sağlamak.

Bu yöntemlerden ikincisi, Huawei'nin özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki pazarlara girişini kolaylaştıran enstrümanlardan biri olarak değerlendirilmektedir. Çin devlet bankalarının sunduğu finansman destekleri, Huawei ürünlerini kullanmayı taahhüt eden yabancı hükümetlere yönelik kredi anlaşmalarını içermektedir. Bu strateji, bazı çevreler tarafından "borç tuzağı diplomasisi" olarak nitelendirilmekte ve Çin'in küresel ekonomik etkisini artırma stratejilerinden biri olarak değerlendirilmektedir.

Bu tür anlaşmalara bir örnek olarak, 2017 yılında Burundi hükümetinin, telekomünikasyon altyapısını modernize etmek amacıyla Huawei ile 30 milyon dolarlık bir anlaşma imzalaması gösterilebilir. Bu projenin finansmanı, Huawei International Co. Limited tarafından sağlanan 30 milyon dolarlık kredi ile gerçekleştirilmiştir (GlobalComms Database, 2017).

Benzer şekilde, Huawei, Avrupa ve Rusya pazarında da Çin devlet bankalarının sağladığı yüksek tutarlı krediler aracılığıyla varlığını genişletmiştir. 2007 yılında Polonya'nın en büyük 3G operatörlerinden biri olan Play'e, China Development Bank tarafından Huawei ekipmanlarının satın alınması şartıyla 640 milyon Euro tutarında kredi tahsis edilmiştir (Tucker, Anderlini & Parker, 2008). 2009 yılında Rusya merkezli mobil operatör MegaFon, China Development Bank'tan Huawei ekipmanlarının satın alınması koşuluyla 300 milyon dolarlık bir kredi almıştır (Reuters, 2009).

Bu tür finansman mekanizmaları, Huawei'nin sadece Çin iç pazarında değil, küresel ölçekte genişlemesine ve rekabet avantajı elde etmesine yardımcı olmuştur. Ancak, Huawei'nin Çin devlet bankaları aracılığıyla sağlanan finansmanlarla genişlemesi, şirketin bir kamu-özel işbirliği olduğu iddialarını güçlendirmektedir.

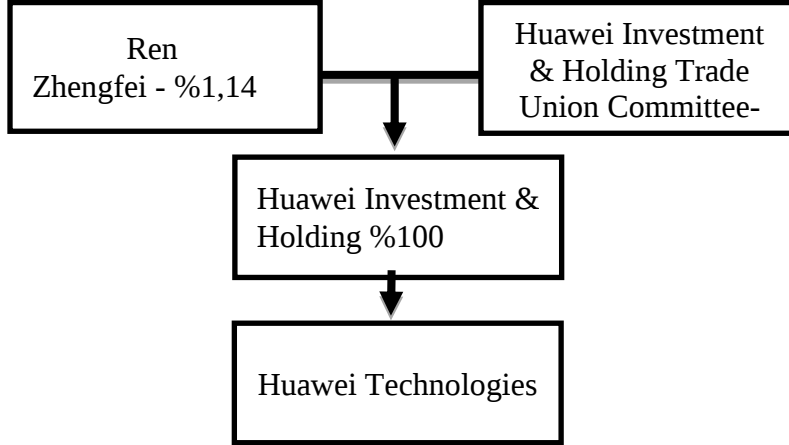
c) Şirketin idari yapısı

Huawei, çeşitli iştirakleri ve bağlı kuruluşları bünyesinde barındıran bir holding yapısına sahip olup, şirketin ana faaliyetlerini Huawei Technologies Inc. ve Huawei Investment & Holding Co. yürütmektedir. Huawei Technologies Inc., Huawei Investment & Holding Co.'nun tamamen sahip olduğu bir iştiraktır (Huawei, 2022).

Huawei'nin idari yapısı ve hissedarlık modeli, uzun yıllardır akademik ve uluslararası çevrelerde tartışma konusu olmuştur. Şirketin resmî açıklamalarına göre, Huawei'nin büyük hissedarı ve sahibi, şirket çalışanlarıdır. Huawei, hisselerinin "Çalışan Hisse Senedi Sahipliği

Programı” (Employee Stock Ownership Program, ESOP) kapsamında şirket çalışanlarına ait olduğunu ve üçüncü tarafların şirket üzerinde doğrudan bir tasarrufu bulunmadığını iddia etmektedir (Huawei, 2022).

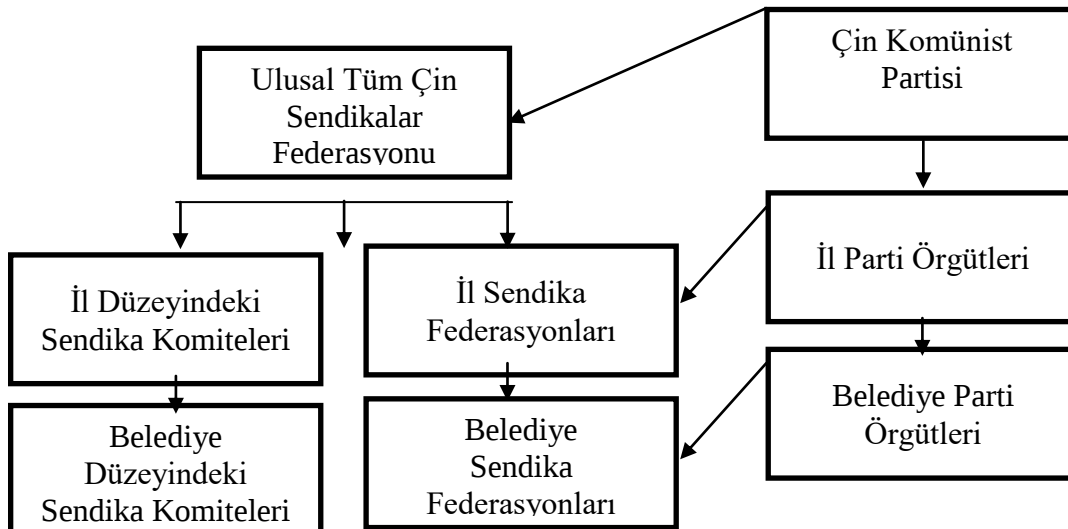
2021 yılı itibarıyla Huawei Technologies bünyesinde 195 binden fazla çalışan bulunmaktadır ve şirketin tek hissedarı Huawei Investment & Holding Co. olarak görünmektedir (Huawei, 2022). Ancak, şirketin kurucusu Ren Zhengfei’nin hisselerin yalnızca %1,14’üne sahip olduğu, geri kalan %98,86’lık hissenin Huawei Investment & Holding Company Trade Union Committee adlı bir sendika bünyesinde toplandığı ifade edilmektedir (Balding & Clarke, 2019, s. 8).

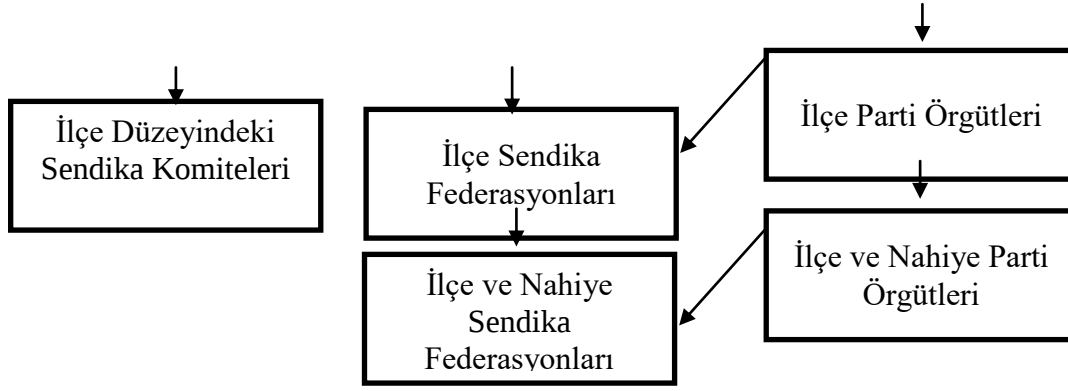


Şekil 1. Huawei şirketinin hisse dağılımı (Balding, 2019, s. 8)

Huawei çalışanlarının sahip olduğu hisseler adi hisselerden farklıdır ve “sanal hisse” (virtual shares) olarak tanımlanmaktadır. Bu sistem kapsamında, çalışanlar kâr payı elde edebilirken, hisselerini devretme ya da üçüncü bir tarafa satma hakkına sahip değildir (Yang, 2019).

Huawei Investment & Holding Company bünyesinde bulunan hisseler, ÇHC’nin sendikalarla ilgili yasal düzenlemelerine tabi olup, ÇKP tarafından denetlenen Tüm Çin Sendikalar Federasyonu (All-China Federation of Trade Unions, ACFTU) çatısı altında yönetilmektedir (The President of PRC, 2009). Çin’de tüm sendikalar devlet kontrolü altında faaliyet göstermekte ve doğrudan ÇKP tarafından yönetilmektedir (China Daily, 2018). Bu bağlamda, Huawei çalışanlarının hisse sahipliğinin bağımsız olmadığı ve sendika aracılığıyla şirketin dolaylı olarak Çin hükümeti ve ÇKP kontrolü altında olduğuna işaret etmektedir. Sendikanın yönetim yetkisinin tamamen ÇKP tarafından belirlendiği göz önüne alındığında, Huawei’nin gerçekten bağımsız bir özel şirket olup olmadığı tartışmalı hale gelmektedir.





Şekil 2. Tüm Çin Sendikalar Federasyonu’nun ÇKP ile ilişkisi (Estlund, 2017, s. 49)

Huawei’nin yönetim yapısını ele alan tartışmaların temelinde, şirketin gerçek sahipliğinin belirsizliği yatmaktadır. ÇHC Şirketler Hukuku’nun 24. Maddesine göre, bir limited şirketin en fazla 50 hissedarı olabilir (The President of PRC, 2009). Bu sınırlama nedeniyle, Huawei’nin hisseleri yasal olarak tek bir hissedar tarafından temsil edilmekte ve sendika bünyesinde toplanmaktadır. Ancak, Huawei’nin çalışanlarının hisse sahipliği hakkında kamuoyuna sunduğu bilgiler, şirketin gerçek sahipliğini doğrulamak açısından yetersizdir (Balding & Clarke, 2019, s. 8).

Özellikle, Huawei’nin sahiplik yapısının sendikalar aracılığıyla düzenlenmesi ve sendikaların ÇKP tarafından denetlenmesi, şirketin bağımsızlığına dair ciddi soru işaretleri yaratmaktadır. Tüm Çin Sendikalar Federasyonu’nun başkanı Wang Dongming’in aynı zamanda Ulusal Halk Kongresi Daimi Komitesi Başkan Yardımcılığı görevini yürütüyor olması, federasyonun doğrudan ÇKP kontrolü altında olduğunu göstermektedir (China Daily, 2018). Bu durum, Huawei’nin sadece özel bir şirket olmadığı, aksine Çin devleti ve ÇKP tarafından yönetilen bir stratejik aktör olduğunu kanıtlar niteliktedir.

2.3.Şirkete yönelik yargı süreci ve yaptırımlar

Batılı hükümetler ve güvenlik kurumları, Çin menşeli teknoloji şirketlerinin küresel ölçekte artan etkisini ulusal güvenlik açısından bir tehdit olarak değerlendirmektedir. Çin’in siber casusluk, ekonomik casusluk ve etki operasyonları konusundaki geçmişi, bu endişelerin temelini oluşturmaktadır. 2013 yılında Mandiant tarafından yayımlanan APT1 raporu, Çin Halk Kurtuluş Ordusu (HKO) ile bağlantılı olduğu tespit edilen bir hacker grubunun, 140’tan fazla kuruluşun hassas verilerini hedef aldığını ortaya koymuştur. ABD Adalet Bakanlığı verilerine göre, 2011-2018 yılları arasında tespit edilen ekonomik casusluk vakalarının %90’ı Çin ile ilişkilendirilmektedir (Demers, 2018).

Çin menşeli şirketlere yönelik güvenlik endişelerinin bir diğer temel nedeni ise Çin’in yasal düzenlemeleri ve şirketlerin devletle zorunlu iş birliği yükümlülüğüdür. 2014 yılında yürürlüğe giren Karşı İstihbarat Yasası ve 2017 Ulusal İstihbarat Yasası, şirketleri ve bireyleri istihbarat faaliyetlerine destek vermekle yükümlü kılmaktadır. Bu durum, Huawei ve benzeri şirketlerin Çin hükümeti adına istihbarat toplama faaliyetlerine katkıda bulunabileceği iddialarını güçlendirmektedir. Ayrıca, bazı Huawei projelerinde tespit edilen güvenlik açıkları da bu endişeleri pekiştirmektedir (Demers, 2018).

Arka kapılar, bir sistemin güvenlik protokollerini aşarak yetkisiz erişime olanak sağlayan güvenlik açıklarıdır. Bu açıklar, kötü amaçlı yazılımlar aracılığıyla oluşturulabileceği gibi, sistem geliştiricileri tarafından bilinçli olarak da sisteme entegre edilebilir (Thomas & Francillon, 2018). Donanım tabanlı arka kapılar, üretim sürecinde cihazlara eklenebildiği gibi, saldırganlar tarafından cihaz veya ağ bileşenlerinde yapılan değişikliklerle de oluşturulabilir (Kim vd., 2010).

Huawei'ye yönelik arka kapı iddiaları, uluslararası kamuoyunda dikkat çeken tartışmalardan biri olmuştur. Vodafone, Huawei'nin 2009-2011 yılları arasında İtalya'da sağladığı telekomünikasyon altyapılarında arka kapılar tespit ettiğini açıklamıştır. Huawei, bu açıkların sistemsel hatalardan kaynaklandığını ve giderildiğini belirtmişse de operatör şirketin talebine rağmen güvenlik açıklarının tamamen ortadan kaldırılmadığı tespit edilmiştir (Lepido, 2019).

ABD Ulusal Güvenlik Danışmanı Robert O'Brien, Huawei'nin dünya genelinde sattığı sistemlerde hassas ve kişisel verilere gizlice erişebildiğine dair kanıtlar bulunduğunu iddia etmiştir. Ancak, bu kanıtlar yalnızca Alman istihbarat servisleriyle paylaşılmış ve kamuoyuna açıklanmamıştır (Pancevski, 2020).

Huawei cihazlarının potansiyel olarak kullanıcı verilerine yetkisiz erişim sağladığı iddialarına dair bazı vakalar da bulunmaktadır. Kasım 2022'de Çin'deki koronavirüs protestolarında Huawei marka telefonlarla çekilen bazı videoların cihazlardan otomatik olarak silindiği iddia edilmiştir. Çinli sosyal medya kullanıcıları, Huawei telefonlarının hükümetin baskıcı önlemlerine yönelik protestoları kaydetmelerini engellemek amacıyla manipüle edilmiş olabileceğini öne sürmüştür (France 24, 2022).

Huawei'nin Çin hükümetiyle olan ilişkisi, yalnızca siber casusluk ve güvenlik açıklarıyla sınırlı kalmamaktadır. Şirket, Çin'de yürütülen geniş çaplı gözetim projelerine de entegre edilmiştir. Özellikle, Uygur Türkleri ve diğer etnik azınlıkların takip edilmesi için geliştirilen gözetim sistemlerinde Huawei'nin rol oynadığı iddia edilmektedir.

ÇHC Kamu Güvenliği Endüstri Standartları'nda, Uygur Türkleri'ni Han kökenli vatandaşlardan ayırabilecek yüz tanıma sistemlerine atıfta bulunmaktadır (Çin Halk Cumhuriyeti Kamu Güvenliği Endüstri Standartları, 2017). Huawei ve Megvii, 2018 yılında Çin Devlet Fikri Mülkiyet Ofisi'ne, bu teknolojiyle bağlantılı bir patent başvurusunda bulunmuştur. Bu durum, Huawei'nin Çin hükümetinin gözetim ve kontrol mekanizmalarıyla doğrudan iş birliği içinde olduğuna dair önemli bir göstergedir (Çin Halk Cumhuriyeti Devlet Fikri Mülkiyet Ofisi, 2018).

2011 yılında ABD hükümeti, Huawei şirketine yönelik ilk resmi soruşturmayı başlatmıştır. Bu süreç, ABD Meclisi Daimî Seçilmiş İstihbarat Komitesi tarafından yürütülmüş olup, soruşturmanın temel amacı, Çin merkezli Huawei Technologies Co. Ltd. ve ZTE Corporation'ın ABD'deki telekomünikasyon ve kritik altyapı sektörlerinde oluşturabileceği güvenlik ve karşı istihbarat risklerini belirlemek olmuştur (The House Permanent Select Committee on Intelligence, 2012).

ABD Adalet Bakanlığı, 2019'da Huawei'ye yönelik bir iddianame hazırlamış, şirketin İran yaptırımlarını ihlal ettiği ve ABD'li teknoloji firmalarına karşı endüstriyel casusluk yaptığı iddia edilmiştir. Soruşturma, Huawei'ye yönelik güvenlik kaygılarının 2007'ye dayandığını göstermiştir. Huawei'nin İran'daki yan kuruluşu Skycom Tech Co. Ltd.'nin yaptırımlara uymadığı şüphesiyle başlatılan incelemede, Temmuz 2007'de ifadesi alınan ve "Birey-1" olarak kodlanan kişinin, Huawei'nin kurucusu Ren Zhengfei olduğu ve ABD yetkililerini kasıtlı olarak yanılttığı tespit edilmiştir (United States District Court Eastern District of New York, 2019).

İddianame sürecinde elde edilen bulgular üzerine Pentagon, Çin'in askeri gözetleme yapabileceği şüphesiyle askeri üslerde Huawei ve ZTE telefon satışını kısıtlamıştır. Ardından, devlet kurumlarının Huawei ve ZTE ekipmanları almasını ve sözleşme yapmasını yasaklayan Ulusal Savunma Yetki Yasası yürürlüğe girmiştir. Bu yasa, Huawei'ye ek olarak Hytera, Hikvision, Dahua ve bağlı şirketlerin kamu kuruluşlarında kullanımını da kısıtlamaktadır (McCain, 2018, s. 283).

Bu bulgular ve yaptırımlar, Huawei'nin yalnızca telekomünikasyon altyapısı sağlayan bir şirket olmadığı, aynı zamanda Çin hükümetinin güvenlik ve istihbarat faaliyetlerine dolaylı veya doğrudan katkı sağladığına işaret etmektedir.

3. Bilgi, iletişim ve haberleşme teknolojileri şirketlerinin istihbarat aracı olarak kullanılması: Huawei Şirketi üzerinden bir araştırma

3.1 Araştırma modeli

Bu çalışmada, olayları anlamak, açıklamak ve yorumlamak amacıyla nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırma, belirli bir durumu veya olguyu derinlemesine incelemek, farkındalık kazanmak ve karmaşık ilişkileri ortaya çıkarmak için tercih edilen bir yöntemdir. Nitel araştırmalar, gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi veri toplama tekniklerini kullanarak, olayları doğal ortamlarında bütüncül bir şekilde ele almayı amaçlar (Yıldırım & Şimşek, 2021, s. 37).

Bu çalışmada nitel araştırma türlerinden görüşme yöntemi kullanılmış ve araştırma deseni olarak fenomenolojik yaklaşım benimsenmiştir. Fenomenoloji, bireylerin yaşadıkları deneyimlere odaklanarak, belirli bir olgunun nasıl algılandığını ve anlamlandırıldığını incelemeyi amaçlayan bir yaklaşımdır.

3.2. Evren örneklem

Nitel araştırmalarda sıkça kullanılan amaçlı örnekleme yöntemleri, araştırmanın derinlemesine analizine katkı sağlayan önemli bir metottur. Bu yöntem, araştırma konusu ile ilgili değerli bilgilere sahip olduğu düşünülen bireylerin belirlenmesini ve incelenmesini sağlamaktadır. Amaçlı örnekleme, özellikle belirli olgu ve olayların keşfedilmesi ve açıklanması açısından büyük önem taşımaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2021, s. 116).

Araştırmanın örnekleme amaçlı örnekleme yöntemi kullanılarak belirlenmiş ve 12 kişiden oluşmuştur. Çalışma grubunun, konunun farklı boyutlarını yansıtacak şekilde farklı sektörlerden uzmanları içermesine özen gösterilmiştir. Bu doğrultuda, dört kamu personeli, üç akademisyen ve beş özel sektör çalışanı örnekleme dahil edilmiştir. Bu çeşitlilik, maksimum çeşitlilik örnekleme stratejisine dayanmaktadır. Maksimum çeşitlilik örnekleme, farklı meslek gruplarının bakış açılarını ortaya koyarak, araştırma konusunun farklı yönlerini belirginleştirmeyi amaçlar. Burada genelleme yapma amacı güdülmemekte, aksine, örnekleme oluşturan bireylerin deneyimlerinin ortak veya farklı yönlerinin analiz edilmesi hedeflenmektedir (Yıldırım & Şimşek, 2021, s. 117-118).

Araştırmada örneklem seçimi için belirli kriterler oluşturulmuştur:

Meslek	Unvan	Çalışma deneyimi	Ülke
Kamu personeli 1	Daire başkanı	22 yıl	Türkiye
Kamu personeli 2	Mühendis	5 yıl	Türkiye
Kamu personeli 3	Mühendis	7 yıl	Türkiye
Kamu personeli 4	Araştırmacı	4 yıl	Türkiye
Akademisyen 1	Prof. Dr.	18 yıl	ABD
Akademisyen 2	Doç. Dr.	9 yıl	Polonya
Akademisyen 3	Dr. Öğr. Üyesi	5 yıl	Türkiye
Özel sektör 1	Yönetici (manager)	14 yıl	Türkiye
Özel sektör 2	Orta düzey (mid)	4 yıl	Türkiye
Özel sektör 3	Kıdemli (senior)	8 yıl	ABD
Özel sektör 4	Kıdemli (senior)	10 yıl	Türkiye
Özel sektör 5	Kıdemli (senior)	7 yıl	Almanya

Tablo 1. Çalışmaya katılan hakem niteliğindeki uzmanlar hakkında bilgiler

3.3. Veri toplama aracı

Bu araştırmada veri toplama yöntemi olarak yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşmeler, önceden belirlenmiş ancak esneklik sağlayan açık uçlu sorular içeren bir yöntemdir. Bu yaklaşım, araştırmacının belirlenen sorulara bağlı kalarak ek sorular yöneltmesine ve konuyu derinlemesine irdelemesine imkân tanımaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2021, s. 130).

Araştırmada, kamu personeli, akademisyenler ve özel sektör çalışanları olmak üzere farklı sektörlerde faaliyet gösteren uzmanlarla yüz yüze, çevrimiçi platformlar ve elektronik posta yoluyla görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler sırasında belirlenen sorulara bağlı kalınmakla birlikte, katılımcıların yanıtlarına göre esneklik sağlanmıştır.

Görüşme formunun hazırlanma sürecinde bir danışma kurulu oluşturulmuş ve kurulda görüşme yöntemi üzerine akademik çalışmaları bulunan bir akademisyen, bilgi güvenliği alanında çalışan bir kamu personeli ve özel sektörde beş yıl deneyimi olan bir siber güvenlik uzmanı yer almıştır. Danışma kurulunun değerlendirmeleri doğrultusunda sorular revize edilerek araştırma amacına uygun hale getirilmiştir.

Veri toplama sürecinde karşılaşılan zorluklar arasında, özellikle kamu personeliyle gerçekleştirilen görüşmelerde gizlilik hassasiyeti nedeniyle ses kaydı alınamaması yer almaktadır. Bu durum, görüşme sürelerinin uzamasına ve verilerin yazılı olarak not alınarak kaydedilmesine neden olmuştur. Benzer şekilde, çevrimiçi platformlarda gerçekleştirilen bazı görüşmelerde de katılımcılar ses kaydına rıza göstermemiştir.

Çalışma kapsamında, Huawei Şirketi'nin çeşitli ülkelerdeki yöneticileriyle iletişim kurularak şirkete söz hakkı tanınmak istenmiştir. Ancak, şirket yöneticileri çeşitli çekincelerin öne sürerek veya iletişim çabalarını yanıtsız bırakarak çalışmaya katılmamışlardır.

Görüşmelere ek olarak, ABD Ulusal İstihbarat Daimi Komitesi'nin Huawei Şirketi hakkında yürüttüğü soruşturmanın mahkeme tutanakları, 2021 yılında Huawei Şirketi hakkında yayınlanan ABD Kongresi raporu da titizlikle incelenmiştir. Bununla birlikte; düşünce kuruluşları olan Hoover Instituon'un "On strategic surprise", Citizen Lab'ın "NSO Group's Pegasus spyware: A technical analysis", Mandiant'ın APT1 raporu ve CSIS'in "China's Digital Silk Road: Implications for global technology competition." başlıklı raporlarından faydalanılmıştır. Bunlara ek olarak; çalışmanın güncelliğini koruması bakımından The Guardian, The Wall Street Journal, France 24 ve Bloomberg elektronik gazetelerinin konu ile ilgili haberlerinden faydalanılarak çalışmanın kaynakları çeşitlendirilmiştir.

3.4. Verilerin analizi

Araştırmada yarı yapılandırılmış görüşmelerden elde edilen veriler, içerik analizi tekniği ile incelenmiştir. Bu teknik, verilerin sistematik olarak analiz edilerek sınıflandırılmasını, benzer verilerin kavramlar ve temalar etrafında bir araya getirilerek yorumlanmasını amaçlamaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2021, s. 250).

Araştırma kapsamında 12 katılımcının verdiği yanıtlar MAXQDA Analytics Pro 2020 (Release 20.4.0) paket programı aracılığıyla analiz edilmiştir. Analiz süreci şu adımlardan oluşmaktadır:

- Katılımcıların yanıtları MAXQDA'nın belge sistemine eklenmiş,
- Tüm yanıtlar satır satır kodlanarak işlenmiş,
- Benzer kodlar bir araya getirilerek alt temalar ve temalar oluşturulmuş,
- Sonuç olarak 11 tema ve beş alt tema belirlenmiştir.

Bulguların daha net sunulabilmesi için MAXMaps kullanılarak çeşitli grafik ve şekiller oluşturulmuş, ayrıca kod-matris tarayıcı ile elde edilen verilerin katılımcılara göre dağılımı belirlenmiştir. Şekil 3 kodlama süreçlerine ilişkin genel bir özet sunmaktadır.

Kod Sistemi	KP.1	KP.2	KP.3	KP.4	ÖS.1	ÖS.2	ÖS.3	ÖS.4	ÖS.5	PR.1	PR.2	PR.3	TOP...
> Kontrol ve gözetim	1	2	2	1	3	3	1	2	1	2	3	2	23
> Savaş ve barış dönemi	4	3	2	4	5	4	2	2	2	4	4	3	39
> Yabancı teknolojiye bağımlılık ve güvenlik	4	2	2	1	3	3	1	1	1	2	4	2	26
✓ Güvenlik ağları													0
> Ağlar	1	1	2	1	2	1	3	1	1	4	2	1	20
> Bilişli ağlar	3	3	1	1	1	3	5	1	2	3	2	4	29
> İstihbarat faaliyetlerinin desteklenmesi	2	2	1	1	1	3	3	1	2	3	1	2	22
> 5G teknolojisi ve üretici	1	1	1	1	1	2	5	1	2	4	2	1	22
> Tedarikçi seçiminde parametreler	5	4	3	2	3	3	5	6	3	4	5	4	47
> Huawei Şirketi ve Çin Halk Cumhuriyeti	3	2	2	1	1	2	3	1	2	2	3	2	24
✓ Huawei Şirketi													0
> Paylaşma zorunluluğu olan veriler	1	2	2	1	2	2	2	2	2	1	2	2	21
> Veri mahremiyeti ve güvenlik	1	1	1	1	1	1	1	2	1	1	1	1	13
> Potansiyel riskli teknolojileri	1	2	1	1	1	4	2	1	2	3	2	2	22
> Huawei ekipmanları ve ulusal güvenlik	3	2	2	2	1	1	1	1	3	1	2	2	21
> Uluslararası tartışmaların temel unsurları	1	2	1	1	1	3	3	2	1	2	2	1	20
Σ TOPLAM	31	29	23	19	26	35	37	24	25	36	35	29	349

Şekil 3. Temalar, alt temalar ve katılımcılar

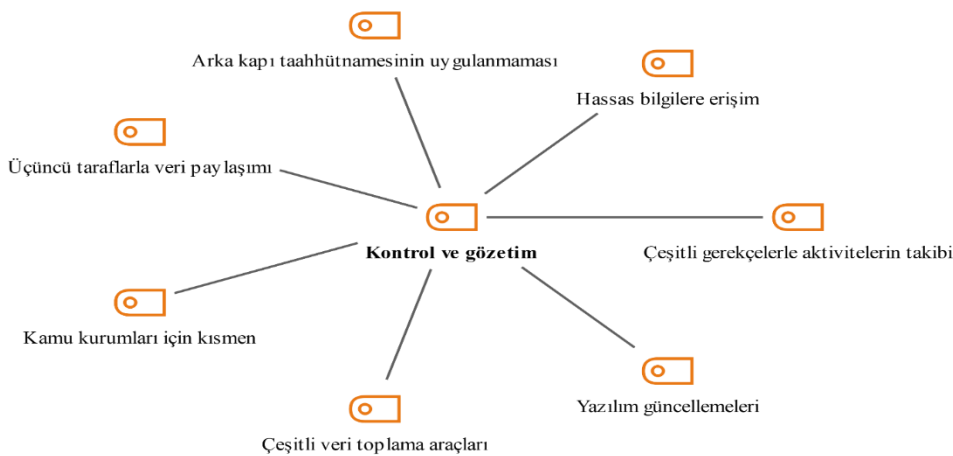
3.6. Araştırmanın bulguları

Araştırmanın bulguları, içerik analizi yöntemiyle elde edilen temalar, alt temalar, kategoriler ve kodlar doğrultusunda sistematik bir şekilde sunulmaktadır. Bu süreçte, elde edilen veriler belirli başlıklar altında sınıflandırılmış, benzer içerikler bir araya getirilerek anlamlı bir bütün oluşturulmuştur. Bulgular, katılımcıların doğrudan ifadeleriyle desteklenmiş, görüşlerin içeriği korunarak analiz edilmiştir.

Ayrıca, analiz edilen verilerin daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla temaların dağılımı, alt temaların ilişkileri ve kodlamaların detayları çeşitli şekiller, tablolar ve görselleştirme araçları kullanılarak açıklanmıştır. Bu sunum yöntemi, araştırmanın güvenilirliğini ve tutarlılığını artırmayı hedeflemekte olup, katılımcı ifadelerinin özgünlüğünü ve çeşitliliğini yansıtacak şekilde düzenlenmiştir.

(i) Kontrol ve gözetim

Katılımcılar, bilgi, iletişim ve haberleşme teknolojileri şirketlerinin, son kullanıcıya yönelik teknolojik ekipmanlar üzerindeki kontrol ve gözetim kapasitesini değerlendirmiştir. Bu değerlendirmeye ilişkin katılımcı görüşleri, Şekil 4 ve Tablo 2’de ayrıntılı olarak sunulmuştur.



Şekil 4. Kontrol ve gözetim temasının kodları

Kodlar	Frekans	Katılımcılar
Çeşitli gerekçelerle aktivitelerin takibi	6	ÖS.1, ÖS.2, ÖS.3, ÖS.4, PR.2, PR.3
Çeşitli veri toplama araçları	5	KP.2, ÖS.1, ÖS.5, PR.1, PR.2
Yazılım güncellemeleri	5	KP.2, ÖS.2, PR.1, PR.2, PR.3
Kamu kurumları için kısmen	3	KP.3, KP.4, ÖS.1
Üçüncü taraflarla veri paylaşımı	2	ÖS.2, ÖS.4
Hassas bilgilere erişim	1	KP.3
Arka kapı taahhütnamesinin uygulanmaması	1	KP.1

Tablo 2. “Kontrol ve gözetim” temasının kodları, frekansları ve katılımcıları

Katılımcılar, bilgi, iletişim ve haberleşme teknolojileri şirketlerinin, son kullanıcı cihazları üzerindeki kontrol ve gözetim kapasitesine ilişkin farklı değerlendirmelerde bulunmuştur. Üç katılımcı, özellikle kamu kurumlarında kapalı devre sistemlerin kullanılması nedeniyle kontrol ve gözetimin kısmen mümkün olabileceğini ifade etmiştir. Altı katılımcı, uzaktan destek ve teknik sorunların çözümü gibi gerekçelerle kullanıcı aktivitelerinin takip edildiğini, bunun da zorunlu kullanıcı sözleşmeleri aracılığıyla dayatıldığını belirtmiştir. Beş katılımcı, yazılım güncellemeleri gibi işlemlerle cihazlar üzerinde kısıtlı kontrol sağlayan şirketlerin, konum bilgileri ve tüketici alışkanlıkları gibi verileri topladığını vurgulamıştır. İki katılımcı, elde edilen verilerin ticari ya da ulusal güvenlik gerekçeleriyle üçüncü taraflarla paylaşılabilirliğini ifade etmiştir. Ayrıca, bir katılımcı, konum verileri ve hassas bilgilerin erişilebilir olduğunu, bir diğer katılımcı ise arka kapı taahhütnamesine uyulmadığını ve bunun şirketlere hizmetler üzerinde geniş bir kontrol ve gözetim kapasitesi sağladığını ileri sürmüştür.

KP.3.: “Kısmen kontrol ve gözetim kapasitesine sahiptir. Benim de çalıştığım bazı kamu kurumları kapalı devre sistem ile çalışmaktadır. Burada veri trafik yoğunluğu denetlemelerimizle herhangi bir akış, yoğunluk var mı tespit edebiliyor. Bu sistemlere dışarıdan müdahale güçtür. Öyle ki bazı sistem güncellemelerini dahi manuel olarak yaparız.”

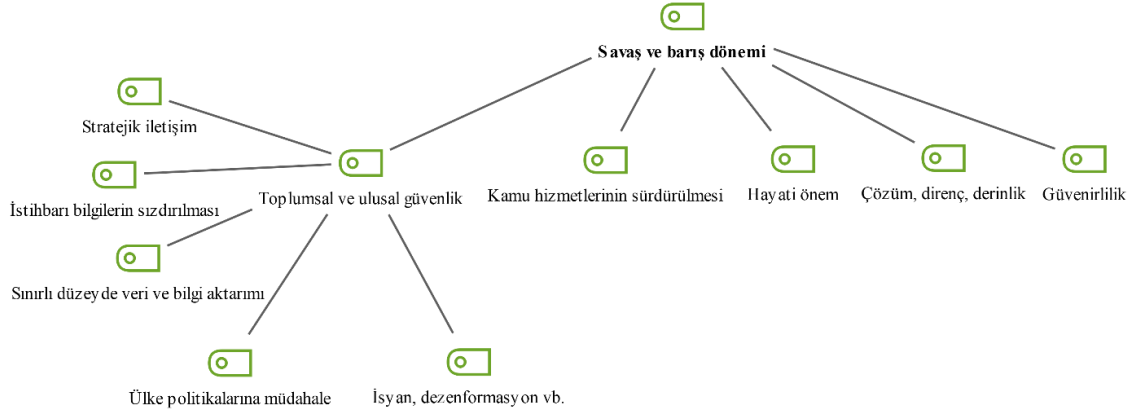
ÖS.2.: “Şirketlerin güvenlik açıklarını kapatmak, yeni özellikler eklemek ve performansı arttırmak amacıyla işletim sistemi üzerinde gerçekleştirdiği yazılım güncellemeleri mevcuttur. Bu her ne kadar kullanıcı memnuniyeti için yapılıyor olsa da aynı zamanda bu şirketlere cihazlar üzerinde uzaktan kontrol yetkisi de vermektedir. Kullanıcı verileri kimi zaman ticari amaçlarla kimi zaman ulusal güvenlik gerekçeleriyle üçüncü taraflarla paylaşılır. İstihbarat boyutuyla düşünüldüğünde; Şirketlerin sınırsız gözetim kapasitesi ve verileri de mahiyetine göre istihbarat süreci için uygun kaynaklar olarak yorumlarsak sınırsız toplama kapasitesi bulunmaktadır.”

PR.1.: “Bilgi, iletişim ve haberleşme teknolojileri şirketleri, son kullanıcı tarafından kullanılan teknolojik ekipmanlar üzerinde gözetim kapasitesine sahiptir. Bu şirketler, yazılım güncellemeleri, hizmet şartları, gizlilik politikaları ve kullanıcı etkileşimlerini izleme yoluyla kullanıcı davranışları üzerinde etkili bir denetim sağlayabilir. Ayrıca, cihazlara önceden yüklenmiş uygulamalar veya işletim sistemleri aracılığıyla da kullanıcı verilerine erişim elde edebilirler. Bu durum, kullanıcıların mahremiyeti ve veri güvenliği konusunda önemli soruları beraberinde getirir.”

KP.1: “Taahhütnamelerin içerisinde hizmet sağlayıcı ekipman ve hizmetlerinde arka kapı (Backdoors) bulunmayacağına dair taahhüt verir. Ancak, bu taahhütün aksine birçok yazılım ve ekipman içerisinde art niyetli veya bilinçsiz olarak arka kapılar barındırmaktadır. Bu noktada bilgi, iletişim ve haberleşme teknolojileri şirketlerinin nihai çıktıları olan hizmetleri üzerinde kontrol ve gözetim kapasitesine sahiptir.”

(ii) Savaş ve barış dönemlerinde bilgi, iletişim ve haberleşme teknolojileri şirketlerinin önemi

Katılımcılar, savaş ve barış dönemlerinde altyapı hizmeti sağlanan bilgi, iletişim ve haberleşme teknolojileri şirketlerinin stratejik önemi hakkında görüşlerini ifade etmişlerdir. Bu değerlendirmeler Şekil 5 ve Tablo 3’te detaylı olarak sunulmuştur.



Şekil 5. “Savaş ve barış dönemi” temasının kodları

Kodlar	Alt kodlar	Frekans	Katılımcılar
Kamu hizmetlerinin sürdürülmesi		9	KP.1, KP.2, KP.3, KP.4, ÖS.1, ÖS.4, ÖS.5, PR.1, PR.3
Hayati önem		8	KP.3, KP.4, ÖS.3, ÖS.4, ÖS.5, PR1, PR.2, PR.3
Çözüm, direnç, derinlik		3	KP.4, ÖS.2, PR.2
Güvenirlilik		3	KP.4, ÖS.1, PR.2
Toplumsal ve ulusal güvenlik		5	KP.1, KP.2, ÖS.1, ÖS.2, PR.1
	Stratejik iletişim	6	KP.1, ÖS.2, ÖS.3, PR.1, PR.2, PR.3
	İstihbari bilgilerin sızdırılması	2	KP.2, ÖS.1
	Sınırlı düzeyde veri ve bilgi aktarımı	1	KP.1
	Ülke politikalarına müdahale	1	ÖS.2
	İşyan, dezenformasyon vb.	1	ÖS.1

Tablo 3. “Savaş ve barış dönemi” temasının kodları, frekansları ve katılımcıları

Katılımcılar, bilgi, iletişim ve haberleşme teknolojileri şirketlerinin savaş ve barış dönemlerindeki önemine dair görüşlerini farklı açılardan değerlendirmişlerdir. Dokuz katılımcı, bankacılık, finans, sağlık, enerji ve eğitim gibi kritik kamu hizmetlerinin kesintisiz sürdürülebilmesi için bu şirketlerin hayati rol oynadığını belirtmiştir. Sekiz katılımcı, bu şirketlerin ulusal güvenlik açısından stratejik bir öneme sahip olduğunu vurgulamıştır. Üç katılımcı, şirketlerin siber direnç kapasitesi ve üretim gücüne dikkat çekerek, kriz dönemlerinde altyapılarda oluşabilecek güvenlik tehditlerine karşı çözüm, direnç ve derinlik sağladığını ifade etmiştir. Ayrıca, üç katılımcı, savaş dönemlerinde bu şirketlerin tarafsızlık ve güvenilirlik ilkelerine bağlı kalmasının kritik olduğunu vurgulamış ve güvenilir şirketlerin tercih edilmesi gerektiğini belirtmiştir.

KP.1.: “Savaş, barış, afet ve kriz dönemlerinde iletişim, kamu hizmetlerinin devamlılığı, toplum sağlığı ve güvenliği ve ulusal güvenlik hayati öneme sahiptir. 20 Şubat 2023 tarihinde yaşadığımız deprem felaketinde, 15 Temmuz hain FETÖ darbe girişimi süreçlerinde ses ile haberleşmek mümkün olmadı. Bu noktada haberleşme ve iletişim altyapısının direnci olmazsa olmazımız. Bilgi, iletişim ve haberleşme teknolojileri şirketleri bahse konu süreçlerde iletişimin devamlılığını sağlamakla yükümlüdür.”

KP.3.: “21. yüzyılda bilgi ve iletişim teknolojileri, devletlerin kılcal damarlarına benzetilebilir. Sanayi, bankacılık, sağlık ve eğitim gibi temel sektörler bu bilgi, iletişim teknolojileri altyapısına

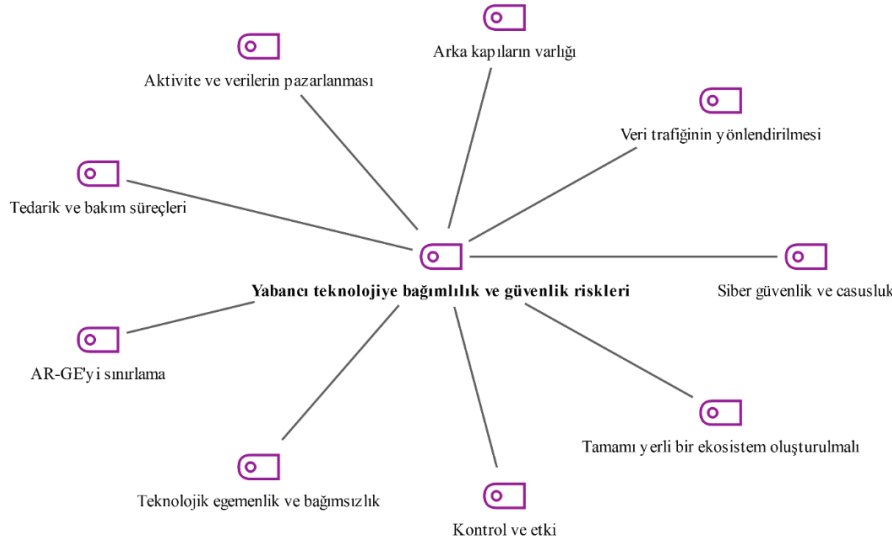
bağımlıdır. Hem savaş hem de barış dönemlerinde bu altyapıların sağlıklı çalışması hayati öneme sahiptir.”

ÖS.2.:“Savaş veya çatışma tehdidinin bulunduğu dönemlerde sizin iletişim altyapılarınız düşmanınız için stratejik hedefler olarak belirlenir. Bu kapsamda hizmet alınan bilgi ve iletişim teknolojisi şirketinin size sunacağı çözümler, direnç ve derinlik oldukça önemlidir. Günümüzde küreselleşmenin getirdiği en önemli toplumsal sonuçlardan birisi anlık ve çok çeşitli iletişim kaynaklarıdır. Bu noktada kısıtlı süre için de olsa iletişim kanallarınızın devre dışı kalması siyasi otoritenin sarsılması gibi çeşitli sonuçlar açığa çıkartır.”

PR.1.: “Savaş zamanlarında bu şirketler; iletişim altyapısının işlerliğini sürdürmek, acil durum hizmetlerini desteklemek ve stratejik iletişimi sağlamak için temel rol oynar. Barış dönemlerinde ise, ekonomik büyüme, eğitim, sağlık hizmetleri ve toplumsal bağlantılılık gibi alanlarda temel bir altyapı sağlayarak toplumun genel refahına katkıda bulunurlar. Her iki dönemde de bu şirketlerin sağladığı hizmetler, toplumun işleyişi ve güvenliği için merkezi önem taşır.”

(iii) Yabancı teknolojiye bağımlılık ve güvenlik riskleri

Katılımcılar, bilgi, iletişim ve haberleşme teknolojileri altyapısı, ekipman ve donanımlarında yabancı teknolojiye bağımlılığın doğurabileceği potansiyel güvenlik risklerini değerlendirmiştir; bu bulgular Şekil 6 ve Tablo 4’te sunulmuştur.



Şekil 6. “Yabancı teknolojiye bağımlılık ve güvenlik riskleri” temasının kodları

Kodlar	Frekans	Katılımcılar
Siber güvenlik ve casusluk	10	KP.2, KP.3, KP.4, ÖS.1, ÖS.3, ÖS.4. ÖS.5, PR.1, PR.2, PR.3
Tamamı yerli bir ekosistem oluşturulmalı	4	KP.1, ÖS.1, ÖS.2, PR.1
Kontrol ve etki	2	ÖS.1, PR.2
Teknolojik egemenlik ve bağımsızlık	2	ÖS.2, PR.3
AR-GE'yi sınırlama	2	KP.3, ÖS.2
Tedarik ve bakım süreçleri	2	KP.2, PR.2
Aktivite ve verilerin pazarlanması	2	KP.1, PR.2
Veri trafiğinin yönlendirilmesi	1	KP.1
Arka kapıların varlığı	1	KP.1

Tablo 4. “Yabancı teknolojiye bağımlılık ve güvenlik riskleri” temasının kodları, frekansları ve katılımcıları

Katılımcılar, yabancı teknolojiye bağımlılığın doğurabileceği siber güvenlik ve ulusal güvenlik risklerine dikkat çekmiştir. On katılımcı, kritik altyapılar, kamu güvenliği, askeri sistemler ve finans sektörlerinin siber casusluk, veri yönlendirme ve arka kapı erişimi gibi tehditlerle karşı karşıya kalabileceğini vurgulamıştır. İki katılımcı, bağımlılığın ulusal egemenlik ve teknolojik bağımsızlık açısından risk oluşturduğunu ifade ederken, iki katılımcı ise yerli AR-GE yatırımlarını sınırlayabileceğini belirtmiştir. İki katılımcı, kriz dönemlerinde tedarik zinciri kesintilerinin yaşanabileceğine dikkat çekmiş, dört katılımcı ise yerli bir teknoloji ekosisteminin oluşturulmasının gerekliliğini vurgulamıştır.

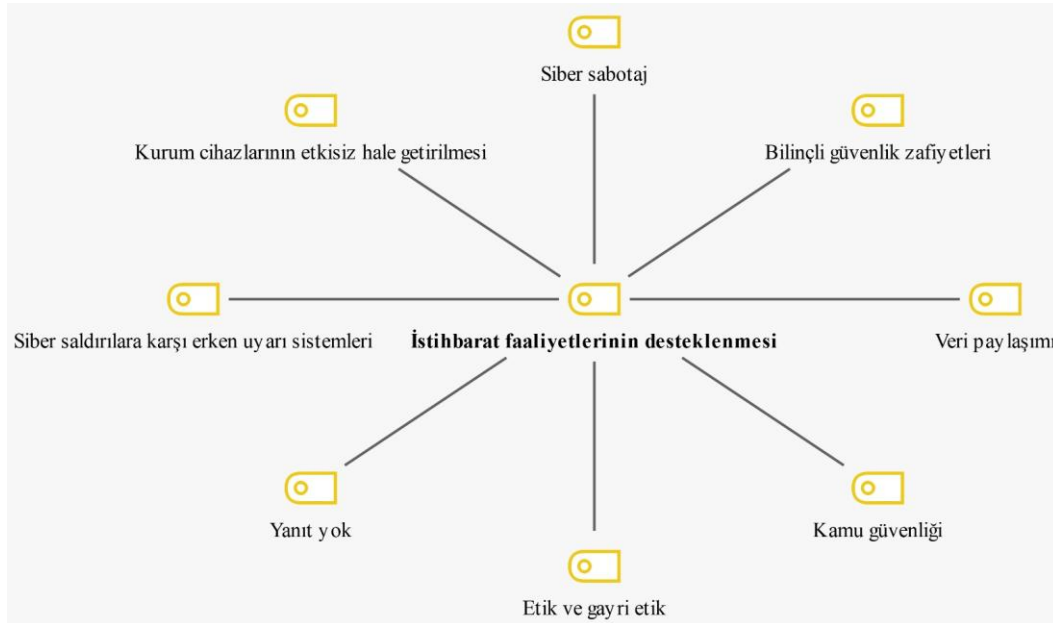
ÖS.5: “Siber savaş olarak isimlendirdiğimiz kavram hibrit savaşın önemli bir bileşenidir. Bilgi iletişim teknolojileri ve bu teknolojilere bağlı hizmetlerde dışa bağımlılık savaş alanında negatif yönlü bir güç çarpanıdır. Özellikle BİHT tedarik edilen bir aktör ile çatışma/savaş durumunun yaşanması durumunda sistemleriniz üzerinden casusluk ve sistemlerinize yönelik siber sabotaj riski bulunur.”

KP.3.: “Yabancı teknolojiye bağımlılık birçok sorunu beraberinde getirir. Öncelikle ülkenin yüksek teknoloji alanında AR-GE’ye ayrılan bütçenin azalmasına neden olabilir. Siber güvenlik boyutunda ise; hizmet sağlayıcı şirkete gerçekleştirilebilecek 3. taraf saldırılardan müşteriler de etkilenebilir. Buna ek olarak; politik ilişkiler de bu durumu şekillendirerek siber güvenlik riskleri açığa çıkabilir.

KP.1.: “Tüm şirketlerin ekipmanlarında arka kapılar bıraktığına inanıyorum. Özellikle temel kaynak kodlarına erişmenin mümkün olmadığı yazılım ve donanımlarda için bu riski değerlendirmek mümkün olmuyor. Kurumsal ve/veya bireysel olarak sisteminiz için bütün güvenlik önlemlerini alsanız dahi hizmet aldığınız kurumlar verilerinizi yönlendirebiliyor. Bu durum spesifik olarak bir tek şirket için geçerli değildir. Sektördeki birçok şirket veri trafiğini kendi tasarruflarına göre yönlendirmektedir. Bilgi, iletişim ve haberleşme teknoloji şirketleri hemen hemen her aktivitenizi kayıt altına alıyor. Aktivite ve verilerinizi pazarlıyor. Bu ve benzeri tehditlerin önüne geçilmesi için bilişim güvenlik sistemlerine yönelik AR-GE kapasitesinin artırılması ve tamamı ile yerli bir ekosistem yaratmanın gerekli olduğunu düşünüyorum.”

(iv) İstihbarat faaliyetlerinin desteklenmesi

Katılımcılar, bilgi, iletişim ve haberleşme teknolojileri şirketlerinin hükümetler ve kolluk kuvvetleri tarafından istihbarat faaliyetlerini desteklemek amacıyla nasıl kullanılabileceğine dair görüşlerini paylaşmışlardır. Bu değerlendirmeler Şekil 7 ve Tablo 5'te sunulmuştur.



Şekil 7. “İstihbarat faaliyetlerinin desteklenmesi” temasının kodları

Kodlar	Frekans	Katılımcılar
Yanıt yok	3	KP.4, ÖS.4, PR.2
Veri paylaşımı	8	KP.1, KP.3, ÖS.1, ÖS.2, ÖS.3, ÖS.5, PR.1, PR.3
Kamu güvenliği	4	KP.2, ÖS.2, ÖS.3, PR.1
Etik ve gayri etik	3	KP.2, PR.1, PR.3
Bilinçli güvenlik zafiyetleri	1	ÖS.3
Siber saldırılara karşı erken uyarı sistemleri	1	ÖS.2
Kurum cihazlarının etkisiz hale getirilmesi	1	ÖS.5
Siber sabotaj	1	KP.1

Tablo 5. “İstihbarat faaliyetlerinin desteklenmesi” temasının kodları, frekansları ve katılımcıları

Üç katılımcı, bilgi, iletişim ve haberleşme teknolojileri şirketlerinin hükümetler ve kolluk kuvvetlerinin istihbarat faaliyetlerini nasıl destekleyebileceğine dair görüş bildirmemiştir. Sekiz katılımcı, bu şirketlerin konum bilgileri, iletişim kayıtları ve sosyal medya aktivitelerini paylaşarak istihbari destek sağlayabileceğini ifade etmiştir. Dört katılımcı, bu verilerin terörle mücadele ve kamu güvenliğinin sağlanması için kullanılabileceğini belirtirken, üç katılımcı mahremiyet ve ulusal güvenlik dengesine dikkat çekmiştir. Ayrıca, siber saldırılara karşı erken uyarı sistemlerinin geliştirilmesi ve hedef cihazların etkisiz hale getirilmesi gibi alanlarda şirketlerin istihbari işlev görebileceği vurgulanmıştır. Öte yandan, bazı katılımcılar şirketlerin hizmet verilen ülkeye karşı siber sabotaj, hizmet kesintisi ve veri sızıntısı riski taşıdığına dikkat çekmiştir.

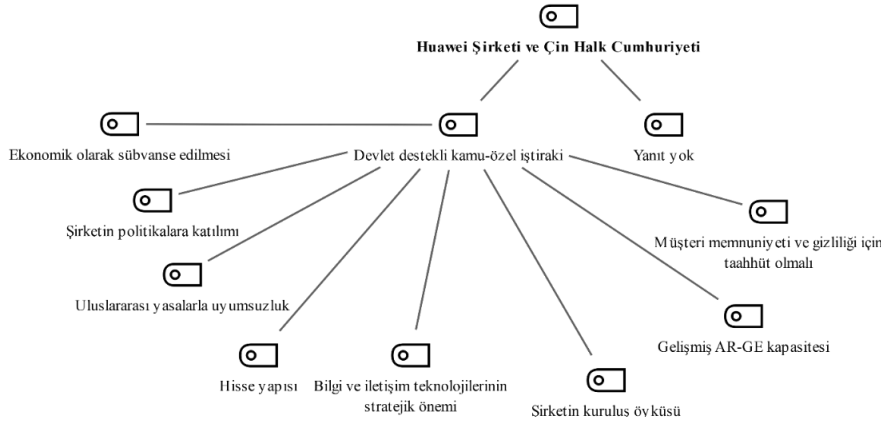
ÖS.3.: “Bir diğer ihtimal ise; bilgi ve iletişim teknolojileri şirketinin hizmet sağladığı ülkeye karşı bir faaliyet yürütmesidir. Bu durum da şirket menşei olduğu bağlı bulunduğu ülkenin çıkarları doğrultusunda hizmet sağladığı ülke de bilinçli olarak çeşitli güvenlik zafiyetleri oraya çıkarması ile gerçekleşir. Veri sızıntıları, iletişim altyapısında bilinçli kesintiler ve siber sabotaj yöntemleri burada ön plana çıkar. Özellikle istihbarat niteliği taşıyan sözel istihbarat verileri, harekât planları ve önemli endüstriyel projelerin sızdırılması bunlara örnektir.”

PR.3.: “BİHT şirketleri hükümetlerin ve kolluk kuvvetlerinin istihbarat faaliyetlerini desteklemek için kullanılabilir ve bu kişisel mahremiyet ve etik gibi bazı endişeler oluşturuyor. BİHT şirketleri, yasal olarak suç takibi amacıyla istihbarat faaliyetlerini desteklemek için kullanıcıların konum verilerini ve iletişim bilgilerini kolluk kuvvetleriyle paylaşabilir.”

KP.2.: “Bu sorunun etik ve gayri etik iki boyutu olduğunu düşünüyorum. Etik boyutu; bir ülkenin terörizmle mücadele, suç önleme, suçlu yakalama gibi kamu güvenliği ve toplum huzurunu önceleyen ve belirli bir hukuk çerçevesinde ele alınan bir tarafı vardır. Suçlunun iletişiminin dinlenmesi, yer tespiti yapılıncı hukuk organlarınca izin verildiği müddetçe etiktir. Etik olmayan boyutu ise; yabancı hükümetlerle ve yabancı istihbarat örgütleriyle iş birliği durumunda ortaya çıkar. Burada şirketlerin iş birliğine bakış açıları, bağlı oldukları yasa ve kanunlar önemlidir.”

(v) Huawei Şirketi ve Çin Halk Cumhuriyeti

Katılımcılar, Huawei Şirketi’nin Çin hükümeti ile ilişkisi ve kamu-özel iş birliği modeliyle çalışıp çalışmadığı konusundaki görüşlerini paylaşmışlardır. Bu değerlendirmeler Şekil 8 ve Tablo 6’da sunulmuştur.



Şekil 8. “Huawei Şirketi ve Çin Halk Cumhuriyeti” temasının kodları

Kodlar	Alt kodlar	Frekans	Katılımcılar
Yanıt yok		2	KP.4, ÖS.1
Devlet destekli kamu-özel iştiraki		10	KP.1, KP.2, KP.3, ÖS.2, ÖS.3, ÖS.4, ÖS.5, PR.1, PR.2, PR.3
	Ekonomik olarak sübvansye edilmesi	3	ÖS.2, ÖS.3, ÖS.5
	Şirketin politikalara katılımı	3	KP.2, ÖS.3, PR.2
	Uluslararası yasalarla uyumsuzluk	1	PR.3
	Hisse yapısı	1	PR.2
	Şirketin kuruluş öyküsü	1	PR.1
	Bilgi ve iletişim teknolojilerinin stratejik önemi	1	KP.3
	Müşteri mahremiyeti ve gizliliği için taahhüt olmalı	1	KP.1
	Gelişmiş AR-GE kapasitesi	1	KP.1

Tablo 6. “Huawei Şirketi ve Çin Halk Cumhuriyeti” Temasının Kodları, Frekansları ve Katılımcıları

İki katılımcı, Huawei Şirketi’nin Çin hükümetine bağlı bir kamu-özel iştiraki olup olmadığına dair görüş bildirmezken, on katılımcı şirketin doğrudan devletle bağlantılı olduğunu ifade etmiştir. Katılımcılar, Huawei’nin devlet sübvansiyonları ile desteklenmesi, Çin’in uluslararası politikalarındaki rolü, hisse yapısındaki belirsizlik, kuruluş süreci ve büyüme stratejileri, bilgi ve iletişim teknolojilerinin Çin hükümeti için stratejik önemi ve şirketin güçlü AR-GE kapasitesi gibi faktörleri bu değerlendirmeye gerekçe olarak göstermiştir. Bir katılımcı ise, kamu-özel iştiraki olarak konumlanan bir şirketin müşteri mahremiyeti ve veri gizliliği konularında daha fazla taahhütte bulunması gerektiğini vurgulamıştır.

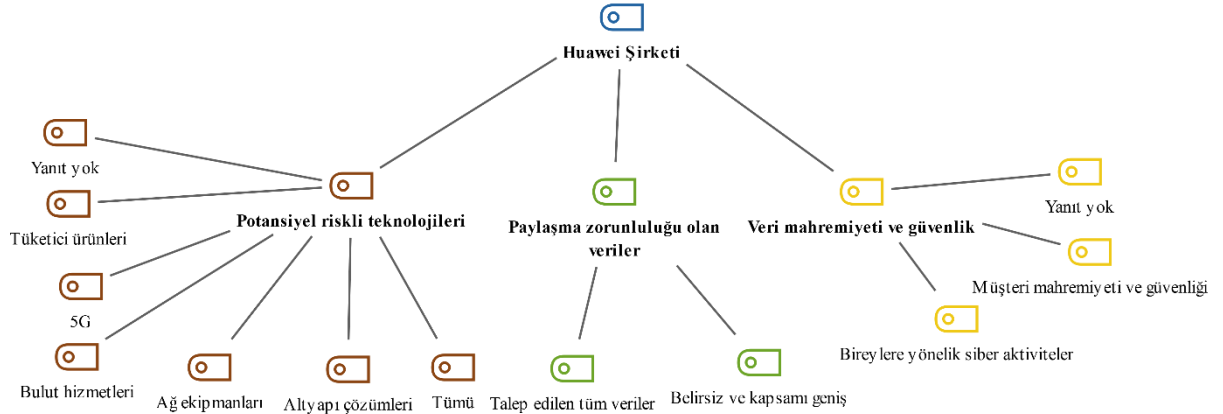
PR.3.: “Söz konusu Çin olunca yüksek teknoloji ürünleri üreten birçok firma kamu-özel iştirakidir. Huawei’nin durumu da tam olarak bu. Çin Halk Cumhuriyeti’nin anayasal düzeni özellikle insan hakları ve mahremiyet noktasında uluslararası standartlarla çelişkilidir. Bu durum, Huawei şirketinin bağımsızlığı ve uluslararası yasalarla olan bağlılığı konusunda çok ciddi şüpheler uyandırır.”

ÖS.3.: “Huawei Şirketi’nin bu durumunu tartışırken şirketin iş modelleri, büyüme stratejileri ve uluslararası genişlemesi de göz önünde bulundurulması gerektiğini düşünüyorum. Bunu ifade ederken; Çin Halk Cumhuriyeti’nin dijital ipek yolu projesi gibi bilgi ve iletişim teknolojileri ile yakın ilişkili projelerinde şirketin oynadığı role de bakmak gerekiyor. Bu farklı bir bakış açısıyla değerlendirmeye de olanak sunuyor. Şirket bu projeleri gerçekleştirirken ne kadar devlet sübvansiyonu almış, şirketin kurucusu askeri bir mühendisten şirket çokta uzun olmayan bir süre

içerisinde nasıl bu kadar büyümüş hepsi ayrı tartışma konuları. Tüm bunları dikkate aldığım da Şirketin keskin bir biçimde Çin Hükümeti ve Komünist Parti ile ilişkili olduğunu ifade edebilirim.”

(vi) Huawei Şirketi ve Ulusal İstihbarat Yasası

Katılımcılar, ÇHC Ulusal İstihbarat Yasası’nın 7. Maddesi kapsamında Huawei Şirketi’nin Çin hükümeti ile hangi verileri paylaşmakla yükümlü olabileceğine, Huawei ile Çin hükümeti arasındaki ilişkinin müşteri verilerinin mahremiyeti ve güvenliği üzerindeki etkilerine ve Huawei’nin hangi teknolojilerinin potansiyel olarak güvenlik riski taşıdığına dair görüşlerini ifade etmişlerdir. Bu değerlendirmeler, Şekil 9 ve Tablo 7’de detaylandırılmıştır.



Şekil 9. “Huawei Şirketi” teması, alt temaları ve kodları

Alt temalar	Kodlar	Frekans	Katılımcılar
Paylaşma zorunluluğu olan veriler	Belirsiz ve kapsamı geniş	10	KP.2, KP.3, ÖS.1, ÖS.2, ÖS.3, ÖS.4, ÖS.5, PR.1, PR.2., PR.3
	Talep edilen tüm veriler	11	KP.1, KP.2, KP.3, KP.4, ÖS.1, ÖS.2, ÖS.3, ÖS.4, ÖS.5, PR.2, PR.3
Veri mahremiyeti ve güvenlik	Yanıt yok	4	KP.4, ÖS.1, ÖS.2, ÖS.5
	Müşteri mahremiyeti ve güvenliği	7	KP.1, KP.3, ÖS.3, ÖS.4, PR.1, PR.2, PR.3
	Bireylere yönelik siber aktiviteler	2	KP.2, ÖS.4
Potansiyel riskli teknolojileri	Yanıt yok	1	KP.4
	Tüketici ürünleri	6	KP.2, ÖS.2, ÖS.5, PR.1, PR.2, PR.3
	Altyapı çözümleri	5	ÖS.2, ÖS.3, ÖS.5, PR.1, PR.2
	Ağ ekipmanları	4	KP.1, KP.3, ÖS.1, ÖS.3
	5G	3	KP.2, ÖS.4, PR.3
	Bulut hizmetleri	2	ÖS.2, PR.1
	Tümü	1	ÖS.2

Tablo 7. “Huawei Şirketi” temasının alt temaları kodları, frekansları ve katılımcıları

On bir katılımcı, Huawei Şirketi’nin Çin Hükümeti tarafından talep edilen tüm verileri paylaşmakla yükümlü olduğunu belirtirken, on katılımcı, Ulusal İstihbarat Yasası’nın 7. Maddesi’nin muğlak bir yapıya sahip olduğunu, kapsadığı sektörlerin geniş bir çerçevede değerlendirildiğini ve uygulanma biçiminin belirsizlik taşıdığını ifade etmiştir.

KP.3.: “İlgili maddelerde hangi koşullarda hangi verilerin paylaşılacağı açıkça belirtilmemiş. Bu durum ortada büyük bir belirsizlik yaratıyor. Benim buradaki çıkarımım talep edilen bütün verilerin paylaşılma zorunda olduğudur.”

ÖS.5.: “Kanunda genel olarak ülkede bulunan tüm kuruluşlar işaret edilmektedir. Bir istihbarat bilgisi talep edilmesi durumunda verilerin paylaşılacağını anlıyorum. Açık kaynak istihbaratı

özelinde konuşmak gerekirse; bir kullanıcının dijital ayak izi, fotoğraf, IP adresleri önemli verilerdir. Fakat bazı durumlarda bir fotoğraf karesi bile önemli bir ipucu olabiliyor. Dolayısıyla, hangi bilginin/verinin istihbarata katkı sunacağı belirsizdir. Sonuç olarak, tüm veriler istihbarat için kullanılabilir ve hükümetin hangi veriyi talep edeceği belirsizdir.”

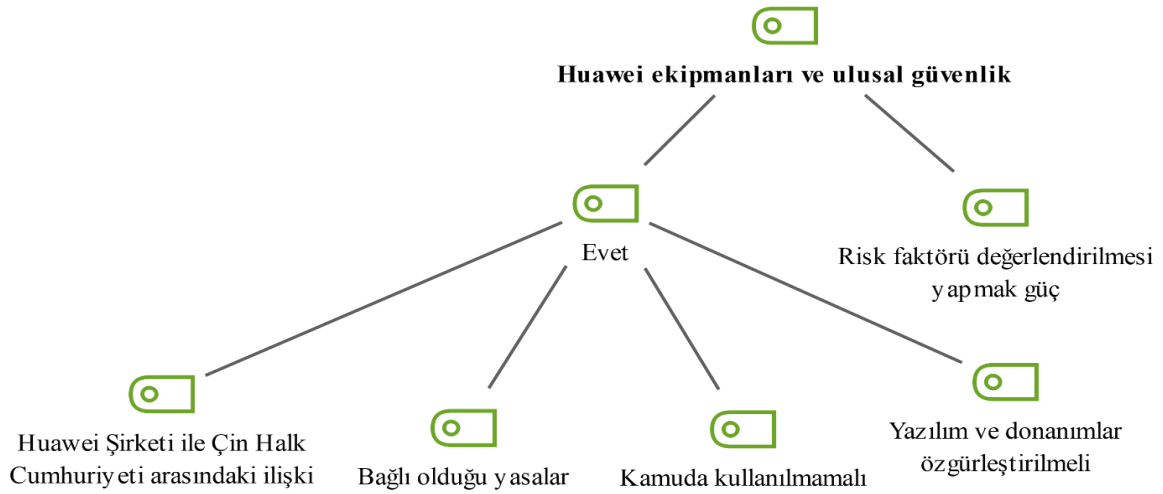
Yedi katılımcı, müşteri mahremiyeti ve güvenliğine yönelik risklerin, özgürlüklerin kısıtlanmasına kadar varabilecek tehditler oluşturduğunu belirtmiştir. İki katılımcı ise bireyleri hedef alabilecek olası siber faaliyetlere dikkat çekmiştir.

ÖS.4.: “Müşterilerin mahremiyeti sözleşme ve yasalarla korunmaktadır. Ancak, Çin Hükümeti ve Huawei Şirketi arasındaki ilişkinin sınırları belirsizdir. Mahremiyet ve güvenlik bağlamında potansiyel bir risk teşkil etmektedir.”

PR.2.: “Varlığı kabul edilen bu ilişkinin boyutu bizlere müşteri verilerinin tümünün talep edilmesi noktasında paylaşılmak zorunda olduğunu gösteriyor. Burada bireysel kullanıcıların mahremiyeti, kurumsal kullanıcıların ise güvenlik, sır ve mahremiyetleri tehdit altındadır. Bu veriler arasında; ticari ve teknolojik sırlardan hizmetlerin kullanım alanına göre askeri sırlara birçok veriden söz etmek mümkündür.”

(vii) Huawei ekipmanları ve ulusal güvenlik

Katılımcılar, Huawei ekipmanlarının ulusal güvenlik açısından oluşturabileceği risklere dair değerlendirmelerini aktarmışlardır. Bu değerlendirmeler, Şekil 10 ve Tablo 8'de sunulmuştur.



Şekil 10. “Huawei ekipmanları ve ulusal güvenlik” temasının kodları

Kodlar	Alt kodlar	Frekans	Katılımcılar
Risk faktörü değerlendirilmesi yapmak güç		1	PR.1
Evet		11	KP.1, KP.2, KP.3, KP.4, ÖS.1, ÖS.2, ÖS.3, ÖS.4, ÖS.5, PR.2, PR.3
	Huawei Şirketi ile Çin Halk Cumhuriyeti arasındaki ilişki	5	KP.1, KP.2, ÖS.5, PR.2, PR.3
	Bağlı olduğu yasalar	2	KP.3, ÖS.5
	Kamuda kullanılmamalı	1	KP.4
	Yazılım ve donanımlar özgürleştirilmeli	1	KP.1

Tablo 8. “Huawei ekipmanları ve ulusal güvenlik” temasının kodları, frekansları ve katılımcıları

Bir katılımcı, Huawei ekipmanlarının ulusal güvenlik için oluşturduğu riskin kesin olarak değerlendirilmesinin zor olduğunu belirtirken, diğer tüm katılımcılar bu ekipmanların risk teşkil ettiğini ifade etmiştir. Katılımcılar, ekipmanın kullanıldığı alan ve fonksiyonuna bağlı olarak risk seviyesinin arttığını vurgulamışlardır. Bu durumun temel nedenleri arasında, Huawei Şirketi ile ÇHC arasındaki karmaşık ilişki ve şirketin tabi olduğu yasalar gösterilmiştir. Bu nedenle, kamu kurumlarında Huawei'ye ait bilgi teknolojilerinin kullanımından kaçınılması ve yazılım ile donanımda bağımsızlığın sağlanması gerektiği ifade edilmiştir.

KP.1.: “Evet Huawei Şirketi idari yapısı ve Çin Halk Cumhuriyeti devletinin politikaları nedeni ile özellikle kamu kurumları ve kritik altyapılarda kullanılması risk teşkil ediyor. Ancak bu noktada yalnızca Huawei Şirketi'nin ürünleri değil piyasada bulunan yabancı menşeli tüm ürünler risk teşkil ediyor. Türkiye'de birçok altyapıda kullanılan ürünlerin tedarikçisinin Huawei Şirketi olduğu da bilinen bir gerçek. Bu noktada kullanılan yazılım ve donanımların özgürleştirilmesinin gerektiği düşüncesindeyim. Kamu kurumlarında kullanılan yabancı menşeli bilgi, iletişim ve haberleşme teknolojileri ekipmanlarının tedarikçi firma ile anlaşma sağlama koşulu ile kripto analistlerin ve kriptologların ortak çalışması ile güvence altına alınabileceği düşüncesindeyim.”

ÖS.5.: “Yüzde yüz güvenlikten veya yüzde yüz tehditte bahsetmek mümkün değildir. Huawei Şirketi'nin Çin Halk Cumhuriyeti sınırları dışında vermiş olduğu hizmetlerde hangi standartlara bağlı kalacağı belirleyicidir. Bu yüzden kısmen risk teşkil edeceği düşüncesindeyim.”

KP.3.: “Burada bir ayrım yapmak gerekiyor. Huawei Şirketi'nin ekipmanları belki tek başına güvenlik riski oluşturmaz. Ancak, bağlı olduğu yasalar itibarıyla kısmen risk teşkil eder.”

PR.1.: “Bu konuda net bir yanıt vermenin mümkün olmadığını düşünüyorum. Burada bir risk faktörü değerlendirmesi yapmak birçok faktöre bağlıdır. Huawei ekipmanlarının ulusal güvenlik için potansiyel bir risk teşkil edip etmediği, güvenlik önlemleri, ürünlerin güvenlik açıklarına karşı güncellenme sıklığı, ekipmanların kritik altyapılarda kullanımı, ulusal ve uluslararası güvenlik standartlarına uyumu ve üretici firmanın hükümetle ilişkileri yer alır. Bu faktörler, bir ülkenin ulusal güvenliği açısından potansiyel risklerin kapsamını ve şiddetini belirlemede önemlidir. Her bir durum, bu çeşitli faktörlere bağlı olarak ayrı ayrı değerlendirilmelidir. Bazı ülkeler ve kurumlar, güvenlik endişeleri nedeniyle Huawei teknolojilerinin kullanımını sınırlandırmış veya yasaklamıştır, bu da konunun karmaşıklığını ve çeşitli perspektiflerden değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.”

(viii) Uluslararası tartışmaların temelleri

Çalışmanın katılımcıları, Huawei Şirketi ve sunduğu hizmetlerin uluslararası düzeyde tartışmalı hale gelmesine neden olan temel unsurları değerlendirmişlerdir. Bu değerlendirmeler, Şekil 11 ve Tablo 9'da detaylı olarak sunulmuştur.



Şekil 11. “Uluslararası tartışmaların temel unsurları” temasının kodları

Kodlar	Frekans	Katılımcılar
Yanıt yok	2	KP.4, ÖS.1
Şirket ve hükümet arasındaki karmaşık ilişki	6	ÖS.2, ÖS.4, ÖS.5, PR.1, PR.2, PR.3
Siber egemenlik politikaları ve uygulamaları	5	KP.2, ÖS.2, ÖS.3, ÖS.4, PR.2
Ulusal istihbarat yasası	3	KP.2, KP.3, ÖS.3
Çin vatandaşlarına yönelik sürdürülen gözetim politikaları	2	ÖS.2, ÖS.3
Uluslararası ticaret savaşları	2	KP.1, PR.1

Tablo 9. “Uluslararası tartışmaların temel unsurları” temasının kodları, frekansları ve katılımcıları

İki katılımcı, Huawei Şirketi ve hizmetlerinin uluslararası alanda tartışmalı hale gelmesine ilişkin görüş bildirmezken, altı katılımcı şirketin tartışmalı hisse yapısı ve Çin hükümetiyle olan karmaşık ilişkisine dikkat çekmiştir. Beş katılımcı, Çin’in siber egemenlik politikaları ve uygulamalarının Huawei üzerindeki etkisini vurgularken, üç katılımcı Ulusal İstihbarat Yasası’nın belirsizliği nedeniyle şirketin güvenilirliğinin sorgulandığını ifade etmiştir. Ayrıca, iki katılımcı Çin vatandaşlarına yönelik gözetim politikalarının şirketin uluslararası imajını olumsuz etkilediğini, iki katılımcı ise Huawei’nin küresel düzeyde tartışmalı hale gelmesinde uluslararası ticaret savaşlarının belirleyici bir faktör olduğunu belirtmiştir.

KP.2.: “Kuşkusuz Çin Komünist Partisi ve Huawei Şirketi arasındaki ilişki Huawei Şirketi’nin hizmetlerini tartışmalı hale getirmektedir. Şirket’in Çin Hükümeti adına kullanışlı bir apart olduğu kanaatindeyim. Bu kanaate varmamda kuşkusuz ulusal istihbarat yasası ve Çin Halk Cumhuriyeti’nin siber egemenlik politikalarında şirkete düşen rol etkili olmuştur.”

ÖS.2.: “Ulusal istihbarat yasasından bağımsız olarak düşünüldüğünde; Huawei Şirketi’nin hisseleri tartışmalıdır. Çin Komünist Partisi kâğıt üzerinde olmasa da dolaylı olarak şirketin sahibidir. Çin devleti siber gözetim noktasında oldukça mahir bir ülkedir. Kendi nüfusu üzerinde uyguladığı uygulamalar, uluslararası alanda yapacağı uygulamaların bir örneğini teşkil etmektedir. Bu noktada şeffaflık ve güvenlik meseleleri şirketi tartışmalı hale getiren baskın etmenlerdir.”

PR.2.: “Çin Halk Cumhuriyeti’nin nüfusu ve yönetim yapısı düşünüldüğünde gözetim teknolojileri geliştirme ve pratik uygulamalarında tasvip etmesem de oldukça başarılıdır. Çin teknolojilerinin özellikle NATO ülkelerinin askeri ve kritik altyapılarına entegre edilmesi tüm blok için tehdit oluşturmaktadır. Çin Halk Cumhuriyeti siber istihbarat ve siber saldırı noktasında hem sivil hem de askeri olarak yapılar inşa etmiştir. Bu yapılar aracılığıyla düşman aktörlere yönelik oldukça maliyetli saldırılar gerçekleştirebilmektedir. Huawei Şirketi’nin de Çin devleti ile olan ilişkisi, Şirketi potansiyel bir tehdit öznesi haline getirmektedir.”

Tartışma ve sonuç

David Kahn, istihbarat kaynaklarının tarihsel süreçte çeşitlendiğini ifade etmektedir. 21. yüzyılda bilgi, iletişim ve haberleşme teknolojilerindeki hızlı gelişmeler, sözel istihbarat verilerinin artışı hızlandırmış ve bilgi teknolojileri şirketlerini önemli istihbarat kaynakları haline getirmiştir. Günümüzde kritik altyapılar, bankacılık, sağlık, finans, eğitim ve kamu hizmetleri büyük ölçüde bilgi ve iletişim teknolojilerine bağımlı hale gelmiş olup, bu teknolojilerin güvenliği, ulusal güvenlik açısından stratejik bir öneme sahiptir.

Bu çalışma, Huawei Şirketi ile Çin Halk Cumhuriyeti’nin istihbarat ve güvenlik servisleri arasındaki ilişkiyi inceleyerek, bu bağlantının karşı istihbarat bağlamında doğurabileceği sorunları değerlendirmektedir. Araştırma bulguları, Huawei’nin Çin devlet politikalarının bir parçası olarak konumlandığını ve bu durumun uluslararası güvenlik dinamikleri açısından riskler barındırdığını göstermektedir. Şirketin kuruluş sürecinden itibaren Çin devlet bankaları tarafından desteklenmesi, finansal teşviklerle büyütülmesi ve devletin teknoloji politikaları ile paralel hareket etmesi, Huawei’nin bir kamu-özel iştiraki olarak faaliyet gösterdiği yönündeki iddiaları güçlendirmektedir.

Huawei, hisselerinin tamamının çalışanlarına ait olduğunu öne sürmektedir, ancak Çin'deki yasal düzenlemeler doğrultusunda, bir şirketin 50'den fazla hissedarı olamayacağı için bu hisseler sendika bünyesinde toplanmaktadır. Ancak, söz konusu sendikanın doğrudan ÇKP tarafından denetlenmesi, şirketin bağımsız bir özel girişim olduğu iddialarını zayıflatmaktadır. Araştırma bulguları, Huawei'nin Çin hükümetine hukuki olarak bağlı olduğu ve hükümetin talepleri doğrultusunda istihbarat ve veri paylaşmak zorunda kalabileceğini ortaya koymaktadır. Ulusal İstihbarat Yasası'nın muğlak yapısı, Huawei'nin Çin devleti tarafından küresel bilgi akışını kontrol etmek ve siber egemenlik stratejilerini güçlendirmek için kullanılabileceğine dair endişeleri artırmaktadır.

Yarı yapılandırılmış görüşmelerden elde edilen bulgular, bilgi, iletişim ve haberleşme teknolojileri şirketlerinin istihbarat faaliyetlerini destekleme biçimlerinin iki ana kategoriye ayrılabilceğini göstermektedir. İlk olarak, terörle mücadele, iç güvenlik, suç önleme gibi yasal çerçevede gerçekleştirilen istihbarat destek faaliyetleri, uluslararası hukuka uygun bir şekilde devletlerin güvenlik ihtiyaçlarını karşılamak için yürütülmektedir. İkinci olarak, şirketlerin örtülü operasyonlar ve istihbarat toplama faaliyetleri için kullanılabileceği bulgusu ortaya çıkmıştır. Casusluk, veri sızıntısı, iletişimin dinlenmesi, kritik altyapılara yönelik siber saldırılar ve sistemlerde arka kapı bırakılması gibi faaliyetler, istihbarat savaşlarında bilgi teknolojileri şirketlerinin bir araç olarak kullanılabileceğini göstermektedir.

Çin hükümeti, Ulusal İstihbarat Yasası doğrultusunda ülkede faaliyet gösteren tüm şirketlerin devlet istihbaratına destek vermesini zorunlu kılmaktadır. Araştırmaya katılan uzmanların büyük bir bölümü, Huawei'nin Çin hükümetinin talepleri doğrultusunda bilgi paylaşmak zorunda kalabileceğini ve bu durumun müşteri mahremiyeti açısından ciddi riskler taşıdığını ifade etmektedir. Huawei'nin 5G ve telekomünikasyon altyapılarındaki etkisi, şirketin sadece bir teknoloji sağlayıcısı olmadığını, aynı zamanda Çin devletinin küresel istihbarat stratejisinin bir parçası olarak konumlandığını göstermektedir.

Bu çalışmanın bir diğer amacı, bilgi, iletişim ve haberleşme teknolojileri şirketlerinin bir karşı istihbarat sorunu haline nasıl gelebileceğini ortaya koymaktır. Bu tür şirketlerin güvenilirliği ve uluslararası güvenlik standartlarına bağlılıkları, devletlerin bilgi ve iletişim teknolojileri politikalarını şekillendirmede kritik bir unsur haline gelmiştir. Huawei örneği, bir teknoloji şirketinin nasıl uluslararası güvenlik tartışmalarının merkezine yerleşebileceğini göstermektedir.

Günümüzde bilgi, iletişim ve haberleşme teknolojileri askeri, ekonomik ve siyasi alanlarda kritik bir rol oynamaktadır. Ulusal güvenlik, kamu güvenliği ve kritik altyapılar, doğrudan bu teknolojilere bağımlıdır. İstihbarat topluluklarının faaliyetleri artık yalnızca veri toplamak ve analiz etmekle sınırlı değildir; aynı zamanda siber operasyonlar, sabotaj ve hedef aktörlerin etkisiz hale getirilmesi gibi saldırı stratejilerini de içermektedir. Bu bağlamda, bilgi teknolojileri şirketlerinin yabancı istihbarat faaliyetlerinde nasıl bir araç haline gelebileceği, devletlerin dikkatle değerlendirmesi gereken bir konu haline gelmiştir.

Araştırma bulguları, Huawei'nin Çin devlet politikalarının bir uzantısı olarak hareket edebileceğine ve kritik altyapılar açısından potansiyel güvenlik riskleri taşıdığına işaret etmektedir. Şirketin kamu-özel iştiraki olarak konumlanması, devlet sübvansiyonlarıyla desteklenmesi ve Çin hükümetine bağlı sendikalar tarafından yönetilmesi, bağımsız bir ticari kuruluş olduğu yönündeki iddiaları zayıflatmaktadır. Huawei'nin teknolojik egemenlik ve siber güvenlik bağlamında Çin'in istihbarat stratejileri için önemli bir araç olduğu düşüncesi güçlenmektedir.

Bu kapsamda, devletlerin bilgi, iletişim ve haberleşme teknolojileri tedarik süreçlerinde daha güvenlik odaklı politikalar geliştirmesi gerekmektedir. Türkiye ve diğer ülkeler için kritik altyapı güvenliği açısından yabancı teknoloji bağımlılığının azaltılması, yerli üretimin teşvik edilmesi ve disiplinlerarası güvenlik önlemlerinin uygulanması önerilmektedir. Özellikle 5G teknolojileri ve diğer telekomünikasyon altyapıları söz konusu

olduğunda, Huawei gibi şirketlerin potansiyel tehditleri dikkate alınarak stratejik bir tedarikçi yönetim modeli benimsenmelidir.

Bu çalışma, bilgi, iletişim ve haberleşme teknolojileri şirketlerinin istihbarat faaliyetlerinde nasıl bir rol oynayabileceğini anlamaya yönelik kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır. Ancak, konunun dinamik yapısı göz önüne alındığında, gelecek araştırmalarda farklı ülkelerdeki uygulamaların karşılaştırılması, daha geniş örneklem gruplarıyla çalışılması ve Huawei yetkilileriyle doğrudan görüşmeler yapılması, konunun daha derinlemesine anlaşılmasına katkı sağlaması beklenmektedir.

Kaynakça

- Alsop, T. (2023). Ranking of telecom infrastructure companies by brand value. Erişim adresi (11 Ocak 2025): <https://www.statista.com/statistics/500041/telecom-infrastructure-brand-value/>
- Amnesty International. (2021). *The Pegasus project report*. London: Amnesty Tech.
- Balding, C., & Clarke, D. (2020). *Who owns Huawei?*. Harvard Kennedy School. Cambridge, MA.
- Bamford, J. (2002). *Body of secrets: Anatomy of the ultra-secret National Security Agency*. New York: Anchor Books.
- Bernhardt, D. (2003). *Competitive intelligence: How to acquire and use corporate intelligence and counter-intelligence*. London: Pearson Education Limited.
- Cadwalladr, C. (2019). The Cambridge Analytica files. The Guardian. Erişim adresi (2020): <https://www.theguardian.com/news/series/cambridge-analytica-files>
- Cambridge Dictionary. (2025). Intelligence. Erişim adresi (9 Ocak 2025): <https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce/intelligence>
- Creemers, R. (2021). China's conception of cyber sovereignty. *Journal of Cyber Policy*, 6(1), 87-102.
- Deibert, R. (2019). *Reset: Reclaiming the internet for civil society*. Toronto: House of Anansi Press.
- Demers, J. C. (2018). China's Non-traditional espionage against the United States: The threat and potential policy responses.
- Fagel, A. (2020). Cryptographic espionage: The Rubicon case. *Journal of Intelligence Studies*, 23(4), 67-88.
- Feldstein, S. (2019). *The global expansion of AI surveillance*. Carnegie Endowment for International Peace. Washington, D.C.
- France 24. (2022). What they're doing is called distraction: Chinese spam dilutes Twitter feeds on protests. Erişim adresi (2 Mart 2024): <https://observers.france24.com/en/asia-pacific/20221202-what-they-re-doing-is-called-distraction-chinese-spam-dilutes-twitter-feeds-on-zero-covid-protests>
- Gaddis, J. L. (2002). On strategic surprise. Hoover Digest. Erişim adresi: <https://www.hoover.org/research/strategic-surprise>
- Groll, E. (2020). The spy in your pocket: Mobile surveillance technologies. *Foreign Policy*, 134, 128-144.
- Hillman, J., & Sacks, D. (2021). *China's digital silk road: Strategic implications*. Center for Strategic and International Studies. Washington, D.C.
- House Permanent Select Committee on Intelligence. (2012). Investigative report on U.S. national security issues posed by Huawei and ZTE.
- Huawei. (2021). All Products and Solutions. Erişim adresi (28 Şubat 2023): <https://e.huawei.com/en/products-and-solutions/>
- Inkster, N. (2019). *The Huawei dilemma: Technology and geopolitics*. London: RUSI.

- IoT Analytics. (2024). State of IoT 2024: Number of connected IoT devices growing 13% to 18.8 billion globally. Erişim adresi (31 Ocak 2025): <https://iot-analytics.com/number-connected-iot-devices/>
- Kahn, D. (2001). An historical theory of intelligence. *Intelligence and national security*, 16(3), 79-92.
- Kania, E. B. (2019). *Made in China 2025 and the future of Chinese innovation*. The Brookings Institution. Washington, D.C.
- Karmazin, A. (2023). China's promotion of cyber sovereignty beyond the West. ř. Kolmaşov & R. Reboredo (Ed.), *Norm diffusion beyond the West: Agents and sources of leverage* (s. 61–76) içinde. Cham: Springer.
- Kaska, K., Beckvard, H., & Minrik, T. (2019). *Huawei, 5G and China's National Security Law*. NATO Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence. Tallinn.
- Kennedy, S. (2018). *China's risky drive into advanced manufacturing*. Center for Strategic and International Studies. Washington, D.C.
- Laskai, L. (2018). *Why China's 'Made in China 2025' strategy matters*. Council on Foreign Relations. New York.
- Lee, K. (2020). *AI Superpowers: China, Silicon Valley, and the new world order*. Boston: Houghton Mifflin Harcourt.
- Lepido, K. (2019). Vodafone found hidden backdoors in Huawei equipment. Bloomberg. Erişim adresi (2021): <https://www.bloomberg.com/news/articles/2019-04-30/vodafone-found-hidden-backdoors-in-huawei-equipment>
- Lowenthal, M. M. (2009). *Intelligence: From secrets to policy*. Washington, DC: SAGE Publications.
- Marczak, B., Scott-Railton, J., vd. (2021). *NSO Group's Pegasus spyware: A technical analysis*. Citizen Lab.
- McCain, J. S. (2018). National defense authorization act for fiscal year 2019 conference report, H.R. 5515, 283.
- Pancevski, B. (2020). U.S. officials say Huawei can covertly access telecom networks. The Wall Street Journal. Erişim adresi (5 Mart 2022): <https://www.wsj.com/articles/u-s-officials-say-huawei-can-covertly-access-telecom-networks-11581452256>
- Reuters. (2023). European countries who put curbs on Huawei 5G equipment. Erişim adresi (20 Eyll 2023): <https://www.reuters.com/technology/european-countries-who-put-curbs-huawei-5g-equipment-2023-09-28/>
- Segal, A. (2020). China, cyber sovereignty, and global internet governance. *Foreign Affairs*, 99(3), 113-130.
- Steele, R. D. (2007). Open source intelligence. L. K. Johnson (Ed.), *Handbook of intelligence studies* (s. 129-147) içinde. Oxon: Routledge.
- Triolo, P., & Webster, G. (2017). *China's cyber governance model*. New America. Washington, D.C.
- Triolo, P., Allison, K., & Hillman, J. (2020). *China's digital silk road: Implications for global technology competition*. CSIS Report. Washington, D.C.
- Trk Dil Kurumu. (2025). stihbarat. Erişim adresi (9 Ocak 2025): <https://sozluk.gov.tr/>
- United States District Court Eastern District of New York. (2019, 24 Ocak). *Cr. No. 18-457 (S-2) (AMD)*
- Wakabayashi, D., & Rappeport, A. (2018). Huawei CFO Arrested in Canada for extradition to the U.S. New York Times.
- Warner, M. (2008). Intelligence as risk shifting. P. Gill, S. Marrin, & M. Phythian (Ed.), *Intelligence theory: Key questions and debates* (s. 54-72) içinde. Oxon: Routledge.
- Wen, Y. (2017). The rise of Chinese transnational ICT corporations: The case of Huawei (Yayımlanmamış doktora tezi), Simon Fraser University).

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2021). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
Zuboff, S. (2019). *The age of surveillance capitalism*. New York: PublicAffairs.

Araştırmacıların Katkı Oranı: (Birden fazla yazarlı makaleler için)

1. Yazar: % 65

2. Yazar: % 35

Çatışma Beyanı: “Bilgi, iletişim ve haberleşme teknolojileri şirketlerinin istihbarat amaçlı kullanımı: Huawei örneği” isimli makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

SEO uygulamaları aracılığıyla yayınlanan iklim değişikliği konusundaki haberlerin iklim haberciliği açısından içerik analizi¹

Osman Araslı*

Öz

İklim değişikliği, yaşamda etkisi giderek artan küresel bir sorundur. Bu konuda medya ve resmi/sivil aktörlerin toplumu sürekli bilgilendirmesi önemlidir. Bu bağlamda medyanın sorun karşısındaki işlevselliği tartışılırken çeşitli kurumların haber içerikleri de değerlendirilmelidir. Çalışmanın amacı, günlük rutin sürecinde medya dâhil çeşitli kurumların konuyla ilgili haberlerini değerlendirmektir. Nitel türdeki çalışmada amaçlı örnekleme tekniği kullanılmıştır. Google News'te 1 gün boyunca yayınlanan 23 web sitesine ait 39 örnek haber içerik analizine tabi tutulmuştur. Çalışma, SEO (Search Engine Optimization/Arama Motoru Optimizasyonu) ortamındaki konuya dair haberleri analiz ederek literatüre katkı sağlayacaktır. SEO, arama motorunda üst sıralarda yer almak için verilerin optimize edilmesi sürecidir. Araştırmada medya üretimi haberlerin diğer kurum içeriklerine nazaran yaygın olmadığı saptanmıştır. Haberlerin %41'inin ana konusu iklim değişikliğidir. %59'unda alt konudur. Ana konuya yönelik haberlerin %59'u olumsuz, %23,1'i olumlu, %17,9'u nötrdür. Haberlerde konu detayları genellikle mevcuttur. Haberlerin yarı oranından fazlası bilgilendirici bir dile sahiptir. Fakat başlıklarda korku/endişe ön plandadır. Yönlendirici dille hazırlanan ve başlıklarında halkla ilişkiler/tanıtım ögesi içeren bazı haberlerde medya dışı aktörlerin mücadelesi ön plandadır. Haber kaynakları arasında enstitü-üniversiteler, kamu kurumları, farklı alan uzmanları, raporlar ve meteorologlar başta yer alır. Ancak haber ajansı, bilimsel yayınlar, şirketler, farklı medya kuruluşları daha az orandadır. Yurttaşlar/kamuoyu ve siyasal aktörler ise en düşük orandadır. Kamu yayıncılığı ürünü haberlerin enformasyon kaynakları daha zengindir. Bağımsız haber sitesi içeriklerinde kaynaklar daha düşük orandadır. Tüm sonuçların ardından konuyla ilgili öneriler sunulmuştur.

Araştırma makalesi

Research article

Geliş - Submitted: 01.12.2024

Kabul - Accepted: 25.03.2025

Atıf – Reference: Nosyon:

Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi, 15, 47-64.

Anahtar kelimeler: İklim değişikliği, iklim haberciliği, SEO, Google News, içerik analizi

Content analysis of climate change news published through SEO applications in terms of climate journalism

Abstract

Climate change is a global problem that is increasingly affecting life. It is important that the media and official/civil actors constantly inform the society about this issue. While discussing the functionality of the media against the problem, the news content of various institutions should also be evaluated. The aim of the study is to evaluate the news of the media and various institutions in daily routine. The qualitative study used the purposive sampling technique. 39 sample news from 23 websites published on Google News for 1 day were subjected to content analysis. The study will contribute to the literature by analyzing news on the subject in the SEO (Search Engine Optimization) environment. SEO is the optimization of content in order to rank high in the search engine. The research found that media news had a lower rate. The main topic of 41% of the news is climate change. In 59% of the news, climate change is a subplot. The news on the main topic had a 59% negative, 23.1% positive, and 17.9% neutral approach. The details of the topic were usually given in the news. More than half of the news have an informative language. However, fear/anxiety is at the forefront in the headlines. In some news stories

¹ Bu makale, 18-19 Ekim 2024 tarihlerinde Sivas'ta düzenlenen IMCCS 2. Uluslararası İletişim Bilimleri Kongresi'nde sözlü olarak sunulan aynı başlıklı bildirinin genişletilmiş ve geliştirilmiş halidir.

* Sorumlu Yazar. Doç. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Erbaa Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, İletişim ve Tasarım Bölümü, e-posta: osman.arasli@gop.edu.tr, ORCID-ID: 0000-0001-9235-3724

that contain directive language and public relations headlines elements is at the forefront that the struggle of non-media actors. Among the news sources, institutes-universities, public institutions, different field experts, reports and meteorologists are at the forefront. Agencies, scientific publications, companies, different media organizations are less rate. Citizens/public opinion and political actors are at the lowest rate. The sources of news produced by public broadcasting are richer. The sources are at a lower rate in the content of independent news sites. Suggestions on the subject are presented.

Keywords: Climate change, climate journalism, SEO, Google News, content analysis

Giriş

İklim kavramı, bir bölgedeki uzun dönemli hava örüntüleriyken (Demirkaya & Tokcan, 2007, s. 105) iklim değişikliği, küresel çapta yaşanan sıcaklık artışıyla birlikte yaşanan ve devam edeceği öngörülen aşırı iklim olaylarını (De Faveri, 2022) ve kronikleşen bağlantılı sorunları tanımlar (Gibson, Craig, Harper & Alpert, 2016, s. 428).

İnsanlığın tarih boyunca iklim değişimi bazı istikrarsızlıkları kontrol altına alma ve zararları asgari seviyeye indirmeye çalıştığı bilinirken sanayileşme dönemiyle birlikte teknolojik, toplumsal ve ekonomik gelişmeler iklim değişikliğini hızlandırmıştır. Sanayi üretiminin kömüre ve diğer fosil türde yakıtlara gereksinimi karbondioksit konsantrasyonlarına yol açmış ve sıcaklık küresel çapta artmıştır. İklim değişikliği doğal kaynakların azalması ve canlı yaşamının daha fazla tehdit edilmesine yol açmıştır (Davulcu, 2024, s. 410; Pehlivanoglu, 2024, s. 129-130). Örneğin 1970-2019 yılları arasında sık ve şiddetli kuraklıklarla bağlantılı doğal felaketler yaşanmış ve 650 milyon birey yaşamını yitirmiştir (Türkiye Erozyonla Mücadele, Ağaçlandırma ve Doğal Varlıkları Koruma Vakfı [TEMA], 2022).

Doğalgaz, petrol, kömür gibi fosil yakıtların yol açtığı sera gazı etkisindeki artma (Tekin Çelik, s. 2022: 145-146), dünyadaki sıcaklık ortalamalarında yıldan yıla rekor seviyede yükselme, kuraklıklar, seller, buzullarda erime, deniz seviyesinde yükselme şeklindeki gelişmeler toplumsal, ekonomik ve politik yönden en ağır sorunlara yol açmıştır. Bu nedenle tarım, beslenme, doğal kaynaklar, enerji, istihdam ve göç alanında olumsuz etkilerinin süreceği öngörülen iklim değişikliği, her yıl giderek arttan hava olaylarının meydana geldiği Türkiye dâhil tüm ülkeleri yakından ilgilendiren bir olgudur (Atmış, Tolunay & Yıldız, 2022, s. 516; De Faveri, 2022, s. 6; Doğru, Bagatır & Karakaş, 2024, s. 15; Şahin & Üzelgün, 2016, s. 3).

İklim değişikliğine karşı mücadelede ise toplumsal bir kurum olarak medyanın ve diğer kurumsal aktörlerin rolü ve işlevi değerlendirilmelidir. Keza söz konusu olgu ve bağlantılı problemler karşısında medya ve toplumsal aktörlerin etkili olması beklenmektedir. Bu noktada kamunun bilgilendirilmesi, bilinçlendirilmesi ve yönlendirilmesi için alternatif/seçenekler içeren yeni medyada iklim haberciliği açısından konuyla ilgili haberler incelenmelidir.

Çalışmada iklim haberciliği bağlamında iklim değişikliği sorununa dair medya kuruluşları ve çeşitli toplumsal kurumlar tarafından internetteki SEO temelli uygulamalar aracılığıyla yayınlanan haberlerin içerik analizi yapılacaktır. Analiz, olgu karşısında başta medya mecraları olmak üzere çeşitli kurumsal aktörlerin faaliyetlerini haberleştirme ile SEO aracılığıyla haber içeriklerini yayınlama biçimleri üzerine odaklandığı için önemlidir.

Çalışmada öncelikle iklim değişikliği karşısında toplumsal aktörlerin sorumluluğu ve medyanın rolü, iklim haberciliği ile bu haberciliğin önündeki kısıtlar, yeni medyada ortamında iklim değişikliğine yönelik habercilik faaliyetleri ve SEO yayıncılığı konuları ele alınmıştır. Yöntem kısmında ise önceki araştırmalara değinilmiş ve ardından bu çalışmadaki metodolojik süreçler ile kullanılan analiz yöntemi hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra haber analizleri neticesinde elde edilen bulgular yorumlanmıştır. Son kısımda sonuçlar değerlendirilmiş ve çeşitli önerilerde bulunulmuştur.

1. İklim değişikliğiyle mücadelede toplumsal aktörlerin sorumluluğu ve medyanın rolü

Çevresel bir risk olarak iklim değişikliğine karşı medyanın ilgisini dünya genelinde artıran çeşitli gelişmeler yaşanmıştır (Olausson, 2009, s. 421). Özellikle 1970’li yıllardan itibaren dünyada bu konuda farkındalık oluşturma ve eylemler gerçekleştirme gayesiyle Birleşmiş Milletler (BM) tarafından Çevre Konferansı (1972) düzenlenerek çeşitli kararlar alınması (Özay & Mustafa, 2022, s. 98), 1980’li yıllardan itibaren ise ulusal ve uluslararası kapsamda çeşitli bilimsel etkinlikler/yayınların yapılması ve 2015 yılında Paris Anlaşması’nın küresel mücadeleye yeni bir ivme kazandırması şeklindeki gelişmeler medyanın konuya gösterdiği önemi arttırmıştır (Davulcu, 2024, s. 391; Şahin & Üzelgün, 2016, s. 3). Ülkeler arasında soruna yönelik medyanın ilgisi farklılık gösterse de başta Kyoto Protokolü kapsamında taahhütleri olan karbon bağımlı ülkeler olmak üzere dünya genelinde medyanın iklim değişikliği konusuna giderek odaklandığı söylenebilir (Schmidt, Ivanova & Schäfer, 2013, s. 1233). Fakat iklim değişikliğine karşı mücadele için güdüleme ve farkındalığı arttırmada sadece medya değil (Arlt, Hoppe & Wolling, 2011, s. 60), sivil toplum kuruluşları (STK) ve bilim insanlarının içinde yer aldığı çeşitli aktörlerin rol alması beklenmektedir (Atmış ve diğerleri, 2022, s. 527). Türkiye’de yapılan bir araştırmaya göre toplumda siyasal iktidar (%55), yerel yönetimler-belediyeler (%22), STK’lar (%13), özel sektör/sanayi sektörü (%7) ve siyasal partilerin (%4) bu konuda sorumluluk alması gerektiği kanaati mevcuttur (Doğru ve diğerleri, 2024, s. 4, 22).

Nitekim iklim değişikliği kolektif bir eylem gerektirir. Yine de medyanın kolektif davranış değişikliğini mümkün kılma veya çözüm içeren politika değişimini kolaylaştırmak açısından diğer aktörleri teşvik edici rol üstlenmesi şart koşulur (Happer & Philo, 2016, s. 146). Bu bağlamda haber medyasında iklim haberciliğine dayalı haber üretim ve yayın pratikleri ve süreçlerinin daha fazla yaygın, etkili ve sürdürülebilir olması kritik hale gelir.

2. İklim değişikliği karşısında yaşamsal bir alan: İklim haberciliği ve çeşitli sorunlar

İklim haberciliği iklim değişikliğinin özellikleri, nedenleri ve etkileri ile bunlara karşı mücadele yolları hakkında bilgilerin toplanması, değerlendirilmesi, seçilmesi ve sunulmasını sağlayan bir gazetecilik alanıdır. İklim haberciliği faaliyetleri yürütülürken uzmanlar, raporlar ve araştırmaların temel alınması, ilgili aktörlerin uyarılması, toplumda farkındalık yaratılması ve çözüm için harekete geçirilmesi amaçlanır. Böylelikle iklim gazetecilerine biçilen roller çeşitlenmektedir. “Kapı bekçiliğinden” kamusal savunuculuğa doğru bir yönelim olduğu görülmektedir (Cengiz, 2023, s. 126; Davulcu, 2024, s. 391; Schäfer & Painter, 2020, s. 1). Ancak iklim haberciliğinin gerçekleştirilmesini kısıtlayıcı çeşitli hususlar mevcuttur.

Öncelikle küreselleşmeye karşın ülkelerin ulusal medya kurumlarında iklim ve çevre sorunlarına dair haber yayıncılığı ulusal çerçevede gerçekleştirilmektedir. Bu tarz bir yayıncılık ile çevresel risklerin ulus ötesi karakteri arasında gerilim yaşanmaktadır. İkincisi ise İsveç medyası üzerine yapılan bir analizde vurgulandığı üzere, politik elitler ile medya arasındaki sıkı ilişkilerin yarattığı olumsuz etkilerdir. Siyasal seçkinlerle simbiyotik bir ilişki, küresel iklim değişikliğini anlamayı sağlayabilecek nitelikte alternatif çerçeveler sunmayı engellemektedir. Hatta bu tür ilişkinin ulus devlet sınırının ötesine doğru (Avrupa ulus-ötesi alan) genişlediği ileri sürülmektedir (Olausson, 2009, s. 421, 433). Üçüncüsü haber medyası mülkiyetinde artan yoğunlaşma ve küreselleşme yüzünden karmaşık ve çok boyutlu sorunları kapsayan iklim değişikliği birinci mesele haline getirilememektedir (Anderson, 2009, s. 178-179). Örneğin ABD’de medyanın kâr ve birikim stratejileri ile sürekli teknolojik ve örgütsel yeniden yapılanma iklim haberciliğini olumsuz etkilemektedir. Ülkedeki bilim ve çevre haberi uzmanlarının genel muhabirliğe sevk edilmesi veya bir kısmının işten çıkarılması bu durumun yansımalarıdır (Gibson ve diğerleri, 2016, s. 429).

Dördüncü kısıtlayıcı faktör ise liberal gazeteciliğin etik ve profesyonel kodları arasında özellikle tarafsızlık ve dengelilik ilkesi üzerinden açıklanmaktadır. Bu da “iklim değişimini inkâr söyleminin yeniden üretildiği” ve “ABD gibi çeşitli sanayileşmiş devletlerin küresel ısınma gibi sorunlar karşısında sorumluluktan kaçınma/mücadele eylemini geciktirecek politik alan yaratma” stratejilerinin bir nebze kodlar aracılığıyla meşrulaştırıldığı iddiasıdır (Boykoff & Boykoff, 2004, s. 125-134; Pehlivanoglu, 2024, s. 136). Fakat karmaşık konuların nesnel ve dengeli bağlamsallaştırılması gerekliliği (Brüggemann & Engesser, 2017, s. 66), söz konusu ilkelerin iklim değişikliği bakımından yine de gözetilmesi yönünde bir öneriyi paradoksal olarak doğurur. Keza ABD’deki bir araştırmaya göre kitlelere sorunla başa çıkacak bilginin sunulmaması veya gerekli eylemlerin bağlamsız aktarımı yurttaşlarda kayıtsızlık/güçsüzlük duygusu yaratan bir etkidir (Feldman, Hart & Milosevic, 2017, s. 492). Birbirine karşıt bu değerlendirmeler nihai olarak iklim değişikliği konusunda gazetecilik kodlarının tartışılmasına yol açar. Dolayısıyla ilkeler aracılığıyla kapitalist ülkelerin olgu karşısındaki küresel ekonomi politik tutumu pekiştirilirken iklim değişikliğine karşı mücadele için yine bu kodlara rol biçilir.

Türkiye’de ise iklim haberciliği çerçevesinde uzman eksikliği başta olmak üzere haber üretim politikası ve yayıncılık pratikleriyle alakalı çeşitli problemler mevcuttur. Ana akım medya ile alternatif kuruluşlarda uzman gazeteci eksikliğinin (Tekin Çelik, 2022, s. 162) etkisiyle iklim değişikliği aşırı hava olayı türü gelişmelerle bağıntısı kurulamayan, zamanla oluşan küresel bir olgu olduğu göz ardı edilen (Gibson ve diğerleri, 2016, s. 428), haber olması ani ve ilginçlik atfedilen olaylara bağlı görülen, trajik boyutları felaket senaryoları ve abartılı hikâyelerle örülen, çözüm önerisinden yoksun, bireysel sorumluluğa indirgenen bir konuya dönüştürülür. Diğer taraftan bilgilendirmeden ziyade ticari amaçların öne çıkmasıyla konu; sansasyon, magazin ve eğlence içeriklerinin gölgesinde kalır veya medyada pek yer bulamaz. Olguya dair haberler ajans ve yabancı yayın organı içerikleriyle sınırlıdır. Bazen uluslararası diplomatik ilişkiler, iklim değişikliğinin gündeme alınmasına vesile olur.

Bu alanda haber kaynakları arasında bilim insanları, politikacılar, uluslararası örgüt temsilcileri yer bulsa da alternatif mecralar dışında aktivistler ve STK kaynaklarına pek yer verilmez. Ya da söz konusu kaynaklar bağlamsız veya kişiselleştirilmiş şekilde değerlendirilir (Aykaç, 2018; Demircan, Turan, Arabacı, Coşkun, Türkoğlu & Çiçek, 2016; Şahin & Üzelgün, 2016, s. 3, 14; Tekin Çelik & Hepkon, 2022, s. 42; Uzunoğlu & Karaca, 2021, s. 5-6).

3. Yeni medyada iklim değişikliği ve SEO aracılı haber yayıncılığı

Gazetecilik mesleğindeki çeşitli kısıtlar ve sorunlara karşın geleneksel medya ortamı yanında çevrimiçi/mobil platformlarda (Cengiz, 2023, s. 115-116) iklim değişikliğine dair son yıllardaki haberler artış eğilimindedir (Atmış ve diğerleri, 2022). Ayrıca bu konuda uzmanlaşmış çevrimiçi haber medyası ve niş siteler ortaya çıkmıştır (Schäfer & Painter, 2020, s. 1). Türkiye’de İklim Haber, Yeşil Gazete, Change.org, Ekoloji Birliği, iklim.teyit.org bu alanda örnek siteler şeklinde gösterilirken ana akım medya tarafından çevreye dair ve daha az sıklıkta online içerikler yayınlanmaktadır (Polat, 2023, s. 67).

Çevrimiçi ortamda çeşitli mecralar ve kaynaklar tarafından üretilen iklim değişikliğine dair haber içerikleri Arama Motoru Optimizasyonu (Search Engine Optimization-SEO) temelli uygulamalar aracılığıyla da okurlara bir arada ulaştırılabilmektedir. Çeşitli çevrimiçi mecralara ait verilerin arama motoruna optimize edilme sürecini ifade eden SEO dâhilinde haberlerin kullanıcılara sunulması ve haber sitelerinin üst sıralamaya yerleştirilmesi (Turgal & Küçükdoğan, 2023, s. 66-67) stratejisinin iklim değişikliği konusundaki haberlerin yapısı ve içeriklerine etkisi değerlendirmeye açıktır. Çünkü bir SEO uygulaması olarak popüler bir arama motoru Google News örneğinde görüldüğü üzere iklim değişikliğiyle ilgili haberler bilgilendirici bir rol üstlenirken diğer taraftan korku, endişe ve felaket beklentisini barındıran

içerikler de sunulabilmektedir (Aykaç, 2018, s. 79-82). Ancak SEO ortamında haber içeriklerinin sadece medya kuruluşları tarafından değil aynı zamanda çeşitli toplumsal kurum/kuruluşlar veya aktörler tarafından üretilmesi dolayısıyla iklim değişikliği konusunda haber içeriklerinin çeşitli farklılıkları ve özelliklerinin ele alınması gerekir. Bu noktada medya kuruluşları ve diğer aktörler tarafından Google News aracılığıyla yayınlanan iklim değişikliği konusundaki haberler çalışmanın kapsamındadır.

4.Yöntem

Araştırmada öncelikle literatür taraması yapılarak haber medyasında iklim değişikliğine dair çeşitli çalışmalar incelenmiştir.

Küresel iklim değişikliği sorununu medyadaki haberler aracılığıyla inceleyen yurtdışındaki çalışmalar ABD (Boykoff & Boykoff, 2004; Feldman ve diğerleri, 2017; Liu, Lindquist & Vedlitz, 2011; Trumbo, 1996;), Almanya (Peters & Heinrichs, 2008; Weingart, Engels & Pansegrau, 2000), İsveç (Olausson, 2009), Hindistan (Billett, 2010), İngiltere (Molek-Kozakowska, 2018) ve Norveç'te (Ytterstad & Bødker, 2022) gerçekleştirilmiştir. Öte yandan ABD'de küresel ısınmaya dair yeni medya haberlerini üreten çevre gazetecileriyle görüşülürken (Gibson ve diğerleri, 2016), başka bir çalışmada çevre gazetecilerinin nesnellik kavramına yaklaşımı ele alınmıştır (Hiles & Hinnant, 2014). Diğer yandan farklı ülkelerden gazetecilerle görüşme türünde çalışmalar mevcuttur (Brüggemann & Engesser, 2014; Brüggemann & Engesser, 2017). Birleşik Krallık'ta ise bir çalışmada izleyici gruplarıyla görüşme tekniğinden yararlanılarak edinilen veriler üzerinden değerlendirmeler yapılmıştır (Happer & Philo, 2016). Çeşitli çalışmalarda içerik analizi yöntemine başvurulmuştur (Boykoff & Boykoff, 2004; Brüggemann & Engesser, 2017; Feldman ve diğerleri, 2017; Peters & Heinrichs, 2008; Trumbo, 1996).

Türkiye'de ise çeşitli yayın organlarında dijital haberlere yönelik içerik analizi türü çalışmalar arasında doğrudan iklim değişikliğini temel alan çalışmalar (Özgür, 2024) ile olguyla birlikte küresel ısınma (Polat, 2023; Yetkin Cılızoğlu & Sayımer, 2009), yangınlar ile bilim (Şahin, 2020), ormansızlaşma (Atmış ve diğerleri, 2022), kuraklık (Cengiz, 2023), dezenformasyon ve yapay zeka (Turgal & Küçükerdoğan, 2023), infodemi konuları (Erkaya, 2024) eksenindedir. Diğer taraftan içerik analizi yöntemi kullanan çalışmalarda gündem belirleme modeli (Demircan ve diğerleri, 2016), çerçeveleme analizi (Aykaç, 2018; De Faveri, 2022; Özay & Mustafa, 2022; Tekin Çelik, 2022), yarı yapılandırılmış görüşme (Uzunoğlu & Karaca, 2021) teknikleri uygulanmıştır. Öte yandan iklim değişikliği "Yapıcı Gazetecilik" kavramı bakımından ele alınarak dergi içeriklerinin betimsel analizi (Davulcu, 2024) ile başka bir çalışmada haberlerin eleştirel söylem analizi (Pehlivanoğlu, 2024) yapılmıştır. İklim değişikliği konusunda gazeteciler-editörlerle görüşme (Şahin & Üzelgün, 2016, s. 13) ve iklim gazeteciliği dersine dair gazetecilik bölümü öğrencilerine yönelik ön anket-son anket (Şahin Hassan, 2024) teknikleriyle çalışmalar yapılmıştır.

Aykaç'a (2018) ait çalışmada bir SEO teknolojisi olarak Google News'te yayınlanan haberlerin değerlendirildiği belirtilmelidir. Küresel iklim değişikliğine dair internet haberlerine yönelik içerik analizinin yapıldığı söz konusu çalışmada haber çerçeveleri ve toplumdaki risk algısı arasındaki bağlantılar incelenmiştir. Çalışmaya göre Türk medyasında iklim değişikliği konusundaki tartışmalardan ziyade kesin yargılar içeren haberler üretilmekte ve küresel ısınmanın sebepleri üzerinde durulmayarak doğaya zararı ile soruna karşı mücadele yöntemleri ve bireysel sorumluluğa vurgu yapılmaktadır. Ayrıca, genelde bilgilendirmeye yönelik içeriklerin haberlerde yer aldığı belirtilmiştir. Bununla birlikte içeriklerde ahlaki çerçevenin düşük oranda yer aldığı, ancak felaket beklentisi içeren haberlerin ise daha fazla dikkat çektiği ifade edilmiştir.

Aykaç (2018) tarafından üretilen söz konusu makale ile yukarıda değinilen araştırmalardan farklı olarak bu çalışmada ise medya kuruluşları ile diğer kurum/aktörlere ait

iklim değişikliğine dair Google News aracılığıyla yayınlanan haber içerikleri iklim haberciliği bakımından incelenecektir. Çalışmanın platformdaki belirli tarihlerde yayınlanan haberleri alması bir kısıtlılıktır.

Nitel türdeki çalışmada içerik analizi yöntemi uygulanmıştır. İçerik analizi teknikleri herhangi bir söylemi anlama ve yorumlama aşamasında öznellikten kurtulma amacı taşır. Ayrıca bu yöntemin çıkarım temeline dayandığı ve mesajda gözlenen/betimlenen öğelerden hareketle bir yorum getirme gayesi taşıdığı ifade edilir. Analizin uygulanma aşamaları bu sürece yöneliktir. Keza araştırma hedeflerini ortaya koymak, örneklemi oluşturmak, örneklem birimleri ve kategorileri saptayarak frekanslarını nicel olarak belirlemek, gerekirse kategorik ilişkileri çözümlemek ve ardından değerlendirme, çıkarsama ve yorumlamada bulunmak çeşitli aşamalarıdır (Bilgin, 2014, s. 1-11).

Çalışmada örneklem kapsamındaki haberlere ait nitel veriler nicelleştirilmiş ve betimleyici analiz yapılmıştır. Nitel verinin belirli bir düzeyde sayılara indirgenebileceği belirtilmekte ve burada amacın genelleme yapmak olmadığı ve sınırlı sayıda belirli değişkenler arası ilişkinin aranmadığı ifade edilmektedir. Keza verinin doğası ve yapısı dolayısıyla buna uygunluğu söz konusu değildir (Yıldırım & Şimşek, 2013, s. 274).

Çalışmada amaçlı örnekleme tekniği kullanılarak Google News'te 25 Eylül-26 Eylül 2024 tarihleri arasında "iklim değişikliği"yle ilgili haberler otomatik olarak listelenmiştir. Devletlerin taraf olduğu ulusal ve uluslararası sözleşmeler/protokoller ve bunun yanında resmi-kurumsal tanımlamada "iklim değişikliği" kavramının kullanılması dolayısıyla bu çalışmada "iklim değişikliği" terimiyle haberler aratılmıştır. Listelenen tüm haberlerden konuyla ilgili 39 adedi analize dâhil edilmiştir.

Analiz için çeşitli değişkenler ve kategorilere göre bir kodlama cetveli oluşturularak toplam 23 web sitesine ait 39 haber kodlanmıştır. Kodlanan veriler IBM SPSS Statistics 22 programına aktarılarak analize hazır hale getirilmiştir.

4.1.Araştırma soruları

Çalışmanın amacı, medya ve çeşitli kurumların SEO ortamındaki günlük rutin dâhilinde yayınlanan iklim değişikliği olgusu çerçevesindeki çeşitli haber içeriklerini iklim haberciliği açısından değerlendirmektir. Bu bağlamda araştırmanın iki temel sorusu şöyledir:

İklim değişikliği olgusu bakımından SEO ortamındaki haberlerin özellikleri nelerdir?

İklim haberciliği açısından SEO aracılı haber yayınlarının farklı tür mecralardaki durumu nedir?

4.2.Bulgular

Çalışmada öncelikle haberin mecra türü, ana konusu, başlık ögesi, coğrafi kapsamı, konuya bakışı, kaynak/kaynakları, dil yapısı, konuyu detaylı işleme durumu, görsel kullanımı, görsel-metin uyumu değişkenlerine¹ yönelik frekans analizi yapılmıştır. Ardından oluşturulan çapraz tablolardan yola çıkılarak yorumlarda bulunulmuştur.

¹ "Başlıktaki Hâkim Öge", "Mecranın Konuya Yaklaşımı" ve "Haber Dilinin Yapısı" değişkenleri kapsamında kategorileri oluşturma ve kodlama aşamalarında haber başlığı/başlıkları ve spot girişi ile haberin gövde ve sonuç kısımları arasındaki olası dilsel ve anlamsal farklılık gözetilmiştir. Çünkü haberin başlığı (üst veya alt), spot girişi ve çeşitli fotoğrafları haberin önemini vurgulayan tasarım detaylarıdır. Bunlar ve diğer kısımlar (gövde ve sonuç) olaylara dair farklı ayrıntıları barındırır. Bununla birlikte özellikle haberin okunmasını en başta sağlayan başlığın kısa-anlaşılır yazımı ve kelimelerin özenle seçilmesi elzemdir (Uçak, 2018, s. 19-20, 30). Bu bağlamda özellikle başlık ve spotun haberin genel olarak dikkat çekici hale getirilmesinde etkili kısımlar olduğu söylenebilir. Ancak bunlarla beraber çeşitli amaçlar (yüksek tıklama/görüntülenme vb.) dâhilinde örnek haberlerin başlık ve spotları ile gövde ve sonuç kısımlarındaki dil/üslup/ifade ile anlamsal öğeler farklılaşabilmektedir. Araştırmada söz konusu durum dikkate alınarak kodlama ve analiz aşamaları yürütülmüştür.

Değişken	Kategori	N	%
Online mecra türü	Ana akım medya haber sitesi	3	7,7
	Alternatif haber sitesi	2	5,1
	Bağımsız haber sitesi	2	5,1
	Haber ajansı	11	28,2
	Resmi kurum sitesi	6	15,4
	Kamu yayıncılığı sitesi (BBC, TRT vb.)	2	5,1
	Diğer (tematik, yerel/bölgesel/uluslararası, STK)	13	33,3
Ana konu iklim değişikliği mi?	Hayır	23	59,0
	Evet	16	41,0
Başlıktaki hâkim öge	Bilgi	8	20,5
	Sansasyon	1	2,6
	Uyarı/Öneri	6	15,4
	Tanıtım/halkla ilişkiler	9	23,1
	Korku/endişe	12	30,8
	Soru/problem	3	7,7
Haberin coğrafi kapsamı	Yerel	9	23,1
	Bölgesel	12	30,8
	Küresel	9	23,1
	Ulusal	9	23,1
Mecranın konuya yaklaşımı	Olumlu	9	23,1
	Olumsuz	23	59,0
	Nötr	7	17,9
Haberin kaynağı/kaynakları	Kamu kurumu (bakanlık, belediyeler vb.)	15	38,5
	Enstitü-üniversiteler	16	41,0
	STK temsilcilikleri/yöneticileri	7	17,9
	Şirket/holding	3	7,7
	Başka medya kuruluşları	2	5,1
	Haber ajansı	4	10,3
	Meteorolog	11	28,2
	Diğer alanlardan uzmanlar	14	35,9
	Uluslararası kuruluşlar (BM, AB, DSÖ vb.)	8	20,5
	Araştırma raporları/projeler	12	30,8
	Bilimsel yayınlar (kitap, makale, bildiri vb.)	4	10,3
	Siyasal partiler/politikacılar	1	2,6
	Yurttaşlar/kamuoyu	1	2,6
	Diğer (dış ülkeler, aktivistler, bültenler vs.)	9	23,1
Haber dilinin yapısı	Bilgilendirici	21	53,8
	Provokatif	3	7,7
	Yönlendirici	15	38,5
Konunun detaylı işlenişi	Hayır	13	33,3
	Evet	26	66,7
Görsel kullanımı	Hayır	1	2,6
	Evet	38	97,4
Görsel-metin uyumu	Hayır	3	7,7
	Evet	36	92,3

Tablo 1. Haber değişkenlerinin frekans dağılımı

Tablo 1’de mecra türüne göre frekans dağılımında haberlerin %33,3’ü diğer mecra (tematik, bölgesel, yerel, uluslararası, STK), %28,2’si haber ajansı, %15,4’ü resmi kurum sitesine aittir. Buna karşın ana akım medya haber sitesine ait haberlerin %7,7, alternatif haber sitesine ait haberlerin %5,1, bağımsız haber sitesi haberlerinin %5,1, kamu yayıncılığı haber sitesine ait haberlerin %5,1 şeklinde daha az orana sahip olduğu belirtilmelidir.

Haberler arasında ana konusu doğrudan iklim değişikliği olmayanların oranı % 59’dur. İklim değişikliğini ana konu olarak alan haberlerin oranı % 41’dir.

Haber başlıklarında korku-endişe ögesi (%30) başta gelmektedir. Ardından tanıtım/halkla ilişkiler (%23,1), bilgi (%20,5), uyarı/öneri (%15,4), soru/problem (%7,7), sansasyon (%2,6) içerikli başlıklar takip etmektedir.

Haberlerden en fazla bölgesel olanlar (%30,8) ağırlıktadır. Yerel, ulusal ve küresel kapsamdaki haberlerin oransal dağılımı (%23,1) eşittir.

Haberlerin mecrası tarafından konuya yaklaşım çoğunlukla olumsuz (%59) yöndedir. Olumlu yaklaşım içerenler (%23,1) ve nötr yaklaşıma sahip olanlar (%17,9) sonra gelmektedir.

Haberlerin kaynakları² arasında sırasıyla enstitü-üniversiteler (%41,0), bakanlıklar/belediyeler vb. kamu kurumları (%38,5), diğer/farklı alanlardan bilim insanları/uzmanlar (%35,9), araştırma raporları/projeler (%30,8), meteorologlar (%28,2), dış ülkeler/aktivistler/bültenler vb. diğer kaynaklar (%23,1), Uluslararası Kuruluşlar (%20,5), Sivil Toplum Temsilcileri/Yöneticileri (%17,9), haber ajansı (%10,3) ve bilimsel kitap/makale/bildiri vb. yayınlar (%10,3), şirket/holding (%7,7), başka medya kuruluşları (%5,1), siyasal partiler/politikacılar (%2,6) ve yurttaşlar/kamuoyu (%2,6) yer almaktadır.

Haberler arasında dili bilgilendirici yapıda olanların oranı %53,8'dir. Yönlendirici (%38,5) ve provokatif (7,7) dil yapısına sahip haberler de mevcuttur.

Haberler arasında konuyu detaylı işleyenlerin oranı %66, işlemeyenlerin ise %33,3'tür.

Haberlerin tamamına yakınında (%97,4) görsel kullanılmıştır. Birçok haberde görsel-metin uyumunun genellikle var olduğu (%92,3) ve haberlerin çok azında ise (%7,7) bu uyumun bulunmadığı belirtilebilir.

Mecra türü	Ana konu		Başlıktaki öge					
	İklim değişikliği (%)	Bağlantılı diğer konu (%)	Bilgi (%)	Sansasyon (%)	Uyarı/ öneri (%)	Tanıtım/ halk.İ. (%)	Korku/ endişe (%)	Soru/ problem (%)
Ana akım medya haber sitesi	3 (7,7)	-	1 (2,6)	-	1 (2,6)	-	1 (2,6)	-
Alternatif haber sitesi	1 (2,6)	1 (2,6)	1 (2,6)	-	-	-	-	1 (2,6)
Bağımsız haber sitesi	-	2 (5,1)	-	-	1 (2,6)	1 (2,6)	-	-
Haber ajansı	3 (7,7)	8 (20,5)	2 (5,1)	1 (2,6)	2 (5,1)	2 (5,1)	4 (10,3)	-
Resmi kurum sitesi	1 (2,6)	5 (12,8)	1 (2,6)	-	1 (2,6)	4 (10,3)	-	-
Kamu yayıncılığı sitesi	2 (5,1)	-	-	-	-	-	1 (2,6)	1 (2,6)
Diğer (tem., böl/yer., ulus., STK)	6 (15,4)	7 (17,9)	3 (7,7)	0 (0,0)	1 (2,6)	2 (5,1)	6 (15,4)	1 (2,6)
Toplam	6 (41,0)	23 (59,0)	8 (20,5)	1 (2,6)	6 (15,4)	9 (23,1)	12 (30,8)	3 (7,7)

Tablo 2. Ana konu ve başlık ögesinin mecra türlerine dağılımı

Tablo 2'de yer alan bulgulara göre haberler arasında ana konusu sadece iklim değişikliği olanların %7,7'si ana akım medya mecrasına aittir. Bu mecraya ait haberlerin başlığında iklim değişikliği bilgi (%2,6, uyarı/öneri (%2,6) ve korku/endişe (% 2,6) öğeleriyle aktarılmıştır.

Haberler arasında ana konusu iklim değişikliği olanların %2,6'sı ile iklim değişikliğiyle bağlantılı diğer konular olanların %2,6'sı alternatif mecralara aittir. Bu haberlerin başlığında bilgi (% 2,6) ile soru/problem (% 2,6) öğeleri mevcuttur.

Haberler arasında bağımsız haber sitesi temelli 2 haberin ise (%5,1) ana konusu diğer hususlarla alakalıdır. Bağımsız haber sitesine ait olan bu haberlerin başlıkları uyarı/öneri (%2,6) ve halkla ilişkiler/tanıtım (% 2,6) ögesi içermektedir.

Tüm haberler arasında toplam 11 adet haber, ajans tarafından üretilmiştir. Haberler arasında diğer konulara dair haberlerin % 20,5'i ve sadece iklim değişikliği konulu haberlerin %7,7'i ajans kaynaklıdır. Tüm haberler arasında ajans temelli haberlerin %10,3'ünün başlıkları korku/endişe ögesi içermektedir. Uyarı/öneri (%5,1), tanıtım/halkla ilişkiler (% 5,1),

² Haber içeriklerinin bir veya birden fazla haber kaynağı içermesi dolayısıyla haber kaynaklarının oransal dağılımı ortalama haber sayısından farklıdır.

bilgi (%5,1) ögeleri de gözlemlenmiştir. 1 adet haberin (%2,6) başlığında ise sansasyon ögesi tespit edilmiştir. Soru/problem ögesi hiçbir haber başlığında yoktur.

Haberlerden iklim değişikliği ana konusundaki 1 haber (%2,6), bağlantılı diğer konularla ilgili olan 5 haber (%12,8) resmi kurum mecrasına aittir. Haberlerden başlığı halkla ilişkiler/tanıtım ögesinde olanların %10,3'ü, bilgi içerenlerin %2,6'sı, uyarı/öneri başlıklı olanların %2,6'sı resmi kurumlar tarafından üretilmiştir.

Haberler arasında iklim değişikliği ana konusundaki 2 haber (%5,1) kamu yayıncılığı mecrasına aittir. Diğer konulardaki haberlerin hiçbirisi kamu yayıncılığı ürünü değildir. Genel haberler içerisinde korku-endişe (%2,6) ve soru/problem (%2,6) ögesinde başlıklı olanlar kamu yayıncılığı mecrasına aittir.

39 haber arasında tematik, yerel/bölgesel/uluslararası, STK'lara ait diğer mecra türünde olanların sayısı toplam 13'tür. İklim değişikliği konusundakilerin %15,4'ü, bağlantılı diğer konulardakilerin %17,9'ü diğer mecra türü kategorisindedir. Bu tür haberlerin en fazla korku/endişe içerikli başlıklardan oluştuğu (%15,4) söylenebilir. Tanıtım/halkla ilişkiler (%5,1), uyarı/öneri (%2,6), soru/problem (%2,6) ögesi içeren başlıklar bu kategoride de yer almaktadır.

Mecra türü	Konuya yaklaşım			Coğrafi kapsam			
	Olumlu (%)	Olumsuz(%)	Nötr(%)	Yerel (%)	Bölgesel(%)	Küresel (%)	Ulusal(%)
Ana akım medya haber sitesi	-	3 (7,7)	-	-	2 (5,1)	1 (2,6)	-
Alternatif haber sitesi	-	2 (5,1)	-	-	1 (2,6)	1 (2,6)	-
Bağımsız haber sitesi	2 (5,1)	-	-	1 (2,6)	-	1 (2,6)	-
Haber ajansı	2 (5,1)	6 (15,4)	3 (7,7)	4 (10,3)	2 (5,1)	-	5 (12,8)
Resmi kurum sitesi	3 (7,7)	1 (2,6)	2 (5,1)	3 (7,7)	1 (2,6)	1 (2,6)	1 (2,6)
Kamu yayıncılığı sitesi	1 (2,6)	1 (2,6)	-	-	1 (2,6)	-	1 (2,6)
Diğer (tem., böl/yer., ulus., STK)	1 (2,6)	10 (25,6)	2 (5,1)	1 (2,6)	5 (12,8)	5 (12,8)	2 (5,1)
Toplam	9 (23,1)	23 (59,0)	7 (17,9)	9 (23,1)	12 (30,8)	9 (23,1)	9 (23,1)

Tablo 3. Konuya yaklaşım ve coğrafi kapsamın mecra türlerine dağılımı

Tablo 3'de yer alan bulgulara göre haberlerden konuya olumsuz yaklaşım sergileyenlerin %7,7'si ana akım medyaya aittir. Haberler arasında bölgesel (%5,1) ve küresel (%2,6) kapsamlı olanlar arasında ana akım medyaya ait olanlar mevcuttur.

Alternatif mecra haberlerinin ise sadece olumsuz yaklaşım içerenler arasında belirli bir oranı temsil ettiği (%5,1) görülürken haberlerin bölgesel (%2,6) ve küresel (%2,6) boyutlarının bulunduğu belirtilmelidir.

Konuya olumlu yaklaşan haberlerden %5,1'i sadece bağımsız haber sitesi kaynaklıdır. Olumsuz kategoride bağımsız site haberlerine rastlanmamıştır. Bu tür mecradaki haberler yerel (%2,6) ve küresel (%2,6) kapsamdaki içeriklerin belli bir oranını temsil etmektedir.

Konusu olumsuz haberlerin %15,4'ü, nötr olanların %7,7'si ve olumlu olanların %5,1'i ajans mecrası kategorisindedir. Ulusal (%12,8), yerel (%10,3) ve düşük oranda bölgesel (%5,1) kapsamda ajans haberlerinin yer aldığı görülmüştür. Küresel boyutta hiçbir haber, ajans ürünü değildir.

Konuya olumlu yaklaşan haberlerin %7,7'si, nötr yaklaşanların %5,1'i ve olumsuz yaklaşanların %2,6'sı resmi kurum (kamu kurumu) mecrasına aittir. Resmi kurum içerikleri tüm haberler arasında %7,7'lik yerel ile %2,6'şar oranla bölgesel, küresel ve ulusal kapsam dâhilindedir.

Haberler arasında sadece 2 adedinin kamu yayıncılığı ürünü olduğu ve bu haberlerin her birinin konuya yönelik olumlu – olumsuz yaklaşımların %2,6'şar oranını temsil ettiği

belirtilmelidir. Ayrıca bu haberler bölgesel (%2,6) ve ulusal (%2,6) coğrafi kapsam ile sınırlıdır.

Konuya yönelik olumsuz haberlerin %25,6'sı, nötr olanların %5,1'i ve olumlu olanların %2,6'sı diğer mecra türünü (tematik, bölgesel/yerel, uluslararası, STK) oluşturmaktadır. Bölgesel (%12,8) ve küresel (%12,8) ile ulusal (%5,1) ve yerel (%2,6) kapsamda belirli oranlardaki haberlerin diğer mecra türüne ait olduğu görülmektedir.

Mecra türü	Haber kaynağı/kaynakları													
	Kamu kurumu (%)	Enst./ün. (%)	STK tem.y. (%)	Şirket/Hold. (%)	Baş.medya K. (%)	Haber ajansı (%)	Meteorolog (%)	Diğ.alan uzman. (%)	Uluslararası kuruluş, (%)	Araş.rapor p. proje (%)	Bilimsel yayın (%)	Siyasal p./poli. (%)	Yurttaş/kam uoyu (%)	Diğer(ülke akt. bül.)(%)
Ana akım medya sitesi	-	3 (7,7)	-	2 (5,1)	-	1 (2,6)	2 (5,1)	-	3 (7,7)	2 (5,1)	-	-	-	-
Alternatif haber sitesi	1 (2,6)	2 (5,1)	-	1 (2,6)	1 (2,6)	-	2 (5,1)	1 (2,6)	-	1 (2,6)	1 (2,6)	-	-	1 (2,6)
Bağımsız haber sitesi	1 (2,6)	-	1 (2,6)	-	-	1 (2,6)	-	1 (2,6)	-	-	-	-	-	-
Haber ajansı	5 (12,8)	4 (10,3)	3 (7,7)	-	-	-	2 (5,1)	2 (5,1)	2 (5,1)	3 (7,7)	-	-	-	2 (5,1)
Resmi kurum sitesi	4 (10,3)	1 (2,6)	-	-	-	-	1 (2,6)	1 (2,6)	1 (2,6)	1 (2,6)	1 (2,6)	-	-	1 (2,6)
Kamu yayıncılığı sitesi	1 (2,6)	1 (2,6)	1 (2,6)	-	1 (2,6)	1 (2,6)	1 (2,6)	2 (5,1)	-	1 (2,6)	1 (2,6)	1 (2,6)	1 (2,6)	1 (2,6)
Diğer (tem., böl.yer., ulus., STK)	3 (7,7)	5 (12,8)	2 (5,1)	-	-	1 (2,6)	3 (7,7)	7 (17,9)	2 (5,1)	4 (10,3)	1 (2,6)	-	-	4 (10,3)
Toplam	15 (38,5)	16 (41,0)	7 (17,9)	3 (7,7)	2 (5,1)	4 (10,3)	11 (28,2)	14 (35,9)	8 (20,5)	12 (30,8)	4 (10,3)	1 (2,6)	1 (2,6)	9 (23,1)

Tablo 4. Kaynağın mecra türlerine dağılımı

Tablo 4'e göre 14 farklı haber kaynağının mecralara dağılımı değerlendirilmiştir.

Kaynaklar arasında 6 çeşidi ana akım mecra haberlerinde mevcuttur. Kaynak olarak enstitü/üniversite kategorisinin %7,7'si, uluslararası kuruluşların %7,7'si, şirket/holdingin %5,1'i, araştırma raporu/projelerin %5,1'i, meteorologların %5,1'i ve haber ajanslarının %2,6'sı ana akım mecra haberlerinde kullanılmıştır.

Alternatif mecra haberlerinde 9 tür kaynak mevcuttur. Kaynak niteliğindeki enstitü/üniversite %5,1, meteorologlar %5,1 ile kamu kurumları, şirket/holdingler, başka medya kuruluşları, diğer alanlardan uzmanlar, araştırma raporu/proje, bilimsel yayınlar ile diğer türlerin (ülkeler, aktivistler, bültenler) her birinin %2,6'lık oranlarının alternatif mecraya ait olduğu belirtmelidir.

4 farklı haber kaynağı bağımsız haber sitesi türüne ait haberlerde saptanmıştır. Kamu kurumu, STK'lar, haber ajansı, diğer alandan uzman kaynakların her birinin %2,6'lık oranı bağımsız haber sitesi mecrası haberlerindedir.

Ajans haberlerinde 8 farklı kaynak mevcuttur. Kaynak olarak kamu kurumlarının %12,8, enstitü/üniversitenin %10,3, STK'ların %7,7, araştırma raporunun %7,7 ile meteorolog, diğer uzmanlar, uluslararası kuruluşlar, diğer kaynakların her birinin %5,1'er oranının ajans haberlerinde yer aldığı söylenebilir.

Resmi kurum haberlerinde 8 tür kaynak vardır. Kamu kurumu kaynaklarının %10,3'ü ile her biri %2,6'şar dağılımla enstitü/üniversite, meteorolog, başka alan uzmanları, uluslararası kuruluşlar, araştırma raporları/proje, bilimsel yayınlar, diğer kaynaklar resmi kurum içeriklerinde mevcuttur.

Kamu yayıncılığı türü mecra haberleri 12 farklı kaynak türüyle başlar. Kaynaklar olarak başka alandan uzmanların %5,1'i kamu yayıncılığı temelli haberlerde görülmüştür. Bunun ardından her biri %2,6'şar dağılımla kamu kurumu, enstitü/üniversite, STK'lar, farklı medya kuruluşları, haber ajansları, meteorologlar, araştırma raporu/proje, bilimsel yayınlar, siyasal partiler/politikacılar, yurttaşlar/kamuoyu ve diğer kaynaklar gelmektedir.

Diğer tür mecralarda ise 10 farklı kaynak gözlemlenmiştir. Tüm haber kaynakları arasında başka alandan uzmanların %17,9'u, enstitü üniversitenin %12,8'i, araştırma raporu/projenin %10,3'ü, diğer kaynakların %10,3'ü, kamu kurumunun %7,7'si, meteorologun %7,7'si, STK'ların %5,1'i, uluslararası kuruluşların %5,1'i, haber ajansının %2,6'sı, bilimsel yayınların %2,6'sı diğer tür mecra haberleri temellidir.

Mecra türü	Haber dilinin yapısı			Konunun detaylı işleniş	
	Bilgilendirici (%)	Provokatif (%)	Yönlendirici (%)	Hayır (%)	Evet (%)
Ana akım medya haber sitesi	2 (5,1)	-	1 (2,6)	1 (2,6)	2 (5,1)
Alternatif haber sitesi	2 (5,1)	-	-	-	2 (5,1)
Bağımsız haber sitesi	-	-	2 (5,1)	2 (5,1)	-
Haber ajansı	7 (17,9)	-	4 (10,3)	5 (12,8)	6 (15,4)
Resmi kurum sitesi	4 (10,3)	-	2 (5,1)	2 (5,1)	4 (10,3)
Kamu yayıncılığı sitesi	-	-	2 (5,1)	-	2 (5,1)
Diğer (tem., böl./yer., ulus., STK)	6 (15,4)	3 (7,7)	4 (10,3)	3 (7,7)	10 (25,6)
Toplam	21 (53,8)	3 (7,7)	15 (38,5)	13 (33,3)	26 (66,7)

Tablo 5. Haber dili ve konuyu işlemenin mecra türlerine dağılımı

Tablo 5'te gözlemlenen bulgulara göre haberler arasında bilgilendirici dile sahip olanların %5,1'i ve yönlendirici dil yapısına sahip olanların %2,6'sı ana akım medyaya aittir. Konu detayı içermeyen 1 haber (%2,6) ve detaylı işlenen 2 haber (%5,1) bu mecra türüne aittir.

Bilgilendirici dildeki haberlerin %5,1'i ve detaylı işlenen haberlerin %5,1'i alternatif mecra temellidir.

Yönlendirici dile sahip haberlerin %5,1'i bağımsız haber sitesi kaynaklıdır ve konu detayları içermeyen haberlerin aynı oranda bu tür mecraya ait olduğu görülmüştür.

Haberler arasında bilgilendirici bir dil yapısına sahip olanların %17,9'u, yönlendirici dildeki %10,3'ü ajans tarafından yayınlanmıştır. Konu detaylarını içermeyen haberlerin %12,8'i, detaylı işlenen haberlerin %15,4'ü yine ajans türüne aittir.

Bilgilendirici dil yapısındaki haberlerin %10,3'ü ve yönlendirici olanların %5,1'i ile konu detayı içermeyenlerin %5,1'i ve detay aktaranların %10,3'ü resmi kurum mecrasına aittir.

Yönlendirici dil yapısındaki haberlerin %5,1'ini kamu yayıncılığı mecrası yayınlamıştır ve konuları detaylı işleyenlerin oranı %5,1'dir.

Bilgilendirici dildeki haberlerin %15,4'ü, yönlendirici olanların %10,3'ü ve provokatif dildekilerin %7,7'si diğer tür mecra türüne aittir. Konuyu detaylı işleyen haberlerin %25,6'lık oranı ile detaylı işlenmeyenlerin %7,7'lik oranını bu tür mecra temsil etmektedir.

Mecra türü	Görsel kullanımı		Görsel-metin uyumu	
	Hayır (%)	Evet (%)	Hayır (%)	Evet (%)
Ana akım medya haber sitesi	-	3 (7,7)	-	3 (7,7)
Alternatif haber sitesi	-	2 (5,1)	-	2 (5,1)
Bağımsız haber sitesi	-	2 (5,1)	-	2 (5,1)
Haber ajansı	-	11 (28,2)	-	11 (28,2)
Resmi kurum sitesi	-	6 (15,4)	-	6 (15,4)

Kamu yayıncılığı sitesi	-	2 (5,1)	-	2 (5,1)
Diğer (tem., böl./yer., ulus., STK)	1 (2,6)	12 (30,8)	3 (7,7)	10 (27,8)
Toplam	1 (2,6)	38 (97,4)	3 (7,7)	36 (92,3)

Tablo 6. Görsel kullanımı ve metin uyumunun mecra türlerine dağılımı

Tablo 6 çerçevesindeki verilere göre 39 haber arasında sadece 1 haberde (%2,6) görsel yoktur ve bu haber diğer mecra türüne aittir. 39 haberden 3'ünde (%7,7) görsel-metin uyumu yoktur ve yine söz konusu haberler diğer mecra türündedir. Bunun dışındaki mecralara ait haberlerde görsel kullanılmış ve görsel-metin uyumu gözlemlenmiştir.

Sonuç

Araştırmanın iki ana sorusu doğrultusunda elde edilen bulgulardan hareket edilerek çeşitli sonuçlara ulaşılmış ve önerilerde bulunulmuştur.

Öncelikle iklim değişikliği olgusu bakımından SEO ortamındaki haberlerin özellikleri belirlenmiştir. Haberler ana akım, alternatif, bağımsız, ajans, resmi kurum/kuruluşlar, kamu yayın kuruluşları, diğer (tematik, yerel/bölgesel/uluslararası, STK) şeklinde mecra türlerine aittir. Bölgesel kapsamda daha fazla haber yayınlandığı gözlemlenmiştir. İklim değişikliğini ana konu olarak işleyen haberlerin oranı, diğer konulara dair haberlerden daha düşüktür. Haber başlıkları arasında korku-endişe ögesi başta gelmektedir. Mecraların konuya dair yaklaşımı çoğunlukla olumsuzdur.

Haberlerde başvuru kaynakları ve bu kaynakların dağılımı belirlenmiştir. Haberlerde enstitü/üniversite, kamu kurumu, farklı alan uzmanı, araştırma raporu/proje, meteorolog, diğer kaynaklar (dış ülkeler, aktivistler, bültenler vb.), uluslararası kuruluşlar, STK/yöneticileri en fazla başvuru kaynaklarıdır. Bilimsel yayınlar (kitap, makale, bildiri vb.), haber ajansı, şirket, başka medya kuruluşları ile özellikle siyasi aktör ile yurttaş kaynak olarak daha az yer verildiği söylenebilir.

Haberlerin çoğunlukla bilgilendirici bir dil içerdiği tespit edilmiştir. Aynı zamanda bir bölümünün yönlendirici ve çok düşük oranda provokatif dile sahip olduğu belirtilebilir. Haberler arasında konuyu ayrıntılı ele alanlar (%66) daha fazladır. Haberlerin genellikle görsel içerdiği ve görsel-metin uyumunu barındırdığı ifade edilebilir.

SEO aracılı haber yayınlarının bu özelliklerinin önemli detayları ve farklı tür mecralardaki duruma dair sonuçlar vesilesiyle değerlendirmelerde bulunulabilir.

En fazla haberin öncelikle %33,3 oranla diğer tür mecralara (tematik, yerel/bölgesel/uluslararası, STK) ait olduğu gözlemlenmiştir. Ardından haber ajansı ve resmi kurum web siteleri gelmektedir. Fakat ana akım, alternatif, sadece internette yayın yapan bağımsız haber sitesi ve kamu yayıncılığı türü mecralara ait haber sayısı düşük orandadır. Mecralar arasında konuya dair haber oranı farklı olduğu kadar aynı zamanda haber medyasının SEO yayınlarının diğer kurumlara nazaran düşük oranda olduğu söylenebilir.

Alternatif, bağımsız site türü ile resmi kurum haricindeki mecralara ait bazı haberlerde korku/endişe içeren haber başlıkları aracılığıyla iklim değişikliği olgusu ve bağlantılı konular “ölümcül, felaket doğurabilecek, yok edici olabilen, besinlerde sorunlara yol açan, tsunamiyi tetikleyici, turizm gibi alanlar açısından büyük risk doğuran, Afrika kıtasını giderek fakirleştiren, endişe yaratabilen” vb. yönlerle ele alınmıştır.

Bunlar dışında haberlerin %50 oranından fazlasında bilgilendirici bir dil kullanımı ve %20,5 oranında bilgi içeren haber başlıkları aracılığıyla (bağımsız haber sitesi ve kamu yayıncılığı mecrası dışında) “iklim değişikliği sebebiyle sellerin meydana gelmesi, uluslararası organizasyonlara dair açıklamalar, uluslararası görüşmeler, çeşitli araştırmaların sonuçları ve analizler” vb. konular aktarılmıştır.

Haberlerin bir bölümü iklim değişikliğine karşı genellikle medya dışı aktörlerin mücadelesine dairdir. Haberlerin bir kısmında yönlendirici bir dil kullanılarak çeşitli kurum/kuruluşlar ve uzmanların birtakım çalışmaları/faaliyetlerine dikkat çekilmeye

çalışılmıştır. “Kamu kurumları ve çeşitli ülke ekonomilerinin yenilenebilir enerji yönünde çalışmaları” veya “belediye vb. kurumların çevre düzenlemesi ve enerji verimliliği açısından faaliyetleri, teknoloji alanında yapılan çalışmaların çözüm sağlayıcı yönleri” vb. bir dizi haber içerikleri bu yöndedir. Özellikle Türkiye’de Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı ile bazı belediyelere ait haberlerde halkla ilişkiler/tanıtım ögesi barındıran başlıklar aracılığıyla “kurulan yeni birimler, iklim değişikliğine karşı yapılan mücadele, su-toprak kalitesini arttıracak uygulamalar, vatandaşların katılım gösterdiği sosyal etkinlikler, uluslararası üst düzey temaslar, doğadaki temizlik faaliyetleri, çeşitli incelemeler vb.” çalışmalar öne çıkarılmıştır.

Araştırmada çok düşük oranda da olsa iklim değişikliği sorununu politik ve uluslararası boyutta tartışmalı farklı konular dâhilinde işleyen haberlere rastlanmıştır. Provokatif dil kullanan bu tür içeriklerde sözgelimi BM İklim Değişikliği Konferansının düzenlendiği ülkenin Azerbaycan olması olumsuz ifadelerle karşılanmış (baskıcı, otoriter vb. nitelermelerle) veya turizm konusundaki bir başka haberde Yunanistan hükümetlerinin olumsuz tutuma sahip olduğu eleştirisi yapılmıştır.

Mecraların tercih ettiği haber kaynaklarının dağılımı ve çeşitliliği birbirinden farklılıklar arz etmektedir. Kamu yayıncılığı yapan kuruluşlara ait haber içeriklerinin enformasyon kaynakları daha çeşitliken bağımsız haber sitesi türündekiler ise bu yönden en kısıtlı konumdadır. Ayrıca mecraların kaynak tercihleri farklıdır. Örneğin ana akım, alternatif ve resmi kurum mecraları içeriklerinde STK/yönetici kaynakları yer almamıştır. Yine şirket/holding temsilcileri ana akım ve alternatif medya kuruluşları dışındaki içeriklerde yer bulmamıştır. Bilimsel kaynaklar arasında meteorologların bağımsız siteleri, başka alan uzmanlarının ana akım medya, kitap/makale/bildiri türü yayınların ana akım/bağımsız site/haber ajansı mecraları içeriklerinde yer almadığı belirtilmelidir. Siyasal aktörler ve yurttaşlardan sadece kamu yayıncısı kuruluşlar kaynak olarak yararlanmıştır. Tüm bunlar bilimsel, endüstriyel, politik ve kamusal kaynaklardan nadiren yararlanıldığı şeklinde değerlendirilebilir.

Haberlerin yukarıda ortaya konan özellikleri ve farklılıklarına karşın çeşitli konular genellikle detayları (özellikle alternatif ve kamu yayıncılığı türü mecralara ait içerikler) ve görselleriyle birlikte yayınlanmıştır. Az sayıdaki haberde (özellikle bağımsız haber sitesi mecrası türünde) konuların yüzeysel ele alındığı ve bazılarında görsel-içerik uyumsuzluğu (diğer tür mecralar) gözlemlendiği belirtilebilir.

Çalışmanın sonuçları bağlamında çeşitli önerilerde bulunulmuştur.

Çalışma, SEO ortamında 1 gün boyunca yayınlanan haber örnekleriyle sınırlıdır. Küresel önemi yüksek olan iklim değişikliği olgusuyla ilgili daha uzun zaman periyodunu/farklı mecraları kapsayıcı yahut çeşitli konular dâhilinde araştırmalar yapılabilir. Örneğin konuyla ilgili mevsimsel veya yıllık/yıllar/dönemler kapsamında ve diğer mecra türleri (televizyon, sosyal medya vb.) dâhilinde çeşitli araştırmalar yapılabilir. Bunlarla birlikte çeşitli araştırma yöntemleri (örneğin tematik içerik analizi) kullanılarak konu alanları-temalar bazında (örneğin uluslararası/ülkeler arası ilişkiler ile politika vb.) olguya ilgili çalışmalar yürütülebilir.

Haber medyasına ait SEO aracılı haberlerin diğer toplumsal aktörlerin içeriklerine nazaran daha düşük oranda kalabildiği görülmüştür. Bu noktada, iklim haberciliği konusundaki çeşitli güncel sorunlar ve kısıtlara yönelik daha fazla çalışma yapılmasının elzem olabileceği söylenebilir. Bu çalışmalar vesilesiyle konuyla ilgili günümüzde Türk medyasındaki ekonomi-politik yapı, haber kaynakları etkisi, reklam verenlerle ilişki, takipçi olarak okur-izleyici hedefli politikalarının rolü daha detaylı bir şekilde ortaya konabilir. Öte yandan kamu yayıncılığı kuruluşlarının iklim değişikliği olgusuna yaklaşımı ve yayın stratejilerinin irdelenmesi gerekmektedir. Bu bakımdan iklim haberciliği ile kamu yayıncılığı arasındaki ilişki incelenebilir.

İklim değişikliğiyle ilgili SEO ortamı dâhil medyada resmi kurum-kuruluşlara ait haber içeriklerinin üretilmesinde halkla ilişkiler stratejilerinin medyayla ilişkiler bakımından rolü de belirli bir araştırma alanı oluşturmaktadır. Bu yolla iklim değişikliği sorununun kurum yöneticileri tarafından değerlendirilme biçimi ve halkla ilişkiler stratejilerinin soruna karşı mücadeledeki işlevi değerlendirilebilir.

Kaynakça

- Anderson, A. (2009). Media, politics and climate change: Towards a new research agenda. *Sociology Compass*, 3(2), 166-182.
- Arlt, D., Hoppe, I. & Wolling, J. (2011). Climate change and media usage: Effects on problem awareness and behavioural intentions. *The International Communication Gazette*, 73(1-2), 45-63.
- Atmış, E., Tolunay, D. & Yıldız, D. (2022). İklim değişikliği ve ormanlar arasındaki ilişkinin medyadaki yeri. *Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, 24(3), 514-529.
- Aykaç, B. (2018). Küresel iklim değişikliğinin internet haberlerinde çerçevelenmesi. *Muhakeme Dergisi*, 1(2), 73-84.
- Bilgin, N. (2014). *Sosyal bilimlerde içerik analizi: Teknikler ve örnekler çalışmaları*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Billett, S. (2010). Dividing climate change: Global warming in the Indian mass media. *Climatic Change*, 99(1), 1-16.
- Boykoff, M. T. & Boykoff, J. M. (2004). Balance as bias: Global warming and the US prestige press. *Global Environmental Change*, 14(2), 125-136.
- Brüggemann, M. & Engesser, S. (2014). Between consensus and denial: Climate journalists as interpretive community. *Science Communication*, 36(4), 399-427.
- Brüggemann, M. & Engesser, S. (2017). Beyond false balance: How interpretive journalism shapes media coverage of climate change. *Global Environmental Change*, 42, 58-67.
- Cengiz, Ö. (2023). Türkiye’de iklim haberciliği: Kuraklık haberleri üzerine bir içerik analizi. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 62, 113-132.
- Davulcu, E. (2024). İklim değişikliğinin yapıcı gazetecilik yolu ile aktarımı: Perspective Daily üzerine inceleme. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 17(99), 389-414.
- De Faveri, A. G. (2022). İklim değişikliği haber çerçeveleri: Hürriyet gazetesi örneği. *Uluslararası İletişim ve Sanat Dergisi*, 3(5), 1-31.
- Demircan, M., Turan, N., Arabacı, H., Coşkun, M., Türkoğlu, N. & Çiçek, İ. (2016). Gündem belirleme modeline göre yazılı basındaki iklim değişikliği haber ve köşe yazılarının analizi. A. Özçağlar ve diğerleri (Ed.), *TÜCAUM 2016 Uluslararası coğrafya sempozyumu bildiriler kitabı* (s. 88-97) içinde. Ankara, Türkiye: Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi TÜCAUM.
- Demirkaya, H. & Tokcan, H. (2007). Öğretmen adaylarının iklim kavramı algılamaları fenomenografik bir çalışma. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(2), 105-118.
- Doğru, B., Bagatır, B. & Karakaş, A. (2024). Türkiye’de iklim değişikliği algısı 2023. (Erişim adresi (1 Kasım 2025): https://www.iklimhaber.org/wp-content/uploads/2024/03/konda-arastirma-rapor-2023_v2.pdf
- Erkaya, Ç. (2024). İnfodemi kavramı bağlamında küresel iklim krizi haberleri ve medya psikolojisi (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Feldman, L., Hart, P. S. & Milosevic, T. (2017). Polarizing news? Representations of threat and efficacy in leading US newspapers’ coverage of climate change. *Public Understanding of Science*, 26(4), 481-497.

- Gibson, T. A., Craig, R. T., Harper, A. C. & Alpert, J. M. (2016). Covering global warming in dubious times: Environmental reporters in the new media ecosystem. *Journalism*, 17(4), 417-434.
- Happer, C. & Philo, G. (2016). New approaches to understanding the role of the news media in the formation of public attitudes and behaviours on climate change. *European Journal of Communication*, 31(2) 136–151.
- Hiles, S. S. & Hinnant, A. (2014). Climate change in the newsroom: Journalists' evolving standards of objectivity when covering global warming. *Science Communication*, 36(4), 428-453.
- Liu, X., Lindquist, E. & Vedlitz, A. (2011). Explaining media and congressional attention to global climate change, 1969-2005: An empirical test of agenda-setting theory. *Political Research Quarterly*, 64(2), 405-419.
- Molek-Kozakowska, K. (2018). Popularity-driven science journalism and climate change: A critical discourse analysis of the unsaid. *Discourse, Context & Media*, 21, 73-81.
- Olausson, U. (2009). Global warming global responsibility? Media frames of collective action and scientific certainty. *Public Understanding of Science* 18(4), 421–436.
- Özay, S. & Mustafa, S. N. (2022). İklim krizine Türk medyası çerçevesinden bakmak. *İnsan ve İnsan*, 9(33), 97-112.
- Özgür, D. (2024). Türkiye'de iklim haberciliğinin yeni medyada görünümü (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Pehlivanoğlu, C. (2024). İklim krizinin medyadaki yansımaları: BBC News Türkçe ve Evrensel haberleri üzerine karşılaştırmalı bir söylem analizi (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Peters, H. P. & Heinrichs, H. (2008). Legitimizing climate policy: The 'risk construct' of global climate change in the German mass media. *International Journal of Sustainability Communication*, 3, 14–36.
- Polat, S. (2023). İnternet gazeteciliğinde iklim haberciliği (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Schäfer, M. S. & Painter, J. (2020). Climate journalism in a changing media ecosystem: Assessing the production of climate change-related news around the world. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change*, 12(1), 1-20.
- Schmidt, A., Ivanova, A. & Schäfer, M. S. (2013). Media attention for climate change around the world: A comparative analysis of newspaper coverage in 27 countries. *Global Environmental Change*, 23(5), 1233-1248.
- Şahin Hassan, M. (2024). Changes in the knowledge of journalism students participating in the climate journalism course on the climate crisis. *Erciyes İletişim Dergisi*, 11(2), 423-440.
- Şahin, M. (2020). İklim değişikliği ve bilim gazeteciliği: Avustralya yangınları haberlerinde bilim izi. *e-GİFDER*, 8(2), 1011-1030.
- Şahin, Ü. & Üzelgün, M. A. (2016). İklim değişikliği ve medya (politika notu). (Erişim adresi (1 Kasım 2025): <https://ipc.sabanciuniv.edu/tr/yayinlar?cat=T%C3%BCm%20Yay%C4%B1mlar&year=2016>
- Tekin Çelik, P. (2022). Neoliberal politikalar, çevre haberciliği ve Türkiye: Greta Thunberg'in iklim grevi eylemlerinin ana akım ve alternatif medyada ele alınışının analizi (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Ticaret Üniversitesi İletişim Bilimi ve İnternet Enstitüsü, İstanbul.
- Tekin Çelik, P. & Hepkon, Z. (2022). İklim değişikliği ve medya: Greta Thunberg'in "Yılın İnsanı" seçilmesinin ana akım medyada ele alınışının analizi. *Etkileşim*, 10, 32-51.

- TEMA. (2022, 16 Haziran). Geleceğin en büyük iki sorunu: İklim krizi ve kuraklık. Erişim adresi (17 Ağustos 2024): <https://www.tema.org.tr/basin-odasi/basin-bultenleri/gelecegin-en-buyuk-iki-sorunu-iklim-krizi-ve-kuraklik>
- Trumbo, C. (1996). Constructing climate change: Claims and frames in US news coverage of an environmental issue. *Public Understanding of Science*, 5(3), 269-283.
- Turğal, L. & Küçükerdoğan, B. B. (2023). Bir dezenformasyon aracı olarak yapay zekâ: Bing arama motoru örneğinde iklim değişikliği konulu haber fotoğraflarının incelenmesi. *İletişim ve Diplomasi*, 11, 57-82.
- Uçak, O. (2018). *Haber uygulamaları*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Uzunoğlu, S. & Karaca, H. S. (2021). Haber medyasında iklim krizi. Newslabturkey Research Hub. Erişim adresi (16 Ağustos 2024): <https://www.newslabturkey.org/haber-medyasinda-iklim-krizi/>
- Weingart, P., Engels, A. & Pansegrau, P. (2000). Risks of communication: discourses on climate change inscience, politics, and the mass media. *Public understanding of Science*, 9(3), 261–283.
- Yetkin Cılızoğlu G. & Sayımer, İ. (2009). Yazılı basında risk algısının oluşturulma süreci: küresel ısınma örneği. *Marmara İletişim Dergisi*, 15, 7-21.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Ytterstad, A. & Bødker, H. (2022). Climate change journalism in Norway—Working with frequency around the “Green Shift”. *Journalism Studies*, 23(11), 1291-1307.

Ek: Analiz edilen haberlerin web sayfası linkleri

- <https://tr.euronews.com/green/2024/09/25/bilim-insanlari-iklim-degisikligi-orta-avrupadaki-olumcul-sel-felaketini-2-kat-daha-olası-> (Erişim tarihi: 25.09.2024)
- <https://www.diken.com.tr/iklim-degisikligi-orta-avrupada-sel-riskini-iki-katina-cikardi/> (Erişim tarihi: 25.09.2024)
- <https://www.haber7.com/dunya/haber/3463162-sellerin-sebebi-iklim-degisikligiavrupayi-etkisi-altina-almisti> (Erişim tarihi: 25.09.2024)
- https://www.sondakika.com/guncel/haber-bornova-ve-litvanya-nin-jonava-belediyesi-arasinda-iklim-degisikligi-isbirligi-17857007/#google_vignette (Erişim tarihi: 25.09.2024)
- <https://www.ekonomim.com/gundem/cevre-sehircilik-ve-iklim-degisikligi-bakanligi-15-firmaya-turkiye-cevre-etiketi-verdi-haberi-768500> (Erişim tarihi: 25.09.2024)
- <https://www.ensonhaber.com/teknoloji/bilim-insanlaridan-iklim-krizi-onlemi-ucaklar-daha-yavas-ucmali> (Erişim tarihi: 25.09.2024)
- <https://ekonomi.haber7.com/ekonomi/haber/3463342-eksim-enerji-ceosu-arkin-akbaydan-iklim-degisikligi-ile-mucadele-cagrisi> (Erişim tarihi: 25.09.2024)
- <https://www.aa.com.tr/tr/yesilhat/iklim-degisikligi/zeytin-hasadinda-gec-kalinmaması-uyarisi/1824234> (Erişim tarihi: 25.09.2024)
- <https://www.trthaber.com/haber/dunya/uzaylilar-iklim-degisikligi-nedeniyle-yok-olmus-olabilir-878750.html> (Erişim tarihi: 25.09.2024)
- <https://www.hrw.org/tr/news/2024/09/24/questions-and-answers-united-nations-climate-change-conference-cop29> (Erişim tarihi: 25.09.2024)
- https://www.yeniasya.com.tr/dunya/iklim-degisikligi-avrupa-da-sel-ihhtimalini-iki-katina-cikardi_601560 (Erişim tarihi: 25.09.2024)
- <https://bilimgenc.tubitak.gov.tr/makale/iklim-degisikligi-cozumleri-ters-tepebilir-mi> (Erişim tarihi: 25.09.2024)
- https://aksarayhaberci.com/haber/surdurulebilirlik_ve_iklim_degisikligi_koordinatorlugu_kur_ultu-51404.html (Erişim tarihi: 25.09.2024)

- <http://www.mugla.gov.tr/cevre-sehircilik-ve-iklim-degisikligi-bakanligi-heyetinden-valimiz-sayin-dr-idris-akbiyika-ziyaret> (Erişim tarihi: 25.09.2024)
- <https://www.denizli.bel.tr/Default.aspx?k=odullerimiz&id=23115> (Erişim tarihi: 25.09.2024)
- <https://www.hrw.org/tr/news/2024/09/24/cop29-upholding-rights-crucial-climate-action> (Erişim tarihi: 25.09.2024)
- <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/bakan-kurum-avustralya-iklim-degisikligi-ve-enerji-bakani-bowen-ile-video-konferansla-gorustu/3335825> (Erişim tarihi: 25.09.2024)
- <https://www.aa.com.tr/tr/yasam/iklim-degisikligi-meyvelerde-tat-ve-renkte-sorunlara-neden-olabiliyor/3315725> (Erişim tarihi: 25.09.2024)
- <https://www.aa.com.tr/tr/yesilhat/vg/video-galeri/su-ve-toprak-kalitesini-yukselten-cozumler-gelistiriyorlar/93186> (Erişim tarihi: 25.09.2024)
- <https://www.aa.com.tr/tr/yesilhat/cevre-hikayeleri/antalyada-vatandaslar-minimum-karbon-icin-pedal-cevirdi/1824220> (Erişim tarihi: 25.09.2024)
- <https://www.kelkitgazetesi.com/iklim-degisikligi-nedir-gelecegimize-etkileri-nelerdir> (Erişim tarihi: 26.09.2024)
- <https://csb.gov.tr/cevre-sehircilik-ve-iklim-degisikligi-bakani-murat-kurum-fransiz-kalkinma-ajansi-baskani-remy-rioux-u-makaminda-agirladi-bakanlik-faaliyetleri-40181> (Erişim tarihi: 26.09.2024)
- <https://www.sozcu.com.tr/iklim-degisikligi-avrupa-da-sel-ihhtimalini-iki-katina-cikardi-p86739> (Erişim tarihi: 26.09.2024)
- <https://teyit.org/dosya/ucak-yolculuklarindaki-turbulanslarin-sebebi-iklim-degisikligi-mi> (Erişim tarihi: 26.09.2024)
- <https://tr.euronews.com/green/2024/09/14/iklim-degisikligi-dunyanin-9-gun-boyunca-titresmesine-neden-olan-bir-mega-tsunamiyi-tetikl> (Erişim tarihi: 26.09.2024)
- <https://tr.euronews.com/green/2024/07/17/iklim-degisikligi-gunlerin-uzamasina-neden-olabilir-arastirma> (Erişim tarihi: 26.09.2024)
- <https://www.turizmajansi.com/haber/yunanistan-turizmindeki-buyuk-risk-h66995> (Erişim tarihi: 26.09.2024)
- <https://www.aa.com.tr/tr/bilim-teknoloji/bilim-insanlarina-gore-iklim-degisikligi-olmasaydi-akdenizdeki-asiri-sicak-hava-dalgasinin-yasanmasi-imkansizdi/3291246> (Erişim tarihi: 26.09.2024)
- <https://www.bloomberght.com/tcmb-den-iklim-degisikligi-ve-gida-enflasyonu-analizi-2359059> (Erişim tarihi: 26.09.2024)
- <https://csb.gov.tr/cevre-sehircilik-ve-iklim-degisikligi-bakani-murat-kurum-bakanlik-olarak-tarihin-en-kapsamli-dip-camuru-temizligini-yurutuyoruz-bakanlik-faaliyetleri-40199> (Erişim tarihi: 26.09.2024)
- <https://www.aa.com.tr/tr/yesilhat/iklim-degisikligi/sapanca-golunde-su-17-metre-cekildi/1824239> (Erişim tarihi: 26.09.2024)
- <https://www.haberekspres.com.tr/iklim-degisikligi-gocmenleri-turkiyede-yukselen-deniz-seviyesinden-etkilenen-koyler> (Erişim tarihi: 26.09.2024)
- <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/cevre-sehircilik-ve-iklim-degisikligi-bakanligindan-sahte-islemlere-karsi-uyari/3331640> (Erişim tarihi: 26.09.2024)
- <https://www.aa.com.tr/tr/yesilhat/iklim-degisikligi/duzcenin-yaylaları-mevsimsel-kuraklıktan-etkilendi/1824176> (Erişim tarihi: 26.09.2024)
- <http://www.hatay.gov.tr/cevre-sehircilik-ve-iklim-degisikligi-bakanimiz-sayin-murat-kurum-ilimizi-tesrif-ederek-cesitli-incelemelerde-bulundu> (Erişim tarihi: 26.09.2024)
- <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/cevre-sehircilik-ve-iklim-degisikligi-il-mudurlugunun-vanikoydeki-izinsiz-insaata-iliskin-tutanagi-ortaya-cikti/3313532> (Erişim tarihi: 26.09.2024)
- <https://www.bbc.com/turkce/articles/cy9xylg9j21o> (Erişim tarihi: 26.09.2024)

<https://tr.euronews.com/2024/09/02/afrika-ulkeleri-iklim-degisikligi-nedeniyle-her-yil-gelirlerinin-yuzde-5ini-kaybediyor-rap> (Erişim tarihi: 26.09.2024)
<https://www.aa.com.tr/tr/yasam/iklim-degisikligi-konusunda-endiseli-olanlarin-sayisi-artiyor/3292164> (Erişim tarihi: 26.09.2024).

Toplumsal cinsiyet ve bir sosyal öğrenme aracı olarak televizyon programları: İzleyiciler üzerine bir inceleme¹

Aslı Akar* - Emine Şahin**

Öz

Geleneksel ve dijital medya, bir taraftan toplumu yansıtan ayna görevini yerine getirirken bir taraftan da toplumu etkilemekte ve yönlendirmektedir. Medya, ürettiği içeriklerde toplumsal hayatı konu almakta, tartışmalı konularda taraf olmaktadır. Toplumsal cinsiyet eşitliğine ilişkin farkındalık çalışmaları bir yana medyada baskın değerlere dayanan toplumsal cinsiyet rollerini konu alan içerikler üretilerek geleneksel cinsiyetçi roller pekiştirilmektedir. Bu çalışma, toplum tarafından yaratılan ve kültürel/geleneksel kodlar etrafında şekillenen toplumsal cinsiyet rollerinin medya aracılığıyla nasıl öğretildiği sorusuna dayanmaktadır. Çalışmada, Aslı Hünel ile Gelin Evi programı izleyicilerinin programda yer alan toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarının sosyal öğrenme kuramı çerçevesinde incelenmesi amaçlanmaktadır. Araştırma verileri, yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılarak toplanmıştır. Toplamda 17 kadın izleyici ile yapılan görüşme bulgularına göre, izleyicilerin programdaki yarışmacıları beğeni, irite edicilik, kendi hayatları ile benzerlik gibi nedenlerle dikkat çekici buldukları, çok gerçekçi bulmasalar da rol model olarak gördükleri, programda gördükleri bazı davranış kalıplarını gerçek hayatta davranışa dönüştürdükleri belirlenmiştir. Böylece program izleyicilerinin toplumsal cinsiyet kodlarını öğrendikleri, kısmen uygulama eğilimde oldukları ve pekiştirdikleri sonucuna ulaşılmıştır. Bu araştırmanın sonuçlarıyla, gündüz kuşağı kadın programları özelinde medyanın, bireylerin toplumsal cinsiyet algılarını ve rollerini belirlediğini anlamamıza katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar kelimeler: Sosyal öğrenme, toplumsal cinsiyet, cinsiyet rolleri, pekiştirme, medya

Araştırma makalesi

Research article

Geliş - Submitted: 21.11.2024

Kabul - Accepted: 15.03.2025

Atıf – Reference: Nosyon:

Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi, 15, 65-84.

Gender and television programs as a social learning as a social learning tool: A study on viewers

Abstract

Traditional and digital media, while acting as a mirror reflecting society, also influence and shape it. Media content revolves around societal life and often takes sides on controversial issues. Apart from awareness efforts on gender equality, media content frequently reinforces traditional gender roles by portraying societal gender norms based on dominant values. This study explores how gender roles, created by society and shaped around cultural/traditional codes, are taught through media. It aims to examine the attitudes of viewers of the program *Aslı Hünel ile Gelin Evi* toward the gender roles presented in the show within the framework of social learning theory. The research data was collected using a semi-structured interview technique. Findings from interviews with a total of 17 female viewers reveal that they find the contestants on the show noteworthy due to factors such as admiration, irritation, or resemblance to their own lives. Even though they do not perceive the show as entirely realistic, they still view the contestants as role models and adopt certain behavioral patterns they observe in the program into real-life actions. As a result, it was determined that viewers learn, partially adopt, and reinforce gender codes presented in the show. The findings of this research are expected to contribute to our

¹ Bu çalışma 9-10 Mayıs 2024 tarihinde Uluslararası İletişim, Bilgi ve Toplum sempozyumunda sunulmuş ve çalışmanın özeti sempozyum kitapçığında yayımlanmıştır.

* Sorumlu Yazar. Yüksek Lisans, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, e-posta: asliakar.a@icloud.com, ORCID-ID: 0009-0000-0328-4449

** Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi, İletişim Fakültesi, e-posta: emines@gantep.edu.tr, ORCID-ID: 0000-0002-7269-0923

understanding of how daytime television programs for women shape individuals' perceptions and roles regarding gender through media.

Keywords: Social learning, gender, gender roles, reinforcement, media

Giriş

Sosyal bir varlık olan bireylerin, toplum içerisinde uyması gereken belirli cinsiyet kodları vardır. Bu kodlar bireylerin biyolojik türlerine uygun olarak, toplumsal iş birliğinin sağlanması adına oluşturulmaktadır. Judith Butler (2008, s. 229), toplumsal cinsiyeti kültürel bir kurgu olarak toplum tarafından üretilen ve sürdürülen ortak bir sözleşme olarak tanımlamaktadır. Toplumsal cinsiyet rolleri, bireylerin toplum içerisinde yer edinebilmesi ve kendi benliklerini yansıtmaları açısından önemli bir olgudur. Bu nedenle cinsiyet rollerinin kavramsal olarak neyi ifade ettiğini anlamak, bireylerin sosyal kimliklerinin çözülmesine katkı sağlamaktadır.

Belirli bir toplumsal yapı içerisinde, toplumsal cinsiyet rollerine dair kadın ve erkek stereotiplerinin öğrenilmesi, bireylerin aile ve yakın çevresinde bulunan sosyal pekiştireç ve model olarak benimsenen kişilerin davranışlarının modellenmesi ile gerçekleşmektedir (Bandura, 2001, s. 270; Şahin, 2019, s. 238). Bireyin öğrenme süreci, karşılıklı olarak etkileşimde bulunduğu aile, akran ve medya gibi uyaranlarla verilen mesajları kabul etmeye ya da reddetmeye dayalı olarak gerçekleşmektedir. Bireylerin, toplumsallaşma sürecinde öğrenerek edindiği kodlar, özellikle cinsiyet rolleri arasında yaşanan eşitsizliğin devam etmesine katkı sağlamaktadır.

Günümüzde herkes tarafından kolayca erişilebilir olmasının bir sonucu olarak medya, bireylerin tutum ve davranışlarını şekillendiren öğrenme süreçlerini etkilemektedir. Bireylerin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin kodları öğrenmesinde de medya araç olarak kullanılmaktadır. Medyada yer alan içerikler aracılığıyla toplumsal cinsiyet rolleri normleştirilmekte ve izleyiciler tarafından içselleştirilmektedir (Çelebi, 2022, s. 823). Diğer bir ifadeyle toplumun kültürel normlarını yansıtan medya, cinsiyet rollerinin nasıl olması gerektiğine dair bireyler üzerinde hegemonik bir yapı sunmaktadır. Bu yapı içerisinde homojen özellikli içeriklerin üretildiği geleneksel medyada, toplumsal yapının oluşturduğu temsil veya kimliklerin alternatif görünüşleri yer almamaktadır (Kılıç & Akbayır, 2023, s. 284). Bu bağlamda, geleneksel medyada yer alan kadın ve erkek temsillerinin nasıl yansıtıldığı ve bireyler üzerinde tezahürü bir araştırma konusu haline gelmiştir.

Bu çalışma, medyanın bir sosyal öğrenme aracı olarak, kültürel/geleneksel yapıya dayanan toplumsal cinsiyet rollerinin öğretilmesindeki payı sorunsalından yola çıkılarak kurgulanmıştır. Çalışmanın teorik çerçevesinde ilk olarak cinsiyet ve toplumsal cinsiyet kavramları ile toplumsal cinsiyet eşitsizliğini açıklayan yaklaşımlar yer almaktadır. İkinci kısımda ise sosyal öğrenme kuramı açıklanmıştır. Sosyal öğrenme kuramı ile sosyal ve bilişsel süreçleri açıklayan eylem, motivasyon ve duygusal durumlara çevre faktörü de eklenmiştir (Ayhan, 2020, s. 139). Albert Bandura'nın (1977) önemli katkı sağladığı sosyal öğrenme kuramında, bireylerin davranışlarının altında yalnızca kalıtsal kazanımlar değil aile ve çevresinden gözlem ve taklit ederek öğrendikleri de yatmaktadır; ancak birey yalnızca gözlemleyerek ve taklit ederek değil bazı bilişsel süreçlerin sonucunda öğrenmeyi gerçekleştirmektedir. Bu yönüyle kuram davranışçı ve bilişsel yaklaşıma dayanmaktadır (Ayhan, 2020, s. 139). Özellikle psikoloji ve eğitim alanındaki çalışmalarda yer alan sosyal öğrenme kuramı, toplumsal cinsiyet rollerinin televizyon programları aracılığı ile izleyicilere öğretilme sürecinin açıklanmasına kaynaklık etmektedir. Çalışmada veriler Aslı Hünel ile Gelin Evi programı izleyicilerinden elde edilmiştir. Türkiye'nin özel televizyon kanallarından birinde yayınlanan ve hedef kitlesini çoğunlukla kadınların oluşturduğu gündüz kuşağı programıyla ilgili bazı araştırmalarda genellikle gösterişçi tüketim (İlgın & Kardaş, 2023; Yazıcıoğlu, 2019), kitle kültürü (Aydın, 2019), medyanın geleneksel kültürün yeniden

üretimindeki rolü (Öziç, 2022; Yılmaz, 2021) ve medyada toplumsal cinsiyetin yansıtılışı (Can & Gümüş, 2024; Çopuroğlu, 2022) gibi konulara odaklanıldığı belirlenmiştir. Bu çalışma ele alınan konu ve seçilen örneklem, elde edilen verilerin açıklanmasına kaynaklık eden teorik çerçeve bakımından farklılık göstermektedir. Çalışmada görüşme yöntemi kullanılmış, veriler programın 17 kadın izleyicisine yarı yapılandırılmış sorular sorularak elde edilmiştir. Bulgular Bandura'nın (1977; 1989; 2001; 2006) sosyal öğrenme sürecine göre açıklanmıştır. Böylece izleyicilerin program aracılığı ile toplumsal cinsiyet kodlarını algılamaları, modellemeleri, davranışa dönüştürmeleri ve davranışları tekrarlama motivasyonları ortaya konmuştur.

1. Cinsiyet ve toplumsal cinsiyet kavramları

Kavram olarak ilk akla gelen cinsiyet (sex) terimi, kadın ya da erkek olmanın biyolojik yönünü ifade ederken, toplumsal cinsiyet (gender) terimi ise daha çok toplumsal bir olguya karşılık gelmekte, toplumun ve kültürün bireylere yüklediği anlamları, beklentileri ifade etmektedir (Dökmen, 2010, s. 18-20). Bireyler, doğumlarıyla birlikte toplum tarafından kendi biyolojik özelliklerine göre eril veya dişiil olarak sınıflandırılıp, bu sınıflandırmaya göre yetiştirilmektedir. Bu bağlamda bireylerin doğumuyla kazandıkları biyolojik kimlikleri, yaşam süreçleri içerisinde toplumun atfettiği özelliklere göre toplumsal kimliklere dönüşmektedir.

Bireyin kimliğinin parçası olarak biyolojik farklılığını ifade eden cinsiyetinin aksine toplumun ona atfettiği toplumsal cinsiyet kültürel olarak inşa edilmektedir (Butler, 2019, s. 50). Bu nedenle, toplumsal cinsiyet kavramı kültürel bir yapıdan doğmakta ve bireylerin biyolojik yapısıyla ilişkili bulunan psikolojik özellikleri içermektedir (Dökmen, 2010, s. 19-20). Sosyal bir varlık olan bireyler içinde yaşadıkları toplumlar tarafından sadece biyolojik bir cins olarak değerlendirilmezken, aynı zamanda toplumun sosyal ve kültürel dinamiklerine göre üstlendikleri belirli rollere göre de açıklanmaktadır. Sosyal ve kamusal alanda toplumun her konuda cinsiyetçi bakış açısının sona erdirmeye mücadelesinin düşünsel temellerini oluşturan feminizmin mücadele konusu, toplumsal cinsiyettir. Kamusal alanda kadına dair her şeyin sorgulandığı feminizm, toplumsal cinsiyet konusu içinde, biyolojik farklılıkların toplumsal hayata yansması, böylece kadının mevcut toplumsal ilişkilerde ikincilleşmesini sorunsallaştırmaktadır. Öncü feministlerden Simone de Beauvoir, modern hayatta kadının erkekler tarafından köleleştirildiğini savunarak, "Erkek mutlaktır, yaşamın öznesidir, kadın ise ancak 'öteki' olabilir" demektedir (akt. Tekin, 2011, s. 525). Erkek odaklı bu kültür her alanda eril değerleri yansıtmaktadır (Donovan, 2019, s. 100). Yalnızca gündelik hayatta değil, dil, sanat, edebiyat, spor, eğitim, yönetim, iş hayatında kadınların sınırlarını belirlemekte, onları kamusal alana dahil etmemektedir. Bu doğrultuda çalışmanın kavramsal çerçevesini oluşturmak amacıyla, toplumsal cinsiyet rollerinin hangi toplumsal dinamikler içerisinde, hangi düşünce yapılarına dayandığını anlamak önemlidir.

2. Toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin kuramlar

2.1. Biyolojik kuram

Biyolojik kurama göre toplumsal cinsiyete ilişkin farklılıkların temeli, bireylerin, doğuştan sahip oldukları özelliklere, iki cins arasındaki üreme ve beyin organlarının işleyiş şekline ve hormonlarındaki farklılıklara dayanmaktadır. Beauvoir'a göre, insanlık tarihinden beri erkeklerin biyolojik üstünlükleri onları "tek ve en üstün kul" yapmaktadır (akt. Firestone, 1979, s. 93). Biyoloji, toplumsal cinsiyet farklılıklarının kökeninde yatan asıl nedendir (Udry, 1994, s. 562). Özellikle, döllenmenin kadın bedeninde gerçekleşmesi ev, aile, çocuk gibi işlerden sorumlu olmasına neden olmuştur. Böylece dışardaki zorlu yaşam mücadelesi erkeklere kalmıştır. Kadınlarsa toplumun benimsediği beden politikasına göre biyolojik

zayıflığının ve doğurganlığının bir sonucu olarak geçmişte ve bugün zor yaşam koşullarıyla mücadelede geri planda kalmaktadır (Firestone, 1979, s. 94; Tekin, 2011, s. 527). Diğer bir ifadeyle biyolojik kurama göre toplum kadını fiziksel olarak yetersiz atfeden ve onun doğurganlığına odaklanan bakış açısının yansıması olarak, özel yaşam içerisinde konumlandırırken; erkeği güçlü fiziksel yapısı ve “ayak bağlarının olmaması” nedeniyle çetin hayat şartlarına dayanıklı biri olarak ev dışında konumlandırmaktadır. Biyolojik farklılıkların gerekçe gösterilerek kadınların sömürüldüğünü ifade eden Luce Irigaray (2006, s. 48), kadınlar bu durumun bir sonucu olarak “...eril kromozomlarına karşılık gelen biçimlere tekabül etmedikleri sürece kimliklerinden yoksun kalırlar” demektedir. Kadınlar, erkekler gibi güçlü fiziksel görünüme sahip olamadıkları gibi onlarla eşit şartlarda da toplumsallaşamamaktadır. Biyolojik özelliklerden kaynaklanan farklılıklar toplumsal rollere yansımaktadır (Çetiner & Arslan, 2020, s. 55). Bir yerde “biyoloji kader” olmaktadır, oysa cinsler arasındaki biyolojik farklılıklar kabul edilebilir; ancak toplumsal cinsiyet kültürel anlamlara dayanmaktadır (Butler, 2019, s. 50) bu nedenle toplumsal cinsiyet (gender), cinsiyet (Sex) farklılığının nedensel sonucuna dayandırılmamalıdır.

2.2. Psikanalitik kuram

Sigmund Freud’un temsilcisi olduğu psikanalitik kurama göre, davranışların altında yatan sebepler rastgele değildir, her davranışın altında doğuştan gelen yemek yeme, cinsellik gibi dürtüler ve saldırganlık gibi bilinçaltına atılan baskı altındaki düşünceler yatmaktadır. Çok küçük yaşlarda, çocuk ve ebeveyn arasında kurulan ilişki, toplumsal cinsiyet rollerinin şekillenmesinde rol oynamaktadır. Freud, çocukların 6 yaş öncesi cinsel gelişim sürecini önemsemiştir çünkü başlangıçta cinsel tepkilerle bedensel ve ruhsal tepkiler bir aradayken bu süreçten sonra ayrılması gerekmektedir (Firestone, 1979, s. 68). Bu durumda çocuk bir tercih yapmalıdır; ya annesiyle özdeşleşmeli ya da heteroseksüel yönelimle babasıyla arasındaki bağı güçlendirmelidir (Butler, 2019, s. 125). Diğer taraftan Freud toplumsal cinsiyet rollerinin öğrenilmesini çocuklardaki libido dürtüsüyle açıklamaktadır. Libido, biyolojik ve toplumsal cinsiyeti organize eden cinsel enerjidir (Dökmen, 2010, s. 42). Çocukların cinsiyet farkındalıklarının gelişmediği birinci dönemde, erkek çocuklarında bulunan penis ve biyolojik olarak çift cinsiyetli olduğu düşünülen kız çocuklarında bulunan klitoris ile erkeklik libidosu harekete geçerek, anneye karşı erkeksi tutumlar sergilenmesine yol açar; ikinci dönemde çocuklar cinsiyet farklılıklarını anlamaya başlasa da onlar için bu dönemde yalnızca erkek cinsinin varlığı söz konusudur; üçüncü ve son dönem olan ödipal dönemde ise, erkek çocukları babalarıyla kendilerini özdeşleştirirken, kız çocukları babalarının kendilerine bir penis verme umudunu kaybeder (Dökmen, 2010, s. 43-44). Diğer taraftan erkek çocuğun genellikle heteroseksüel yatkınlığı seçmesinin nedeni erkek eşcinselliği ile bağdaştırılan dişileşme korkusudur (Butler, 2019, s. 125). Bu dönemde erkek çocuklarının kendini bulması küçük bir adam gibi davranması beklenmektedir (Firestone, 1979, s. 68). Erkek çocuğu çevrenin katkısıyla ve deneyimleriyle erilliğini pekiştirmektedir.

2.3. Sembolik etkileşim temelli kuramlar

Sosyal bir varlık olan bireyler, toplum içerisinde etkileşimde bulunduğu şeylerle arasında anlamsal bir çıkarımlar ilişkisi içerisinde yer almaktadır. Sembolik etkileşim, etkileşimci yaklaşıma dayanmaktadır. Temelleri Chicago Üniversitesi Sosyoloji Bölümünden W.J. Thomas, Robert E. Park ve George H. Mead, Charles Horton Cooley, John Dewey’in çalışmalarıyla atılmıştır (Güngör, 2018, s. 346). Daha sonraki yıllarda Mead’ın ve Goffman’ın özellikle de Herbert Blumer’in katkıları kuramsal yapının oluşmasını sağlamıştır. Mead’e göre insanlar arasındaki etkileşim semboller aracılığı ile olmaktadır ve insanları hayvanlardan ayıran, benlik ve toplumsallık arasındaki ilişkiyi anlamayı sağlayan insanın sahip olduğu zihinsel mekanizmadır (Özçetin, 2018, s. 71; Acar Şentürk & Baritçi, 2018, s. 12). Bu zihinsel

yapı toplumsal varlık olan insan ve içinde bulunduğu toplum arasındaki dil ve iletişim aracılığıyla etkileşimi sağlamaktadır, etkileşim bireyin sembolleri anlamlandırması yani yorumlamasıdır, yorumlama ortak anlamların etkilerini ifade etmektedir. Kuram, toplumun makro yapılarından ziyade mikro yapılarına odaklanarak bireysel rollerin toplumun bütünüyle oluşturulan ilişkisel ağa gönderme yapmaktadır. Mead ve Goffman, küçük bir grup olarak ifade edilen toplumsal gruplar içerisinde yer alan bireylerin davranışlarının birbirleriyle olan karşılıklı etkileşimleriyle şekillendiğini vurgulamaktadır (Doğan & Oral, 2020, s. 41). Bu karşılıklı etkileşimsel ağ içerisinde, benlik ve sosyal kimlik kavramlarıyla oluşan bütünsel yapı; bireylerin sosyal etkileşimlerinden elde ettiği ve gerektiğinde kullanabileceği davranış kalıplarını içeren rollerini ifade etmektedir (Şahin, 2019, s. 236). Aynı şekilde, bireyin benliği ve sosyal kimliği ile şekillenen toplumsal cinsiyet rolleri de bulunduğu sosyal yapı içerisinde anlam kazanan sembolik etkileşimin ürünüdür. Bu bağlamda sosyal rol, sosyal baskınlık, sosyal öğrenme kuramları (Güvendi, 2023, s. 554), bireyin toplumla etkileşimi ile kültürleşmesinin sonucu olarak sosyal hayatına dahil ettiği toplumsal cinsiyet kalıplarının açıklanmasında düşünsel temelleri oluşturmaktadır.

2.3.1. Sosyal rol kuramı

Her toplumun kendi değerleri ve kültürü vardır. Toplumsal kurallar o toplumun kültürel değerlerini yansıtmaktadır ve toplumu oluşturan bireylerin üzerinde anlaştıkları rolleri yerine getirmesi, toplumsal kurallara uyması beklenmektedir. Biyolojik cinsiyetten farklı olarak, sosyo-kültürel değerlerle şekillenen toplumsal cinsiyet rolleri, bireyler tarafından toplum içerisinde uyum sağlayabilmek için çevresiyle etkileşim kurularak öğrenilmektedir. Kavramsal olarak sosyal rol, bir durumda kişinin pozisyonuna (kadın/erkek oluşu, sosyal statüsü, mesleki durumu, medeni durumu ...) bağlı olarak o kişiden beklenen davranış kalıplarınıdır (Sakallı, 2016, s. 26). Diğer bir ifadeye göre sosyal rol, toplumsal yapıya göre düzenlenen kategorilere göre bireylerden beklenen, öğrenilmiş tepkiler olarak tanımlanmaktadır (Dökmen, 2010, s. 82). Her toplumda bu roller farklılık göstermektedir; annelik rolü, akrabalık rolü, evin reisi rolü gibi ancak bu konuda en önemli nokta cinsiyet rollerinin mutluluğu ve sürdürebilir olmasıdır (Connell, 1998, s. 78). Bu noktada cinsiyetin doğarken kazanıldığı, rollerin sonradan öğrenilerek edinildiği ve toplumsal cinsiyetin ise bu öğrenme sürecinde sosyo-kültürel değerlerle bireye kazandırıldığı görülmektedir. Sosyal rol kuramına göre, toplum tarafından kadın ve erkeğe atfedilen rollerin hiyerarşik yapıya göre şekillendiği öne sürülmektedir. Bu bağlamda, toplum içerisinde farklı konuma sahip olan kadın ve erkek cinsiyetleri arasında hiyerarşik yapıya göre üstün bir cins vardır. Ata-erki bir sistemde bu sınıf erkek olarak görülürken, bir kadının toplum içerisinde kabul görmesi ancak kadınlık rollerinin hepsini yerine getirdiği sürece gerçekleşmektedir (Gök & İl, 2017, s. 524). Bireyin toplumsallaşma süreçleri içerisindeki öğrenme yoluyla kadınlık rolünü daha çok benimsemesi ve taklit etmesi kaçınılmazdır (Şenol & Erdem, 2019, s. 235-236). Erkeklerin daha üst konuma sahip olması, cinsiyetler arası rol sorumluluklarının eşit olmadığı anlamına gelmektedir.

2.3.2. Sosyal baskınlık kuramı

Grup temelli oluşturulan bu kuram çoğunluğun, azınlık üzerinde kurduğu güç dengesi üzerinde odaklanmaktadır. Grup içindeki sosyal hiyerarşiye paralel olarak çoğunluğun, azınlık üzerinde kurduğu üstünlük tasarısı dezavantajlı grup için tutum ve davranışları belirlemeye yönelik bir etki yaratmaktadır, tarihte yaşanan olaylar bu düşüncüyü destekler niteliktedir. Baskın kültür toplumsal sistemler aracılığı ile devamlılığını sağlamakta ve toplumun geri kalanını kendi değer yapıları içerisinde meşru hale getirmektedir (Yazgan, 2024, s. 48). Bu nedenle, hiyerarşik olarak güç dengesizliğinin görüldüğü bu kuramda tahakküm altındaki güçsüz grup, üstün grubun değer yargılarını kabullenmek zorundadır. Bu dengesizlik,

toplumdan topluma farklı görünümlemlerle ortaya çıksa da sistem tersine işlememektedir. Hiyerarşi temelli oluşan bu toplumsal düzende, baskın ve egemen gruplar orantısız dağıtılmış güç, otorite, zenginlik, üst sosyal statü, devlet tarafından korunma gibi pozitif sosyal değerlere sahipken; negatif sosyal değerler azınlıkta ya da dezavantajlı konumda olan gruplara orantısız ceza, etiketlenme, riskli işlerde çalışma olarak dağıtılmıştır (Özkan, 2014, s. 19). Toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında, bu durum sosyal rol kuramı ile ilişkili olarak hiyerarşinin en üstünde yer alan erkeklerin, tahakküm altında bulundurdıkları dezavantajlı grup olan kadınların rollerini içselleştirmesinde ortaya çıkan sosyal baskıyı ifade etmektedir. Toplumsal cinsiyet oranı toplumlara göre farklılaşsa da kadınların erkekler karşısında baskın grupta yer alma olasılığı yoktur (Güvendi, 2023, s. 555). Cinsiyet rollerinin farklı toplumlarda farklı görünümlemleri olsa da temel de aynı şekilde işlediği için cinsiyet eşitsizliğine yol açan unsurların aynı olduğu söylenebilir.

2.3.3. Sosyal öğrenme kuramı

Bireylerin cinsiyet rollerine uygun davranış sergilemesi, her ne kadar yaşadığı toplumun içsel dinamiklerini öğrenmesine bağlı olsa da kurduğu sosyal bağlarla oluşan sosyal etkileşimler de bu davranışları etkilemektedir. Bireylerin rol ve davranışları ve toplumsal cinsiyete yönelik bakışları, aile ve sosyal hayatta etkileşim içinde olduğu toplumsal yapı ile olan etkiler ağıının ürünleridir. Toplumsal roller doğuştan gelen biyolojik farklılıklara dayanmamakta, aksine sonradan öğrenilmektedir. Öğrenmenin gerçekleşmesinde karşılıklı etkileşimler, devingen bir yapıda ilerleyerek bireylerin öğrenme süreçlerini etkilemektedir. Bandura'nın sosyal öğrenme kuramına göre, sosyal etkileşim davranışları ancak sosyal bağlamlarda başkalarıyla etkileşim kurarak öğrenilebilmekte ve geliştirilebilmektedir (Bandura, 1989, s. 72; Katz & Girolametto, 2013, s. 566; Tıkıroğlu, 2019, s. 6). Bu bağlamda etkileşim aktörlerinden biri olarak görülen medya, ürettiği mesajları geleneksel veya yeni medya araçları aracılığıyla bireylere sunarak, bireylerle etkileşime girmekte ve öğrenmeyi kolaylaştırmaktadır (Güngör, 2018, s. 348).

Bandura (1977, s. 3-6), bireylerin temelde gözlemleyerek ve taklit ederek öğrendiğini ileri sürerek, öğrenme sürecini iki boyutta ele almaktadır; edimsel koşullanma ve model alma/taklit. Edimsel koşullanma, bireylere öğretilen olguların ödül ve ceza sistemiyle davranışa dönüştüğü bir öğrenme modelidir. Edimsel koşullanma ile öğrenmede birey direkt olarak davranışsal tepkilerinin olumlu veya olumsuz etkileriyle karşılaşmaktadır. Örneğin, bir kız çocuğuna sürekli evcilik oyunu gibi pekiştirici bir oyun ortamı sağlanıp, "Aferin kızım, ne güzel bebeğine bakıyorsun" ya da "Ne güzel anne olmuşsun" gibi destekleyici ifadeler kullanıldığında, kız çocuğu bu yapıyı içselleştirerek annelik rolünün kendisine ait olduğunu düşünmektedir. Ödüllendirileceği düşüncesi bireyi davranışı gerçekleştirme ve tekrar etme noktasında motive etmektedir. Diğer taraftan birey, toplum tarafından kendisi için belirlenen rollere uygun düşmeyen davranışlar sergilediğinde "Bu ne böyle, erkek gibi olmuşsun" ya da "Sen erkek misin?" gibi olumsuz ifadelerle karşılaşarak, bu rolün kendisi için uygun olmadığını ve bu rolden kaçınması gerektiğini içselleştirmektedir.

Modelleme yoluyla öğrenmede gözlenen figürler (anne, baba, öğretmen, arkadaş, beğenilen herhangi bir kişi, televizyondaki kahraman vb.) model alınmakta ve bu figürlerin davranışları uygun bir zamanda taklit edilmektedir (Çimen, 2019, s. 89; Deniz, 2022, s. 21). Bu noktada öğrenme sürecinde bireyler arasındaki kapasite farklılıkları ve toplumsal cinsiyet rolleri öne çıkmaktadır (Ayhan, 2020, s. 144). Örneğin, erkek çocukların rol modeli genellikle kendi cinsinden olan babalarıdır. Babasının, annesine ya da kız kardeşine nasıl davrandığını gözlemleyerek karşı cinsine karşı uygun tutum ve davranışları öğrenerek erkeklere atfedilen rol davranışlarını içselleştirir ve babası gibi hareket etme eğilimine girer. Diğer taraftan bireylerin kendileri için seçtikleri rol modellerin sosyal statüsünün öğrenme sürecinde önemli etkileri bulunmaktadır (Tatlıoğlu, 2021, s. 16). Öğrenmenin model yoluyla sağlanmasında Bandura (2006, s. 61), üç farklı model tanımına dikkat çekmektedir:

- Davranışların doğrudan gözlemlenebildiği **canlı modeller**,
- Medya aracılığıyla oluşturulan **sembolik modeller**,
- Davranışları açıklayan **sözlü direktifler**.

İletişim araçları sayesinde yeni fikirler, değerler, davranış biçimleri ve toplumsal pratikler, sembolik modelleme aracılığıyla hızla küresel ölçekte yayılmakta ve toplumu kapsayan ortak bilinç oluşturulmaktadır (Bandura, 1986). Kitle iletişim araçlarındaki yaşanan teknolojik gelişmeler, medyada sunulan içerik zenginliği kadar sembolik modellere erişimi de kolaylaştırmaktadır. Bandura'ya göre (1977, s. 17-22), başarılı bir modelleme süreci dört temel süreçten oluşmaktadır. Bu süreç, aşamalar halinde birbirini takip etmektedir. Bunlar;

- **Dikkat:** Gözlem yoluyla öğrenmenin ilk basamağıdır. Bireyler, ilgilerini çeken, beğendikleri modellere karşı daha fazla odaklanarak onlardan etkilenmektedirler. Özellikle basit ve yalın, açık ve çarpıcı olan modeller, gözlemcinin dikkatini daha fazla çekmektedir (Ateş & Çalışkan, 2023, s. 8). Aynı zamanda yüksek statülü, saygın ve başarılı rol modeller bireyin dikkat düzeyin arttırmaktadır. Modelle cinsiyet benzerliği, meslek ya da medeni durum gibi müşterek özellik taşıma ya da gündelik/toplumsal hayatta benzer sorunları yaşama dikkati arttırmaktadır.
- **Hatırlama:** Bireyin gözlemlediği modelin davranışlarını zihninde kodlaması ve kodlanan davranışı daha sonra yeniden ortaya çıkarması sürecidir. Diğer bir ifadeyle hatırlama süreci, sembolik model aracılığıyla bilgiye dönüştürülmesi ve kodlanan bilginin bilişsel olarak tekrar edilmesi ile desteklenmektedir (Bandura, 2001, s. 278). Genellikle, beyin bir şeyi daha sonra hatırlamak için kodlarken semboller, resimler, hayali ve soyut nesnelerden yararlanmaktadır (Ünal, 2024, s. 9). Böylece bilgiyi saklamak kolaylaşmaktadır. Bu süreçte hatırlama gerçekleşmezse modellemenin etkisi de gerçekleşmemektedir.
- **Davranışa Dönüştürme (yeniden üretme):** Bireylerin, gözlemleyerek kodladığı davranışların gerçeğe dönüştüğü bilişsel süreçtir. Bu süreç, kavramsal modelin rehberliğinde oluşturulan ve uygulanan davranış örüntülerinin, modelle karşılaştırılarak uygunluğunun değerlendirilmesi ile gerçekleşmektedir (Bandura, 2002). Sosyal öğrenme yalnızca gözlem ve taklitte değil aynı zamanda bilişsel değerlendirmeyi de içermektedir. Bireyler, bazen bir davranışı nasıl gerçekleştirdiğini bilmesine rağmen, gerçekleştirme aşamasında istenildiği gibi davranışa dökememekte kendi ile model arasındaki davranış farklılıklarını belirleyip kendi zihninde düzeltmeler yapmaktadır (Ateş & Çalışkan, 2023, s. 9).
- **Pekiştirme ve Motivasyon Süreci:** Bireyler eylemlerinin sonucu eğer olumluysa motive olurken, eylemlerinin sonucu olumsuzsa davranışı gerçekleştirme eğilimleri azalmaktadır. Bu noktada onay ya da reddedilme motivasyon kaynağıyken; diğer taraftan birey tarafından gözlemlenen davranışın sonucunda modelin almış olduğu ceza ya da ödül davranışı tekrarlamaya karar verme sürecinde etkilidir (Ünal, 2024, s. 9). Öğrenmede pekiştirme de güdüler kadar işlevseldir. Bireyin özendirme ve beklenti gelişmesi pekiştirme ile sağlanmaktadır. Böylece birey model gibi davranıldığında başkalarını ona özeneceği beklentisi içine girmektedir.

Bireyin sosyal etkileşimde bulunduğu (aile, arkadaş, medya vs.) her araç pekiştirici bir rol üstlenerek cinsiyet rollerinin içselleştirilmesine katkı sağlamaktadır. Birincil gruplar (aile) ilk etkileşime girilen gruplardır, çocuklar anne ve babalarını taklit ederek kültürel değerleri de öğrenmektedir. Sosyal öğrenme büyük oranda bireylerin yakın çevresini gözlemleyerek edindiği kasıtlı ya da tesadüfi bilgilerden oluşsa da insani değerlere, düşüncelere, davranışlara ve tutumlara dair geniş çaplı bilgi, kitle iletişim araçlarının sunduğu sembolik modeller aracılığıyla öğrenilmektedir (Bandura, 2001, s. 275-276). Birey, gelişiminin daha sonraki aşamasında daha fazla maruz kaldığı medya içeriklerinde karşılaştığı sembolik modeller aracılığıyla daha etkili bir öğrenme gerçekleştirmektedir (Varol, 2014, s. 306-307). Özellikle

teknolojik gelişmelerin son hızla ilerlemeye devam etmesi ve medya uyaranlarının hayatın her alanına yansması, medyada yaratılan sembolik modellerin giderek ön plana çıkmasına neden olmaktadır. Postman'a göre (2010, s. 19), medya metaforları dünyayı bireyler adına sınıflandırır, bir sıraya sokar, bir çerçeve çizer, genişletir, küçültür, renklendirir ve dünyanın görünümüne ilişkin savlar ortaya atar. Bu denli büyük bir etkiye sahip medyanın, küresel ölçekte hızla yayılması ortak bir bilincin oluşmasına ve yeni fikirlerin, değerlerin, davranışların ve tutumların toplumsal bir pratik olarak sunulmasına neden olmaktadır (Bandura, 2001, s. 272). Toplumsal bir pratik olarak değerlendirilen cinsiyet rollerinin, sembolik modeller aracılığıyla medyada yansıtılması, bireylerin toplumsal rollere dair var olan değer yargılarını ve geleneksel olguları daha da içselleştirirken bir yandan da yeni kabuller ve değerleri benimsemelerini sağlamaktadır (Yılmaz, 2021, s. 75).

3. Kültürel/geleneksel kodlar

Bireyin toplumsal cinsiyet kimliği, toplumun kültürel kodlarına göre belirlenen ve bireyin çocukluktan itibaren kurduğu etkileşimlerle öğrendiği, pekiştirdiği ve içselleştirdiği rolleri içermektedir. Kültürün belirlediği roller bilinçli ya da bilinçsiz belirli davranışlar göstermesi için bireyi zorlamaktadır (Sakallı, 2016, s. 25). Doğumdan itibaren anne-babaların çocuklara cinsiyetlerine göre farklı davranması, bu kültürel kodların aktarımının en belirgin örneklerinden biridir. Çocuklar aile bireylerini modelleyerek davranış kazanmaktadır. Modelleme insanlara özgü evrensel kültür aktarma yöntemidir; ancak farklı kültürel bağlamlarda, hangi kodlarla, nasıl kullanıldığı değişkenlik göstermektedir (Bandura, 2002, s. 274). Kültürel/geleneksel kodlar, farklı toplumlarda farklı olgularla şekillense de genel olarak toplumsal cinsiyet rollerini etkileyen bir unsurdur. Bu bağlamda toplum içerisinde şekillenen kadın ve erkek rollerinin toplumun beklentilerini ifade eden alışkanlık, hal, tavır ve değerleri içinde taşıdığı söylenebilir (Ersoy, 2009, s. 215).

Nesilden nesile aktarılan bu kodlar, bireyin üzerine çok düşünmeden sistematik bir şekilde cinsiyet rolüne uygun davranış sergilemesine neden olmaktadır. Bu nedenle, bireylere atfedilen roller normalleştirilmektedir. Kültür yalnızca toplumsal cinsiyet rollerinin belirlenmesinde değil, aynı zamanda bu rollerin sürekliliğini sağlamakta da kritik bir rol oynamaktadır (Şahin, 2019). Bununla birlikte, cinsiyet rollerinin toplumsal beklentilere göre şekillenmesi, cinsler arasında farklılığa ve eşitsizliğe neden olacak bir güç dengesizliği yaratmaktadır. Örneğin, erkek egemenliğinin içselleştirildiği ataerkil bir toplumda, erkeklerin erkeksi, kadınların ise kadınsı özellikler göstermeleri beklenmektedir (Fulcher & Scott, 2003, s. 161). Bu bağlamda, erkekler; çalışıp para getiren, evin direği, ailenin reisi veya güçlü olarak görülen bir konumda yer alırken, kadınlar; evini kuran, çocuklarına bakan, eşine hizmet eden ve aileyi bir arada tutan domestik bir figür olarak tanımlanmaktadır.

Kültür, bireylerin davranışlarını ve tutumlarını, sosyal etkileşimler yoluyla öğrendikleri ve paylaştıkları şeyleri etkileyen, dolayısıyla tüm hayatını kapsayan bir olgudur (Williams, 1993, s. 10). Bu bağlamda kültür içerisinde şekillenen kodların cinsiyet rolleri üzerinde güçlü bir etkiye sahip olduğu söylenebilirken, sosyal etkileşimin ve teknolojinin rolü de göz ardı edilmemelidir. Sosyal etkileşim, bireyin aile, arkadaş çevresi ve medya aracılığıyla toplum içinde kurduğu tüm ilişkileri içermektedir. Teknolojinin hızlı gelişimi, bireylerin dünyanın dört bir yanındaki farklı yaşam tarzları ve kültürel değerlerle daha kolay bir şekilde tanışmalarını sağlamaktadır. Özellikle iletişim teknolojileri sayesinde yaratılan sembolik ortamlar bir ulusötesi kültür yaratmamış olsa da bazı yaşam tarzı unsurlarında kültürlerarası ortaklıklar üretmektedir (Bandura, 2002, s. 285). Bu yeni ortaklıklardan öğrenilen bilgiler, bireyin kendi içinde bulunduğu rolü sorgulamasına neden olabilir ve yaşadığı toplumun geleneksel cinsiyet rolleri, içsel dünyasında tatmin edici olmayabilir. Bu nedenle, her çağda mevcut olan kadın-erkek rolleri, zamanla farklı davranış kalıplarını içerecek şekilde dönüşmektedir.

Kültürel kodlarla şekillenen toplumsal cinsiyet rolleri, sosyal etkileşimler ve teknolojinin etkisiyle dönüşüme uğramaktadır. Bu dönüşüm araçlarından biri olan medya, eğlendirerek, bireylere içinde yaşadıkları toplum hakkında enformasyon sağlayarak ve bireylerin kabul edebileceği şeylerin öğretilmesi açısından bir araç olarak öne çıkmaktadır (Kılıç & Akbayır, 2023, s. 268). Bu bağlamda medya, kültürel kodları içeriğine dahil ederek bireylerin öğrenme sürecinin bir parçası olmaktadır. Medya içeriklerinin bu kodlara göre hazırlanması, içeriğin sunulduğu toplumsal yapıyı da ortaya koymaktadır. Bu bağlamda ataerkil toplumlarda, çalışan kadın sayısının az olması ve domestik rollerini gerçekleştirmek için ev içerisinde yer alması, geleneksel medya araçlarının özellikle gündüz kuşağında, kadınlara yönelik program içeriklerinin üretilmesine ve bu üretim nesnelerinin merkezine kadının konulmasına neden olmaktadır. Medya bu bağlamda güzel, şefkatli, sadık, affedici, hamarat ya da domestik gibi kültürel kodların yarattığı cinsiyetçi roller üzerinde yoğunlaşmakta; toplumsal ve iktisadi alanda elde ettiği başarı geri planda bırakılmakta; medyada kadının özgür, başarılı, dinamik, entelektüel yönlerine daha az vurgu yapılmaktadır (Fidan, 2000, s. 125). Bu vurgunun izleyenlere sürekli olarak gösterilmesi, cinsiyet rollerine ilişkin bakış açılarının kültürel kodlara göre sürdürülmesine destek olmaktadır.

Hem bir medya içeriği olan hem de kadınlara yönelik cinsiyet rollerine ilişkin sürdürülebilir bir yapı sunan gündüz kuşağı programları özelinde yapılan araştırmalarda program boyunca sergilenen kadın temsilinin beklenenin aksine izleyicilerin domestik rollerine ilişkin herhangi bir değişiklik yaratmadığı (Can & Gümüş, 2024) sonucuna ulaşılmaktadır. Bu tür kadınları hedef alan gündüz kuşağı programları gösterişli tüketim ürünlerine olan ilgiyi arttırmaktadır (İlgin & Kardaş, 2023). Yine özel kanallarda yayınlanan Gelin Evi gibi gündüz kuşağı programlarını konu alan araştırmalarda (Aydın, 2019; Yılmaz, 2021; Öziç, 2022), programda kullanılan söylemler ve kurgusal unsurlar aracılığıyla birtakım anlamlar oluşturularak kitle kültürünün üretildiği ve bunun her yayında tekrarlanarak geleneksel kültürün devamlılığının sağlandığı ortaya çıkmıştır.

4. Araştırma metodolojisi

4.1. Araştırmanın amacı

Toplumsal cinsiyet rollerinin öğrenilmesi açısından medyanın ürettiği sembolik modelleri incelemek ve izleyiciler üzerindeki etkisini anlamak, toplumsal cinsiyetin farkındalığının artırılması için önemlidir. Zira medya toplumsal gerçekliği yansıtmanın yanı sıra ürettiği içeriklerle toplumun turum ve davranışlarını etkilemektedir. Bu nedenle çalışmada, toplum tarafından yaratılan ve kültürel/geleneksel kodlar etrafında şekillenen toplumsal cinsiyet rollerinin medya aracılığıyla nasıl öğretildiğini ortaya koymak amaçlanmaktadır. Medya içeriklerinde, sembolik modeller aracılığıyla öğretici bir yapının varlığı ve bu yapı kapsamında öğrenme sürecinin gerçekleştirildiği ve pekiştirildiği düşünülmektedir. Farklı öğrenme yaklaşım ve kuramları arasından sosyal öğrenme kuramı, toplumsal cinsiyet rollerinin medya içerikleri aracılığıyla öğrenme sürecinin nasıl gerçekleştiğinin açıklanması bakımından tercih edilmiştir.

Literatürdeki geleneksel medya aracılığıyla toplumsal cinsiyet rollerinin kadın izleyiciler tarafından öğrenilmesi ve izleyici deneyimlerine ilişkin mevcut boşluğun bu çalışma ile giderilmesi hedeflenmektedir. Çalışmada belirlenen amaç doğrultusunda şu sorulara cevap aranmıştır:

1. İzleyicilerin programda gördükleri sembolik modellere gösterdikleri dikkat, hatırlamayı sağlamakta mıdır?
2. İzleyiciler televizyonda gördükleri karakterleri model olarak almakta mıdır?
3. İzleyiciler, medya aracılığıyla öğrendikleri cinsiyet rollerini gerçek hayatta davranışa dönüştürmekte midir?

4. Medyanın öğrettiği cinsiyet rollerinin izleyiciler üzerindeki pekiştirici rolü var mıdır?

4.2. Araştırmanın örneklemi

Araştırmada öncelikle Türkiye'nin özel televizyon kanallarından birinde yayınlanan gündüz kuşağı programı 'Aslı Hünel ile Gelin Evi' incelenmiştir. Programın YouTube kanalında 01.01.2024 ve 29.04.2024 tarihleri arasında yayınlanan 65 bölüm arasından rastgele örneklem yöntemi ile seçilen 40 bölüm izlenmiştir. Böylece televizyon programında, toplumsal cinsiyete ilişkin rol ve kalıp davranışların nasıl içeriklerle izleyicilerine sunulduğu belirlenmiştir. Programda yarışmacılara 'yeni gelin' denilerek betimsel bir kimlik atfedildiği ve programın her bölümünde yer alan misafir karşılama, ikramlar, ev dekorasyonu, çeyiz ve evlilik gibi kültürel normların bir ritüele dönüştürüldüğü görülmektedir. Programla ilgili ayrıntılı bilgi bulgular başlığı altında yer almaktadır.

İkinci aşamaya geçilerek görüşmenin yapılacağı örneklem seçilmiştir. Çalışmanın örneklemi 18- 65 yaş arası, "Aslı Hünel ile Gelin Evi" programını izleyen ev hanımı ve çalışan kadınlardır. Olasılığa dayalı olmayan (amaçlı) örneklem tekniği ile (Gülbüz & Şahin, 2016, s. 133) belirlenen örneklem; yürütülen araştırmanın amaçlarına en yakın ve en hızlı şekilde ulaştıracak katılımcılardan oluşmaktadır (Kozak, 2015, s. 118). Araştırmacı(lar) ilk başta kendi sosyal çevrelerinde program izleyicilerine daha sonra da kartopu yöntemiyle farklı kadın izleyicilere ulaşmışlardır. Araştırma 17 kişiyle sınırlandırılmıştır.

4.3. Veri toplama tekniği ve süreç

Bu çalışmada, nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırma yöntemi araştırmacılar tarafından kazanılan algıların ve olayların dışarıdan farklı bir değişkenin dahil edilmediği, doğal ortamda gerçekçi bir şekilde ortaya konulduğu bir yöntemdir (Yıldırım & Şimşek, 2008, s. 39). Bu bağlamda veriler, çalışmanın amacına uygun olarak yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılarak toplanmıştır. Çalışmada araştırmanın geçerliliğini korumak için veri doygunluğuna ulaşana kadar görüşmeler sürdürülmüştür. Nitel araştırma yöntemlerinde çok büyük gruplarla yani evreni temsil edebilecek sayıda örneklemle çalışma yapılması mümkün olmadığı için, çalışmalarda elde edilen bulguların genellenebilmesi güçtür (Karataş, 2015, s. 79). Bu aynı zamanda araştırmanın sınırlılığını oluşturmaktadır.

İlk olarak pilot görüşme yapılmış ve soruların anlaşılabilirliği test edilmiştir. Anlaşılmadığı düşünülen sorular benzer ifadelerle değiştirilmiş ya da desteklenmiştir. Görüşmeler 25.04.2024 – 02-05.2024 tarihleri arasında yapılmış, yaklaşık 45'er dakika sürmüştür. Görüşmelerin kayıt altına alınacağı bilgisi önceden görüşme yapılan kişilere bildirilmiş ve onayları alınmıştır. Görüşme esnasında sorulan 13 soru izleyicilerin demografik özelliklerini, toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında sosyal öğrenmedeki süreçlerini; dikkat, gerçeklik algısı, hatırlama, öğrenilen davranışların uygulanıp uygulanmadığı ve pekiştirme/motivasyonlarını anlamaya yöneliktir. Elde edilen kayıtlar açık kodlama ile analiz edilmiştir. Katılımcıların kimliklerinin gizliliğini sağlamak için isimlerinin yerine numara kullanılarak Kişi 1, K2, K3... şeklinde numaralandırılmıştır.

5. Bulgular

5.1. Aslı Hünel ile 'Gelin Evi' İncelemesi

Türkiye'nin özel televizyon kanallarından birinin gündüz kuşağında yayınlanan *Aslı Hünel ile Gelin Evi* (Gelin Evi Youtube Kanalı, 2024), programı hafta içi her gün yayınlanmakta ve her gün bir kadın yarışmaktadır. Yaklaşık 1 saat 50 dakika süren program, sunucu Aslı Hünel'in yarışmacıların evine gitmesiyle başlamaktadır. Sunucu diğer yarışmacı gelinler gelmeden önce ev sahibi geline aile ve evlilik hayatıyla ilgili sorular sorarak ev sahibi gelin hakkında

bilgi almaktadır. Bu aşamadan sonra diğer yarışmacı gelinler gelerek, ev sahibi gelinin ev dekorasyonu, ikramları, sunumları, çeyizleri ve evlilik ritüelleri hakkında değerlendirmelerde bulunarak günün sonunda puanlarını vermektedir. Haftanın finaline kadar tüm katılımcılar aynı süreçten geçerken, herkesin daha önceden belirlenen ritüelleri sunuş şekline göre değerlendirilmektedir. Kimi yarışmacı geleneksele bağlı kalırken, kimi bu ritüelleri modernize ederek gerçekleştirmektedir. Tüm katılımcılar yeni gelin olarak değerlendirilip, bu ritüelleri en iyi şekilde yerine getirmeye çabalayarak büyük ödül için yarışmaktadır. Programın tema şarkısı incelendiğinde; “Gel evime, gör zevkimi, ikramda yoktur üstüme, güvenirim ben zevkime, en iyi gelin benim, haydi buyurun, gelin evime”, ifadeleri gelinlerin en iyi olabilmesi için; zevk sahibi, hamarat ve misafirperver olma gibi unsurların hepsine sahip olması gerektiği vurgulanmaktadır. Aynı zamanda programın Web sayfasında izleyici sayısını arttırmak ve yarışmada rekabetin ne kadar çetin olduğunu yansıtmak için şu ifadelerin olduğu göze çarpmaktadır:

Birbirinden iddialı ve hamarat 5 gelinin kıyasıya yarıştığı, ev dekorasyonundan misafirperverliğe, sofa sunumundan çeyize kadar farklı alanların değerlendirildiği yarışmada her hafta haftanın birincisine 100.000 TL büyük ödül verilecek. Ayrıca; her gün ev sahibi gelin ile eşi arasında yapılan eğlenceli ilişki testini geçen gelinlere çil çil altın, ev hanımlıklarını yarıştırdıkları haftanın ödüllü oyununu kazananlara ise birbirinden güzel ev hediyeleri verilecek. (Show TV, 2024)

Program formatına uygun olarak oluşturulan sembolik modeller, yeni gelin kimliği adı altında ev dekorasyonunda belirli bir estetik anlayışına sahip olan, misafirlerini iyi ağırlayabilen, sosyo-ekonomik sınıfı ne olursa olsun çevreye karşı statüsünü sergileyebilen ve gösterişli sunumlar hazırlayabilen kişilerden oluşmaktadır (Güleç, 2015, s. 63). Diğer taraftan. Ilgın ve Kardaş’ın (2023) çalışmasında, programda ancak gösterişli, abartılı, lüks tüketim ürünlerine sahip olan gelinin başarılı olabileceği algısı oluşturulduğu vurgulanmaktadır.

Programda her yeni gelinin, belirli bir ritüel dizisini sırasıyla uygulaması ile belirli rol ve davranışların pekiştirilmeye çalışıldığı gösterilmektedir. Programda tek tip olarak sunulan ritüeller detaylı bir şekilde incelenmiştir.

Buna göre:

- **İkram sunumları:** Yarışmaya katılan adayın evine gelen rakip yarışmacılara kahve ikram edilmektedir. Adayın kahve ikram ettiği diğer yarışmacılar, kendilerine ikram edilen kahvelerin kişiye özel sunum tepsilerinde, fincan, su bardağı, peçete ve ikramlık gibi sunulacak şeylerin uyumlu olmasını beklemektedir. Beklentiler karşılanmadığında yani kişiye özel hazırlanan bu sunumlar, ortak kullanıma dahil edildiğinde katılımcılar tarafından eleştirilmektedir. Programa katılan kadınların büyük bir çoğunluğu bu standardize edilmiş sunum kalıplarına uymak zorundadır, beklenen sunumu gerçekleştiremeyen adaylar hem düşük puan almakta hem de program sırasında diğer yarışmacılar tarafından çok sert eleştirilmektedir. Bu durum, katılımcılar ve izleyiciler arasındaki modelleme ve taklit etme eğilimini ortaya koymaktadır.

- **Ev dekorasyonu:** Gelinlerin ev dekorasyonu diğer yarışmacılar ve puanlama yapan jüri tarafından incelenmekte, olabildiğince eleştirilmektedir. Genellikle katılımcılar tarafından altın ve gümüş detaylı avangart mobilyaların tercih edildiği ve ahşap detaylı, bohem tarzdaki mobilyaların eleştirildiği görülmektedir. Böylece, katılımcılara yeni gelinlerin belirli bir estetik anlayışının sahip olması gerektiği, modern yaşam alanlarının yaratılmasının onun sorumluluğunda olduğu vurgusu yapılmaktadır. Diğer bir ifadeyle program izleyicilerine, yeni gelin evinin hangi standartlarda olması gerektiği anlatılmaktadır.

- **Çeyiz serme:** Her bölümde katılımcılar evlilik öncesi yapılan bir görevi yerine getirmekte ve hazırladıkları çeyizlerini diğer katılımcılara ve izleyicilere sergilemektedir. Çeyiz serme Türk kültüründe bir gelenektir ve bu programa da ritüel olarak dahil edilmiştir. Katılımcılar tarafından çeyizlerin el işçiliği olup olmaması, ne kadar modern

veya demode olduğu ve çeyizdeki ürünlerin miktarı değerlendirilmektedir. Diğer taraftan bazı katılımcılar, mesleği veya hobisinden esinlenerek çeyizlerine kitap, diploma veya antika gibi ürünler eklediğinde, diğer katılımcılar tarafından bu ürünlerin çeyizle bir ilişkisi olmadığı gerekçesiyle eleştirildiği görülmektedir. Bu durum, katılımcılarda ve izleyicilerde çeyiz konusunda belirli bir kültürel koda sahip olunduğunu, bu kodların değiştirilemeyeceğini ve bu kodlara uygun davranılması gerektiğini göstermektedir.

- **Evlilik töreni:** Bu süreçte; tanışma, evlilik teklifi, söz/nişan, kına/düğün ve balayı gibi unsurlar öne çıkmaktadır. Evlilik ritüelleri kişiden kişiye, kültüre ve ekonomik duruma göre değişse de katılımcılar arasında olmazsa olmaz şeklinde değerlendirilen tek şey evlilik teklifidir. Evlilik teklifi almayan katılımcıların eşleri diğer katılımcılar tarafından kınanmaktadır. Bu durum, izleyicilere belirli bir sıra ile evlilik ritüelinin gerçekleştirmesi için bir model oluşturmaktadır.

Sosyal öğrenmede motivasyon ya da pekiştirici olarak belirlenen ödül/ceza uygulaması programın formatında yer almaktadır. Hem evliliğe dair hem de program sırasında programın gerekliliklerini yerine getiren kişiler yüksek puan almakta ve en yüksek puanı alan kişi yarışmanın galibi olmaktadır. Ancak yeterince başarı gösteremeyen yarışmacılar diğer adaylar tarafından yer yer küçük düşürülmekte ve kınanmaktadır, bu yarışmacılar program sonunda düşük puan verilerek cezalandırılmaktadır.

5.2. İzleyici analizi

5.2.1. Demografik bilgiler

Yapılan izleyici görüşmelerinde ilk olarak katılımcıların demografik özelliklerini ve izleme alışkanlıklarını ölçmeye yönelik sorular sorulmuştur. Tablo 1’de görüldüğü üzere, 24-54 yaş grubu aralığını kapsayan katılımcıların hepsi kadındır. Yaş ortalaması 36.5 olan katılımcılardan 13’ü evli, 4’ü bekarıdır.

Katılımcı	Cinsiyet	Yaş	Medeni durumu	Meslek	İzleme alışkanlıkları
K1	Kadın	39	Evli	Ev hanımı	Her gün izliyor
K2	Kadın	43	Evli	Ev hanımı	Her gün izliyor
K3	Kadın	27	Evli	Ev hanımı	Her gün izliyor
K4	Kadın	33	Evli	Kuaför	Her gün izliyor
K5	Kadın	26	Bekar	Öğrenci	Her gün izliyor
K6	Kadın	31	Evli	Öğretmen	Haftada bir iki kez izliyor
K7	Kadın	54	Evli	Ev hanımı	Her gün izliyor
K8	Kadın	27	Bekar	Hemşire	Haftada bir iki kez izliyor
K9	Kadın	24	Bekar	Öğrenci	Her gün izliyor
K10	Kadın	35	Evli	Kuaför	Her gün izliyor
K11	Kadın	36	Evli	Ev hanımı	Her gün izliyor
K12	Kadın	52	Evli	Ev hanımı	Her gün izliyor
K13	Kadın	31	Evli	Kuaför	Her gün izliyor
K14	Kadın	28	Evli	Esnaf	Her gün izliyor
K15	Kadın	44	Evli	Öğretmen	Haftada bir iki kez izliyor
K16	Kadın	48	Evli	Ev hanımı	Her gün izliyor
K17	Kadın	40	Bekar	Akademisyen	İki haftada bir kez izliyor

Tablo 1. Ev hanımlarının demografik bilgileri ve izleme alışkanlıkları

Tablo 1’de de görüldüğü üzere çalışmayan katılımcıların, çalışan katılımcılara göre programı izleme sıklığı artmaktadır. Bu bağlamda çalışan kadınların programa gösterdikleri ilgi, her gün izleyen izleyicilere göre azalmaktadır.

5.2.2. Dikkat süreçleri, gerçeklik algısı ve hatırlama

İzleyicilerin dikkat süreçlerine göre medyayı izleme sıklığının artması, algılanan gerçekliğin de değişiklik göstermesine neden olmaktadır. Algı yönetimi olarak tanımlanan bu durum; kitlelerin hislerini, duygu ve düşüncelerini etki altına almak amacıyla yürütülen çabaları içermektedir (Saydam, 2012, s. 7). Bu bağlamda izleyicilerin dikkat süreçlerinin “Programı izlediğinizde hangi karakterler veya davranışlar en çok dikkatinizi çekti, neden?” sorusu sorulmuştur. Katılımcılar, yarışmacıların zarif, zevkli, güler yüzlü ve güzel olmalarını yanı sıra itici, irite edici, kültürel değerlere uymadığı gerekçesiyle dikkatlerini çektiklerini belirtmektedir. Görüşmeye katılanlar, yarışmacılardan toplumsal cinsiyet kalıplarıyla örtüşen davranışlar beklemektedir.

K1: Ayça gelini çok beğenmiştim. Hem zarif hem de zevkli biriydi. Program boyunca da üslubunu bozmadı.

K2: Safiye gelinin hanımlığı, güler yüzü, içtenliği harikaydı. Benim için programın birincisi oydu. Ailesini de tebrik ediyorum, böyle güzel bir evlat yetiştirdikleri için.

K12: Kesinlikle Nezahat gelin. Kaç yıldır bu programı izliyorum şimdiye kadarki en hanım en güzel gelindi. Tanımasam da çok sevdim.

Diğer taraftan gelinlerin davranışları izleyicilerin kendi normları ile örtüşmediğinde dikkat çekici unsur olarak programa ilgiyi arttırmakta ve izlenir kılmaktadır. Kalıpların dışına çıkan gelinlerin davranışları izleyiciler tarafından saygısızlık olarak değerlendirilmekte böylece saygısız gelinler rahatsız edicilikleri ile dikkat çekici olmaktadır.

K7: Canan gelinin tavırları yeni gelinler hakkında güzel bir izlenim bırakmadı bende. Misafirlerin yanında eşine üstten üstten konuşması, emir vermesi güzel bir görüntü değildi. Ayrıca bunu sırf diğer gelinlere nispet olsun diye yaptığı belliydi... (benzer ifadelerle devam ediliyor) Yeni nesil gelinler hep böyle zaten. Ne saygı ne hürmet anca gösteriş sevsinler.

K14: Derya Gelin vardı. Maket kurabiye yapıp gelinleri kandırmıştı. Evine ilk defa gelen bir misafire böyle sahte şeyler yapılmaz, ayıptır. Ayrıca biri bir şey isteyince kalk kendin al demesi de beni şok etti. Sadece laf sokmaktan, saygısızlık yapmaktan başka bir şey yaptığı yoktu. Kendi kızımın böyle olmasını istemem.

K15: Fahriye Evcen’e (dizi ve sinema filmi aktristi) benzeyen bir gelin (Buse) vardı. Gerçekten çok güzeldi ancak ahlak, görgü denen bir şey yoktu.

Görüşmeye katılanlara programın gerçeklik algısını öğrenmek için “Programa katılan gelinlerin, gerçek hayatta da televizyonda göründükleri gibi olduklarını düşünüyor musunuz?” sorusu yöneltilmiştir. Görüşmeye katılanlar yarışmacıların gerçek hayatta olduğundan farklı göründüklerini, programın dikkat çekiciliğini arttırmak için kurgusal davranışlar sergilediklerini belirtmektedir.

K4: Sanmıyorum. Bazı gelinler var eğer gerçek hayatta da izlediğimiz gibilerse etraflarında seven kimse yoktur.

K6: Hayır, gerçek hayatta öyle olduklarını düşünmüyorum. Show için bence.

K7: Bazı gelinlerin gerçek hayatta da böyle olduğunu düşünüyorum bazılarınınsa rol yaptığını düşünüyorum. Çünkü bazı insanlar karakterini kolay kolay bozamaz. Bazıları ise kılıftan kılıfa girer. E bu da bir yarış, amaç kazanmak. Kazanmak için kendilerini farklı gösterebilirler.

K17: Gerçek hayatta bu kadar değillerdir tabii. Sonuç olarak bir televizyon programı. Onların da reyting için bir şeyler yaptıklarını düşünüyorum.

Genel olarak katılımcı cevapları incelendiğinde; programı her gün izleyen görüşmecilerin, yarışmacıların davranışlarını gerçek hayatla ilişkilendirdiği ancak programı

her gün izlemeyen görüşmecilerin (K8, K9, K11, K13, K14) cevaplarında ise bu tür bir gerçeklik bağlantısı kurulamadığı ortaya çıkmıştır. Televizyondaki içeriklere maruz kalma oranını daha ayrıntılı şekilde ölçen çalışmalarda, yoğun televizyon izlemenin izleyicilerin inançlarını ve gerçeklik algılarını şekillendirdiğini ortaya koymaktadır (Bandura, 2001). Sorulara verilen cevaplara göre her gün izleyen izleyicilerin program detaylarına daha hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Yine programı her gün izleyen katılımcıların cevaplarında, programda yer alan yarışmacıların isimlerinin de yer alması, modelleme sürecinin dikkat ve hatırlama boyutu ile ilişkilidir. Dikkat, Bandura'ya göre (1977), öğrenme sürecini etkileyen bir olgudur ve bireylerin bir şeye dikkatle yoğunlaşması, o şeyin zihinsel süreç içerisinde sembolik olarak kodlanmasını ve gerektiğinde hatırlanmasını kolaylaştırmaktadır. Sosyal öğrenme süreçleri içerisinde en başta yer alan dikkat aşamasının, her gün izleyen izleyicilerin gözlem yapma olanaklarını ve gözlemlediği davranışı model alma/taklit etme olanaklarını arttırdığı söylenebilir.

5.2.3. Model alma ve taklit etme

Medya izleyicileri, içerik tüketimi sırasında sembolik modellerle duygusal veya psikolojik bir bağ kurabilmekte ve böylece modelin davranışlarını gerçekmiş gibi algılayabilmekte, modelle özdeşim kurabilmektedir (Bond & Drogos, 2014, s. 122). Bu durum öğrenmeyi kolaylaştırmaktadır. Bu süreçte birey aile içi ya da toplumsal çevresinden kendisine bir rol model seçmektedir; seçilen modelde bireyin kişisel ilgi alanları, demografik özellikleri veya yaşam tarzı gibi faktörler etkili olmaktadır. Modellerin kendi kültürleri ile bağdaşan domestik rolleri ile ön plana çıkması, izleyicilerin sosyal kimlik benzerliklerinden kaynaklanan duygusal bağ kurmalarına neden olmaktadır. Hayata bakış açılarının, yaşamışlıkların ve deneyimlerin veya mücadele edilen sorunların benzerliğine dayanarak birey yakınlık kurduğu modeli taklit etmektedir. Bu bağlamda, katılımcıların model alma sürecinde etkili olan olguları anlayabilmek için “Gelin adaylarının, izleyiciler tarafından taklit edilmesi veya örnek alınması konusunda ne düşünüyorsunuz?” sorusu yöneltilmiştir.

Verilen cevaplarda (K1, K3, K4, K5, K6, K8, K9, K11, K12, K14, K16) bazı modellerin davranışlarının örnek alınabileceği belirtilmiştir.

K1: Bence örnek alınabilir. Ben de misafirlerime özen gösterdiğim için sunum işlerine dikkat ederim.

K9: Bence herkesin kendi tarzı olmalı. Ama oradan görüp fikir edinen, örnek alan varsa da bir şey diyemem. Sonuçta herkes her şeyi bilmeyebilir. Bir yerden öğrenmek lazım.

K13: Ben evlenme teklifi almamıştım. Programda iki çocukları olan 4 yıllık evli bir geline kocası sürpriz yapıp evlilik teklif etti... O sahneyi eşime gönderdim: eden ediyor, yazdım. 9 gün sonra eşimden başkasının düğününde evlilik teklifi aldım, çifti örnek alıp yapmayabilirdi. Ama o kızın mutluluğunu görüp, benim de mutlu olmamı istemiş. Bu yüzden bence bazı şeyler örnek alınmalı.

İzleyicilerin cevapları incelendiğinde, genellikle yarışmacıların davranışları kurgusal bulunmasına rağmen yarışmacılar, izleyicilerin kendi hayatlarında uygulanabilir davranış kalıpları için rol model olarak kabul görmektedir. Verilen cevaplara göre programda yer alan karakterin davranışından sağlanan fayda örnek alma davranışı için ölçüt olmaktadır. İzleyiciler rol modellerinden ikili ilişkilerinde yarar sağlayabiliyorsa, bir şeyler öğrenebileceklerini düşünebiliyorsa, yaşam kalitelerine iyi yönde etki edecekse (K6), kendi imajına katkı sağlayacaksa ve bir konuda lider olarak (K4) ön ayak olabilecekse taklit etme eğilimi göstermektedir.

5.2.4. Davranışa dönüştürme

Sosyal öğrenme sürecinin üçüncü aşaması davranışa dönüştürmedir (yeniden üretme). İletişim araçları bazen izleyicileri bilgilendirerek, motive ederek ve yönlendirerek davranış

değiştirmeye teşvik etmektedir. Diğer taraftan sosyal olarak aracılı yolla, katılımcıları sosyal ağlara ve topluluk ortamlarına bağlamakta ve sosyal destek sunmaktadır, davranış değişikliklerinin büyük kısmı bu sosyal ortamlarda teşvik edilerek gerçekleşmektedir (Bandura, 2001). Bireyler modelledikleri davranışları önce bilişsel olarak değerlendirmekte kendi değerler süzgecinden geçirerek uygulamaktadır. Katılımcılara izledikleri programdaki ritüellere ilişkin tutumlarını anlamak için “Programda gösterilen ritüeller (sunum, ikram, dekorasyon vb.) sizce gerekli mi? Neden?” ve “Gittiğiniz yerlerde de bu ritüellere dikkat ediyor musunuz?”, davranışa dönüştürüp dönüştürmediklerini öğrenmek için ise “Programı izledikten sonra sunumlar, ikramlar ya da dekorasyon konusunda gördüğünüz bir şeyi kendi yaşıntınızda uyguladınız mı?” soruları yöneltilmiştir.

Katılımcıların çoğu, misafire gösterdiği değeri ikramları ve sunumlarıyla göstermektedir. Bu nedenle programda gördükleri ikram çeşitlerini ve sunum tarzlarını uygulama eğilimlerine girmişlerdir. İkram ve sunum haricinde, kişisel ilgi alanlarına göre değişen davranış kodlarının ön plana çıktığı ve gerçek hayatta davranışa dönüştürüldüğü belirlenmiştir.

K1: Hepsi olmasa da bazı şeyler gerekli. Özellikle biz misafirperver bir milletiz. Misafire önem veririz. O yüzden ikramlar çok önemli.

Bazı katılımcıların dekorasyon konusunda programdan öğrendiklerini gerçek hayatta davranışa dönüştürdüğünü göstermektedir.

K3: Evet, çünkü evimiz bizim yaşam alanımız. O alanı istediğimiz gibi yaşanabilir hale getirmek de bizim görevimiz. Evimize gelenler de yaşam alanımıza dahil olan kişiler. Bu yüzden onlar da bizim için önemli. Onları da düşünmemiz gerekiyor. Ben çeyiz dizerken özellikle çeyiz serme bölümüne dikkat ediyordum. Çeyizde ne olur ne olmaz ne gerekli ne değil? Hani her şeyi not ediyordum. Çeyizimi de ona göre dizdim ve memnunum... Gittiğim yerde bana özel bir şeylerin yapılmasını seviyorum.

K4: Bohem evler görünce özellikle dikkat ediyorum. Bir bölümde duvarının bir bölümünü boyamış bir gelin vardı. Sosyal medya hesaplarından tüm aşamaları paylaştığını söylemişti. Girip baktım, gerçekten kolay görünüyordu. Tarzlarımız da benzediği için ben de yapmak istedim ve yaptım.

K6: ...Evet, televizyon ünitemin yanlarına çitalama işlemi yaptım...

Ancak söz konusu misafir oldukları ev sahibinden beklentiler olduğunda fikir farklılığının olduğu belirlenmiştir. Kadınların misafir gittikleri evlerde ikram ve sunum gibi ritüellere, evin dekorasyonuna dikkat ettiği belirlenirken (K1, K3, ikramlarda K12); bazı katılımcılar gerçek hayatta gittikleri misafirliklerde ya da gündelik hayatta aile ortamında benzer ikramları, sunumları ve dekorasyonu beklemediğini ifade etmiş ve bunun nedenini ekonomik faktörlere (K8, K12, K14, K17), herkesin bilgi ve beceri düzeyindeki farklılığa dayandırarak açıklamıştır.

K8: Hayır olmuyor. Sonuçta herkesin böyle şeylere becerisi olmayabilir.

K12: Beklentim kendim için olmadı ama oğlum için kafamdaki gelinden bir beklentim var. Bazı gelinler karşılamadan tutun, ikramlara kadar tam bir misafirperverlik gösteriyor. Zaten yeni gelinlere misafir çok gider. Evin içinde ne kadar iyiye, kendisi de o kadar iyidir.

K14: ... Beklentiye girmek kültürümüzde ayıptır.

K17: Tabii ki hayır. Bir yere gittiğim zaman benim için önemli olan bana getirilen ikramın bana özel olması, beni düşünülerek yapılması. Hiçbir şey olmasa bile verilen bir bardak suyun güler yüzle getirilmesi. Bence bunlar yeterli.

Sonuç olarak izleyiciler, her ne kadar konuk oldukları ev sahibinden misafir ağırlama ritüellerini bekleme de (kişisel ve ekonomik nedenlere dayandırarak) kendi evine konuk gelen misafirleri ağırlamada televizyon programına benzer davranış tutumlarına sahip olması

ve bu davranış kalıplarını gereklilik olarak görmesi toplumsal cinsiyete dayanan ideal gelin davranışlarını devam etme eğiliminin göstergesi olarak kabul edilebilir.

5.2.5. Pekiştirme ve motivasyon

Motivasyon, bir davranışın sonucunda bireyin elde edeceği olumlu, olumsuz kazanımları ifade etmektedir. Elde edilen kazanç davranışın devamını sağlamada bireyi motive etmektedir. Bu durum farklı şekilde de gerçekleşebilmektedir. Diğer bir ifadeyle davranışların uygulanması sırasında ortaya çıkan motivasyon, sembolik olarak kodlanan davranışın uygulama esnasında farklılaşmasına neden olmaktadır. Programın izleyici üzerinde öğrenmeye etkisi, izleyicilerin kültürel/geleneksel kodlar, kişisel ilgi alanları, öğrenme isteği, demografik özellikler veya duygusal olarak bireysel motivasyonlarına bağlı olarak değişmekte ve bu durum öğrenilen davranışın farklılaşmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda izleyicilerin davranışı devam ettirme ya da davranıştan vaz geçme motivasyonunu öğrenmek amacıyla “Bu programı herhangi bir nedenden dolayı izlemesiniz bile şu ana kadar öğrendiklerinizi kendi hayatınızda uygulamaya devam eder misiniz?” sorusu sorulmuştur. Görüşmeye katılanlar davranışın devam etmesini öğrenmeyle (K1, K3, K4, K5, K6, K8, K16) ya da kişisel faktörlerle (K13, K15) ilişkilendirilmektedir.

K1: İkramlar, sunumlar gibi bazı şeyler hayat stilim haline geldi. Onları uygulamaya devam ederim. Onun dışındakiler de zaten gündelik işlerimiz.

K3: Öğrendiğim bir şeyi daha önce yapmışsam sonra da yapmaya devam ederim.

K13: Sunumlar konusunda devam ederim. Çünkü sunum yapmasını seviyorum.

K15: Hoşuma gitmişse ederim.

Bazı katılımcılar ise öğrenilmiş davranışı devam ettirmeyeceği yönünde fikir bildirmiştir, bu durumu bir televizyon programı olması yani tasarımıından çekimine kadar izleyiciyi eğlendirmeye yönelik amaçla tasarlanmış olmasıyla ilişkilendirerek açıklamaktadır (K2, K7, K9, K10, K11, K14, K17).

K9: Programdan dolayı hayatımda uygulamaya başladığım herhangi bir davranış olmadı. Bu yüzden hayır.

K17: Denk gelip, gördüğüm kadarıyla programda yalnızca kadın değeri düşürülüyor. O programdan bir şey öğrenip, hayatımda devam ettirmem.

5.2.6. İzleyicilerin toplumsal cinsiyet tutumları-beklentiler

Medya ve toplum etkileşimi televizyon programlarına yansıtılarak bir taraftan toplumsal cinsiyet kalıpları abartılarak şova dönüşmekte bir taraftan da içselleştirilmiş izleyici tutumları ile örtüşmektedir. Bu döngü öğrenilmiş davranış için modele öykünme ile pekiştirilmektedir. Bu bağlamda çalışmada son olarak izleyicilerin programın toplumsal cinsiyete yönelik “Programda yer alan sembolik modellerin domestik rolleri yansıtış biçimini nasıl değerlendiriyorsunuz?” ve “Programdaki gelin adaylarının, ev içi rollerini izledikten sonra kendi yaşamınızda veya aile yapınızda farklı beklentiler veya düşünceler oluşturdunuz mu?” soruları sorulmuştur. Görüşmeye katılanlar, program içeriğinde toplumsal cinsiyete yönelik içeriklerin gerçek hayattakiyle benzerlik gösterdiğini belirtmiştir. İzleyiciler (K1, K3, K11) program formatını eleştirse de içeriğin kendi hayatındaki toplumsal kabullerle benzerlik taşıdığını ifade etmektedir.

K1: ... Kendi hayatımda da böyle. Misafir gelecekse tüm hazırlıkları yaparım. Eşim çalışır. Misafirlerden yarım saat önce işten gelir. Misafirlerle hep ben ilgilenirim.

K3: Programın amacı bu zaten. Gelinler kendilerini karşılamada, ikramda evin dizaynında göstermeye çalışıyor. Normalde de bir gelin için bu böyledir. Hatta yeni gelin evine ziyarete ilk gidildiğinde biz de her şeye dikkat ediyoruz.

K11: Ev deyince akla kadın geliyor. Boşa dememişler yuvayı dişi kuş kurar diye. Eşlerimiz genelde çalışıyor. Evle ilgili şeylerde de kadının ön planda olması çok normal. Ben şahsen eşimden eve gelince yemeğe, temizliğe yardımcı olmasını beklemem.

Diğer taraftan gündelik hayatın benzerliğine rağmen birtakım beklentiler içinde olduklarını belirten katılımcılar ideal aile ve gelin algısını ortaya koymakta ve mevcut toplumsal cinsiyet kalıplarını yıkmak istemektedir.

K14: Hayat gibi evde de ortak bir dayanışma olmalı. Benim kendi eşimden beklentim de o yönde. Sağ olsun beklentilerimi de karşılıyor.

K10: Gelinler sadece hamaratlılarıyla ön planda. Bu çok yanlış bence. Sanki bu tarz işler sadece kadının görevi gibiymiş gösteriyorlar. Halbuki hayat müşterek.

K16: Ben programdaki gelinleri izledikten sonra neden her şeyi bizden bekliyorlar diye bir sorgulamadım değil. Sonra eşimle bunun üzerinde konuştum ve en azından haftanın bir gününde kendisinin ev işlerine yardımcı olmasını istedim. Ama eşim ben zaten sabahdan akşama kadar eşek gibi çalışıyorum bir de karı gibi ev işi mi yapacağım dedi. Sesimi çıkartamadım.

Katılımcı cevapları değerlendirildiğinde, izleyiciler programı izlerken kadınlara bu kadar domestik bir rol yüklenmesini yanlış bulmakta hatta kendi hayatında eşleriyle rol dağılımı mücadelesine girmekte ancak bu mücadelede başarı gösteremeyen kadınlar seslerinin çıkarmadan toplumsal rollerine uygun yaşamayı tercih etmektedir. İş bölümü talebine karşılık, eşlerinden olumsuz tepki alıp sindirilmesi ataerkil bir toplumda egemen görülen gücün erkek olarak devam ettirildiğinin kadınların ise toplumsal hayatta bu güç karşısında sindirildiğinin bir göstergesidir. Bu bağlamda, programın kültürel/geleneksel cinsiyet kodlarını, toplumun genel yapısına uygun olarak sunduğu ve izleyiciler tarafından da içselleştirilen bu rollerin herkes tarafından kabul edilen modeller olarak ön plana çıktığı söylenebilir. Programda yer alan kadın temsilleri ile izleyiciler arasındaki sosyal kimlik benzerlikleri, izleyicilerin cinsiyet rollerine dair tutumlarının pekiştirilmesinde katkısı olduğu görülmektedir.

Sonuç

Bu çalışma, cinsiyet rollerinin toplumsal normlar etrafında nasıl şekillendiğini ve bireylerin öğrenme süreçlerinde bu normların nasıl öğretildiğini ve pekiştirildiğini incelemektedir. Cinsiyet rolleri, toplumların beklentileri ve kültürleri etrafında şekillenen bir olgudur. Erkeğin üstünlüğünü benimseyen sosyal hiyerarşik yapılar, kadınları “alt grup” olarak konumlandırarak cinsiyet eşitsizliğini destekleyecek roller sunmaktadır. Yine, toplum içerisinde cinsler arasındaki biyolojik farklılıklara dayanan algılar da cinsiyet eşitsizliğini pekiştirmektedir. Bu bağlamda, kadınlar toplumsal olarak üst tabakada yer alan erkekler tarafından korunmaya muhtaç, yalnızca eş ve anne olabilen bireyler olarak görülmektedir. Bu durum, kadınları özel alanla sınırlandırarak onlara domestik roller yüklemektedir.

Bireylerin temel hak ve özgürlüklerinden biri olan cinsiyet eşitliği hakkı, çağımızın en büyük toplumsal problemlerinden biri olmaya devam etmektedir. Özellikle, ataerkilliğin içselleştirildiği ve hiyerarşide erkeği üstün kılan toplumlarda kültürel/geleneksel kodlara göre şekillenen roller, kadınların dezavantajlı bir grup içerisinde yer almasına neden olmaktadır. Kadınların toplum içerisinde özel alanla sınırlı bir role sahip olması, cinsiyet eşitliğini savunan bazı feminist düşünürler tarafından eleştirilmiş ve bir mücadele alanı haline gelmiştir. Zaman içerisinde bazı mücadeleler karşılık bulsa da günümüzde cinsiyet eşitliğinin hayatın her alanında sağlanması mümkün görünmemekle birlikte, bu süreçte bireylerin cinsiyet rollerine dair algılarını şekillendiren uyarıların yeniden düzenlenmesi önemli bir unsurdur. Bireylerin öğrenme süreçlerinde etkileşim kurdukları aile, çevre ve medya gibi uyarılar; cinsiyet eşitliği temelinde eğitim, sosyal kampanyalar, bilinçlendirme veya farkındalık çalışmaları gibi unsurlarla desteklenerek, topluma yeni bir yön kazandırılmalıdır.

Çalışmanın genel olarak sunduğu çerçeve, medyanın öğretici bir unsur olarak toplumsal cinsiyet rollerinin öğrenilmesine katkı sağladığıdır. Medyada sunulan içeriklerde yer alan toplumsal cinsiyet rollerinin toplum geneline hâkim olan kanılarla benzerlik taşıması, medyanın bu süreçte bir pekiştirici rolü üstlendiğinin göstergesidir. Bununla birlikte asıl problem, medyanın cinsiyet eşitsizliği gibi toplumsal bir sorunu normalmiş gibi gösteren program içeriklerine sahip olmasıdır. Program içerikleri, her ne kadar toplumun geleneklerinden beslenerek oluşturulsa da özellikle cinsiyet eşitliği gibi önemli toplumsal konularda medyanın eşitlikçi bir yaklaşım benimseyerek yeniden içerik üretmesi ve izleyicilere bu içerikleri sunması gerekmektedir. Yine kadın merkezli medya içeriklerinde, kadının güçlendirilmesine dair söylemlerin artırılması ve medya içeriklerine eşitlikçi bir yön verilmesi gerekmektedir.

Bu çalışma yalnızca programın izleyicileri (17 izleyici) ile sınırlandırılmıştır. Araştırma sonuçları nitel araştırmaların taşıdığı sınırlılıklara sahiptir, genellenemez niteliktedir. Demografik değişkenlerin (yaş, meslek, eğitim düzeyi) katılımcıların tutumlarındaki farklılığa etkisi araştırma dışı bırakılmıştır. Bu nedenle, benzer konuda araştırma yapacak araştırmacıların çalışmalarında örneklem sayısını arttırması, medyanın sosyal öğrenme aracı olarak toplumsal cinsiyet rollerinin öğrenilmesinde katılımcıların demografik özelliklerinin de bir değişken olarak araştırma sürecine dahil etmesi ve konuyu farklı bir araştırma yöntemiyle daha derinlemesine incelemesi önerilmektedir.

Kaynakça

- Acar Şentürk, Z. & Barıtcı, F. (2018). Sembolik etkileşimcilik ve Erving Goffman'ın benlik sunumu. B. Ayhan (Ed.), *İletişim sosyolojisi* (s. 339-358) içinde. Konya: Literatürk Academia Yayınları.
- Ateş, K. H. & Çalışkan, B. (2023). Sosyal öğrenme kuramıyla öğrenmenin ilkokulda kullanılması. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 16(94), 1-24.
- Aydın, G. (2019). Kitle kültürü ve televizyon: "Gelin Evi" örneği. *Journal of Social Sciences*, (26), 129-151.
- Ayhan, B. (2020). Social cognitive theory. H. Aktaş ve G. Şimşek (Eds.), In *Consumer behavior models* (p. 139-152). Berlin: Peterlang.
- Bandura, A. (1977). Social learning theory. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall.
- Erişim adresi (05 04 2024):
<https://archive.org/details/sociallearningth0000band/mode/2up>
- Bandura, A. (1989). Social cognitive theory. R. Vasta (Ed.), In *Six theories of child development* (p. 1-85). Greenwich, CT: JAI Press.
- Bandura, A. (2001). Social cognitive theory of mass communication. *Media Psychology*, 3(3), 265-299.
- Bandura, A. (2002). Social cognitive theory in cultural context. *Applied Psychology: An International Review*, 51(2), 269-290.
- Bandura, A. (2006). Autobiography. M.G. Lindzey, & W.M. Runyan (Ed.), In *A history of psychology in autobiography* (p. 43-75). Washington, DC: American Psychological Association.
- Bond, B. J. & Drogos, K. L. (2014). Sex on the shore: wishful identification and parasocial relationships as mediators in the relationship between jersey shore exposure and emerging adults' sexual attitudes and behaviors. *Media Psychology*, 17(1), 102-126.
- Butler, J. (2019). *Cinsiyet belası: Feminizm ve kimliğin altüst edilmesi* (B. Ertürk, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Can, A. & Gümüş, B. (2024). Toplumsal cinsiyet rollerinin medyadaki sembolik şiddeti: gelin evi örneği. *Kritik İletişim Çalışmaları Dergisi*, 6(1), 29-50.

- Çelebi, E. (2022). Medyanın toplumsal cinsiyet rolleri üzerinde etkisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(82), 822-829.
- Connell, R. W. (1998). *Toplumsal cinsiyet ve iktidar – Toplum, kişi ve cinsel politika* (C. Soydemir, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Çimen, K. L. (2019). Eğitim fakültesi öğrencilerinin rol model tercihleri. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(1), 88-110.
- Çopuroğlu, M. (2022). Gündüz kuşağı programları bağlamında kadın güçlenmesini yeniden düşünmek: gelin evi örneği. *Medya ve Kültürel Çalışmalar Dergisi*, 4(2), 70-85.
- Deniz, B. Y. (2022). Sosyal öğrenme teorisi ekseninde kadına yönelik şiddete ilişkin görüşler: beyaz yakalı örneği (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Doğan, B. & Oral, S. (2020). Toplumsal gerçekliğin inşasında etnometodoloji ve sembolik etkileşimcilik kuramlarının etkisini kavramak. *Hafıza Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 39-50.
- Donovan, J. (2019). *Feminist teori* (A. Bora, M. Ağdut Gevrek, & F. Sayılan, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dökmen, Y. Z. (2010). *Toplumsal cinsiyet: Sosyal psikolojik açıklamalar*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ersoy, E. (2009). Cinsiyet kültürü içerisinde kadın ve erkek kimliği (Malatya örneği). *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(2), 209-230.
- Fidan, F. (2000). Kapitalizmin gelişme sürecinde kadının çok yönlü konumu (Medya örneği). *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, (1), 117-133.
- Firestone, S. (1979). *Cinselliğin diyalektiği* (Y. Saman, Çev.). İstanbul: Payel Yayınevi.
- Fulcher, J. & Scott, J. (2003). *Sociology*. New York: Oxford University Press.
- Gelin Evi Youtube Kanalı (2024). Aslı Hünel ile Gelin Evi. Erişim adresi (30 04 2024): <https://www.youtube.com/watch?v=RbA4rlDVLls>
- Gök, A. F. & İl, S. (2017). Evli kadın ve erkeklerin toplumsal cinsiyet rolleriyle ilgili algılarının aile işlevlerine yansımaları. *Journal Of International Social Research*, 10(54), 523-533.
- Güleç, C. (2015). Thorstein Veblen ve gösterişçi tüketim kavramı. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(38), 62-82.
- Gürbüz, S. & Şahin, F. (2016). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri: Felsefe-yöntem-analiz*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Güngör, N. (2018). *İletişim: Kuramlar, yaklaşımlar*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Güvendi, N. E. (2023). Toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında Türk kültüründe kadın: Kuramsal bir tartışma. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 27 (3), 551-564.
- Ilgın, H. Ö. & Kardaş, M. (2023). Women's programs from the perspective of conspicuous consumption: A study on Gelin Evi (Bridal House) audiences. *Akdeniz İletişim Dergisi*, (40), 74-92.
- Irigaray, L. (2006). *Beden sen biz* (S. Büyükdüvenci & N. Tural, Çev.). İstanbul: İmge Yayınevi.
- Karataş, Z. (2015). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 62-80.
- Katz, E. & Girolametto, L. (2013). Peer-Mediated intervention for preschoolers with asd implemented in early childhood education settings. *Topics in Early Childhood Special Education*, 33(3), 133-143.
- Kılıç, S. & Akbayır, A. (2023). Postmodern bireyin temsili: "The Witcher" dizi örneği. *Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi*, (11), 262-289.
- Kozak, M. (2015). *Bilimsel araştırma: Tasarım, yazım ve yayın teknikleri*. Ankara: Detay Yayıncılık.

- Mitchel, J. & Oakley, A. (1984). *Kadın ve eşitlik* (F. Berktaş, Çev.). Ankara: Kaynak Yayınları.
- Postman, N. (2010). *Televizyon öldüren eğlence* (O. Akınhay, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Öziç, M. Z. (2022). Geleneksel kültür yapısının tele gerçeklik türü ile sürdürülmesi: Gelin Evi örneği (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Sakallı, N. (2016). *Sosyal etkiler: Kim kimi nasıl etkiler?* İstanbul: İmge Kitabevi.
- Saydam, A. (2012). *İletişimin akıl ve gönül penceresi: Algılama yönetimi*. İstanbul: Remzi Yayınları.
- Show TV. (2024). Gelin Evi programı. Erişim adresi (30 04 2024): <https://www.showtv.com.tr/programlar/tanitim/gelin-evi/1552>
- Şahin, M. (2019). Kültür aktarımında toplumsal cinsiyetin rolü. *Akademik Hassasiyetler Dergisi*, 6(11), 233-249.
- Şenol, D. & Erdem, S. (2019). Toplumsal cinsiyet. M. Talas & Ö. G. Çatlı (Ed.), *Kültürel antropoloji* (s. 221-230) içinde. İstanbul: Lisans Yayıncılık.
- Tatlıoğlu, S. S. (2021). Öğrenmeye sosyal-bilişsel bir bakış: Albert Bandura. *Sosyoloji Notları Dergisi*, 5(1), 15-30.
- Tekin, M. (2011). Feminizmin Kadın Algısında Beden İmgesi ve Din. K. Canatan (Ed.), *Beden sosyolojisi* (s. 523-537) içinde. İstanbul: Açılım Kitap Yayınları.
- Tıkıroğlu, Ç. (2019). Tipik gelişen çocukların oyun etkinlikleri sırasında akran aracılı uygulamaları kullanmalarının tipik gelişen ve otizmli çocukların sosyal etkileşim davranışları üzerindeki etkileri (Yayımlanmış doktora tezi). Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Ünal, A. (2024). Sınıf öğretmenlerinin pandemi döneminde yaşanan öğrenme kayıplarına ilişkin görüş ve önerileri (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Varol, S. F. (2014). Medyada yer alan temsillerin kimlik edinme sürecindeki rolü. *The Journal Of Academic Social Science Studies*, (26), 301-313.
- Williams, R. (1993). *Kültür* (E. Başer, Çev.). Ankara: İletişim Yayınları.
- Yazgan, M. A. (2024). Aile içi ilişkilerde güç mesafesi-sosyal kimlik ve sosyal baskınlık: “yalı çapkını” dizisi üzerinden analiz. *Marmara Üniversitesi Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 45-62.
- Yazıcıoğlu, B. (2019). Gündüz kuşağı televizyon programlarının 'toplumsal cinsiyet' bağlamında analizi: Gelin Evi programı üzerine nitel bir izleyici araştırması (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Yılmaz, Ç. (2021). Geleneksel gelin algısının medyadaki temsili ve dönüşümü: “Gelin Evi” örneği. *Medya ve Kültürel Çalışmalar Dergisi*, 3(2), 64-77.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Araştırmacıların Katkı Oranı: (Birden fazla yazarlı makaleler için)

1. Yazar: % 50

2. Yazar: % 50

Çatışma Beyanı: “Toplumsal cinsiyet ve bir sosyal öğrenme aracı olarak televizyon programları: İzleyiciler üzerine bir inceleme” başlıklı makalemizle ilgili olarak herhangi bir kurum, kuruluş veya kişiyle mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması söz konusu değildir.

Erken Cumhuriyet döneminde *Cumhuriyet* gazetesi: Dış politik gelişmeler üzerinden ulus devlet inşası

Ömer Faruk Yücel*

Öz

İmparatorluklar döneminin bitişi ve ardından milletler devrinin başlangıcı gibi küresel dünya düzenini değiştiren büyük olaylar, genellikle modernleşme süreciyle anılan siyasî, sosyal ve teknolojik gelişmelerin etkisiyle gerçekleşmiştir. Ulus devlet kavramı, liberal demokrasilerin hüküm sürdüğü modern ulusal yapının yerine kullanılmaktadır. Peki ulus devlet, hangi özellikleriyle varlığını sürdürmektedir? Ulus devlet olmak ulusu inşa etmek veya vatandaşlarına millî kimlik inşa etmek için yeterli midir? Ulus devletin ve millî kimliğin inşası çeşitli anlatı teknikleriyle gerçekleştirilmektedir. Ulus devlet olabilmek için anlatı tekniklerini farklı şekillerde kullanarak kitlelere ulaşabilen ve toplumsal hafızayı sürdürmek suretiyle millî kimliği vücuda getiren kitle iletişim araçları, son derece önemli ve etkilidir. Bu çalışmada, kurucu iradenin teşvikiyle kurulan *Cumhuriyet* gazetesinin yeni bir ulus devlet olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin henüz ilk yıllarda karşılaştığı dış politik gelişmeler karşısındaki tutumu incelenmiştir. Misak-ı Milli hedefleri ve millî güvenliği ilgilendiren Musul meselesi, İtalyan Tahşidatı ve güney sınırları meselesi gibi konularda üretilen haber ve köşe yazıları, yorumlayıcı içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Çalışmanın amacı medya yoluyla ulus devlet inşasının nasıl gerçekleştirildiğini tespit etmektir. Erken Cumhuriyet döneminde üretilen içerikler, *Cumhuriyet* gazetesinin olduğu kadar devrin hükümetinin de görüşlerini yansıtmaktadır. *Cumhuriyet* gazetesinin dış politik gelişmeler karşısındaki tutumu ile dönemin iktidarının bakış açısı arasında benzerlik olduğu görülmektedir. *Cumhuriyet* gazetesi, Misak-ı Milli hedefleri kapsamında “öteki” kavramını üretirken “biz” yani Türk millî kimliğini tanımlamış, “genç” ve “yeni” sıfatları ile Türkiye Cumhuriyeti'ni dünyanın diğer ülkeleriyle eşit, modern bir ulus-devlet olarak yansıtmıştır.

Anahtar kelimeler: Ulus devlet, medya, millî kimlik, bellek, Cumhuriyet gazetesi

Cumhuriyet newspaper in the early Republican Period: Nation state construction through foreign policy developments

Abstract

Major events that changed the global world order, such as the end of empires' era and the beginning nations' era, occurred under the influence of political, social and technological developments generally associated with the modernization process. Nation state is used instead of the modern national structure in liberal democracies. So, with what characteristics does the nation state continue its existence? Is being a nation-state enough to build a nation or establish a national identity for its citizens? The construction of the nation state and national identity is carried through various narrative techniques. Mass media can reach the masses by using narrative techniques in different ways to become a nation state and create national identity by maintaining collective memory are extremely important and effective. In this study, the attitude of the *Cumhuriyet* newspaper established with founding will's encouragement, as a new nation-state, was examined by the Republic of Türkiye's foreign political developments in the first years. News and columns published on topics such as the Mosul issue, the Italian military buildup and the southern border issue concerning the National Pact goals and national security, were examined using the interpretative content analysis method. The aim of the study is to determine how nation-state construction is executed through the media. The contents produced in the early Republican period reflects the views of that period's government as well as *Cumhuriyet* newspaper. There is a similarity between *Cumhuriyet* newspaper's attitude against foreign political developments and the perspective of the period's

* Dr.Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi, İletişim Fakültesi, e-posta: omerfarukyucel4@gmail.com, ORCID-id: 0000-0002-3035-004X

power. *Cumhuriyet* newspaper, within the scope of the National Pact goals, produced “the other” concept and describe “we” that is Turkish national identity, and reflected the with the words “young” and “new” Republic of Türkiye as a modern nation-state with equal to other countries of the world.

Keywords: Nation state, media, national identity, memory, Cumhuriyet newspaper

Giriş

Yirminci yüzyıl, imparatorlukların parçalandığı ve ulus devletlerin kurulduğu bir dönem olarak tarihe geçmiştir. Dünya savaşları ile iyiden iyiye çözülmeye başlayan imparatorluklardan kalan bakiyeler, dil, kültür ve toprak gibi müşterek unsurlarda birleşerek ulus devletleri kurmuşlardır.

Ulus devletlerin kuruluşunda çeşitli görüşler ortaya atılmışsa da özellikle iki temel fikrin ulus-devlet kavramını açıklamak bakımından önemli olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki ulus devlet yapısının toplumların iktisadî dönüşümlerinin bir sonucu olarak ortaya çıktığını ileri sürmektedir ki modernleşme süreciyle de doğrudan ilişkilidir. Zira Batı’da Rönesans ve Reform hareketlerinin başlattığı ve ardından Sanayi Devrimi’yle ivme kazanan modernleşme süreci, beraberinde kentleşme olgusunu ve ortak paydalarda buluşan –buluşmak zorunda olan- kitleleri ortaya çıkarmıştır. Bu görüş, ulus devletlerin temeli olan millî birliğin kurulmasında toplumsal, teknolojik ve ekonomik dönüşümü etkili görmektedir. Gellner (2018) tarım toplumunda birbirinden bağımsız olarak yaşayan toplumların kültürel birliği sağlayamadığını fakat sanayi toplumuyla birlikte kentleşme, iktisadî gelişme ve teknolojik dönüşümün millî kültürü ve birliği temin ettiğini vurgulamaktadır.

İkinci temel düşünce ise ulusların inşasında etnik kökenin tarihî süreçte oynadığı role yapılan vurgudur. Smith (1991) Gellner’den farklı olarak devletin oluşumunda tarihî etnik bağın önemine vurgu yapmaktadır. Millet içindeki topluluklar, etnik kökenlerine mündemiç olan kültürel bağdan aldıkları güçle söz konusu değişimin mimarı olabilmişlerdir.

Smith gibi Armstrong da etnik bağların milletlerin oluşumunda önemli bir etkisi olduğunu belirtmekte; fakat Fredrik Barth’ın katkısıyla elverişli olduğunu düşündüğü etnisitenin grup üyelerinin algılamalarına göre değişebileceği görüşünden hareketle sembol ve mitlerle kendini belli eden kolektif kimlik farklılıklarına odaklanmanın etnik grupları tanımlayıcı olduğunu ifade etmektedir (Özkırımlı, 2009, s. 213-215).

Öte yandan Anderson (2020), dinî cemaatlerin ulus olma fikrini inşa etmede etkili olduğunu belirtmiştir. Anderson’a göre bağımsız toplulukların millet olma fikrinde birleşmelerinde din, dil ve kültür gibi ortak kültürel kodlar vardır. Modern anlamda ulus, aynı zaman diliminde yaşayan milyonlarca insanın “eşzamanlı” bir şekilde aynı yaşam pratiklerinden geçtiğine inanmasıyla kurulmuştur (Anderson, 2020, s. 27-45).

Hobsbawm (1995, s. 24), millet mefhumunu tanımlayıcı çalışmaların kesin bir sonucu olmadığını belirterek milletin modern anlamda toprak esasına dayanan bir topluluk ile ilişkilendirildiği müddetçe anlamlı olduğunu vurgulamış, esasen milletin milliyetçilik ideolojisinin bir icadı olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda Hobsbawm ve Ranger’a göre (2006, s. 17); modern döneme ait olan ve ‘icat edilmiş gelenekler’ olarak ulus kavramı ve onunla bağlantılı olan milliyetçilik, ulusal semboller ve tarih ile ilgili fenomenlerle ilişkili bir toplum mühendisliğine dayanmaktadır. Hobsbawm’ın millet tanımıyla Anderson’un hayali cemaat dediği millet fikri birbirine yaklaşır. Zira her ikisi de birliği oluşturan düşüncenin ideolojik bir inşa süreci olduğu fikrinde birleşmektedir.

Ulus devlet yapıları içerisinde milliyetçiliğin yeniden üretilmesinde medyanın oynadığı rol son derece etkilidir (Durur, 2011). Zira medya, milletleri belli fikirlerin etrafında toplayan, onlara belirli idealleri aşıl原因an, hatta bu ideallerin kutsal olduğunu bildiren eğitici, kültür kazandırıcı ve bilgilendirici etkilere sahiptir. 20. yüzyılın başında en etkili kitle iletişim araçları gazete ve dergilerdir. Bu çalışma, ulus devlet olmanın gerekliliklerinin gazetecilik faaliyeti yoluyla nasıl aktarıldığını ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu çerçevede

Cumhuriyet'in kuruluşundan hemen sonra kurulan *Cumhuriyet* gazetesinin ulus devlet olma bilincini geliştirmek için dış politik gelişmelere bakışı tespit edilerek değerlendirilmiştir.

Çalışmanın amacı, ulus devletlerin temel dayanağı olan milliyetçiliğin gazetecilik yoluyla her gün yenilenen bir ideoloji olduğu savından hareketle kurucu iktidarın sözcüsü konumunda olan *Cumhuriyet* gazetesinin Misak-ı Milli ve millî güvenlik hedeflerini merkeze alarak ulus-devlet inşasını nasıl gerçekleştirdiğini ortaya koymaktır. Bu doğrultuda çalışmanın araştırma soruları şu şekilde belirlenmiştir:

1- *Cumhuriyet* gazetesi ulus-devlet inşasını hangi olaylar üzerinden gerçekleştirmiştir?

2- *Cumhuriyet* gazetesi, erken Cumhuriyet döneminde dış politik gelişmeleri nasıl bir tutumla ele almıştır?

3- İncelenen dönemde gazetenin yayın politikası ile Cumhuriyet'in kurucu siyasi kadrosu arasındaki politik uzlaşma noktaları nelerdir?

Bu sorulara cevap verebilmek için *Cumhuriyet* gazetesinin yayın hayatına başladığı 7 Mayıs 1924 tarihinden itibaren 60 gün boyunca yayınlanan ve dış politik gelişmeleri konu edinen içerikler ulus devlet inşası çerçevesinde analiz edilmiştir. Bu sürenin seçilmesinin sebebi söz konusu dış politik gelişmelerin, Misak-ı Milli sınırlarını ilgilendiren olayların geçtiği bir dönemi kapsamasıdır. Bu dönemde Musul meselesi başta olmak üzere güvenliğinin tesis edilmesinde olduğu kadar ulusun bölünmez bütünlüğü açısından önem arz eden dış politik gelişmelere ilişkin görüş ve düşünceler, nasıl bir kamuoyunun oluşturulmak istendiğini anlamak bakımından son derece önem arz etmektedir. Bizzat Mustafa Kemal Atatürk'ün isteğiyle kurulan *Cumhuriyet* gazetesi üzerinden söz konusu gelişmelerin okunması, gazetenin yayın anlayışı kadar Cumhuriyet'in ilk yıllarında izlenen politikaların niteliğini gözlemlemek bakımından da önemlidir.

1. Ulus inşasında sürükleyici güç: Toplumsal hafıza

Bellek, insanın içinde doğup yetiştiği çevreyle ilişkili olduğu için bellekle ilgili çalışmalar, toplumsal bellek kavramına ayrı bir önem atfedildiğini göstermektedir (Kocabaş, 2020, s. 61). Bu yüzden toplumsal hafıza ile ulusun inşa edilmesi arasında da güçlü bir bağ söz konusudur. Ulus-devleti inşa etmeden önce ulus inşasının şekillendirilmesi ve bunun toplumsal hafızaya aktarılması son derece önemlidir.

Halbwachs tarafından ortaya atılan toplumsal bellek (hafıza) kavramı, bireylerin çevre etkisinden bağımsız müstakil bireysel bellekleri olamayacağı, bunun yerine sosyal bir çevrede yetiştikleri için toplumsal iletişim ve etkileşimin sonucunda oluşturdukları ortak hafıza şeklinde tanımlanabilmektedir (Assman, 2015, s. 44). Bu tanımdan hareketle Assman, hatırlama figürleri kavramını üretmiş ve toplumsal belleğin üç temel özellik (zaman ve mekâna bağlılık, gruba bağlılık, tarihin yeniden kurulması) yoluyla inşa edilebildiğini vurgulamıştır (Assman, 2015, s. 46-50).

Assman (2015) toplumsal hafızanın toplumun ortak değerleriyle yüklü uygulamaları sonucunda hatırlamanın gerçekleştiğini belirtmiş, bu tespitini ise şu şekilde açıklamıştır: “Toplumsal belleğin zaman ve mekân kavramları, söz konusu grubun duygusal ve değerlerle yüklü yaşam bağlamı içindeki iletişim biçimleri ile oluşur. Bunlar toplumsal belleğin içinde, bir grubun öz imgesi ve hedefleri için anlamlı ve duygu dolu bir vatan ve yaşamöyküsü olarak ortaya çıkar” (Assman, 2015, s. 48).

Toplumsal hafıza, bir gruba veya topluma olan aidiyetin etkileriyle şekillenmektedir. Connerton (2014) *Toplumlar Nasıl Anımsar?* isimli eserinde bireylerin anılarını toplumun çevrelediği unsurlar yoluyla korunduğunu belirtmiş ve şunları söylemiştir:

Anılarımızı, bizi kuşatan maddeler ortamına bağlayarak koruruz. Onları canlandırmak istersek, ilgimizi toplumsal uzamlara yöneltmemiz gerekir; içinde yaşadığımız, adımlarımızla ikide bir üzerinden geçtiğimiz, her zaman girebildiğimiz, her an kafamızda canlandırıp kurabildiğimiz

uzamlarımıza yöneliriz. Anılarımız, grubun zihinsel ve maddi uzamlarına yerleştirilmiş durumdadır. (Connerton, 2014, s. 67)

Traverso (2009), *Geçmişî Kullanma Kılavuzu* isimli eserinde tarihi doğuran belleğin zamanla tarihin bir alanı hâline dönüştüğünü belirtmektedir. Tarih, bugünden geçmişî ve belleği değerlendirdiği için toplumsal hafızayı oluşturur ve bellekler de toplumsal hafıza tarafından yapılandırılır. Bu tespitten yola çıkarak resmî bellek ile güçlü bellek kavramlarını üreten Traverso (2009, s. 44) kurumların ve devletlerin resmî bellekleri desteklediğini ifade ederek bu belleklerin gücüne bağlı olarak kabul edilebilirliğini ve görünürliğini arttırabileceğini belirtmiştir.

Toplumsal hafıza belirli bir grubun, büyük ölçekte bir ulusun müşterek biçimde sahip olduğu unsurlardan meydana geldiği için o grubun kimliğini de inşa etmektedir. Millî kimlik, bir ulusa ait kimliklerin “öteki” ile mücadelesi yoluyla inşa edilir; başka bir deyişle ötekiyle eşit haklara ulaşmak ve kendi kimliğinin tanınması için uğraşır (Türkoğlu, 2010, s. 214). Bu uğraşı, esasında grup üyelerine anlatılar yoluyla aktarılır ve toplumsal hafıza böylelikle pekiştirilmiş olur.

Toplumun zihinsel üretim faaliyetinde önemli bir rol üstlenen kitle iletişim araçları, toplumsal hafızanın oluşturulmasında önemli bir etkiye sahiptir (Diken Yücel ve Yücel, 2024). Dolayısıyla medya yoluyla toplumsal hafızanın belirli yönlerde inşa edilebilmesinin mümkün olabileceği savı, son derece güçlüdür.

2. Ulus devletin ve millî kimliğin inşasında medyanın etkileri

İnsanın maddî ve manevî ihtiyaçlarını gidermek amacıyla kendini ifade etme ve belirli bir gruba veya ideolojiye olan bağlılığını belirtme çabası, ona toplumsal hafızanın etkileriyle bir kimlik kazandırır. Esasında bu durum, insanın çevresinden bağımsız yaşayamadığının bir göstergesidir. Ulus devletler ve millî kimlikler de toplumsal hafıza yoluyla –ki bu hafıza muhtelif güçler tarafından yapılandırılabilir– inşa edilirler. Bu inşa sürecinde en etkili kavram ise anlatıdır. Burada kast edilen anlatı her türlü ifade aracına işaret edebilecek ürünlerdir. Mesela sinema filmi, roman, hikâye, müzik, makale, fotoğraf vb. her türlü ifade mahsulü, birer anlatıdır ve aynı zamanda toplumsal hafızayı inşa edebilecek bir niteliğe sahiptir.

Geçmişe bugünden bakmayı bir inşa süreci olarak değerlendiren Sarlo (2012), anlatının birey denetiminin dışında gerçekleşen bir toplum algılamasına yol açtığını belirtmektedir. Sarlo’nun şu ifadeleri anlatının toplumsal hafıza ve ulus devlet inşası sürecindeki etkisini anlamak bakımından önemlidir: “Geçmişte yaşanan zaman yok edilemediği, insanı kâh esir alan kâh azat eden acımasız bir takipçi olduğu için, geçmişin şimdiki zamana yaptığı akınlar ancak anlatı yöntemleri –ve bu yöntemler sayesinde anlamlı ve yorumlanabilir bir sürekliliği görünür kılan bir ideoloji- aracılığıyla örgütlendiği ölçüde anlaşılabilir” (Sarlo, 2012, s. 11-12).

Ulus devlet yapıları modernist bakış açısıyla değerlendirildiğinde liberal demokratik sistemlerdir. Peki ulus devlet içinde yaşayan insanlar, sahip oldukları farklılıklara rağmen ulusa olan aidiyetini, başka deyişle millî kimliğe sahip oldukları bilincini nasıl edinecekler? Greenfeld ve Eastwood (2007, s. 257-263) millî kimliğin dünyada ulusların her ferdine eşit ve liyakate dayalı şekilde yaklaşacağı dünya-imajı kavramsallaştırmasıyla temel bulduğunu; milliyetçiliğin temel politik uygulaması olan devletin¹ de modern ve demokratik sistemlerde halkın kendi kendisini yönetme gücüyle pekiştirildiğini belirtmektedirler.

¹ Yazarlar burada devleti Weber’in “meşru şiddet tekeli elinde bulunduran aygıt” şeklindeki tanımlamasıyla ele almakta ve tam anlamıyla modern zamanlarda devletin gelişimine ulaşmış olduğu fikrini takip etmektedirler. Zira bu fikir devleti yönetenler dahil herkesten bağımsız soyut düzeyde algılanması gereken bir aygıttır (Greenfeld ve Eastwood, 2007, s. 260-261).

Toplumsal hafızayı mütemediyen yenileyen kitle iletişim araçları, millî kültürü inşa ederken insanlara ulus devlet yapısında yaşadıklarını ve bir millî bir kimliğe sahip olduklarını öğreten sembolik bir köprü işlevi görürler. Dolayısıyla medya, ulus devletin inşasında son derece önemli bir etkiye sahiptir.

Gerbner, iletişim ve medyanın etkisini *cultivation* (yetiştirme) kavramıyla açıklamaktadır. Gerbner'e göre (2014, s. 271); medya içerikleri insanların münferit eylemlerine değil toplu olarak gerçekleştirdikleri eylemlere (ortak toplumsal meseleler, bakış açıları gibi) dair içerik göstergeleri üretmek suretiyle kültürel bir etkide bulunur. Bu kültürel göstergeler insanlara anlık olarak ne yapmaları gerektiğini iletmez; fakat yapılanların anlamlarını öğretir. Bu mesajların çevrelediği sınırlamalara karşı çıkanlar ise kendi mesajlarını medyanın içerik üretim sistemine "gelişigüzel şıngılamak ile kendilerini tatmin edemezler; kurumsal amaçlara uygun olarak üretilen mesajları yaratan politikalara ve yapılara iştirak etmelidirler" (Gerbner, 2014, s. 273-274). Dolayısıyla medyanın bir kültür tesis edebilmesi, mevcut ulus-devlet ve millî kimliğe atıfta bulunan ortak ve daha homojen meselelerle yakından ilişkilidir. Bu görüşe göre insanların medya gündemiyle vatandaşlık gündemi arasında müspet bir tutarlılık olduğu söylenebilmektedir.

Ulus devletlerin önemli bir özelliği olan kitle demokrasisi de modernliğin özüyle bağdaşmayan siyasî ve sosyal meseleler tarafından çevrelenmiş durumdadır. Williams (2017, s. 441) kitle demokrasilerinin kaynağında "son derece güçlü kitle iletişim araçlarının" olduğunu belirtmiş ve bu araçların kamuoyunu biçimlendirerek yönlendirdiğini vurgulamıştır. Medyanın toplum üzerindeki etkisi, iktisadî kaygıların yanı sıra mevcut erk/güç ilişkileri sonucu gerçekleşmekte ve bu da kültürel kimlikler üzerinde çeşitli etkilere yol açmaktadır (Mora, 2008, s. 13).

Milliyetçiliğin yeniden üretilmesinde medyanın oynadığı rolle ilgili olarak Durur (2011, s. 48) millî kimliğin toplumsal hafızayı besleyen çeşitli hadiseler üzerinden medyadaki 'milliyetçi söylem' yoluyla yeniden inşa edildiğini belirtmektedir. Ulus devlet içinde medya, kolektif bir millî kimliği kurabilmek ve toplumsal birliği sağlayabilmek için 'öteki'yi tehdit unsuru olarak göstermekte, dil yoluyla milliyetçi söylem yeniden inşa edilmektedir (Durur, 2011, s.48-49).

Toplumsal hafızanın, dolayısıyla ulus devlet bilincinin inşası, belirli anlatı yollarıyla gerçekleştirilmektedir. Kitle iletişim araçları/basın, toplumsal hafızanın inşası sürecinde anlatı tekniklerini kullanarak belirli olayları kavramsallaştırmak suretiyle metne tarihî bir nitelik kazandırma işlevi görürler. Böylece geçmiş yeniden inşa edilir ve tarihin o anki çerçevesine ilişkin bir görüş sunar (Başaran İnce, 2010, s. 17-19).

Ziya Gökalp (2006, s. 71-72) milliyet düşüncesinin oluşmasında, bir milletin kültür ve medeniyetinin gelişmesinde, hatta devlet ve vatan gibi milliyetçiliğin de işlediği kavramların doğmasında en önemli unsurun dil topluluğu olduğunu ifade etmektedir. Dilin, milleti, milliyeti ve millî devleti oluşturmadaki rolü, bir insanın gruba olan bağlılığını dil ile öğrenmesinden ileri gelmektedir. Gökalp (1990) *Türkçülüğün Esasları* isimli eserinde dilin bu yönünü şu şekilde açıklamaktadır:

Daha beşikte iken, işittiği ninnilerle ana dilinin tesiri altında kalır. Bundan dolayıdır ki en çok sevdiğimiz lisan ana dilimizdir. Ruhumuza vücut veren bütün dinî, ahlakî, bedîi duygularımızı bu lisan vasıtasıyla alırız. Zaten ruhumuzun içtimaî hisleri, bu dinî, ahlakî, bedîi duygulardan ibaret değil midir? Bunları çocukluğumuzda hangi cemiyetten almışsak, daima o cemiyette yaşamak isteriz. (Gökalp, 1990, s. 17)

Gökalp'in bu düşünceleri ortak toplumsal hafızanın oluşmasında dilin süreç içerisindeki rolüne, zamanla insan ve toplumu belli noktalarda birleştiren ulus yapıcı niteliğine dikkat çekmektedir. Ulus devletlerin inşasında dilin bu tesiri kitleye yayma rolünü ise medya/iletişim araçları almıştır. Gökalp, Tarde'nin milliyet fikrinin aynı dille konuşan insanları ortak bir vicdan etrafında toplayan gazete ile birlikte doğduğu fikrine katılarak

milliyet fikrinin yayılmasında basının rolüne ayrıca dikkat çekmiştir (Gökalp, 2006, s. 11). Anderson (2020) hayalî cemaat olarak nitelediği millet düşüncesinde de gazetenin oynadığı rolde Gökalp ile paralel bir düşünceye sahiptir. Anderson'un şu satırları, 20. yüzyılda gazetenin bireylerin bir millete/gruba ait olma fikrini benimsemelerinde ne kadar etkili bir araç olduğunu göstermektedir:

Diğer yandan, kendi gazetesinin, tıpatıp aynılarının otobüste, berberde, komşularında tüketildiğine tanık olan gazete okuru, hayali dünyanın gündelik hayata köklerini sıkı sıkıya salmış olduğu konusunda teskin edilmiş olur. *Noli Me Tangere*'de olduğu gibi kurgu, gerçekliğe sessizce ve sürekli sızar; böylelikle de modern ulusların ayırt edici özelliği olan toplumun anonimliğe duyduğu güveni yaratır. (Anderson, 2020, s. 55)

Bu tespitten yola çıkarak milletlerin ulus-devlet kurma girişimlerinin hız kazanmasıyla sanayileşme ve ona bağlı olarak ortaya çıkan kentleşme olgusunun da gelişmeye başladığı görülmüştür. Bu gelişmeye paralel olarak 19. ve 20. yüzyılda teknolojik gelişmelerin de katkısıyla iletişim araçları ve özellikle gazete, halk arasında yaygınlaşmış, bilgilendirme ve haber verme işlevleriyle hayatın merkezine yerleşmiştir. Bu dönemde ulus devlet ve millî kimlik inşasında özellikle gazete, halkı belirli bir fikir etrafında toplamayı başarabilmiş yegâne iletişim aracıdır. Aynı dili konuşan insanlar, ortak kültürel kodları gazete yoluyla paylaşarak millî kimliğin inşasını önemli bir şekilde pekiştirmeyi başarmışlardır.

3. Yöntem

Bu çalışmada kuram tabanlı örnekleme tercih edilmiştir. Kuram tabanlı örnekleme veya kuramsal örneklem, araştırma sorularına yanıt verebilmek için kuramın geçerliğini sınamak, belirli kavramları ortaya çıkarmak veya derinleştirmek için araştırmacının hayatın belirli kesitlerini veya olgularını kesit olarak belirlediği örnekleme yöntemidir (Baltacı, 2018, s. 255-256). Bu çalışmanın evreni Cumhuriyet dönemi Türk matbuatı iken; örnekleme Cumhuriyet'in ilanının hemen ardından kurulan *Cumhuriyet* gazetesidir. Bu gazetenin seçilme sebebi ise kurucu devlet idaresine olan yakınlığı ve bağlılığıdır². Bu sayede üretilen içerikler, gazetecilik faaliyetinin yanı sıra dönemin hükümetinin de ulus devlet inşasında nasıl konumlandığını anlamak bakımından fikir vericidir.

Araştırma sorularına yanıt verebilmek için ulus devlet, millî kimlik, toplumsal hafıza ve medya konularına ilişkin literatür taraması gerçekleştirilmiş, medya içerikleri yoluyla ulus devlet inşasının nasıl gerçekleştirildiği ortaya konmaya çalışılmıştır. Arşiv taraması tekniği yoluyla gazetenin ilgili içeriklerine ulaşılmıştır. Millî Kütüphane Süreli Yayınlar Dijital Kütüphane Sistemi (2025) üzerinden *Cumhuriyet* gazetesinin kuruluşundan itibaren toplam 60 günlük süre boyunca tüm sayıları taranmış ve çalışmanın amacına uygun olan nüshalarına ulaşılmıştır. Bu kapsamda çalışmanın amacı ile uyumlu gazete haberleri ve başyazar Yunus Nadi'nin toplamda 22 adet yazısı tespit edilmiştir. Tespit edilen Eski Harfli Türkçe (Osmanlıca) içerikler transkripsiyon uygulaması sonrasında Yeni Harfli Türkçeye çevrilmiş, elde edilen veriler analiz edilmiştir.

Nitel araştırma tasarımı çerçevesinde gerçekleştirilen bu çalışmada, genellikle tanımlayıcı araştırmalarda kullanılan yorumlayıcı içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Drisko ve Maschi'ye göre (2016, s. 3-5) çalışmanın amacına uygun biçimde ilk elden edinilen verilere uygulanan yorumlayıcı içerik analizi, anlamı keşfetmeye yönelik bir araştırma yöntemidir.

Yorumlayıcı içerik analizi, temel içerik analizi metodolojisi ve araştırma geleneğine benzemekle beraber araştırmacıya birtakım imkânlar sunmaktadır. Ahuvia'ya göre (2001, s.

² *Cumhuriyet* gazetesinin tanıtıldığı bölümde gazetenin yayın politikası ve kuruluş sürecine ilişkin açıklamalar, gazetenin dönemin iktidarına olan yakınlığını göstermektedir.

149-150) “yorumlayıcı içerik analizi odak metinlerin yorumlanmasını, ana akım bilimin diğer veri biçimlerinin karmaşık yorumunu ele aldığı şekilde” inceler.

Yorumlayıcı içerik analizi yönteminin bir diğer önemli avantajı geleneksel içerik analizinde olduğu gibi kitle iletişim araçları mesajlarına yalnızca nicel veriler çerçevesinde değil daha bütüncül bir perspektifle bakmaya imkân tanınmasıdır. Özellikle içeriğin daha karmaşık olduğu durumlarda yalnızca nesnel verilere dayalı değil belirli bir bakış açısından yapılacak yorum temelli değerlendirmeler, içeriğin çözümlenmesinde ve yorumlanmasında daha etkili olabilir (Ahuvia, 2001, s. 162).

Bu çalışmada *Cumhuriyet* gazetesinin kuruluşunu takip eden günlerde toplumsal hafıza, ulus devlet ve millî kimlik unsurlarını nasıl inşa ettiği incelenmiştir. Bu kapsamda gazetede yayınlanan içerikler, kendi devrinin sosyal ve siyasî şartları dikkate alınarak incelenmiştir. Dış politik gelişmeler çerçevesinde ulus devlet inşasının hangi çerçevede gerçekleştirildiği ortaya konmaya çalışılmıştır. Öncelikle dış politika, millî güvenlik ve Misak-ı Millî hedeflerini ihtiva eden haber ve köşe yazıları belirli başlıklar altında toplanmış, ardından içerikler dönemin koşulları çerçevesinde değerlendirilmiştir.

4. Cumhuriyet gazetesinde dış politik gelişmeler ve ulus devlet inşası

Cumhuriyet, ilân edildikten sonra ulus-devlet inşası o dönemin en önemli kitle iletişim aracı olan gazeteler yoluyla gerçekleştirilmiştir. Basın, yeni bir ulus devlet olarak Türkiye Cumhuriyeti’nin temel ilkeleri doğrultusunda ideal vatandaş oluşturmada önemli bir role sahip olmuştur (Temel, 2020, s. 418). Gazeteler, vatandaşları muhtelif kavramlar etrafında toplamaya yarayan en etkili araç olmuştur. Hele ki bu gazete, o dönemin hükümeti tarafından bizzat desteklenen bir yayın olduğunda söz konusu inşa süreci, yalnızca bir gazetecilik faaliyeti değil aynı zamanda hükümetin üretmeye çalıştığı siyasî pratikler hakkında da önemli bilgiler verir. Bu bakımdan çalışma kapsamında örneklem olarak seçilen *Cumhuriyet* gazetesi, milliyetçiliğin bu dönemde nasıl temsil edildiğini ve ulus-devlet fikrinin hangi temeller üzerine inşa edildiğini göstermesi bakımından önemli bir belge hüviyeti taşımaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş aşamalarından itibaren Cumhuriyet rejiminin beraberinde getirmiş olduğu değişimleri ve yenilikleri halka aktarmayı görev edinmiş olan *Cumhuriyet* gazetesi, 7 Mayıs 1924 yılında yayın hayatına başlamıştır. Yunus Nadi Abaloğlu’nun önderliğinde kurulan gazeteye ayrıca Nebizade Hamdi ve Zekeriya Sertel’in onar bin liralık mali katkısının olduğu ve kuruluş aşamasında Atatürk’ün desteğinin de bulunduğu bilinmektedir (Kaya, 2010, s. 76).

Cumhuriyet gazetesi Cumhuriyet’in ilanından sonra Atatürk’ün de yönlendirmesiyle hükümetin gerçekleştirdiği inkılapları halka aktararak “kuvvetli bir kamuoyu oluşturmak” için rejimin adaşı olan bir gazete çıkarma fikrinden doğmuştur (Arıkan, 2023). Millî Mücadele Dönemi’nden itibaren Yeni Gün gazetesiyle başlayan ve *Cumhuriyet* gazetesiyle devam eden kurucu idareye ve rejime destek olan Yunus Nadi, gazeteci bir milletvekili olarak basın ve iktidar arasında da önemli bir iletişim işlevini yerine getirmiştir (Böke, 1994).

Cumhuriyet gazetesi, Cumhuriyet’in ilanından sonraki yıllarda merkezî hükümetin belirlediği siyasî, sosyal ve iktisadî kalkınma programına uygun bir yayın içeriği üretmiştir. Gazetenin kuruluş sürecindeki bilgilerden de anlaşılacağı üzere yeni siyasî oluşumu destekleme yönünde hareket etmiştir. Cumhuriyet’in ilanı sonrası gerçekleştirilen pek çok inkılap ve üretilen politikalar ulus devlet inşasına uygun bir çerçevede şekillenmiştir.

Milliyetçilik ideolojisinin basında temsil edildiği önemli gazetelerden biri olarak *Cumhuriyet* hem inkılapların gerekliliği konusunda hem de modern bir ulus-devlet inşasının toplumsal hafızayı pekiştirmesinde önemli bir işlev görmüştür. Köşe yazarları, haberler ve haber dili modern ulus-devlet inşasının gerekliliğini her fırsatta vurgulamıştır.

1924’teki dış politik gelişmelerin merkezinde Misak-ı Milli sınırları içerisinde yer alan Musul meselesi yer almıştır. Bir diğer mesele ise “Fransa ve Güney Sınırları” başlığı altında

işlenen konulardır. Son olarak Ege adalarını ve millî güvenliği doğrudan ilgilendiren “İtalyan Tahşidatı” konulu içerikler incelenmiştir.

4. 1. Musul meselesi

Cumhuriyet gazetesi, kuruluşundan itibaren ulus-devlet inşasını muhtelif unsurlarla gerçekleştirmeye çalışmıştır. Erken Cumhuriyet döneminde ulus-devlet fikrini güçlü tutan konulardan bir tanesi de Misak-ı Millî sınırları içerisinde yer almasına rağmen Lozan Antlaşması ile Türkiye’ye bırakılmayan Musul meselesi olmuştur. 13 Mayıs 1924 tarihli 7 numaralı nüshada “Musul Meselesi İngiltere İçin Gaz Meselesidir” başlığıyla verilen haberde, İngilizlerin Musul bölgesinde ve genel olarak Irak’ta bulunmasının kısa bir tarihçesine değinilmiştir. Buna göre I. Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin paylaşılması söz konusu olduğu dönemde Fransa ve İngiltere arasında Musul anlaşmazlığı çıkmış, ardından İngilizlerin Suriye’de Fransa’ya destek olması ve bu bölgeden çekilmesi sonucunda Musul’un hâkimiyeti İngilizlere kalmıştır. Gazetede habere göre İngiltere’nin burada kalmasının tek sebebi gelecekte önemli bir değer olacak zengin gaz kuyularının ve petrol kaynaklarının varlığıdır. Şu satırlar *Cumhuriyet* gazetesinin Musul meselesine bakışını göstermesi bakımından önem arz etmektedir: “Son devrin bütün siyasî hareketlerinin altında iktisadî amiller vardır. Politika için politika, harp için harp, istila hırslarını tatmin için istila zamanı geçmiştir. Devletlerin her hareketlerinde iktisadî sebepler bulmak mümkündür. İngiltere’yi Musul meselesinde de bu kadar muannid (inatçı) ve musır (kararlı) bir vaziyet almaya mecbur eden sebepler iktisadidir” (Cumhuriyet, 1924b, s. 1).

Haberin devamında İngilizlerin Musul ve Irak’ta çok fazla masraf yaptıkları, bunun da zengin petrol/gaz kaynakları için katlandıkları bir süreç olduğu belirtilmiştir. Haberde ayrıca İngiliz *Times* gazetesinin Musul meselesiyle ilgili yayımladığı yazıdan bir kesite yer verilmiştir. Yazıda İngiltere’nin haklılığını ortaya koymak için bölgede yaşayan insanların etnik kökenlerinin Türk olmadığı ve Türklerin de Musul’u istemelerinin esas sebebinin petrol olduğu vurgulanmış, İngilizlerin “yeni bir Asuri imparatorluğu” kurmaya çalıştığı iddiasının ise Türklerin esas niyetlerini örtmek amacı taşıdığı ima edilmiştir (Cumhuriyet, 1924b, s. 2).

Cumhuriyet gazetesinin başyazarı Yunus Nadi, 17 Mayıs 1924 tarihli nüshada “Lozan’ın Tamamiyeti” başlıklı bir yazı kaleme almış ve burada Japonya’nın Lozan Antlaşması’nı tasdik etmesinin önemli olduğunu belirterek bu hadiseyi Musul meselesiyle ilişkilendirmiştir. Başyazara göre Japonların Lozan’ı tanınması ile İngiltere Başvekili Ramsay MacDonald’ın Musul meselesinden dolayı Türkleri zora sokamayacaklarını ima eden konuşmasının üst üste gelmesi basit bir tesadüf değildir. Yunus Nadi, Musul’un şarta bağlı statüsüyle ilgili umutlu olduğunu ifade etmiş, yazısının sonunda ise Lozan’ın tam anlamıyla tanınmasıyla ilgili olarak şu ifadelerle yer vermiştir: “Fakat buna rağmen yine bu tasdik ve tamamiyet Türk efkâr-ı umumiyesinde memnun ve inşirah ile kabul edilmekten geri kalmayacaktır. Çünkü bu bizim canımızla ve kanımızla hak edilmiş bir neticedir” (Abaloğlu, 1924a, s. 1). Bu sözler ile Yunus Nadi “biz”i inşa etmiştir; Türk ulusunun haklı mücadelesini vurgulamak suretiyle ulus devletin hukukî temellerinin meşru mücadeleler sonucunda kazanıldığı vurgulanmıştır.

19 Mayıs 1924 tarihli nüshada başyazar Yunus Nadi, “Musul Müzakereleri” başlıklı yazısıyla Türkiye’nin Musul meselesindeki haklarını izah ederek İngiltere’nin Irak ve Musul’daki varlığını sorgulamıştır. Müzakerelerin başladığı gün kaleme aldığı yazıda Türkiye’yi “Yeni Türkiye” şeklinde isimlendirmiş, görüşmelerden barışın çıkmasını temenni ettiğini ifade etmiştir. Fakat bu barış, Türkiye’nin hakları gözetilerek yapılmalıdır; çünkü artık Türkiye de kendi bölgesinde söz sahibi olan ve menfaatlerini koruyan bir devlettir. Yunus Nadi’nin Musul meselesiyle ilgili şu satırları *Cumhuriyet* gazetesinin bu konudaki duruşu kadar yeni ulus devlet vurgulamasıyla inşa edilmeye çalışılan toplumsal hafızanın niteliğini göstermesi bakımından da son derece önemlidir:

Diyorlar ki Musul meselesi İngiltere için petrol meselesidir. Öyle mi? Bu doğru mu? O hâlde cevap vererek biz söyleyelim ki Musul meselesi bizim için de petrol meselesi ile beraber hayati bir siyaset meselesi ve bir hissiyat meselesidir, ondan sonra da daha büyük bir kuvvetle petrol meselesidir. Yeni Türkiye dahi iktisadî hayatın manasını müthiş demir çenberler içinde pek âlâ İngiltere kadar anlamıştır. Bu hakikatin bilinmesi meselelerin halini kolaylaştırabilir de onun için bu kadar serahat ve katiyetle yazıyoruz...” (Abaloğlu, 1924b, s. 1)

20 Mayıs 1924 tarihli nüshada, gazetede İstanbul Konferansı adıyla anılan Musul Konferansının başladığı ve Türk ve İngiliz murahhasların konferansa katılım süreciyle ilgili bilgilere yer verilmiştir. Bu sayıda “Anadolu Ajansının Resmî Tebliği” başlığı altında konferansın ilk gününde gerçekleşen celselerinde Türk heyeti adına konuşan Ali Fethi Bey’in Musul’ın “ırkî, coğrafi mütalaata müsteniden Irak ile Türkiye arasında tayini lazım gelen hattı hududa ait nazarını beyan” ettiği bilgisine yer verilmiştir (Cumhuriyet, 1924d, s. 1).

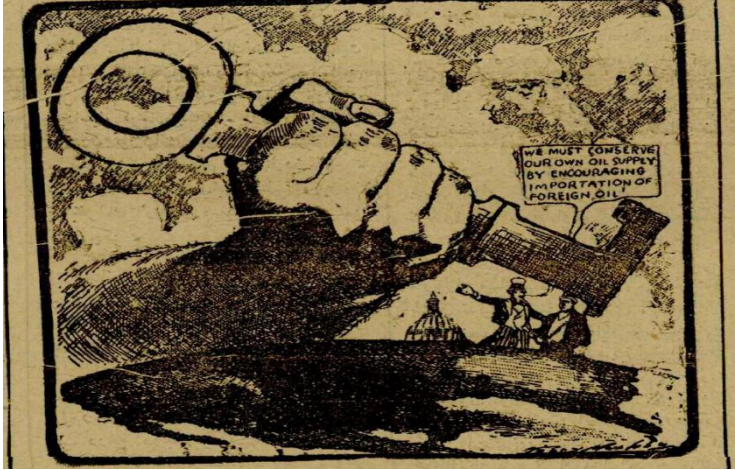


Resim 1. Musul Konferansı haberi (Cumhuriyet, 1924d, s. 1)

Yunus Nadi, 23 Mayıs 1924 tarihli “Konferans Etrafında” başlıklı yazısında İngiliz heyetinin Türkiye’nin güney sınırlarının Musul’un da kuzeyine çekilmesi gerektiği konusundaki görüşlerine ilişkin çok sert bir dille cevap vermiştir. Cevabında Misak-ı Millî sınırlarını hatırlatan başyazar, İngiltere’den bahsederken “İstilacı Avrupa devletleri” sıfatını kullanmış ve bölgedeki nüfusun Türk ve Kürtlerden oluştuğunu, Büyük Millet Meclisi’nin de Misak-ı Millî çerçevesinde farklı ırk ve unsurları Türk adı altında topladığını belirtmiştir (Abaloğlu, 1924c, s. 1). Yazısında “Yeni Türkiye” vurgusunu tekrar eden yazar, Musul meselesinde ırkî şartlar, siyasî ve askerî şartlar, iktisadî şartlar olmak üzere 3 ana başlığın ön plana çıktığını ifade etmiştir. Tarihî süreç içerisinde bu bölgede yaşayan halkın (Kerkük ve Süleymaniye de dâhil) Türk hududuna dâhil edilmesi gerekir. Bu istenirse bölge halkına sorularak da yapılabilir. Yunus Nadi, son olarak İngiliz-Türk dostluğunun Türkiye aleyhine devam eden müzakere ortamında “aciz ve garip” bir durumda kalacağını ifade etmiştir (Abaloğlu, 1924c, s. 1).

Cumhuriyet gazetesinin 26 Mayıs 1924 tarih ve 20 numaralı nüshasında manşetten verilen “Musul Meselesi Petrol Meselesidir” başlıklı haberde İngiliz hükümetinin Musul’a bakış açısının Türkiye’den farklı olduğu vurgulanmıştır. Haberin spotunda “Musul Konferansına akamete uğramış nazarıyla bakılabilir: Bizim nokta-i nazarımızla İngilizlerin nokta-i nazarı arasındaki farklar” ifadelerine yer verilmiş ve hemen altında İngilizleri tenkit

eden bir karikatüre yer verilmiştir. Karikatürün altında ise “Dünyaya hâkim olmak isteyen bunu sıkı tutmalıdır: Petrol!” ifadesine yer verilmiştir. Karikatürün içinde ise İngilizce “*We must conserve our own oil supply by encouraging importation of foreign oil*” (Yabancı petrol ithalatını teşvik ederek kendi petrol arzımızı korumalıyız) ifadelerini kullanan bir İngiliz adam resmedilmiş ve böylece İngiltere’nin kendi toprağı olmayan bölgelerde hak iddia etmesi nüktedan bir biçimde eleştirilmiştir (Cumhuriyet, 1924e, s. 1).



Resim 2. İngilizlerin Musul Meselesindeki tutumunu temsil eden karikatür (Cumhuriyet, 1924e, s. 1)

Aynı sayıda başyazar Yunus Nadi de “Zihniyet Hatası” başlıklı yazısında İngiliz heyetinin Türkiye’nin bu hususla ilgili olarak şu düşünceden ayrılmayacağını anlaması gerektiğini belirtmiştir: “Millî hudud ve hukuk namına kabul etmiş olduğumuz mütebimizden fedakârlık, binnefs bu asgari millî mevcudiyet üzerinden fedakârlık olacaktır.” Nitekim yazısının devamında Yunus Nadi, İngiliz delegesi Sir Percy Cox’un ırkî ve coğrafi açıdan yapılan değerlendirmelerde sanki bir İngiliz gibi değil de bir Arap gibi hareket ettiğini belirterek eleştirmiştir. Yunus Nadi’nin şu satırları hem İngiliz heyetine bir tenkit hem de *Cumhuriyet* gazetesinin millî kimlik inşası için millet kavramına ve Türk tarihine yaptığı atıf bakımından önemlidir:

Sir (Percy Cox) Haliç Konferansında herhangi bir kabile şeyhinin efrad ve erkânıyla görüşmediğini bilmeye muhtaç olmak mevkiinde olduğunu gösteriyor. Sir (Percy Cox)’un karşısında genç Türk Cumhuriyetinin herhangi bir Avrupalıdan zerre bile geri kalmayan murahhasları vardır, ve onların arkasında şeref ve haysiyetine en muazzez hukuku kadar ehemmiyet veren asil ve necip bir millet vardır. Biz tarihe bugün doğmadık, bizi asırlar tanır, Avrupa tanır ve hususiyle İngiltere dahi pek âlâ tanır, Sir!. (Abaloğlu, 1924d)

Musul müzakereleri, Türkiye’nin arzu ettiği gibi gitmemiş ve Misak-ı Millî sınırları içerisinde yer alan Musul, Kerkük ve Süleymaniye bölgelerinin Türkiye sınırlarına dâhil edilmesi konusunda İngiliz heyet ile anlaşılammıştır. Bu süreçte Ali Fethi Bey’in önderliğinde olan Türk heyeti ise İngilizlerin Hakkâri’yi de kapsayan hudut genişletme talepleri konusunda son derece dirayetli davranmış fakat Musul konusunda bir anlaşma sağlanamamıştır. Çünkü İngiliz heyeti Britanya İmparatorluğu’nun bölgedeki menfaat ve hedeflerinden asla feragat etmeyecek bir tarzda müzakerelerini yürütmüştür, böylece İstanbul Konferansı’ndan bir netice çıkmamıştır. Konu Milletler Cemiyeti’ne bırakılmış ve Musul İngiliz mandası altındaki Irak’a bırakılmıştır (Kodal, 2024). *Cumhuriyet* gazetesi de müzakerelerin sonuna doğru neşrettiği içeriklerle konferansın sonuçsuz bittiğini fakat bunda Türkiye’nin değil İngiltere’nin sorumlu olduğunu bildirmiştir. 5 Haziran 1924 tarihli ve 30 numaralı nüshada manşetten paylaşılan haberde İngiltere hükümetinden Sir Percy Cox’a iletilen hususi mektupta meselenin Cemiyet-i Akvam’a bırakılacağı ifadesine yer verilmiş ve konferansa dair umutların kaybolduğu haber verilmiştir (Cumhuriyet, 1924f, s. 1).

Konferansın sonunda *Cumhuriyet* gazetesi ve başyazar Yunus Nadi, Haliç Konferansı'nın akamete uğramasından sorumlu olarak İngiliz heyetinin temsilinde İngiltere'yi göstermiştir. Yunus Nadi, İngiliz basınından *Orient News* gazetesinde Musul meselesiyle ilgili çıkan haberi tahlil etmiştir. Yazar *Orient News*'in görüşleriyle İngiliz heyetinin görüşleri arasında paralellik olduğunu belirterek söz konusu haberde yanlı/tafıflı yönlerin olduğunu ifade etmiştir. Buna göre Yunus Nadi, *Orient News* gazetesinin iddia ettiği gibi ırkî anlamda Musul'da Türklerin azınlıkta olduğu ve Türkiye'ye bağlanmak istemediklerini önceki yazısında da belirttiği gibi bir “ara-yı umumiye” (halkoyu) ile tespit edilebileceğini söyleyerek reddetmiştir. Yunus Nadi'nin bu konuda özellikle Türk milletinin Misak-ı Millî çerçevesindeki tanımlaması son derece önemlidir. Zira bu tanımlama toplumsal hafızanın inşasına katkı sağlayarak günümüze kadar gelmiştir: “Türk Cumhuriyeti (Misak-ı Millî)ye ibtina eden (bina eden) millî hudutlarını prensip olarak tayin ederken Türklerle Kürtleri bu vatanın layenfekk (bölünmez) unsurlar ve erkânı addeylemiş olduğu malumdur. Bu bir hakikattir ki başka bir delile ihtiyacı olmayarak fiiliyat sahasında bütün kuvvet ve azameti ile yürümektedir” (Abalıoğlu, 1924e, s. 1).

Bu ifadeler, Türkiye Cumhuriyeti'nin ulus devlet tanımında hâkim unsurları anlatması bakımından anlamlıdır. Ayrıca Yunus Nadi, yazısında İngiliz hükümetinin Sir Percy Cox'u temsilci olarak göndermesini eleştirmiş ve son olarak Musul meselesinin Cemiyet-i Akvam'a gönderilmesi konusunda “Yanlıs hesap Bağdat'tan döner” diyerek Türkiye'nin haklı bir ümit içinde olmayı sürdürmesi gerektiğini vurgulamıştır (Abalıoğlu, 1924e, s. 1).

Konferansın bitiminde *Cumhuriyet* gazetesi, Türkiye'yi temsil eden Ali Fethi Okyar'ın müzakerelerle ilgili son konuşmasını manşetten haber vermiştir. “Konferansın Son Celsesinde Fethi Bey'in Fevkalade Mühim Beyanatı ve Müdafaatı” başlığıyla verilen haberde Fethi Bey'in Türkiye'nin meşru ve haklı taleplerinin hiçbir şekilde dinlenmemesi ve konunun doğrudan Milletler Cemiyeti'ne bırakılmasına olan itirazı övülmüştür. Haberde Fethi Bey'in açıklamalarına yer verilmiştir (Cumhuriyet, 1924g, s. 1). Fethi Bey, Irak'ın kuzey hududunun Hakkâri'yi kapsamı meselesini şu sözlerle eleştirmiştir: “Filhakika İngiliz heyet-i murahasası Hakkâri vilayetimize ait yeni bir arazi parçasının terkini talep ediyor ve böylece Lozan müzakeratı esnasında ortaya konulması hiç kimsenin hatırlarından geçmemiş olan ve Lozan muahedesinin ne elinden, ne metninden mevcudiyeti istinbat edilemeyen (manası anlaşılamayan) yeni bir meseleyi ihdas ediyor” (Cumhuriyet, 1924g, s. 1).

Sonuç olarak *Cumhuriyet* gazetesi Musul meselesinde mevcut hükümetin politik duruşunu destekleyerek Misak-ı Millî sınırlarının korunması konusunda ulus devlete has bir duruş sergilemiştir. Türkiye için “yeni”, “genç” sıfatlarını kullanarak imparatorluktan ayrıldığını her fırsatta hatırlatmıştır. Ayrıca Türk milleti tarifini yalnızca ırka bağlı değil coğrafi ve tarihî gerçeklikler ve birliktelikler –mesela Kürtlerle uzun yıllar aynı toprakta yaşamak - gibi unsurlara dayandırarak tarif etmiştir. Bu yönüyle gazete ve Yunus Nadi, toplumsal hafızaya bir millî kimlik tanımlaması eklemiştir, ki bu tanım aradan geçen yüzyıldan sonra da hâlen büyük oranda geçerliliğini korumaktadır. İngiltere'yi ve İngiliz heyetini “öteki” ilan eden bir haber dilinin kullanıldığı görülmektedir. Bu da “biz” olan ulusu inşa ederken kullanılan yöntemlerden biridir. Dolayısıyla *Cumhuriyet* gazetesi Musul meselesi ve İstanbul Konferansı özelinde hazırlanan içeriklerde Misak-ı Millî'yi savunan, ırkçı olmayan, ekonomik menfaatleri ön planda tutan bir toplumsal hafıza, dolayısıyla ulus devlet inşa etmeye çalışmıştır.

4. 2. Fransa ve güney sınırları

Cumhuriyet gazetesinde dış politik gelişmeler çerçevesinde işlenen bir diğer konu ise Fransa'nın Suriye üzerinden Türkiye'ye çeşitli zamanlardaki baskıları olmuştur. 22 Mayıs 1924 tarihli sayısının ilk sayfasında “Fransızlar Şimdi de Hudud Karakollarımıza Taarruza Başladılar” başlığıyla verilen haberde Afrin üzerinden Türk karakoluna milisler ve askerler

yoluyla gerçekleştirilen saldırı hakkında bilgi verilmiştir. Kemal Salih tarafından aktarılan bilgiye göre Fransızlar, 17 Mayıs gecesi daha önce kendilerine ateş açıldığı gerekçesiyle karşılık verdiklerini söylemişlerdir (Cumhuriyet, 1924h, s. 1). Manşetten verilen bu haber güneyde Fransız mandası altındaki Suriye sınırında tam güvenliğin tesis edilemediğini, sınır konusunda hâlen birtakım belirsizliklerin olduğunu göstermektedir. Aslında 1921 antlaşması hükümlerine göre sınır belli olmasına rağmen güney sınırlarında bu tarz saldırı girişimlerinin yaşanması bölgeyi hassaslaştırmış, Türkiye kamuoyunu ise teyakkuza sevk etmiştir.



Resim 3. “Fransızlar Şimdi de Hudud Karakollarımıza Saldırdılar” başlıklı manşetten verilen haber (Cumhuriyet, 1924h, s. 1)

Aynı sayıda *Cumhuriyet* başyazarı Yunus Nadi, Fransa’nın güney sınırlarında özellikle Antakya ve çevresinde uyguladığı politikayı eleştiren bir yazı kaleme almıştır. Bu yazıda Fransa’nın Suriye’deki varlığı sorgulanmış ve Türklere uygulanan nüfus politikasını sert bir şekilde eleştirmiştir. Şu ifadeler Yunus Nadi’nin ve gazetesinin bu konuda Fransızlara karşı bakışını göstermektedir:

Hayat hakkını bile haram eden bir idarenin hususi ve mümtaz bir idareyi temin ve tatbik ettiği hatta mantiken bile nasıl müdafaa nasıl kabul olunabilir? Mösyö Jose Corelli³’nin beyanatı içinde bir tahrir-i nüfus işi mezkûrdur. Güya maarif ve saire işlerini tanzim için bu tedbire tevessül olunmuş imiş. Belki mösyö Corelli bilmez, fakat işte bu tahrir-i nüfus işi Türkler hakkında yapılan mezalimin müstenidlerinden birini teşkil ediyor. Bu vesile ile oradaki Türklerin pek çoğunu Arap diye kaydetmek istiyorlar, Arap! (Abalıoğlu, 1924f, s. 1)

Fransa’nın güney sınırlarında oluşturduğu durum, *Cumhuriyet* gazetesi tarafından yine millî menfaatler ve hassasiyetler çerçevesinde değerlendirilmiştir. Hatay’ın Lozan Antlaşması’nda dışarıda bırakılması Türkiye’nin Misak-ı Millî sınırları hedeflerinden birini gerçekleştirememesi anlamına geldiği için Türk kamuoyu için de önemli bir meseledir. Nitekim *Cumhuriyet* gazetesi de bölgede Fransa idaresi altında yaşayan yoğun Türk nüfusunun asimile edilme riskini gündeme getirmiş ve bu bölgeyi millî kimliğe ve ulus devlete dâhil eden bir dil inşa etmiştir. Mesela eğitimi düzenlemek için uygulanan nüfus

³ Fransa’nın Türkiye temsilcisi olan isim Osmanlıcada kef+vav+re+lam+lam+ye şeklinde yazılmış Türkçe transkripsiyonu “Gürelli”, “Kürelli” şeklinde çevrilmektedir. Yapılan araştırmalarda aynı tarihlerde görev yapan aynı isimde bir elçiye rastlanamamıştır. Dolayısıyla söz konusu isim metinde “Corelli” olarak geçirilmiş fakat tam yazımının doğru olmayabileceği notu burada belirtilmiştir.

politikalarına sitem eden yazar, “Arap diye kaydetmek istiyorlar, Arap!” ifadesiyle öteki inşası gerçekleştirerek esasında “biz”e ait olan bir millî kimliğe atıfta bulunmaktadır.

Musul Konferansı’nın olumsuz gittiği sıralarda Fransa’nın da güney sınırları üzerinde kurmaya çalıştığı baskılar *Cumhuriyet* gazetesi tarafından ele alınan bir konu olmuş ve Türk dış politikası ile yeni ulus devletin itilaf devletleri ile temaslarının akıbetiyle ilgili olarak bazı tartışmalar ortaya çıkmıştır. Yunus Nadi, 24 Mayıs 1924 tarihli ve 18 numaralı nüshada neşrettiği “Türkiye ve Yalnız Türkiye” başlıklı yazısında bu dönemde itilaf devletleri ile Türkiye arasında yaşanan meseleleri ele almıştır. Yazara göre Türkiye’nin İngiltere veya Fransa ile olan anlaşmazlıkları, sürekli olarak devam edecek bir çatışma hâlini gerektirmez; fakat bu devletlerin de Türkiye’nin bağımsızlığını ve gücünü tanıması gerektiğini belirtmektedir. Şu ifadeler, Yunus Nadi’nin Türkiye’nin dış politik gelişmeler karşısındaki tutumunda olduğu kadar ulus devlet olarak müstakil yapısını vurgulaması bakımından önemlidir:

Kendi aleminde yaşamak ve kendi aleminde kuvvetlenmek siyasetini takip ile bir sulh ve sükun amili olarak yürümek isteyen ve bundan dolayı elbette daha kuvvetli olacağına şüphesiz nazarıyla bakılmak lazım gelen genç Türk Cumhuriyeti’nin şu hali ile kendisi için olduğu kadar dünya içinde dahi ihmal edilmeyecek bir kemiyet ve keyfiyet arz ettiği kendiliğinden gelen diğer bir hakikattir. Fakat biz bu iki hâlin ikincisini ikinci plâna atıyor ve kendimize sabit ve müstekar (hiç değişmeyen) hedef olarak şu düsturu almış bulunuyoruz:

- Türkiye ve Yalnız Türkiye!. (Abalıoğlu, 1924g, s. 1)

4. 3. İtalyan Tahşidatı

Musul meselesinden sonra *Cumhuriyet* gazetesinde en çok işlenen dış politik gelişme “İtalyan Tahşidatı” başlığıyla verilen ve İtalyanların askeri ve savaş malzemelerini yığmalarını konu alınan haberlerdir. 1 Haziran 1924 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde manşetten verilen habere göre İtalyanlar Sicilya’dan sonra Rodos adasına da asker çıkarmaya başlamıştır (Cumhuriyet, 1924j, s. 1).



Resim 4. İtalyan Tahşidatı haberi (Cumhuriyet, 1924j, s. 1)

Yunus Nadi ise aynı sayıdaki başyazısında olaya dair ilk değerlendirmesinde İtalyan tahşidatının bir tehdit olarak algılanmasının yersiz bir endişe olduğunu belirtmiştir. Yazar İtalya’nın Lozan Antlaşması’nı ilk kabul eden devlet olduğunu, Türkiye’ye karşı bir saldırı ihtimalinin ise girift milletler arası ilişkilerin yoğun olduğu bu çağda Dünya’yı yeni bir savaşa sürükleyebileceği için uzak bir ihtimal olduğunu vurgulamıştır. Fakat Türkiye’nin kendi millî menfaatleri için kendi savunmasını düşünerek temkinli olması gerektiğine de dikkat çekmiştir

(Abalıoğlu, 1924h, s. 1). Yunus Nadi'nin şu ifadeleri İtalyan tahşidatına dair görüşlerini özetler niteliktedir:

Mamafih meselenin her ihtimali mevzubahis olmaktan dolayı son cümlelerle bizzat kendimizin biraz ileri gitmekte olduğumuzu görüyoruz. Saydığımız esbabdan (sebepler) dolayı bizce bu tahşidat rivayetlerini ne fazla izam etmeye, ne de onlardan dolayı telaş ve endişeye düşmeye asla ve kat'a mahal yoktur. Evvela İtalya tarafından böyle bir teşebbüsata girişilebileceğine ihtimal vermek abestir, saniyen (ikinci olarak) her hâl ve ihtimale karşı hiç de gafil bulunmayan bir idareye mevduyuz (tevdi edilmişiz) (Abalıoğlu, 1924h, s. 1).

İtalyan tahşidatı, ilerleyen günlerde Türkiye'nin gündemini çok daha fazla meşgul eden önemli bir güvenlik meselesi hâlini almıştır. 2 Haziran 1924 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde manşetten verilen haberde Rodos'a asker yığılmasının Türkiye'den başka bir memleketi ilgilendirmeyeceği ve bunun açık bir tehdit olduğu belirtilmiştir. Gazetenin en üstüne sürmanşet olarak girilen haberde şu ifadeler yer verilmiştir: “İtalyanlar Rodos'ta asker tahşidine devam etmektedir – Ankara'da bu tahşidatın doğrudan doğruya bizi istihdaf ettiği (hedef gösterdiği) kanaati hâkimdir. Vaziyetin icap ettirdiği bilcümle tedbirlere tevessül edilmiştir – İcap ederse hatta Millet Meclisi dahi derhal içtimaa davet edilecektir” (Cumhuriyet, 1924k, s. 1). Haberin hemen altında ise Rika harflerle “Rodos tahşidatının Türkiye'den başka bir yere müteveccih olmasına imkân yoktur” ifadesine yer verilmiş; onun da altında Türkiye'nin Antalya – Söke bölgesinde ciddi tedbirler aldığı bilgisine yer verilerek “hiçbir siyasi tertibin alelgafle (boş bulunarak) yakalamasına imkân yoktur” denilmiştir (Cumhuriyet, 1924k, s. 1).

İtalyan tahşidatıyla ilgili yapılan bu haber, Musul ve Antakya gibi Misak-ı Milli sınırları içerisinde yer alan Ege adalarının tehlike altında olduğu endişesini taşımaktadır. *Cumhuriyet* gazetesi İtalya'nın asker yığma girişimini bir tehdit olarak algılamış; verdiği tepkiyle Türk kamuoyunu canlı tutmaya çalışarak millî güvenliği sağlamak için atılan adımları bildirerek millî bir birlik oluşturmak istemiştir. Dolayısıyla bu içeriklerle Gerbner'in (2014) de dediği gibi vatandaşlara olayların/yapılanların ne anlama geldiği öğretilmeye çalışılmıştır. Medya burada da bir toplumsal hafıza işlevi görerek ulus devletin hassasiyet gösterdiği –Misak-ı Milli sınırları gibi- çerçeveyi ve sınırları belirlemiştir.

Yunus Nadi, 3 Haziran 1924 tarihli nüshada kaleme aldığı “Sulh ve Sükûnun Hakkı” başlıklı yazısında İtalyan tahşidatı meselesinde Türkiye'nin ve Türk kamuoyunun haklı olduğunu belirtmiştir. Zira başyazara göre İtalya, madem Türkiye ile dostane ilişkiler kurmak isteyen bir devlet ve madem Rodos'a intikal eden askerlerin Türkiye'yi ilgilendirecek bir durum için oraya getirilmediğini elçilik yoluyla aktarıyor, o zaman iki devlet gibi bu tarz hareket ve girişimlerle ilgili olarak resmî yolla bilgilendirmelerin zamanında yapılması gerekmektedir. Aksi taktirde oluşacak bir sessizlik İtalya-Türkiye ilişkilerini olumsuz yönde etkileyebilir. Bu sebeple ilişkilerin olumlu bir seyir kazanabilmesi için İtalya'nın hedef ve maksatlarını açık bir şekilde ortaya koyması ve bu sayede ikili ilişkilerin düzeltilmesi gerektiğini vurgulamıştır (Abalıoğlu, 1924j, s. 1).

Yunus Nadi'ye göre İtalya tahşidatı meselesi, İtalya'nın sessiz kalmasından dolayı büyümüştür. Esasında İtalya'nın henüz dünya savaşı sonlanalı çok uzun bir süre olmamışken böyle bir teşebbüse girişmesi zaten mantıklı değildir. *Cumhuriyet* başyazarına göre İtalya'nın Trablusgarp saldırısı, hâlâ zihinlerde acı bir hatıra olarak kaldığı için tereddüt ve emin olmama hâli devam etmektedir. Ayrıca bir “faraziye” olarak nitelendirdiği varsayıma göre saldırı ihtimali Irak ve Suriye sınırlarındaki karışık durumdan faydalanma gibi bir zamana denk düştüğü için oluşmuştur. Esasında burada İtalya'nın sessizliği sonucu üretilen doğruluktan uzak fakat Trablusgarp hatıraları sebebiyle de imkânsız olmayan varsayımlar ancak resmî bir açıklama ile sonlandırılabilir (Abalıoğlu, 1924k, s. 1). Yunus Nadi, burada da tarihe başvurmuş ve geçmişteki bir hadise ile güncel hadise arasında benzerlik kurmak suretiyle İtalya'yı “bildiğimiz öteki” şeklinde tasnif etmiş ve milleti uyanık olmaya davet

etmiştir. Bu sayede de milleti, ötekinden ayırarak “biz” Türk ulus kimliğini farklı bir şekilde konumlandırmıştır.

İtalyan tahşidatı meselesi, 5 Haziran 1924 tarihli gazetede neşredilen haber ve Yunus Nadi’nin başyazısıyla son bulmuştur. İlk sayfadan neşredilen haberde “Gerek Sinyor Musolini’nin kat’i teminatı, gerek Atina’daki İtalyan sefirinin Yunan hükümetine izahatı muhik (doğru) endişelerimizi teskin eyleyecek mahiyettedir” ifadesine yer verilmiştir (Cumhuriyet, 1924l, s. 1). Aynı sayıda Yunus Nadi ise süreci kısaca özetledikten sonra Türkiye’nin diğer devletlerle barış içinde yaşamayı arzu eden bir memleket olduğuna atıfta bulunmuştur. Ayrıca başyazar, herhangi bir olumsuzluk senaryosu karşısında dayanılan fikri şu sözlerle açıklamıştır: “Biz mevcudiyet ve istiklalimizi vatanımızın son kaya parçası üzerinde dahi müdafaaya azim etmiş bir milletiz” (Abalıoğlu, 1924l, s. 1). Yazar, bu sözleriyle yine tarihî süreçte toplumsal hafızaya kazınan “bağımsız”, “vatansever”, “milliyetçi” Türk millî kimliğini ön plana çıkararak ulus-devlet içinde yaşayan insanları bu değerler etrafında toplamıştır.

Sonuç

Modernleşme sürecinin bir sonucu olarak görülen ulus devletler, siyasî, iktisadî ve sosyal gelişmelerin de etkisiyle milletler çağının kapısını aralamıştır. Ulusların inşasının modern dönemlerin zorunlu bir sonucu olduğu görüşünü savunan milliyetçilik kuramları, milletlerin aynı dil ve kültür birliği etrafında toplanmasını mümkün kılan olguların son derece belirleyici olduğunu vurgulamaktadır. Bunun yanı sıra ulus devletlerin inşasında ortak toplumsal hafızanın rolü de büyük bir önem taşımaktadır. Zira bir grubun veya toplumun kültürel birliğini ve ortak değerlerini tesis eden kolektif bellektir ve nesilden nesile aktarılacak millî kimliğin oluşmasına da katkıda bulunmaktadır.

Toplumsal hafızanın oluşmasında en etkili yöntem anlatı teknikleridir. Kitle iletişim araçları toplumsal hafızanın sürdürülmesinde ve insanlara aktarılmasında rol oynayan anlatılar sunmaktadır. Bu bağlamda medya, toplumsal hafızanın oluşturulması ile ulus devletin ve millî kimliğin inşa edilmesinde, milliyetçi söylemlerin yeniden üretilmesinde son derece etkilidir. Medya/basın yoluyla muhtelif anlatılar ile o günün tarihi yazılmakta, tarih ise ulus devleti oluşturan toplumsal hafıza yoluyla şekillenmektedir.

Bu çalışmada *Cumhuriyet* gazetesinin ulus devlet inşasında nasıl bir rol oynadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Cumhuriyet’in kurucu kadrosunun teşvikiyle kurulan *Cumhuriyet* gazetesi, bu kuruluş sürecine paralel olarak Erken Cumhuriyet dönemi hükümetlerini destekleyen bir yayın politikasıyla neşredilmiştir. *Cumhuriyet* gazetesi Türkiye’nin Misak-ı Millî sınırları çerçevesinde çizdiği diplomatik meselelerin başında millî güvenliği ilgilendiren hadiselerin tam ortasında doğmuştur. Bu çalışmada da gazetenin kuruluşunda yaşanan dış politik gelişmelere bakışı ve ürettiği içerikleri toplumsal hafıza, ulus devlet ve millî kimlik inşası gibi kavramlar çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Cumhuriyet gazetesi, incelenen dönemde Musul meselesi, güney sınırları ve İtalyan tahşidatı olayları üzerinden bir ulus-devlet inşası gerçekleştirmiştir. Bu süreçte üzerinde en çok durduğu konu Musul meselesi ve bu meselenin çözümü için toplanan İstanbul Konferansı olmuştur. Musul, İngiliz mandasındaki Irak topraklarında kaldığı hâlde Türkiye’nin Misak-ı Millî sınırları içerisinde yer aldığından Türkiye için önemli bir bölgedir. Gazeteye göre İngiltere, petrol ve gaz kuyuları için Musul’dan vazgeçmek istememiştir. Ayrıca Lozan antlaşmasında yer verilmemesine rağmen Türkiye’de Hakkâri’yi de içine alan kuzey bölgelerini Irak sınırı olarak belirlemek istemiştir. Bu durum *Cumhuriyet* ve başyazarı Yunus Nadi tarafından sert bir dille eleştirilmiştir.

Musul meselesiyle ilgili içeriklerinde *Cumhuriyet* gazetesi “öteki” inşası üzerinden bir “biz” yani Türk kimliği inşa etmeye çalışmıştır. İngiltere’yi “işgalci” ve “istilacı” bir şekilde tanımlamış, uzlaşmaz tutumu sebebiyle eleştirmiştir. Ulus devlet inşası, daha çok Misak-ı

Millî sınırları ve Türk kimliğinin bağımsızlık yanlısı karakteri çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Ayrıca başyazar Yunus Nadi Türkiye Cumhuriyeti'ni "genç" ve "yeni" gibi sıfatlarla vurgulayarak ulus devletin modern bir yapı olduğuna gönderme yapmıştır. Bu yapı, hukukunu koruyan ve uluslararası ilişkilerde de diğer devletlerle eşitlik esasını arayan liberal demokratik sistemleri çağrıştırmaktadır.

Erken Cumhuriyet dönemindeki diğer dış gelişmeler ise Fransa'nın Suriye sınırındaki saldırıları ve mandası altındaki Antakya bölgesinde gerçekleştirdiği nüfus politikalarıdır. Yunus Nadi, Antakya Türklerinin nüfusa Arap olarak kaydedilmesine karşı çıkmış ve burada da Türk kimliğinin korunması gerektiğini belirterek tıpkı Musul'da olduğu gibi burada da "biz"i yani Türklüğü öne çıkarmıştır. Bunun yanı sıra "Türkiye, Yalnız Türkiye" söylemiyle milliyetçi söylemi medya yoluyla yeniden üreterek toplumsal hafızaya taşımıştır.

Gazetenin bu dönemde incelediği ve ulus-devlet hassasiyetini ortaya koyan son gelişme ise İtalyan tahşidatıdır. İtalya'nın Rodos adasına asker yığması *Cumhuriyet* gazetesi tarafından millî güvenliği ilgilendiren bir mesele olarak sunulmuştur. Nitekim Misak-ı Millî sınırları içinde olan Ege adaları, stratejik açıdan önemi haiz bir konudur. Bu meselede tarihe başvuran *Cumhuriyet* gazetesi, İtalya'yı Trablusgarp Savaşı'ndaki tutumuyla ilişkilendirmiş ve oluşan millî güvenlik endişesinin ve güvensizlik ikliminin sebepsiz olmayabileceği görüşüyle *anakronik* bir yaklaşım sergilemiştir. Ayrıca Türk milletinin bağımsızlığı uğruna her şeyi göze alabileceği söylemiyle hem tarihi yeniden kurmakta hem de medya yoluyla milliyetçi söylemi yinelemektedir.

Cumhuriyet gazetesinin ürettiği içerikler, dönemin iktidarı ve aynı zamanda Cumhuriyet'in kurucu iradesinin politik yaklaşımını tasdik eden ve destekleyen bir çerçeveye sahiptir. Ulus-devlet inşasının ırka bağlı olmayan bir Türk kimliği tanımlaması üzerinden yapılması, Misak-ı Millî sınırları konusunda gösterilen hassasiyetin gazete sütunlarına yansması ve "biz"i yani Türk millî kimliğini vurgulaması ve bu sayede bir ulus-devlet inşası gerçekleştirilmesi *Cumhuriyet* ile dönemin hükümeti arasındaki politik uzlaşa noktaları olarak ön plana çıkmıştır.

Sonuç olarak Misak-ı Millî sınırlarını ilgilendiren her üç olay da *Cumhuriyet* gazetesi tarafından millî kimliğin inşa edildiği, ulus-devletin tanımlandığı ve millet merkezli milliyetçi söylemin üretildiği konular olarak Türk basınında yer etmiştir. Anderson'un (2020) hayali cemaat dediği millet, gazetenin sütunlarında hür, vatansever ve güçlü şekilde tasavvur edilmiş, Ziya Gökalp'in (2006) dil topluluğunun milleti inşa ettiği görüşünü doğrulamış ve yeni kurulan modern ulus devletin özelliklerini halka tanıtmıştır. Dolayısıyla *Cumhuriyet* gazetesi, ürettiği içerikler yoluyla toplumsal hafızayı şekillendirmiş ve iktidarın hedeflediği ulus devlet inşasına ve millî kimliğin oluşmasına önemli ölçüde katkı sağlamıştır.

Kaynakça

- Abaloğlu, Y. N. (1924a, 17 Mayıs). Lozan'ın tamamıyeti. *Cumhuriyet*, No: 11, s. 1.
 Abaloğlu, Y. N. (1924b, 19 Mayıs). Musul müzakereleri. *Cumhuriyet*, No: 13, s. 1.
 Abaloğlu, Y. N. (1924c, 23 Mayıs). Konferans etrafında. *Cumhuriyet*, No: 17, s. 1.
 Abaloğlu, Y. N. (1924d, 26 Mayıs). Zihniyet hatası. *Cumhuriyet*, No: 20, s. 1.
 Abaloğlu, Y. N. (1924e, 6 Haziran). Konferansın akameti. *Cumhuriyet*, No: 31, s. 1.
 Abaloğlu, Y. N. (1924f, 22 Mayıs). J. Corelli beyanatı. *Cumhuriyet*, No: 16, s. 1.
 Abaloğlu, Y. N. (1924g, 24 Mayıs). Türkiye ve yalnız Türkiye. *Cumhuriyet*, No: 20, s. 1.
 Abaloğlu, Y. N. (1924h, 1 Haziran). Yine İtalyan tahşidatı. *Cumhuriyet*, No: 26, s. 1.
 Abaloğlu, Y. N. (1924j, 3 Haziran). Sulh ve sükûnun hakkı. *Cumhuriyet*, No: 28, s. 1.
 Abaloğlu, Y. N. (1924k, 4 Haziran). İtalya'nın sözünü bekliyoruz. *Cumhuriyet*, No: 29, s. 1.
 Abaloğlu, Y. N. (1924l, 5 Haziran). İki taraf da sevindi. *Cumhuriyet*, No: 30, s. 1.

- Ahuvia, A. (2001). Traditional, interpretive, and reception based content analyses: Improving the ability of content analysis to address issues of pragmatic and theoretical concern. *Social Indicators Research*, 54, 139-172.
- Anderson, B. (2020). *Hayali cemaatler* (İ. Savaşır, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Arıkan, M. (2023, 14 Mart). "Cumhuriyet Gazetesi". *Atatürk Ansiklopedisi*. Erişim adresi (20 Mayıs 2025): https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/1230/Cumhuriyet_Gazetesi
- Assman, J. (2015). *Kültürel bellek* (A. Tekin, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Baltacı, A. (2018). Nitel araştırmalarda örnekleme yöntemleri ve örnek hacmi sorunsalı üzerine kavramsal bir inceleme. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 231-274.
- Başaran İnce, G. (2010). Medya ve toplumsal hafıza. *Kültür ve İletişim*, 13(1), 9-29.
- Böke, P. (1994). "Yeni Gün"den "Cumhuriyet"e Yunus Nadi (Yayınlanmamış doktora tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir.
- Connerton, P. (2014). *Toplular nasıl anımsar?* (A.Şenel, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Cumhuriyet. (1924a, Mayıs 7).
- Cumhuriyet. (1924b, 13 Mayıs). Musul meselesi İngiltere için gaz meselesidir, No: 7, s. 1-2.
- Cumhuriyet. (1924c, 17 Mayıs). İngilizlerin Musul heyet-i murahhasası dün geldi, No: 11, s. 1.
- Cumhuriyet. (1924d, 20 Mayıs). Nokta-i nazar çok farklıdır, No: 14, s. 1-2.
- Cumhuriyet. (1924e, 26 Mayıs). Musul meselesi petrol meselesidir, No: 20, s. 1.
- Cumhuriyet. (1924f, 5 Haziran). Musul hakkında cevabımız İngilizlere bugün tebliğ edilecek ve vaziyet tayin edecektir, No: 30, s. 1.
- Cumhuriyet. (1924g, 8 Haziran). Konferansın son celsesinde Fethi Bey'in fevkalade mühim beyanatı ve müdafaatı, No: 33, s. 1.
- Cumhuriyet. (1924h, 22 Mayıs). Fransızlar şimdi de hudud karakollarımıza taarruza başladılar, No: 16, s. 1.
- Cumhuriyet. (1924j, 1 Haziran). İtalyanlar Sicilya'dan sonra, Rodos'a da tahşidata başladı, No: 26, s. 1.
- Cumhuriyet. (1924k, 2 Haziran). İtalyanlar Rodos'ta asker tahşidine devam etmektedir, No: 27, s. 1.
- Cumhuriyet. (1924l, 5 Haziran). Rodos tahşidatı meselesine kapanmış nazarıyla bakabiliriz, No: 30, s. 1.
- Diken Yücel, D., ve Yücel, Ö. F. (2024). Media and memory on the 6 February 2023 earthquakes: The case of Malatya. *Folklor/Edebiyat*, 30(120 Ek), 1331-1350.
- Drisko, J. W., & Maschi, T. (2016). *Content analysis. Pocket guides to social work research methods*. Oxford: Oxford University Press.
- Durur, E. K. (2011). Milliyetçilik söylemi ve medya. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(2), 35-50.
- Gellner, E. (2018). *Uluslar ve ulusçuluk* (G.G. Özdoğan & B. E. Behar, Çev.). İstanbul: Hil Yayınları.
- Gerbner, G. (2014). *Medyaya karşı* (G. Ayas, V. Batmaz, & İ. Kovacı, Çev.). (M. Morgan, Der.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Greenfeld, L., ve Eastwood, J. (2007). National identity. C. Boix, S. C. Stokes (Ed.), *The Oxford handbook of comparative politics* (s. 256-273.) içinde. New York: Oxford University.
- Hobsbawm, E. & Ranger, T. (2006). *Geleniğin icadı* (M. Murat Şahin, Çev.). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Hobsbawm, E. J. (1995). *1780'den günümüze milletler ve milliyetçilik* (O. Akınhay, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Kaya, A. E. E. (2010). Cumhuriyet Gazetesi'nin kuruluşundan günümüze kısa tarihi. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 39(1), 75-91.
- Kocabaş, O. (2020). Hafıza mekânı olarak roman: Yeşil Gece romanında tahakküm, değişim ve bellek. *İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi (İNİF E-Dergi)*, 5(2), 60-72.
- Kodal, T. (2024). Haliç-İstanbul konferansı (19 Mayıs-5 Haziran 1924). *Atatürk Ansiklopedisi*. Erişim adresi (22 Mayıs 2025): [https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/1804/Hali%C3%A7-%C4%B0stanbul_Konferans%C4%B1_\(19_May%C4%B1s-5_Haziran_1924\)](https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/1804/Hali%C3%A7-%C4%B0stanbul_Konferans%C4%B1_(19_May%C4%B1s-5_Haziran_1924))
- Millî Kütüphane (2025). Dijital Kütüphane Sistemi. Erişim adresi (10 Mayıs 2025): <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/>
- Mora, N. (2008). Medya ve kültürel kimlik. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 5(1), 1-14.
- Özkırımlı, U. (2009). *Milliyetçilik kuramları: Eleştirel bir bakış*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Sarlo, B. (2012). *Geçmiş zaman: Bellek kültürü ve özneye dönüş üzerine bir tartışma* (P. B. Charum & D. Ekinci, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Smith, A. (1994). *Millî kimlik* (B. S. Şener, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Temel, F. (2020). Türkiye'de Cumhuriyet vatandaşının inşasında basın. *Selçuk İletişim*, 13(2), 409-437.
- Traverso, E. (2009). *Geçmiş kullanma kılavuzu* (I. Ergüden, Çev.). İstanbul: Versus Kitap.
- Türkoğlu, N. (2010). *Toplumsal iletişim*. İstanbul: Urban Kitap.
- Williams, R. (2017). *Kültür ve toplum 1780-1950* (U. Kocabaşoğlu, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ziya Gökalp (1990). *Türkçülüğün esasları*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ziya Gökalp (2006). *Türkleşmek İslamlaşmak muasırlaşmak*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Türkiye’de sinema kültürünün değişimi ve komedi filmlerinin sinema salonlarındaki etkinliğini kaybetmesi üzerine sayısal bir değerlendirme¹

Semih Kaşıkçı*

Öz

Bu çalışma, Türkiye’de sinema kültürünün zaman içerisindeki dönüşümünü ve özellikle komedi filmlerinin sinema salonlarındaki etkisini kaybetmesini nicel verilerle incelemektedir. Gülme eyleminin bilişsel boyutu ve mizah ile ilişkisi kuramsal bir çerçevede ele alınarak Türk sinemasındaki komedi üretimlerinin tarihsel gelişimi değerlendirilmiştir. Bu gelişim sinematografin Osmanlı Devleti’ne gelişinden başlatılmış, Türk sinemasının Altın Çağı olarak nitelendirilen 1960-1975 yıllarıyla devam sürdürülmüştür. 2000’li yılların başladığı dönemde çekilen filmlerle 1960-1975 yılları arasında çekilen filmlerin hitap ettiği kitle göz önünde bulundurularak iki kitlenin değişimi irdelenmiştir. 2014–2024 yılları arasındaki sinema izleyici verileri temel alınarak, Türk sineması seyircisinin komedi filmlerine yönelik ilgisinde meydana gelen değişim istatistiki olarak analiz edilmiştir. Özellikle COVID-19 pandemisinden önceki döneme kadar Türkiye’de sinema salonlarında en çok izlenen filmlerin büyük çoğunluğunun komedi filmleri olduğu ancak pandemi sonrasında bu durumun değişerek komedi filmlerinin genel izleyici sayısındaki yüzdesinin düştüğü gözlemlenmiştir. Araştırma sonucunda, sinema salonlarının seyirci sayısında genel bir düşüş olduğu, özellikle komedi türünün izleyici nezdinde eski ilgiyi görmediği ve bu durumun ekonomik, kültürel ve sektörel çeşitli etkenlere dayandığı belirlenmiştir. Sinema seyircisinin, dijital platformların sunduğu içerik çeşitliliğini tercih ettiği ve neredeyse sinemada izlenen bir filmin bilet fiyatına bu platformlarda aylık abonelik edinebildikleri görülmüştür. Film izleme alışkanlıklarının bu gibi nedenlerle sinema salonlarından dijital platformlara kaydığı düşünülmektedir. Bu verilerin ışığında geçmişte toplumsal bir buluşma alanı olan sinema salonlarının bu özelliğini yitirdiği sonucuna ulaşılmaktadır.

Araştırma makalesi

Research article

Geliş - Submitted: 04.05.2025

Kabul - Accepted: 02.06.2025

Atıf – Reference: Nosyon:

Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi, 15, 103-115.

Anahtar kelimeler: Türk sineması, komedi filmleri, sinema kültürü, izleyici alışkanlıkları, sayısal analiz

The changing dynamics of cinema culture in Turkey and a quantitative evaluation of the decline in the popularity of comedy films in cinemas

Abstract

This study examines the transformation of cinema culture in Turkey over time, with a particular focus on the declining influence of comedy films in movie theaters, supported by quantitative data. The cognitive aspect of laughter and its relationship with humor are discussed within a theoretical framework, followed by an evaluation of the historical development of comedy productions in Turkish cinema. This development is traced from the arrival of the cinematograph in the Ottoman Empire through to what is widely recognized as the Golden Age of Turkish cinema, between 1960 and 1975. A comparative analysis of the films produced during the early 2000s and those from the 1960–1975 period reveals a significant shift in audience demographics. Based on cinema attendance data from 2014 to 2024, the study statistically analyzes changes in audience interest in comedy films. It was observed that before the COVID-19 pandemic, comedy films were consistently among the most-watched in Turkish theaters. However, this trend reversed in the post-pandemic period, with a noticeable decline in the genre’s share of total viewership. The findings indicate a general decrease in theater attendance and a waning interest in comedy films, attributed to economic, cultural, and industry-related factors. Audiences increasingly

¹ Bu çalışma “2000 Sonrası Türk Sinemasında Mizah Anlayışı ve Toplum Üzerindeki Etkileri” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

* Dr.Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş İstiklal Üniversitesi, e-posta: semihkasikci@gmail.com, ORCID-iD: 0009-0000-3023-9627

prefer digital platforms, where subscription costs often match a single movie ticket. Consequently, cinema theaters have largely lost their former role as communal social spaces.

Keywords: Turkish cinema, comedy films, cinema culture, audience behavior, quantitative analysis

Giriş

Gülmek fiziksel bir eylem gibi görünse de aslında bilişsel farkındalık sürecinin ardından ortaya çıkan bir sonuçtur. Bilişsel farkındalığı takiben ortaya çıkan gülme eylemi mizahın temelde dayandığı yapının kendisidir. Gülme üzerine günümüze kadar pek çok çalışma yapılmış, bu çalışmalarda gülme eyleminin oluşum süreci, bu süreç üzerinden felsefi çıkarımlar, çeşitli kuramsal temellendirmeler, mizahi yaratım süreçleri, bu süreçlerin gülme ile bağlantısı gibi konular irdelenmiştir.

Kuşkusuz ki insanın temel ihtiyaçlarından biri olan gülme ihtiyacının sinema sanatında da karşılık bulması şaşırtıcı değildir. Öyle ki sinematografin icadından hemen sonra mizah, sinemanın ilk konularından birisi haline gelmiştir. Bu bağlamda dünyada olduğu gibi Türk sinemasında da mizahi yaratım aracı olarak çekilen güldürü filmlerinin, bundan sonra da çekilmeye devam edecek olması son derece doğaldır. Ancak bu filmlerin çoğunlukla sinema salonları yerine dijital platformlarda yer bulması, uzun yıllar sinema salonlarında baskın bir tür olan komedinin baskınlığını kaybetmesine; sinema salonlarının seyircisini giderek kaybetmesine de neden olmaktadır.

Bu çalışma, mizah kavramını ve bu kavramın gülme eylemiyle olan ilişkisini araştırmakta, mizahi yaratım türlerini irdeleyerek bu türlerin Türk kültürü ile Türk sinemasında ne şekilde ortaya çıktığını incelemektedir. Bunun ardından Türk sineması seyircisinin güldürü / komedi filmlerine yatkınlığını ve sinemanın Osmanlı Devleti'ne gelişinden bu yana ne şekilde değiştiği incelenmiştir. Çalışmada özellikle 2014-2024 yılları arasında sinemalarda gösterime girmiş film türlerinden seyircinin komedi filmlerine yönelimi üzerine istatistiki veriler araştırılarak bu veriler üzerinden Türk sineması seyircisinin izleme alışkanlığı analiz edilmiştir. Analiz sonucuna göre özellikle son yıllarda çeşitli değişkenlerden kaynaklanan sebeplerden ötürü Türkiye'de sinema seyircisinin sayısının belirgin bir şekilde düştüğü ve komedi / güldürü filmlerinin sinemada gösterime giren diğer film türleri arasında giderek daha az seyirci çektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Bu çalışma, Türkiye'de sinema kültürünün tarihsel dönüşümünü ve komedi filmlerinin sinema salonlarındaki etkinliğini sayısal veriler temelinde inceleyen nicel bir çalışmadır. Çalışma kapsamında tarihsel araştırma yöntemi kullanılarak 1960-1975 ile 2014-2024 dönemleri arasındaki Türk sineması, özellikle komedi türü ekseninde karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Dönemsel sinema salonu sayıları, kişi başına düşen sinema bileti oranları, seyirci demografisi ve yıllık gişe istatistikleri gibi veriler irdelenmiştir. Bu veriler, istatistiki analiz teknikleriyle değerlendirilmiş ve yıl bazındaki seyirci sayıları, tür bazındaki gişe başarıları ve izleyici profili gibi ölçütler üzerinden grafiksel sınıflandırmalar yapılarak, film türlerinin izleyici nezdindeki dönüşümü yorumlanmıştır.

1. Gülme ve mizah

Gülme, yalnızca sosyal bir tepki değil, aynı zamanda beynin karmaşık bilişsel ve duygusal sistemlerinin ortak ürünü olan fizyolojik bir eylemdir. Mizah algısı, prefrontal korteks ve anterior cingulate cortex gibi bölgelerde bilişsel değerlendirmelerle başlar; ardından ventromedial prefrontal korteks ve nucleus accumbens gibi ödül merkezleri aktive olur. Bu süreç, mizahın hoş bir deneyim olarak algılanmasını sağlar. Gülme eyleminin kendisi ise beyinsapı ve hipotalamus gibi alanlarda düzenlenir ve istemsiz motor tepkiler şeklinde ortaya çıkar. Bu nörolojik bütünlük, mizahın insanlar arasında evrimsel olarak nasıl önemli bir sosyal bağ kurma aracı haline geldiğini de açıklar (Mobbs, vd., 2003, s. 548-550).

Gülme eylemi söz konusu olduğunda bu eylemin fizyolojik altyapısının yanı sıra psikolojik gerekliliği de son derece önemlidir. Gülme eylemi acı eşiğini yükselterek bireylerin fiziksel dayanıklılığını artırmakta ve bu etkinin temelinde endorfin salgılanması yer almaktadır. Endorfinler, hem ağrı algısını azaltan hem de mutluluk hissini pekiştiren doğal nörokimyasallardır. Özellikle Duchenne tipi sosyal gülmenin, sadece fizyolojik değil, aynı zamanda psikolojik ve sosyal düzeyde de olumlu etkiler yarattığı belirtilmektedir. Bu tür gülme, stresin azalmasına, olumsuz duyguların hafiflemesine ve grup içi bağlılığın güçlenmesine katkı sağlar (Dunbar vd., 2012, s. 1165).

Dolayısıyla, gülme yalnızca fiziksel bir tepki ya da ihtiyaç olarak değil, aynı zamanda sosyal bir canlı olan insanın psikolojik bir gereksinimi olarak da değerlendirilebilir. Tıpkı müzik, dans ve ritüeller gibi sosyal bağları güçlendiren gülme, bireyde hem ruhsal iyilik hali yaratmakta hem de toplumsal dayanışmayı destekleyen bir işlev görmektedir. Bu sayede gülme eylemi, beden ve zihin üzerinde çift yönlü iyileştirici bir etki ortaya koymaktadır. Bu fizyolojik ve psikolojik gerekliliğin sonucu olarak mizahi yaratım süreçlerinin gülme eylemi için önemli bir yer kaplaması daha net bir biçimde anlaşılabilecektir.

Mizahi yaratım süreçleri söz konusu olduğunda sonucu gülme eylemine varan süreçlerin çeşitli başlıklarda incelendiği söylenebilmektedir. Bu süreçlerden bahsedilebilmesi için temel koşullardan birisi zihnin işlem süreçlerinin aktif konumda bulunmasıdır. Yani mizahi bir yaratım sürecinde zihin, iletilen veriyi işlemeli ve bir sonuca varabilmelidir. Morreall (1997), gülme eyleminin hayvansal ve duygusal gülme olarak ikiye ayrıldığından bahsetmekte ve hayvansal gülmenin zihnin süzgecinden geçmeyen, tıpkı bebeklerdeki gıdıklanma eylemine verilen tepki gibi olduğundan söz etmektedir. Doğal olarak bu tip bir durumda mizahtan bahsetmek söz konusu olmayacaktır. Duygusal gülme meselesi ise mizahi yaratım süreci için gereken ilk yapı taşıdır. Bergson (2015), mizahi yaratım süreçlerini açıklarken denizde oluşan bir dalganın getirdiği köpükten bahsetmektedir. O'na göre bu köpük yok olduğunda ortaya suyun kendisinden daha acı bir tat çıkmaktadır. Bu köpük gülme olgusu, geriye bıraktığı acı tat ise mizahın kendisidir.

Gülme olgusu, mizahın anlamlandırılmasında temel bir kavram olarak görülmektedir. Morreall (1997), bu olguyu "gülme kuramları" başlığı altında incelemekte; Aristoteles (1987)'in de üzerinde durduğu uyumsuzluk (zıtlık) kuramı, komik unsurun uygunsuz, mantıksız ya da beklenmedik durumlara dayandığını göstermektedir. Örneğin, buzdolabında bir bowling topu görmek, mekânsal uyumsuzluk yoluyla gülme tepkisi yaratmaktadır. Bu doğrultuda, saçma ya da anlamsız mizahın bireyi öz değerlendirme sürecine sokmaksızın güldürebildiği anlaşılmaktadır.

Zıtlık kuramı, mizahın kaynağını, beklenenle karşılaşılan arasındaki uyumsuzlukta aramaktadır. Bu yaklaşıma göre, mizah, bireyin zihinsel şemalarıyla çelişen bir durumla karşılaştığında ortaya çıkmaktadır. Immanuel Kant ve Arthur Schopenhauer gibi filozofların öncülüğünde gelişen bu kuram, mizahi etkiyi yaratan unsurun, algılanan tezatlık ya da şaşırtıcı beklenmediklik olduğunu savunur. Tarihsel süreçte, bu teori farklı varyasyonlara ayrılmış; bazı araştırmacılar, zıtlığın sadece bilişsel değil, aynı zamanda estetik ya da etik boyutlara da sahip olduğunu ileri sürmüştür. Günümüzde ise zıtlık kuramı, mizah çalışmalarının en yaygın kabul gören çatılarından biri olarak değerlendirilmektedir ve mizahın bilişsel yönünü açıklamada başat rol oynamaktadır (Fedakâr, 2020, s. 56-57).

Üstünlük kuramında ise gülmenin, bireyin kendini karşısındakine üstün görme eğiliminden kaynaklandığı belirtilmektedir. Bu yaklaşım, gülmeyi bir "zafer gülüşü" olarak tanımlamakta, ancak tüm gülme biçimlerini açıklamada yetersiz kalmaktadır. Bu yaklaşıma göre, gülme eylemi, kişinin karşılaştığı bir eksiklik, hata ya da düşkünlük karşısında kendi konumunu yüceltmesinin bir dışavurumudur. Antik dönem filozoflarından başlayarak, Thomas Hobbes gibi düşünürler tarafından sistematik hale getirilen bu görüş, gülmenin özünde başkalarına yönelik bir küçümseme ve aşağılama olduğunu öne sürmektedir. Modern

dönem boyunca üstünlük kuramı, farklı teorisyenlerce geliştirilmiş ve mizahın sosyal işlevleriyle ilişkilendirilmiştir. Özellikle toplumsal normlara aykırı davranışların mizahla düzeltildiği ya da bireyler arası güç dengelerinin mizah yoluyla pekiştirildiği durumlar, bu teorinin kapsamına girmektedir (Fedakâr, 2020, s. 54-55).

Rahatlama kuramı ise gülmeyi, bastırılmış enerjinin dışavurumu olarak değerlendirmekte; Freud (1998)'a göre bu durum, bastırılan duyguların bir anda serbest bırakılmasıyla ortaya çıkmakta ve katarsis işlevi görmektedir. Tarihsel olarak, bu kuramın kökeni daha eski düşünürlere dayansa da modern anlamda Freud ve takipçileri tarafından sistemleştirilmiştir. Mizahın, bireyin toplumsal kısıtlamalara karşı geliştirdiği bir savunma mekanizması olarak işlev gördüğü bu yaklaşımda, gülmenin, psikolojik rahatlama ve ruhsal dengeyi sağlama yönündeki katkısı vurgulanmaktadır. Bu çerçevede, rahatlama kuramı, mizahı sadece sosyal değil, aynı zamanda bireysel iyilik haline hizmet eden bir araç olarak değerlendirmektedir (Fedakâr, 2020, s. 57-58).

Morreall (1997)'e göre mizah yalnızca bireysel düzeyde değil, toplumsal bağlamda da işlev görmektedir; espri yeteneği otoriter yönetimlerce dahi tam anlamıyla bastırılmamaktadır. Mizahın, kitleler üzerinde etkili olma potansiyeline sahiptir ve hoşgörü mizahın varlık koşuludur.

Mizahi üretim süreçlerinden bahsedilirken önemli bir zemin de toplumun ekonomik, kültürel, sosyal vb. durumlarıdır. Ortaya çıkan sonuç hem mizahi üretim süreçlerini gerçekleştirenler hem de mizahın sunulduğu kitle için ortak bir paydada buluşmayı gerektirir. Yani aslında mizahi üretim sürecinde etkileşimin sağlıklı olması son derece önemlidir. Kültürel farklılıklardan kaynaklanan ayrımlar, önceden bahsedilen bilişsel sürecin düzgün biçimde işletilememesine neden olabilmektedir. Mizahın anlamlı hale gelebilmesi için bu süreci sağlıklı işletebilecek bir alıcıya ihtiyaç vardır. Kısacası bir anlam çıkarabilmek için bahsedilen konuya vakıf olmak, bu bilişsel sürecin sağlıklı biçimde işletilmesi için ön koşullardan birisidir. Kişinin farkında olmadığı bir gerçeklik üzerine mizahi bir anlam kurgulanmaya çalışılması başarısız bir girişim olarak kalacaktır.

2. Türk sinemasının doğuşu ve ilk komedi filmlerinden 2000'li yıllara kadar komedi filmlerinin kısa bir tarihi

Mizahın Türk kültüründe önemli bir yerinin olduğu Karagöz-Hacivat, Ortaoyunu, Köy Seyirlik Oyunu, Meddah gibi çeşitli eğlencelere gösterilen ilgiden bilinmekle beraber, bu mizah anlayışı, önceki bölümde de söz edildiği üzere otoriter yönetime karşı da kullanıldığı görülmektedir. Kutay (2013), Osmanlı döneminde devletin ileri gelenlerinin pek çok karikatürde hicvedildiğinden bahsetmektedir. Bu örnekler arasında en bilinenlerinden olarak Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi, Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa ve Sadrazam Mahmud Şevket Paşa'nın kafalarının çeşitli sebzelerden dönüşerek ortaya çıktığı karikatür gösterilebilir. Bu karikatürün altında ise "Beldemizin Mahsülleri" yazmaktadır. Hiciv, mizahın bir türüdür. Halkın mecmualarda bu tarz karikatürleri görmesi ve bununla eğlenebilmesi son derece önemlidir.

1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte, aynı yıl açılan ilk sinema salonu ve ardından gelen yeni salonlarla sinema, Osmanlı'da bağımsız bir eğlence aracı olarak yer edinmeye başlamıştır (Akgün Çomak, 2012, s. 300). 1914'e kadar film gösterimleri yaygınlaşmış, seanslar dolacak uzunlukta yapımlar sunulmuştur. Her ne kadar sinema Osmanlı topraklarına icadına yakın bir tarihte ulaşmış olsa da sektörün gelişimini destekleyecek ortam ancak ilerleyen yıllarda oluşabilmiştir. Sinemanın ülkemizdeki asıl gelişimi, Birinci Dünya Savaşı yıllarında başlamıştır. Savaş süresince Osmanlı Devleti yedi cephede mücadele vermiş, yalnızca Çanakkale Cephesi'nde zafer kazanmış, savaşın sonunda ise işgale uğramıştır.

Savaşlar genellikle gelişimi sekteye uğratsa da kimi zaman da yeni alanların doğmasına zemin hazırlamıştır. Nitekim, 1915'te kurulan Merkez Ordu Sinema Dairesi (MOSD), cephedeki askerleri, önemli olayları ve askeri faaliyetleri belgelemek amacıyla faaliyet göstermiştir. Alman ordusunda sinemanın propaganda aracı olarak kullanılmasından etkilenen Enver Paşa'nın girişimiyle, benzer bir yapılanma Osmanlı'da da oluşturulmuştur. Her ne kadar bu süreçteki gelişmeler tam anlamıyla belgelenmemiş olsa da MOSD'un çalışmaları sinemanın teknik olarak daha görünür ve uygulanabilir bir alana dönüşmesini sağlamıştır. Bu kurum, 1918'e kadar birçok belge film çekmiştir (Odabaş, 2012, s. 207). Aynı dönemde, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti ve Donanma Cemiyeti de sinema üretimine adım atmıştır (Liman, 2011, s. 45). Ancak, Mondros Ateşkes Antlaşması'yla bu kurumlar tasfiye edilmiş, mevcut ekipmanlar ise Malul Gaziler Cemiyeti'ne devredilmiştir.

1914'ten itibaren savaşın gölgesinde sinema, Osmanlı'da hem dışarıdan gelen filmlerle hem de ilk yerli yapımlarla varlık göstermeye başlamıştır. Sinemanın Osmanlı'da yayılmasında etkili olan Sigmund Weinberg, Himmet Ağa'nın İzdivacı ve Leblebici Horhor filmleriyle denemeler yapmış, ancak tamamlayamamıştır; Leblebici Horhor'u yönetmen Fuat Uzkınay tamamlamıştır (Kaşıkçı, 2016 s. 14). Bunun yanında, Sedat Simavi'nin Pençe ve Casus, Ahmet Fehim Efendi'nin Mürebbiye ve Binnaz adlı yapımları, dönemin ilk film denemeleri arasında yer alır.

1910 yılında bir ramazan eğlencesi sonrasındaki film gösterimine ait afişte beş adet film denemeden üçünün karşısında "komik" ibaresi yer almaktadır (Özön, 2013, s. 42-43). Bu durum oldukça dikkat çekici olmasına rağmen Türk kültüründen gelen mizah sevgisi nedeniyle şaşırtıcı değildir.

Türk sinema tarihinde ilk komedi filmi girişimi, Donanma Cemiyeti'nin sahnelediği Tombul Aşığın Dört Sevgilisi adlı tiyatro eserinin sinemaya uyarlanmasıyla gerçekleşmiştir. Başrolde, dönemin önemli tiyatro sanatçılarından İsmet Fahri Gülünç'ün yer alması planlanmış, film çekimleri için Malul Gaziler Cemiyeti'nden kamera temin edilmiştir. Ancak iki kurum arasında yaşanan anlaşmazlık nedeniyle proje tamamlanamamış ve film yarım kalmıştır (Kaşıkçı, 2016, s. 15).

Türk sinemasının ilk tamamlanmış yerli komedi filmi ise 1921 tarihli Bican Efendi Vekilharç olarak kayıtlara geçmiştir. Bu film, İbnürrefik Ahmet Nuri Sekizinci'nin, Daniel Riche'in *Le prétexte* adlı Fransız oyunundan yaptığı uyarlamaya dayanmaktadır. Söz konusu eserde Bican Efendi karakteri aslında yan bir figürken, Şadi Fikret Karagözoğlu'nun başarılı performansı sayesinde halkın büyük beğenisini kazanmış ve bu ilgi filmin çekilmesinin önünü açmıştır.

Karagözoğlu'nun canlandığı Bican Efendi karakteri, sakarlığı ve beceriksizliğiyle tanınan, bir konakta vekilharç olarak görev yapan bir figürdür. Konağın beyi tarafından düzenlenecek eğlence için görevlendirilen Bican Efendi, hazırlık sürecinde yaptığı hatalar ve işgüzarlıklarıyla çevresindekilerin alay konusu olur. Satın aldığı bayat malzemeler nedeniyle aşçıyla tartışır; aşçı tarafından balıkla dövülür. Hazırlıkların başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından, konaktakilere ders vermek amacıyla bir plan yapar: Saz ekibini ve dansözleri konağa davet eder; yasak olmasına rağmen eğlencenin başlamasını sağlar. Ancak planı beklediği gibi işlemez; konağı ihbar etmek için karakola giden Bican Efendi, sonunda kendisini suçlu durumda bulur ve karakoldan dayak yiyerek kovulur.

Bican Efendi tiplemesi, biçimsel olarak dönemin Avrupa sinemasında büyük yankı uyandıran Charlie Chaplin'in "Şarlo" karakteriyle benzerlikler taşır. Şarlo'nun şapkası yerini Bican Efendi'nin fesine, bastonu ise şemsiyeye bırakır. Her iki karakter de sakar ve beceriksizdir; ancak Şarlo'nun kurnaz yapısının aksine Bican Efendi, daha saf bir mizahi anlayışı temsil eder. Dolayısıyla bu iki karakter, mizahın işleniş biçimi açısından birbirinden ayrılır.

Dönemin önemli tanıklarından tiyatro ve sinema sanatçısı Vasfi Rıza Zobu da filmdeki deneyimlerini aktararak Bican Efendi karakterinin halk arasında ne denli meşhur olduğunu ifade etmiştir. Ona göre, Karagözoğlu'nun sahne performansı izleyicilerde derin bir iz bırakmış, tiplene adeta oyuncunun kimliğiyle özdeşleşmiş, Bican Efendi karakterine hayat veren Karagözoğlu, bu şöhreti kartvizitlerine "Bican Efendi" adını bastırarak uzun yıllar sürdürmüştür (Şekeroğlu, 1986).

Film, teatral öğelerin yanı sıra sinemaya özgü bu anlatım biçimleriyle de dikkat çeker. Savaş koşullarının zorluğu içinde dahi izleyicilerin ilgisini çeken bu yapımlar, devam filmleriyle bir seri haline gelmiştir. Bican Efendi serileri, yalnızca Türk sinemasının ilk komedi filmleri olarak değil, aynı zamanda ülkemizdeki ilk film serisi örneği olarak da değerlendirilmektedir. Ne var ki, sinemamızın bu erken dönemde ürettiği eserler, dönemin sosyal ve ekonomik şartları nedeniyle Batı sinemasındaki endüstriyel gelişimin gerisinde kalmıştır (Kaşıkçı, 2016, s. 20).

1917'den 1952'ye kadar uzanan dönemde, sinemamızda tiyatro kökenli isimlerin etkinliğinin ön planda olduğu görülür. Özellikle 1923 ile 1939 yılları arasında, yönetmen koltuğunda yalnızca Muhsin Ertuğrul'un oturduğu dikkat çeker. Tiyatro sahnesinde önemli bir yere sahip olan Ertuğrul'un sinemadaki bu dönemi, birçok ilke sahne olmuştur. Ülkemizin ilk özel film yapım firması olan Kemal Film, çalışmalarına Muhsin Ertuğrul'un katkılarıyla başlamıştır. Aynı zamanda, teknik donanımların Türkiye'ye kazandırılması da bu yılların önemli kazanımları arasındadır. İlk film stüdyosunun faaliyete geçmesi, dublaj uygulamalarının başlaması, renkli ve sesli film girişimlerinin ortaya çıkması gibi gelişmeler, ya doğrudan Ertuğrul'un elinden çıkmış ya da onun öncülüğünde hayata geçirilmiştir. Ertuğrul'un çektiği 29 filmin büyük çoğunluğu tiyatrodan veya yabancı filmlerden uyarlama olup bunların yarıya yakını komedi filmidir.

1950'li yıllarla birlikte sinemamızda bir anlatım dili oluşmuş, seyirci de Türk sinemasını sahiplenmeye başlamıştır. Bu dönemde çok fazla komedi filmi çekilmese de önemli bir gelişme olarak mizaha farklı bir bakış açısı getiren Atıf Yılmaz, 1957 yılında çektiği "Gelinin Muradı" filmiyle Türk sinemasına kasaba güldürüsünü getirmiştir. Yılmaz da bu türde kendisini başarılı bulduğunu belirtmektedir (Kotan, 2015, s. 41).

Türk sinemasının altın çağı olarak nitelendirilen 1960-1975 yılları arasında mizahın en karamsar konuları anlatan filmlerde bile kullanıldığı görülmektedir. Aile güldürüleri olarak adlandırılan filmlerin de bu dönemde çekildiği görülmektedir. Bu yıllarda üretilmiş olan filmlerin konularının halkın kendisinden gelmesi sonucunda mizahın da oldukça önemli bir yere sahip olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. 1970'li yıllara girildiğinde ülkenin içinde bulunduğu ekonomik kriz, ideolojik çatışmalar ve televizyonun yaygınlaşması gibi sebeplerle büyük bir erotik film furysı başlamıştır. İlginç olan konulardan biri bu erotik filmlerin büyük çoğunluğunun seks güldürüsü olmasıdır. Bu gelişmelerin yanı sıra 1970'li yıllarda Ertem Eğilmez de aile güldürüleri çekmiş, dramı ve güldürüyü aynı potada başarıyla eritmeyi başararak günümüzde bile tekrar tekrar izlenen filmleri Türk sinemasına kazandırmıştır.

1980'li yıllara girildiğinde ülkenin içinde bulunduğu toplumsal şartları hicveden, mizahi yönü kuvvetli filmlerin çekildiği görülmektedir. 1970'lerin ortalarında sektöre senaryo yazarı olarak giren Yavuz Turgul'un 1980'lerde önemli hiciv filmlerinin de senaristi olduğu görülmektedir. Bu filmler arasında *Banker Bilo* (Ertem Eğilmez, 1980), *Davaro* (Kartal Tibet, 1981), *Hababam Sınıfı Güle Güle* (Ertem Eğilmez, 1981), *Çiçek Abbas* (Sinan Çetin, 1982), *Şekerpare* (Kartal Tibet, 1983), *Züğürt Ağa* (Nesli Çölgeçen, 1985) gibi filmler vardır. Yine yönetmenliğini Yavuz Turgul'un yaptığı *Muhsin Bey* de toplumdaki arabesk yozlaşmasını hicveden bir film olarak başarılı bir örnektir. 1970'li "İnek Şaban" karakterini oynayan Kemal Sunal'ın 1980'lerde "Şaban" karakterini bu sefer dönemin siyasi olaylarına gönderme yaparak *Orta Direk Şaban*, *Katma Değer Şaban* gibi filmlerde yeniden canlandığı görülmektedir.

1990'lardan itibaren özel televizyonların yaygınlaşmasıyla birlikte, geçmiş yılların Türk komedi filmleri bu kanallarda sıklıkla yayınlanmıştır. Özel televizyonların etkisiyle birlikte sinemalara giden seyirci sayısında ciddi bir düşüş yaşanmış, sinema salonlarının sayısı da oldukça azalmıştır. Türkiye'deki sinema salonu sayısı 1980'de 941 iken 1990 yılına gelindiğinde bu rakamın 354'e gerilediği görülmektedir. 2000 yılına kadar sinema salonu sayısı ancak 606'ya ulaşabilmiş, geçen 20 yılda 1980 yılındaki mevcut sinema salonu sayısına yaklaşamamıştır (Kaşıkçı, 2016, s.49).

3. Türk sinemasında 1960 – 1975 yılları arası ile 2015 yılının sayısal verilerle kısa bir analizi

Konda (2012) şirketinin yapmış olduğu “Türkiye Aile Yapısı” çalışmasına göre araştırmaya katılanların %53,7'si henüz ailecek sinemaya veya tiyatroya gitmemiştir. Türk Sinemasının altın çağı olarak kabul edilen 1960-1975 yıllarında üretilen filmler için o dönemin önemli senaristlerinden Bülent Oran şunları aktarmaktadır: “O dönem seyircisi aile seyircisi olarak tabir ediliyor. Yani ailece çoluk çocuk beraber izleyip anlayıp çıkabileceği filmler yapılıyor. Ne sadece ev hanımlarına, ne sosyetik hanımlara... Ortalama bir beğeni. Ama en ön planda kadın, ilk planda ana seyircimiz kadın. Sonra çocuk” (Türk, 2004 s. 200).

2013 yılında Türkiye'nin en geniş sinema salonu ağına sahip olan Mars Entertainment Group tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada, sinema izleyicilerinin %61'inin AB gelir grubunda yer aldığı tespit edilmiştir. Bu bulgu, sinema izleme alışkanlığının daha çok yüksek gelir düzeyine sahip bireyler arasında yaygınlaştığını ortaya koymaktadır. Aynı raporda, sinema seyircilerinin %77'sini 15-29 yaş aralığındaki gençlerin oluşturduğu vurgulanmıştır. Öte yandan, şirketin 2012 yılına ait verileri, sinema izleyicilerinin %57'sinin erkeklerden meydana geldiğini, ev kadınlarının ise yalnızca %4'lük bir oranla sinema salonlarına katılım sağladığını göstermektedir (Kaşıkçı, 2016, s. 48).

Türkiye'nin nüfusu 1970 yılında 35.605.176 olarak tespit edilmiştir (TÜİK, 2014, s. 5). Bununla birlikte aynı yılda Türkiye'deki sinema salonu sayısı 2424 ve bu salonlardaki toplam sinema koltuğu sayısı 1.164.769 olarak belirtilmiştir (Devlet İstatistik Enstitüsü, 1970). Bu verilere dayanarak 1970 yılında Türkiye'de kişi başına düşen sinema koltuğu sayısı 30'dur. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK, 2016a) haber bültenine göre Türkiye'nin 2015 yılındaki nüfusu 78.741.053'tür. Aynı yılda sinema salonu sayısı 2356, sinema koltuğu sayısı ise 297.610'dur (TÜİK, 2016b). 2015 yılında kişi başına düşen sinema koltuğu sayısı yaklaşık olarak 264'tür. Bu noktada belirtmek gerekir ki 2015 yılında kişi başına düşen sinema koltuğu sayısının artması sinemalardaki filmlerin çok fazla izlendiği gibi bir algı oluşturmaktadır.

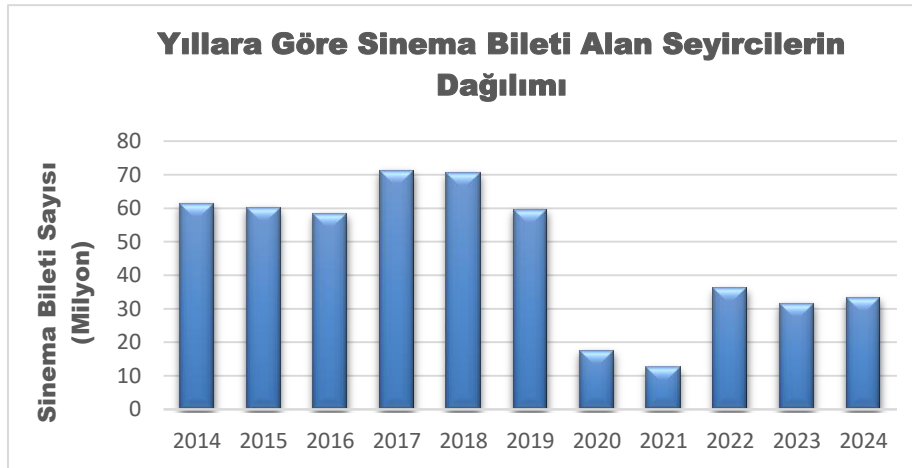
1970 yılından 2015 yılına kadar Türkiye'nin nüfusu yaklaşık olarak iki katına çıkmıştır. Ancak bu nüfus artışına paralel olarak, sinema salonlarını ziyaret eden seyirci sayısında önemli bir düşüş gözlemlenmiştir. Örneğin, 1969 yılında İstanbul'da toplamda 298 sinema salonu bulunmakta olup, bunlardan 110'u kapalı, 188'i ise açık hava sinemasıdır. Aynı dönemde, İstanbul'da bir yıl içerisinde satılan bilet sayısının 50 milyonun üzerinde olduğu kaydedilmiştir (Coş, 1969). 1965 yılında İstanbul'un nüfusunun 1.750.642, sadece İstanbul'da sinemaya giden kişi sayısının 41.417.000 olduğu göz önünde bulundurulduğunda, o yıl kişi başına düşen sinema bileti sayısının 23,6 olduğu tespit edilebilecektir. Bu durum, İstanbul'daki her bireyin yılda yaklaşık 23-24 kez, yani her ay ortalama iki defa sinemaya gitmiş olduğunu göstermektedir (Kaşıkçı, 2016, s. 52). Konda (2012) şirketinin “Türkiye Aile Yapısı” araştırmasında katılımcıların %53,7'sinin henüz ailecek sinemaya, tiyatroya gitmediği verisiyle 1960-1975 yılları arasında üretilen filmlerin aile için yapıldığı verisi birleştirildiğinde 2000'li yıllardan itibaren sinemada gösterilen filmlerin aslında “seyirci rekoru” kırdığı yönündeki düşüncenin son derece yanlış olduğu ortaya çıkacaktır.

1960-1975 yılları arasında Türkiye'de sinema, hem devletin hem de özel sektörün desteklerinden yoksun kalmıştır. Sinemanın devletin politikalarında yer almaması, aynı

zamanda sansürle karşı karşıya kalınmasına neden olmuştur. Sinemacılar, filmlerinin sansür kuruluna takılmaması adına senaryo aşamasında oto-sansür uygulamış ve “sansür senaryosu” hazırlatarak filmlerini denetimden geçirmeye çalışmışlardır. Ayrıca, ithalat kısıtlamaları nedeniyle teknik ekipman temini güçleşmiş, ham film kotaları ve maddi yetersizlikler gibi engeller de sinemacılar için büyük zorluklar oluşturmıştır. Ancak günümüzde, dijital teknolojilerin gelişimiyle birlikte ham filme olan ihtiyaç ortadan kalkmış, laboratuvar işlemleri büyük ölçüde azalmış ve devlet ile özel sektör destekleri sayesinde sinema üretimi daha erişilebilir hale gelmiştir. Teknik ekipmanlara erişim kolaylaşmış, teknoloji sayesinde daha önce zor olan çekimler artık daha hızlı ve kolay yapılabilmektedir. Bununla birlikte, 2015 yılında vizyona giren film sayısının, 1960-1975 yılları arasındaki ortalama ile karşılaştırıldığında çok daha düşük olduğu görülmektedir. Türkiye İstatistik Kurumu verilerine göre, 1970 yılında satılan sinema bileti sayısı 246 milyon 662 bin 310 olarak kaydedilmişken, 2015 yılında bu rakam 57 milyon 148 bin 11’e gerilemiştir. 2015 yılında Türkiye’de kişi başına düşen sinema bileti sayısı 0,7, 1970 yılında ise bu sayı 6,9 olarak tespit edilmiştir (Kaşıkçı, 2016, s. 55-56).

4. 2014-2024 yılları arasında türk sinemasında komedi filmlerine ait bazı sayısal veriler ve bu verilerin analizi

Önceki bölümde Türk sinemasının 1960-1975 yılları ile 2015 yılına ait 55 yıllık geçmişi değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmeye sinema seyircisine, sinema salonlarına, sinema biletlerine, sinemalardaki koltuk sayılarına ait bazı sayısal veriler analiz edilmiştir. Bu veriler ışığında sinema seyircisinin önceki yıllardan oldukça düşük bir seviyede olduğu, salon sayılarındaki ve sinema koltuğu sayılarındaki artışın aslında suni bir artış olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Bu bölümde ise 2014-2024 yılları arasında sinemalarda gösterime girerek en çok seyirciyi çeken filmlerin türleri, satılan film biletleri, komedi filmlerinin genel sinema izleyicisi arasındaki yüzdelik dilimleri, geçen yıllarda sinemalarda gösterilen filmlerin türlerindeki değişim ve komedi filmlerinin seyirci sayıları incelenecektir.



Tablo 1. 2014 – 2024 yılları arasında satılan sinema bileti sayısı

Yıl	Toplam seyirci sayısı	İlk 10'daki komedi filmi sayısı	İlk 10'daki komedi filmlerinin seyirci sayısı	İlk 10'daki diğer film türlerinin seyirci sayısı	İlk 10'daki filmlerin toplam seyirci sayısı	İlk 10'da yer bulan komedi filmlerinin seyirci sayılarının diğer türlere oranı (%)
2014	61.245.258	7	24.629.067	4.688.547	29.317.614	84,0%
2015	60.228.409	5	12.423.961	11.073.659	23.497.620	52,9%
2016	58.287.772	7	10.811.383	6.435.262	17.246.645	62,7%
2017	71.188.594	6	20.510.382	11.113.127	31.623.509	64,9%
2018	70.409.779	7	22.102.373	10.192.869	32.295.242	68,4%
2019	59.556.020	2	7.524.226	18.354.480	25.878.706	29,1%
2020	17.415.304	5	7.363.074	6.029.632	13.392.706	55,0%
2021	12.488.382	1	930.822	7.378.715	8.309.537	11,2%
2022	36.198.982	0	0	20.527.670	20.527.670	0,0%
2023	31.542.707	2	2.803.596	13.727.130	16.530.726	17,0%
2024	33.150.534	2	4.244.239	11.202.052	15.446.291	27,5%

Tablo 2. 2014 – 2024 yılları arasında sinemada en çok izlenen ilk on filme ait sayısal veriler

2014 yılında en çok izlenen ilk on filmde 7'si komedi filmi ve bu filmlerin toplam seyirci sayısı 24.629.067'dir (URL1). İlk 10'a giren filmlerden komedi türü dışında olan 3 film bulunmakla beraber bu filmlere giden seyirci sayısı 4.688.547 olarak görülmektedir. Bu bağlamda ilk 10'da komedi filmlerini seçenlerin sayısı ilk 10'a giren tüm filmlerin seyirci sayılarının %84'ünü oluşturmaktadır.

2015 yılında en çok izlenen ilk on filmde 5'i komedi filmi ve bu filmlerin toplam seyirci sayısı 12.423.961'dir (URL 2). İlk 10'a giren filmlerden komedi türü dışında olan 5 film bulunmakta ve bu filmlere giden seyirci sayısı 11.073.659 olarak görülmektedir. Bu bağlamda, ilk 10'da komedi filmlerini seçenlerin sayısı ilk 10'a giren tüm filmlerin seyirci sayılarının %52,9'unu oluşturmaktadır.

2016 yılında en çok izlenen ilk on filmde 7'si komedi filmi ve bu filmlerin toplam seyirci sayısı 10.811.383'tür (URL 3). İlk 10'a giren filmlerden komedi türü dışında olan 3 film bulunmakta ve bu filmlere giden seyirci sayısı 6.435.262 olarak görülmektedir. Bu bağlamda, ilk 10'da komedi filmlerini seçenlerin sayısı ilk 10'a giren tüm filmlerin seyirci sayılarının %62,7'sini oluşturmaktadır.

2017 yılında en çok izlenen ilk on filmde 6'sı komedi filmi ve bu filmlerin toplam seyirci sayısı 20.510.382'dir (URL 4). İlk 10'a giren filmlerden komedi türü dışında olan 4 film bulunmakta ve bu filmlere giden seyirci sayısı 11.113.127 olarak görülmektedir. Bu bağlamda, ilk 10'da komedi filmlerini seçenlerin sayısı ilk 10'a giren tüm filmlerin seyirci sayılarının %64,9'unu oluşturmaktadır.

2018 yılında en çok izlenen ilk on filmde 7'si komedi filmi ve bu filmlerin toplam seyirci sayısı 22.102.373'tür (URL 5). İlk 10'a giren filmlerden komedi türü dışında olan 3 film bulunmakta ve bu filmlere giden seyirci sayısı 10.192.869 olarak görülmektedir. Bu bağlamda, ilk 10'da komedi filmlerini seçenlerin sayısı ilk 10'a giren tüm filmlerin seyirci sayılarının %68,4'ünü oluşturmaktadır.

2019 yılında en çok izlenen ilk on filmde 2'si komedi filmi ve bu filmlerin toplam seyirci sayısı 7.524.226'dır (URL 6). İlk 10'a giren filmlerden komedi türü dışında olan 8 film bulunmakta ve bu filmlere giden seyirci sayısı 18.354.480 olarak görülmektedir. Bu bağlamda, ilk 10'da komedi filmlerini seçenlerin sayısı ilk 10'a giren tüm filmlerin seyirci sayılarının %29,1'ini oluşturmaktadır.

2020 yılında en çok izlenen ilk on filmde 5'i komedi filmi ve bu filmlerin toplam seyirci sayısı 7.363.074'tür (URL 7). İlk 10'a giren filmlerden komedi türü dışında olan 5 film bulunmakta ve bu filmlere giden seyirci sayısı 6.029.632 olarak görülmektedir. Bu bağlamda,

ilk 10'da komedi filmlerini seçenlerin sayısı ilk 10'a giren tüm filmlerin seyirci sayılarının %55'ini oluşturmaktadır.

2021 yılında en çok izlenen ilk on filmde 1'i komedi filmi ve bu filmin seyirci sayısı 930.822'dir (URL 8). İlk 10'a giren filmlerden komedi türü dışında olan 9 film bulunmakta ve bu filmlere giden seyirci sayısı 7.378.715 olarak görülmektedir. Bu bağlamda, ilk 10'da komedi filmini seçenlerin sayısı ilk 10'a giren tüm filmlerin seyirci sayılarının %11,2'sini oluşturmaktadır.

2022 yılında en çok izlenen ilk on filmde hiçbir komedi türünde değildir. İlk 10'a giren filmlerden tamamı komedi türü dışında yer almakta ve bu filmlere giden seyirci sayısı 20.527.670 olarak görülmektedir (URL 9). Bu bağlamda, ilk 10'da komedi filmlerini seçenlerin oranı %0,0 olarak kaydedilmektedir.

2023 yılında en çok izlenen ilk on filmde 2'si komedi filmi ve bu filmlerin toplam seyirci sayısı 2.803.596'dır (URL 10). İlk 10'a giren filmlerden komedi türü dışında olan 8 film bulunmakta ve bu filmlere giden seyirci sayısı 13.727.130 olarak görülmektedir. Bu bağlamda, ilk 10'da komedi filmlerini seçenlerin sayısı ilk 10'a giren tüm filmlerin seyirci sayılarının %17'sini oluşturmaktadır.

2024 yılında en çok izlenen ilk on filmde 2'si komedi filmi ve bu filmlerin toplam seyirci sayısı 4.244.239'dur (URL 11). İlk 10'a giren filmlerden komedi türü dışında olan 8 film bulunmakta ve bu filmlere giden seyirci sayısı 11.202.052 olarak görülmektedir. Bu bağlamda, ilk 10'da komedi filmlerini seçenlerin sayısı ilk 10'a giren tüm filmlerin seyirci sayılarının %27,5'ini oluşturmaktadır. Özellikle 2024 yılında animasyon filmlerinin belirgin bir baskınlığı olduğu görülmektedir. İlk 10'a giren filmlerden 5 tanesi animasyon filmidir.

Genel bir değerlendirme yapıldığında 2014-2018 yılları arasında Türkiye'de sinema seyircisi tercihlerinde komedi türünün baskın olduğu görülmektedir. Bu dönemde ilk 10'a giren filmler arasında komedinin payı %52,9 ile %84 arasında değişmiş, en yüksek seviyesine ise 2014 yılında ulaşmıştır. Ancak 2019 yılı itibarıyla bu oran keskin bir düşüş göstermiş, komedinin ilk 10'daki payı %29,1'e gerilemiştir. 2022 yılında ise komedi türü, ilk 10'a giren filmler arasında yer bulamamış, oran sıfırlanmıştır. 2023 ve 2024 yıllarında %17 ve %27,5'lik kısmi bir toparlanma gözlenmekle birlikte komedi filmlerinin eski hâkimiyetinden uzak bir tablo ortaya çıkmıştır. Son yıllarda ise özellikle animasyon türündeki filmlerin ilk 10 sıralamasında belirgin bir artış gösterdiği gözlemlenmektedir.

2015 yılında kurulan Blu TV, Türkiye'nin ilk yerli dijital platformu olarak içerik üretmeye başlamış, günümüzde Max adı altında hizmetine devam etmektedir. Türkiye'de dijital platformların yaygınlaşması, 2016 yılında Netflix'in ülkeye girmesiyle hız kazanmıştır. Puhu TV, 2016 yılında reklam destekli yayınlar sunmaya başlamış; 2020 yılında kurulan GAİN, mobil cihazlar üzerinden izlenebilecek kısa diziler üreterek, dijital platform pazarında kendine yer edinmiştir. 2021 yılında kurulan EXXEN ise, komedi türündeki içeriklerle hızla abone kitlesi oluşturmuş ve Türkiye dijital platform pazarına giriş yapmıştır (Kocagür, 2022, s. 75-76).

Türkiye'de dijital platformların yükselişi hem yayıncılık sektöründe hem de izleyici alışkanlıklarında önemli değişimlere yol açmaktadır. Yapımcılar dijital platformlarla iş birliğini artırırken, izleyiciler de esnek, reklamsız ve içerik çeşitliliği sunan bu platformlara yönelmektedir. Araştırma sonuçlarına göre katılımcıların %43,89'u günde 1-3 saat Netflix izlerken, geleneksel televizyon izleyenlerin oranı %26,23'te kalmıştır. Haftalık verilerde de benzer şekilde dijital platformlara kayda değer bir yönelim gözlemlenmiştir (Sarı, Ü., & Türker, H, 2021, s. 73).

Görüldüğü gibi 2015 yılından itibaren Türkiye'de dijital içerik sağlayıcıları yoğun olarak sektöre giriş yapmış, sinema ve televizyon seyircisi de bu platformları tercih etmeye başlamıştır. 2019 yılının sonunda ortaya çıkan COVID-19 pandemisinin sonucunda tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de pek çok sektör gibi sinema sektörü de durma noktasına

gelmiş, 2020 yılının sinema seyircisi bir önceki yıla göre %70,8 oranında azalırken sinema filmlerinin elde ettiği hasılat da bir önceki yıla göre %69,4 oranında azalmıştır. Dijital platformlar COVID-19 pandemisi süresince eve kapanan insanlar için önemli bir alternatif olmuştur. Bu platformların sunduğu içerik çeşitliliği ve bu içeriklere ulaşımın izleyici açısından kolaylığı bu oranlardaki değişimin başlıca sebeplerinden biri olarak düşünülebilir. Türk sinemasında komedi filmlerinin belli başlı isimlerin filmleriyle sürdürülmesi ancak bahsi geçen sebeplerden ötürü bu isimlerin üretimlerini dijital platformlarda yayınlamaya başlamaları, seyircinin sinemada komedi filmi izlemek yerine bu platformlarda izlemeyi tercih ettiğine kanıt olarak sunulabilir. Bununla birlikte 2015 yılında ortalama sinema bileti fiyatı 11,27 TL’yken 2024 yılında bu fiyat ortalama 150,64 TL bandına yükselmiştir (URL 12). Dijital içerik platformlarından Netflix’in aylık üyelik fiyatı 149,99 TL’den başlamaktadır (URL 13). Diğer bir dijital içerik platformu olan Max’in yıllık abonelik fiyatı 2299 TL’dir (URL 14) bu plan aylık olarak hesaplanınca yaklaşık 191,5 TL’ye denk gelmektedir. Başka bir dijital içerik platformu olan Gain’in aylık abonelik ücreti ise 149 TL’dir (URL 15). Dijital içerik platformlarının özellikle uzun vadeli plan politikalarının kullanıcılar için avantajları göz önünde bulundurulunca sinema bileti fiyatlarındaki artışın da sinemaların seyirci kaybındaki önemli etkenlerden biri olduğu düşünülmektedir.

Sonuç

Türk sinemasının tarihsel gelişim süreci, yalnızca sanatsal üretim biçimlerinin değil, aynı zamanda toplumsal eğilimlerin, seyirci davranışlarının ve kültürel tüketim alışkanlıklarının da değişimine ışık tutmaktadır. Bu çalışmada, 1960–1975 dönemi ile 2014–2024 arası Türk sinemasına ait sayısal veriler karşılaştırmalı olarak incelenmiş, özellikle komedi türü üzerinden seyircinin sinema ile kurduğu ilişki irdelenmiştir.

1960–1975 yılları arası Türk sinemasında, özellikle de Yeşilçam döneminde, sinema toplumsal hayatın önemli bir parçası olduğu görülmüştür. Bu dönemdeki yapımlar, toplumun geniş kesimlerine hitap eden, ailece izlenebilecek filmler olarak öne çıkmış; senaryolar “ortalama beğeni” ye göre şekillenmiş ve izleyicilerin büyük bir kısmı kadınlar ve çocuklar olarak belirlenmiştir. Bu sinema anlayışı, halkın günlük hayatındaki problemleri yansıtan, umut, aşk, acı ve özellikle “gülme” duygusunu barındıran hikâyelerle sinemayı bir toplumsal eğlence alanına dönüştürmüştür. Seyircinin yoğun ilgisi, dönemin salon sayılarında, koltuk kapasitelerinde ve bilet satışlarında açıkça görülmektedir. Örneğin, 1970 yılında kişi başına düşen sinema bileti sayısının 6,9 olması, sinema kültürünün yaygın ve içselleştirilmiş olduğunun göstergesidir.

Buna karşılık, 2015 yılına gelindiğinde sinema salonlarının sayısında ve teknolojik donanımında belirgin bir artış yaşanmasına rağmen, seyirci sayısı ve sinema kültürü önceki dönemle kıyaslandığında belirgin biçimde gerilemiştir. 2015’te kişi başına düşen sinema bileti sayısının yalnızca 0,7 olması, sinemanın artık kitlelerin ortak sosyalleşme alanı olmaktan uzaklaştığını göstermektedir. Ayrıca, ev kadınlarının sinema izleyicileri içindeki payının yalnızca %4 olması, sinemanın toplumun tüm kesimlerine hitap etme niteliğini büyük ölçüde kaybettiğine işaret etmektedir. Mars Entertainment Group’un 2013 verilerine göre sinema izleyicilerinin çoğunluğunu (%61) AB gelir grubuna mensup bireylerin oluşturması da sinema izleyicisinin giderek daha seçkin ve dar bir sosyoekonomik profile sıkıştığını göstermektedir.

2014–2024 yılları arasında komedi türünün seyirci nezdinde nasıl bir değişim geçirdiği ise bu çözülme daha da görünür kılmaktadır. 2014–2018 arasında komedi filmleri gişede baskın tür olarak öne çıkmış ve en çok izlenen ilk 10 film listelerinde büyük pay almıştır. Ancak bu eğilim 2019’dan sonra kırılmış; 2022 yılında ilk 10 film arasında hiçbir komedi filmi yer almamıştır. 2023 ve 2024 yıllarında kısmi bir toparlanma gözlense de komedi filmlerinin toplam seyirci içerisindeki oranı %17–27 bandında kalmıştır. Bu dramatik düşüş,

gölme ihtiyacının artık sinema salonlarında değil, başka mecralarda giderilmeye başlandığını düşündürmektedir. Bu durum, Türk sinemasının geleneksel işlevlerinden biri olan “toplumsal rahatlatma ve ortak gülme” alanı oluşturma özelliğini büyük ölçüde yitirdiğini göstermektedir.

Komedi türündeki bu gerilemenin birkaç temel nedeni gözlemlenmektedir. İlk olarak, belirli başlı komedi yapımcılarının sinema yerine başka mecralara yönelmesi, türün sinema salonlarındaki temsilini zayıflatmıştır. İkinci olarak, COVID-19 pandemisinin tüm sektörlerde olduğu gibi sinema sektöründe de büyük bir negatif etki bırakması, sinema salonlarının uzun süreler kapalı kalması tüm film türlerinde olduğu gibi komedi filmlerine olan ilgiyi de azaltmıştır. Üçüncü olarak, artan sinema bileti fiyatları sinema salonlarına erişimi ekonomik açıdan sınırlandırmış, özellikle alt ve orta gelir gruplarının sinemaya gitme sıklığını azaltmıştır. Bilet fiyatlarındaki artışla dijital içerik platformlarındaki aylık üyelik fiyatları göz önünde bulundurulunca dijital içerik platformlarının seyirci açısından daha cazip olduğu gözlemlenmektedir.

Tüm bu veriler, Türk sinemasının tarihsel olarak sahip olduğu toplumsal kapsayıcılığı zamanla yitirdiğini, seyirci profilinin daraldığını ve komedi gibi kitlesel türlerin eski gücünü kaybettiğini ortaya koymaktadır. Bu durum yalnızca sinema endüstrisinin değil, aynı zamanda seyirci kimliğinin de dönüşümde olduğunu göstermektedir. 1960’lı ve 1970’li yıllarda halkın “gölmek” ve “birlikte vakit geçirmek” amacıyla doldurduğu sinema salonları, günümüzde yerini daha bireysel ve seçici izleme biçimlerine bırakmış; sinema giderek toplumun dar bir kesiminin tükettiği bir alan haline gelmiştir.

Kaynakça

- Akgün Çomak, N. (2012). Türk sinemasında ordu-merkezli sinema dairesinin önemi ve yeri: sinemanın doğuşu ve ülkemize girişi. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 7, 297-304.
- Aristoteles. (1987). *Poetika* (İ. Tunalı, Çev.). Remzi Kitabevi.
- Bergson, H. (2015). *Gölme: Komiğin anlamı üstüne deneme* (Y. Avunç, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Coş, N. (1969). İstanbul’un sinemaları. *AS Akademik Sinema-Aylık Filmcilik ve Sinemacılık Dergisi*, 4, 11-20.
- Devlet İstatistik Enstitüsü (1973). Kültür ve eğlence yerleri istatistikleri 1970. DİE.
- Dunbar, R. I. M., Baron, R., Frangou, A., Pearce, E., Van Leeuwen, E. J. C., Stow, J., ... & Van Vugt, M. (2012). Social laughter is correlated with an elevated pain threshold. *Proceedings of the Royal Society B: Biological Sciences*, 279(1731), 1161-1167.
- Fedakâr, S. (2020). An evaluation on classification of humor theories. *Millî Folklor*, 32(126), 52-62.
- Freud, S. (1998). *Espriler ve bilinçdışı ile ilişkileri* (E. Kapkın, Çev.). Payel Yayınları.
- Kaşıkcı, S. (2016). 2000 sonrası Türk sinemasında mizah anlayışı ve toplum üzerindeki etkileri (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İstanbul.
- Kocagür, S. C. (2022). Türkiye’deki dijital platformlar ve değişen içerik biçimi: tek sezonluk diziler. *Kocaeli Üniversitesi İletişim Fakültesi Araştırma Dergisi*, 20, 70-91.
- Konda. (2012). Türkiye aile yapısı: Ocak 2012 araştırma raporu. Erişim adresi (12 Ocak 2025): <https://konda.com.tr/uploads/konda-1201-turkiye-aile-yapisi-93a9aeaa385aabffd0ff8b4476e139762a0820b453fd706dc15b497ce4335baa.pdf>
- Kotan, S. (2015). Atıf Yılmaz filmlerinde kadının temsili (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Kutay, C. (2013). *Osmanlı’da mizah*. Acar Bilgi Merkezi Yayınları.
- Liman, A. S. (2011). Türk sinemasının ilk yıllarında çekim sonrası üretim ve teknik altyapı. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 40, 37-52.

- Mobbs, D., Greicius, M. D., Abdel-Azim, E., Menon, V. ve Reiss, A. L. (2003). Laughter, humor and the brain. *Trends in Cognitive Sciences*, 7(12), 548–555.
- Morreall, J. (1997). *Gülmeyi ciddiye almak* (K. Aysevener & Ş. Soyer, Çev.). İris Yayıncılık.
- Odabaş, B. (2012). Türk sinemasının kuruluşunda ordunun rolü, belgesel film ve kurtuluş savaşı filmleri. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 24, 205-212.
- Özön, N. (2013). *Türk sineması tarihi 1896-1960*. Doruk Yayıncılık.
- Sarı, Ü., & Türker, H. (2021). Dijital platform kullanıcılarının izleme alışkanlıklarına yönelik bir araştırma: Netflix örneği. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(1), 59-80.
- Şekeroğlu, S. (Yönetmen). (1986). Türk Sineması Sözlü Tarih Araştırma Projesi Kayıtları: Türk Sinema Tarihi Belgeseli 2 [Belgesel film]. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sinema-TV Merkezi.
- Türk, İ. (2004). *Senaryo Bülent Oran*. Dergah Yayınları.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2014). İstatistik göstergeler (Yayın No. 4361). <http://www.tuik.gov.tr>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2016a, 28 Ocak). Haber bülteni (Sayı: 21507). <https://www.tuik.gov.tr>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2016b, 29 Haziran). Haber bülteni (Sayı: 21542). <https://www.tuik.gov.tr>
- URL1. Box Office Türkiye. 2014 yılı tüm filmler. Erişim adresi (5 Ocak 2025): <https://boxofficeturkiye.com/yillik/2014/tum-filmler>
- URL 2. Box Office Türkiye. 2015 yılı tüm filmler. Erişim adresi (5 Ocak 2025): <https://boxofficeturkiye.com/yillik/2015/tum-filmler>
- URL 3. Box Office Türkiye. 2016 yılı tüm filmler. yılı tüm filmler. Erişim adresi (5 Ocak 2025): <https://boxofficeturkiye.com/yillik/2016/tum-filmler>
- URL 4. Box Office Türkiye. 2017 ılı tüm filmler. yılı tüm filmler. Erişim adresi (5 Ocak 2025): <https://boxofficeturkiye.com/yillik/2017/tum-filmler>
- URL 5. Box Office Türkiye. 2018 yılı tüm filmler. yılı tüm filmler. Erişim adresi (5 Ocak 2025): <https://boxofficeturkiye.com/yillik/2018/tum-filmler>
- URL 6. Box Office Türkiye. 2019 yılı tüm filmler. yılı tüm filmler. Erişim adresi (5 Ocak 2025): <https://boxofficeturkiye.com/yillik/2019/tum-filmler>
- URL 7. Box Office Türkiye. 2020 yılı tüm filmler. yılı tüm filmler. Erişim adresi (5 Ocak 2025): <https://boxofficeturkiye.com/yillik/2020/tum-filmler>
- URL 8. Box Office Türkiye. 2021 yılı tüm filmler. yılı tüm filmler. Erişim adresi (5 Ocak 2025): <https://boxofficeturkiye.com/yillik/2021/tum-filmler>
- URL 9. Box Office Türkiye. 2022 yılı tüm filmler. yılı tüm filmler. Erişim adresi (5 Ocak 2025): <https://boxofficeturkiye.com/yillik/2022/tum-filmler>
- URL 10. Box Office Türkiye. 2023 yılı tüm filmler. yılı tüm filmler. Erişim adresi (5 Ocak 2025): <https://boxofficeturkiye.com/yillik/2023/tum-filmler>
- URL 11. Box Office Türkiye. 2024 yılı tüm filmler. yılı tüm filmler. Erişim adresi (12 Şubat 2025): <https://boxofficeturkiye.com/yillik/2024/tum-filmler>
- URL 12. Box Office Türkiye. Erişim adresi (12 Şubat 2025): <https://boxofficeturkiye.com/yillik>
- URL 13. Netflix. Üyelik Planı. Erişim adresi (3 Mayıs 2025): <https://help.netflix.com/tr/node/24926?locale=tr-TR>
- URL 14. Max. Üyelik planı. Erişim adresi (3 Mayıs 2025): <https://www.max.com/tr/tr>
- URL 15. Gain. abonelik sözleşmesi. Erişim adresi (3 Mayıs 2025): <https://www.gain.tv/yasal/abonelik-sozlesmesi>

Hikayeleştirilen koreografiler: 1960'ların Türk sinemasında Çingene filmleri¹

Gonca Girgin*

Öz

1960'lı yılların Yeşilçam melodram repertuarındaki -ana karakterlerin ve konunun Çingene ve Çingenelikle ilgili olduğu- Çingene filmlerinde, Çingene ve Çingene kadın imgeleri kurgusu dans ve müziğin görsel anlatılarıyla güçlenmiştir. Bu imgeler çoğunlukla Çingene “tavıyla” dans eden dansözler olarak kurgulanmıştır. O dönemde imparatorluktan miras göbek dansının devam eden olumsuz anlamları Çingene filmlerine eklendiğinde üçlü bir tehlikeyi de yaratır: göbek dansı, Çingene kadın olmak ve Çingene kadını olarak dans etmek. Bu çalışmanın temel amacı Çingene tavrında dansın görsel anlatılarla nasıl kurulduğu, bu filmlerde hangi dinamiklerin kullanılarak Çingene dansçı kadının diğer popüler kültür özneleri üzerinden tarihsel ve güncel anlamlarıyla oluşturulduğu, filmlerdeki bedensel anlatıların toplumsal belleğe yansımalarının izleri ve bu temsili sürecin içeriğini tartışmaktır. Bu tartışmanın temel kaynağını 1960'lı yıllarda üretilen Çingene filmlerinin özellikle ana karakterler, hikaye kurgulanışı ve temalar üzerinden incelemesi oluşturuyor. Çalışmada, filmlerde Çingene ile -Çingenelik bilgisi ve Çingene olmayanla- ilişkilendirilerek elde edilen “tavrı” meselesini besleyen kaynaklara yönelerek, bu kaynaklardan en popüler olanlarından birinin Sulukule Eğlence Evleri olduğu savunulmuş ve filmlerdeki kavramsal yorum ve taklit unsurların nasıl içselleştirildiği anlamaya çalışılmıştır. Bu sebeple, dönemin eğlence endüstrisinde özellikle müzik ve dans alanında popüler bir yere oturan eğlence evlerinden bahsedilmiştir. Öte yandan sinema sektörü, müzik piyasası, eğlence ortamları gibi alanların arasındaki örtük ilişkinin senkronize anlarını yakalamanın, hem dönemin sosyo-kültürel yapısını ve politik ajandasını anlamak hem de eğlence endüstrisinde genişleyen üretimlerin niteliğini yorumlamak açısından kritik önemi bu çalışmanın temel deneyimini oluşturmaktadır.

Anahtar kelimeler: Türk sineması, melodram, çingene filmleri, Sulukule eğlence evleri, çingene kadın

Narrated choreographies: Gypsy films in 1960s Turkish cinema

Abstract

In the Gypsy films of the 1960s, the Yeşilçam melodrama repertoire—in which the main characters and themes relate to Gypsies and Gypsy culture—reinforces the imagery of Gypsies and Gypsy women through the visual narrative of dance and music. These images are primarily constructed as dancers performing in a Gypsy “style.” The continuing negative connotations of belly dancing, inherited from the empire, add to Gypsy films, creating a triple threat: belly dancing, being a Gypsy woman, and dancing as a Gypsy woman. This study aims to discuss

¹ Makalede Çingene ve Roman terimlerinin her ikisi de kullanılmıştır. Bunun temel sebebi hem yerel halkın kendi adlandırmalarında farklılıklar olması hem de literatürdeki dönemsel kullanımıdır. Genel başlığıyla Çingene olarak bilinen toplulukların Roman adlandırması dışında da bölgesel, meslekî, toplumsal tabakalaşmaya göre farklılıklar içeren birçok adlandırma vardır, ancak bu bilgilerin tartışılması çalışmanın konusu dışında tutulmuştur. Buna göre, genel anlatımda Çingene terimi tercih edildi. Kendisini Roman olarak tanımlayan bölge halkı ya da kişiler için Roman, Çingene olarak adlandıranlar için Çingene, net bir bilgiye ulaşılması güç durumlar içinse her ikisi birden (Çingene/Roman şeklinde) kullanıldı. Literatürde yararlanılan kaynakların kullanımına sadık kalınmaya gayret edildi. Dönemlerin ilgili terminolojilerinde kullanılan biçimleri de değiştirilmeden kullanıldı. 1960'lı yılların Çingene filmlerinin tümünde sadece Çingene kelimesi kullanıldı.

* Sorumlu Yazar. Doç. Dr., İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul Türk Musikisi Devlet Konservatuvarı, Müzikoloji Bölümü, e-posta: zgoncat@itu.edu.tr, ORCID-iD: 0000-0003-3076-6763

how dance in the Gypsy style is constructed through visual narratives, what dynamics are employed in these films to portray the Gypsy female dancer alongside other elements of popular culture with their historical and contemporary meanings, the traces of bodily narratives reflected in the movie on social memory, and the content of this representation process. The primary source for this discussion is the analysis of Gypsy films produced in the 1960s, specifically focusing on their main characters, storylines, and themes. This study also examines the sources that contribute to the issue of “attitude” related to associating Gypsies with “Gypsy knowledge” and non-Gypsies in films, arguing that one of the most prominent sources is the Sulukule Entertainment Houses, and attempting to understand how conceptual interpretations and elements of imitation are internalized in films. Therefore, the study discusses entertainment houses, which occupied a significant position in the entertainment industry of the period, especially in music and dance. Furthermore, capturing the synchronized moments of the implicit relationship between fields such as the cinema industry, the music market, and entertainment environments is critical for understanding both the socio-cultural structure and political agenda of the time, as well as for interpreting the nature of the expanding productions in the entertainment industry, which forms the core experience of this study.

Keywords: Turkish cinema, melodram, gypsy movies, Sulukule entertainment houses, gypsy woman

Giriş

Türkiye’de 1960’lı yıllar cumhuriyet tarihinin ilk askeri müdahalesi ve parlamentonun kapatılmasıyla başlamıştır. Yeniden düzenlenen 1961 anayasası ile sendikal örgütlenmeler, sınıf mücadelesi, işçi hakları, kadın hakları gibi tartışmalardaki artışın önü açılmış, farklı siyasi ideolojilerin görünürlüğünün artması için koşullar oluşmuştur. 1960’lı yıllarda ekonomideki ithal ikameci anlayış ve ulusal sermayenin güçlenmesi, serbest piyasa ve girişimciliğe yönelik teşviklerin artması gibi nedenlerle kentsel tüketim kültürü, özellikle de eğlence piyasası hızla genişlemiştir. Birçok sektörde üretimin ve içeriğin yerelleşmesi, alım gücü yükselen kentli orta sınıf için daha fazla tüketimin önünü açmıştır. Bu dönemde gazete çekilişlerinin şanslı talihlileri, ev aletleri ve hatta “daire” gibi günlük yaşam için gerekli eşyalara sahip olur. Şehir merkezlerine yönelik iç göçün yoğunluğu, orta sınıf için gelirleri ve iş olanaklarını arttırır. Aynı zamanda, kentlerde aradığını bulamayan ve kısa süre sonra “kent yoksulları” olarak adlandırılacak olanlar için gecekondu mahallelerindeki yoksul yaşamı da ortaya çıkarır. Kentlileşen kırsal nüfusun ve kentli yoksulların kültürel pratikleri, kendi toplulukları için kültürel bir etkinlik olarak devam ederken iç/dış pazarlar için turistik bir temsil aracı haline gelir.

Bu dönemde genişleyen eğlence sektörünün en önemli alanlarından biri sinemadır. Türk sinema örneklerinde melodram türündeki filmlerin yoğunluğu dikkat çeker. 1960’larda “film sayısının zirveye çıkması (200’ün üzerinde), ancak sektörün teknik alt yapısıyla film enflasyonunun üstesinden gelebilecek yeterli kapasiteye sahip olmaması, bu nedenle seri üretim filmlerin çekilmesi, alışılmadık bir şekilde senaryoların hızla film anlatılarına dönüşmesi” (Balcı, 2013, s. 121) sektörün durumunu yansıtır. Seri üretim filmler, Hollywood ürünlerinin birçok örneğine benzer şekilde düşük bütçeli film repertuarını temsil eden Yeşilçam Sineması olarak adlandırılır. Aslında bu dönemde-farklı siyasi ve ideolojik fikirlerin görünürlüğünün artmasıyla birlikte-toplumcu gerçekçilik akımının önemli örneklerini de üretir. Ancak bu filmler 1939’dan beri yürürlükte olan sansür yasası sebebiyle bürokratik engeller ve yasaklarla çokça karşılaşmaktadır.² Dolayısıyla yapımlar tema olarak çeşitlense de hızlı ve kolaylıkla çekilen filmlerin yoğunluğu sektörün genişleyen kısmının Yeşilçam filmleri olduğunun altını çizer. Yeşilçam filmleri ve melodram türü sinema izleyicisinin yaygın olarak takip ettiği temel bir başlık olarak ortaya çıkmıştır. Melodramların en belirgin özelliği ise, kentlerdeki gündelik hayatın hüznünü ve komedisini yoğunlaştıran dramatik anlatımları içermesidir. Dolayısıyla 1960’larda etnik kimlik tartışmaları için henüz bir

² 1960’lardaki siyasi iktidar, toplumcu gerçekçi sinema ve yasaklanan filmlerle ilgili ayrıntılı bilgi için; Lülecı, Yalçın (2020).

kategori haline gelmesine de kentli marjinallerle ilişkili olan “Çingenelik” ticari film repertuarı için bir eğlenme aracı olarak oldukça verimli bir konudur.

1960’larda esnekleşen sermaye, kentsel hizmet sektörlerinin büyümesini, daha hızlı akan bir hareketliliği başlatırken bir taraftan da kentsel endüstriyel işgücünün azalmasını, geleneksel sınıf temelli siyasetin bulanıklaşmasını ve siyasi bir manipülasyon aracı olarak kimliğe odaklanılmasına yol açmıştır (Arwine ve Mayer, 2013). Yaratıcı endüstriler için çeşitlenen kaynaklar da bu dönemde oldukça genişler; yerel-kültürel kimliklerin temsili mobilizasyonu küresel pazarlar aracılığıyla sağlanır. 1980’ler sonrası neo-liberalizme geçişle içselleşen etnik/çoğulcu kimliğe odaklanan siyasetin iz düşümleri ise yine 1950’ler ve 60’lar boyunca oluşma sürecinden geçmiştir. Stuart Hall, “siyah olmayı öğrenme sürecini” anlattığı “Old and New Identities (Yeni ve Eski Kimlikler)” başlıklı makalesinde (1997) kimlik ve aidiyet deneyimlerini şöyle aktarır:

1950’lere kadar Jamaika’da büyüdüm ve kimse bize siyah demiyordu [...] Binlerce siyahın içinde siyah lafını hiç duymadım [...] bunu ilk duyduğum yer insan hakları hareketinin uyanışıydı, anti-sömürgeci ve milliyetçi çatışmaların ortasında [...] 1950’ler ve 1960’larda çoğu insan savaş sonrası İngiltere’ye geri dönmek üzere çalışmak için göç etti; ama öyle olmadı, kalıcı olduğunu anladık. Alt-orta sınıf bir aileden geliyorum ben, işçi olarak göç etti ailem İngiltere’ye. Ama İngiliz kimliğine ortak olmamız engellendiği için, “ben kimim” sorusu ortada duruyordu [...] Sonra sınırlar oluştu, yarışmaya başladı yereller, temsil edilmeye başlandı ve nihayet bir siyah kategorisi ortaya çıktı [...] Şu gerçekten oldu: 1960’larda (İngiltere’den) evime geri döndüğümde orta-sınıf, renkli bir kadın olan annem Siyahlardan nefret ediyordu [...] O dönemde iki buçuk yaşında olan oğluma renkleri öğretirken “sen Siyahsın” demiştim bir keresinde; “Hayır, ben kahverengiyim,” dedi. “Yanlış cevap, felsefi bir hata; boya kutundan bahsetmiyorum, kafandan bahsediyorum,” dedim. Bu farklı bir şey, bu Siyah olmayı öğrenmek. (Hall, 1997, s. 52-55)

Hall’un aktardığı deneyimde, “binlerce siyahın içinde siyah lafını hiç duymaması” ötekileştirmenin sınıfsal koşuldan daha çok kimliksel zeminine atıf yapması açısından vurgulayıcıdır. Bu daha önce hiç beyaz olanla karşılaşmadığı anlamına gelmez, fakat bu, artık çoğunlukla beyaz olanla ilişki kurma zorunluluğuna dair bir durumdur. Çünkü Hall, İngiltere’ye işçi olarak çalışmak için giden bir aileyle beraberdir, maddi ve kültürel sermayesi sınıfsal içeriği ile koşullanmaktadır. 1960’lı yıllarda etnik kimlik ve kültür üzerine yapılan etnografik çalışmalarda da oldukça çarpıcı iddialar ortaya atılmıştır. Örneğin Tayland’da Lue’lar üzerine araştırma yapan antropolog Michael Moerman’ın bulguları kültürel farklılığı olmasa dahi grupların kendilerini kimliklendirmesinde beyanı esas alır. Moerman için kimlik sınırlarının nerede başlayıp nerede bittiği net değildir: dil, kültür, tarih, siyasi örgütlenme, anayurt bilinci v.b. hiçbir ölçüt Lue’ları Lue olmayanlardan ayırt etmeye yetmez. Nihayetinde Moerman “Lue kimdir?” sorusuna “kendisinin Lue olduğuna inanan ve Lue olduğunu söyleyen kişidir” cevabını verir (Moerman, 1965, s. 1212). Üstelik Moerman’ın bu araştırmadan yaklaşık 25 yıl sonra yeni araştırma sonuçlarını içeren makalesinde ise Lue’ların milli kimliğe dahil olma sürecinden ve Lue ayracının milli kimlik içerisinde kaybolduğundan bahsedilir (Moerman ve Miller, 1989, s. 317). Kimliklerin göreceli keyfiliği, kültürel kurgusu, faydacı-işlevsel kullanımı yeniden üretim sürecinde inşa edilmektedir.

Yeniden üretilen kimliklerin temsillerinde ise genellikle politik bir söylemin gereği olarak belirlenen bir repertuar dikkat çeker. Küresel pazarların gelişmesi bu anlamda öteki kimliklerin temsil edilmesinde kaygan ve bulanık bir iç mekanizma yaratarak örneğin daha fazla siyah ya da daha fazla Çingene olmayı öğrenmenin teşvikini ve alkışlanmasını da arttıran güç haline gelir. Böylelikle genişlemeye başlayan kültür endüstrisi hem yeni kaynaklar keşfetmiş hem de kategorilerini çeşitlendirmiştir. Örneğin ilk defa 1960’larda akademide kullanılan “World Music (Dünya Müziği)” kategorisi (Feld, 2000) 1990’larla birlikte global müzik piyasasında ayrı bir janr (*genre*) haline gelmiştir. Çingene/Roman

müziği ve sahne icralarının da bu repertuarda önemli bir toplamı oluşturduğu düşünülürse³, kimliksel aidiyetin hem sermaye hem de siyasi güç ile arasında kurulan ilişkinin erken dönemlerdeki karakteri 1960'lı yıllarda görünür hale gelmektedir.

1960'larda başrollerinde Çingene karakterlerin yer aldığı filmler (bundan sonra Çingene filmleri olarak anılacaktır) o yılların Çingene imgesini ortaya koyan en önemli unsurlardan biridir. Türk Sinemasında Çingene filmlerinin erken örnekleri 1950'li yılların başında çekilir. (*İstanbul Havası-Arşak Sulukule*'de, *Şaban Çingeneler Arasında*, 1952). Ancak neredeyse 2010'lu yıllara kadar devam eden süreçteki Çingene filmleri niceliksel olarak en fazla sayıya 1960'larda ulaşır. Bu dönemin Çingene filmlerinin asıl önemi ise, sonraki dönemler için Çingene stereotipinin bir kompozisyonu olmasıdır; kültür endüstrisinde standart benzeşimlerle yapılan üretimler devam ettikçe kurgulanan karakter gündelik hayatta önemli bir hatırlatıcı işlevi görür. Öte yandan, perdede ya da daha geniş anlamıyla sahnede temsil edilen içerik sosyo-kültürel olguda karşılığını bulan tek veri sağlayıcı elbette ki değildir; üstelik çoğu zaman sahne temsili farklı bilgi türlerinin sentezinden bir referans belirleyebilir. Türk Sinemasındaki melodram örneklerinde 1950'ler ve 60'lı yıllardaki Çingene filmlerinin içerikleri önceki Türk edebiyatından, sosyo-kültürel bilgiden, medya araçlarıyla kaydedilenlerden, müzik, dans, v.b. diğer ticari ürünlerden alınmış niteliklerle içselleşmiştir. Örneğin Türk Edebiyatı klasiklerinden biri olarak kabul edilen Osman Cemal Kaygılı'nın *Çingeneler* (1939) adlı romanı sinematografik anlatıda genel ortam, karakter, kostüm, dekor kurgusu için bir kaynak olmuştur. 20. yüzyılın başında (1915'li yıllar) İstanbul'daki kentli Çingenelerin yaşamını yansıtan *Çingeneler* romanındaki baş karakter İrfan'ın Çingene bir kıza âşık olması, sinemadaki Çingene filmleri için de oldukça pekiştirilmiş bir konudur. Örneğin 1. Dünya Savaşı sırasında Bulgaristan'a giden bir Türk subayının âşık olduğu Çingene kızın hikayesini anlatan 1966 yapımı *Altın Küpeler* filmi anlattığı dönem açısından dahi aynı yılları tarif eder. Sinema ve edebiyatta eklenen renkli kostümlerin dışında, bu üretimlerin Çingene yaşayışını konu aldığı ortam içerisinde temel malzemeler ise çoğunlukla müzik ve danstır. Edebiyatta tarif edilir, yazılır, sinemada gösterilir.

1. Çingene filmlerine kaynak olarak Sulukule ve Sulukule Eğlence Evleri

Türkiye'de 1960'larda 45'lik plak kayıtları dönemi başladığında sektörel bağlamda bir kırılma yaşanmıştır. Daha önceki kayıt teknolojileriyle kıyaslandığında 45'lik sistemin kolaylığı ve düşük maliyeti, yaklaşık 10 yıl içinde küçük ölçekli birçok şirketin kurulmasına imkân tanımış, böylece üretimin İstanbullu ve kentli karakteri değişime uğrayarak yerel-bölgesel bir nitelik de kazanmıştır. Kayıt şirketlerindeki kent merkezli artış daha fazla sayıda müzisyene ihtiyaç doğurduğundan, kentte yaşayan müzisyenlerin gücünü aşmaya başlamış, prodüktörler ve şirket sahipleri yerel sanatçılara yönelmiş ve bu dönemde özellikle İstanbul'a coğrafi olarak yakın bölgelerden birçok müzisyen gelmiş, yeni işgücü oluşturulmuştur. Yerel sanatçıların kaydedilmesi bir taraftan kentli dinleyiciyi hedef alan repertuar ve tarzları da çeşitlendirirken, diğer taraftan yerel, bölgesel ve kentli kültürel dönüşüme de olanak sağlamıştır. Bu bağlamda 1960'ların kayıt endüstrisi, Türkiye'nin eğlence kültürünün merkezi İstanbul'a 1950'lerde gelen Trakyalı müzisyenler için yeni bir kaynaktır. Bu dönemde özellikle Kırklareli, Tekirdağ ve Edirne'den gelen aileler İstanbul'un birçok semtine yerleştiği gibi Sulukule'ye de Sultan Mahalle/Fatih) yerleşmiş, kadınlar çoğunlukla dansözlük piyasasına erkekler ise müzik piyasasına eklemlenmiştir. Öyle ki 1953 yılında açıldığı bilinen Sulukule Eğlence Evlerindeki müzik ve oyun havaları repertuarı, 1960'lı yıllarda kentli gazino, gece kulübü, v.b. ortamların ticari kazancına rakip olacak bir hale gelerek

³ Konuyla ilgili detaylı çalışma için, Değirmenci (2009).

popülerleşmiştir (Girgin, 2015). Seeman (2002) oyun havaları repertuarında Roman Havası başlığının plak kayıtlarında ilk defa 1964’de görüldüğünü belirtir. Ancak bu plaktan bir ya da iki yıl önce çıktığı tahmin edilen Mustafa Kandıralı’nın “Çergi Romen Havası” isimli dans müziğini içeren plak ise bu dönemde hem Çingene ve Roman terimlerine dair bir gündemi işaret eder hem de 1980 sonrası-özellikle de 2000 sonrası dönemde- seçkinleştirilmiş bir etnik grup müziği ve dansı olarak görmeye alıştığımız 9/8 Roman Havası’nın ilk örneklerini oluşturur. Bu yeni adlandırma, aslında 1960’larda toplumsal söylemlerde belirmeye başlayan Roman terimiyle ilişkilidir (Girgin 2015).

Öte yandan İstanbul’un Sulukule semti -özellikle 1960’lı ve 1970’li yıllarda- gündelik yaşamının popülerliğiyle dikkat çeker. Büyük olasılıkla kentin geri kalan orta ve üst-orta sınıf yaşamının gerçekten deneyimlemediği, ancak gazete haberlerinde, radyo programlarında, filmlerde v.b. iletişim araçlarında kavgasıyla, eğlencesiyle, müziğiyle, dansıyla sıkça yeniden üretilen anlamlarıyla “bilinen” bir semttir. Öyle ki burada yaşayan farklı etnik topluluklardan insanların ortak bir söylemde Sulukule-Çingene eşleşmesiyle anılması bu anlamların yeniden üretiminde gözlemlenen bir niteliktir. 1952 yılında Milliyet gazetesinde yayınlanan bir bulmaca sorusu ve cevabı; “Çingene’nin oturduğu yere mensupluğun” adını “Sulukuleli” olarak ifade eder (Girgin, 2015, s. 123).

1960’ların İstanbul’unda turistik piyasanın önemli gösterimlerinden biri olan -Çiftetelli ve göbek dansının birlikteliğiyle yapılan- dansözlük icraları farklı bir mekânsal oluşumu “Sulukule ve Çingeneleri” aracılığıyla yaratmaktadır. Saray ve konakların eğlence ortamlarındaki kutlamalar için eğlendirici dansçıların Sulukule’deki yeni profesyonel mekanları da yaklaşık olarak 1953’den 1993 yılına kadar -belediyeden- izinli çalıştırılan Sulukule Eğlence Evleridir. Yeni mekanlarda “eğlendiriciler evlere gelen müşteriler için kiralanırlar ve önceleri Sulukule dışında eğlendiricilik yapmamaya özen gösterirler. Sonraları popülerleşen Sulukule dansözleri, İstanbul’da birçok gece kulübü, otel vb. eğlence geceleri ve mekanlarında sahne almaya başlarlar” (And, 1976, s. 146; McDowell, 1970, s. 154-155). Görünüşte ticari bir özelliği olmayan ve genellikle önünde “... ablanın evi” tabelası asılı eğlence evlerinde yetişen dansözler, evler dışında çalıştıkları mekanlarda “Sulukule Ekibi” olarak çoğunlukla üç dansözden oluşan bir grup olarak dans ederler (Girgin, 2015).

Bu dönemde “oryantal” göbek dansı icraları ve “piyasa” müzikleriyle eğlence biçimine izinli bir mekan tahsisi, durumun onaylanmasından çok hem kontrol altında tutma hem de kara ortak olma stratejisini de akla getirir. Sulukule’nin toplumsal algıda yaratılan Çingene-Roman kimliğinin de ilk ev sahibi olması ve uluslararası anlamda da Türkiye’nin Çingene-Roman kimliğinin ilk görünür isimlerinden biri olması eğlence evlerinin popülerliğiyle desteklenen tarihsel süreci yansıtır. Sulukule’nin popülerliğinin sebebi medyayla en çok görünür kılınan Çingene-Roman mahallesi olması ve birçok üretim için elverişli bir kaynak olarak pazarın bulunduğu İstanbul’da olmasıdır. Günümüzdeki toplumsal algıda var olan bazı kavramlar medya yoluyla sunulan Sulukule imajına doğrudan atıfta bulunmaktadır. Dahası, yerleşikleşen Çingene-Roman ve Sulukule Çingenesi algısındaki dinamikler, Çingene-Roman toplulukları arasında da çoğu zaman “Sulukuleli” olanları ötekileştiren söylemlerin de zeminini oluşturmaktadır.⁴

⁴ Yüksek lisans tez çalışması için İstanbul’da Ahırkapı mahallesi Romanları üzerine yaptığım araştırmalar sırasında (2002-2005) mahallelinin “Sulukule Romanların yüzkarasıdır, o izlediğiniz Çingeneler ancak filmlerde olur, onlar Çingene zaten biz Romanız!” söylemleri kendi içinde ötekileştirme olgusunu örneklendirir. İfadede geçen “filmlerdeki Çingene” vurgusu Çingene-Roman topluluklarının dahi belleğindeki yeri gösterir. Sulukule’nin sunulan şekli, Çingene-Roman toplulukları arasındaki “göçebeler Çingene, yerleşikler Roman ya da müzisyenler Roman diğerleri Çingene” gibi söylemlerdeki gibi statü farkını yaratan bir araç olarak da kullanılmaktadır.



Kaynak: Milliyet Magazin, 10 Mart 1965.

Sulukule’de dansın kadınlar için geleneksel bir meslek olmasına rağmen, Sulukule Çingene-Roman kültürünün popülerleşmesinde etkili olan eğlence evlerinin ilk dönemlerine dair bilgiler kısıtlıdır. Ancak 2006-2012 yılları arasında yaptığım etnografik araştırmalardan elde ettiğim verilere göre, Sulukule sakinlerinin anlatıları, gazete ve dergi haberleri önceki görünümüler hakkında bilgi vermektedir. Mahallelinin anlatımına göre, bu evler müzikli, dansözlü, içkili eğlence mekanlarıdır. Sofralar özenle hazırlanır, masalar donatılır, yemek yenir ve eğlenmeye gelen aileler sabahın ilk ışıklarına kadar doyasıya eğlenir, ne kadar eğlenirlerse o kadar bahşış bırakırlar ve tanıdıklarına tavsiye ederler. Eğlence, güneş batarken gelen konuklarla başlar. Konuklar bazen de başka bir gazino ya da ortamdaki eğlence sonlandıktan sonra gece 11.00 civarı buraya gelir. Soğuk mezeler yenir, evin hemen önünde yakılan mangallarda ağır ağır hazırlanan ızgara çeşitleri gece boyunca tüketilir, evin sahipleri masalara gider, hâl hatır sorar, müzik ve dans sürekli devam eder. İsteğe göre “Türk Sanat Müziği”nin popüler şarkılarından da bir repertuar hazırlanır, ama gece mutlaka dansözlerin “oryantal” göbek danslarıyla ve konukların kendilerinden geçmiş halleriyle sonlandırılır. Gazeteci İslam Çupi 1952’de ziyaret ettiği Sulukule Eğlence Evlerinde eğlenme geleneğini şöyle aktarır:

1952 yılının bir güz başlangıcında, ilk izi sürmüştük, Sulukule’ye doğru... Ahşap bir evin tahta kapısını tıkdırmıştık... Sonunda bir abla erkek kardeş düğümüyle fiyonglanacağımız evin patroniçesi kör Fatma’yla rakkaseler bebek Remziye, Rukiye ve Hacer’le gece gündüz içli dışılığımız böyle bir ilk geceyle başlayacaktı... (Kör Fatma) midesiyle rakı şişesini üç dört duble kantarladıktan sonra yanık sesiyle alaturkanın pesini ağzına avuçlar, bunu kızların sanatsal rakısı izler, gece kandili çok geç sönmüşse bizi kesinlikle bırakmaz, yer yataklarında misafir eder, parayı da gramla alır, ya hiç almazdı... (Çupi, 1994, s. 22).

Bahsedilen, geleneksel eğlence mekânından farklı ve aslında kapalı bir yapıdaki, gazino, kahvehane vb. eğlence mekanlarına alternatif olarak açılan ve ruhsatlı çalıştırılan eğlence evlerinin popülerliği medya haberleriyle de pekişmektedir. 1960’lı ve 1970’li yılların magazin dergilerinde “Türkiye’nin en pahalı eğlence yeri Sulukule” manşetleriyle yayınlanan haberlerde (Hayat, 1970, 14 Mayıs) yer alan fotoğraf karelerindeki eğlenen erkekler, kadın ve erkek müzisyenler, dans eden kadınlar, toplumdaki “rahat tavırlı ve cüretkâr” Çingene-Roman kadını imgesini de pekiştirmiştir. Çünkü ideal “Müslüman” kadınının karşısındaki dansöz Çingene-Roman kadını modeli “gerçek” haberler aracılığıyla iletilmektedir. İstanbul’da özellikle 1960’lardan itibaren “Sulukule’de Sulukule dansözleriyle eğlenmek” yeni bir

biçimdir. Dolayısıyla aynı dönemde Çingene filmlerinin içeriğinde temel karakterin kadın oluşu ve hatta dansöz ya da şarkıcı bir kadın oluşu piyasanın farklı alanlarının birbirini besleyen yapısını ifade eder.

Bu eğilimle *Sulukule Romanları* ya da *Sulukule Eğlenceleri* adıyla yayınlanan birçok plakta Sulukule'deki eğlence evlerinin “oryantal” ses ortamlı müzikleri sunulur. Diğer taraftan Roman ve Roman Havası kavramlarının da ortaya çıktığı bu dönem “egzotik oryantal göbek dansı” olarak nitelendirilen dansöz icralarını, “kentlerde ve büyük şehirlerde yaşayan halkın danslarında, özellikle kadın figürlerindeki göbek, bel, kalça, göğüs ve omuzlara odaklı hareketlerini” köy ve Anadolu halkı arasında bilinmemesine rağmen yaygınlaştıran etkenlerden biri olarak görülmüştür (Baykurt, 1995, s. 161). Özellikle danstaki günümüzde dahi süren kalça ve göbek müstehcenliği ve hatta kadını “basitleştirdiği” kabul edilen içerikler, göbek dansının Türkiye'deki makûs talihini vurgulamaktadır.

1950'lerden itibaren Sulukule Eğlence Evleri, gazino programları, oyun havaları plakları ve Yeşilçam filmleriyle inşa edilen Çingene-Roman kültürünün dans alanı doğrudan “oryantal” göbek dansıyla ilişkilidir. Eğlendirmek için seçilen müzikal repertuar 9/8'lik Roman Oyun Havaları'ndan örnekleri de kapsamaktadır, ancak dans figürleri geleneksel çengi⁵ danslarına dair yapılan tasvirlerdeki kol sallamalar, gerdan kırmalar, omuz titretmeler, kalça sallamalarla Orta Doğu göbek dansının figürleriyle benzerdir. Türkiye'nin en azından batı bölgesindeki Çingene/Romanlar için kültürel pratiklerdeki dans, oryantal göbek dansıyla aynı değildir. Ritüel pratiklerinde kendine özgü bir hareket leksikonu bulunan, doğaçlama bir koreografisi olan içerik Sulukule'deki dansözlük geleneğiyle ilişkilendirilince farklı bir bedensel ifadeyi ortaya çıkarmıştır.⁶ Ancak medya araçlarıyla iletilen Roman dansı günümüz üretimlerinde dahi İstanbul tabanlı göbek dansının karikatürize edilmiş biçimini referans alır. Üstelik Çingene kadınlarının Türkiye'de imparatorluk zamanından beri popüler olan ve “Müslüman olmayan azınlıklar tarafından icra edilen” (oryantal) göbek dansının icracısı olmaları çoktan kabullenilen bir durumdur.

2. 1960'lar Yeşilçam Çingene filmlerinde karakterlerin temel özellikleri

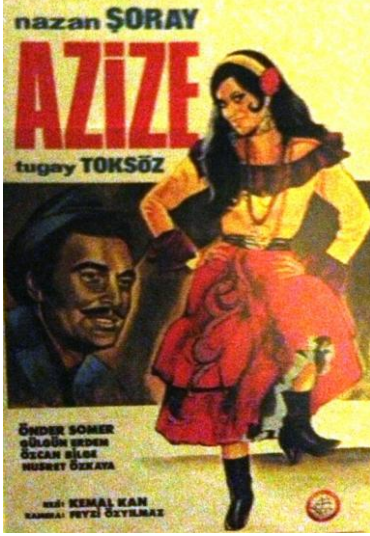
Şükran Esen 1960'lı yılların melodramlarındaki genel karakteri, minare, ezan, mevlit ve mezarlık görüntüleri; gazelhanlar, hanendeler, rakkaseler; kötü yürekli varlıklı erkekler ve kadınlar, kötü yola düşmüş altın yürekli fahişeler, namus uğruna işlenen cinayetler, aldatılan eşler, tecavüze uğrayan kadınlar olarak özetler (2010, s.58). Çingene filmlerinin 1960'lar boyunca çekilen örneklerinde bu içeriğin birçoğu barınır; ek olarak “gecekondu halkının” hayatını anlatan komik, rüküş, hırsızlık yapan karakterler görülmektedir. Bu karakterleri destekleyen göçebe yaşam şekli, fakir ama korkusuz insanlar, at arabaları, karavanlar, çıplak ayaklı çocuklar vb. unsurlar Balkan Çingeneleri tiplerleriyle sunulmaktadır. Dönemin Balkan Sineması örneklerinde de 1967'de Alexandar Petrovic yönetmenliğinde çekilen *I Have Even Met Happy Gypsies* (*Mutlu Çingenelerle Tanıştım* filmi Çingene temsilin önemli bir örneğidir. Çingene temalı filmlerin erken örneklerinden biri olarak kabul edilen filmde aşk, özgürlük, göçebe yaşam Yeşilçam'ın Çingene filmlerine benzer şekilde “romantize edilmiş Çingene karakterleriyle sunulur” (Dakovic, 2003).

Çingene filmlerin çoğunda ideal kadın kavramının karşısında hem *femme fatal* hem de kimlik açısından iki defa tehlikeli olan Çingene kadını da vurgulanmaktadır. 1952 yılında çekilen *Şaban Çingeneler Arasında* rüküş ve komik yaşamı resmeder. 1956 yılında çekilen *Papatya* filminde Paprika karakterinin *femme fatal* tiplemesi, *Çadır Gülü* (1961), *Sürtük* (1965), *Çingene* (1966), *Çingene Güzeli* (1968), *Ateşli Çingene* (1969) filmlerinde de

⁵ Osmanlı imparatorluğu döneminin kentli geleneğinde Çengi ve Köçek olarak bilinen solo dans biçimleridir. Çengi kelimesi çoğunlukla kadınlar, köçek ise erkek dansçılar için kullanılmıştır. Dönem ve içeriğe göre farklılaşan kullanımlar ve detaylı bilgi için, bkz. Popescu-Judet (1982); Girgin (2015).

⁶ Sulukule'deki dansın detaylı yorumları için bkz. Girgin (2011, 2015).

başroldeki karakterin niteliğidir. 1964 tarihli *Yankesici Kız* ve 1965 tarihli *Yankesici Kızın Aşkı* filmleri, hırsızlık yapan güzel Çingene kızının yaşamını, 1966 yılında çekilen *Altın Küpeler* ve 1969'da çekilen *Çingene Aşkı Paprika* filmleriyse Balkan Çingeneleri kostüm ve geleneklerinin yanı sıra ağırlıklı olarak Türkiye Çingeneleri-Romanları tiplerini yaratmıştır. Bu filmlerde mekânsal kurgu içerisindeki müzikli içkili eğlence mekanları olan gazino, pavyon gibi yapılarda “sahne, kostüm, solistlik” gibi kavramsal araçlara olan karşıtlık Sulukule Eğlence Evlerindeki ortamı andıran meyhane ve gündelik kıyafetiyle, elinde bir def ya da zil ile şarkı söyleyen masaların arasında gezerek dans eden Çingene kadın karakterler oluşturulur. Bu doğrultuda diyaloglarda da işlenen, arzu nesnesi haline gelen sadece kadın değil eğlencenin abartılmış sıradanlığıdır.



1968, Kemal Kan



1968, Oksal Pekmezoğlu

Çingene filmlerinde ana tema, iki kadın ve iki erkek ya da iki erkekle bir kadın ya da bir kadınla iki erkek arasında geçen rekabetle dolu aşktır. Diğer melodram filmlerinde de yaygın olan bu konu, Çingene filmleri için tek tema olarak düşünülür. Oryantalist bakış açısını çağrıştıran filmlerdeki kostümler ve aksesuarlar birbirine benzer; büyük küpeler, saçlara takılan çiçekler, omuzları açıkta bırakan ve dekolteli giysiler sahnelerde en çok göze batan konfigürasyonlardır. Ek olarak sinematografik olay örgüsünü iki temel imgelem alanı inşa eder. İlki “kendisi de bir meta olan popüler sinemanın, gösteri olarak meta ile perdedeki gösteri olarak kadın figürü arasında bir köprü kurabilmesinin” (Mulvey, 1993, s. 7) tipik örnekleri biçimindeki Çingene kadını yerli, argo konuşan, eğitimsiz ama şehvetli, müstehcen bedenli, tutkulu, güçlü ve egzotik bir ürün olarak tasvir eder. Diğeri ise yankesici, göçebe, falcı, eğlence düşkünü, özgür, kaba ve yoksul kent Çingenesi davranışını ve yaşamını inşa eder.



1965, Ertem Eğilmez

Oryantalist bakış, bir ötekileştirme biçimi olarak Çingene olmak ve Çingene olmamak arasında sınırlar çizen metin içi referanslar ve anlatı bütünlüğü ile önemli ölçüde netleştirilir. Serpil Kirel, Türk Sineması üzerine yaptığı çalışmalarda “ötekileştirmenin, popüler kültür ürünlerinin yaratılması sürecinde farkındalık yaratmak yerine, bir ön yargı ya da ön kabul bilgisi ürettiğini” (2010, s. 325) ifade eder. Öteki hakkındaki desteklenen/benimsenen kültürel politikalar pandemik temsillerle normalleştirilir. Eğlenceyi seven, eğitimsiz, pasaklı Çingene kadın ile iyi eğitilmiş, asil, moda uygun giyinen Çingene olmayan kadın arasındaki karşıtlık Hollywood sinemasındaki köle siyahiler ve beyaz efendilerini andırır. Çingene olanın toplum içinde nasıl davrandığı, nasıl giyindiği çoğunlukla bilinir, çünkü Çingene ve Çingene olmayan arasında bir karşılaştırma yapabilir. Anlam Çingene ve Çingene olmayan arasındaki farkta ortaya çıkar, o zaman fark kavranır ve normalleştirilebilir ki bu aynı zamanda kabul etmek anlamına da gelmektedir. Böylece statükocu bakışta egemen olan ve ona bağımlı olan arasındaki ilişkinin bilgisi -bilinçli/bilinçsiz- kucaklanabilir. Farklılıkların karşılaşma ve ilişki kurmalarının edebi anlatısı, aynı zamanda konu edilen ürünün ideolojik zeminini de ortaya çıkartır.

Kuşkusuz müzik ve dans, “doğulu” Çingene imgelerinin oluşmasında vazgeçilmez araçlardır. Dönemin Çingene filmlerinde müzik ve dans müziği dinamik özellikler taşır. Şarkıcı, dansçı kadın tiplerinin rutinlerinde kalmaz; aniden beliren kopuk sahnelerle de büyü etkisini gösterebilir. 1960’lı yılların başında müziği yerel Çingene şarkı ve dans müziği ile genellikle eşleşmeyen içerik 1965’lerle birlikte Kanto⁷ şarkıları ve Çingene müziği repertuarıyla benzeşmeye başlar. Ek olarak 1960’ların ortalarına kadar Balkan kültürü vurgusunu pekiştiren “göçebe yaşamı, at arabalarını, çadırlarla nesneleşen yersiz yurtsuzluğu” sıkça gördüğümüz filmler, bu dönemin ikinci yarısında yerini “İstanbul, kent ve Sulukule dansözlüğü” gibi içeriklere bırakır. Diğer taraftan Çingene filmlerinin erken örneklerinde Sulukule ismi dikkat çeker; ancak ana kurgulardan biri halini alması 1960’lı yılların ikinci yarısını bulur. Bu durumun Sulukule Eğlence Evleri’ndeki “müzik, dans ve kadın” üçlüsünün popülerleşmesiyle olan ilişkisi oldukça açıktır. Bu dönemin filmleri Sulukule eğlencelerine kavramsal olarak ve görünüm açısından göndermeler yapar ve eğlencelerin içeriğini ve evlerin ortamını filmin ana tonu haline getiren kurgular ise 1981 yılında başlayan “Gırgıriye” serisini bekleyecektir.

⁷ Kanto, İtalyan canto türünden uyarılma şarkı söyleme tarzını ifade eder. Osmanlı-Türk müziğinin ilk popüler müzik türüdür (19. yüzyıl) ve dans eşliğinde teatral bir şekilde şarkı söyleyerek icra edilir.

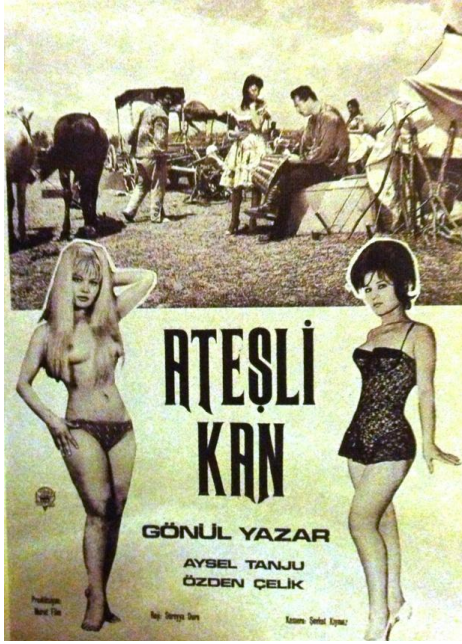


1969, Mehmet Dinler

1966, Orhan Aksoy

Filmlerdeki dans, iki farklı “eğlence” ortamıyla gösterilir. Birincisinde nadiren bir bağlam ifade eder ve temsile herhangi bir vurgu yapılmadan aniden gerçekleşir (Çadır Gülü, 1961; Çingene Güzeli, 1968). İkincisinde ise iki farklı anlatı, Çingene olmayanlara Çingeneliğin temsillerini kurgular. Bunlardan biri konukların eğlenmesi için yapılan ücretsiz bir gösteridir. Diğer anlatı ise para kazanmak için dans etme kurgusunu içerir. Bu temsilde dans performansı çadırlarla çevrili bir ortamın merkezinde ve bir ateşin etrafında dönerek gerçekleştirilir (Ateşli Çingene, 1969). Ayrıca dansın koreografisi, zengin bir erkeğin kucağında otururken cüzdanından para almanın kolay ve hileli yolunu anlatır (Yankesici Kız, 1964; Yankesici Kızın Aşkı, 1965). Dans figürleri, bazen oryantalist bazen de kriminal bir metinle yankesici Çingene kadın ve çocuk algısını iyiden iyiye kristalize ederek izleyiciye sunar. Öte yandan dansın içeriği Osmanlı İmparatorluğu döneminin Çengi ve Köçek geleneklerine de gönderme yapar ve bedensel metin “sıcak kanlı” Çingene kadın imgesinin destekleyicisidir. Kaldı ki Sulukule’nin 1950’li yıllardan itibaren Çengilerin yeni mahallesi olarak kabulü, dansın 1960’lar boyunca Çiftetelli ve göbek atma ile kurulan ilişkisi ve sonrasında İstanbul’un “Oryantal dansözlük” piyasasının merkezi oluşu tarihsel bilgiyi oluşturmaktadır⁸. Filmlerde görülen “göbek sallama, koşar gibi parmak uçlarında yürüme, kafayı sağa sola keskin hareketlerle kaydırma, omuz titretme, bel kıvrırma, geriye doğru zıplama gibi figürler kendine özgü bir Osmanlı-Türk dans sitilinin anlatısını” yankılar (Baykurt, 1995, s. 116-117; And, 1976; Popescu-Judet, 1982; Buchanan, 2007). Dans ve kadın üzerinden kurgulanan cinsellik lietmotifi ise beden hareketlerinin yanı sıra “bu gece erkeğim için dans edeceğim” (Çadır Gülü, 1961), “hangi erkek benim dansıma direnirse, ben onun arzularının kölesi olacağım” (Yankesici Kız, 1968) gibi cümlelerle izleyiciye doğrudan da aktarılır. Ancak cinsellik genellikle “ait olunan erkekle kurulan” bir ilişki biçimidir. Örneğin “Çingene Güzeli” (1968) filminde dans eden, hırsızlık yapan kadın para karşılığı cinsel birlikteliği “bizde her yol var ama o yok” cümlesiyle yorumlar. Bu ifade hırsızlığın ahlakla değil sınıfsal olarak “açlık ve yoksullukla” eşleştirildiğini de göstermektedir.

⁸ Ayrıntılı inceleme için Girgin, Gonca (2015).



1962, Süreyya Duru



1965, Türker İnanoğlu.

Perdede temsil edilen dansın, kültürel pratiklerle ilişkisinden daha çok ticari ya da temsili bir kurgunun parçası oluşu şüphesiz önemli olanın başroldeki aktristin az ya da çok Çingene karakteri yaratmadaki başarısını da açıklamaktadır. 1965 yılında çekilen Yeşilçam'ın ilk *Şoför Nebahat* serilerinden sonuncusu olan *Şoför Nebahat Bizde Kabahat* filminin sıradan bir sahnesindeki görüntü de bu eğilimi pekiştirmektedir. Filmin başrol oyuncusunun arkadaşlarıyla gittiği bir meyhanede birkaç müzisyen oyun havası çalmakta ve kadın dans etmektedir. Bu sahnede görülen Sulukule ve İstanbul Çingeneleriyle eşleşebilecek yerel bir kültürel hareket biçimi hakikati yansıtır. Çingene filmlerinde daha önce-ve hatta daha sonrasında da- olmayan bedensel sunum ve dans figürleri figüranın gerçek bir mahalleli olduğunu gösterir. Karakter ticari, temsili ya da sinematografik bir kurguya dahil edilmemiş ve anlam ya da imgelem yeniden inşa edilmemiştir; olduğu gibidir. Bu karakterin sadece göbek üzerinde yoğunlaşan ve kapalı yumruk şeklindeki ellerini kullanıldığı icra tarzı, 1980'lerden sonra gittikçe popülerleşen 9/8'lik Roman Oyun Havası icrasının da temel izlerini taşır. Bu durum "Çingeneliğe" doğrudan atıfta bulunmadığı için çoğu zaman fark edilmeyen üzerine düşünülmemiş önemsizleştirilmiş bir gerçek bağlam ortaya koyar. Perdede tabii ki hakikat olma zorunluluğu yoktur, ancak "ötekileştirilen" bir topluluğun, kültürel bir kadın imgelemine sadece medya araçlarıyla oluşturabilen bir izleyici için etkileyici bir alan olması da kaçınılmazdır. Görsel repertuarın bireysel belleklerde korunabilirliği değişkenlik gösterse de toplumsal belleğin oluşumunda önemli bir veri bütünü oluşturduğunu göz önünde bulundurursak sinema etkili araçlardan biridir. Öte yandan bu "özensiz" görünüm dansçı kadının sosyal yaşamının kısıtlılığıyla yaratılan "dans eden kadının basit ve düşkün bir kişiliğe sahip olduğu" şeklindeki baskın sosyo-politik fikirle de ilgilidir. Bir başka ifadeyle ekibe katılan figüran estetik bir dokunuş, güzelleştirme gerektirmez. Kaldı ki, 1960'ların melodram türü filmlerin büyük çoğunluğunda "düşkün" olan kadın gece kulüplerindeki şarkıcı ve dansçılarla ilişkilendirilir. Resimlerle, film afişlerindeki kostümlerle ve filmdeki karakterlerin davranışlarıyla karşılaştırıldığında hem dansçı hem şarkıcı hem de Çingene olan kadın çok görünümlü (*multifaced*) "ayıp" imgelerle kolayca özdeşleşmektedir.

Çingene filmlerindeki erkek karakterler ise Çingene müzisyen, ya da beyaz kentliler, kandırılmaya müsait müşteriler, zengin iş adamlarıdır. Bir başka ifadeyle, şarkı söyleyen, dans eden, dalga geçen, hayatı hafife alan, gününü yaşayan Çingene kadın karşısında "mağdur" olan beyaz zenginlerdir (Çingene Güzeli, 1968). Çingene erkek karakteri ise çoğunlukla

silikleştirilir. Bu da Çingene kadın vurgusunu bir başka biçimde güçlendirmektedir. Çingene kadın dansçıya darbuka çalan Çingene erkek çocuk ise çocuk bedeninden daha çok yoksul ama neşeli bir bilinçsizliği temsil eder (Yankesici Kız 1964, Çingene Güzeli 1968).

Hikâyenin ötekileştirilmesi egzotik Çingene dünyasını anlatırken, Çingene olmayan kadının karşıtlığı “iyi eğitilmiş” insanlar olarak Avrupalı bir tarzda resmedilir. 1960’lar boyunca çekilen Çingene filmlerinde –sonrasında üretilen film ve dizilerde de görüldüğü gibi– bu “iki dünya” iki temel fikirle oluşturulmuştur: İlk tahayyülde Çingene doğal ortamda özgürdür, çadırlarda yaşar, hizmet eder, sermayesi bedeni ve yetenekleridir, at arabalarıyla göç eder. Anlatı çadırda yaşamla başlar, ancak sonrasında Çingene olmayanın çoktan ehlileşmiş yaşamı onu hafifçe zorlamaya başlar. Böylece Çingene kadını sadece bir arzu nesnesi olarak değil, aynı zamanda doğaya yakın bir ıkellikle konumlandırılır; doğa/kültür çelişkesinin klişelerinden birine göre Çingene kadını ıkel, Çingene olmayan ise uygar niteliklere sahiptir. İkincisinde ise anlatı, egemenlik ve bağımlılık ilişkilerine yapılan göndermelerle kent yaşamıyla ilişkilendirilir ve bir yerden sonra “Çingene”den hanımefendi yaratma” kavramını şekillendirir. (Kadın Değil Şeytan, Azize, 1968).

Türk melodram filmlerinde de “geç kalmış” kadın genellikle dört farklı başlangıç statüsüne sahiptir; köylü, seks işçisi, yoksul ve Çingene. Bu noktada “gereğince” kentlileşmiş (kültürlenmiş) ve doğal haliyle kalmış Çingene arasındaki normalleştirilmiş fark hem görsel hem de metinsel ifadelerle aktarılır. Bu kurguya göre yaratılan karakterlerde farklı anlatımlar mevcuttur: Kentlileşmiş Çingene “arsız” bir karakterdedir. Çünkü çadırda yaşayan doğal Çingene, hakkında hiçbir fikrinin olmadığı kentli ve müreffeh bir yaşamı arzular. Kentte yaşama fırsatı yakaladığında ise (ekonomik ve kültürel) birikim yoksunluğu sebebiyle görgüsüzleşir. Ek olarak kentlileşmiş Çingene kendini karmakarışık şehir hayatından korumak için “erkeksi” bir tavır takınacak, “duygusuzlaşacak” ve “komikleşecektir”. Çünkü kültürel, sosyal ya da ekonomik sermayesi konfor alanı yaratabilmesine müsaade etmez, tehlikelerle dolu şehir yaşamının zorluklarıyla başka türlü mücadele edemez. Öte yandan kentlileşmiş Çingene kendisi gibi davranmaz, hanımefendi olmak çok uzun zaman alır; görgü kurallarını öğrenir, tango ve vals dansları çalışır, sakız çiğnemekten vazgeçer. Ancak bu yeni koşuldan memnun değildir. Bu durum görsel olarak “kusurlu ve eklektik” bir imge şeklinde anlatılır ve hikâye mutsuzlukla ya da göçebe hayata geri dönüşle son bulur. Kaldı ki Çingene olanın “hanımefendileşme” amacı olmayan bir senaryoda- örneğin *Altın Kıpeler* (1966) filmi- kadının statik olarak kaldığı “ıkel” biçim ilişki kurulan başrol karakterini felakete sürüklemektedir. “Çingene olandan hanımefendi olsa da olmuyor” fikri Murat Belge’nin *Tarihten Güncelliğe* (1984) adlı kitabındaki şu satırları hatırlatır:

Dünyanın dikkate değer bürokratik ülkelerinde hizaya sokulamayan Çingeneler, Türkiye’nin hıza ve istikametlere çok önem verilen bu döneminde yetkililerin ilgi alanına girdiler. Bir de baktık ki Taksim’de, Kadıköy’de çiçek satan Çingeneler üniforma giymiş. “Ey Türk Devleti sen nelere kadersin,” diyerek, ağzımız açık, baktık bu manzaraya. Çingeneye üniforma giydirmek, benim bildiğim hiçbir uygarlığa nasip olmamıştı.” (Belge, 1984)

Sonuç Yerine...

Kadın Değil Baş Belası filminde (1968) Çengi Naciye tüm güzelliği ve yoksunluğuyla sevdiği beyaz adama aşkını haykırır. Ancak aşkına karşılık bulmakta bir türlü başarılı olamaz. En sonunda güzelliğinin yanına yoksunluğu değil hırslarını ekler ve beyaz adamın sevebileceği bir hanımefendi olur. Beyaz adam anlaşmalı bir evlilik yaptığı Çengi Naciye’den kurtulmaya çalışırken, Naciye’nin “prens” versiyonuna âşık olur. İki karakterli (Çingene ve hanımefendi) akış en sonunda gerçeklerin ortaya çıkmasıyla çözülür. Şaşkınlık anının diyalogu dönemin tüm Çingene filmlerinin kapsüle edilmiş bir anı gibidir:

-Siz?

-Evet ben. Prens Neslişah, ya da nam-ı diğer sekiz köşeli göbekli çengi Naciye.

- Olur mu öyle şey?

-Biraz yonttuk, oldu anam!

Ellerinde ziller ile dans ederek aniden şarkı söylemeye başlar: “Koluna sepet takar, sokaklarda fal bakar, güzel olayım diye, başına çiçek takar...” sahne Sulukule’nin ihtişamlı sıradanlığına göndermelerle süslüdür. Beyaz adam öylece izlerken sakinlikle konuşur:

- İnanılmaz şey!
- Her şey aynı anam babam. Eşek gene aynı eşek. Değişen semerimizdi. Şimdi sen anır bakalım, bütün mahalleye beni çok sevdiğini söyle.
- Seni çok seviyorum Naciye
- İnşallah yine o sırçalı saraya gitmiyoruz.
- Hayır Naciye, ben burada kalıyorum.

Çekişmenin galibiyeti sevgi olur ve birden yaşanan koşullar beyaz adam için önemsizleşir, tek önem aşka atfedilir. Sadece karakterler değil, izleyici de bu çözülmeye rahatlar. Film boyunca Çingenelik meselesi üzerinden anlatılan özet çatışma “sevgide” uzlaşmıştır. Ancak prenses Neslişah sadece “hanımefendi gibi davranan” bir kadın değil aynı zamanda Naciye’nin yoksunluğu oranında varlıklı olandır. Bir hanımefendi gibi yemek yer, çünkü lüks bir mekandadır. Naciye’nin yıkamaya bile gerek duymadan yediği elma ise yaşadığı çadırın önüne vuran güneş sayesinde parlamaktadır.

Sonuç olarak, 1960’lı yıllarda melodram türünün Çingene filmlerindeki -diğer on yıllarla kıyaslandığında görülen- nicel fazlalığın önemsizleşmesi “Çingene ve Çingenelik” biçimlerinin 1960’lar ve sonrasındaki kültürel tarih anlatısı için oluşturulan nitel özellikleriyle gerçekleşir. Öyle ki Çingene kelimesinin kavramsal olarak yarattığı çağrışımlar bu dönemin filmlerinin, plak kapaklarının, edebi metinlerinin toplamını yansıtır. Tarihsel bir mahalle ekonomisine karşılık gelen Sulukule Eğlence Evlerinin bu toplam için oluşturduğu referans ise şüphesiz dönemin artan kent nüfusuyla; İstanbul eğlence yaşamının köyden kente göç eden zenginler için sayıları çoğalan gazinolarla, kentlerde yığılmaya başlayan hizmet sektörünün yoğunlaşmasıyla, turizm ve tüketim kültürünün yaygınlaşmaya başlamasıyla doğrudan ilişkilidir.

Kaynakça

- And, M. (1976). *A pictorial history of Turkish dancing*. Ankara: Dost Yayınları.
- Arwin, Alan, Lawrence Mayer (2013). *The changing basis of political conflict in advanced western democracies*. NY: Palgrave Pivot.
- Balcı, D. (2013). *Yeşilçam’da öteki olmak*. İstanbul: Kolektif Kitap.
- Baykurt, Ş. (1995). *Anadolu kültürleri ve Türk halk dansları*. Ankara: Yeni Doğu Matbaası.
- Belge, M. (1984). *Tarihten güncelliğe*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Buchanan, D. (2007). Bulgarian ethnopop along the old via militaris. Donna Buchanan (Ed.), *Balkan popular culture and the Ottoman Ecumene* (s.225-269) içinde. İngiltere: Scarecrow Press.
- Çapın, H. (1965). Artık Sulukule yok, *Milliyet Magazin*, 10 Mart.
- Çupi, İ. (1994). Sulukule, *Milliyet Fiesta*, 70, 22.
- Dakovic, N. (2003). Shadows of the ancestors. *Framework*, 44, 103-154.
- Değirmenci, K. (2009). Dünya müziği söylemlerinde Romanlık ve Roman müziği icrası, *Toplum ve Bilim*, 114, 159-187.
- Esen, Ş. (2010). *Türk Sineması’nın kilometre taşları*. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Feld, S. (2000). A sweet lullaby for world music. *Public Culture*, 12(1), 145-171.
- Girgin, G. (2011). Sulukule Romanlarında toplumsal cinsiyet ilişkileri: Erkek/kadın roman dansı. *Porte Akademik*, 2(3), 13-22.
- Girgin, G. (2015). *9/8 Roman dansı. Kültür, kimlik, dönüşüm ve yeniden inşa*. İstanbul: Kolektif Kitap.

- Kaygılı, O.C. (1939). *Çingeneler*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Kirel, S. (2010). *Kültürel çalışmalar ve sinema*. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.
- McDowell, B. (1970). *Gypsies: Wonderers of the world*. National Geographic Society.
- Seeman, S. (2002). You're Roman: Music and identity in Turkish Roman communities (Yayımlanmamış doktora tezi) University of California, CA.
- Hall, S. (1997). Old and new identities. Anthony D. King (Ed.), *Culture, globalization and the world system* (s. 41-68) içinde. MN: University of Minnesota Press.
- Hayat (1970). Türkiye'nin en pahalı eğlence Yeri Sulukule, 14 Mayıs.
- Lüleci, Y. (2020). 1960'lı yıllarda Türkiye'de iktidar ve sinema ilişkileri. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 8(2), 1200-1233.
- Moerman, M. (1965). Who are the Lue? Ethnic identification in a complex civilization. *American Anthropologist*, 67, 1212-29.
- Moerman, Michael, P. Miller. (1989). Cahnges in a village's relations with its environment. *Culture and Environment in Thailand. A Symposium of the Siam Society*, Bangkok.
- Mulvey, L. (1993). Some thoughts on theory of fetishism in the context of contemporary culture, *October*, 65, 3-20
- Popescu-Judet, E. (1982). Köçek and çengi in Turkish culture, *Dance Studies*, 6, 46-69.

Filmografi:

- Akıncı, N. (Yönetmen). (1966). Çingene [Film].
- Aksoy, O. (Yönetmen). (1966). Altın Küpeler [Film].
- Alpan, Z. (Yönetmen). (1952). Arşak Sulukule'de [Film].
- Çakuş, K. (Yönetmen). (1961). Çadır Gülü [Film].
- Dinler, M. (Yönetmen). (1969). Çingene Aşkı Paprika [Film].
- Duru, S. (Yönetmen). (1962). Ateşli Kan [Film].
- Eğilmez, E. (Yönetmen). (1965). Sürtük [Film].
- Evgin, S. (Yönetmen). (1952). Şaban Çingeneler Arasında [Film].
- Erksan, M. (Yönetmen). (1969). Ateşli Çingene [Film].
- İnanoğlu, T. (Yönetmen). (1964). Yankesizi Kız [Film].
- İnanoğlu, T. (Yönetmen). (1965). Yankesici Kızın Aşkı [Film].
- Kan, K. (Yönetmen). (1968). Azize [Film].
- Pekmezoğlu, O. (Yönetmen). (1968). Çingene Güzeli [Film].
- Petrovic, A. (Yönetmen). (1967). I Have Even Met Happy Gypsies [Film].
- Yener, M. (Yönetmen). (1956). Papatya [Film].

Vsevolod Meyerhold'un yenilikçi sahne teknikleri bağlamında tiyatro ve sinema ilişkisi üzerine bir inceleme: *Metropolis* filmi örneği

Ramazan Bilge* - Umut Abdül Süsler**

Öz

20. yüzyıl tiyatrosuna önemli devinimler kazandıran Vsevolod Meyerhold, geliştirdiği oyunculuk teknikleri ve sahne düzenine getirdiği yenilikçi bakış açısıyla dünya genelinde tanınmış ve tiyatro sanatını derinden etkilemiştir. Stanislavski tarafından geliştirilen oyunculuk yöntemlerinden etkilense de bu estetik yaklaşımdan gelişen tiyatro biçimlerini reddederek, aykırı olma pahasına yeni biçimler denemeye ve uygulamaya başlamıştır. Biyomekanik oyunculuk kuramını literatüre kazandıran Meyerhold, oyuncuların beden kullanımı ve ifade biçimlerini sahnede etkin bir şekilde nasıl sunacakları üzerine pek çok yeni bakış açısını tiyatro dünyasına sunmuştur. Dahası; oyuncu, yönetmen, eğitmen ve hatta bir reformcu olarak Meyerhold, döneminin neredeyse en etkili isimlerinden biri olarak sanat alanına yeni bir bakış açısı kazandırmıştır. Meyerhold'un getirdiği yenilikler, sanatın farklı dallarında da kendi yapısına uyum sağlamış ve bu alanlarda başarılı eserlerin ortaya çıkmasına katkı sağlamıştır. Bu bağlamda Meyerhold'un, tiyatro üzerindeki tecrübesini sinemanın dinamiklerine de ustalıkla ilâştirmeyi başararak bir sinema yenilikçisi olduğu da söylenebilir. Mevcut seyir alışkanlıklarının aksine izleyicinin alışık olmadığı bir görsel-duygusal deneyime izin veren yaklaşımı, Meyerhold'u döneminin belki de en devrimci isimleri arasında göstermektedir. Bu çalışmada incelenecek olan *Metropolis* filminde, tiyatro ile sinema arasındaki ilişkiye dair izler bulunmaktadır. Gerek sahneleri ve görsel estetiğiyle gerekse de oyunculuk ve hikâye anlatım biçimiyle dönemine damga vuran unsurlar barındırmaktadır. Bu bağlamda çalışmada, usta yönetmen Fritz Lang'ın 1927 yılında çektiği *Metropolis* filmi; sahne tasarımı, estetik anlayışı, oyuncu performansları ve oyunculuk biçimleri açısından Meyerhold'un teknikleri ve yorumları doğrultusunda incelenmekte, ayrıca filmin Meyerhold'un deneyimlerinden ne ölçüde etkilendiğinin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Yöntem olarak nitel araştırma yönteminin ve analiz tekniği olarak betimsel analizin tercih edildiği çalışmada, *Metropolis* filminde Meyerhold'un tiyatro düşünceleriden biyomekanik oyunculuktan ve sahne anlayışından izler bulunduğu saptanmıştır.

Anahtar kelimeler: Tiyatro, Meyerhold, *Metropolis* filmi, sahne teknikleri, sinema

A study on the relationship between theater and cinema in the context of Vsevolod Meyerhold's innovative stage techniques: The case of the movie *Metropolis*

Abstract

Vsevolod Meyerhold, who brought important movements to the 20th century theatre, made himself known worldwide with his acting techniques and innovative perspective on stage design and managed to deeply influence the theatre world. Meyerhold, who introduced the biomechanical acting theory to literature, brought many new perspectives to the world of theatre on how actors can effectively present their body use and expressions on stage. The innovations brought by Meyerhold have integrated into the fabric of different branches of art, and successful products have emerged. In this context, Meyerhold is a cinema innovator who skillfully

* Sorumlu Yazar. Arş. Gör., İstanbul Topkapı Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Yeni Medya ve İletişim Bölümü, e-posta: ramazanbilge@topkapi.edu.tr, ORCID-iD: 0000-0003-4515-6917

** Öğr. Gör., İstanbul Topkapı Üniversitesi, Güzel Sanatlar, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Tiyatro Bölümü, e-posta: abdulsusler@topkapi.edu.tr, ORCID-iD: 0009-0004-0554-6843

manages to connect his experience in theatre to the dynamics of cinema. His approach, which allowed the viewer to have a visual-emotional experience that was not familiar to him, contrary to current viewing habits, made Meyerhold perhaps one of the most revolutionary names of his time. In the *Metropolis* movie that will be examined in this study, traces of the relationship between theater and cinema can be found, and traces that left their mark on its period can be seen with its scenes and visual aesthetics, as well as its acting and storytelling style. In this context, the study aims to determine the extent to which the film was influenced by Meyerhold's experiences by examining the stage design, aesthetic understanding, actors and their acting styles of the master director Fritz Lang's film *Metropolis* through Meyerhold's techniques and interpretations. In the study, in which the qualitative research method and descriptive analysis were preferred as the analysis technique, it was determined that there were traces of Meyerhold's theater thoughts (the relationship between the actors' representations and biomechanical acting was observed) and stage understanding (the constructivist stage understanding could be observed in the film) in the movie *Metropolis*.

Keywords: Theatrical, Meyerhold, *Metropolis* movie, stage techniques, cinema

Giriş

Tiyatro sanatı, başlangıçta şölenler, dinsel ritüeller ve kutlamalarla iç içe gelişmiş; zamanla arınma, canlandırma ve benzetme öğeleriyle biçimlenmiştir. İnsanlık tarihi bağlamında değerlendirildiğinde, tiyatroyun yaklaşık 2500 yıllık bir geçmişe sahip olduğu bilinmektedir. Coğrafi olarak Eski Yunan'dan Mısır'a, Anadolu'dan Kıbrıs'a ve Babil'den Suriye'ye kadar oldukça geniş bir yelpazeye yayılmış olan tiyatro, bünyesinde dans, plastik sanatlar ve yazın gibi sanatları bünyesinde bulundurmaktadır (Genç, 2020, s. 420). Tarihsel bağlamda ele alındığında, tiyatro sanatı toplumun iktidarlarla yaşadığı çatışmaları sanatın güvenli alanında yansıtmaya çalışmıştır. Dahası, farklı coğrafyalardaki toplumsal meseleler ve değişen yüzyılların beraberinde getirdiği ağır koşullar, tiyatroyun toplumla iç içe olan doğası nedeniyle sanatsal anlatımda dönüşümleri ve yenilikleri kaçınılmaz kılmıştır. Pek çok kültür/toplum, farklı zamanlarda, hikayelerini, olan biteni, yaşamlarını paylaşmak ve anlatmak için sahneyi kullanmıştır (Pelister, 2023, s. 98). Her yüzyıl ve beraberinde getirdiği dönüşümler tiyatroyun dinamiklerini şekillendiren önemli isimlerin de ortaya çıkmasını sağlamış, gerek uygulama gerek kuramsal olarak pek çok yazarın, akademisyenin, kuramcının, yönetmenin yetişmesine ve tiyatroyun dinamik bir boyut kazanmasına katkı sunmuştur. Bu isimlerden biri de getirdiği yeniliklerle yaşadığı dönemde ne kadar cesur ve kararlı adımlar attığını ispatlayan, kuram ve tekniklerinin günümüzde de etkin bir şekilde kullanıldığı Vsevolod Meyerhold'dur.

Meyerhold (1874-1940), 20. yüzyılın önde gelen tiyatro insanlarından biri olarak kabul edilir. Konstantin Stanislavski'nin öğrencisi ve çalışma arkadaşı olan Meyerhold kendi döneminin en etkili tiyatro figürleriyle iş birliği yapmıştır. Ancak, Meyerhold'un sanatı, döneminin baskın realizm akımından ayrılarak daha deneysel bir yol izlemiştir. Meyerhold'un tiyatrosu, simgeci, grotesk ve konstrüktivist öğelerle yoğrulmuştur ve sahne ile seyirci arasındaki sınırları bulanıklaştırmaya odaklanmıştır.

Meyerhold'un öne çıkan katkılarından biri de biyomekanik oyunculuk kuramıdır. Bu kuram, oyuncuların bedenlerini kullanma ve sahnede fiziksel varlıklarını nasıl etkili bir şekilde ifade edeceklerini öğretme üzerine odaklanmıştır. Meyerhold'un biyomekanik yaklaşımı, tiyatroya hareketin ve devrim gücünü vurgulamış ve tiyatro pratiklerini yeniden tanımlamıştır. Meyerhold'un bu yenilikçi yaklaşımı, sadece kendi zamanında değil, aynı zamanda sonraki tiyatro kuramcıları ve yönetmenler üzerinde de derin bir etki bırakmıştır. Dahası etkisi kişileri de aşarak farklı sanat dallarında da görülebilmektedir. Tiyatroya kıyasla oldukça yakın bir tarihte ortaya çıkan, ancak hemen hemen dünya genelinde yaygın, gelişmiş bir sanat dalı olan sinema da tiyatroya etkilenecek ve ikisi arasında ilişkisellik kurulabilecek filmler üretilmiştir.

Öte yandan, sinema tarihinin en önemli eserlerinden biri olarak kabul edilen Fritz Lang'ın 1927 yapımı *Metropolis* filmi, tiyatro ve sinema arasında bir köprü kurar. *Metropolis*, sadece sinematik teknikleri ve görsel estetiğiyle değil, aynı zamanda öykü anlatımı ve

oyunculuk stilleriyle de öncü bir film olarak öne çıkar. Film, hareket ve devinimle yoğrulmuş sahneleriyle izleyiciyi etkilemekte ve aynı zamanda Meyerhold'un tiyatro kuramında hareketin önemine vurgu yapmaktadır.

Meyerhold'un düşünceleriyle paralel ilerleyen *Metropolis*, insan bedeninin ve sahnenin potansiyelini keşfetme arzusuyla şekillenmiş bir film olarak dikkat çeker. Meyerhold'un biyomekanik kuramı, filmdeki karakterlerin fiziksel ifadesiyle iç içe geçer ve izleyiciyi etkileyici bir görsel deneyime davet eder. *Metropolis*, Meyerhold'un sahne sanatlarında ve sinemada iz bırakan mirasını yansıtan önemli bir yapıttır. Bu film, tiyatro ve sinema arasındaki etkileşimin bir örneği olarak görülebilir ve Meyerhold'un sanatının sinema dünyasındaki uzantısı olarak değerlendirilebilir. Bu makalede, Meyerhold'un tiyatroya getirdiği yenilikler irdelenecek, alan yazın araştırmasının ardından *Metropolis* filmi incelenecek ve Meyerhold'un düşünceleri üzerinden yorumlanacaktır. *Metropolis* filmindeki sahne tasarımının, oyunculuk tarzlarının ve genel estetik anlayışının, Meyerhold'un tiyatro pratiğinden etkilenip etkilenmediği üzerinde durulacaktır. Elde edilen veriler bulgular kısmında tartışılacak ve Meyerhold teknik ve kuramları ile sinema arasındaki ilişkiselliğe yönelik saptamalarda bulunulacaktır.

1.Tiyatroya yeni bir bakış: Vsevolod Meyerhold

Vsevolod Meyerhold, 1874 yılında Rusya'nın Penza bölgesinde doğmuştur. Asıl adı Karl-Teodor-Kazimir Meyerhold olan bu ünlü tiyatro sanatçısı, çocukluk yıllarından itibaren edebiyata ve müziğe ilgi duymuştur. Ailesi, onun sanatsal merakını destekleyerek kültürel etkinliklere katılımını teşvik etmiştir. Meyerhold, genç yaşlarında piyano ve keman çalmayı öğrenmiş ve müziğe olan ilgisini geliştirmiştir. Eğitimine hukuk alanında başlamış olsa da, tiyatroya olan ilgisi ağır basmış ve 1896 yılında Moskova Filarmoni Cemiyeti Müzik ve Drama Enstitüsü'ne kabul edilmiştir. Bu enstitüde eğitim alması, Meyerhold'un tiyatro kariyerinin temelini oluşturmuştur.

1898 yılında, Meyerhold Moskova Sanat Tiyatrosu'na katılarak Stanislavski'nin ve Nemiroviç Dançenko'nun öğrencileriyle çalışma fırsatı bulmuştur. Stanislavski'nin metodolojisi ve Nemiroviç Dançenko'nun öğretileri, Meyerhold'un tiyatro anlayışını derinleştirmiş ve kendi sanatsal kimliğini oluşturmaya yardımcı olmuştur.

Meyerhold, Moskova Sanat Tiyatrosu'nda çeşitli oyunlarda rol alarak Çehov ve Shakespeare'in eserlerini sahneleme deneyimi kazanmıştır. Oyunculuk yeteneğini geliştiren bu deneyim, onun yönetmenlik alanına yönelmesine zemin hazırlamıştır. 1902 yılında Moskova Sanat Tiyatrosu'ndan ayrıldıktan sonra yönetmenlik yapmaya başlayan Meyerhold, özgün bir yönetmenlik tarzı geliştirmiştir. Bayan Komisaryevskaya'nın tiyatrosunda kısa bir süre çalışmış, daha sonra Çarlık Tiyatrosu'na katılarak tiyatro ve operaların sahnelenmesinde önemli görevler üstlenmiştir. Bu dönemde tiyatro üzerine yazılar yazarak sanatsal düşüncelerini paylaşmıştır.

Meyerhold'un sanat yaşamında 1917'de gerçekleşen Ekim Devrimi önemli bir dönüm noktasıdır. Sosyalist ideallere bağlı Meyerhold, devrimci çağrılara coşkuyla yanıt vermiş ve devrim sonrası dönemde sanata ve tiyatroya yaklaşımını radikal bir biçimde değiştirmiştir. Eleştirel tutumu, dönemin devrimci liderleriyle zaman zaman çatışmalara neden olmuştur. Meyerhold, Stalin'in "Büyük Temizlik" politikası sonucunda (Mammadova, 2023, s. 1255), 1940 yılında idam edilmesiyle sonuçlanan trajik bir sonla karşılaşmıştır. Ancak, konstrüktivizmin öncülerinden biri olarak kabul edilen Meyerhold, sahne tasarımında ve sanat etkinliklerinde konstrüktivist yaklaşımları etkin bir şekilde kullanmıştır. Seyirci ve sahne arasındaki mesafeyi azaltmayı amaçlayan bu yaklaşım, onun tiyatro eserlerinin şekillenmesine katkı sağlamıştır.

Meyerhold'un tiyatrosu, Troçkist bağlantıları ve eserlerinde Troçki'yi öven unsurlar nedeniyle Stalin tarafından eleştirilmiştir. Meyerhold'un tiyatro anlayışı ve sahneleme

teknikleri, dönemin diğer edebi eserlerine de önemli ölçüde etki etmiştir. Özellikle şiir ve roman yazarları, onun beden dili odaklı oyunculuk tarzı, ritmik sahneleme anlayışı ve teatral anlatım biçimlerinden ilham alarak eserlerine estetik ve anlatı farklılığı katmışlardır. 1930'larda Stalin'in baskıları artmış, Meyerhold'un oyunlarının sahnelenmesi yasaklanmış ve Moskova'daki Kabuki tiyatrosunun teklifini reddetmek zorunda kalmıştır. Meyerhold'u koruyan son etkili isimlerin—özellikle bazı sanat çevrelerinden destekçilerin ve dönemin kültürel otoritelerinin—desteğinin ortadan kalkmasıyla birlikte, onun halk düşmanı ilan edilip idam edilmesi kaçınılmaz hale gelmiştir. Stanislavski gibi bazı önemli isimler Meyerhold'u savunmuş olsa da, onun trajik sonu engellenememiştir. Meyerhold'un itibarı 1955 yılında iade edilmiştir. Ancak, bu iade, onun trajik yaşamının telafisi olmamıştır. Meyerhold'un yaşamı ve çalışmaları, Sovyet dönemi sanatının zorlu ve karmaşık bir portresini sunar.

1.2. Meyerhold'un tiyatroya getirdiği yenilikler

Meyerhold'un doğduğu yıllarda Avrupa'da edebiyatta ve sanatta natüralizm yani doğalcılık akımı başlamıştır. Doğalcılığın insanın yaratılışından bu yana var olduğu, eserlerde kullanıldığını ve kendisinin ürettiği bir terim olmadığını söyleyen (Zola, 1880) Fransız yazar Emile Zola, “Deneyisel Roman” adlı yazısında şöyle der: “Bugünkü anlamıyla natüralist romanın gerçek bir deney olduğundan şüphe edemeyiz; gözlemden yararlanarak romancının insan üzerinde yaptığı gerçek bir deney” (akt. Bozdağ, 2013, s. 233-234).

Natüralist dönem, romantizme karşı gelişen realizm akımının ileri aşaması olarak 19. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan deneye dayalı, neden sonuç ilişkisi barındıran, gözlemci, belgeselci tarafı ağır basan sanat eserlerinin üretildiği bir devirdir (Örgen, 2022). Oyunculukta doğalcılık karşıtı bir tavır geliştiren Meyerhold, sahnede oyuncunun gündelik davranışları yansıtması gerektiği fikrini savunan Stanislavski'ye karşı çıkmıştır. Meyerhold'un oyunculuk yönteminde "gündelik" değil stilize, soyutlanmış ve simge ağırlıklı bir tarz vardır (Nutku, 2002, s. 136).

1.2.1. Konvansiyon tiyatrosu

Moskova Sanat Tiyatrosu'nun natüralizm anlayışı, sahne dekorasyonunda gerçekliği ve ayrıntıyı vurgular. Bu anlayışa göre, sahnedeki nesneler (tavanlar, kornişler, şömineler, duvar kağıtları, soba kapakları, havalandırma delikleri vb.) mümkün olduğunca gerçeğe uygun olmalıdır. Özellikle tarihsel oyunlarda, sahne dekoru için gerçek müze parçaları kullanılması veya döneme ait resimlerden ve müzelerde bulunan fotoğraflardan esinlenilerek yapılmış kopyaların tercih edilmesi gerekmektedir. Bu, seyircilere sahnede tam anlamıyla o dönemin atmosferini yaşatmayı amaçlar (Berktaş, 1997, s. 121-122). Moskova Sanat Tiyatrosu'nun natüralist yaklaşımında sahne dekorasyonunun gerçeğe uygunluğu ön plana çıkarken, Meyerhold'un Konvansiyon Tiyatrosu, sahneye dair anlayışında çok daha soyut bir yaklaşım benimser. Doğal dünyayı yansıtmaya amacının ötesinde, Meyerhold'un tiyatro anlayışı, oyuncuların beden dilini ve performanslarını bilinçli bir şekilde yönlendirmelerine odaklanarak, sahnenin estetik gücünü fiziksel bir disiplinle birleştirir. Bu, geleneksel natüralist tiyatrodan bir kopuşu işaret eder ve sahneye dair algıyı yeniden şekillendirir.

Meyerhold'un Konvansiyon Tiyatrosu adını verdiği oyunculuk anlayışı, geleneksel psikolojik natüralizme karşı bir alternatif sunar. Bu yaklaşım, oyuncuların beden dili, maske kullanımı ve groteski vurgulayarak sahne performanslarını zenginleştirmeyi amaçlar. Konvansiyon Tiyatrosu'nda öncelik, oyuncuların bedenlerini makineler gibi kullanabilmeleri için temel beden eğitime ve tekniklerine verilir. Bu eğitim, beden ritmi, sesi, mimikleri ve dansı gibi unsurların yanı sıra boks, eskrim gibi spor dallarını da içerebilir. Temel eğitimden sonra, biyomekanik adı verilen teknikler devreye girer. Bu teknikler, oyuncuların sahnedeki varlığını ve performanslarını daha kontrollü bir şekilde yönlendirmelerini sağlar. Biyomekanik, oyuncuların rol sırasında sahne, rol arkadaşları ve kendi bedenleriyle ilgili

farkındalık kazanmalarını ve bu bilinçle performanslarını yönlendirmelerini hedefler. Böylece, sahnedeki resmi daha net ve etkileyici hale getirir (Uçar, 2013, s. 58).

Konvansiyonel tiyatro, sahne performanslarını basitleştirerek, söz ve hareket üzerinde ritmik bir vurgu yaparak dansın yeniden canlanmasına imkan tanır. Bu tür tiyatrodaki, söz kolaylıkla bir melodiye, bir çığlığa veya sessizliğe dönüşebilir. Yönetmen, oyunculara rehberlik etmek yerine onların yaratıcılığını serbest bırakmayı amaçlar. Oyuncu, yönetmenin yaratıcı yönlendirmesini takip ettikten sonra sahnede özgürce hareket eder ve seyirciyle doğrudan etkileşime geçer. Oyuncunun yaratıcılığı ile seyircinin hayal gücü arasında canlı bir etkileşim oluşur. Bu sayede sahne performansı daha etkileyici ve anlamlı hale gelir (Aydoğdu, 1997, s. 48).

Ekim Devrimi sürecinde ve sonrasında devrimle birlikte gelişen sanat akımlarından tiyatro ve sinema da etkilenmiştir. Sanatta ve sanatlar arasındaki sınırları kaldırmak, sanatın üretim sürecine vurgu yapmak ve bu süreci salt bir üretim pratiğine dönüştürmek amaçlanmıştır. Bu amaçla örneğin, Meyerhold 1918 yılında Tatlin ile birlikte günümüz St. Petersburg'u bir tiyatro sahnesine dönüştürür ve fabrikaların siren seslerinden oluşan bir senfoni icra eder (Keten, 2015, s. 4).

Meyerhold, Ekim Devrimi'nin ardından tiyatrodaki devrim yaparak oyuncuları üç boyutlu sahne sınırlarının ötesine geçirir ve seyircilerle sahne arasında bir köprü kurar. Dil ve hareketlerde belirli bir ritmi vurgulayarak oyunu danssal bir deneyime dönüştürmeyi amaçlayan Meyerhold, izleyicileri yaratıcı bir şekilde dahil eder ve halk tiyatrosu geleneğinden ilham alır. Aynı zamanda, kitlelerin sanata dâhil edilmesi hedeflenmiştir. Meyerhold, tiyatrodaki kitleliliği ön planda tutarak ritmik bir oyun düzeni benimsemiş ve izleyicileri sahneye katma konseptine dayalı bir yaklaşım geliştirmiştir (Çalışlar, 1993, s. 156). Meyerhold, sahne dizaynında gerçekçi detaylara değil, oyunun düşünsel yapısına ve oluşturulmak istenen duygusal atmosfere uygun, işlevsel ve stilize sahne donanımlarını tercih eder (Karaboğa, 2010, s. 135). Meyerhold dönemi eleştirmeni Kozintsev, onun tiyatrosu için şu yorumda bulunur: "Yıkıp yok ettiği sadece rampa ışıkları, yırtıp attığı sadece perde değildi. Meyerhold tiyatroyu yaşamdan ayıran sınırı ortadan kaldırma çabasındaydı" (akt. Candan, 2013, s. 45).

Doğal bir beden uzvunun ya da hareketinin ya da bir objenin genel biçimi referans alınarak yeniden kodlanıp gündelik dışı bir şekilde bedeninin ya da doğal nesnenin stilize ve deforme edilmesi mümkündür (Kandemir Şahin, 2021, s. 59). Bu bağlamda düşünüldüğünde Meyerhold, geleneksel tiyatro estetiğinden saparak, stilize edilmiş dekorasyonlar ve sahne düzenlemelerine yönelmiştir. Bu, tiyatro sahnesini sadece bir temsil mekanı olarak değil, aynı zamanda seyirci ile aktif bir etkileşim alanı olarak gören yaklaşımı yansıtmaktadır. Meyerhold'un dördüncü duvarı yok ederek, seyirci ile sahne arasındaki illüzyonu ortadan kaldırma amacı, izleyiciyi oyuna daha yakından dahil etmeyi hedeflemektedir. Sanat anlayışı, fütürizm akımından etkilenmiştir ve bu etki tiyatroya çeşitli yeniliklerin getirilmesine neden olmuştur. Örneğin, sahnede film gösterimi, motosiklet ve otomobil kullanımı gibi görsel unsurların yanı sıra, sahne düzenlemelerinde hareketli duvarlar gibi teknikler de yer almıştır. Bu, tiyatro deneyimini daha dinamik ve çağdaş hale getirerek izleyiciyi etkilemeyi amaçlamıştır. Meyerhold'un biyomekanik kuramı da bu yenilikçi yaklaşımın bir parçasıdır. Bu kuram, oyuncuların sahnede mekanik bir disiplinle hareket etmelerini ve vücutlarını dramatik bir araç olarak kullanmalarını öngörmektedir (Özüaydın, 2006, s. 42).

Meyerhold, tiyatronun sinemayla rekabet etmesi gerektiğini düşünür. Sinema tekniklerini tiyatro sahnesine entegre etmek için çaba harcar. Ancak, bu entegrasyonu zorlaştıran faktörler arasında tiyatro salonlarında eksik teknik ekipmanlar ve azalan seyirci ilgisi bulunmaktadır. Bu sorunları çözmek için yeni teknik yaklaşımların ve sahne performansının vurgulanmasının önemli olduğunu savunur. Meyerhold'a göre, tiyatro yapımlarının sinemayla rekabet edebilmesi için oyunculukta ve sahne tekniklerinde

yeniliklere ihtiyaç vardır (Çalışlar, 1993, s. 170). Meyerhold, 1939 yılında Tiyatro Yönetmenleri Genel Kurultayı'nda şu sözleri dile getirir:

Ancak tiyatro bir sanattır beyler: Sanat olmadan tiyatro olmaz! Gidin görün bugünkü Moskova tiyatrolarını. Onların ne kadar kötülediğini, ne kadar birbirine benzediğini ve birbirinden kötü temsilleri görün. Artık bugün Mally tiyatrosunun yaratıcı üslubunu Vakttangov tiyatrosundan ayıramazsınız, Kamerni'nin üslubunu da Moskova Sanat Tiyatrosu'ndan. Bir zamanlar bu tiyatrolarda yaratıcı çalışmalar vardı, her biri birer volkandı bu toplulukların. Sanat adamları araştırır, tartışır, yanlışlarını düzeltir, bazen başarısız, bazen başarılı olurlardı; ama beyler mucizeler yaratırdı bu çalışmalardan. Oysa bugün – izin verin de söyleyeyim – bugün... bir zamanlar dünyanın en ilgi çekici toplulukları olan bu tiyatrolar ne durumdalar? Bu soruyu hiç sordunuz mu kendinize? Bütün tiyatrolar kendi gölgelerinden korkan bir silikliğe gölgesinde, iç karartıcı, bayağı bir biçimde ölçülü, şaşırtıcı bir uyumsuzluk içindedir. Ve doğal olarak böyle bir tiyatro yaşamında yetenekler yok edilmektedir. Sizin amacınız bu muydu? Eğer amacınız bu idiyse – özür dilerim ama – korkunç bir cinayet işlediniz! Formalizmi avlayalım derken sanatı ortadan kaldırdınız. (Akt. Nutku, 1985, s. 141-142)

Meyerhold'un sahne uygulamaları, ekspresyonizm, fütürizm ve konstrüktivizm gibi sanat akımlarının etkisini taşımaktadır. Oyuncuları sadece karakterler olarak değil, aynı zamanda üç boyutlu heykeller gibi değerlendirir (Şener, 2006, s. 240-241). Bu heykelsiliğe de ışıkla güç kazandırılmıştır. Meyerhold'a göre oyuncular Da Vinci'nin, Goya'nın figür eskizleri gibi sahnede karakterlerini oynarken figürlerini, deformasyonlarını ve stilizeliği vurgulamalıydı (Braun, 1979, s. 70). Sahne performanslarında, oyuncular dekorun bir parçası olmaktan çok, mekan içinde hareket eden birer birim olarak ele alınır. Meyerhold, sahnenin tiyatroya özgü gücünü vurgular ve salonun karartılmamasıyla seyirci üzerindeki etkinin daha net hissedileceğini ifade eder. Sahne üstü tekniğini geliştirirken, tiyatro sahnesini bir inşaat mühendisi gibi değerlendirir. Bu yapı, bir makinenin dinamizmi içinde ele alınır ve mekanik özelliklerine odaklanılır. Yatay ve dikey yükseltiiler kullanılarak sahnelerin hızla değiştirilmesi sağlanır, bu da görsel olarak çeşitlilik ve dinamizm sağlar (Şener, 2006, s. 240-241).

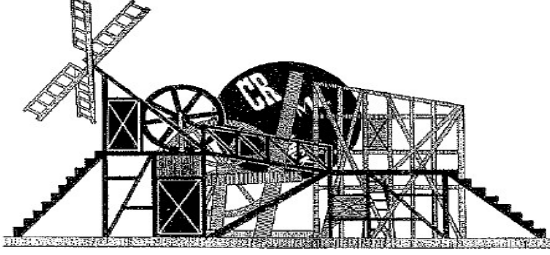
1.2.2. Konstrüktivist sahne düzeni

Konstrüktivizm terimi, görsel sanatlardan alınarak, birbiriyle kesişen kitlelerin ve düzlemlerin bütünlüklü biçimlendirilmesini ifade etmek için 1912 yılında kullanılmıştır. Bu akım, özellikle soyut ve somut unsurları bir araya getirerek yapısal bütünlük oluşturmayı hedefler. Meyerhold'un sahne uygulamalarında da konstrüktivizmin etkisi görülür. O, sahne düzenlemelerinde dekoratif unsurlardan ziyade pratik olanı tercih eder. Platformlar, yükseltiiler, dönen tekerlekler ve trapezler gibi nesneleri kullanarak sahnede bir "oyunculuk makinesi" oluşturmayı amaçlar (Brockett, 2000, s. 550-551). Bu, oyuncuların performanslarını desteklemek ve sahnede dinamik bir etki yaratmak için yapısal ve işlevsel unsurları bir araya getirme yaklaşımını yansıtır. Meyerhold'un bu yaklaşımı, tiyatro sahnesini sadece estetik bir ifade aracı olarak değil, aynı zamanda işlevsel bir performans platformu olarak görme anlayışını yansıtır.

Nutku'ya göre Meyerhold'un oyunculuk için önerdiği biyomekanik yöntem konstrüktivist (yapımcı) dekor anlayışı için de uygundu. Her yere kolayca kurulabilecek, çeşitli düzeyleri sağlayan, kullanışlı bir yükselti sistemini getiren yapımcı dekor anlayışı, aynı zamanda sanatçının "sanayileşen dünyayla özdeşleşecek" tiyatro anlayışını da yansıtıyordu. Yapımcı dekor anlayışı içinde, Meyerhold, devingen aksiyonu elde edebildiği gibi oyuncuların hareketlerini yanlılaştırma yolunu da tutabilecekti. (Nutku, 1985, s. 147)

Meyerhold, sahne düzenlemelerini ve oyuncu performanslarını, izleyici ile daha yakın bir bağ kurmayı hedefleyecek şekilde yeniden kurgular. Konstrüktivist unsurlarla sahneyi tasarlamaya yönelir, dönen, alçalan ve kayan şekiller gibi mekanik öğeleri kullanır. Kostümleri basitleştirir ve genellikle işçi tulumları gibi toplumsal gerçekliği yansıtan

detayları tercih eder. Toplumcu gerçekçi ve kitleci tiyatro anlayışını destekler. Meyerhold'un tiyatrosunda, oyuncuların duygu ve psikolojik derinliği ikinci plana atılır ve onların fiziksel performansı, biyomekanik ve hareketler ön plana çıkar. Bu, sahnedeki dramatik etkiyi artırmayı ve izleyicinin deneyimini daha etkili hale getirmeyi amaçlar (Daly, 2005).



Resim 1: Meyerhold'un sahnelediği Crommelynck'in "Muhteşem Boynuzlu" oyunu için yapılan sahne tasarımı. **Kaynak:** (Brockett, 2000, s. 550)

Resim 1'de sözü edilen Muhteşem Boynuzlu oyunu, Fernand Crommelynck'in en ünlü eseri olarak kabul edilir. Oyun Meyerhold'un 1922'de Moskova'daki prodüksiyonunda müjdelenmesiyle ününü artırır ve seyircinin ilgisini çekmeyi başarır. Muhteşem Boynuzlu oyunu, yazarının da en sevdiği tema olan kıskançlığın bedelini ele alır saçmalıklar silsilesinden trajediye doğru bir ilerleyiş gösterir. Modern absürtlüğün öncüsü olarak tarihsel açıdan ilgi çekici olan oyunda, üç perdelik yolculuk oldukça uzun ve abartılı bulunmuştur (Gussow, 1981).

Yine de konstrüktivist düşüncenin iyi örneklerinden olan bu oyundan Aysin Candan şu şekilde bahseder: "Gerçekten de oyuncular, bu oyunda sahneye mavi işçi tulumlarıyla çıkıyorlardı. Çıplak sahne üzerinde arkalarda yel değirmenini andıran kanatlar ve bir çarkın dişlileri, oyunun o anki eylemine uygun bir hızla dönmekteydi. Oyuncuların hareketlerine zemin oluşturan farklı yükseltileler, merdivenler, kaydıraklar, hareketlere devingenlik katıyordu" (Candan, 2013, s. 48). Konstrüktivist sahne düzeni ile Meyerhold'un sahnede hareketin altını çizdiği görülür. Oyuncu ve dekorun iç içe geçen devingenliği adeta bir makine gibi işler ve Meyerhold tiyatrosunun dinamiğini ortaya çıkarır.

1.2.3. Biyomekanik oyunculuk

Meyerhold, biyomekanik oyunculuk metodunu kullanarak seyircilerin hayal gücünü artırmayı ve bu gelişimin seyirci-oyuncu etkileşimiyle başlamasını hedefler. Ona göre, tiyatro yaşamın sıradan normlarından farklı bir alanı temsil eder ve bu nedenle alanda yeni bir kavramsallaşmaya ihtiyaç vardır. Meyerhold, kavramı "stilizasyon" olarak adlandırır ve bu yaklaşımın tüm sanat akımlarının merkezinde yer aldığını düşünür (Karaboğa, 2010, s. 144). İlk dönemlerinden itibaren oyuncuları rastgele yaratım anlarından kurtararak, onlara müzisyenin elindeki bir partison gibi net bir çalışma talimatı verme amacındadır (Berktaş, 1997, s. 322).

Ekim Devrimi'nden sonra, Meyerhold biyomekanik kavramını oluşturmak için bir dizi örnek hareket ve ön çalışma gerçekleştirir. Bu terimi ilk kez 1918'de bulur ve 1921'de yayımlanan "Dramaturji ve Tiyatro Kültürü" başlıklı makalesinde kullanır (Berktaş, 1997, s. 319). Meyerhold, oyunculuk hakkında şu sorulara cevap bulmaya çalışır: "Aktör sahnede nasıl hareket etmelidir? Zihin ve psikolojik yorum işe karışmadan önce aktör ile seyirci ilişkisini duyuşsal bir düzeyde somutlaştıran hareket biçimlerini nasıl saptamalıdır?" (Barba ve Savarese, 2017, s. 309).

Meyerhold, fiziksel hareketin oyunculuk sürecindeki belirleyici rolüne vurgu yaparak, bedensel eylemlerin psikolojik durumlar üzerindeki etkisini araştırır. Ruhbilim her zaman net bir cevap veremez, ancak fizyolojik durumlar ruhbilimsel etkilere yol açar. Oyuncu, fiziksel durumunu doğru değerlendirerek uyarılma noktasına ulaşır. Bu durum izleyiciyi de etkiler ve onları oyunun içine çeker, oyunun önemli bir parçası haline gelir. Biyomekanik oyunculuk, toplu yaşantıları hedefleyen bir tiyatro anlayışında bireysel-duygusal katılımı toplumsal bir üretim sürecine dönüştürmeyi hedefler (Aydoğdu, 1997, s. 51).

Biyomekanik oyunculuk yöntemine göre, duyguların eyleme geçişi sahnede tiyatro araçlarıyla (maskeler, jestler, jimnastik, akrobasi, dans, sözsüz performanslar vb.) gerçekleştiren Meyerhold, dramanın epik öğelerle zenginleştirilmesi, tiyatronun sinemasallaşması, karakterlerin toplumsal maskelere bürünmesi, eylemle farkındalık arasında etkin siyasi farkındalığın oluşturulması gibi fikirlerin altını çizer (Çalışlar, 2009, s. 110). Biyomekaniğin ana ilkesini, “beden bir makine, oyuncu da makinisttir” (Berktaş, 1997, s. 304) ifadesiyle belirleyen Meyerhold, oyuncunun bedenini kontrol ederek dışarıdan gelen talimatları hemen uygulayabilecek bir yetenek kazanmasını önerir (Meyerhold, 2014, s. 181).

Tiyatro gibi bir alanın biyomekaniği, varoluşsal bir perspektiften ele alınır ve her hareket beden aracılığıyla anlaşılır. İnsanın hareket kabiliyeti genel olarak varoluşun bir parçasıdır ve beden, insanın varoluşunu mümkün kılan unsurlardan biridir. Ayrıca beden, bize gerçek ve somut olanla temas etme imkanı sunar. Meyerhold'un bakış açısına göre, biyomekanik enerji, insan bedeni aracılığıyla dans etmelidir. Oyuncu, biyomekanik yöntemi kullanarak uzamsal bağlamda plastik biçimler üretir. Bu, sahnede hareketin ve ifadenin ötesine geçen bir anlam yaratır (Cavadzade, 2023, s. 32). “Meyerhold’a göre sanat, bilimsel temellere dayanmalıdır; sanatçının bütün yaratımı bilinçli bir süreç içerisinde olmalıdır. Oyuncunun sanatı malzemesini düzenlemesinde gizlidir; yani bedenin anlatım imkanlarını iyi kullanma yeteneğine bağlıdır” (Meyerhold, 2014, s. 181).

Oyuncular, sahnede istedikleri biçimde çeşitli büyüklüklerde hareket edebilmeli ve karakterlerin görsel etkisini artırmak için fiziksel olarak aktif olmalıdır. Bu süreç, adeta bir antrenman niteliğindedir ve oyuncular, esneklik ve hareket yeteneğine sahip olmalıdır. Tiyatro oyuncuları, belki de bale sanatçıları kadar olmasa da, esneklik ve hareketlilik gerektiren bir performans sergilerler. Bu nedenle, oyuncuların fiziksel kondisyonu da oldukça önemlidir. Meyerhold'a göre, iletişim yolunun temeli düşünceden harekete, hareketten duyguya, duygudan söze doğru ilerler (Berktaş, 1997, s. 328). Yani oyuncular, önce karakterlerinin iç dünyasını anlamalı ve bedensel olarak bu duyguları ifade etmelidirler. Bu, sahnedeki performansın daha gerçekçi ve etkileyici olmasını sağlar.

Oyuncu, sanatçının yönlendirdiği ve yönlendirenin direktiflerini bedeniyle uygulayan bir varlıktır. Bu durumu bir denklemle ifade etmek gerekirse: $N=A1+A2$; burada A oyuncuyu temsil eder, A1 belirli bir düşünceye sahip olan ve bu düşünceyi gerçekleştirmek için yönlendirme yapan sanatçıyı temsil eder. A2 ise bu yönlendirmeleri uygulayan ve gerçekleştiren oyuncunun bedenini ifade eder. Oyuncu, bedenini etkin bir şekilde kullanarak, dışarıdan gelen direktifleri anında yerine getirebilmelidir. Bu bağlamda, oyuncunun bedeni, sanatçının düşüncelerini somutlaştırma aracı olarak işlev görür. Oyuncu, yönlendirmeleri doğru bir şekilde anlamalı ve bedenini bu yönlendirmeleri yerine getirebilecek şekilde eğitmeli ve hazırlamalıdır. Bu, oyuncunun fiziksel ve zihinsel yeteneklerini en üst düzeyde kullanarak sahnede istenen performansı sergilemesini sağlar (Aydoğdu, 1997, s. 49-50). Meyerhold'un bu perspektifi, oyuncunun sahnede daha etkili ve anlamlı bir şekilde hareket etmesine olanak tanır. Bedenin doğru kullanımıyla, oyuncu sahnedeki rolünü daha etkili bir şekilde canlandırabilir ve sanatçının düşüncesini izleyiciye daha etkili bir şekilde iletebilir.

Meyerhold'un tiyatro düşüncesi, köklü tiyatro geleneğinden ve çeşitli sanat disiplinlerinden ilham alarak şekillenmiştir. Özellikle maskelerin, jestlerin ve hareket sanatının gücünü vurgulayan Meyerhold, tiyatroda aradığı cevapları bu unsurlarda bulmuştur.

Dans, müzik, atletizm, eskrim, disk atma gibi farklı disiplinlerin üzerine yoğunlaşır. Bunun yanı sıra İtalyan Komedi'sinin (Commedia dell'arte) temel ilkeleri, Avrupa Tiyatrosunun on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarına ait unsurlar ile Hint, Japon ve Çin tiyatrolarının sahne ve oyunculuk gelenekleri de yöntemlerinin gelişiminde öncü yol göstericiler olur (Barba ve Savarage, 2017, s. 309). Meyerhold'un, bu geniş yelpazedeki sanat ve tiyatro unsurlarını bir araya getirerek kendi tiyatro anlayışını oluşturduğu görülür. Bu, onun tiyatrosunun çok yönlü ve zengin bir estetik anlayışa sahip olduğunu gösterir. Meyerhold'un tiyatro düşüncesinin, geleneksel ve modern unsurları birleştirerek benzersiz bir sanatsal deneyim sunmayı hedeflediğini söyleyebilmek mümkündür. Panayır tiyatrosuna olan ilgisini ise şu şekilde dile getirir: "(...) panayır tiyatrocusu, mimciler, sokak sanatçıları, jonglörler ailesinden gelir; teknik ustalığıyla harikalar yaratır. Oyunculuğun gerçek sanat geleneğini sürdürür. Batı Tiyatrosu'nun on yedinci İspanya ve İtalya tiyatrosunda, bu denli serpilip gelişmesini sağlayan da odur" (Meyerhold, 2014, s. 117).

Meyerhold'un konstrüktivist yaklaşımında, oyuncunun mühendis gibi hareket etmesi beklenir. Bu, her eylemin bilinçli bir şekilde tasarlanması ve uygulanması anlamına gelir. Oyuncunun yarattığı karakterler ve sahne eylemleri, rastgele değil, dikkatli bir planlama ve bilinçli bir karar süreci sonucunda ortaya çıkar. Sanatçı, rolünü kontrol altında tutabilmek için, sanatın temel unsurlarının bilimsel bir temele dayanması gerektiğini anlamalıdır. Böylece oyuncu bedeninin potansiyelini görür (Gürkan, 2011, s. 41).

Meyerhold'un biyomekanik oyunculuk yöntemi, temelde oyuncuların hareketlerinin önceden belirlenmesi gerektiği prensibine dayanır. Bu yaklaşım, nesnelerin fiziksel duruşlarına benzer bir şekilde, oyuncuların sahnede yapacakları her hareketin, refleksin, duruşun ve duygunun önceden planlanması gerektiğini savunur. Oyuncular, sahnede sergileyecekleri her hareketi adeta bir malzemenin üretim sürecinde olduğu gibi önceden belirlemeli ve bu belirlenen sıralamadan sapmamalıdır. Bu yöntem, ciddi bir çalışma ve özen gerektirir. Her hareketin, her ifadenin, her duygunun titizlikle planlanması ve icra edilmesi beklenir. Oyuncular, rolüne hakim olmak ve sahnede istenilen etkiyi yaratmak için büyük bir disiplin ve dikkatle çalışmalıdır. Ancak böyle biyomekanik oyunculuk sistemine hizmet edebilirler (Cavadzade, 2023, s. 40). Sonuç olarak, biyomekanik oyunculuk, Meyerhold'un geliştirdiği bir tiyatro yöntemidir ve oyuncuların sahnede gösterdikleri her hareketin önceden planlanmasını ve kontrol edilmesini öngörür. Bu yaklaşım, oyuncuların bedensel hareketlerini ve duygusal ifadelerini dengeli bir şekilde yönetmelerini amaçlar. Oyuncular, bir mühendis gibi hareket ederler ve performanslarını titizlikle tasarlarlar. Biyomekanik oyunculuk, fiziksel esneklik, disiplin ve duygusal derinlik gerektirir ve oyuncuların sahnede etkili bir şekilde iletişim kurmalarını sağlar.

2. Metropolis filmi

Metropolis filmine ilişkin değerlendirmelere değinmeden önce filmin yönetmeni olan Fritz Lang'la ilgili kısa bir giriş yapmak, filmin anlaşılmasına ve daha kapsamlı değerlendirilmesine fayda sağlayacaktır.

2.1. Fritz Lang

Fritz Lang, 1890 yılında Viyana'da doğmuş, mimar bir baba ile büyümüştür. Gençlik yıllarında Viyana'da mimarlık ve resim eğitimi almış, ardından dünya turuna çıkmış ve Paris ile Münih'teki sanat akademilerinde eğitimine devam etmiştir. I. Dünya Savaşı'nda gönüllü olarak yer almış ve savaş sırasında yaralanmıştır. Savaş sonrası Viyana'ya döndüğünde film senaryoları yazmaya başlamış ve Almanya'nın ünlü UFA stüdyolarında çalışmıştır.

Lang'ın kariyeri, Alman sinemasının altın çağına denk gelmiştir. Özellikle 1920'lerde ve 1930'larda çektiği filmler, dönemin dışavurumcu sinemasının en önemli örneklerinden

bazıları olarak kabul edilir. *Dr. Mabuse, der Spieler* (1922), *Die Niebulungen* (Nibelungen, 1924) ve *Metropolis* (1927) gibi filmleri, sinema tarihinde iz bırakan yapıtlar arasındadır.

Lang'ın filmleri sıklıkla toplumsal eleştiriler içerir ve insan psikolojisini derinlemesine inceler. Özellikle *Metropolis* gibi filmleri, çağlar ötesi bir toplumun derinliklerine inerek, sınıf ayrımcılığı ve teknolojinin insan üzerindeki etkileri gibi temaları ele alır. Lang, Nazi rejimi tarafından dikkat çekmiş, ancak propagandalarına karşı çıkmıştır. *Dr. Mabuse'ın Vasiyeti* (1932) adlı filmi, Nazi propagandasına karşı bir tepki olarak kabul edilir. Ancak Lang, Nazilerin baskısı altında çalışmak istemediği için Almanya'dan ayrılarak Fransa'ya yerleşmiştir. Fransa'dan sonra Amerika'ya geçen Lang, burada Hollywood stüdyolarında çalışmış ve başarılı filmler çekmiştir. Lang'ın Hollywood dönemi, *Fury* (1936) ve *You Only Live Once* (1937) gibi önemli eserlerle tanınır. Lang, kariyeri boyunca sinema tarihine damga vuran birçok yapıt üretmiş ve sinemaya yenilikçi ve etkileyici bir katkı sağlamıştır. Örneğin; *The Big Heat* (1953) ve *Scarlet Street* (1945) gibi filmleriyle, gölge kullanımı, ahlaki ikilem içeren karakterler ve karamsar atmosfer gibi unsurlarıyla kara film türünün gelişmesine önemli katkılar sağlamıştır. Benzer şekilde Lang, ışık-gölge oyunları, kamera hareketleri ve ses kullanımı gibi teknikleri ustalıkla kullanarak sinemanın anlatım dilini geliştirmiştir. Çalışmaya konu olan *Metropolis* filminde de Lang, distopik şehir tasviri, etkileyici özel efektleri ve çığır açan prodüksiyon tasarımı ile sinema tarihine yön vermiştir.

2.2. *Metropolis* filmine kısa bir bakış

Metropolis, Fritz Lang tarafından yönetilen ve 1927 yılında Almanya'da çekilen bir bilim kurgu ve distopya filmidir. Film, sinema tarihinin en etkileyici ve önemli eserlerinden biri olarak kabul edilir. *Metropolis*, teknolojiyle bezenmiş bir geleceğin hikayesini anlatırken, alt ve üst sınıflar arasındaki sosyal eşitsizliği merkezine alır. Joh Fredersen'in oğlu Freder'in, alt sınıfa mensup Maria'ya olan aşkını konu edinen film, başlangıcında bir prolog ile seyirciye sunulur ve zenginlikle yoksulluk arasındaki uçurumu vurgular. Film, ilk gösterimden sonra büyük bir kısmı yok edilen ve yıllar sonra restore edilebilen bir eserdir. *Metropolis*'te, üst sınıf lüks ve rahat bir yaşam sürerken, alt sınıf 10 saatlik vardiyalarla sıradan bir yaşam sürer. Joh Fredersen'in yönettiği bu kentte, işçiler yer altında çalışırken, yönetici sınıf gökdelenlerde yaşamaktadır. Hikaye, Freder'in Maria'ya duyduğu aşk etrafında şekillenir; ancak alt sınıfın sömürsü ve toplumsal eşitsizlikler arka planda devam eder.

Filmin öyküsü, gelecekteki devasa bir şehir olan *Metropolis*'te geçer. Bu şehir, zengin ve yönetici sınıfın lüksünde yaşadığı gökdelenlerle doludur, ancak aynı zamanda alt sınıf işçilerin de yer altında çalışarak yaşamlarını sürdürdüğü bir yerdir. *Metropolis*'in yöneticisi Joh Fredersen'in oğlu Freder, tesadüfen yer altındaki işçi şehrine iner ve burada işçilerin zor koşullar altında nasıl çalıştığını görür. Freder, Maria adında bir kadına âşık olur ve onun liderliğindeki işçilerin durumunu iyileştirmek için bir çaba içine girer. Ancak Fredersen, Freder'in işçilere yardım etme çabalarını engellemek için Maria'nın görüntüsünü kopyalayıp bir robota aktaran dahi bir bilim adamı olan Rotwang'i kullanır. Rotwang, Maria'nın robot versiyonunu yaratarak onu işçileri kışkırtacak bir araca dönüştürür. Robot Maria, işçileri ayaklanmaya teşvik eder ve şehri sel suları altında bırakacak bir felakete yol açar. Ancak gerçek Maria ve Freder, işçilerin çocuklarını kurtararak onları sel sularından korur. Sonunda, gerçek Maria ve Freder, işçilerle ve Joh Fredersen ile bir uzlaşma sağlarlar. Film, insanlığın duygusal derinliğini ve empati yeteneğini keşfederken, aynı zamanda sınıf ayrımcılığı ve teknolojinin kötüye kullanımı gibi toplumsal sorunlara dikkat çeker.

3. Araştırmanın yöntemi

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden betimsel analiz tekniğine dayanarak tasarlanmıştır. Betimsel analiz, önceden belirlenmiş temalar üzerinden verilerin sistematik bir şekilde incelenmesini ve anlamlandırılmasını sağlar. Bu yöntemle, Meyerhold'un tiyatro anlayışının

sinema sanatıyla etkileşiminde ortaya çıkan öğeler, Fritz Lang'ın *Metropolis* filmi örneğinde ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır. Araştırmanın temel amacı, Meyerhold'un tiyatroya kazandırdığı biyomekanik oyunculuk ve konstrüktivist sahne anlayışının, sinema sanatında ne ölçüde etkili olduğunu ortaya koymaktır.

Araştırmada kullanılan veriler, *Metropolis* filminin sahne ve oyunculuk incelemelerine dayanarak toplanmıştır. Film, Meyerhold'un tiyatro düşünceleri çerçevesinde sistemli bir şekilde incelenmiş ve biyomekanik oyunculuk ile konstrüktivist sahne tasarımına ilişkin özellikler belirlenmiştir. Ayrıca, Meyerhold'un tiyatro anlayışının sinemaya etkisini açıklayan önceki çalışmalar da incelenerek literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Dahası, *Metropolis* filmindeki endüstriyel mimari, devasa makineler ve geometrik formlar, Meyerhold'un sahne tasarımı anlayışıyla uyumlu öğeler taşımaktadır. Bu bölümde, filmdeki mekan kullanımı ve sahne yerleştirmeleri detaylı bir biçimde ele alınmış, konstrüktivist estetiğin sinemadaki yansımaları incelenmiştir.

Son olarak, Meyerhold'un tiyatro anlayışı ile Fritz Lang'ın *Metropolis* filmi arasındaki paralellikler karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiş ve sinema ile tiyatro arasındaki çok yönlü ilişki ortaya konmuştur. Film ve tiyatro sanatlarının birbiriyle rekabet eden değil, birbirini besleyen alanlar olduğu tezi üzerine kurulu bu analiz, Meyerhold'un tiyatro tekniklerinin sinema sanatına ne ölçüde aktarıldığını sorgulamaktadır.

3.1. Meyerhold'un tiyatroya getirdiği yeniliklerin *Metropolis* filmi üzerinden incelenmesi

3.1.1. Biyomekanik oyunculuk üzerinden değerlendirmeler

Metropolis filminde Meyerhold'un tiyatro düşüncesi bağlamında birçok ortak nokta vardır. Özellikle biyomekanik oyunculuk ve konstrüktivist sahne anlayışı filmde oldukça dikkat çeker. Biyomekanik oyunculuk üzerinden ele alındığında, *Metropolis* filmindeki işçilerin bedensel hareketleri genellikle tekdüze, robotik ve mekanik bir yapıya sahiptir. Bu, onların sadece birer makine gibi çalışan, monoton bir rutin içinde var olan varlıklar olduğunu vurgular. Biyomekanik oyunculuk, karakterlerin fiziksel ifadelerinin titizlikle kurgulanmasını gerektirir ve işçilerin sahnedeki her hareketi, adeta birer dişli gibi düzenlenmiş gibi görünür.



Resim 2 (Kaynak: Lang, 1927)



Resim 3 (Kaynak: Lang, 1927)

İşçilerin fabrikada çalıştığı sahnelerde, bedenlerinin mekanik ve tekrarlayıcı hareketleri, biyomekanik yaklaşımın temelini oluşturur. Bu sahnelerde işçilerin bedenleri, sınıfsal baskıya ve yabancılaşmaya karşı mücadelelerini yansıtır. Ayrıca, işçilerin bedensel duruşları ve jestleri, genellikle ağır, kısıtlayıcı ve koreografik bir yapıya sahiptir. Bu, onların mekanik bir düzen içinde hareket ettiğini ve duygusal olarak köreltilmiş olduklarını yansıtır.

Meyerhold'un biyomekanik yaklaşımı, karakterlerin bedensel ifadelerinin yanı sıra duygusal durumlarını da güçlendirerek, izleyicilere karakterlerin iç dünyalarını daha derinlemesine anlama fırsatı sunar.

Filmde Maria'nın robota dönüşmüş halinin yaptığı dans da biyomekanik oyunculuğa bir örnek olarak gösterilebilir. Robotun keskin, kontrollü hareketleri ve enerjisi, Meyerhold'un yönteminin bir yansımasıdır. Yine aynı şekilde Maria'nın işçilerin toplandığı yerde yaptığı konuşma ve beden dili de biyomekanik oyunculuğa örnek verilebilir. Robot Maria'nın aristokratların karşısında gerçekleştirdiği hipnotik dans, yalnızca estetik bir performans değil, aynı zamanda ritmik ve mekanik hareketleriyle biyomekanik oyunculuk anlayışını yansıtan bir sahnedir.



Resim 4 (Kaynak: Lang, 1927)



Resim 5 (Kaynak: Lang, 1927)

Filmde genel anlamda bakıldığında biyomekanik oyunculuk anlayışının etkisi altında olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. İşçilerin isyan sahnesindeki hareketleri, kitlesel koreografiyle desteklenen sert ve senkronize vücut kullanımları, Meyerhold'un beden ritmik ve işlevsel kullanımı üzerine geliştirdiği tekniklere örnek gösterilebilir. Joh Fredersen'in asistanı Josaphat'ın yüz ifadeleri ve vücut dili, abartılı jestler ve belirgin mimikler kullanarak duyguların beden hareketleriyle nasıl ifade edilebileceğini gösterir. Bu sahneler, Lang'ın yalnızca anlatıyı güçlendirmek için değil, aynı zamanda fiziksel tiyatro ve oyunculuk tekniklerini sinemaya nasıl entegre ettiğini de ortaya koymaktadır. Bu perspektiften incelendiğinde *Metropolis* filmi, döneminin farklı oyunculuk anlayışı olan biyomekanik oyunculuğu başarılı bir şekilde perdeye taşımıştır.

3.1.2. Konstrüktivist sahne üzerinden değerlendirmeler

Meyerhold'un tiyatroya kattığı konstrüktivist sahne anlayışı, *Metropolis* filminde fazlasıyla belirgin bir şekilde çıkar. Devasa gökdelenler, geometrik karmaşık yapılar filmde tasarım dilini oluşturur. Bu yapılar, Konstrüktivist estetiği yansıtarak geleceğin dünyasını tasvir eder. Filmdeki gökdelenler, makine parçaları ve diğer yapılardaki geometrik formlar, konstrüktivist tarzın önemli bir özelliğidir. Bu yapılar, endüstriyel estetiği ve işlevselliği vurgular. Ayrıca, endüstriyel malzemelerin kullanımı da konstrüktivist tarzın bir parçasıdır.



Resim 6 (Kaynak: Lang, 1927)



Resim 7 (Kaynak: Lang, 1927)

Filmde mimari yönelim konstrüktivist sahne anlayışını benimserken aynı zamanda sınıfsal ayrımı da gözler önüne serer. Yerin altında yaşayan işçiler karanlık yaşamlarını sürdürmeye devam ederken, zenginler ise gökleri delip geçecek gökdelenlerde boy gösterir. Bu tasarımlardaki geometrik formlar endüstrinin sömürsünü bize simgeler. Aynı zamanda tüm bu yapıların içinde var olan ve o yapıları üretmiş olan insanı, yapıların içine hapseder.



Resim 8 (Kaynak: Lang, 1927)



Resim 9 (Kaynak: Lang, 1927)

Bu hapsedilme hali makinelerle bütünleşen işçi sınıfında kendini gösterdiği gibi insan robot çatışmasında da bize kendini gösterir. Makinelerle bütünleşen işçiler Meyerhold'un konstrüktivist sahne düşüncesindeki dinamik bir yapı oluşturma ve sahne unsurlarını bir araya getirmede önemli bir örnek teşkil eder. Aynı zamanda adeta makinanın bir parçası gibi çalışan işçi oyuncuların performansları hareket ve devinim ile birlikte üst düzeye ulaşır. Konstrüktivist sahne anlayışı ile oyuncu sahnenin mekanizmasına dahil olur ve ortaya bir bütün çıkar. Bu bütünleşme hali ise *Metropolis* filminde işçi-makine ilişkisinde başarılı bir şekilde aktarılır.

4. Tartışma ve sonuç

Tiyatro ve sinema, doğaları gereği içinden bulunduğu toplumdan, dönemden, coğrafyadan ve belki de en önemlisi insandan etkilenen ve insanı anlatan sanatlardır. Elbette belgeseller gibi gerçekçi bir bakış açısı ya da çekildiği konuya/döneme ilişkin ayna görevi üstlenmese de her iki sanat dalı yaratıldığı dönemin birtakım değerlerini yansıtmaya yardımcı olur. Günümüzde dahi tiyatro ve sinema arasında bir yarış hali varmış gibi görünse de gerçekte birbirini destekleyen, birbirinden beslenen iki sanat olduğu çıkarımında bulunmak yanlış olmayacaktır. Bu çalışmada da amaçlanan, tiyatro çalışmalarıyla güçlü etkiler yaratmayı başaran Vsevolod Meyerhold'un getirdiği yeniliklerin sinema sanatında da etkin bir şekilde kullanıldığının saptanması ve tiyatro-sinema sanatının birbiriyle rekabet halinde olan iki sanat olmasından

ziyade birbirini destekleyen, besleyen ve kendi iç dinamiklerinde yaratılan/getirilen yeniliklerin ötekinde de kendi anlatı diline göre uygulanabileceğinin ortaya konmasıydı. Bu bağlamda çalışma kapsamında Fritz Lang'ın yönetmenliğini yaptığı ve bu alanda çalışan birçok araştırmacı tarafından sinema tarihinin ilk bilim kurgu filmi olarak kabul edilen çekildiği döneme dair önemli mesajı içinde barındıran *Metropolis* filmi, Meyerhold'un tiyatroya getirmiş olduğu yenilikleri bağlamında irdelenmiş ve sözü edilen film içerisinde Meyerhold'un tiyatroya özgü bakış açısına yönelik izler araştırılmış ve elde edilen çıktılar bulgulanmıştır.

Elde edilen veriler ışığında *Metropolis* filminin, Meyerhold'un tiyatro düşüncelerinin sinema sanatında başarılı bir şekilde uygulandığı ve yansıtıldığını göstermektedir. Meyerhold'un biyomekanik oyunculuk tekniği ve konstrüktivist sahne anlayışı, filmdeki karakterlerin ve sahnelerin belirgin özellikleridir. Meyerhold'un biyomekanik yaklaşımı, filmdeki işçilerin mekanik ve tekrarlayıcı hareketlerinde somutlaşarak, onların sınıfsal baskı ve yabancılaşmayla mücadelesini etkili bir şekilde yansıtır. Filmde karakterlerin bedensel hareketlerinin koreografik ve titizlikle kurgulanmış olması, izleyicinin karakterlerin iç dünyalarını daha derinlemesine anlamasına olanak tanır. Aynı şekilde, Maria'nın robota dönüşmüş halinin dansı ve işçilerin ağır bedensel ifadeleri, biyomekanik oyunculuk kuramının filmde nasıl uygulandığını gösterir.

Konstrüktivist sahne anlayışı ise filmin tasarım dilini şekillendirir. Devasa gökdelenler, geometrik karmaşık yapılar ve endüstriyel estetik, konstrüktivist tarzın izlerini taşır ve geleceğin dünyasını etkileyici bir şekilde tasvir eder. Bu yapılar, zengin ve fakir arasındaki ayrımı belirginleştirirken, insanın endüstriyel dünyadaki hapsedilmesini ve makineleşmesini de simgeler. Ayrıca oyunculuk açısından oyuncular ve sahne unsurlarını birleştirerek performans sanatının vurgulanması ve sahnenin yarattığı enerjinin seyircide daha kuvvetli bir etki sağlaması sağlamasına olanak tanır. *Metropolis* filmi, Meyerhold'un tiyatro düşüncelerini sinema sanatında başarıyla hayata geçirir. Film, Meyerhold'un biyomekanik ve konstrüktivist yaklaşımlarının etkilerini güçlü bir şekilde aktarırken, insanın modern dünyadaki mücadelelerini ve dönüşümünü anlamamız için derin bir bakış açısı sunar. Örneğin, filmdeki robot Maria karakteri, biyomekanik oyunculuğun etkisiyle keskin ve mekanik hareketlerle tasvir edilir, bu da insan ve makine arasındaki sınırların bulanıklaştığı bir dünyayı simgeler. Ayrıca, Freder'in modern şehirdeki işçilerin acımasız çalışma koşullarıyla mücadelesi, konstrüktivist bir bakış açısının yansımasıdır. Burada, bireysel ve toplumsal dönüşüm için fiziksel eylemler ve sembolik yapılar kullanılır. Filmin görsel dilinde, büyük sanayi makineleri ve karmaşık şehir yapıları da birer biyomekanik estetik olarak yer alır, bu unsurlar insanlığın modern dünyanın baskıları karşısındaki çaresizliğini ve direncini temsil eder. Bu özgün ve etkileyici başyapıt, Meyerhold'un tiyatro yeniliklerini sinemada etkili bir şekilde temsil etmesiyle, sanat disiplinleri arasındaki etkileşimi ve yaratıcı fikirlerin evrensel doğasını ortaya koyar.

Literatür incelemesi yapıldığında çalışma kapsamında elde edilen sonuca ilişkin benzer bir sonuca rastlanmıştır. Seyhan Uçar'ın 2013 yılında yapmış olduğu "Vsevolod Meyerhold'un Tiyatro Sanatına Getirdiği Yenilikler" başlıklı çalışmada, Meyerhold'un konstrüktivist sanat anlayışının sinemada da güçlü bir etkisinin olduğu saptanmıştır. Bununla birlikte aynı çalışmada, Eisenstein'in *Grev* filminde, akrobasi kullanımının, şok efektlerin, sembolik ve karakteristik kişilerin, fiziksel yüklü oyunculuk anlayışını savunan Meyerhold'un biyomekanik çalışmalarından izler taşıdığı ifade edilmektedir (Uçar, 2013, s. 72-73). Uçar'ın çalışmada elde edilen sonuçların bu çalışmada elde edilen sonuçlarla örtüştüğü görülmektedir. Öyleyse Meyerhold'un özellikle tiyatro sanatı da estetik bakış açısı oyunculara ilişkin performans teknikleri, sinema için daha önce deneyimlenmemiş tecrübelerin kapılarını aralamıştır. Sonuç olarak Meyerhold'un getirdiği yenilikler, sanatın farklı dallarının birbirinden etkilenmesine ve ilgili sanat dalının kendi iç dinamikleri üzerinden daha kapsamlı

ve derinlemesine anlatım olanakları sunmasına katkıda bulunmuştur. Bu bağlamda ileride yapılması planlanan çalışmalarda, örneklem ve sanat dallarını genişleterek kapsamlı bir şekilde irdelemesi, sanat dalları arasındaki ilişkiselliğin bilinmeyenlerinin keşfedilmesi ya da daha ayrıntılı ele alınması gerekçeleriyle bu alanda çalışmak isteyen araştırmacılara önerilmekte ve bu çalışmanın bir yol haritası olabileceği düşünülmektedir.

Kaynakça

- Aydoğdu, Ü. (1997). Meyerhold ve Piscator'un gerçekçi tiyatroya karşı bütüncül tiyatro anlayışları (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Barba, E. ve Savarese N. (2017). *Oyuncunun gizli sanatı – Tiyatro antropolojisi sözlüğü* (A. Candan, Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Becker, G. (1963). *Documents of modern literary realism*. New Jersey: Princeton University Press.
- Berktaş, A. (1997). *Tiyatro-devrim ve Meyerhold*. İstanbul: Mitos Boyut Yayınları.
- Braun, E. (1967). *Meyerhold a revolution in theatre*. United Kingdom: Methuen Drama.
- Brockett, O. (2000). *Tiyatro tarihi*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Candan, A. (2013). *Öncü tiyatro ve dijital çağda gösterim*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Cavadzade, F. (2023). Konstantin Stanislavski ve Vsevolod Meyerhold'un oyunculuk yöntemlerinin karşılaştırmalı incelenmesi (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çalışlar, A. (1993). *20. Yüzyılda tiyatro*. İstanbul: Mitos Boyut Yayınları.
- Çalışlar, A. (2009). *Tiyatronun ABC'si*. İstanbul: Say Yayınları.
- Daly, O. (2005). Jerzy Grotowski materials-yevgeny vakhtangov. Erişim adresi (12 Temmuz 2024): <https://owendaly.com/jeff/Grotow5.htm>
- Genç, H. (2020). Cumhuriyet döneminde sosyo-kültürel değişim ve dönüşümün göstergesi olarak tiyatro. *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 6(3), 418-430.
- Gussow, M. (1981). The stage: "The Magnificent Cuckold". Erişim adresi (13 Mart 2025): <https://www.nytimes.com/1981/04/18/theater/the-stage-the-magnificent-cuckold.html>
- Gürkan, N. (2011). Sahnenin seyircide açtığı alan sorunsalı: Meyerhold, Grotowski ve Studio Oyuncuları'nın yöntemi üzerinden bir inceleme (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Karaboğa, K. (2010). *Oyunculuk sanatında yöntem ve paradoks*. İstanbul: Habitus Yayıncılık.
- Kandemir Şahin, F. (2021). Çağdaş oyunculuk yöntemlerinde "stilizasyon ve deformasyon". *Sahne ve Müzik Eğitim - Araştırma e-Dergisi*, 13, 40-66.
- Keten, E.T. (2015). Sanatta devrimci arayışlar: Ekim devrimi deneyimi. Erişim adresi (20 Eylül 2024): https://kongrekaraburun.org/wp-content/uploads/2015/08/images_2017_TamMetinler_B3_EmreTansuKeten.pdf
- Mammadova, F. (2023). Vsevolod Meyerhold ve "büyük temizlik" dönemi. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 16(43), 1251-1262.
- Meyerhold, V. (2014). *Tiyatro üzerine* (T. Kanbur, Der.). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Nutku, Ö. (1985). *Dünya tiyatrosu tarihi 2 – 19. yüzyıldan günümüze kadar*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Nutku, Ö. (2002). *Oyunculuk tarihi 2*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Örgen, E. (2022). *Naturalizm*. Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Yayınları.
- Pelister, G. (2023). Uygulamalı tiyatro ile yeni bir toplum hayali. *Conservatorium*, 10(1), 95-110.

- Soylu Bozdağ, Ö. (2013). İffet'te Emile Zola ve naturalizm etkisi. *Cyprus International University Folklor/Edebiyat*, 19(76), 233-239.
- Şener, S. (2006). *Dünden bugüne tiyatro düşüncesi*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Uçar, S. (2013). Vsevolod Meyerhold'un tiyatro sanatına getirdiği yenilikler (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Araştırmacıların Katkı Oranı: (Birden fazla yazarlı makaleler için)

1. Yazar: % 50

2. Yazar: % 50

Çatışma Beyanı: “Vsevolod Meyerhold'un yenilikçi sahne teknikleri bağlamında tiyatro ve sinema ilişki üzerine bir inceleme: Metropolis filmi örneği” isimli makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Sükût her zaman ikrardan gelmez! Sessizlik: Toplumsal, felsefi ve iletişimsel bir fenomen

Nurgül Ergül*

Öz

Sessizlik olgusu, literatürde genellikle örgütsel bağlamda ele alınsa da, bu çalışma sessizliği sosyoloji, felsefe ve iletişim bilimleri perspektiflerinden hareketle çok boyutlu bir fenomen olarak değerlendirmektedir. Bu konu sosyolojik çalışmaların ihmal ettiği bir zemin olması nedeniyle disiplinler arası bir yaklaşım benimseyerek sessizliğin bireysel ve toplumsal düzeydeki işlevlerini analiz etmekte ve farklı kuramsal çerçevelerle anlamlandırmaktadır. Araştırmada, literatür taraması ve kuramsal analiz yöntemleri kullanılarak sessizliğin sosyolojik, felsefi ve iletişim bilimleri bağlamındaki kavramsal ve işlevsel boyutları incelenmiştir. Sosyolojik açıdan sessizlik, toplumsal normlar, iktidar ilişkileri ve kolektif bilinç ile şekillenen bir olgu olup, bazen uyum sağlama aracı, bazen de direniş biçimi olarak işlev görmektedir. Felsefi bağlamda, Wittgenstein, Heidegger ve Levinas gibi düşünürlerin yaklaşımları doğrultusunda, sessizlik hakikatin ve etik sorumluluğun bir aracı olarak ele alınmıştır. İletişim bilimleri perspektifinden bakıldığında ise, sessizlik yalnızca sözsüz bir iletişim biçimi yahut ikrar aracı değil, aynı zamanda stratejik bir anlatım aracı olarak değerlendirilmektedir. Özellikle Suskunluk Sarmalı Kuramı gibi iletişim kuramları bağlamında sessizlik, toplumsal ve bireysel iletişim dinamiklerinde belirleyici bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Sonuç olarak, sessizlik, toplumsal yapıları şekillendiren, bireyin varoluşsal anlamını derinleştiren ve iletişim süreçlerinde etkin bir rol oynayan dinamik bir olgu olarak ele alınmıştır. Sessizlik, toplumsal bir tipoloji olarak toplumsalın 'görünmeyen' düzlemini görmemize imkân sunabilir. Sonuç olarak bu çalışma, sessizliğin disiplinler arası önemini ortaya koyarak, gelecekteki araştırmalara kuramsal bir zemin sunmayı amaçlamaktadır.

Araştırma makalesi

Research article

Geliş - Submitted: 11.02.2025

Kabul - Accepted: 08.04.2025

Atıf – Reference: Nosyon: *Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi*, 15, 146-159.

Anahtar kelimeler: Sessizlik, iletişim sosyolojisi, iletişim felsefesi, toplumsal ilişkiler, kültürlerarası iletişim, kişilerarası iletişim

Silence does not always imply contest! Silence: A Social, philosophical and communicative phenomenon

Abstract

Although the phenomenon of silence is generally addressed in the literature within an organizational context, this study evaluates silence as a multidimensional phenomenon from the perspectives of sociology, philosophy, and communication sciences. Given that this subject represents a largely neglected area in sociological studies, a multidisciplinary approach is adopted to analyze the functions of silence on both individual and societal levels, interpreting it through various theoretical frameworks. Through literature review and theoretical analysis methods, the conceptual and functional dimensions of silence are examined within the contexts of sociology, philosophy, and communication sciences. From a sociological perspective, silence is a phenomenon shaped by social norms, power relations, and collective consciousness, serving at times as a means of conformity and at other times as a form of resistance. In the philosophical context, and drawing on the approaches of thinkers such as Wittgenstein, Heidegger, and Levinas, silence is considered a medium of truth and ethical responsibility. From the perspective of communication sciences, silence is not only seen as a form of non-verbal

*Sorumlu Yazar. Öğr. Gör. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Yıldızeli MYO, Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Programı, e-posta: nurgulergul@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-9473-1474

communication or an act of tacit acknowledgment but also as a strategic means of expression. Particularly within the context of communication theories such as the Spiral of Silence Theory, silence emerges as a determining factor in both social and individual communication dynamics. In conclusion, silence is treated as a dynamic phenomenon that shapes social structures, deepens the existential meaning of the individual, and plays an active role in communication processes. As a social typology, silence can offer us a way to perceive the 'invisible' dimension of the social. This study, therefore, aims to reveal the interdisciplinary significance of silence and provide a theoretical foundation for future research.

Keywords: Sociology of communication, philosophy of communication, social relations, intercultural communication, interpersonal communication

Giriş

Sessizlik, iletişim süreçlerinde genellikle bir eksiklik veya boşluk olarak algılsa da hem bireysel hem de toplumsal düzeyde derin işlevlere sahiptir. Sosyolojik bağlamda sessizlik, toplumsal normlar, güç ilişkileri ve kültürel kodlarla şekillenen bir olgudur. Örneğin, örgütsel yapı içerisinde çalışanların sessizliği, itaat, korku veya iş birliği güdülerıyla düşüncelerini ifade etmekten kaçınmaları şeklinde kendini gösterebilir (Çakıcı, 2007). Bu tür sessizlik, örgütsel iletişim kalitesini ve kurumsal dinamikleri doğrudan etkileyerek, bireylerin karar alma süreçlerine katılımını sınırlayabilir (Morrison & Milliken, 2000).

Felsefi perspektiften bakıldığında, sessizlik dilin sınırları ve anlamın derinliğiyle yakından ilişkilidir. Ludwig Wittgenstein, “Üzerinde konuşulamayan konusunda susmalı” diyerek dilin ifade edemediği deneyimlerin sessizlik yoluyla kavranabileceğini vurgulamıştır (Wittgenstein, 1922/2015 s. 90-95). Levinas ise, etik sorumluluk bağlamında, başkasıyla kurulan ilişkide sessizliğin ötekini anlama sürecinde temel bir bileşen olduğunu ileri sürmüştür (Levinas, 1961/1969).

İletişim bilimleri açısından sessizlik, yalnızca bir eksiklik veya boşluk değil, stratejik ve anlam yüklü bir iletişim biçimi olarak değerlendirilir. Sessizlik, kişilerarası iletişimde çatışmadan kaçınma, statü farklarını belirginleştirme veya duygusal derinliği ifade etme gibi çeşitli işlevler görebilir (Jaworski, 1993). Ek olarak, medya ve toplumsal söylemler bağlamında ele alındığında, Noelle-Neumann’ın Suskunluk Sarmalı Kuramı, bireylerin çoğunluk görüşüne aykırı düşüncelerini sessizlik yoluyla ifade etmekten kaçındıklarını ve böylece kamusal söylemin tek yönlü hale gelebildiğini öne sürmektedir (Noelle-Neumann, 1974).

Ayrıca, sessizlik kültürlerarası iletişimde farklı anlamlar taşımakta; bazı toplumlarda saygı ve düşünme sürecinin bir göstergesi olarak kabul edilirken, bazı kültürel bağlamlarda iletişimde bir kopukluk veya mesafe yaratabilir (Gudykunst & Ting-Toomey, 1988). Toplumsal yapılarda azınlık grupların maruz kaldığı sistematik dışlanma, bu grupların kamusal alanda kendilerini ifade etme eğilimlerini baskılar; bu durum, Noelle-Neumann’ın “sessizlik sarmalı” kuramında da belirtildiği üzere, bireylerin sosyal izolasyon korkusuyla çoğunluk görüşü karşısında sessizliğe bürünmelerine neden olur (Noelle-Neumann, 1974).

Bu çalışma, sessizliği yalnızca iletişimin yokluğu olarak değil, aynı zamanda sosyolojik, felsefi ve iletişim bilimleri perspektiflerinden ele alınması gereken çok boyutlu bir fenomen olarak değerlendirmektedir. Literatür taraması ve kuramsal analiz yöntemiyle sessizliğin bireysel ve toplumsal düzeydeki işlevleri detaylandırılacak, disiplinlerarası bir çerçeveye sunulacaktır.

1. Sessizlik kavramı

Sessizlik, çeşitli disiplinlerde farklı şekillerde tanımlanan ve anlamlandırılan çok yönlü bir kavramdır. Genel olarak sessizlik, sesin veya gürültünün yokluğu olarak anlaşılır; ancak bu yüzeysel bir tanımdır. Dilbilim, akustik, psikoloji ve felsefe gibi farklı alanlarda sessizlik, yalnızca bir yokluk durumu değil, anlam, iletişim ve etkileşim bağlamında ele alınan aktif bir olgudur. Türk Dil Kurumu (TDK), sessizliği şu şekilde tanımlamaktadır: “Herhangi bir sesin

çıkması durumu, sakinlik, sükûnet” ve “konuşmama durumu” (Türk Dil Kurumu, n.d.). *Oxford English Dictionary*’de ise sessizlik, “ses veya gürültünün tamamen ya da kısmen olmaması durumu” ve “konuşma ya da ifade etme eyleminin olmaması” olarak ifade edilmektedir (Oxford English Dictionary, 2023). Bu tanımlar, sessizliğin hem fiziksel (sesin yokluğu) hem de iletişimsel (konuşmama) boyutlarını içermektedir. Bilimsel açıdan sessizlik, akustik ve psikolojik bağlamlarda daha spesifik olarak ele alınır:

Akustik Perspektif: Sessizlik, ölçülebilir ses dalgalarının belirli bir eşiğin altında olduğu durumu ifade eder. Bu eşik genellikle insan kulağının duyabileceği en düşük ses seviyesi (0 desibel) olarak tanımlanır (Rossing, Wheeler, & Moore, 2002). Ancak bu tanım, sessizliği yalnızca bir fiziksel olay olarak ele alır ve onun daha geniş anlamlarını kapsamaz.

Psikolojik Perspektif: Psikolojide sessizlik, bireyin çevresel uyarıcılardan arındırılmış bir durumu deneyimlemesi olarak tanımlanabilir. Sessizlik, zihinsel dinginlik sağlama veya duygusal yüklerden kurtulma gibi içsel süreçlerin bir parçası olarak ele alınır (Kabat-Zinn, 1990). Sessizlik, yalnızca bir yokluk durumu değil, aynı zamanda anlamın yoğunlaşabileceği bir alan olarak da görülür. Örneğin: Dilbilimde sessizlik, konuşmanın bir parçası olarak ele alınır. Duyguları, düşünceleri ya da güç dinamiklerini ifade etmek için aktif bir araçtır (Jaworski, 1997). Felsefede sessizlik, düşüncenin kendisiyle ilişkilidir. Heidegger (1927), sessizliği, hakikatin ve varoluşun anlamını açığa çıkaran bir "boşluk" olarak yorumlamıştır. Sessizlik, kültürler ve coğrafyalar arasında evrensel bir kavram olsa da farklı bağlamlarda farklı anlamlar taşır. Batı kültürlerinde sessizlik, bazen rahatsız edici bir durum olarak algılanırken, Doğu kültürlerinde bilgelik ve dinginlik ile ilişkilendirilir (Cain, 2012). Bu bağlamda, sessizlik, bireyin çevresine ve kültürel altyapısına bağlı olarak değişen bir olgu olarak karşımıza çıkar.

2. Sessizliğin sosyolojik boyutu

Sessizlik, iletişim sosyolojisi bağlamında, bireylerin ve grupların toplumsal etkileşimlerinde önemli bir rol oynar. Toplumsal normlar, kültürel değerler ve güç ilişkileri, sessizliğin anlamını ve kullanımını belirleyen başlıca etmenlerdir. Farklı toplumlarda sessizlik, çeşitli anlamlar ve işlevler üstlenir. Örneğin, bazı kültürlerde sessizlik, saygı ve düşünceliliğin bir göstergesi olarak kabul edilirken, diğerlerinde ilgisizlik veya onaylamama olarak algılanabilir.

Tan (2021), modern toplumlarda gürültü ve sessizlik olgularını incelediği çalışmasında, sessizliğin toplumsal bağlamda farklı şekillerde değerlendirildiğini belirtir. Örgütsel yapılarda, çalışanların sessiz kalma eğilimleri, örgütsel sessizlik kavramı çerçevesinde incelenir. Bu durum, çalışanların sorunları dile getirmekten kaçınmaları veya fikirlerini paylaşmamaları şeklinde ortaya çıkar ve genellikle yönetimle ilgili olumsuz geri bildirimlerin iletilmemesiyle sonuçlanır. Çakıcı (2007), örgütlerde sessizlik olgusunun teorik temellerini ve dinamiklerini ele alarak, sessizliğin örgütsel iletişim üzerindeki etkilerini vurgular. Sessizlik, iletişim süreçlerinde genellikle bir eksiklik veya pasiflik olarak değerlendirilen bir durumdur. Ancak sosyolojik kuramlar ışığında ele alındığında, sessizlik; toplumsal normlar, kültürel değerler ve güç ilişkileri çerçevesinde anlam yüklü bir olgu olarak karşımıza çıkar. Bu bağlamda, sessizlik bir iletişim biçimi olmanın ötesinde, toplumsal yapıların ve kültürel kodların bir yansımasıdır.

2.1. Sosyoloji kuramları açısından sessizlik: Yapısal işlevselci yaklaşım

Sessizlik, çoğu zaman bireysel tercih ya da geçici bir iletişim kesintisi gibi algılansa da sosyolojik kuramlar ışığında değerlendirildiğinde, çok daha karmaşık ve çok katmanlı bir toplumsal fenomen olarak karşımıza çıkar. Toplumsal yapılar, normatif düzenlemeler, kültürel kodlar ve iktidar ilişkileriyle iç içe geçmiş olan sessizlik, çeşitli sosyolojik yaklaşımlar doğrultusunda farklı anlam ve işlevler kazanır. Bu çerçevede sessizlik, hem

sosyal düzenin tesisi ve sürdürülmesinde bir araç hem de toplumsal eşitsizliklerin görünmeyen tezahürlerinden biri olarak okunabilir.

Yapısal işlevselcilik, toplumu bütünsel bir sistem olarak ele alır ve her toplumsal unsurun bu sistemin işleyişine katkı sunduğunu varsayar (Parsons, 1951). Bu bağlamda sessizlik, bireylerin toplumsal normlara uyum sağlayarak sosyal dengeyi sürdürdükleri bir davranış biçimi olarak değerlendirilir. Sessizlik, toplumsal yapının gerektirdiği rollerin dışına çıkmamak ve otoriteyle açık çatışmadan kaçınmak için bilinçli veya içselleştirilmiş bir stratejiye dönüşebilir. Örneğin, bir bürokratik yapıda ast konumundaki bireylerin üst otoriteye karşı söz almaktan kaçınmaları, işlevselci kuram bağlamında toplumsal düzeni koruyan bir mekanizma olarak yorumlanabilir. Bununla birlikte, Durkheim'in (1893) normatif çözülme (anomi) kavramı göz önünde bulundurulduğunda, sessizlik, bireyin toplumsal bağlarının zayıfladığı ve aidiyet hissinin kaybolduğu durumlarda, toplumsal çöküşün bir belirtisi olarak da değerlendirilebilir.

2.2. Çatışmacı yaklaşım

Çatışma teorileri, toplumu temelinde çatışma, eşitsizlik ve iktidar mücadelelerinin şekillendirdiği bir yapı olarak görür (Marx, 1848; Gramsci, 1971). Bu perspektifte sessizlik, çoğu kez egemen sınıfların ya da otoritenin dayattığı baskı koşulları altında şekillenen, zorunlu bir suskunluk hali olarak karşımıza çıkar. Sessizlik, bu anlamda, hegemonik yapılar tarafından doğallaştırılan ve bastırılmış grupların öznel deneyimlerini görünmez kılan bir iktidar aracıdır.

Paulo Freire'nin (1970) ezilenlerin pedagojisi bağlamında tanımladığı biçimiyle sessizlik, konuşma hakkından mahrum bırakılmanın sonucudur. Bu bağlamda sessizlik, sadece edilgen bir kabulleniş değil, aynı zamanda pasif bir direniş biçimi olarak da işlev görebilir. Scott'ın (1990) "gizli metinler" kavramında olduğu gibi, bireyler otoritenin gözetimi altında açıkça konuşamamaları bile, sessizlikleriyle bir karşı duruş sergileyebilirler. Böylece sessizlik hem boyun eğmenin hem de direnmenin çelişik ifadesine dönüşür.

2.3. Sembolik etkileşimcilik

Sembolik etkileşimcilik, bireylerin gündelik yaşam pratikleri ve sosyal etkileşimler aracılığıyla anlam ürettiklerini savunur (Mead, 1934; Blumer, 1969). Bu yaklaşım çerçevesinde sessizlik, anlam üretiminin ve kimlik performansının bir bileşeni olarak değerlendirilir. Sessizlik, bireyin kendini ifade etme, sosyal mesafe kurma ya da belirli bir rolü sürdürme biçimi olabilir.

Goffman'ın (1959) dramaturjik yaklaşımı bağlamında sessizlik, bireyin sosyal sahnedeki rolünü oynarken başvurduğu stratejik bir araçtır. Sessizlik, bazı durumlarda onaylama, bazen de mesafe koyma, tepkisizlik ya da üstü kapalı bir iletişim biçimi olabilir. Özellikle kültürel ritüellerde, örneğin yas süreçlerinde, sessizlik ortak duygulanımın ve kolektif aidiyetin bir göstergesi haline gelir. Bu anlamda sessizlik, iletişimin yokluğu değil, alternatif bir iletişim biçimi olarak işler.

2.4. Feminist sosyoloji bağlamında sessizlik

Feminist sosyoloji, sessizliği toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri bağlamında ele alır. Tarihsel olarak kadınların kamusal alanda konuşmalarının engellenmesi, ataerkil söylemin yeniden üretimini sağlamıştır (Spivak, 1988). Sessizlik burada, marjinalleştirilen grupların görünmez kılınmasına hizmet eden yapısal bir mekanizmadır. Ancak bu sessizlik, her zaman edilgen bir kabullenme biçimi değildir.

Bell hooks (1989) gibi çağdaş feminist kuramcılar, sessizliğin aynı zamanda ataerkil yapıya karşı bir duruş olarak stratejik şekilde kullanılabileceğini öne sürer. Konuşmamak,

baskın söylemi yeniden üretmemek için bilinçli bir tercih haline gelebilir. Böylece sessizlik, bazen toplumsal cinsiyet temelli tahakkümün sonucu; bazen de o tahakkümle yüzleşmenin ve mücadele etmenin bir yolu olabilir.

2.5. Postyapısalcı yaklaşım ve sessizlik

Postyapısalcı kuramlar, sessizliği söylemsel yapılar, bilgi rejimleri ve iktidar ilişkileri bağlamında ele alır. Foucault (1972), söylemin yalnızca söylenenlerden değil, aynı zamanda söylenmeyenlerden de inşa edildiğini vurgular. Sessizlik, bu bağlamda iktidarın sessizleştirdiği alanları, dışladığı konuları ve görünmez kıldığı kimlikleri temsil eder.

Konuşmanın mümkün olmadığı, dışlayıcı normların hâkim olduğu bağlamlarda sessizlik, yalnızca yokluk değil, aynı zamanda dirençtir. Sessizlik, bazen bilinçli bir epistemolojik karşı duruş; bazen de sistemin içine gömülü bir dışlama pratiği olarak işler. Postyapısalcı bakış, sessizliği iktidar ve bilgi üretiminin kurucu bir boyutu olarak değerlendirerek, onu yalnızca iletişimsel değil, aynı zamanda politik bir fenomen olarak da konumlandırır. Sonuç olarak Sosyoloji kuramları açısından sessizlik, sabit ve tek boyutlu bir olgu değil; tersine, toplumsal yapılarla, kültürel normlarla, iktidar ilişkileriyle ve birey-toplum etkileşimiyle şekillenen çok katmanlı bir dinamiktir. Yapısal işlevselcilik sessizliği toplumsal düzenin sürdürülmesinde işlevsel bir araç olarak değerlendirirken; çatışma teorisi onu baskı altındaki grupların zorunlu suskunluğu veya pasif direnişi olarak okur.

Sembolik etkileşimcilik açısından sessizlik, mikro düzeyde anlam üretiminin bir parçasıyken, feminist ve postyapısalcı yaklaşımlarda sessizlik, görünmeyen iktidar yapılarını sorgulamanın yollarından biri haline gelir. Bu çok yönlü analiz, sessizliğin yalnızca iletişimsel bir boşluk değil, aksine toplumsal gerçekliğin üretiminde aktif bir bileşen olduğunu göstermektedir.

3. Sessizliğin felsefi temelleri

Konuşma ve sessizlik, insan varoluşunun temel unsurları arasında yer alır ve felsefi açıdan derin anlamlar taşır. Konuşma, anlam yaratma ve ifade etme süreci olarak genellikle öne çıkarken, sessizlik çoğu zaman iletişimsizlik veya boşluk olarak algılanır. Ancak, felsefi gelenekte sessizlik, dilin sınırlarını, varlığın derinliğini ve insanın etik ilişkilerdeki konumunu sorgulayan önemli bir kavramdır.

3.1. Konuşma, anlamın ifadesi ve yaratımı: Wittgenstein

Ludwig Wittgenstein, dilin sınırları ve anlam yaratımındaki rolü üzerine derinlemesine çalışmış, 20. yüzyılın en etkili filozoflarından biri olarak kabul edilir. Wittgenstein'a göre dil, yalnızca bir iletişim aracı değil, aynı zamanda dünyayı anlamlandırmanın temel aracıdır (Wittgenstein, 1922). *Tractatus Logico-Philosophicus* eserinde "*Dilin sınırları, dünyanın sınırlarıdır*" diyerek, dilin insanın gerçekliği algılama kapasitesini belirleyen bir çerçeve sunduğunu ifade eder (Wittgenstein, 1922, s. 132-133). Wittgenstein, dilin dünyayı mantıksal bir yapı olarak temsil ettiğini savunur. Ona göre, bir ifade ya da önerme, dünya üzerindeki bir durumu resmeder; bu nedenle dil, dünyanın mantıksal bir resmi olarak işlev görür (Wittgenstein, 1922, s. 40). Ancak, dilin sınırları vardır.

Duygular, etik değerler ve estetik deneyimler gibi bazı alanlar, dilin ifade kapasitesinin ötesindedir (Wittgenstein, 1922, s. 41). Bu tür alanlar hakkında konuşulamayan şeylerin, yalnızca sessizlikle ifade edilebileceğini belirtir: "Üzerine konuşulamayan hakkında susmalı" (Wittgenstein, 1922, s. 7). Wittgenstein'a göre konuşmanın sınırları, aynı zamanda sessizliğin alanını tanımlar. Dilin ifade edebildiği şeyler dünyanın mantıksal yapısına ilişkin bilgiler sunarken, ifade edilemeyen şeyler, sessizlik yoluyla anlam bulur (Hacker, 1996). Sessizlik, bu bağlamda, sadece bir yokluk hali değil, anlamın farklı bir boyutunu temsil eden aktif bir

olgudur. Wittgenstein, sessizliği hakikatin ve varoluşsal derinliğin bir aracı olarak görür (Hacker, 1996; Mulhall, 2007). Sessizlik ve konuşma arasındaki bu ilişki, etik ve estetik gibi alanlarda daha belirgin hale gelir. Etik bir değer ya da estetik bir deneyim, dilin sınırlarının ötesinde kalır. Bu durum, dilin sınırlarını zorlayan ve aynı zamanda sessizliğin anlam yaratma kapasitesini ortaya koyan bir ilişkiyi ifade eder (Diamond, 1991).

Wittgenstein’in düşüncesinde konuşma, dünyanın mantıksal yapısını çizerken, dilin ifade edemediği alanlar insanın anlam arayışında kritik bir yere sahiptir. Bu durum, özellikle etik ve estetik konular için geçerlidir. Örneğin, estetik bir deneyim dil aracılığıyla tam olarak ifade edilemez, ancak bu, onun gerçekliğini veya önemini azaltmaz (Mulhall, 2007). Wittgenstein için sessizlik, bu ifade edilemeyen anlamları kavrayabilmenin bir yoludur. Wittgenstein’in dil felsefesi, konuşma ve sessizlik arasındaki diyalektik ilişkiyi açıkça ortaya koyar. Konuşma, dünyanın mantıksal yapısını ifade ederken, sessizlik, bu yapının ötesindeki anlamları temsil eder. Bu bağlamda sessizlik, yalnızca dilin sınırlarının bir göstergesi değil, aynı zamanda insanın varoluşla olan ilişkisinin derin bir boyutudur. Wittgenstein için sessizlik, kelimelerin durduğu yerde devreye giren ve insan deneyiminin sınırlarını keşfetmeye olanak sağlayan bir olgudur (Wittgenstein, 1922; Hacker, 1996).

3.2. Heidegger’de dil, konuşma ve sessizlik

Martin Heidegger’e göre dil, varlığın evi olarak insanın dünyayı anlama biçiminin temel aracıdır. Heidegger’in *Being and Time* (1927) eserinde ortaya koyduğu gibi, dil, yalnızca iletişim aracı değil, aynı zamanda varoluşun anlam kazandığı bir zemin olarak görülür. Heidegger, “*Dil, varlığın evidir*” diyerek, insanın dünyayla ve varlıkla olan ilişkisini dil aracılığıyla şekillendirdiğini ifade eder (Heidegger, 1927/1996, s. 135). Bu bağlamda konuşma, varoluşun bir açılımı olarak ele alınır; ancak bu açılım, sessizliğin sağladığı bir arka plan olmadan tam anlamıyla gerçekleşemez. Heidegger, dilin varlık ile insan arasındaki temel bağ olduğunu savunur. Dile yüklenen bu ontolojik rol, insanın dünyayı yorumlama ve varoluşunu anlamlandırma sürecinde dilin belirleyici bir araç olduğunu ortaya koyar (Heidegger, 1927/1996). Konuşma, bu sürecin etkin bir parçası olarak, insanın varlıkla olan ilişkisini ifade etmesine olanak tanır. Ancak konuşma, yalnızca sözcüklerin sesli bir şekilde ifade edilmesi değildir; aynı zamanda varlıkla olan bağın açığa çıkartılmasıdır. Heidegger’e göre, otantik konuşma, varlıkla doğrudan bir bağlantıyı ifade ederken, modern dünyadaki “boş konuşma” (Gerede), bu bağlantıyı zayıflatarak anlam kaybına neden olur (Heidegger, 1927/1996, s. 211).

Heidegger, dilin yalnızca sözcüklerden değil, aynı zamanda sessizlikten oluştuğunu belirtir. Sessizlik, varlığın anlamını kavramada ve hakikate erişimde önemli bir rol oynar. Otantik konuşma, anlam yaratımını destekleyen bir sessizlik zeminine dayanır. Heidegger’e göre, sessizlik, “söylenmeyi” ve “gizemi” ortaya çıkarma potansiyeline sahiptir (Heidegger, 1927/1996, s. 294). Sessizlik, bu yönüyle yalnızca konuşmanın yokluğu değil, anlam yaratımının bir parçasıdır.

3.3. Modern dünyada gürültü ve anlamın yitimi

Heidegger, modern dünyanın teknoloji ve gürültüyle dolu yapısının, dilin otantik işlevini zayıflatıldığını savunur. Teknolojinin insan yaşamında merkezi bir yer edinmesi, konuşmayı yüzeysel hale getirirken, dilin varlıkla olan bağını koparır (Heidegger, 1977/2013). Bu bağlamda, modern dünyadaki iletişim, çoğu zaman anlam kaybına uğramış bir “gürültü” olarak görülür. Heidegger için bu durum, insanın varoluşsal hakikatinden uzaklaşmasına neden olur. Sessizlik, Heidegger’in düşüncesinde varlığın hakikatine erişim için bir yol olarak ortaya çıkar. Otantik sessizlik, insanın varoluşsal sorularla yüzleşmesine olanak sağlar ve bu yüzleşme, hakikatin açığa çıkması için gerekli bir koşuldur. Sessizlik, düşünme ve derinleşme süreçlerini destekleyen bir ortam yaratarak, insanın kendisi ve varlıkla otantik bir bağ

kurmasına olanak tanır (Heidegger, 1927/1996). Heidegger için konuşma ve sessizlik, birbirini tamamlayan unsurlardır. Dilin otantik bir şekilde kullanımı, yalnızca söylenenlerin değil, aynı zamanda söylenmeyenlerin, yani sessizliğin de dikkate alınmasını gerektirir. Sessizlik, dile derinlik kazandırarak, varlıkla olan ilişkinin daha güçlü bir şekilde hissedilmesine olanak tanır. Modern dünyada bu ilişkinin yeniden inşa edilmesi, anlam kaybını önlemek için önemlidir.

Sonuç olarak Heidegger'in dil, konuşma ve sessizlik anlayışı, modern dünyadaki anlam kaybını aşmak için bir yol sunar. Dilin yalnızca bir iletişim aracı değil, aynı zamanda varlıkla bağ kurmanın temel bir aracı olduğunu savunan Heidegger, sessizliği, anlam yaratımının vazgeçilmez bir parçası olarak görür. Sessizlik, varoluşsal derinliği yeniden keşfetmek ve modern dünyanın yüzeyselliğinden uzaklaşmak için bir fırsat sunar.

3.4. Levinas'ta sessizlik ve etik

Emmanuel Levinas, felsefesinde etik karşılaşmayı varoluşun temel unsuru olarak konumlandırır. Ona göre etik, bir teoriden ziyade, öteki ile yüzleşme anında deneyimlenen bir sorumluluktur (Levinas, 1969). Bu karşılaşma, yalnızca sözel ifadelerin ötesinde gerçekleşir ve Levinas için sessizlik, bu etik ilişkinin temel unsurlarından biridir. Sessizlik, Öteki'nin yüzüyle kurulan derin ve anlam yüklü bir iletişim biçimi olarak görülür. Bu bağlamda Levinas, sessizliği, dilin sınırlarının ötesine geçen bir tanıma ve saygı ifadesi olarak değerlendirir (Levinas, 1969, s. 51).

Levinas'ın düşüncesinde "Öteki'nin yüzü" (la face de l'Autre), etik sorumluluğun kaynağıdır. Yüz, konuşmadan bile insanı sorumluluk almaya davet eder. Levinas, yüzün yalnızca fiziksel bir varlık değil, aynı zamanda etik bir çağrı olduğunu belirtir (Levinas, 1969, s. 199). Sessizlik, bu çağrıyı anlamanın ve ona yanıt vermenin bir yolu haline gelir. Öteki'nin yüzüyle karşılaşma anında sessizlik, sözlerin yetersiz kaldığı bir bağlamda, saygının ve tanımanın en güçlü ifadesi haline gelir. Levinas'a göre bu sessizlik, dilin sınırlarını aşan, varoluşsal bir anlam taşır (Levinas, 1969, s. 75). Levinas için dil, öteki ile bir ilişki kurmanın önemli bir aracı olsa da etik ilişkinin tamamını açıklamaya yetmez. Dilin sınırları, sessizliğin alanını belirler. Sessizlik, burada yalnızca sözsüzlük olarak değil, etik bir sorumluluk ve derin bir farkındalık hali olarak değerlendirilir (Bergo, 2021). Levinas, etik karşılaşmanın özünün söylenebilir olanın ötesinde olduğunu vurgular. Bu bağlamda sessizlik, öteki'ne yönelik bir açık olma ve onun varlığına saygı duyma eylemi olarak işlev görür (Levinas, 1969, s. 87). Levinas, sessizliği hakikatin bir aracı olarak da ele alır. Hakikat, onun felsefesinde yalnızca bir bilgi veya kavramsal bir açıklama değildir; hakikat, öteki ile olan ilişkinin doğasında bulunur (Levinas, 1969). Bu bağlamda sessizlik, hakikatin deneyimlenmesinde kritik bir rol oynar. Konuşmanın sınırlarının ötesinde, sessizlik, hakikatin daha derin ve varoluşsal bir düzeyde ortaya çıkmasını sağlar (Crichtley, 2002).

Levinas'ın sessizlik anlayışı, modern dünyanın sürekli gürültü ve bilgi akışı içinde, etik karşılaşmanın nasıl yeniden anlamlandırılabilirliğine dair önemli ipuçları sunar. Levinas'a göre modern yaşamın hızında, öteki'nin yüzüne bakmak ve sessizlik içinde sorumluluk duymak giderek zorlaşmaktadır (Bergo, 2021). Ancak, etik ilişkilerde sessizlik, öteki ile derin bir bağ kurmanın ve onun varlığını tanımanın bir yolu olarak her zamankinden daha büyük bir önem taşır. Sonuç olarak Levinas'ın felsefesinde sessizlik, öteki ile kurulan etik karşılaşmanın merkezinde yer alır. Sessizlik, dilin sınırlarını aşarak öteki'ne yönelik bir sorumluluk ve saygıyı ifade eder. Bu bağlamda, sessizlik, yalnızca bir sözsüzlük hali değil, varoluşsal ve etik bir derinlik taşır. Levinas için sessizlik hem hakikatin hem de etik sorumluluğun vazgeçilmez bir unsuru olarak, modern dünyanın yüzeyselliğinden uzaklaşmayı ve öteki ile otantik bir bağ kurmayı mümkün kılar.

3.5. Sessizlik ve fenomenoloji: Anlam, deneyim ve iletişim

Sessizlik, fenomenolojik bağlamda deneyimin temel bir yönü ve anlam üretim sürecinin aktif bir bileşeni olarak ele alınır. Fenomenolojinin kurucularından Edmund Husserl, sessizliği bilincin dolaysız deneyimiyle ilişkili bir fenomen olarak değerlendirir. Ona göre, sessizlik, anlamın öncesinde ve sonrasında var olan bir yapı olup, bilinç tarafından aktif olarak deneyimlenir (Husserl, 1931/1982).

Maurice Merleau-Ponty, fenomenolojik yaklaşımında sessizliği bedensel varoluşun ve algının bir uzantısı olarak ele alır. *Phenomenology of Perception* (1945) adlı eserinde, sessizliğin yalnızca sözün yokluğu olmadığını, aksine anlamın dolaylı olarak inşa edildiği bir alan olduğunu vurgular. Bedenin jestleri, bakışları ve sessizlik anları, tıpkı sözlü dil gibi bir ifade biçimidir. Ona göre, sessizlik konuşmanın karşıtı değil, anlamın farklı bir düzeyde aktarımıdır; dolayısıyla sessizlik, düşüncenin şekillendiği ve ifade bulduğu bir fenomen olarak değerlendirilmelidir (Merleau-Ponty, 1945/2012). Martin Heidegger ise sessizliği varoluşsal anlamın temel bileşenlerinden biri olarak ele alır. *Being and Time* (1927) eserinde, sessizliği, varlığın en derin boyutlarına ulaşabilmek için gerekli bir deneyim olarak tanımlar. Ona göre, sessizlik, gündelik dilin yüzeysel yapılarından sıyrılıp şeylerin özüne ulaşmamızı sağlayan bir araçtır (Heidegger, 1927/1996). Sessizlik, hakiki bir konuşmanın ön koşuludur ve yüzeysel dil kullanımından kaçınılarak derin anlamların keşfedilmesini mümkün kılar. Konuşma ve sessizlik zıt değil, tamamlayıcı kavramlardır. Sessizliğin varlığı, konuşmanın derinleşmesini ve anlamın daha etkili bir şekilde inşa edilmesini sağlar.

Emmanuel Levinas, fenomenolojik etiğinde sessizliği, ötekiyle kurulan etik ilişki bağlamında ele alır. *Totality and Infinity* (1961) adlı eserinde, sessizliği, ötekinin yüzüyle karşılaşmada ortaya çıkan etik bir deneyim olarak tanımlar. Levinas'a göre, sessizlik yalnızca dilin bir eksikliği değil, ötekiyle olan ilişkide etik sorumluluğun kendini gösterdiği bir alandır. Ötekinin yüzüyle karşılaşma anında sözcüklerin ötesine geçen bir sessizlik hâkim olur ve bu, anlamın en saf hâli olarak deneyimlenir (Levinas, 1961/1969). Jean-Luc Marion da fenomenolojik bağlamda sessizliği aşkınlıkla ilişkilendirerek ele alır. *The Erotic Phenomenon* (2003) adlı çalışmasında, sessizliği aşkın olanın açığa çıkma biçimi olarak değerlendirir. Ona göre, sessizlik, aşkın deneyimlerin ve derin anlamların yalnızca dilin sınırları içinde kalmadan aktarılabilmesine imkân tanır (Marion, 2003).

Konuşma ve sessizlik arasındaki ilişki, fenomenolojik perspektiften bir diyalektik süreç olarak ele alınmalıdır. Sessizlik, yalnızca kelimelerin eksikliği değil, varoluşsal anlamın açığa çıkmasını sağlayan bir deneyimdir. Konuşmanın anlamı, sessizliğin sağladığı zeminle derinleşir ve konuşma, yüzeysel bir bilgi aktarımı olmaktan çıkıp daha derin bir anlama ulaşır. Sessizlik, bireyin kendisiyle ve çevresiyle bağlantı kurmasına olanak tanır. Konuşma, yalnızca kelimelerin sıralandığı bir süreç değildir; aksine, ifade edilen kelimelerin arka planında bir düşünce ve farkındalık süreci vardır. Sessizlik, bu süreci derinleştirir ve konuşmaya anlam katar. Örneğin, iki birey arasında geçen bir diyalogda, anlamlı bir cevap verebilmek için önce sessizlik içinde düşünmek gerekir. Eğer konuşmalar ardışık ve rastgele ifadelerle doluyorsa, konuşmanın anlamı yüzeyselleşir ve iletişim etkinliği azalır. Sessizlik, konuşmanın hakiki bir anlam taşıyabilmesi için bireye bir içsel odaklanma ve farkındalık alanı sunar. Bu, özellikle zorlayıcı veya duygusal bir durumda yapılan konuşmalar için geçerlidir. Bir kişi bir kayıp yaşadığında, diğer bireylerin sessizlik içinde kalması ve doğru zamanda anlamlı bir ifade sunması, o konuşmanın etkisini artırır. Aksi takdirde, sessizliğin yokluğu, aceleyle söylenmiş yüzeysel ifadelerle dolu bir ortam yaratır ve iletişim eksik kalır.

Dijital iletişim bağlamında da sessizliğin önemi büyüktür. Sürekli mesajlaşma ve konuşma, bireylerin anlam yaratacak zamanı bulmalarını engelleyerek iletişimi yüzeyselleştirir. Sessizlik, anlam yaratma sürecinin derinleşmesine olanak tanır ve konuşma eyleminin değerini artırır. Bu nedenle, hakiki bir iletişim kurmak ve anlam yaratmak için sessizlikle konuşma arasında bir denge kurmak, bireyler ve toplumlar için vazgeçilmezdir.

Sonuç olarak, fenomenolojik bakış açısıyla sessizlik, konuşmanın yokluğu değil, anlamın ve deneyimin aktif bir bileşeni olarak görülmelidir. Husserl, Merleau-Ponty, Heidegger, Levinas ve Marion'un perspektiflerinden bakıldığında, sessizlik bilincin, varlığın ve etik ilişkilerin temel bir parçası olarak değerlendirilmelidir. Konuşma ve sessizlik arasındaki dinamik ilişki, anlam yaratma sürecinde bir bütünlük oluşturur ve fenomenolojik bir çerçevede derinlemesine incelenmelidir.

4. İletişim bilimleri perspektifinden sessizlik

Sessizlik, iletişim bilimlerinde genellikle iletişimsizlik olarak algılsa da birçok kuram bu olgunun hem bireysel hem de toplumsal düzeyde güçlü anlamlar taşıdığını öne sürer. Sessizlik, yalnızca bir eylemsizlik hali değil, aynı zamanda stratejik bir iletişim biçimi ve toplumsal normların şekillendirdiği bir olgudur. Bireyler, belirli durumlarda sessizliği tercih ederek duygularını, düşüncelerini veya tepkilerini ifade edebilirler. Bu bağlamda, sessizlik, sözlü olmayan bir iletişim biçimi olarak değerlendirilir ve toplumsal etkileşimlerde önemli bir yer tutar.

4.1. İletişim kuramları açısından sessizlik: Suskunluk sarmalı modeli

Elisabeth Noelle-Neumann tarafından 1974'te geliştirilen Suskunluk Sarmalı Modeli, bireylerin toplumdaki hâkim görüşlere aykırı düşüncelerini ifade etmekten kaçınmalarını ve bu nedenle sessiz kalmalarını açıklar. Model, insanların toplumda yalnız kalma korkusuyla sessizlik tercih ettiklerini savunur (Noelle-Neumann, 1974). Medya, bu süreçte önemli bir rol oynar; çünkü medya, hangi fikirlerin "toplumsal olarak kabul edilebilir" olduğunu şekillendirir ve bireylerin kendi fikirlerini ifade etme cesaretlerini etkiler. Suskunluk Sarmalı Modeli, sosyal psikolojik bir temele dayanır ve grup dinamikleri ile bireysel davranış arasındaki ilişkiyi ele alır. Örneğin, bir birey toplumdaki genel kanıya aykırı bir görüşe sahip olduğunda, bu görüşü dile getirmek yerine sessiz kalmayı seçebilir. Bu durum, aykırı fikirlerin giderek daha az ifade edilmesine, dolayısıyla sessizliğin toplumsal olarak yayılmasına yol açar.

4.2. Sembolik etkileşimcilik ve sessizlik

Sembolik etkileşimcilik kuramı, toplumsal yaşamın bireyler arası etkileşimler aracılığıyla inşa edildiğini öne sürer ve bu bağlamda sessizliği de bir anlam taşıyıcı olarak ele alır (Blumer, 1969). Sessizlik, yüz yüze iletişimde beden dili ve diğer sözsüz göstergelerle birlikte anlam kazanan, bireylerin kimliklerini, ilişkilerini ve toplumsal statülerini belirleyen önemli bir iletişim biçimidir (Goffman, 1959).

George Herbert Mead (1934), bireylerin toplumsal dünyayı semboller ve etkileşimler aracılığıyla anlamlandırıldığını savunarak, sessizliğin sosyal süreçlerdeki anlam yaratma mekanizmalarından biri olarak ele alır. Ona göre, sessizlik yalnızca konuşmanın yokluğu değildir; bazen onay, bazen ise mesafe, çatışma veya reddedişin bir göstergesi olabilir (Mead, 1934). Sessizlik, toplumsal ilişkilerde güç dinamiklerini yansıtan bir araç hâline gelebilir ve bireyler arasındaki statü farklarını belirginleştirebilir (Burke & Stets, 2009). Erving Goffman (1959), sessizliğin bireylerin kimlik yönetiminde stratejik bir araç olarak değerlendirir. *The Presentation of Self in Everyday Life* adlı çalışmasında, bireylerin toplumsal etkileşimlerde kendilerini belirli roller içinde sunduklarını ve sessizliğin bu sunum stratejisinin bir parçası olduğunu vurgular. Sessizlik, bazen toplumsal normlara uygun bir uyum göstergesi, bazen de statü farklarını vurgulayan bir hiyerarşik işaret olarak işlev görebilir (Goffman, 1959).

Ayrıca, Howard Becker (1963) ve Harold Garfinkel (1967) gibi sembolik etkileşimciler, sessizliğin toplumsal yapıların sürdürülebilirliği açısından ele alınışlardır. Becker'in etiketleme kuramına göre, sessizlik, bireyin kendisine atfedilen sosyal rolleri

içselleştirmesinde bir aracı olabilir. Örneğin, toplum tarafından damgalanan bireylerin sessizliği, kendilerine atfedilen kimlikleri kabullenmelerinin veya bu kimlikleri içselleştirmelerinin bir sonucu olabilir (Becker, 1963). Garfinkel ise etnometodoloji perspektifinden, sessizliğin toplumsal düzenin sürdürülebilirliği açısından kritik bir rol oynadığını savunur. Sessizlik, bireylerin normlara bağlılığını ve toplumsal düzenin ihlal edilmeden devam etmesini sağlayan bir örtük iletişim biçimi olarak işlev görebilir (Garfinkel, 1967). Bu bağlamda, sembolik etkileşimcilik kuramı, sessizliği yalnızca bireysel bir eylem olarak değil, toplumsal yapıların sürdürülebilirliğinde ve bireylerin kimlik inşasında merkezi bir rol oynayan bir fenomen olarak ele alır.

4.3. Göstergebilim ve sessizlik

Göstergebilim, anlamın nasıl üretildiğini ve iletiliğini inceleyen bir disiplin olarak, sessizliği de bir "gösterge" olarak analiz eder. Roland Barthes, göstergebilimsel çalışmalarında sessizliğin metinlerde ve söylemlerde nasıl işlev gördüğünü ele alır. Barthes'a göre (1977), sessizlik, bazen söylenenin ötesinde bir anlam taşıyan ve metin olarak okunabilen bir fenomendir. Özellikle edebi metinlerde, şiirlerde ve diğer anlatılarda, sessizlik, metnin anlamını derinleştiren ve okuyucuya farklı yorumlama katmanları sunan bir araçtır. Barthes, *Göstergebilimsel Serüven* adlı eserinde, dilin ve anlatının sınırlarını tartışırken, sessizliğin de bu sınırlar içinde nasıl bir rol oynadığını inceler.

Özellikle reklam ve propaganda gibi alanlarda, sessizlik güçlü bir stratejik araç olarak kullanılabilir. Reklamcılıkta, sessizlik veya minimalizm, izleyicinin dikkatini çekmek, merak uyandırmak veya belirli bir mesajı vurgulamak için kullanılabilir. Örneğin, bir reklamda sessizliğin kullanılması, izleyicinin dikkatini belirli bir ürüne veya mesaja odaklamasına yardımcı olabilir. Bu bağlamda, sessizlik, iletişimde güçlü bir stratejik araç olarak işlev görür. Göstergebilimsel analizde, sessizlik, metinlerin ve söylemlerin anlam katmanlarını açığa çıkarmada önemli bir bileşen olarak kabul edilir. Sessizlik, metinlerde ve söylemlerde gizli anlamları, örtük mesajları ve derin yapıları ortaya koymada anahtar bir rol oynar. Bu nedenle, göstergebilimsel çözümlemelerde sessizliğin rolü ve işlevi oldukça önemlidir. Sonuç olarak, göstergebilim, sessizliği, anlam üreten ve ileten aktif bir gösterge olarak ele alır. Bu perspektif, sessizliğin iletişimdeki karmaşık ve çok boyutlu rolünü anlamamıza yardımcı olur.

4.4. Sosyal inşacı yaklaşım

Sosyal inşacı iletişim kuramları, sessizliği toplumsal normlar ve değerler tarafından şekillendirilen bir olgu olarak ele alır. Bu yaklaşıma göre, sessizlik belirli bağlamlarda toplumun kabul ettiği bir davranış kodu olarak ortaya çıkar ve kültürel farklılıklara bağlı olarak değişkenlik gösterir (Berger & Luckmann, 1966). Örneğin, Hall (1976) kültürlerarası iletişim bağlamında sessizliğin farklı kültürlerde nasıl anlamlandırıldığını incelemiş ve sessizliğin Batı toplumlarında sıklıkla ilgisizlik veya reddediş anlamına gelirken, Doğu toplumlarında saygı ve bilgelik göstergesi olarak algılandığını belirtmiştir. Hall (1959) ayrıca, *The Silent Language* adlı çalışmasında, sessizliğin kültürel normlara dayalı olarak değişen bir iletişim stratejisi olduğunu ve bireyler arası etkileşimlerde önemli bir rol oynadığını vurgulamaktadır. Sosyal inşacı perspektife göre, sessizlik yalnızca bireysel bir tercih değil, aynı zamanda toplumsal pratikler ve normlar tarafından inşa edilen bir olgudur (Gergen, 1999). Sessizlik, bireylerin toplumsal rollerini ve ilişkilerini şekillendiren bir unsur olarak, iletişim süreçlerinde aktif bir anlam taşıyıcısı haline gelmektedir (Tannen, 1985). Bu doğrultuda, sessizliğin anlamı, içinde bulunduğu bağlama, toplumsal normlara ve kültürel kodlara göre şekillenir (Gudykunst & Ting-Toomey, 1988). Bu bağlamda, sosyal inşacı yaklaşım, sessizliğin kültürel, toplumsal ve iletişimsel boyutlarını anlamada önemli bir çerçeve sunmaktadır. Sosyal inşacı yaklaşıma göre sessizlik, toplumlar tarafından inşa edilen ve çok katmanlı anlamlar taşıyan bir fenomendir.

4.5. Sessizliğin medyada temsili

Medyada sessizlik, baskın ideolojilerin dışındaki görüşlerin görünmez kılınmasıyla ilişkilendirilir. Bu durum, sansür ve oto-sansür uygulamalarıyla kurumsallaşır. Herman ve Chomsky'nin (1988) Propaganda Modeli, medyanın sahiplik yapısı ve reklam gelirlerinin, hangi haberlerin yayımlanacağı ve hangilerinin sessiz bırakılacağı konusunda belirleyici olduğunu açıklar. Model, medyanın büyüklüğü, mülkiyeti ve kâr amacı güden yapısı; reklamcılığın temel gelir kaynağı olması, haber kaynaklarının hükümetler ve büyük şirketler gibi güçlü aktörlere dayanması; medyayı disipline eden tepkiler ve anti-komünizm gibi ideolojik unsurların, haberlerin filtrelenmesinde nasıl rol oynadığını ortaya koyar (Herman & Chomsky, 1988). Bu bağlamda, medya sahipleri ve reklam verenler, kendi çıkarlarına aykırı olabilecek bilgilerin yayımlanmasını engelleyebilir veya sınırlandırabilir. Bu durum, belirli konuların veya bakış açılarının medyada sessizlikle karşılanmasına neden olur. Örneğin, büyük şirketlerin çevresel zararları veya hükümet politikalarına yönelik eleştiriler, medya kuruluşlarının finansal ve politik bağlantıları nedeniyle yeterince yer bulamayabilir. Bu süreçte, oto-sansür de önemli bir rol oynar; gazeteciler ve editörler, işlerini veya ilişkilerini riske atmamak için belirli konuları ele almaktan kaçınabilirler (Herman & Chomsky, 1988). Sonuç olarak, medyada sessizlik, yapısal ve ekonomik faktörlerin bir sonucu olarak ortaya çıkar ve belirli görüşlerin veya bilgilerin kamusal alanda görünürlüğünü sınırlar.

4.6. Sessizlik ve güç ilişkileri: Foucault ve sessizlik

Michel Foucault, sessizliği söylem ve iktidar ilişkileri bağlamında ele alır. Ona göre, söylem sadece ifade edilenleri değil, aynı zamanda ifade edilmeyenleri, yani sessizlikleri de içerir. Bu bağlamda, iktidar, hangi konuların konuşulabilir olduğunu belirlerken, hangi konuların sessizlikle çevreleneceğini de tanımlar. Bu durum, toplumsal normların ve değerlerin yeniden üretilmesine hizmet eder (Foucault, 1982). Foucault, iktidarın sadece baskı yoluyla değil, aynı zamanda bilgi ve söylem aracılığıyla da işlediğini belirtir. Bu perspektifte, iktidar, belirli bilgileri ve söylemleri teşvik ederken, diğerlerini marjinalleştirir veya susturur. Bu süreçte, sessizlik, iktidarın stratejik bir aracı haline gelir (Foucault, 1980). Örneğin, cinsellik gibi bazı konular, belirli dönemlerde ve toplumlarda tabu olarak kabul edilir ve bu konular etrafında bir sessizlik örülür. Bu sessizlik, sadece bu konuların konuşulmasını engellemekle kalmaz, aynı zamanda bu konuların nasıl anlaşılacağını ve deneyimleneceğini de şekillendirir. Bu şekilde, iktidar, sessizlik aracılığıyla toplumsal normları ve değerleri yeniden üretir (Foucault, 1978). Sonuç olarak, Foucault'nun analizinde sessizlik, iktidar ilişkilerinin ve söylemin ayrılmaz bir parçasıdır. Sessizlik, iktidarın neyin konuşulabilir neyin konuşulamaz olduğunu belirlemesiyle şekillenir ve bu süreçte toplumsal normların ve değerlerin sürdürülmesine katkıda bulunur.

4.7. Hegemonya ve sessizlik

Antonio Gramsci'nin hegemonya teorisi, sessizliği toplumsal kontrol mekanizmalarının bir parçası olarak değerlendirir. Gramsci'ye göre, hegemonya, egemen sınıfın sadece zor ve baskı yoluyla değil, aynı zamanda rıza ve kültürel liderlik aracılığıyla toplumu yönettiği bir sistemdir. Bu bağlamda, sessizlik, egemen ideolojilerin sürdürülmesinde önemli bir rol oynar. Egemen sınıf, kendi ideolojisini toplumun geneline yayarken, alternatif düşünceleri ve karşıt görüşleri marjinalleştirir veya bastırır. Bu süreçte, sessizlik, egemen ideolojinin sorgulanmasını engelleyerek mevcut toplumsal düzenin devamını sağlar (Dural, 2010). Medya ve güç ilişkileri bağlamında sessizlik, toplumsal normların, değerlerin ve ideolojilerin bir yansıması olarak analiz edilir. Medya, hangi konuların tartışılacağına ve hangilerinin sessizlikle karşılanacağına karar vererek toplumsal söylemi şekillendirir. Bu süreçte, belirli konuların veya görüşlerin medyada yer almaması, bu konuların toplumsal düzeyde de

sessizlikle karşılaşılmasına neden olabilir. İletişim bilimleri açısından sessizlik, sadece iletişim eksikliği değil, aynı zamanda stratejik ve anlam yüklü bir olgudur. Bireyler ve kurumlar, sessizliği belirli mesajları iletmek veya belirli tepkileri ifade etmek için kullanabilirler. Bu nedenle, sessizlik, iletişim süreçlerinde aktif bir bileşen olarak değerlendirilmelidir.

Sonuç

Bu çalışma, sessizlik olgusunu sosyolojik, felsefi ve iletişimsel boyutlarıyla ele alarak, konuya ilişkin kuramsal yaklaşımları disiplinlerarası bir çerçevede analiz etmiştir. Sessizlik, yalnızca bireysel bir içe kapanma ya da iletişimin kesintiye uğraması olarak değerlendirilemeyecek kadar çok katmanlı ve bağlamsal bir fenomendir. Bireyin toplumsal yapı içerisindeki konumu, kültürel normlar, söylemsel iktidar ilişkileri ve tarihsel bağlamlar, sessizliğin hem bir iletişim stratejisi hem de bir direniş formu olarak işlev görmesine neden olmaktadır.

Sosyolojik yaklaşımlar açısından sessizlik, yapısal işlevselcilikte toplumsal uyumun sürdürücüsü olarak değerlendirilirken, çatışma teorileri bu olguyu eşitsizliklerin ve tahakküm ilişkilerinin bir sonucu olarak ele alır. Feminist ve postyapısalcı yaklaşımlar, sessizliği cinsiyetlenmiş, sınıfsal ve kültürel iktidar ağları içerisinde yeniden üretildiği bir alan olarak tanımlar. Sembolik etkileşimcilik ise sessizliğe gündelik etkileşimlerdeki anlam inşası sürecinde merkezi bir rol atfeder.

Felsefi düzlemde Wittgenstein, sessizliği dilin sınırlarında konumlandırarak ifade edilemeyen alanlara işaret ederken; Heidegger, sessizliği varlığın açılanmasına imkân tanıyan bir hakikat zemini olarak ele alır. Levinas ise etik ilişki bağlamında sessizliği, ötekinin yüzü karşısında doğan sorumluluk bilincinin sessiz bir tanıklığı şeklinde değerlendirir. Bu yaklaşımlar, sessizliğin yalnızca epistemolojik bir sınır değil, aynı zamanda ontolojik bir derinlik taşıdığını göstermektedir.

İletişim bilimleri perspektifi, sessizliğin söylemsel üretimdeki rolüne odaklanır. Noelle-Neumann'ın Suskunluk Sarmalı Kuramı, bireylerin çoğunluk görüşüne aykırı düşüncelerini ifade etmekten kaçınmalarının altında yatan sosyal izolasyon kaygısını ortaya koyarken; Foucault, iktidarın yalnızca konuşulanı değil, konuşulamaz olanı da biçimlendirdiğini vurgular. Gramsci'nin hegemonya kavramı doğrultusunda sessizlik, egemen ideolojilerin rıza yoluyla içselleştirilmesini mümkün kılan bir yeniden üretim alanıdır.

Jean Baudrillard ise sessizliği, modern toplumda yığınların edilgenliği üzerinden değil, aktif bir anlam iptali olarak okur. *Sessiz Yığınların Gölgesinde* (1983) adlı eserinde Baudrillard, sessizliğin bir tür iletişimi reddetme biçimi olduğunu ve bu yönüyle sisteme dair ironik ve sabotaj niteliği taşıyan bir tepki içerdiğini ifade eder. Bu bağlamda sessizlik, yalnızca bastırılmış bir ifade biçimi değil, aynı zamanda iktidarın kodlarını boşa düşüren stratejik bir tepkisizliktir (Baudrillard, 1983).

Sonuç olarak, sessizlik, sadece bir iletişim biçimi ya da konuşmanın yokluğu değil; toplumsal yapının, etik sorumluluğun, politik direnişin, bireyselliğin ve öznenin oluşumunda etkin bir rol üstlenen karmaşık bir olgudur. Sükutun her zaman ikrardan gelmediği ve hatta çoğu zaman sessizliğin kabulden ziyade bir yanıt biçimi olduğu, birçok disiplinin ortak kanaatidir. Bu çalışma, sessizliğin çok boyutlu doğasına dikkat çekerek, onu hegemonya, söylem, etik ve kimlik üretimi bağlamlarında yeniden düşünmeyi amaçlamıştır. Sessizlik, kimi zaman bir yokluk, kimi zaman bir direniş, kimi zaman ise anlamın en yoğun halidir. Bu nedenle gelecekteki çalışmalarda, sessizlik olgusunun dijitalleşen toplum, yeni medya biçimleri, kimlik oluşumu ve kültürel çoğulluk bağlamında ele alınması, literatüre önemli katkılar sağlayacaktır.

Kaynakça

- Barthes, R. (1977). *Image, music, text* (S. Heath, Trans.). Hill and Wang.
- Baudrillard, J. (1983). *In the shadow of the silent majorities, or, the end of the social and other essays*. Semiotext(e), Inc.
- Becker, H. (1963). *Outsiders: Studies in the sociology of deviance*. The Free Press.
- Berger, P. L., & Luckmann, T. (1966). *The social construction of reality: A treatise in the sociology of knowledge*. Anchor Books.
- Bergo, B. (2021). Emmanuel Levinas. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Retrieved from <https://plato.stanford.edu>
- Blumer, H. (1969). *Symbolic interactionism: Perspective and method*. University of California Press.
- Burke, P. J., & Stets, J. E. (2009). *Identity theory*. Oxford University Press.
- Cain, S. (2012). *Quiet: The power of introverts in a world that can't stop talking*. Crown Publishing Group.
- Critchley, S. (2002). *Ethics, politics, subjectivity: Essays on Derrida, Levinas, and contemporary French thought*. Verso.
- Çakıcı, A. (2007). Örgütlerde sessizlik: Sessizliğin teorik temelleri ve dinamikleri. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(1), 145-162.
- Dural, A. B. (2010). Antonio Gramsci ve hegemonya. *Akademik Bakış Dergisi*, 20, 1-15.
- Durkheim, É. (1964). *The division of labor in society* (G. Simpson, Trans.). Free Press.
- Foucault, M. (1972). *The archaeology of knowledge* (A. M. Sheridan Smith, Trans.). Pantheon Books.
- Foucault, M. (1976). *The history of sexuality: Volume 1*. Pantheon Books.
- Foucault, M. (1978). *The history of sexuality, Volume 1: An introduction*. Pantheon Books.
- Foucault, M. (1980). *Power/knowledge: Selected interviews and other writings, 1972-1977* (C. Gordon, Ed.). Pantheon Books.
- Foucault, M. (1982). *The subject and power*. H. L. Dreyfus & P. Rabinow (Eds.), *Michel Foucault: Beyond structuralism and hermeneutics* (s. 208-226) içinde. University of Chicago Press.
- Freire, P. (1970). *Pedagogy of the oppressed* (M. B. Ramos, Trans.). Continuum.
- Garfinkel, H. (1967). *Studies in ethnomethodology*. Prentice Hall.
- Gergen, K. J. (1999). *An invitation to social construction*. SAGE Publications.
- Goffman, E. (1959). *The presentation of self in everyday life*. Anchor Books.
- Gramsci, A. (1971). *Selections from the prison notebooks* (Q. Hoare & G. N. Smith, Eds. & Trans.). International Publishers.
- Gudykunst, W. B., & Ting-Toomey, S. (1988). *Culture and interpersonal communication*. SAGE Publications.
- Hall, E. T. (1959). *The silent language*. Doubleday.
- Hall, E. T. (1976). *Beyond culture*. Anchor Press.
- Heidegger, M. (1927/1996). *Being and time* (J. Macquarrie & E. Robinson, Trans.). State University of New York Press.
- Heidegger, M. (2013). *The question concerning technology and other essays* (W. Lovitt, Trans.). Harper Perennial Modern Thought.
- Herman, E. S., & Chomsky, N. (1988). *Manufacturing consent: The political economy of the mass media*. Pantheon Books.
- Hofstede, G. (1980). *Culture's consequences: International differences in work-related values*. Sage.
- Hooks, B. (1989). *Talking back: Thinking feminist, thinking black*. South End Press.
- Husserl, E. (1931/1982). *Cartesian meditations: An introduction to phenomenology*. Martinus Nijhoff Publishers.

- Jaworski, A. (1993). *The power of silence: Social and pragmatic perspectives*. SAGE Publications.
- Jaworski, A. (1997). *Silence: Interdisciplinary perspectives*. Mouton de Gruyter.
- Kabat-Zinn, J. (1990). *Full catastrophe living: Using the wisdom of your body and mind to face stress, pain, and illness*. Delacorte.
- Levinas, E. (1961/1969). *Totality and infinity: An essay on exteriority* (A. Lingis, Trans.). Duquesne University Press.
- Marion, J.-L. (2003). *The erotic phenomenon*. University of Chicago Press.
- Marx, K., & Engels, F. (1970). *The German ideology* (C. J. Arthur, Ed.). International Publishers.
- Mead, G. H. (1934). *Mind, self, and society*. University of Chicago Press.
- Merleau-Ponty, M. (1945/2012). *Phenomenology of perception*. Routledge.
- Morrison, E. W., & Milliken, F. J. (2000). Organizational silence: A barrier to change and development in a pluralistic world. *Academy of Management Review*, 25(4), 706-725.
- Nakane, C. (1970). *Japanese society*. University of California Press.
- Noelle-Neumann, E. (1974). The spiral of silence: A theory of public opinion. *Journal of Communication*, 24(2), 43-51.
- Oxford English Dictionary. (2023). Silence. Oxford University Press.
- Parsons, T. (1951). *The social system*. Routledge.
- Rossing, T. D., Wheeler, P. A., & Moore, R. F. (2002). *The science of sound* (3rd ed.). Addison Wesley.
- Scott, J. C. (1990). *Domination and the arts of resistance: Hidden transcripts*. Yale University Press.
- Spivak, G. C. (1988). Can the subaltern speak? C. Nelson & L. Grossberg (Eds.), *Marxism and the interpretation of culture* (s. 271–313) içinde. University of Illinois Press.
- Tan, M. (2021). Modernite, gürültü ve sessizlik: Sosyolojik bir eleştiri. *Sosyolojik Bağlam Dergisi*, 2(2), 107-118.
- Tannen, D. (1985). Silence: Anything but. D. Tannen & M. Saville-Troike (Eds.), *Perspectives on silence* (s. 93-111) içinde. Ablex Publishing.
- Türk Dil Kurumu. (n.d.). Sessizlik. Erişim adresi(12 Ocak 2025): www.tdk.gov.tr
- Wittgenstein, L. (1922/2015). *Tractatus logico-philosophicus* (D. F. Pears & B. F. McGuinness, Trans.). Routledge.

Hans-Georg Gadamer'in oyun anlayışı ve oyunun bir yöntem olarak eğitimde kullanımı

Fahri Kars* - Emel Koç**

Öz

Hans-Georg Gadamer, düşünce tarihi ve hermeneutik gelenek içerisinde kendine has düşünceleri ve kavramsal çerçevesiyle önemli bir yere sahip düşünürlerden biridir. Özellikle Hermeneutik ile ilgili görüşleriyle dikkat çeken düşünür önyargı, gelenek, otorite, ufukların kaynaşması, etkin tarihsel bilinç kavramlarının yanında özellikle oyun kavramını da ele almış ve görüşler ileri sürmüştür. Oyunla ilgili görüşlerinin temelinde kendinden önceki bir çok filozofun etkisi olsa da Gadamer yine de kendine özgü bir oyun anlayışı ortaya koymuştur. Gadamer oyuna dair ortaya koymuş olduğu anlayışla yeni ufukların açılmasını sağlayan önemli düşünürlerden biridir. Görüşleriyle oyunu, boş zaman ve eğlenceli vakit geçirme eğiliminden kurtarmaya çalışmış, bilimsel yöntemin alanını aşan tecrübeler olan felsefe, sanat ve tarihte hakikate ulaşmanın yollarından biri olarak ele almıştır. Başka bir ifadeyle Gadamer, bilimin dışında kalan bu tecrübe tarzlarının hakikat iddialarının nasıl meşrulaştırılabileceği sorunuyla ilgilenmiştir. Ancak Gadamer için oyun yalnızca bununla sınırlı bir etkiye ve öneme sahip değildir. Öyle ki ona göre insan kültürü, insan yaşamının temel işlevlerinden biri olan oyun olmadan düşünülemez. Oyuna yüklenen anlamın bu kadar önemli ve derin olması nedeniyle bu çalışmada özellikle “Oyun nedir?, Oyunun düşünce tarihindeki ele alınış şekilleri nelerdir?, Gadamer’e göre oyundan ne zaman bahsedilir ve burada ne ima edilir?, Gadamer’in oyun anlayışı, eğitim-öğretim süreçlerinde bir yöntem olarak kullanıldığında ne gibi sonuçlar doğurur?” gibi sorulara yanıt bulmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Hermeneutik, Hans-Georg Gadamer, felsefe, oyun, eğitim

Hans-Georg Gadamer's understanding of play and the use of play as a method in education

Abstract

Hans-Georg Gadamer is one of the thinkers who has an important place in the history of thought and hermeneutic tradition with his unique thoughts and conceptual framework. In addition to the concepts of prejudice, tradition, authority, fusion of horizons, active historical consciousness, he has also dealt with the concept of play and put forward his views on hermeneutics. Although his views on play are based on the influence of many philosophers before him, Gadamer has nevertheless put forward a unique understanding of play. Gadamer is one of the important thinkers who opened new horizons with his understanding of play. With his views, he tried to save the game from the tendency to spend leisure and fun time, and considered it as one of the ways to reach the truth in philosophy, art and history, which are experiences that exceed the field of scientific method. In other words, Gadamer was interested in the problem of how the truth claims of these modes of experience outside of science could be legitimized. However, for Gadamer, play does not have an impact and importance limited to this. According to him, human culture cannot be conceived without play, which is one of the basic functions of human life. Since the meaning attributed to play is so important and profound, this study tries to find answers to questions such as “What is play?”, “What are the ways in which play is handled in the history of thought?”, “When is play mentioned according to Gadamer and what is implied here?”, “What are the consequences when Gadamer's understanding of play is used as a method in educational processes?”.

Keywords: Hermeneutics, Hans-Georg Gadamer, philosophy, play, education

* Sorumlu Yazar. Doktora, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, e-posta: fahrikars@gmail.com, ORCID-ID: 0000-0002-7095-1456

** Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, e-posta: emelkoc@gazi.edu.tr, ORCID-ID: 0000-0001-6358-0581

Giriş

Oyun, tüm yaş gruplarındaki insanlar için ilgi ve dikkat çekici en temel olgulardan biri olmuştur. Bu ilgi sayesinde insanlar, eğlenceli vakit geçirme, fiziksel, bilişsel, sosyal ve duygusal gelişimlerini destekleyecek aktiviteler gerçekleştirebilmelerinin yanı sıra oyun sayesinde günlük yaşamlarına yönelik prova yapma imkânı da bulmuşlardır. Bu nedenle oyun insanoğlu için sıradan bir olgu olmanın aksine gelişimi açısından sevgi ve beslenme kadar önemli bir yere sahiptir.

İnsan açısından bu denli önemli olan oyunun kesin tanımı konusunda bir belirleme yapmak düşünüldüğü kadar kolay değildir. Çünkü oyun kavramı birçok disiplinin ilgi alanına girdiği için onun açık ve net bir tanımını yapma noktasında mutabakat sağlanamamaktadır. Buna rağmen oyuna dair bazı tanımlar ileri sürülmüştür. Oyun *Türk Dil Kurumu Sözlük*'ünde (2023), yetenek ve zekâ geliştirici, belli kuralları olan, iyi vakit geçirmeye yarayan eğlence şeklinde açıklanmıştır. *Cambridge Dictionary*'de (2024) ise aynı kavram insanların oynadığı, genellikle biraz beceri gerektiren ve bazı kurallara göre oynanan eğlenceli bir aktivite veya spor şeklinde ifade edilmiştir. Oyuna yönelik yazılmış eserlerden biri olan *Book of Games* kitabının ilk satırlarında Tanrı'nın insanın kendi içinde her türlü mutluluğa sahip olmasını istediği, insanların da bu mutluluğa ulaşmak için birçok yol denediği ve bu denemelerin sonucunda da pek çok oyun ve oyun parçası buldukları ifade edilmiştir (Golladay, 2005, s. 3). Caillois'e (2001, s. 9-10) göre oyun; zorunlu olmayan, belirli bir zaman ve mekânla sınırlandırılan, sonucu önceden belli olmayan, kendi kuralları olan ve hayal kurmayı sağlayan bir faaliyettir. And (2012, s. 27-37) ise oyunu, şaman ile ilişkilendirerek tanımlamaktadır. Ona göre, oyunun farklı anlamları dikkate alındığında, bunların birçoğunun şamanın büyüsel merasimlerdeki farklı öğeleri kapsadıkları görülmektedir. Şaman katıldığı merasimlerde dans etmekte, ses ve çalgı ile müzik yapmakta ve dramatik öğelere başvurmaktadır. Bu şekilde oyun kavramıyla tiyatro, dans ve seyredilmeye değer çeşitli nitelikteki oyunların menşei şamanda ve onun eylemlerinde karşımıza çıkmaktadır. Bir kurama göre ise oyun, insanları ve hayvanları yaşamın ilerleyen süreçlerindeki ciddi iş ve uğraşlara hazırlamak ve yetiştirmek içindir. Ancak "Oyun nedir?" sorusu yalnızca sözlüklerdeki tanımlarla ve belirli kuramlarla yetinilerek yanıtlanabilecek bir soru değildir. Bu soru düşünürlerin metinlerinde de kendisine yer edinen önemli bir soru olmuştur. Bu nedenle oyun, yalnızca çocukların ilgilendiği bir alan değil düşünce dünyasında da ilgi çeken olgulardan biri olmuş, dolayısıyla birçok düşünür tarafından ele alınmış ve sorgulanmıştır.

Bu çalışmada Hans-Georg Gadamer'in oyun anlayışını ve oyunun bir yöntem olarak kullanılması durumunda eğitim-öğretim süreçlerinde ne gibi etkileri olabileceği irdelenmiştir. Ancak Gadamer'in oyunla ilgili düşüncelerine geçmeden önce oyun kavramının düşünce tarihinde nasıl ele alındığına kısaca değinmek yerinde olacaktır.

1. Düşünce dünyasında oyun kavramı

Oyun kavramından söz edildiğinde şüphesiz ilk sırayı *Fragmanlar* adlı çalışmasında oyunla ilgili fragmanı ile birçok düşünürü etkileyen Herakleitos'a vermek gerekir. Herakleitos'un 52. Fragmanı farklı vurgularla çevrilmiş olsa da onun oyuna verdiği önemi göstermesi açısından dikkate değer bir fragmandır. Söz konusu fragman birçok düşünür tarafından farklı ifadelerle dile getirilmiştir. Örneğin Çevik (2020, s. 18) bu fragmanı, "Yaşam bir çocuk oyunudur dama taşlarıyla oynanan, krallık çocuğa aittir." şeklinde ifade etmiştir. Öte yandan Krell (1972, s. 63-93) ise "Aion, dama oynayan bir çocuktur; krallık çocuğundur." cümlesiyle bahsi geçen fragmanı ifade etmiştir. Aynı fragmanı Miller ise "Zaman bir oyun tahtasındaki taşları hareket ettiren oynayan bir çocuktur. Krallık çocuğa aittir." şeklinde belirtmiştir (Miller, 1970; akt. Dursun, 2014, s. 23). Bu fragmana ilişkin düşünceleri ile Heidegger ve Gadamer gibi büyük düşünürleri de etkileyen Nietzsche (1963, s. 32) ise 'aion'u, Zeus ve ateş ile denk tutmuştur.

Bu bağlamda, Nietzsche'ye göre Herakleitos için evren, Zeus'un ya da fiziğe daha uygun bir ifadeyle ateşin kendisiyle bir oyundur.

Herakleitos'un oyun ile ilgili değinilmesi gereken bir diğer fragmanı 70. Fragmandır. Bu fragman, Kranz (1994, s. 66) tarafından "Çocuk oyunları (Tanrıya göre) insanların düşünceleri"dir şeklinde çevrilmiştir. Aynı fragmanın bir başka çevirisi de "Çocuk oyunu diyordu insanların düşüncelerine" şeklinde yapılmıştır. Herakleitos'un bu ifadesi, insan düşüncelerinin de bir oyun olduğu fikrine ulaşmak açısından önemlidir.

Oyuna dair fikirler öne süren düşünürlerden biri de Platon'dur. Platon, taklit ve kukla kavramlarından hareketle insanla tanrılar arasında bir oyun olduğunu söylemiştir. Ona göre bu oyunun insanla ilgili tarafında taklit, Tanrılar ile ilgili tarafında kukla kavramı yer almaktadır. Ancak Platon'un düşüncesinde insan, her ne kadar Tanrı ile ilişkisinde kukla olsa da bu onun tamamen iradesiz olduğu anlamına gelmemektedir. Ayrıca Dursun'a göre Platon oyunu, 'iyi mimesisin' bir tarzı olarak tanımlamıştır. Bu durum insanın Tanrıların oynadığı daha yüksek oyunu temsil ederek onlarla bağlantı kurabildiğini gösterir. Dolayısıyla Platon'a göre insan, rolüne sadık kalarak ve olabildiğince güzel oyunlar oynayarak yaşamalıdır. Bu onu özgürleştiren ve aktif kılan şeydir ve gerçekleştirilmesi de mimesis ile olur. İnsan büyük ölçüde kukla, birazı da hakikatten pay alma esasına uygun olarak yaşayacaktır. Bunun için yapması gereken oyunbaz bir şekilde ideal olanı taklit etmektir (Dursun, 2014, s. 30-32; Platon, 1998, s. 279-281).

Platon oyunun bireylerin eğilimlerini belirleme hususundaki önemine de vurgu yapmıştır. Ona göre bu belirlemedeki en önemli pay eğitime düşmektedir. Çünkü oyun yaşındaki bir çocuk ancak eğitimle doğru yönlendirilebilir. Bu bağlamda Platon'a göre eğitim, oyunvari olmalıdır. Oyunvari eğitim sayesinde bireylerin karakterleri daha iyi anlaşılabilir ve bu sayede yaratılışına uygun bir yerde konumlandırılması sağlanmaktadır. Dolayısıyla Platon'da oyun, yurttaşın yaradılıştan eğilimli olduğu işlevi mükemmellik ereğine uygun olarak yerine getirmesini sağlayacak bir biçimlendirme sürecidir (Platon, 2013, s. 188).

Oyun kavramı için bir başka kilometre taşı Schiller'dir. Schiller, oyunla ilgili düşüncelerini ortaya koyarken duyuşal ve akli güdü ayırımından hareket etmiştir. Ona göre bu iki güdü arasında sürekli bir gerilim vardır. Bu gerilimin nedeni duyuşal güdüde zaman ve değişim etkiliyken, akli güdüde zaman ve değişimin etkili olmamasıdır. Söz konusu gerilime rağmen bu iki güdü yine de birlik içinde kavranmaya ihtiyaç duyarlar. Ona göre her ikisinin de bir arada etkili olduğu "zamanı zaman içinde yok eden, oluşu mutlak varlıkla, değişimi aynılıkla bağlamaya yönelik" oyun güdüsüdür. Dolayısıyla oyun güdüsü, zorunluluğu ve rastlantıyı bir potada kavrayan bir konumdadır. Schiller'e göre oyun güdüsünün bünyesinde barındırdığı bu zıtlıkların bir aradalığını anlatan en iyi ifade 'ne o ne bu hem o hem bu' ifadesidir (Schiller, 2001; akt. Dursun, 2014, s. 36-37).

Schiller (2001, s. 72) de Platon gibi oyunun eğitim süreçlerinde etkili olabileceğini iddia etmiştir. Schiller'in estetik eğitimle amacı aklın özdeyişiyle "insan güzellikle yalnızca oynamalı ve insan yalnızca güzellikle oynamalı"dır anlayışını uygulamaktır. Çünkü ona göre, kelimenin tam anlamıyla insan nerede ise orada oynar ve sadece oynadığı yerde tam insandır.

Nietzsche'ye göre ise oyun, yapısında zorunluluğu ve olumsuzluğu barındıran 'istememin oyunu'dur. İnsanın içinde yer aldığı bu isteme aslında bir gücü isteme oyunudur. Çünkü hem dünya hem de insan gücü istemekten başka bir şey değildir. Nietzsche bu durumu nerde canlı gördüysem orda güç istemi gördüm şeklinde ifade etmiştir. Bu yaklaşım oyunla ilişkilendirildiğinde gücü isteyen insan, oyuncak olmaktan ziyade oyuncu olabilmeyi ve oynamayı talep eden olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada kastedilen yaşamayı isteme değil, uğruna ölümü göze alacak kadar riskli ve tehlikeli bir oyunun oynandığı gücün kendisidir. Bu oyun en güçlüsünden en güçsüzüne kadar oynanır. Oyunda güçsüzü, güçlüye hizmet etmeye kendi güç istemi ikna etmektedir. Çünkü güçsüzün isteminde dahi, efendi olma istemi vardır. Bu istem güçsüzün vazgeçmek istemeyeceği tek hazzdır. Nietzsche'ye göre bu istemi doğuran

ilke ise kendini aşmadır. Kendini aşmak isteyen insan, öteki ile karşılaştığında öteki üzerinden kendini veya kendisindeki ötekini alt etmek, aşmak ister. Bunu gerçekleştirebilmesi için de ötekinin üzerine basması ve tırmanması gerekir. Güç isteminde var olan oyun da bu noktada ortaya çıkmaktadır. Gücü elinde bulunduran tırmanır ve tırmanmak isteyenleri de boyunduruğu altına alır (Dursun, 2014, s. 45; Nietzsche, 2001, s. 126).

Nietzsche aynı zamanda iyi oyuncuların özelliklerini de ortaya koymaya çalışmıştır. Ona göre iyi oyuncu, başkalarının kendisini seyretmesini isteyen, kendi oyununu oynayan oyuncudur. İyi oyuncuların bütün ruhları bu isteğin içindedir. Onlar kendilerini oynarlar, kendilerini türetirler. Bu oyuncuların oyunlarını sergiledikleri mekân da dünya oyunudur. Bu dünyada; gücün, kuvvetin oyunu, türlü kombinasyonlar dâhilinde oynanmaktadır. Buna göre oyun, kendinde bir döngüsellğe sahiptir ve bu döngüsellik sayesinde çeşitli oyunlar ortaya çıkmaktadır. Bir başka deyişle, birçok oyunu oyun yapan, oyunun bu döngüsellik ve çember durumudur (Dursun, 2014, s. 50; Nietzsche, 2001, s. 161).

Oyunla ilgili yapılan çalışmalar dikkatle incelendiğinde fikirlerine sıkça rastlanan düşünürlerden biri de Huizinga'dır. *Homo Ludens* kitabının ön sözünde oldukça cesur bir giriş yaparak Huizinga, insanı tanımlarken kullanılan homo sapiens (akıllı insan) ve homo faber (alet yapan insan) terimlerinin yanında homo ludens (oyun oynayan insan) teriminin de kullanılması gerektiğini belirtmiştir. Ona göre hem insan hem de hayvan için geçerli olan ve akıl yürütmek ve alet yapmak kadar önem taşıyan üçüncü bir işlev de oyun oynamaktır. Bu düşüncesini daha da ileriye taşıyarak insan uygarlığının oyun olarak ve oyun içinde geliştiğini öne sürmüştür. Huizinga'ya göre oyun yalnızca çocukları değil medeniyetleri ve kültürleri de geliştirmekte ve dönüştürmektedir. Bu nedenle oyun kültürden daha eskidir. Buna gerekçe olarak kültürün ortaya çıkabilmesi veya kendisini gösterebilmesi için her zaman insan varlığına ihtiyaç duyduğunu ileri sürmüştür. Ancak oyun için durum aynı değildir. Huizinga'yı bu şekilde düşünmeye sevk eden şey "hayvanların oyun oynadığı" düşüncesidir. Ona göre, hayvanlar oyun oynamak için insanı beklememişlerdir. Huizinga bu düşüncesini desteklemek için insan uygarlığının oyun kavramına hiçbir temel özellik katmadığı iddiasını ortaya koymuştur. Çünkü hayvanlar tıpkı insanlar gibi oyun oynamaktadır. Bundan dolayı oyun bütün temel özelliklerini hayvan oyunlarından yola çıkarak belirlemiştir (Huizinga, 2018, s. 8).

Huizinga, aynı eserinde oyunla ilgili özelliklere de değinmiştir. Ona göre her oyun; özgürce oynanan, gerçek hayatın dışına çıkıp kendine özgü doğası olan, zaman ve mekân bakımından sınırlılığı olan, kültürel bir olgu olarak sabit bir biçim kazanan, mutlak ve üstün bir düzen gerektiren yapıya sahiptir. Huizinga ayrıca oyuna ait unsurlar arasında gerilime önem vermiş ve oyunun gerilim olduğunu iddia etmiştir. Ona göre gerilim unsuru; oyuncunun becerisini, cesaretini, azmini, gücünü ve elbette dürüstlük gibi manevi meziyetlerini sınama işlevi gördüğü müddetçe oyuna belli bir etik değer katar. Çünkü oyuncu ne kadar hırslı olursa olsun, oyunun kurallarına bağlı kalmak zorundadır. Kuralları çiğneyen veya onları göz ardı eden kişi, bir oyunbozandır. Oyunbozan sözde oyuncu veya hilebazla aynı şey değildir. Çünkü sözde oyuncu hem oynuyormuş hem de görünüşte hâlâ oyunun büyümlü çemberini kabul ediyormuş gibi davranır (Huizinga, 2018, s. 19-23).

Oyun kavramına ilişkin literatür incelenirken hem tarihsel arka plandan oldukça etkilenen hem de bu kavramın içeriğini zenginleştiren düşünürlerden bir diğeri Heidegger olduğu görülür. Onun oyunla ilgili düşüncelerinde 'oyun alanı' kavramı oldukça önemlidir. Oyun alanı kavramı ile öncelikli olarak oyunun oynanabilmesi için özel olarak hazırlanmış yer ifade edilir (TDK, 2023). Heidegger oyun alanı kavramını ortaya koyarken 'yeryüzü' ve 'dünya' kavramları arasında geçen mücadeleden ilham almıştır. Ona göre, yeryüzünün kendini kapatan, gizleyen, dünyanın ise kendini açan bir yapıya sahip olması iki kavram arasındaki mücadeleyi doğurmuştur. İşte bu mücadelenin yaşandığı alanın Heidegger'deki karşılığı 'oyun alanı' kavramıdır. Heidegger'in düşüncesine göre oyun alanı aydınlatılmış

alandır ve bu nedenle var olanlar belli oranlarda gizliliklerinden feragat ederler. Ancak feragate rağmen, var olan yalnızca aydınlatılmış olan oyun alanı içinde gizlenebilir (Heidegger, 2007, s. 44; Heidegger, 2001, s. 53).

Heidegger ayrıca insanın oyun alanındaki yerinde belirleyici bir etkiye sahip olan ‘varlığın kaderi’ kavramını da tanımlamıştır. Bu bağlamda varlığın kendisini kimi zaman sunduğu ve geri çektiği durumdan söz etmiştir. Ona göre varlığın kendini sunmasından kader çıkmaktadır. Bu sunma ve geri çekme hareketleri varlığın oyun hareketleridir. Heidegger’e göre varlığın oyun hareketlerinin bir tarihi vardır. Bu oyun hareketleriyle birlikte, dönemlerin aniden beliren tarihselliğinden söz edilebilir. Bu bakış açısıyla yaklaşıldığında dönemlerin de özgür birer oyun olduğu söylenebilir (Dursun, 2014, s. 71).

Heidegger, varlığın ve dönemlerin oyunundan bahsettiği noktada ‘İnsanın bu oyun alanındaki hareketlerinin temel karakteristiği nedir?’ sorusunu sormuş ve soruyu yanıtlarken “düşünme, dinlenme, kuluçka, sıçrama ve aşma” kavramlarını kullanmıştır. Heidegger’e göre, kuluçka sözcüğü, varlığın kendisini sunması ama aynı zamanda özünde geri çekilmesi yani gizlenmesidir. Çünkü “kuluçka” kelimesi, varlığın kendini gizlemeye çalışmasının bir başka adıdır. Bu duruma kuluçka demesinin nedeni ise varlığın kendisini bahşetmesiyle birlikte sonraki bahşetmeye kadar hazırlık evresinin olmasıdır. Oyuna katılan insan açısından düşünüldüğünde, varlığın bu hareketinin veya sunmasının düşünülme ve dinlenip duyulma, yani herhangi bir tarzda anlaşılma evresi olduğu söylenebilir. İnsan varlık tarafından bahşedilene çeşitli şekillerde duyar. İnsan bu bakımdan her çağ ve dönem boyunca o çağ ve döneme özgü olan duyularda bulunur (Dursun, 2014, s. 74-75; Heidegger, 1991, s. 65).

Heidegger’e (1998, s. 68) göre, gizini-açmanın kaderi, daima, insan üzerinde tamamen hâkimdir. Ancak bu kader, zorlayıcı olan bir eli kolu bağlanmışlık hali değildir. Çünkü insan ancak kaderin alanına ait olan ve yalnızca itaat etmeye zorlanan biri değil, dinleyen ve işiten biri haline geldiğinde tam da özgür hale gelir. İnsanın dinleyen ve işiten biri olarak özgür biri haline gelmesi ve özgür oldukça da dinleyip işitmesi, onun varlığın oyunundaki rolünü gösterir. İnsan, özünün tehlikede olduğu bu oyunda böylece nasıl oynaması gerektiğini öğrenme yolunda, önemli bir adım atmış olur (Dursun, 2014, s. 77).

Oyun ile ilgili önemli değerlendirmelerden biri de Heidegger’in öğrencisi Gadamer’den gelir. Gadamer’in oyunla ilgili düşüncelerine geçmeden önce onun felsefi hareket noktasına kısaca değinmek oyuna dair görüşlerini anlamamız açısından faydalı olacaktır.

2. Hans-Georg Gadamer’in oyun anlayışı

Gadamer hermeneutik ile ilgili düşünceleriyle ve ortaya koymuş olduğu provokatif kavramlarla insan bilimleri için yeni ufukların açılmasını sağlayan önemli düşünürlerden biridir. Felsefi anlamda Gadamer’in temel derdi anlamamanın doğru kurallarını oluşturmaya dair pratik sorunlar değil, anlama fenomenini gün yüzüne çıkarma isteğidir. Nitekim Gadamer’in temel amacı anlam bilimleri için kılavuz olabilecek bir el kitabı üretmek veya belirli kurallar geliştirmek değildir. Bu nedenle ona göre asıl mesele, anlam bilimlerine bir yöntem bulma meselesi değildir.

Gadamer, *Hakikat ve Yöntem* adlı eserinde gerçekleştirmiş olduğu incelemelerle, modern bilimin içerisinde yer aldığı metot anlayışına karşı direnç göstermiştir. Ona göre bu direnişin ortaya konulmasındaki en önemli neden, bilimsel yöntem kullanılarak ulaşılamayacak hakikat tecrübelerini araştırma ve meşruiyetlerini sorgulama isteğidir. Bu nedenle anlam bilimlerinin felsefe, sanat ve tarih gibi bilimin dışında kalan deneyim türleriyle yakın bir ilişkisi olduğunu düşünmüştür.

Gadamer’e göre bilimsel yöntem dışında kalan bu tecrübe türlerinin hakikat iddiaları anlama fenomeni ile meşrulaştırılabilir. Nitekim Gadamer, felsefe tarihine verilen önemin, bu iddiasını desteklediğini düşünmektedir. Tarihi felsefe geleneği bağlamında anlama fenomeni

en üstün tecrübedir. Zira temel felsefe yapma tecrübesi, klasik eserler tarafından inşa edilen hakikatlerin çağdaş dönemlerin bilinci tarafından ne reddedilebilir ne de aşılabilir olmasıdır. Bu nedenle büyük filozoflar tarafından kaleme alınan eserlerin anlaşılmasında, bilimsel yöntem kullanılarak ulaşılamayacak hakikatlere ulaşılmaktadır. Büyük düşünürlerin metinleri için olan durum Gadamer'in hermeneutik anlayışında sanat tecrübesi için de geçerlidir. Gadamer'e göre sanat eserinde, farklı bir yolla ulaşamayacağımız bir hakikatin tecrübe edilmesi, sanatın felsefi önemini oluşturmaktadır. Felsefi tecrübe gibi sanat tecrübesi de bilimsel bilincin kendi sınırlarını teslim etmesi için yapılmış çok açık ve kesin bir uyarıdır (Gadamer, 2008, s. XXXV). Gadamer'in *Hakikat ve Yöntem* adlı eserindeki incelemelerin, sanat eserleri aracılığıyla bize ulaşan hakikat tecrübesini savunacak bir estetik bilinç eleştirisiyle başlaması bu uyarıyı perçinlemektedir.

Gadamer'e göre sanat eserinde deneyimlenen şey insanın bir şeyi ve kendisini o anda fark etmesi ve hatırlamasıdır. Ancak Gadamer burada hatırlama ile farkına varmanın karıştırılmaması gerektiği konusunda bir uyarıda bulunmuştur. Ona göre bu iki kavram bir ve aynı şey olarak anlaşılırsa farkına varmanın tam olarak ne olduğu kavranılamaz. Yeniden tanımanın ve kavramanın, kimlik noktasının belirlenimi olarak eserin belirlenimi, böyle bir kimliğin çeşitlilik ve farklılıkla bağlantılı olmasını da kapsar. Çünkü her eser anlayanlar tarafından kendi bilgi ve tecrübesine göre doldurulması gereken bir oyun alanı bırakmaktadır (Gadamer, 2005, s. 38). Herhangi bir sanat eserini anlama girişiminde bulunanların çabaları böylelikle bir oyuna karşılık gelmekte ve eserin gerçek yapısı daha açık bir hâl almaktadır.

Gadamer, anlamının doğrudan doğruya kendisini sorgularken ve sanattan tüm insani olgulara yayılan bir yaklaşım sergilerken, sanatı hermeneutiğinin temeline koymaktadır. Onun felsefi hermeneutiğinde sanat, ne yalnızca sübjektif ve insanın varlığına dayalı özgürlükten doğan bir eylem ne de tamamen nesnel bir eylem olarak tanımlanabilir. Bunun yerine, ontolojik bir bağlamda ele alınır, kendi varlık yapısıyla şekillenir ve oyun şeklinde kendisini gösterir (Manav, 2022). Nitekim Gadamer oyun kelimesiyle, insanın yaratma ve eğlenme eylemini veya tavrını, oyuna katılan insan öznelliğinin hürriyetini kastetmemektedir. Peki Gadamer oyun derken tam olarak neyi kastetmektedir? Gadamer'in aklında organize sportlardaki bariz oyun örneklerinin yanı sıra, metaforik anlamlar da dahil olmak üzere sonsuz çeşitlilikteki gerçek oyun olgusu vardır. Bu oyunlara örnek olarak ışığın oyunu, dalgaların oyunu, dişlilerin ya da makine parçalarının oyunu, uzuvların karşılıklı etkileşimi, güçlerin oyunu ve kelimeler üzerine oyunlar verilebilir (Lawn, 2006, s. 90).

Gadamer (2005, s. 32), bütün bu oyun örneklerinin hepsini kapsayacak şekilde oyunun insan yaşamının temel işlevlerinden biri olduğunu ifade etmiştir. Çünkü ona göre insan kültürü oyun olmadan düşünülemez. Gadamer, insan hayatında bu kadar etkili bir olguyu ele alırken kendisine öncelikli olarak "Ne zaman oyundan bahsederiz ve burada ne ima edilir?" sorusunu sormuştur. Bu soruyu yanıtlarken kendisinden önceki düşünürlerle hesaplaşmıştır. Nitekim Gadamer'in oyuna dair düşünceleri Schiller'in estetiğinden gelen modernist kavramların uygunsuzluğunu göstermeyi amaçlayan estetik bir tefekkür bağlamında ortaya çıkmıştır. Gadamer amacının oyun kavramını, Kant ve Schiller'de karşılaşılan sübjektif anlamından kurtarmak olduğunu ifade etmiştir (Grondin, 2001, s. 1).

Schiller'in temel estetik kategorisi, teorik bilimin ve pratik oyunculuğun etkili bir şekilde karşıtlık kurduğu oyundur. Ona göre özne, oyunda yalnızca kendisiyle ilgilenmeli ve baskılardan kurtulmalıdır. Çünkü estetiğin özerkliği, öznenin kendi içindeki özgür oyununa dayanmaktadır. Ancak Gadamer Schiller'in aksine oyunla, sanat tecrübesine atıfla söz ettiğinde, hiçbir şekilde sanat eserinden haz alanların zihin durumunu ve oyuna katılan sübjektivitenin özgürlüğünü sürece dahil etmemiştir. O doğrudan sanat eserinin kendi oluş modunu kastetmektedir.

Gadamer oyuna katılan sübjektivitenin özgürlüğünü sürece dahil etmediği için oyun ile oyuncunun hareketini birbirinden ayırmıştır. Ancak bu ayırım oyuncunun oyunu ciddiye

almasına engel değildir. Gadamer’e göre oyuncu, oyunun yalnızca bir oyun olduğunu ve amaçlarını ciddiyetinin belirlediği bir dünyada var olduğunu bilir. Çünkü oyuncunun deneyiminde aktif ve özenli varoluşumuzu belirleyen normal kurallar, oyun faaliyeti süresince askıya alınır. Yani oyun, ciddi olan tarafından bir amaca bağlanmış olarak görülür. Ancak oyunun amacına ulaşabilmesi için oyuncunun bunları bilmesi yetmez, aynı zamanda oyuncunun oyunda kendisini unutmaması gerekir (McCusker, t.y).

Bu noktada oyunla ilgili Gadamer’in üzerinde durduğu önemli kavramlardan biri olan “ciddiyet” kavramı karşımıza çıkmaktadır. Ona göre ciddiyet, sanılanın aksine bize oyunun dışına çıkma çağrısında bulunan bir şey değil, oyunu oyun yapan şeydir. Eğer birey veya oyuncu, oyunu ciddiye almıyorsa oyunbozandır. Çünkü oyunbozanlar, oyunu ciddiye almadıkları için oyuna gerektiği gibi katılmazlar. Aksine oyunbazlık ise, oyuna kendini kaptırmaktır. Bu nedenle Gadamer, oyuna dair düşünceleriyle öznel sanat anlayışını eleştirmektedir. Çünkü ona göre estetik deneyim, egemen bir öznellik deneyiminin aksine bizi içine çeken, tüm varlığımızın tehlikede olduğu bir oyunun içine düşmektir (Grondin, 2001, s. 2; Kirby & Graham, 2016). Kısacası oyunun gerçek deneyimi içine çekilmektir. Bu bakış açısıyla düşünüldüğünde oyunun karşısı ciddiyet değil oyuna katılmamaktır.

Gerçek deneyimi “içine çekilmek” olan oyun; oyuncuya, oyuna bir nesnenin karşısındaymışçasına davranma imkânı vermez. Yani bir sanat eseri veya oyun, bağımsız bir öznenin incelediği bir nesne olarak deneyimlenmez (Nielsen, 2021). Oyuncu, oyunun ne olduğunu ve yapmakta olduğu şeyin yalnızca bir oyun olduğunu çok iyi bilir fakat neyi bildiğini bilmez. Gadamer’e (2008, s. 210) göre oyunun bu yapısından dolayı, oyunun doğası ile ilgili sorunun cevabı, oyuncunun subjektif düşüncesinde aranmamalıdır. Çünkü sanat eseri, bilmenin aksine varolan öznenin karşısında bir nesne değildir. Aksine sanat eseri gerçek varlığını, tecrübe eden kişiyi değiştiren bir tecrübe olmasında bulur. Bunun nedeni sanatın öznesinin onu tecrübe eden kişinin sübjektivitesi değil, aksine sanat eserinin kendisi olmasıdır.

Gadamer’e göre oyunun, oynayanların bilincinden bağımsız kendine ait bir özü vardır. Bir öze sahip olan oyun hiçbir öznenin veya oyuncunun olmadığı yerde de varlığını sürdürür. Oyunun öznenin bağımsız bir varlık yapısına sahip olması, oyuncuların oyunun öznesi olmadığı gerçeğini gözler önüne sermektedir. Ancak buna rağmen oyuncular oyun sürecinde tamamen işlevsiz değildir. Bunun nedeni oyunun sunumun oyuncular vasıtasıyla yapıyor olmasıdır.

Gadamer’in oyunla ilgili vurgu yaptığı önemli noktalardan birisi de oyunu, bir son noktaya götürecek herhangi bir amaca bağlı bulunmayan “bir ileri-bir geri hareket”tir. Gadamer oyunun, gidiş geliş hareketinin kendi kendini takip ettiği bir düzeni temsil ettiğini ve sürekli tekrar yoluyla kendisini yenilediğini söyler. Ona göre oyunun hareketinin, kendisini bir sona götürecek hiçbir amacı olmadığı gibi hiçbir temeli de yok gibidir. Bütün bunlara rağmen oynanan şeydir oyun (Giles, 2008, s. 141).

Gadamer’e göre oyun, oyunun ileri-geri hareketinin kendi kendiliğindenmişçesine izlediği bir sistemi yansıtmaktadır. Bu ileri geri hareket yalnızca hedeften değil aynı zamanda belirli bir çabadan da yoksundur. Harekete ait bu özelliklerden dolayı oyun, sanki kendi kendine meydana geliyor gibi bir izlenim vermektedir. Oyunun genel yapısı, oyuncunun oyun içinde kaybolmasını sağladığı gibi varoluşunun fiili gerilimini oluşturan sorumluluk alma yükünden de kurtarmaktadır. Bu durum aynı zamanda, oyunda ve oyunun kendi kendini yenilemesinde ortaya çıkan kendini tekrarlamada da görülmektedir.

Oyunun ona katılan oyunculara önceliği, oyuncular tarafından özel bir tarzda yaşanmaktadır. Oyuncu için daha riskli olan oyunun kendisidir. Kişi yalnızca ciddi olasılıklarla oynar. Bu durum kişinin olasılıklara olasılıklardan biri kazanacak, sanki diğer olasılıklara üstün gelecek kadar dalması anlamına gelir. Oyunun oyuncuyu etkisinde bıraktığı çekim bu riskte yer almaktadır. Kişi aynı zamanda tehlikeye sokulmuş ve geriye

döndürülemez biçimde sınırlandırılmış bir karar verme özgürlüğünün tadına varır. Aynı durum ciddi konular için de geçerlidir. Kişi kendi karar verme özgürlüğünün tadına varmak adına acil kararlar almaktan kaçınıyorsa veya ciddiyetle yaklaşmadığı ve kendilerini seçmesi halinde hiçbir risk doğurmayan ihtimallerle oynuyorsa Gadamer'in ifadesiyle bu kişi "oyun çocuğu"dur (Gadamer, 2008, s. 215-216).

Oyun özgürlüğü; kendi gerilimleri, engelleri ve zorlukları olmadan anlaşılamaz. Oyun özgürlüğü en temelde, günlük amaçlar dünyamızı karakterize eden kısıtlamalardan, gerilimlerden ve anlaşmazlıklardan bağımsız olmaktır. Bu bağımsızlığın nedeni oyunun oyuncuyu kendi içine çekmesidir. Ancak oyuna girmek, kendini oyun kurallarına, uygulamalarına ve geleneklerine tabi kılmak olduğu için bilinen manada olmasa da bir nevi özgürlük de sınırlanmış olur (Nielsen, 2021, s. 121).

Gadamer (2008, s. 216-217), her oyunun kendine özgü ruha sahip olduğunu iddia etmiştir. Ona göre oyunlar bu yapısından dolayı farklılık gösterirler. Farklı ruhların ortaya çıkmasındaki temel etken oyunu oluşturan ileri geri hareketin çeşitli şekillerde gerçekleşmesidir. Bir oyunun kendine özgü doğasını, oyun alanının doldurulma tarzını belirleyen kurallar ve düzenlemeler oluşturur. Bu yaklaşım oyunun olduğu her yerde geçerlidir. Oyunun gerçekleştirildiği oyun alanını, oyunun doğrudan kendisi içeriden belirler ve böylece oyunun hareket düzenini kısıtlar. Ayrıca oyun alanı oyunun hareketi için özellikle seçilmiş alan olduğu için insanın kendi başına oynadığı açık alanlardan farklıdır. Bu farklılığın temel nedeni insan oyununun, bir oyun alanını gerektiriyor olmasıdır. Oyuna tahsis edilen alanın sınırlı bir yapıya sahip olması bu alanı, amaçlar dünyasına geçişi ve vasıtası bulunmayan bir dünya olarak konumlandırır. Buradan hareketle denilebilir ki, hareketi ve faaliyeti dışsal bir hedefe ya da faaliyete göre düzenlemek yerine içeriden belirlendiği için, gündelik dünyamızdan ve onun sayısız işlevsel görevinden farklı bir oyun dünyası ortaya çıkmaktadır.

Gadamer'in oyun anlayışı için önemli olan hususlardan birisi de hem oyunu hem de oyuncuyu ortak bir noktada buluşturan oyunun sunumudur. Çünkü oyunun sunumu aynı zamanda oyuncunun da sunumunu sağlamaktadır ve bu da oynanarak gerçekleştirilir. Ayrıca oyun daima sunum olduğu için oyunun görevi sunumda yer alır. Sunum konusunda bilinmesi gereken bir diğer husus sunumun bir başkası için olduğudur. Dahası sunum potansiyel olarak bir başkası için sunumdur ve oyun olarak sanatın karakteristik özelliğidir. Bu durum oyunun kapalı dünyasının, deyim yerindeyse duvarlarından birisinin yıkılması anlamına gelmektedir.

Oyunun sunumu konusunda Gadamer'in dikkat çekmeye çalıştığı konulardan bir diğeri oyuncu sayısındaki artıştır. Gadamer'e göre oyuncu sayısı arttıkça oyun hem herhangi bir için sergileniyor olmaktan hem de izleyiciyi hedeflemekten uzaklaşmaktadır. Dahası seyirciler önünde oynanan oyunlar bile seyirciler için değildir. Oyunların bu şekilde gösteriye dönüşmeleri, oyun olma özelliklerini kaybetmelerine neden olur. Bu nedenle oyunu gösteriye çeviren dört duvar yokluğu değildir. Aksine seyirciye açıklık oyunu kapalı hale getiren nedenlerden biridir. Oyun olarak oyunun ne olduğuna seyirci karar verir.

Gadamer'e göre oyunun özelliklerini kaybetmesine neden olabilecek tutumlardan birisi de oyuncunun oyunun ruhunu geri plana iterek bütün dikkatleri kendi üzerine çekerek seyirciyi eğlendirmeye yönelmesidir. Böyle durumlarda bütün ilgi oyundan ziyade oyuncunun becerilerine kaymaktadır. Ancak unutulmamalıdır ki oyunun kendisi hem oyuncuları hem de seyircileri içine alan bir bütündür. Aslında en temelde oyun, oyun içinde yer almayan, ancak oyunu izleyen kişi tarafından tecrübe edilir ve kendisini tasarladığı şekliyle kişiye sunar.

Oyuncular açısından bu, rollerini herhangi bir oyundaki gibi basitçe icra etmedikleri anlamına gelir. Oyuna katılma tarzını, artık oyunun onları bütünüyle içine çekmesi değil, tersine kendi rollerini oyunun bütününe göre ve bütünüyle bağlantılı şekilde oynamaları belirler. Oyun bu şekilde bir temsile dönüştüğünde, tam bir değişim gerçekleşir. Oyun, seyirciyi oyuncuların yerine geçirir. Aslında, oyuncu ile seyirci arasındaki farklılık burada

ortadan kalkar (Gadamer, 2008, s. 220-221). Bu nedenle oyunu anlamıyla düşünme gerekliliği hem oyuncu hem de seyirci için geçerlidir.

İnsan oyununun sanat olmakla asıl mükemmelliğine ulaştığı değişim, Gadamer tarafından “yapıya dönüşüm” olarak adlandırılmıştır. Bir yapıya dönüşme, varlığın mutlak bir özerklik geliştirmesi, önceki halinden tamamen ayrı yeni bir varlık biçimine bürünmesi anlamına gelmektedir. Bu nedenle dönüşüm, yalnızca sanatın yapıya dönüşü değil aynı zamanda katılımcının dönüşümünü de vurgular. Bunun sonucunda sanat ve sanatçı iki varlık haline gelir ve sanat kalıcı ve sürekli bir yaratım halini alır. Dolayısıyla yalnızca bu değişme yoluyla oyun, oyun olarak düşünülebilecek ve anlaşılabilecek şekilde ideal durumuna ulaşabilir. Oyun yalnızca bu durumda oyuncuların temsil aktivitesinden ayrı bir şey olarak ortaya çıkar ve oyuncuların oynadıkları şeyin saf görünüşünde var olur (Gadamer, 2008, s. 221-222).

Gadamer’e göre dönüşüm, daima değiştirilen şeyin aynı kalması ve sürdürülmesi anlamına gelen değişme değildir. Aksine dönüşüm, bir şeyin aniden ve bir bütün olarak başka bir şey olmasıdır; bu kendisi olan diğer dönüşmüş şey, daha önceki varlığı yok olan şeyle mukayese edildiğinde, onun hakiki varlığıdır. Birinin dönüştüğü ifade edildiğinde bununla tam olarak kastedilen, onun sanki başka bir kişi olduğudur. Burada birinden diğerine götüren herhangi bir aşamalı değişme olamaz; çünkü biri diğerinin reddidir. Bu nedenle daha önceden var olan şeyin artık var olmaması Gadamer’de yapıya dönüşüm olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak kendisini sanat oyununda temsil eden şey, devam eden ve fakat aynı zamanda, şimdi var olan, kendisini sanat oyununda temsil eden şey, başlangıcından beri aynı şekilde devam eden ve gerçekten var olan şeydir (Cesare, 2013, s. 50-51).

Bu durum sübjektiviteden yola çıkmanın, asıl sorunu görmezden geldiğini ortaya koymaktadır. Artık var olmayan şey oyunculardır. Oyuncuların hiçbirinin kendilerine ait varlıkları yoktur; onlar yalnızca oynamak anlamına gelecek şekilde de var değildir. Oyunu oyuncudan hareketle tanımlamaya çalışırsak, o zaman oyun açıkça dönüşüm değil, kılık değiştirme olur. Kılık değiştirerek kendini gizleyen bir adam, tanınmak istemiyor, başka biri olarak görünmek, kendisi sanılmak istiyordur. Bu yüzden, keşfedilmek ya da tanınmak istemez. O başka birini oynar, fakat bunu, bizim bir şeyi gündelik ilişkilerimiz içinde oynadığımız tarzda yapar. Başka bir ifadeyle, sadece “-imiş” gibi görüldüğümüz, rol yaptığımız, izlenim yarattığımız tarzda yapar. Bu tür bir oyunu oynayan kişi, sürekliliğini inkâr ediyor gibidir (Gadamer, 2008, s. 223).

Yapıya dönüşüm basitçe başka bir dünyaya dönüşme değildir. Oyun elbette başka bir dünyada, kapalı bir dünyada gerçekleşir. Fakat bir yapı olduğu sürece, tabiri caizse, o kendi ölçüsünü kendinde bulmuştur ve kendisini kendisi dışında hiçbir şeyle ölçmez. Bu yüzden, sunum icrası mutlak şekilde kendi içinde ikamet eden bir şey olarak var olur. O artık, her benzerliğin gizli ölçüsü olarak gerçeklikle hiçbir mukayeseye izin vermez. O, onda daha üstün bir hakikat dile geldiği için, bütün bu mukayeseleri aşar. Sanatın yüksek değerinin felsefe tarihindeki en radikal eleştirmeni Platon bile bazen, bir yandan hayatın komedisinden ve trajedisinden, diğer taraftan sahnedeki komediden ve trajediden, aralarında farklılık gözetmeksizin söz eder. Çünkü insan oyununun kendisine açılan anlamını nasıl görmesi gerektiğini biliyorsa bu farklılık ortadan kalkar. Sunumun verdiği haz her iki durumda da aynıdır. Bu haz bilginin verdiği mutluluktur (Gadamer, 2008, s. 223-224). Bu nedenle yapıya dönüşüm diye adlandırdığımız şeye anlamını veren budur. Bu dönüşme hakikate dönüşmedir. Nitekim hakikat, oyunun anlamlı bir şekilde gerçekleşmesinde ortaya çıkar. Hakikat oyundaki bir oyuncu gibi katıldığımız bir şeydir. Buradan hareketle Gadamer’in oyun anlayışı hakikate giden eğlenceli yol olarak da ifade edilebilir. Çünkü oyun yalnızca eğlenceli vakit geçirmek için bir araç değil aynı zamanda içinde hakikati barındıran bir süreçtir (Parris, 1999).

Gadamer’in oyun ile ilgili önemle üzerinde durduğu hususlardan biri de “dil oyunu”dur. Gadamer dil oyunu ile özellikle oyunun diyalojik karakterine vurgu yapmaktadır. Buradaki diyalojik karakter anlama ve konuşmayı barındıran ve Martin Buber’in de ifade

ettiği gibi insanın tüm varlığıyla katıldığı insani bir buluşmadır (Buber, 1970; akt. Arnett, 2018). Nitekim Vilhauer de dil oyununu “muhatapların oyunu” olarak ifade etmiştir. Muhatapların oyunu olarak ifade edilen şey en temelde diyalog olarak anlamak veya diyalog aracılığıyla anlamaktır. Bu nedenle Gadamer’e göre anlamak, asla verili bir nesne ile öznel bir ilişki değildir. Daha ziyade, kendi bakış açımızın ötesine geçip dünyayı ve kendimizi kavramamızı sağlayan daha evrensel bakış açılarına doğru ilerlediğimiz dinamik, sosyal ve çok sesli bir bağlantı sürecidir (Vilhauer, 2010, s. 49).

Anlamanın dinamik ve çok sesli bir süreç olmasını sağlayan şey Gadamer’e göre “ufukların kaynaşması”dır. Ufukların kaynaşmasını oyun bağlamında önemli kılan şey oyunda karşımıza çıkan ileri-geri hareketin bir başka sürümünü bünyesinde taşıyor olmasıdır. Ortak bir konuyu birlikte ifade etme oyunu olarak ufukların kaynaşması, farklı oyuncular ve onların anlam bağlamları arasında devam eden, açık uçlu bir hareketin olduğu oyundur.

Ufukların kaynaşmasındaki bu açık uçluluk oyunu besleyen en önemli unsurdur. Eğer bu açık uçlu yapı olmasaydı oyun ve sanat bilimselleşir ve tek bir yola mahkûm edilirdi. Oysaki ortak bir konunun farklı şekillerde ifade edilmesi ve oyunun buna müsaade etmesi ileri-geri hareketi aktif kılmakta ve sanatı tekdüzelikten kurtarmaktadır. Gadamer’de ufukların kaynaşmasını sağlayan ve sanatın bir ileri-bir geri hareketini bir volkanik patlama gibi harekete geçiren şey ise şüphesiz önyargılarımızdır.

Önyargı kavramının önem kazanmasının nedeni belirtildiği gibi ufukların kaynaşmasını harekete geçiren gücün çıkış noktasını oluşturuyor olmasıdır. Gadamer, önyargı ile ilgili düşüncelerinde Aydınlanma düşüncesiyle tamamen zıt bir anlayışa sahiptir. Ona göre önyargılar, kendi başlarına kötü ya da anlayışımıza engel değildirler. Aksine herhangi bir anlama olasılığını mümkün kılmak gibi üretken bir işleve sahiptirler. Burada dil oyunları açısından önemli olan husus önyargıların test edilmesine izin vermektir. Bu sayede anlayışımızın yalnızca önyargılarımız tarafından yönetilmesine izin vermemiş oluruz. Bu noktada Gadamer’in düşüncesindeki oyuncunun oyuna bağlılığının diyaloga bağlılık gibi farklı bir tarzıyla karşılaşılmaktadır. Oyunda oyuncular nasıl ki kendilerini oyuna bırakıyorlarsa diyalogda da kişi kendi önyargılarını sürece dahil etmeli ve onların düzeltilmesini sağlamalıdır. Dolayısıyla önyargıların kontrol edildiği bir süreç içinde kalabilmek için kendimizi oyun içinde tuttuğumuzdan emin olmalıyız (Vilhauer, 2010, s. 54).

Oyun içinde kalınabilmesi için de ötekine veya metne açık olmak gerekir. Bu nedenle bir şeyi anlamaya çalışan kişi, hâlihazırda düşündüklerinden farklı bir şey duymaya, ötekiliğin kendini göstermesine izin vermeye ve kendi önyargılarının farkına varmaya hazır olmalıdır. Açıklık, geleneksel metnin veya sanat eserinin bizimle konuşmasına, bize hitap etmesine, bizi etkilemesine ve hatta düşüncemizde bizi dönüştürmesine izin vermek anlamına gelir. Bağlantısız bir gözlemci olarak geride durmak, kendini ya da ön kabullerini riske atmak değildir. Kendini oyunun dışında tutmaktır. Gadamer sürekli olarak anlamanın tam tersini talep ettiğini göstermeye çalışmıştır. Anlamak ancak kişi kendini oyunun içinde tutarsa mümkündür (Vilhauer, 2010, s. 54-55).

Kişinin kendisini oyun dışında tutmadan gerçekleştirdiği dil oyununu yani diyalogu Gadamer *Hakikat ve Yöntem* adlı eserinde şöyle ifade etmiştir:

Söyleşiyi ‘yürüttüğümüzü’ söyleriz; fakat bir söyleşi ne kadar hakiki söyleşi ise, söyleşide her bir partnerin söyleşiyi yürütme iradesinin payı da o kadar azdır. Bu yüzden, hakiki söyleşi asla yürütmek istediğimiz söyleşi değildir. Aksine, genel olarak söyleşiye daldığımızı ya da hatta söyleşinin bir parçası olduğumuzu söylemek çok daha doğrudur. Bu nedenle söyleşen partnerler söyleşinin yöneticileri olmaktan çok yönetilenleridir. Kimse söyleşinin neyi ‘ortaya çıkaracağını’ önceden bilemez. Bütün bunlar söyleşinin kendine has bir ruhu olduğunu ve söyleşinin içinde gerçekleştiği dilin söyleşiye kendi hakikatini taşıdığını gösteriyor. (Gadamer, 2008, s. 575)

Yalnızca Gadamer’in düşüncesinde değil insanlığın her döneminde önemi kabul edilen oyunun yeri, sadece düşünürlerin zihinleri, yazmış olduğu kitaplar veya özel bölmeli sahneler değildir. Bütün bunlara ek olarak oyunun, insanın gelişimi ile kendini tanıması ve

tamamlamasındaki en büyük kurumlardan biri olan eğitimde kendisine yer bulması önemli ve kaçınılmaz bir ihtiyaçtır. Gadamer'in oyun anlayışının bir yöntem olarak kullanıldığında ne gibi sonuçlar doğuracağına ilişkin husus, sorgulanması ve değerlendirilmesi gereken bir konu olarak karşımızda durmaktadır.

3. Hans-Georg Gadamer'in oyun anlayışının eğitim öğretim süreçlerinde bir yöntem olarak kullanımı

Gadamer'in oyun anlayışını bir yöntem olarak ele almak her ne kadar Gadamer'in yönetime dair düşünceleriyle çelişiyormuş gibi görünse de çalışma kapsamında hedeflenen bunun tam tersidir. Oyunun bir yöntem olarak değerlendirilmek istenmesindeki temel amaç Gadamer'in de ifade ettiği üzere her tür özel ve kişisel etkiyi dışarda bırakmak değil, aksine her türlü özel ve kişisel etkiyi eğitim öğretim süreçlerine dahil etmektir. Bu nedenle çalışma kapsamında yöntemden kast edilen Gadamer'in oyun anlayışını oluşturan temel tavır ve tutumu eğitim öğretim süreçlerine aktif olarak yansıtmaktır.

Gadamer'in oyuna dair düşüncelerinde özellikle “ciddiyet, açıklık, oyunbazlık, oyunbozanlık, içine çekilmek, oyunun bir ileri-bir geri hareketi, oyun alanı, özgürlük, yapıya dönüşüm ve dil oyunu” gibi kavramlar ön plana çıkmakta ve bu kavramlar oyunun genel çerçevesini oluşturmaktadır. Çalışmanın odak noktası ve ana problemi olan “Gadamer'in oyun anlayışı, eğitim-öğretim süreçlerinde bir tavır ya da yöntem olarak kullanıldığında ne gibi sonuçlar doğurur?” sorusunu yanıtlamaya çalışırken belirtilen kavramlar bizlere önemli ipuçları sağlamaktadır

Bilindiği üzere öğrenme, kuramsal olarak insan yaşamının her döneminde gerçekleştirilebilen bir etkinliktir. Ancak bu etkinliğin nitelikli bir şekilde gerçekleşebilmesi için insanın kendisini öğrenmeye kapatmaması gerekir. Bu nedenle öğretme yoktur öğrenme vardır denilebilir. Eğer birey öğrenmeye kapalı ise öğretmen ne kadar iyi bir öğretici olursa olsun, ne kadar iyi program geliştirirse geliştiren öğrenme gerçekleşmez (Ural, 2015, s. 78). Bu noktada Gadamer'in oyun anlayışının önemli kavramlarından biri olan “açıklık”, hem öğretmenler hem de öğrenciler için alternatif bir yol sunabilir. Ona göre açıklık, bir metnin, sanat eserinin veya ötekini bizimle konuşmasına izin vermektir. Açıklık sayesinde birey hem kendi gelişiminin hem de ötekini gelişimini başlatacak sürecin ilk adımlarını atmış olacaktır. Dolayısıyla Gadamer'in oyun anlayışının bir yöntem olarak kullanıldığı eğitim öğretim sürecinde öğretmenler ve öğrenciler kendilerini ötekine açma imkânına kavuşabilirler. Kendini ötekine açmayla birlikte öğretmen ve öğrenci hem daha nitelikli eğitim deneyimi yaşama hem de neleri bilip neleri bilmediklerinin farkına varma olanağı bulabilirler.

Edgar Morin (2010, s. 4) de *Geleceğin Eğitimi İçin Gerekli Yedi Bilgi* başlıklı kitabında “açıklık”ın önemine vurgu yapmıştır. Morin kitabında “açıklık ve akılsallık”ı birbiriyle bağlantılı şekilde ele almıştır. Ona göre akılsallık; çevrenin, uygulamanın, kültürün, başkasının ve korteksin denetlenmesinden oluşur. Ancak bütün bu denetlemeler akılsallığın, kendisini tartışmaya açık tutmasıyla mümkündür. Böyle bir açıklık Morin'e göre hata ve yanılmalara karşı en iyi koruyucudur. Aksi takdirde öğreti olarak içine kapanır ve akılsallaştırmaya dönüşür.

Gadamer'e göre bu açıklığın ortaya çıkmasında etkili olan temel öge nitelikli diyalogdur. Nitelikli diyalog, ötekini bir nesne olarak gören anlayıştan farklı bir yapıya sahiptir. Aksi takdirde bunun, yalnızca bir tarafın konuştuğu ve diğer tarafın dinlediği tek yönlü bir bilgi aktarımından veya Ural'ın (2015, s. 58) ifadesiyle “enseden iletişim”den bir farkı olmaz. Bu nedenle nitelikli diyalog, her iki tarafın da kendini açtığı ve Gadamer'in ifadesiyle ufukların kaynaştığı bir yapıya sahiptir. Ufukların kaynaşması, iki ufukun da tek ve aynı ufka dönüştüğü anlamına gelmez. Bu bir öğrenme sürecidir ve birey bu şekilde kendi ufkunu genişletir ve daha öncesine oranla daha çok şey anlar. Bu nedenle ufukların

kaynaşmasıyla birlikte öğretmen ve öğrenci, eğitim sürecinde aktif olarak yer alma ve daha nitelikli bir öğrenme süreci gerçekleştirme imkânı bulabilirler.

Freire (2019, s. 69) de eğitim ortamında yer alan her iki paydaşın yani öğrenci ve öğretmenin aktif olması ve karşılıklı etkileşime açık olmaları gerektiğini belirtmiştir. Freire'ye göre öğretmek, bilgi aktarmak değil, bilginin üretimi ve inşası için imkân yaratmaktır. Eğer eğitim süresince birey, öğretmeni kendini biçimlendiren bir özne, kendisini de öğretmen tarafından şekillendirilen nesne olarak kabul ederse kendisini, bilen bir özne tarafından aktarılan bilgi parçalarını alan kişinin pasif durumuna indirger. Böyle bir kişinin harici bellekten hiçbir farkı olmaz. Böyle bir yaklaşımla birey sahte bir özneye dönüşür. Bu nedenle eğitim-öğretim sürecinde bütün öğretmen ve öğrenciler aynı olmamakla birlikte, eğitme -öğretme görevini yerine getiren kişi öğrettikçe biçimlenirken öğretilen kişi de süreç içinde kendini biçimlendirir. Bu manada öğrenmek, bilgi ve içerik aktarmaktan ibaret değildir. Çünkü öğrenmeden öğretmek mümkün değildir. Öğreten, öğretme eylemi sırasında öğrenir ve öğrenen de öğrenme eylemi içindeyken aynı zamanda öğretilir. Bu karşılıklı eğitim sürecinin oluşmasında Gadamer'in felsefesinin ve oyun anlayışının mihenk taşlarından olan ufukların kaynaşması, istenilen etkiyi sağlayacaktır.

Diyalogun, Gadamer'in oyun anlayışını bir tavır ya da yöntem olarak güçlü kılmasının bir başka nedeni de öğretim ortamında bulunan herkesin kendini ifade etme, soru ve sorunları ortaya koyma, ötekini muhatap alma ve ötekine muhatap olma becerilerini geliştirmesidir. Bu becerilerin gelişmediği toplumların yaşadığı en temel sorun, insanların birbirlerini anlayamadığı bir yığın haline gelmeleridir. Morin, bu duruma çözüm olarak eğitimle insanlara, birbirlerini nasıl anlamaları gerektiği öğretilmelidir düşüncesini öne sürmüştür. Bunun yolu da diyalogdan geçmektedir. Bu nedenle Gadamer'de oyunun diyalojik karakteri aynı zamanda çağdaş okuldaki beklenen ve sınıflarda gerçekleşmesi umulan nitelikli etkileşimi de sağlayacaktır. Çünkü gerçekleşmesi beklenen etkileşimin niteliği, öğrenci-öğretmen ve öğrenci-öğrenci iletişiminin niteliği ile doğrudan ilişkilidir (Ural, 2015, s. 58; Morin, 2010, s. xi).

Freire'ye (2019, s. 46) göre eğitim felsefesinin ilk ilkesi, uzman olarak öğretmen ile başka bir biyolojik-fizyolojik kap olarak öğrenen arasındaki geleneksel farkın sorgulanmasıdır. Ona göre sadece, devam eden bir diyalog dahilinde bir şekilde farklı alanları işgal eden iki öğrenenin olması durumunda eğitimden söz edilebilir. İki katılımcı da bu ilişkiye kendi bilgilerini taşımaktadır. Bu sayede kimin ne bildiği ve birbirlerine neler öğretebilecekleri ortaya çıkacaktır.

Freire'nin vurguladığı bu husus Gadamer'in oyunun diyalojik karakterinde “önyargı” olarak karşımıza çıkmaktadır. Gadamer'e göre önyargı, bireylerin bilinçli olarak farkında oldukları bir şey değildir. Zira bireyler, kendilerini anlamadan önce, içine doğdukları ve içinde yaşadıkları ailede, toplumda ve devlette kendilerini apaçık bir şekilde anlamış ve anlamlandırmış olurlar. Aynı düşünce Morin (2010, s. 9) tarafından “kültürel damgalama” olarak karşımıza çıkmaktadır. Kültürel damgalama, doğumdan itibaren insanları önce aile kültürünün, ardından okul kültürünün damgasıyla damgalar, daha sonra üniversitede ya da meslek hayatında sürer gider. Her iki düşünür tarafından ortaya konulan bu durum eğitim söz konusu olduğunda sıkça kullanılan “eğitim ailede başlar” cümlesinde somut karşılığını bulmuştur.

Öğretmen ve öğrenci, önceden edinmiş oldukları önyargılar yığınıyla, Morin'in ifadesiyle kültürel damgalanma ile öğrenme ortamındaki yerlerini almaktadırlar. Bu noktada bir öğretmen veya öğrenci tarafından takınılması gereken tavır, önyargıya karşı bir önyargı değil, önyargılarını test etmesine imkân sağlayacak tavır ve tutum olmalıdır. Burada önemli olan husus öğretmenlerin ve öğrencilerin ön bilgilerini veya önyargılarını eğitim-öğretim ortamında rahatça ifade edebilecekleri bir ortam oluşturmaktır. Gadamer'in oyun anlayışı, hakikate ulaşmada, önyargı ve geleneğe vermiş olduğu önemden dolayı böyle bir eğitim

ortamının oluşmasını sağlayacaktır. Özellikle Gadamer'in dil oyunları bağlamında ortaya koymuş olduğu diyalog yöntemi önyargıların test edilme sürecinde hem öğretmenin hem de öğrencinin aktif katılımını sağlayacaktır. Gadamer'in ifadesiyle yeter ki öğretmen ve öğrenci "oyunbozan" değil "oyunbaz" olsunlar.

Önyargıların eğitim-öğretim süreçlerinde test edilmesi aynı zamanda hem öğretmen de hem de öğrenci de "eleştirel düşünme" becerisinin gelişmesine hizmet edecektir. Eleştirel düşünmeyle birlikte bireyler hem kendi ön bilgilerini hem ötekine ait ön bilgileri eleştirel bir bakış açısıyla ele alıp değerlendirecektir. Bu sayede bireyler hazır bilgilerle yetinmeyecek ve bilgi ile kuruntuyu birbirinden ayırt edebilecektir.

Ayrıca Gadamer'in önyargıları test etme düşüncesi eleştirel düşünmenin yanında Kuçuradi tarafından ortaya konan "değerlendirme eğitimi"ne de katkıda bulunabilecektir. Zira Kuçuradi'ye göre değerlendirme eğitimi; değerlendirme alıştırmaları yaptırarak, bireylere eylemleri, olayları, durumları, bilgileri, düşünceleri, normları, teorileri, dünya görüşlerini, bilim yapıtlarını, sanat yapıtlarını ve edebiyat yapıtlarını ezbere ele almanın ne olduğunu ve bunları doğru değerlendirmenin yolunu göstermeyi amaçlayan bir eğitimidir. Bu eğitimle kişiler, günlük yaşamlarında ve meslek yaşamlarında adım başı kendi adlarına yapmış oldukları değerlendirmeleri, olabildiğince doğru yapmaya çalışabilirler ve değerlendirmelere dayanarak eylemde bulunabilirler (Morin, 2010, s. xii). Böyle bir eğitim anlayışı modern eğitim anlayışından farklı bir yapı ortaya koyacaktır. Çünkü burada önemli olan kişisel etkileşim, önyargı veya geleneğe karşı düşünmek değil, onlar aracılığıyla bilgiye erişmektir. Gadamer açısından böyle bir yaklaşım görecelilik değildir. Ona göre bir şeyleri bilmeye nasıl ulaşıldığı bir bilim laboratuvarında çalışmaya benzemez, aksine bir oyun oynamaya benzer. Çünkü eğitim-öğretim sürecinde karşılaşılan materyaller yalnızca yorumlayıcı çalışmayla canlanır.

Etkili bir öğretim yöntem ve tekniğinden beklenenler yalnızca yukarıda değinilenler değildir elbette. Bunlara ilaveten kullanılan herhangi bir yöntem yalnızca bilineni tekrarlamamalıdır. Aynı zamanda farklı görüşlere de ulaşabilmeyi veya farklı görüşlerin de ortaya çıkmasını sağlayabilmelidir. Böyle bir yaklaşım şüphesiz hakikate daha uygun bir yaklaşım olacaktır. Nitekim Parris'in de ifade ettiği üzere hakikat zaten bilineni tekrarlamak ile sınırlı değildir. Aynı zamanda konunun farklı yönlerinin daha önce hiç görülmemiş şekillerde anlaşılması olanağını da içermektedir (Parris, 1999, s. 100).

Hakikate yönelik bu açıklama Gadamer'in oyun anlayışının önemini veya bir yöntem olarak kullanıldığında hangi konuda fayda sağlayacağını ortaya koymaktadır. Nitekim Gadamer'in oyun anlayışı da eğitim süreçlerinde öğretmen veya öğrencinin konulara farklı bakış açılarıyla yaklaşmasına katkı sağlayabilir. Çünkü Gadamer'in oyun anlayışına göre oyunda yer alan kişiler yalnızca kendi bakış açılarını tecrübe etmemekte aynı zamanda ötekinin bakış açısını da anlamaya ve tecrübe etmeye çalışmaktadır. Bunu da yukarıda üzerinde durduğumuz açıklık ilkesi ve ufukların kaynaşması yoluyla gerçekleştirmektedirler. Bunun olabilmesi için de Gadamer'in de ifade ettiği üzere oyuncunun kendisini oyuna kaptırması gerekir. Ancak bu sayede oyun gerçek amacına ulaşır.

Oyuncunun kendisini oyuna kaptırması düşüncesinin eğitim sürecindeki karşılığı, öğrencinin veya öğretmenin, eğitim ortamında yalnızca bedeniyle değil aynı zamanda zihinsel ve duyuşsal yönleriyle yani bir bütün olarak yer almasıdır. Yalnızca bedenin eğitim ortamında olması, öte yandan zihnin ise eğitim ortamının uzağında bulunması nitelikli bir eğitimin en temel düşmanlarından biridir. Bu nedenle iyi bir yöntem, öğrenciyi ve öğretmeni bütün yönleriyle sınıfta tutmayı başarabilmelidir. Bunun gerçekleşebilmesi için de Gadamer'den esinlenerek öğretmen ve öğrencilerin "oyunbozan" değil "oyunbaz" olmaları gerekir. Oyunbazlığın en temel yolu da önemli olanın oyuncu değil oyun olduğunu bilmektir. Bu durumu eğitim ortamına uyarladığımızda öğretmen için önemli olan yalnızca bir şeyler aktarmak, öğrenci için de yalnızca yüksek notlar almak değildir. Bütün bunların aksine her iki

tarafın da amacı bir bütün olarak sürece katılmak ve bir bütün olarak gelişmek olmalıdır. İşte bu amaca ulaşmada Gadamer'in oyun anlayışı eğitimin bütün paydaşlarına olumlu bir etki yapacaktır.

Gadamer'in oyun anlayışı aynı zamanda öğrencilerin ve öğretmenlerin eğitimi bir yarış ve rekabet alanı olarak görmeleri konusunda da olumlu yönde değişikliklerin ortaya çıkmasını sağlayabilir. Peki Gadamer'in oyun anlayışındaki hangi öge veya ögeler rekabet konusunda olumlu değişikliklerin ortaya çıkmasını sağlar? Burada üzerinde durulması gereken ögeler oyunun diyalojik yapısı ve ufukların kaynaşmasıdır. Bu iki öge birbirinden tamamen kopuk iki farklı öge değildir, aksine birbirlerine neden sonuç ilişkisi ile bağlıdır. Burada önemli olan diyalogun içerisinde yer alan her iki tarafın da, anlaşmak ve orta yolu bulmaya gönüllü olmasıdır. Bu gönüllüğün ortaya çıkmasını sağlayacak olan şey de “ötekinden de bir şeyler öğrenebilirim” anlayışıdır. Bu anlayış Gadamer'in diyalojik oyun anlayışının temelini oluşturmaktadır. Nitekim ona göre diyalektik sanatı her tartışmayı kazanabilme sanatı değildir. Aksi bir tavırla gerçekleştirilen diyalog anlayışı toplumlar ve bireyler arasında sürekli bir gerilime sebep olacaktır. Ancak Gadamer'de diyalog, sofistlerde olduğu gibi saldırı ve fethet ruhuyla değil, kişinin diyalog ortağının nasıl haklı olabileceğini anlamaya çalıştığı işbirlikçi ruhla gerçekleştirilir. Bu sayede öteki ile birlikte yaşama kültürü ve farklılıklara saygı anlayışı da gelişir. Tüm bu nedenlerden dolayı Gadamer'in diyalojik oyun yapısı ve ufukların kaynaşması anlayışı eğitim süreçlerinde de olumlu sonuçların çıkmasını sağlayabilir (Vilhauer, 2010, s. 100-101).

Bir tavır ya da yöntem olarak Gadamer'in oyun anlayışı lisans düzeyinde ve özellikle eğitim fakültelerinde bir yöntem olarak kullanıldığında olumlu bir etki yaratabilir. Örneğin eğitim fakültelerinde öğrenciler farklı sınıf düzeylerinde olsa da “Okul Deneyimi ve Öğretmenlik Uygulaması” derslerini almaktadır. Gadamer'in oyun anlayışı hem bu derslerin daha amaca uygun yapılmasına hem de öğrencilerin meslek hayatlarına faydalı bir ön hazırlık yapmalarına katkı sağlayabilir.

Okul Deneyimi ve Öğretmenlik Uygulaması derslerine hazırlık niteliğinde lisans düzeyindeki öğrencilere sınıf ortamında bir oyun kurgusuyla uygulama yaptırılabilir mi?” sorusu sorulabilir. Yukarıda Gadamer'in oyun anlayışı bir yöntem olarak kullanıldığında ne gibi sonuçlar doğurabileceğine ilişkin yaptığımız değerlendirmeler dikkate alındığında; bu sorunun cevabı büyük oranda “Evet”tir. Çünkü bu eğitim bir oyun alanı belirlenerek, doğaçlama veya önceden hazırlanmış bir metin üzerinden, belirli kurallara uyularak verilebilir. Böyle bir kurgu öğretmen adayları için faydalı olabilir. Ayrıca bu kurgu sayesinde sınıf yönetimi ile ilgili çok sık kullanılan “sınıf içerisinde birçok şey öngörülemezdir” anlayışını da öğrenciler tecrübe ederler. Bu oyun temelli tecrübe sayesinde öğretmen adaylarında Polkinghorne'nin ifade ettiği durumlara göre değişen, ayrıntılara açık ve doğaçlama niteliğine sahip bilgelik de gelişir. Çünkü pratik bilgelik deneyimlemeden önce hazır değildir; daha ziyade oyunun hareketi böyle bir bilme olanağını açar kapatır. Bu nedenle Gadamer'in oyun anlayışı sadece ilköğretim ve ortaöğretim düzeyinde değil lisans eğitimi düzeyinde de faydalı olabilir (Giles, 2008, s. 151).

Nitekim Palmer da bu noktaya işaret etmiştir. Ona göre birçok öğretmen öğrencilerle canlı bir karşılaşma yaşayacağını ya farkında olmadıklarını ya da korktuklarını belirtmiştir. Bu korkunun yaşanmaması için de kendilerini koruma çabasıyla meşgul olurlar. Bu meşguliyetin neticesinde onlar öğretmen-öğrenci ilişkisinin kontrolünü sağlarken öğrencilerin sesini kısma çalışırlar. Ancak Gadamer'in ortaya koymuş olduğu oyun anlayışı, öğretmenin daha güvenli bir iletişim kurmasını sağlarken aynı zamanda öğrencinin de sesini daha arzu edilen bir düzeyde duyurmasını sağlayacaktır. Özellikle ufukların kaynaşması ve ötekini anlamaya çalışma düşüncesi hem öğrenci hem de öğretmen adayını birçok kaygıdan kurtaracaktır. Nitekim öğretmen olmayı öğrenmek, yaşanan ilişki anlarına karşı duyarlı olmayı, farkına varmayı ve algıyı değiştirmeyi gerektirir (Giles, 2008, s. 158-159).

Eğitim ortamında kullanılan birçok yöntemin karşılaştığı zorluklar, oyun söz konusu olduğunda da yaşanmaktadır. Oyun açısından kritik olan husus, öğrencilerin oyunu günü birlik gerçekleştirilen bir oyun olarak görmeye meyilli olmalarıdır (Kuschner, 2012, s. 243). Bu algıyı ortadan kaldıracak en önemli öge öğretmendir. Öncelikli olarak öğretmen, öğrencilere süreci açık ve anlaşılır bir şekilde izah etmelidir. Bunu yapabilmesi için de öğretmenin hem kendisi ikna olmalı hem de hangi yöntem olursa olsun kullanacağı yönteme hâkim olmalıdır. Gadamer'in ifadesiyle öğretmen yönteme kendisini tam olarak yerleştirmelidir. Eğer öğretmen yönteme hâkim değilse eğitim-öğretim süreci hiçbir öğretim kazanımının gerçekleştirilemediği bir sürece evrilir. Örneğin Gadamer'in oyun anlayışını bir yöntem olarak kullanmak isteyen bir öğretmen eğer Gadamer'in düşüncelerini bilmiyorsa muhtemelen çocukların ders süresi boyunca yalnızca eğlenceli vakit geçirdikleri eğitim sürecinin baş aktörü olur.

Okul ve oyuna yönelik algılar üzerinde etkili olan bir diğer husus onlara yüklenen görevdir. Okula, çocukların öğrenmesini sağlama, oyuna ise çocukların eğlenmesini sağlama görevleri yüklenmiştir (Kuschner, 2012, s. 243-244). Bu görevlere göre hareket edildiğinde kesinlikle oyun ve okul yan yana gelmemelidir. Ancak bu oldukça hatalı bir anlayıştır. Çünkü çocuklar eğitim hayatına atılmadan önce birçok şeyi oyunlar aracılığıyla öğrenmektedirler. Bu nedenle sanki oyun boş zaman aktivitesiymiş gibi bir algı çocukların gelişimine olumsuz bir etki yapar. Ayrıca okula ve eğitime yönelik bu olumsuz imajlar çocukların okula ve eğitime karşı olumsuz tutum geliştirmelerine neden olabilir. O halde burada öğretmenin yapması gereken çağının Nasrettin Hocası olmaktır. Nasıl ki Nasrettin Hoca güldürürken düşündürmeyi başardıysa, öğretmen de oyun veya farklı yöntemleri kullanarak eğlendirirken öğrenmeyi ve öğretmeyi gerçekleştirebilmelidir.

Buraya kadar yapılan değerlendirmelerden hareketle Gadamer'in oyun anlayışının, eğitimde önemli bir yeri olan "katılmak her şeydir." ifadesinin somut bir şekilde hayata geçmesini sağlayacak etkiye sahip olabileceği söylenebilir. Bu etki sayesinde Sokrates'in ifade etmiş olduğu gibi bilmediğimiz bir şeyi bulmanın mümkün olmadığına ve onu aramamamız gerektiğine inanmaktansa insanın bilmediği şeyleri araması gerektiğine inanıp daha iyi insanlar, daha cesur ve daha az tembel insanlar olabiliriz (Vilhauer, 2010, s. 105-106).

Sonuç

İnsanın yaşantısında önemli bir yeri olan oyunun, çocukların eğlenceli vakit geçirmek için yaptıkları etkinliklerin toplamından daha derin bir anlam ve önemi vardır. Nitekim bu önem düşünce dünyası tarafından da fark edilmiş ve birçok düşünür oyuna dair görüşler ortaya koymuştur. Bu düşünürler arasında yer alan Gadamer, oyunu; sanat, sanat tecrübesi ve anlama ilişkisi bağlamında ele almıştır. Gadamer'e göre sanat tecrübesi, bilimin dışında kalan bir tecrübe tarzına sahip olduğu için onun hakikat iddialarının meşrulaştırılması bilimsel yöntemle temellendirilemez. Ona göre, sanat tecrübesi ve benzer tecrübelerin meşrulaştırılmasının yolu anlama fenomeninden geçmektedir.

Gadamer, sanatı ve sanat tecrübesini anlamının merkezine koyarak hem anlamının ne'liğini ortaya koymaya hem de sanattan tüm insani olgulara yayılacak bir anlayış geliştirmeye çalışmaktadır. Dahası onun hermeneutik anlayışında sanat, bir oyun olarak karşımıza çıkmaktadır. Ona göre oyun, sanat eserinin bulunuş tarzıdır. Çünkü her sanat eseri, onu algılamaya, anlamaya ve yorumlamaya çalışan bireyler için doldurulması gereken bir oyun alanı bırakmaktadır. Dolayısıyla oyun Gadamer'in düşünce dünyasında boş zaman aktivitesi değil sanattaki hakikati ortaya koymaya çalışan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Gadamer'in hakikate ulaşma noktasında oyuna olan vurgusu, eğitimin dışında tutulamayacak kadar dikkat çekici ve çarpıcıdır. Öyle ki, çağımızda ortaya konulan birçok

eğitim anlayışı veya yaklaşımı, oyun olgusuna vurgu yapmakta ve eğitimin oyunsallaştırılmasına, oyunun eğitim içinde konumlandırılmasına özen göstermektedir. Gadamer'in oyun anlayışı da bu noktada oldukça önemli fırsatlar sunmaktadır. Ona göre oyun, bir oyunbaz ciddiyetinde oynanan, bireylerin içerisinde kendilerini unuttukları ve içine çekildikleri, gündelik yaşamın sorumluluklarından uzaklaştıkları ve aynı zamanda belirli sorumlukları olan, karşılıklı değişim ve dönüşüme açık olunan belirli bir zaman ve mekânda oynanan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlayışla geliştirilen oyun olgusunun tavır ya da yöntem olarak kullanılması, bireylerin oyunla gelişip serpilmesine ve bireylerin bir bütün olarak yani bilişsel, duyuşsal ve psiko-motor gelişimlerine hizmet edebilir. Ayrıca Gadamer'in oyun anlayışı, aynı zamanda öğretmenlerin gelişimine de katkı sunabilir.

Kısacası, Gadamer'in oyun anlayışıyla birlikte öğretmen ve öğrenciler hem kendilerini hem de neleri bilip bilmediklerini daha iyi kavrayacaklardır. Çünkü bu süreçte öğrenci bir ses kayıt cihazı, öğretmen ise yalnızca bir bilgi aktarıcı değildir. Aksine karşılıklı etkileşim ve diyalog yoluyla birbirlerinin gelişimine katkı sunan iki paydaş konumundadırlar.

Kaynakça

- And, M. (2012). *Oyun ve bugün*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Arnett, R. C. (2018). Gadamer: Ethics and the dialogic character of play. *Language and Semiotic Studies*, 19-35.
- Caillois, R. (2001). *Man, play and games*. Chicago: University of Illinois Press.
- Cambridge Dictionary. (2024). "game". Erişim adresi (8 Mayıs 2025): <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english-turkish/game>
- Cesare, D. D. (2013). *Gadamer: A philosophical portrait*. Bloomington: Indiana University Press.
- Dursun, Y. (2014). *Oyunun ontolojisi*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Freire, P. (2019). *Özgürlüğün pedagojisi* (G. K. Gevinç, Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Gadamer, H. G. (2005). *Güzelliğin güncelliği* (F. Tepebaşılı, Çev.). Konya: Çizgi Kitabevi.
- Gadamer, H. G. (2008). *Hakikat ve yöntem 1. cilt* (H. Arslan, Çev.). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Giles, D. L. (2008). Exploring the teacher-student relationship in teacher education: A hermeneutic phenomenological inquiry (Yayımlanmamış doktora tezi). AUT University.
- Golladay, S. M. (2005). *Alfonso X's Book of Games*. <http://jnsilva.ludicum.org/HJT2012/BookofGames>
- Grondin, J. (2001). Play festival. and ritual in Gadamer: On the theme of the immemorial in his later works. L. K. Schmidt (Ed.), *Language and linguisticality in Gadamer's hermeneutics* (s.51-58) içinde. Boston: Lexington Books.
- Heidegger, M. (1991). *The principle of reason*. Indiana University Press.
- Heidegger, M. (1998). *Tekniğe ilişkin soruşturma* (D. Özlem, Çev.). İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Heidegger, M. (2001). *Poetry, language, thought*. Harper & Row Publishers.
- Heidegger, M. (2007). *Sanat eserinin kökeni* (F. Tepebaşılı, Çev.). Ankara: De Ki Basım Yayın.
- Herakleitos. (2020). *Fragmanlar* (C. Cengiz Çevik, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Huizinga, J. (2018). *Homo ludens* (O. Düz, Çev.). İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Kirby, C. C., & Graham, B. (2016). Gadamer, Dewey, and the importance of play in philosophical inquiry. *Philosophy of Play*, 8-20.
- Kranz, W. (1984). *Antik felsefe* (S. Y. Baydur, Çev.). İstanbul: Sosyal Yayınlar.

- Krell, D. F. (1972). Towards an ontology of play: Eugen fink's notion of spiel. *Research in Phenomenology*, 63-93.
- Kuschner, D. (2012). Play is natural to childhood but school is not: The problem of integrating play in to the curriculum. *International Journal of Play*, 242-249.
- Lawn, C. (2006). *Gadamer: A guide for the perplexed*. Continuum.
- Manav, F. (2022). Hermeneutik ve sanat felsefesi: Gadamer'de sanat ve sanat eseri üzerine. *Akademik Sanat*, 110-116.
- McCusker, P. (t. y.). The hermeneutic significance of Gadamer's account of the ontological relation between play and art: https://www.academia.edu/4291815/The_Hermeneutic_Significance_Of_Gadamer_s_Account_Of_The_Ontological_Relation_between_play_and_art
- Morin, E. (2010). *Geleceğin eğitimi için gerekli yedi bilgi* (H. Dilli, Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Nielsen, C. R. (2021). Gadamer on play and the play of art. T. George & G.-J. Heiden (Ed.). *The Gadamerian mind* (s.139-154) içinde. Routledge.
- Nietzsche, F. (1963). *Yunanlıların, trajik çağında felsefe* (N. Hızır, Çev.). İstanbul: Elif Yayınları.
- Nietzsche, F.(2001). *Böyle buyurdu Zerdüşt* (T. Oflazoğlu, Çev.). Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Parris. D. (1999). Reception theory: Philosophical hermeneutics, literary theory, and biblical interpretation (Yayımlanmamış doktora tezi). Nottingham of University.
- Platon. (1998). *Yasalar* (C. Şentuna ve S. Babür, Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Platon. (2013). *Devlet* (C. Saraçoğlu ve V. Atayman, Çev.). Bordo Siyah.
- Schiller, F. (2001). *İnsanın estetik eğitimi üzerine bir dizi mektup* (G. Aytaç, Çev.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (2023). *Türkçe sözlüğü*. Türk Dil Kurumu.
- Ural, A. (2015). *Hafif ağır denenceler*. Ankara: Pegem Akademi.
- Vilhauer, M. (2010). *Gadamer's ethics of play*. Lexington Books.

Araştırmacıların Katkı Oranı: (Birden fazla yazarlı makaleler için)

1. Yazar: % 50

2. Yazar: % 50

Çatışma Beyanı: “Hans-Georg Gadamer’in oyun anlayışı ve oyunun bir yöntem olarak eğitimde kullanımı” isimli makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Sıradanın olağanüstü temsili: Türk edebiyatında gündelik hayat çalışmaları

İsmail Alperen Biçer*

Öz

Edebiyat ile gündelik hayat arasındaki ilişki, toplumsal yaşamın en ince ayrıntılarından bireylerin günlük deneyimlerine, kültürel pratiklerden tarihsel dönüşümlere kadar geniş bir alanı kapsar. Gündelik hayat, yalnızca sıradan ve tekrarlayan yaşam pratiklerini değil, aynı zamanda toplumsal yapıların, değerlerin ve normların somutlaştığı, görünmeyen görünür olduğu bir alan olarak tanımlanır. Edebiyat ise bu gündelik yaşamı anlamak, kültürel ve tarihsel dönüşümleri çözümlemek için güçlü bir araçtır. Özellikle Osmanlı'nın son döneminden Cumhuriyet'in erken yıllarına ve günümüze kadar Türk edebiyatında, büyük kentlerin gündelik yaşamı roman, hikâye ve diğer kurmaca türlerle çok yönlü biçimde işlenmiştir. Bu eserler, bireysel deneyimlerin yanı sıra toplumsal değişimlerin, modernleşme süreçlerinin ve kültürel çatışmaların da edebî izdüşümlerini sunar. Gündelik hayat kavramı, sosyoloji ve felsefede de incelenmiş; 'sıradanlık' ve 'önemsizlik' gibi çağrışımlarına rağmen sosyal bilimlerde mikro analizlerin önemli bir konusu hâline gelmiştir. Edebiyat ve gündelik hayat kavramını ele alan akademik çalışmalar, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatında gündelik hayatın farklı yönlerini inceleyerek, bilhassa İstanbul'un sosyal ve kültürel dokusunu edebiyat aracılığıyla disiplinler arası bir bakış açısıyla analiz etmektedir. Bu tezlerde genellikle nitel araştırma yöntemleri, özellikle içerik ve metin analizi kullanılmıştır. Bu makalede, gündelik hayatın kavramsal çerçevesi çizilecek, edebiyat ve gündelik hayat ilişkisi ele alınacak; bu konuda hazırlanmış lisansüstü tezler eleştirel bakışla değerlendirilecektir. Böylece, edebiyatın gündelik hayatı anlamlandırmadaki işlevi ve önemi, disiplinler arası bir perspektifle ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Modernleşme, toplumsal değişim, sosyoloji, edebiyat, alanyazın, edebî eleştiri

The extraordinary representation of the ordinary: Everyday life studies in Turkish literature

Abstract

The relationship between literature and everyday life encompasses a broad spectrum, from the finest details of social life and individuals' daily experiences to cultural practices and historical transformations. Everyday life is defined not only as ordinary and repetitive practices but also as a realm where social structures, values, and norms become concrete and the invisible becomes visible. Literature serves as a powerful tool to understand this everyday life and to analyze cultural and historical changes. In Turkish literature, especially from the late Ottoman period through the early Republican era to the present, the daily life of major cities has been explored in diverse ways through novels, stories, and other fictional genres. These works reflect not only individual experiences but also social changes, modernization processes, and cultural conflicts. The concept of everyday life has also been studied in sociology and philosophy; despite its associations with "ordinariness" and "insignificance," it has become a crucial subject of micro-level analysis in social sciences. Academic studies addressing literature and everyday life examine various aspects of daily life in Ottoman and Republican Turkish literature, particularly analyzing Istanbul's social and cultural fabric through an interdisciplinary perspective. These theses often employ qualitative research methods, especially content and text analysis. This article aims to outline the conceptual framework of everyday life, discuss the relationship between literature and everyday life, and critically evaluate graduate theses on this topic. In doing so, it seeks to highlight the function and importance of literature in making sense of everyday life from an interdisciplinary viewpoint.

Keywords: Modernization, social change, sociology, literature, literary criticism

*Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkçe Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezi,, e-posta: alperenbicer@gmail.com, ORCID-iD: 0000-0002-2207-1083

Giriş

Edebiyat ve gündelik hayat arasındaki ilişki, toplumsal yaşamın en ince ayrıntılarından bireylerin gündelik deneyimlerine, kültürel pratiklerden tarihsel dönüşümlere kadar geniş bir yelpazede insanlık tarihinin önemli bilgi kaynaklarından biridir. Gündelik hayat, bireylerin sıradan, rutin ve tekrarlayan yaşam pratiklerini ifade etmekle kalmaz; aynı zamanda toplumsal yapıların, değerlerin ve normların somutlaştığı, görünmeyen görünür hâle geldiği bir alan olarak kabul edilir. Bu bağlamda, edebiyat metinleri, gündelik hayatın sosyal gerçeklik üzerindeki yansımalarını anlamak, kültürel ve tarihî dönüşümleri çözümlemek için oldukça güçlü araçlardır.

Türk edebiyatında, özellikle Osmanlı'nın son döneminden başlayarak Cumhuriyet'in erken yıllarına ve günümüze kadar uzanan süreçte, anakentlerin gündelik yaşamı roman, hikâye ve diğer kurmaca türler aracılığıyla çok yönlü olarak ele alınmıştır. Bu eserler, sadece bireysel deneyimleri aktarmakla kalmayıp aynı zamanda toplumsal değişimlerin, modernleşme süreçlerinin ve kültürel çatışmaların da edebî izdüşümlerini sunar. Örneğin, Cumhuriyet'in kuruluşundan 1950'lere kadar olan dönemde, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde toplumsal yapıda yaşanan dönüşümler, gündelik hayat pratiklerinin yeniden inşası ve bu değişimlerin edebiyata yansımaları önemli bir çalışma alanı olmuştur. Bu dönemde özellikle kadınların kamusal ve özel alanlardaki konumları, modernleşme ve ataerkil yapı arasındaki gerilimler, edebiyat ve görsel sanatlarda sıkça işlenen temalar arasında yer almıştır.

Edebiyat, gündelik hayatı temsil ederken sadece bireylerin günlük yaşantılarını değil, aynı zamanda bu yaşantıların toplumsal, kültürel ve tarihsel bağlamlarını da yansıtır. Edebî metinlerde gündelik hayatın dil, kültür, sosyal normlar ve ideolojilerle nasıl şekillendiği, bireylerin sosyal rollerinin ve kimliklerinin nasıl inşa edildiği görülür. Bu yönüyle edebiyat, toplumsal bilincin canlı tutulmasında, kültürel mirasın aktarılmasında ve toplumsal değişimlerin anlaşılmasında kritik bir işlev görür. Disiplinler arası bir perspektifle değerlendirildiğinde edebiyat ve gündelik hayat ilişkisi, hem sosyal bilimlerin mikro analizlerine hem de tarih ve kültür çalışmalarına katkı sağlar. Gündelik hayat, modern toplumlarda genellikle göz ardı edilen bir olgu iken, edebiyat aracılığıyla görünür kılınır ve derinlemesine incelenir. Bu sayede 'sıradan' görünen yaşam pratiklerinin arka planındaki toplumsal yapılar, ideolojiler ve güç ilişkileri edebiyatın 'olağanüstü' anlatım kabiliyetiyle açığa çıkarılır. Örneğin, Henri Lefebvre başta olmak üzere pek çok sosyolog ve düşünür, gündelik hayatın mikro düzeydeki pratiklerinin toplumsal yapıyı anlamada ne denli önemli olduğunu vurgulamışlardır.

Edebiyat ve gündelik hayat arasındaki ilişki, hem edebî metinlerin toplumsal gerçeklikleri yansıtmaya gücünü hem de gündelik yaşamın tarihsel ve kültürel dönüşümlerini anlamada edebiyatın işlevini açıkça ortaya koyar. O kadar ki bu ilişki, edebiyatın sadece estetik bir faaliyet olmadığını, aynı zamanda toplumsal yaşamı besleyen, şekillendiren ve anlamlandıran dinamik bir alan olduğunu gösterir. Böylece edebiyat metinleri, bireylerin ve toplumların gündelik hayat deneyimlerini anlamlandırmak için vazgeçilmez bir kaynak olarak değerlendirilir. Bu makalede, edebiyat ve gündelik hayat ilişkisi üzerinde durulacak; edebî metinlerin gündelik yaşamı nasıl temsil ettiği, bu temsillerin toplumsal gerçekliklerle nasıl örtüştüğü ve farklı dönemlerdeki dönüşümlere nasıl ışık tuttuğu incelenecek ve Türk Edebiyatı alanında hazırlanmış yüksek lisans ve doktora tezleri eleştirel bir bakışla değerlendirilecektir.

1. Gündelik hayata dair: Teoriler ve yaklaşımlar

Gündelik hayat kavramını anlamak ve çözümlemek için öncelikle 'gündelik' kelimesinin hem yapısal hem de anlamsal boyutunu incelemek faydalı olacaktır. Ayşegül Kurtoğlu, gündelik hayat üzerine yazdığı makalesinde bu kavramın en temel özelliğinin "sıradanlık" olduğuna

dikkat çeker. Kurtoğlu, okuyucuyu “gündelik” kelimesinin anlamı ve kullanımı üzerine düşünmeye, hatta bu kelimenin seçiminin ne kadar isabetli olduğunu sorgulamaya davet eder. Ona göre, “gündelik” kelimesiyle birlikte akla gelen diğer sözcükler genellikle “anlamsız, değersiz, önemsiz ve geçici” gibi olumsuz çağrışımlar taşır (Kurtoğlu, 2021, s. 226). Kurtoğlu ayrıca, Türkçede “sıradan” kelimesinin karşılığı olarak kullanılan “bayağı” sözcüğünün de zaman içinde anlam kaymasına uğradığını belirtir. Günümüzde “bayağı”, sözlüklerde “basit, adi, banal, aşağılık” gibi olumsuz anlamlarla tanımlansa da kelimenin kökeninde “önceki, eskisi, daha önce zikredilen” gibi ‘nötr’ anlamlar bulunmaktadır (Bozok, 2019, s. 37). Bu noktada, “gündelik” kavramının karşılığı olarak “günlük” kelimesinin de kullanılabileceği, hatta “saatlik, haftalık, aylık” gibi türevlerle de benzer bir anlam alanı oluşturulabileceği pekâlâ söylenebilir.

Gündelik hayatı inceleyen sosyologlar ve araştırmacılar, bu kavramı genellikle yirmi dört saatlik zaman diliminde tekrar eden rutin faaliyetler bütünü olarak tanımlarlar. Gündelik yaşam; temel ihtiyaçlardan çalışma hayatına, toplumsal ilişkilerden tüketim alışkanlıklarına kadar oldukça geniş bir yelpazeyi kapsar. Ancak gündelik hayatın kapsamının genişliği ve bu kapsamdaki etkinliklerin çoğu zaman düzensiz, kısa süreli veya geçici olması nedeniyle, uzun bir süre boyunca felsefe ve sosyoloji alanlarında yeterince ilgi görmemiştir. Bunun nedeni, egemen sosyolojik yaklaşımın daha çok pozitivist yöntemlere odaklanması, böylece bireyi “kötürüm” ve “edilgen” bir varlık olarak görmesidir (Esgin, 2018, s. 17-18).

Gündelik hayatın bir araştırma nesnesi olarak ciddiye alınması ise 1920’li yıllara rastlamaktadır. Bu dönemde “sanayileşme, Rus Devrimi, kültürel krizler, psikanaliz ve cinsellik” gibi toplumsal dönüşümler gündelik hayata olan ilgiyi artırmıştır (Yılmaz Altun, 2023, s. 143). Özellikle I. Dünya Savaşı sonrası yaşanan toplumsal değişimler, sosyolojinin toplumu anlamak için yeni yaklaşımlar geliştirmesine neden olmuştur. Bu süreçte sosyal davranışçılık ve fenomenoloji gibi kuramlar ortaya çıkmış; bireyin deneyimlerine ve gündelik yaşamdaki sembollere verilen anlamların önemi vurgulanmıştır.

George Herbert Mead ve Herbert Blumer tarafından geliştirilen sembolik etkileşimcilik yaklaşımı, gündelik hayatı sosyolojik araştırmalarda merkezî bir konuma taşımıştır. Bu yaklaşım, gündelik hayatın insanlar ve dolayısıyla toplum için temel bir gerçeklik olduğunu savunur. Alfred Schutz da bu görüşü paylaşarak sosyolojide gündelik hayat kavramına bakışın değişiminde önemli bir rol üstlenmiştir. Sembolik etkileşimcilik, bireyin toplumsal çevresini aktif olarak inşa ettiğini ve kendi deneyimleriyle anlamlandırdığını öne sürer (Binay & Tatlıcan, 2018, s. 169-170; Gökulu, 2019, s. 180).

Erving Goffman ise *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu* adlı eserinde gündelik hayatı dramaturjik bir bakış açısıyla ele alır. Goffman’a göre, bireyler sosyal yaşamda kendilerini ve eylemlerini başkalarına sunarken, karşılıklı ilişkilerin kendileri hakkında oluşturduğu izlenimleri de yönetmeye çalışır. Bu yaklaşım, bireyin toplumsal etkileşimlerdeki rolünü ve performansını ön plana çıkarır (2020, s. 13). Harold Garfinkel ise, etnometodoloji yaklaşımıyla gündelik hayatın bireyler tarafından nasıl anlamlandırıldığını ve toplumsal düzenin nasıl inşa edildiğini ampirik olarak incelemiştir. Garfinkel, egemen sosyolojinin makro düzeydeki yapılarla ilgilenirken bireyler arası etkileşimi göz ardı etmesini eleştirir. Ancak etnometodolojinin bireyler arası etkileşime fazlasıyla odaklanıp toplumsal güç ilişkilerini yeterince dikkate almadığı da bazı eleştirmenler tarafından dile getirilmiştir (Binici & Tatlıcan, 2018, s. 214).

1930’lu yıllardan itibaren tarih yazımında da bir dönüşüm yaşanmış, makro düzeydeki siyasi olaylara odaklanan tarih anlayışı yerine, mikro-tarih ve yoğun betimleme yöntemleri önem kazanmıştır. Bu değişim, gündelik hayat çalışmalarının gelişimine de katkı sağlamıştır. II. Dünya Savaşı sonrası dönemde ise Henri Lefebvre, gündelik hayatın toplumu anlamak için temel bir alan olduğunu vurgulamıştır. Lefebvre’ye göre, gündelik hayat üretim ve tüketim ilişkileriyle şekillenir ve modern toplumda tüketim ideolojisi, bireyleri yönlendiren temel

unsur hâline gelmiştir (2020, s. 75, 85). Michel de Certeau ise gündelik hayatı, üretim-tüketim, strateji-taktik, yazma-okuma gibi ikilikler üzerinden analiz eder. Ona göre bireyler, gündelik yaşamda kendilerine dayatılan stratejilere karşı çeşitli taktikler geliştirerek varlıklarını sürdürürler (2008, s. 54).

Sonuç olarak sembolik etkileşimcilik, fenomenoloji, dramaturjik ve etnometodolojik yaklaşımlar, gündelik hayatı sosyolojinin ve tarihin merkezine taşımış, bireyin toplumu anlamadaki rolünü ön plana çıkarmıştır. Ayrıca edebiyat ile gündelik hayat arasında da karşılıklı bir ilişki olduğu; edebiyatın gündelik hayatı yansıttığı, gündelik hayatın ise edebiyatı beslediği bir hakikattir. Edebiyat, gündelik hayatı anlamlandırmak ve yorumlamak için önemli bir araçtır; çünkü gündelik hayat, edebiyatın temel kaynağıdır ve bu ilişki dil ve yazı aracılığıyla düşünce dünyasına taşınır.

2. Türk Edebiyatında gündelik hayat çalışmaları üzerine

Edebiyat ve gündelik hayata dair hazırlanan lisansüstü tezler Yeni Türk Edebiyatı anabilim dalının ilke ve imkânlarıyla üretilmiştir. Bu çalışmalardan Güler Uğur Melikoğlu, Cennet Altundaş ve Özge Cengiz tarafından hazırlananlar doktora; Çilem Tercüman, Damla Erlevent, Zeynep Uymur, Şafak Güneş, Neslihan Tırlı, Büşra Ataker, Sümeyra Bozkurt, Zühal Güldaş, Ayşe Özbey tarafından hazırlananlar ise yüksek lisans tezidir. Bu yüksek lisans ve doktora tezleri, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatında gündelik hayatın farklı yönlerini ve dönemlerini inceleyerek literatüre önemli akademik katkılar sunmaktadır. Bununla beraber İstanbul'un ve genel olarak Türkiye'nin sosyal, kültürel ve edebî dokusunu gündelik hayat perspektifinden ele alarak hem edebiyat hem de sosyal bilimler alanında disiplinler arası bir bakış açısı geliştirmektedir.

Güler Uğur Melikoğlu (2022), Orhan Pamuk'un eserlerinde İstanbul tasvirlerinin yanı sıra birey ve toplum ilişkileri bağlamında modern ve postmodern gündelik hayatın izlerini araştırır. Pamuk'un romanlarında, kentin tarihî ve kültürel katmanları ile bireylerin sosyal yaşamdaki yerleri detaylı şekilde incelenir. Bu doktora çalışması, Nobel ödüllü Türk yazar Orhan Pamuk'un kurmaca eserlerinde gündelik hayatın nasıl tasvir edildiğini geniş ve kapsamlı bir şekilde incelemektedir. Uğur Melikoğlu, Pamuk'un eserlerinde İstanbul'un ve genel olarak Türkiye'nin sosyal, kültürel ve tarihsel bağlamda gündelik yaşam pratiklerini, insan ilişkilerini ve toplumsal dönüşümleri nasıl yansıttığını analiz etmektedir. Tezde, Orhan Pamuk'un romanlarındaki gündelik hayat unsurları; mekân, zaman, karakterlerin günlük rutinleri, sosyal etkileşimler ve kültürel kodlar bağlamında ele alınmaktadır. Ayrıca yazarın kurmaca dünyasında gündelik hayatın hem bireysel hem de toplumsal düzeyde nasıl işlev gördüğü, modernleşme ve kimlik temalarıyla ilişkisi detaylandırılmaktadır. Uğur Melikoğlu, metin çözümlemesi, edebî eleştiri ve sosyokültürel bağlam analizlerini bir arada kullanarak Orhan Pamuk'un eserlerindeki gündelik hayatı çok boyutlu olarak değerlendirmiştir. Tez, hem edebiyat kuramı hem de kültürel çalışmalar perspektifinden zengin bir analiz sunmaktadır. Bu çalışma, Orhan Pamuk'un eserlerindeki gündelik hayat teması üzerine yapılmış özgün ve derinlemesine bir araştırma olarak Türk edebiyatı alanına önemli bir katkı sağlamaktadır. Yazarın kurmaca dünyasının sosyal gerçekliklerle nasıl iç içe geçtiğini ortaya koyarak Pamuk kurmacasının toplumsal ve kültürel çözümlemelerine yeni bir bakış açısı kazandırmıştır.

Cennet Altundaş (2023), XIX. yüzyıl Türk romanında kadının gündelik hayatını araştırır. Kadınların toplumsal rollerini, ev içi yaşamlarını ve bu yaşantının edebî metinlerdeki yansımalarını çözümler. Bu çalışma, dönemin kadın algısı ve sosyal cinsiyet rollerine de ışık tutar. Cennet Altundaş'ın doktora tezi, XIX. yüzyıl Türk romanında kadınların gündelik yaşam pratiklerini, ev içi rollerini, sosyal ilişkilerini ve kimlik mücadelelerini incelemekte; özellikle Osmanlı toplumunun modernleşme sürecinde kadının ev içi ve sosyal yaşamındaki dönüşümleri edebî metinler üzerinden analiz etmektedir. Tezde, özellikle dönemin

kadınlarının evde geçirdiği zaman, ev içi rutinler, kadınlar arası ilişkiler, ev içindeki görev dağılımı ve kadınlara ait özel mekânlar detaylı olarak incelenmiştir. Bu bağlamda, romanlarda mekân olarak ev, kadının mahrem alanı olarak sosyal ve kültürel değişimin yansıtıldığı önemli bir unsur olarak değerlendirilmiştir. Çalışmada, dönemin önde gelen kadın yazarlarından Fatma Aliye'nin *Enîn* romanı gibi eserler merkeze alınarak kadınların gündelik yaşamı ve ev içi deneyimleri edebî metinler ışığında yorumlanmıştır. Romanlarda kadının hem geleneksel rollerle hem de modernleşmenin getirdiği yeni kimliklerle nasıl mücadele ettiği, Batılılaşma etkisiyle ortaya çıkan çelişkiler ve dönüşümler detaylandırılmıştır. Tez, XIX. yüzyıl Osmanlı toplumunda kadının sosyal statüsü ve gündelik yaşamının edebiyattaki yansımalarını çok boyutlu olarak ortaya koyması açısından önemlidir. Kadının ev içi ve toplumsal yaşamındaki yükümlülükleri, özgürlük arayışları ve kimlik inşası süreçleri, dönemin romanları üzerinden sosyokültürel bir perspektifle ele alınmıştır. Böylece Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde kadının gündelik yaşamındaki değişimler ve bu değişimlerin edebiyattaki izdüşümleri akademik literatüre özgün bir katkı sağlamaktadır.

Özge Cengiz (2023), dönemin sosyal, kültürel ve siyasi dönüşümlerinin etkisiyle mekân, giyim kuşam, aile ilişkileri, adabımuaşeret ve eğitim gibi gündelik hayatın temel unsurlarındaki değişimleri Tanzimat ve Servet-i Fünûn romanları üzerinden karşılaştırmalı olarak analiz eder. Ayrıca romanların toplumsal gerçekliği yansıtma ve dönemin modernleşme hareketlerine edebî tepkilerini ortaya koyma işlevi vurgulanmaktadır. Böylece tez, Osmanlı toplumunun modernleşme sürecinde gündelik yaşamın nasıl yeniden inşa edildiğini kapsamlı bir biçimde ortaya koymaktadır.

Çilem Tercüman (2004), Ahmet Rasim'in gazete yazıları ve edebî metinleri aracılığıyla Osmanlı'nın son döneminde İstanbul'un gündelik yaşamını inceler. Ahmet Rasim'in eserleri, dönemin sosyal yaşamı ve kültürel yapısına ışık tutar. Özellikle şehir hayatının detayları, halkın günlük yaşantısı ve toplumsal ilişkiler bu çalışmada kapsamlı şekilde analiz edilir. Çalışma, Ahmet Rasim'in eserleri üzerinden dönemin sosyal ve kültürel yaşamına dair önemli bilgiler sunmakta ve İstanbul'un günlük yaşamını edebî metinler aracılığıyla ortaya koymaktadır. Çilem Tercüman, yüksek lisans tezini temel alarak daha sonra doktora çalışmasını da tamamlamış ve bu alanda uzmanlaşmış bir araştırmacıdır. Ayrıca moda ve toplumsal değişim temalarını ele alan doktora tezini kitap olarak da yayımlamıştır. Tercüman, yüksek lisans çalışmasının girişinde Şerif Aktaş'ın *Ahmet Rasim'in Eserlerinde İstanbul* adlı çalışmasını anar ve bu çalışmada şehrin bir mekân/yapı unsuru olarak ele alındığını ifade eder. Kendi çalışmasının ise gündelik hayat üzerine yoğunlaştığını, mekân tasvirlerine ise değinilmediğini okura bildirir. Tercüman'ın çalışmasında gündelik hayat kavramsal olarak ele alınmaz, niteliği ve sınırları tartışılmaz. Ayrıca gündelik hayat, yirmi dört saatlik zaman dilimi ile sınırlandırılmaz; kına gecesi, düğün, kandil, bayram gibi 'özel' günler de değişmeyen yönleriyle inceleme alanına dâhil edilir. Gerçekten de gündelik hayatın gün içinde yapılan rutin eylemlere dayandığı kanaati, sair zamanlarda yapılan ve üstelik yıllardan beri aynı kalarak tekrar eden etkinlikleri kapsamın dışında bırakır. Hâlbuki -önceki bölümde 'gündelik' sözcüğünün anlamına dair söylenenler hatırlanırsa- kavram ile anlamı arasında kurulan bağlantının 'sorunlu' olduğu görülür. Bu meseleyi biraz daha açalım: Gündelik hayat kavramı, gün içinde tekrar eden, rutin ve sıradan eylemleri ifade eder; bu nedenle özel günler bu kapsamın dışında tutulur. Benzer şekilde, 'sıradan insan' ifadesiyle halk kastedilirken, devlet başkanı, üst düzey bürokrat veya asker gibi sıradan olmayan kişilerin gündelik hayat sürmediği ima edilir. Bu bağlamda, Çilem Tercüman'ın edebiyat ve gündelik hayat ilişkisini inceleyen ilk yüksek lisans tezi, 'özel' günlerin de dâhil edilmesiyle sonraki araştırmaların yöntem ve içeriğine yön verdiği için önem taşımaktadır.

Damla Erlevent (2005), Halide Edip Adıvar'ın özellikle *Yolpalas Cinayeti* (1936), *Sonsuz Panayır* (1946) ve *Âkile Hanım Sokağı* (1957) romanlarında İstanbul'un gündelik hayatını ve toplumsal konuları tarihsel gerçeklikler ışığında nasıl yansıttığını araştırmaktadır.

Yazarın İstanbul'un gündelik yaşamına dair gözlemlerini yalnızca arka plan olarak kullanmadığı, aksine bu hayatı sorunsallaştırdığı ve yönetim ile ideolojik değişimlerin gündelik yaşama etkilerini, "caz bandları ve rock'n roll" gibi kültür simgeleri aracılığıyla gösterdiği vurgulanmaktadır. Tez, bu romanlardaki tarihsel olayların nesnel olgular olarak değil, yazarın eleştirel bakışıyla şekillendiğini ortaya koyarken, eserlerin kültür ürünlerinin zaman içindeki dönüşümünü incelemede önemli kaynaklar olduğunu savunmaktadır. Yeni Tarihselcilik perspektifiyle ortaya konan çalışma, Halide Edip'in Cumhuriyet dönemi gerçekçi roman geleneğinin öncülerinden biri olduğunu da teyit etmektedir.

Zeynep Uymur (2005), Sâmîha Ayverdi'nin romanları ve anı-romanları üzerinden İstanbul'da gündelik hayatı muhafazakâr bir perspektiften değerlendirir. Gerçekten de Ayverdi'nin eserleri, kentin sosyal dokusundaki değişimleri ve sosyopolitik atmosferi günlük yaşam prizmalarıyla yansıtarak özellikle muhafazakâr kesimlerin yaşam tarzı ve kültürel dönüşümüne odaklanır. Tez, İstanbul'da gündelik hayatı konu almakta; Ayverdi'nin roman ve diğer yazılarında İstanbul'un sosyal ve kültürel yapısını, özellikle gündelik yaşam pratiklerini edebî metinler üzerinden inceleyerek dönemin yaşam tarzına ışık tutmaktadır. Uymur, bu tez çalışmasıyla özellikle Osmanlı sonrası dönemde İstanbul'un edebî ve kültürel yansımalarını araştırmış, Sâmîha Ayverdi'nin eserlerindeki mekân, insan ve toplumsal ilişkiler bağlamında önemli analizler sunmuştur. Bu sayede de hem edebiyat hem de sosyal tarih alanında katkı sağlamıştır.

Şafak Güneş'in çalışması (2005), Abdülhak Şinasi Hisar'ın Boğaziçi odaklı eserlerinde İstanbul'un belirli bir coğrafyasındaki gündelik hayatı detaylandırır. Hisar'ın eserleri, çocukluk ve gençlik dönemlerindeki Boğaziçi mehtapları, yalılar ve sosyal hayatı edebî ve hatıra türü eserlerle anlatır. Bu eserlerde, Boğaziçi'nin tarihî ve kültürel atmosferi, eski müzik ve eğlence gelenekleriyle birlikte zengin bir biçimde betimlenir.

Neslihan Tırlı (2009), Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın eserlerinde realist ve eleştirel bakış açısıyla İstanbul'un gündelik hayatını irdeler. Gürpınar'ın eserleri, dönemin sosyal yaşamını ve halkın yaşam koşullarını detaylı şekilde ortaya koyar.

Buşra Ataker (2019), Meşrutiyet dönemi Türk hikâyesinde gündelik hayatı siyasi, sosyal ve ekonomik kırılmalar bağlamında değerlendirir. Bu dönemde modernleşme ve Batılılaşma süreçlerinin gündelik yaşama nasıl yansıdığı, hikâyeler aracılığıyla ortaya konur. Böylece edebî metinler, dönemin toplumsal dönüşümünü anlamada önemli bir kaynak olduğu işaret edilir.

Sümeyra Bozkurt (2019), Ahmet Hamdi Tanpınar'ın romanlarında İstanbul'da gündelik hayatı inceleyerek modernleşme ve gelenek arasındaki gerilimi edebî metinler ışığında değerlendirir. Bu yönüyle Tanpınar'ın eserleri, kentin tarihî kimliği ile modernleşme süreçlerinin birey üzerindeki etkilerini yansıtır.

Zühal Gültaş (2023), Cahit Uçuk'un romanlarında gündelik hayatı ele alarak yazarın sosyal ve kültürel temalarını gündelik yaşam perspektifinden irdeler. Bu çalışma, Uçuk'un eserlerinin toplumsal yapıyı ve bireylerin günlük yaşamını nasıl yansıttığını ortaya koyar. Zühal Gültaş tarafından hazırlanan yüksek lisans tezi ve bu tezden önce kaleme alınan makale Cahit Uçuk'un *Hep Yarın* romanı üzerinden gündelik hayatın kadına dayattığı yaşamı ve bunun bir kadınlık hikâyesi olarak nasıl ele alındığını kapsamlı ve detaylı bir şekilde incelemektedir. Gültaş makalesinde, Cahit Uçuk'un 1955 yılında tamamlayıp 1968'de kitaplaştırdığı *Hep Yarın* romanını temel alır. Roman, gündelik hayatın kadınlar üzerindeki baskılarını, toplumsal rollerini ve kadın kimliğinin oluşumunu anlatır. Çalışmada Henri Lefebvre'nin gündelik hayatın "sefaleti" ve "büyüklüğü" kavramları kullanılarak gündelik hayatın iki yönü üzerinden roman değerlendirilmiştir. Ayrıca Carl Gustav Jung'un arketipsel yaklaşımıyla karakterlerin sosyal maskeleri ve kimlikleri analiz edilmiştir. Romanın başkahramanı Nevbahar, babasız büyüyen, genç yaşta fabrikada çalışmaya başlayan, ekonomik zorluklar içinde evlenmiş ve aldatılmış bir kadındır. Nevbahar, gündelik hayatın

zorunlulukları altında ezilmesine rağmen kadınlığından ve isteklerinden vazgeçmez. Hayatını bir kadın yazara anlatarak romanlaştırmayı, onun monoton ve zorlu yaşamından çıkışını simgeler. Bu süreçte Nevbahar, gündelik hayatın “sefaleti”nden “büyüklüğüne” geçişi temsil eder. Nevbahar’ın kadınlık hikâyesinde, ilk olarak gündelik hayatın sefaleti olarak tanımlanan, kadına dayatılan eşlik ve annelik kimlikleri ortaya konur. Bu kimlikler Jung’un “persona” kavramı çerçevesinde sosyal maskeler olarak incelenir. İkinci aşamada ise Nevbahar’ın kadınlığının keşfi, hayatına giren üç erkek ile ilişkisi ve sanatla olan bağı ele alınır. Sanatla uğraşması ve hayatını romanlaştırmayı, onun kendini ifade etme ve özgürleşme yoludur. Bu bilimsel araştırma, metin çözümlemesi ve psikolojik arketip kuramını birleştirerek romanın sosyal ve bireysel boyutlarını çok katmanlı olarak yorumlamaktadır. Gündelik hayatın kadın üzerindeki baskılarını ve bu baskılara karşı bireysel direnişi ortaya koyması açısından özgün bir çalışma olarak değerlendirilir. Ayrıca Nevbahar’ın çizdiği yeni nesil kadın modeli, 1930’lu yılların cinsiyetsiz kadın kimliğinin bir uzantısı olarak incelenmiştir. Zühal Güldaş’ın tezi ve makalesi, Cahit Uçuk’un *Hep Yarın* romanı üzerinden gündelik hayatın kadına dayattığı yaşamı, kadın kimliği ve toplumsal roller bağlamında derinlemesine inceleyen, Henri Lefebvre’nin gündelik hayat kavramları ve Carl Gustav Jung’un arketip teorisiyle desteklenen kapsamlı bir akademik çalışmadır.

Ayşe Özbey (2023), Ahmet Mithat Efendi’nin romanlarında İstanbul’un sosyal yapısı ve halkın günlük yaşamını ayrıntılı biçimde inceler. Mithat Efendi’nin eserleri, özellikle kentin farklı sosyal sınıflarının gündelik hayatını ve etkileşimlerini yansıtır.

3. Türk Edebiyatında gündelik hayat çalışmaları: *Karşılaştırmalı bir değerlendirme*

Tüm bu lisansüstü tezler, Türk edebiyatında gündelik hayatın farklı dönemlerde ve farklı toplumsal kesimlerde nasıl ele alındığını ortaya koyan, yöntem ve içerik açısından zengin bir çeşitlilik sunmaktadır. Bu çalışmaları dönemsel bağlam, yazar ve eser seçimi, yaklaşım ve metodoloji açısından karşılaştırmak mümkündür. Doktora tezleri arasında Güler Uğur Melikoğlu’nun çalışması, Orhan Pamuk’un romanlarında İstanbul ve Türkiye gündelik hayatının modern ve postmodern izlerini, birey-toplum ilişkileri bağlamında detaylıca incelerken; Cennet Altundaş, XIX. yüzyıl Türk romanında kadının gündelik yaşamını, özellikle ev içi roller, sosyal ilişkiler ve kimlik mücadeleleri üzerinden değerlendirir. Uğur Melikoğlu’nun tezi, modernleşme ve kimlik temaları etrafında birey-toplum etkileşimini, metin çözümlemesi ve sosyokültürel analizle çok boyutlu bir şekilde ele alırken; Altundaş’ın çalışması, Osmanlı toplumunda kadının sosyal statüsünü ve gündelik yaşamındaki dönüşümleri romanlar üzerinden inceleyerek toplumsal cinsiyet ve modernleşme ekseninde özgün bir bakış açısı sunar. Özge Cengiz’in tezi ise Tanzimat ve Servet-i Fünûn romanlarında gündelik hayatın mekân, giyim, aile, adabımuaşeretin yanı sıra eğitim gibi temel unsurlarındaki değişimleri karşılaştırmalı olarak analiz ederek Osmanlı toplumunun modernleşme sürecinde gündelik hayatın yeniden inşasını kapsamlı biçimde ortaya koyar.

Yüksek lisans tezleri ise genellikle belirli bir yazar veya döneme odaklanarak gündelik hayatın farklı boyutlarını irdeler. Çilem Tercüman’ın Ahmet Rasim üzerine yaptığı çalışma, İstanbul’un gündelik yaşantısını gazete yazıları ve edebî metinler üzerinden incelerken, gündelik hayat kavramının kapsamını genişleterek özel günleri de inceleme alanına dâhil etmesiyle metodolojik bir yenilik sunar. Damla Erlevent, Halide Edip Adıvar’ın romanlarında İstanbul’un gündelik yaşamını ve toplumsal konuları tarihsel gerçeklikler ışığında ele alırken, yazarın bu unsurları yalnızca arka plan olarak değil, toplumsal değişimlerin bir göstergesi olarak nasıl kullandığını gösterir. Zeynep Uymur ve Şafak Güneş’in tezleri, İstanbul’un sosyal ve kültürel dokusunu, Sâmîha Ayverdi ve Abdülhak Şinasi Hisar’ın eserleri üzerinden, muhafazakâr ve nostaljik bakış açılarıyla değerlendirir. Neslihan Tırlı ve Ayşe Özbey’in çalışmaları ise Hüseyin Rahmi Gürpınar ve Ahmet Mithat Efendi’nin eserlerinde İstanbul’un farklı sosyal sınıflarındaki gündelik hayatı realist ve ayrıntılı bir biçimde analiz eder. Büşra

Ataker ve Sümeyra Bozkurt'un tezleri, Meşrutiyet dönemi hikâyelerinde ve Ahmet Hamdi Tanpınar'ın romanlarında gündelik hayatı, modernleşme ve toplumsal dönüşüm süreçleriyle ilişkilendirilerek edebiyatın toplumsal değişimi yansıtmaya işlevini vurgular. Zühal Gültaş'ın Cahit Uçuk'un eserleri üzerine yaptığı tez ise gündelik hayatın kadına dayattığı yaşamı, kadın kimliği ve toplumsal roller bağlamında, Henri Lefebvre'nin gündelik hayat kuramı ve Jung'un arketip teorisiyle çok katmanlı olarak inceler; bu yönüyle hem metin çözümlemesi hem de psikolojik analiz açısından özgün bir yaklaşım sunar.

Genel olarak bakıldığında görülür ki tezlerin ortak noktası, gündelik hayatı sadece bireysel rutinler olarak değil, toplumsal, kültürel ve tarihsel dönüşümlerin bir aynası olarak ele almalarıdır. Modernleşme, toplumsal cinsiyet, kimlik, şehirleşme ve sosyal yapı gibi temalar etrafında şekillenen bu bilimsel çalışmalar, gündelik hayatı hem edebiyat kuramı hem de sosyal bilimler perspektifinden disiplinler arası bir yaklaşımla değerlendirmektedir. Her bir tez; ele alıp incelediği dönem, yazar ve yöntem açısından özgün katkılar sunarken, birlikte değerlendirildiklerinde Türk edebiyatında gündelik hayat çalışmalarının zenginliğini ve çeşitliliğini ortaya koymaktadır. Özellikle kadının gündelik hayatı, İstanbul'un sosyal dokusu ve modernleşme süreçleri, bu tezlerin öne çıkan ortak temalarıdır. Böylece edebiyat metinleri üzerinden gündelik hayatın çok boyutlu ve dinamik bir şekilde incelenmesi, hem edebiyat araştırmalarına hem de sosyal tarih çalışmalarına önemli bir perspektif kazandırmaktadır.

Bu yüksek lisans ve doktora tezlerinde en çok kullanılan metodoloji, sosyal bilimlerin genel eğilimine paralel olarak nitel araştırma yöntemidir. Bu çalışmalar, özellikle edebî metinlerin derinlemesine analizini ve yorumlanmasını içerdiğinden, nitel yöntemler kapsamında yer alan içerik analizi, metin çözümlemesi ve betimsel analiz teknikleri ön plandadır. Araştırmacılar, yazarların eserlerinde İstanbul'un gündelik hayatını anlamak için metinlerdeki temalar, karakterlerin günlük yaşam pratikleri ve sosyal ilişkiler gibi unsurları detaylı biçimde incelerler. Bu yaklaşım, kuşkusuz metinlerin anlam dünyasına nüfuz etmeyi ve sosyokültürel bağlamı derinlemesine anlamayı hedefler. Özetle, bu tezlerde İstanbul'un gündelik hayatının edebî metinler aracılığıyla incelenmesinde en yaygın metodoloji, nitel araştırma yöntemleri kapsamında yer alan içerik ve metin analizidir. Bunlarla beraber bu yüksek lisans ve doktora tezleri arasında en fazla veri toplayan çalışmaya dair doğrudan bir bilgi bulunmamaktadır. Anca, genel akademik uygulamalar ve tezlerin konuları göz önüne alındığında, özellikle geniş dönemleri ve çok sayıda yazarın eserlerini kapsayan çalışmaların daha fazla veri toplama ihtiyacı doğurduğu söylenebilir. Bu bağlamda, Buşra Ataker'in "1908-1923 Arası Türk Hikâyesinde Gündelik Hayat" adlı yüksek lisans tezi, dönemin geniş bir zaman dilimini ve çok sayıda hikâye metnini kapsamı nedeniyle en fazla veri toplayan çalışma olarak kabul edilebilir. Denebilir ki bu tez, hem tarihsel hem edebî açıdan geniş bir perspektif gerektirdiğinden, farklı hikâyelerden, yazarların eserlerinden ve dönemin sosyal bağlamından yoğun veri derlemiştir. Diğer yandan, yazar odaklı tezlerde (örneğin Ahmet Rasim, Samiha Ayverdi, Orhan Pamuk gibi) veri toplama daha sınırlı sayıda metin ve kaynakla sınırlı kalabilir.

Değerlendirilen bu yüksek lisans ve doktora tezlerinde elde edilen en önemli bulgular, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatında İstanbul'un gündelik hayatının sosyal, kültürel ve mekânsal boyutlarının edebî metinler aracılığıyla zengin ve çok katmanlı bir şekilde yansıtıldığıdır. Bu çalışmalar, gündelik hayatın sadece bireysel deneyimlerin aktarımı değil, aynı zamanda dönemin toplumsal yapısının, ekonomik koşullarının, kültürel normlarının ve ideolojik tutumlarının da edebî metinlerde somutlaştığını göstermektedir. Özellikle İstanbul'un farklı semtleri ve sosyal çevreleri, yazarların eserlerinde özgün biçimlerde tasvir edilmiştir. Örneğin Abdülhak Şinasi Hisar'ın Boğaziçi odaklı anlatımları, kentin bu bölgesinin gündelik yaşamına dair özgün mekânsal ve sosyal dinamikleri ortaya koyarken Hüseyin Rahmi Gürpınar ve Ahmet Rasim gibi yazarlar şehir merkezinin çok katmanlı gündelik hayatını farklı tonlarda ve perspektiflerle işlemiştir. Bu mekânsal çeşitlilik,

İstanbul'un çok katmanlı sosyal yapısını ve gündelik hayatın farklı toplumsal kesimlerce deneyimleniş biçimlerini edebî metinlerde zengin bir şekilde yansıtmaktadır.

Toplumsal cinsiyet rolleri ve kadının gündelik yaşamı, özellikle XIX. yüzyıl ve erken Cumhuriyet dönemi romanlarında belirgin bir tema olarak öne çıkar. Cennet Altundaş'ın çalışması gibi araştırmalar, kadının ev içi ve kamusal alandaki rollerini, toplumsal normlar ve cinsiyet beklentileri çerçevesinde edebî metinler aracılığıyla analiz ederken bu temanın dönemin sosyal yapısının anlaşılmasında kritik bir unsur olduğunu göstermektedir.

Modernleşme ve gelenek arasındaki gerilim, Orhan Pamuk ve Ahmet Hamdi Tanpınar gibi yazarların eserlerinde İstanbul'un gündelik hayatı bağlamında incelenmiştir. Bu yazarların kurmacalarında, modernleşme süreçlerinin birey ve toplum üzerindeki etkileri, geleneksel değerlerle olan çatışmalar ve uyum arayışları, gündelik yaşam pratikleri ve sosyal ilişkiler üzerinden derinlemesine ele alınmıştır. Böylece edebiyat metinleri, modern Türkiye'nin sosyal ve kültürel dönüşümünü anlamada önemli bir araç hâline gelmiştir. Ayrıca edebî metinlerin sosyal tarih kaynağı olarak işlevi, bu tezlerde sıkça vurgulanan bir diğer önemli bulgudur. Gündelik hayatın edebî anlatımları, dönemin sosyal yapısı, ekonomik koşulları ve kültürel dinamikleri hakkında önemli bilgiler sunmakta, böylece edebiyat, tarihsel ve sosyolojik araştırmalar için zengin ve özgün bir kaynak olarak değerlendirilmektedir.

Yazarların bireysel perspektifleri ve ideolojik tutumları da gündelik hayatın yorumlanmasında belirleyici olmuştur. Samiha Ayverdi'nin muhafazakâr bakışı, Abdülhak Şinasi Hisar'ın Boğaziçi odaklı anlatımı gibi farklı yazarların gündelik hayatı yorumlama biçimleri, dönemin sosyal ve ideolojik çeşitliliğini yansıtarak, edebî metinlerin çok sesliliğini ortaya koymaktadır. Bu bulgular, metin çözümlemesi ve içerik analizi gibi nitel araştırma yöntemleriyle elde edilmiş; İstanbul'un gündelik hayatının edebiyat aracılığıyla tarihsel, sosyal ve kültürel bir panorama şeklinde ortaya konmasını sağlamıştır. Aynı zamanda bu çalışmalar, edebî metinlerin sosyal gerçekliği yansıtırma gücünü ve sosyal bilimler açısından taşıdığı değeri de vurgulamaktadır. Böylece gündelik hayatın görünürde 'sıradan' olan yüzeyinin altında yatan derinlikler ve toplumsal dinamikler, edebiyatın zengin ve 'olağanüstü' anlatım gücüyle açığa çıkarılmıştır.

4. Türk Edebiyatında gündelik hayat çalışmaları: *Eleştirel bakış*

İncelenen yüksek lisans ve doktora tezleri, Osmanlı'nın son dönemi ve Cumhuriyet'in erken yıllarından günümüze kadar uzanan geniş bir zaman diliminde, bilhassa İstanbul'un gündelik hayatını ele alarak önemli katkılar sunmakla birlikte, eleştirel açıdan bazı sınırlamalar ve geliştirilmesi gereken noktalar barındırmaktadır. Öncelikle bu çalışmaların büyük çoğunluğu - ait oldukları anabilim dalının da doğası gereği- edebî metin çözümlemesine dayanan nitel yöntemlerle sınırlı kalmakta, gündelik hayatın tarihsel ve sosyolojik derinliklerini açığa çıkarma konusunda disiplinler arası yaklaşımlara yeterince yer vermemektedir. Metin odaklı analizler, edebiyatın sunduğu sosyal gerçekliğe dair zengin imgeler sağlamakla birlikte, arşiv belgeleri, görsel materyaller, tarihsel kayıtlar ve sosyolojik saha çalışmaları gibi farklı kaynakların daha fazla entegre edilmesi, gündelik hayatın çok boyutlu ve dinamik yapısını daha kapsamlı kavramaya olanak tanıyacaktır.

Bunun yanı sıra tezlerin çoğu belirli yazarlar ve dönemler üzerine odaklanmakta, bu da Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecindeki süreklilik ve kopuşların karşılaştırmalı tarihsel analizinin sınırlı kalmasına neden olmaktadır. Örneğin, Ahmet Rasim, Samiha Ayverdi, Abdülhak Şinasi Hisar gibi yazarların eserlerine yoğunlaşan çalışmalar, bu yazarların bireysel perspektiflerini derinlemesine ortaya koyarken, farklı dönem ve sosyal kesimlerin gündelik hayat deneyimlerinin karşılaştırmalı bir panoramasını sunmakta yetersiz kalabilir. Bu durum, tabiatıyla İstanbul'un çok katmanlı sosyal yapısının ve gündelik yaşam pratiklerinin mekânsal, sınıfsal ve etnik farklılıklarının tam anlamıyla görünür kılınmasını engellemektedir.

Ayrıca toplumsal cinsiyet temalarının işlendiği çalışmalar önemli açılımlar sağlamakla birlikte, kadınların gündelik yaşamına dair analizlerde daha kapsayıcı ve eleştirel feminist perspektiflerin geliştirilmesi gerekmektedir. Kadının kamusal ve özel alan deneyimleri, sınıf ve etnisite gibi diğer toplumsal kategorilerle kesişimsel olarak ele alınmadığında, gündelik hayatın toplumsal gerçekliği tam olarak yansıtılamamaktadır. Modernleşme ve gelenek arasındaki gerilim teması, Orhan Pamuk ve Ahmet Hamdi Tanpınar gibi yazarlar üzerinden başarılı biçimde işlenmiş olsa da bu çatışmanın gündelik yaşamdaki somut yansımaları üzerine daha fazla sosyolojik ve tarihsel bağlamlandırma yapılabilir. Böylece edebî metinlerin sunduğu bireysel ve kültürel anlatımlar, toplumsal dönüşüm süreçleriyle daha sistematik bir şekilde ilişkilendirilebilir.

Son olarak bu tezlerde kullanılan metodolojilerin çoğunlukla içerik ve metin analiziyle sınırlı kalması, gündelik hayatın karmaşık yapısını anlamada bazı eksikliklere yol açmaktadır. Gündelik hayat, sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinde olduğu gibi tarih, sosyoloji, antropoloji ve kültürel çalışmaların metodolojik çeşitliliğiyle incelenmeli; böylece metinlerin sunduğu temsiller, daha geniş toplumsal ve tarihsel bağlamlarda yorumlanmalıdır. Bu akademik çalışmalar, Türk edebiyatında gündelik hayatın temsiline dair önemli ve zengin veriler sunmakla birlikte, disiplinler arası metodolojik yaklaşımların artırılması, tarihsel karşılaştırmaların derinleştirilmesi, toplumsal çeşitlilik ve mekânsal farklılıkların daha kapsamlı ele alınması ve toplumsal cinsiyet analizlerinin çoğulcu perspektiflerle genişletilmesi alanlarında gelişmeye açıktır. Bu çalışmalardan hareketle gelecekte yapılacak araştırmalar, gündelik hayatın edebiyat ve sosyal bilimler açısından daha bütüncül ve eleştirel bir şekilde kavranmasına katkı sağlayacaktır.

Sonuç

Edebiyat ve gündelik hayat arasındaki ilişkiyi, Türk edebiyatı alanında hazırlanmış lisansüstü tezler üzerinden inceleyen bu çalışmada gündelik hayatın, sıradan ve tekrarlayan pratiklerden ibaret olmadığı; toplumsal yapıların, değerlerin, normların ve kültürel kodların somutlaştığı, görünmeyen görünür olduğu bir alan olarak edebiyat metinlerinde nasıl temsil edildiği ele alınmıştır. Özellikle Osmanlı'nın son döneminden Cumhuriyet'in erken yıllarına ve günümüze uzanan süreçte, İstanbul başta olmak üzere büyük şehirlerin gündelik yaşamı, roman, hikâye ve diğer edebî türler aracılığıyla çok katmanlı bir şekilde işlenmiştir. Bu eserler, bireysel deneyimlerin ötesinde toplumsal değişimlerin, modernleşme süreçlerinin ve kültürel çatışmaların da izlerini taşımaktadır.

Çalışmanın teorik çerçevesinde gündelik hayat kavramı, sosyolojinin ve felsefenin temel yaklaşımları üzerinden değerlendirilmiştir. Sembolik etkileşimcilik, fenomenoloji, dramaturjik ve etnometodolojik yaklaşımlar gündelik hayatı merkeze alarak bireyin toplumsal gerçekliği nasıl inşa ettiğini ve anlamlandırdığını göstermiştir. Henri Lefebvre ve Michel de Certeau gibi düşünürlerin gündelik hayatı toplumsal çözümlemede temel bir alan olarak görmeleri, edebiyat çalışmalarına da yeni bir perspektif kazandırmıştır. Bu teorik yaklaşımlar, gündelik hayatın sadece bireysel rutinlerden ibaret olmadığını, aynı zamanda toplumsal yapının, güç ilişkilerinin ve ideolojilerin yeniden üretildiği bir alan olduğunu ortaya koymaktadır. Akademik tezlerin incelenmesiyle Osmanlı'dan Cumhuriyet'e ve günümüze uzanan geniş bir tarihsel dönemde, gündelik hayatın edebî metinlerde nasıl temsil edildiği, farklı yazarlar ve eserler üzerinden detaylı olarak analiz edilmiştir. Ahmet Rasim, Samiha Ayverdi, Abdülhak Şinasi Hisar, Orhan Pamuk, Cahit Uçuk, Ahmet Mithat Efendi, Hüseyin Rahmi Gürpınar ve Ahmet Hamdi Tanpınar gibi yazarların eserleri, İstanbul'un sosyal, kültürel ve ekonomik dokusunu gündelik hayat ekseninde yansıtmakta; birey ve toplum ilişkileri, toplumsal cinsiyet rolleri, modernleşme ve gelenek arasındaki gerilimler gibi temalar etrafında zengin bir panorama sunmaktadır. Bu yazarlar, gündelik hayatın sıradanlığını, toplumsal değişimlerin ve kültürel dönüşümlerin bir aynası olarak kullanmış,

bireylerin kimlik inşası, sosyal rollerin dağılımı ve toplumsal hafızanın oluşumunda edebiyatın rolünü güçlendirmiştir. Çalışmalarda kullanılan metodolojiler, nitel araştırma yöntemleriyle öne çıkmaktadır. Metin ve içerik analizi, betimsel çözümleme gibi teknikler, edebî metinlerin derinlemesine incelenmesini ve gündelik hayatın çok boyutlu olarak ortaya konmasını sağlamıştır. Bu yöntemler, edebiyatın toplumsal ve kültürel bağlamda nasıl işlev gördüğünü anlamada önemli bir araç olmuştur.

Sonuç olarak edebiyat ve gündelik hayat ilişkisi, disiplinler arası bir bakış açısıyla ele alındığında, hem sosyal bilimlerin mikro analizlerine hem de tarih ve kültür çalışmalarına önemli katkılar sunmaktadır. Edebiyat, gündelik hayatı temsil etmekle kalmaz; aynı zamanda toplumsal bilinç, kültürel miras ve tarihsel hafıza açısından da vazgeçilmez bir işlev üstlenir. Gündelik hayatın edebiyat aracılığıyla görünür kılınması, sıradan yaşam pratiklerinin ardındaki toplumsal yapıları, ideolojileri ve güç ilişkilerini anlamamıza imkân tanır. Bu açıdan bakıldığında edebiyat metinleri, bireylerin ve toplumların gündelik deneyimlerini anlamlandırmak, toplumsal değişimleri ve kültürel dönüşümleri analiz etmek için güçlü bir kaynak olarak öne çıkmaktadır.

Kaynakça

- Altundaş, C. (2023). 19. yüzyıl Türk romanında kadının gündelik yaşamı (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ataker, B. (2019). 1908-1923 arası Türk hikâyesinde gündelik hayat (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mardin.
- Binay, B., & Tatlıcan, Ü. (2018). Sembolik etkileşimcilik ve gündelik hayatın sosyolojisi. A. Esgin & G. Çetin (Ed.), *Gündelik hayat sosyolojisi temel kavramlar, sorunsallar ve güzergâhlar* (s. 147-190) içinde. Ankara: Phoenix Yayınları.
- Binici, U., & Tatlıcan, Ü. (2018). Harold Garfinkel'in etnometodolojisinde gündelik hayat. A. Esgin & G. Çetin (Ed.), *Gündelik hayat sosyolojisi temel kavramlar, sorunsallar ve güzergâhlar* (s. 213-234) içinde. Ankara: Phoenix Yayınları.
- Bozkurt, S. (2019). Ahmet Hamdi Tanpınar romanlarında İstanbul'da gündelik hayat (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Bozok, E. (2019). Bayağı sözcüğü üzerine bir etimoloji denemesi. *International Journal of Volga-Ural and Turkestan Studies*, 1(1), 36-47.
- Esgin, A. (2018). Gündelik hayat sosyolojisi: Tarihsel süreç ve temel ilkeler. A. Esgin & G. Çetin (Ed.), *Gündelik hayat sosyolojisi temel kavramlar, sorunsallar ve güzergâhlar* (s. 13-34) içinde. Ankara: Phoenix Yayınları.
- Garfinkel, H. (2014). *Entometodolojide araştırmalar* (Ü. Tatlıcan, Çev.). Ankara: Heretik Yayınları.
- Goffman, E. (2020). *Günlük yaşamda benliğin sunumu* (B. Cezar, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Gökulu, G. (2019). Sembolik etkileşimci teorisinin gündelik yaşam sosyolojisine katkıları. *Ekev Akademi Dergisi*, 80, 173-190.
- Gültaş, Z. (2023). Cahit Uçuk'un romanlarında gündelik hayat (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Güneş, Ş. (2005). Abdülhak Şinasi Hisar'ın eserlerinde İstanbul (Boğaziçi)'da gündelik hayat (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kurtoğlu, A. (2021). Sosyolojik bir araştırma nesnesi olarak gündelik hayatın kavramsallaştırılması ve incelenmesi sorunu. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 38(1), 222-237.

- Kurtoğlu, A. (2023). Öznelerin deneyimleri üzerinden günlük hayat: Eleştirel bir yeniden kavramsallaştırma (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Lefebvre, H. (2020). *Modern dünyada gündelik hayat* (I. Gürbüz, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- De Certeau, M. (2008). *Gündelik hayatın keşfi I - Eylem, uygulama, üretim sanatları* (L.A. Özcan, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi.
- Özbey, A. (2023). Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarında kadın ve gündelik hayat (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Tercüman, Ç. (2004). Ahmet Rasim'in eserlerinde İstanbul'un gündelik hayatı (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Tırlı, N. (2009). Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın eserlerinde gündelik İstanbul hayatı (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Melikoğlu, G. U. (2022). Orhan Pamuk kurmacasında gündelik hayat (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Kültür Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Uymur, Z. (2005). Samiha Ayverdi'nin eserlerinde İstanbul'da gündelik hayat (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yılmaz Altun, Ö. (2023). Gündelik hayat ve gündelik hayatın sosyolojisi: Literatür çalışması. *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 142-172.

Mekân söylemi: Politik pedagojide coğrafi anlamlar¹

Serkan Kırkeser* - Servet Karabağ**

Öz

Bu makale, Cumhuriyet Dönemi'nde (1923-1950) okutulan coğrafya ders kitapları aracılığıyla Türk kimliğinin belli mekânlarla kurulan ilişkisini ele almaktadır. Vatan, ana vatan/ ana yurt ve yurt kavramları ekseninde ele alınan söz konusu bu ilişkinin analiz edilmesiyle bir mekâna ve kimliğe aidiyet oluşturan söylemlerin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Bunun yanı sıra mekân ve toplumun birbirini karşılıklı olarak inşa ettiğini savunan çalışmalara da katkı sağlanması hedeflenmiştir. Çalışmada ders kitaplarında sunulan bilgiler mutlak, göreceli ve ilişkisel mekâna göre ele alınmıştır. Nitel içerik analizi yönteminin kullanıldığı bu çalışmanın bulgularına göre mekân türlerinin tamamında Türk kimliği hakkında bilgiler verildiği görülmüştür. Ders kitaplarında Anadolu, Türkistan, Orta Asya gibi yerler Türk kimliğiyle özdeşleştirilmiştir. Özellikle Anadolu'nun doğal ve beşeri özellikleri bakımından yeryüzünde benzersiz olduğu sıklıkla vurgulanarak mekân ve toplumun idealize edildiğine ulaşılmıştır. Ders kitaplarında determinist söylemlere sıklıkla yer verilmiş ve buna göre Türklerin cesur, savaşçı ve vatansever olmaları yaşadıkları yerlerin coğrafi şartlarıyla açıklanmıştır. Ders kitaplarından elde edilen bir diğer bulgu ise doğal unsurların bir sermaye olarak sunulduğudur. Doğal unsurların metalaştırıldığı bu söylemlere göre insan doğa üzerinde tahakküm kurması gereken bir öznedir. Bu pragmatist söyleme göre hayvanlar da doğa üzerine ortaya koyulan biyopolitik söylemlerin bir öznesi olmuştur. Bu anlamda ders kitaplarında yer alan bilgilerin milliyetçi, determinist, pragmatist ve romantik söylemlerle pekiştirildiği tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Coğrafya, Ders kitabı, kimlik, mekân, özne, vatan

Araştırma makalesi

Research article

Geliş - Submitted: 11.02.2025

Kabul - Accepted: 04.06.2025

Atıf – Reference: Nosyon: *Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi*, 15, 189-211.

Spatial discourse: Geographical meanings in political pedagogy

Abstract

This article examines the relationship between Turkish identity and specific spaces through geography textbooks used during the Republican Era (1923–1950). By analyzing this relationship within the framework of concepts such as homeland (motherland/fatherland, country) the study aims to uncover the discourses that construct a sense of belonging to a particular space and identity. Additionally, it seeks to contribute to scholarly discussions that argue space and society are mutually constructed. The information presented in the textbooks is analyzed through the lenses of absolute, relative, and relational conceptions of space. According to the findings of this study, which employs a qualitative content analysis method, all types of spatial representations include references to Turkish identity. Places such as Anatolia, Turkestan, and Central Asia are closely associated with Turkish identity in these textbooks. Particularly, Anatolia is frequently emphasized as being unique in terms of its natural and human characteristics, leading to an idealization of both space and society. Deterministic discourses are frequently featured in textbooks, and accordingly, the courage, warrior spirit, and patriotism of the Turks are explained through the geographical conditions of the regions they inhabit. Another finding derived from the textbooks is that natural elements are often presented as mere resources. In such narratives, where nature is commodified, the human being is positioned as a subject who must dominate nature. According to this

¹ Bu çalışma “Cumhuriyet Dönemi Coğrafya Ders Kitaplarında Mekân, Özne ve İktidar Kurgusu” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

* Sorumlu Yazar. Doktora, Milli Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, e-posta: serkankirkeser@gmail.com, ORCID-ID: 0000-0003-4604-4669

** Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Coğrafya Eğitimi Anabilim Dalı, e-posta: skarabag@gazi.edu.tr, ORCID-ID: 0000-0001-8678-3648

pragmatist discourse, animals have also become subjects within the biopolitical discourses imposed upon nature. In this regard, it has been determined that the information presented in textbooks is reinforced through nationalist, deterministic, pragmatist, and romantic discourses.

Keywords: Geography, textbook, identity, space, subject, homeland

Giriş

Politik pedagoji, eğitimin toplumsal güç ilişkilerinden ve siyasal söylemden bağımsız olamayacağını savunan bir yaklaşımdır (Freire, 2000, s. 54). Eğitim, modern ulus devletler sisteminin ortaya çıkışı ve Fransız Devrimi ile güçlenen millîleşme hareketlerini toplumsal tabana yaymıştır. Bunun yanı sıra bu süreçleri bilimsel gerekçelerle destekleme işlevi gören eğitim, bilgi aktaran bir süreç olmanın ötesine geçerek birey ve toplumların kimliğini, normlarını, yerel ve küresel gelişmeler karşısındaki algılarını şekillendiren ideolojik bir alan hâline gelmeye başlamıştır (Ford, 2017, s. 10). Politik pedagoji perspektifine göre eğitime yüklenen bu misyon özellikle de zorunlu eğitimin ortaya çıkışıyla beraber bilgi ve iktidar arasındaki bağları daha da güçlendirmiştir. Böylece eğitim anlayışı, milliyetçi ideolojiyle uyumlu olarak hazırlanan müfredatlar, ders kitapları ve diğer eğitim araçları aracılığıyla bilgi, değer, tutum ve becerilerin öğrencilere kazandırılmasını tasarlayan bir hüviyet kazanmıştır (Dadds, 2001, s. 56; Gatto, 2018, s. 195).

Eğitim sisteminin önemli bir parçası olan ders kitapları akademik bilgi aktaran kaynaklar olmanın yanı sıra resmî ideolojilerin öğrencilere aktarıldığı bir iktidar aygıtına dönüşmüştür (Althusser, 2002, s. 33). Ders kitaplarında gizli ya da açık sunulan ideolojik bilgiler aracılığıyla gerçek hayatın öznesi olan öğrencilerin ulusal kimlik başta olmak üzere farklı kimliklere yönelik algı inşa etmeleri hedeflenmiştir. Bu algının oluşturulması sürdürülebilir bir iktidar ortamının sağlanması için de son derece önemli görülmüştür (Apple, 2019, s. 52). Bu sebeple iktidarlar kendi hakikat yasalarına uygun bireyler inşa edebilmek için ders kitapları, müfredatlar ve eğitim ortamlarını bir iletişim aracına dönüştürmüştür. Bu duruma değinen Foucault'ya (2014) göre eğitim, iktidar ilişkilerinin düzenli ve uyumlu sistemler oluşturduğu bloklar ve iletişim şebekeleri içerisinde yer almaktadır. Bu bloğun ve iletişimin bir parçası olan ders kitaplarında bir dizi düzenlenmiş iletişim (soru ve cevaplar, emirler, nasihatler, kodlanmış itaat göstergeleri, bilgi ve değerler vb.) yer almaktadır. Böylece iletişim süreçleri aracılığıyla bireylerde istendik davranış biçimlerinin geliştirilmesi amaçlanır (s. 71). Ders kitaplarının iktidarlar tarafından keşfedilen bu yönleri kitapların giderek bilgi, iktidar ve etik alanlarını pedagojiyle kaynaştırarak tarihî, siyasî, sosyal, kültürel ve ekonomiye dair anlatıları meşrulaştıran bir yapıya evrilmesini sağlamış ve böylece bireylerin içinde yaşadıkları toplumun kodlarını içselleştirmesinde önemli bir yer edinmiştir (Merry, 2009; Huddleston, 2017; Thornton, 2019).

Coğrafya ders kitaplarında gerçek yaşama ait toplumsal zıtlıklar veya gerilimler bulunabilmektedir. Kutsal ve lanetli mekânlar, biz ve ötekiler, dost ve düşmanlar, iyi ve kötüler, doğru ve yanlışlar, korkak ve cesurlar hakkında sunulan bilgiler bunlardan bazılarıdır. Kitaplardaki bu düalist anlatım tarzı; toplumsal eşitsizlikler, resmî kabuller, kimlik algısı ve ötekiyle kurulan ilişkiler hakkında ipuçları vermektedir (Gellner, 1983, s. 74-75; Gatto, 2018, s. 264). Bu ipuçlarının açığa çıkarılması sayesinde ders kitaplarının nasıl bir içerme (biz) ve dışlama (öteki) sisteminin parçası olduğu anlaşılabilir (Tekiner, 2010, s. 117). Genel manada etno-milliyetçi ideolojinin çizdiği bu mekânsal ve toplumsal çerçeve, bireylerin aidiyet ilişkilerini belirlerken aynı zamanda ulusal kimliğin inşasında merkezi bir rol oynamaktadır. Bu nedenle ders kitaplarının analiz edilmesi bir toplumda meşru bilginin ne olduğu, kim tarafından üretildiği ve kime karşı üretildiğinin de anlaşılması anlamına gelmektedir (Gündüz, 2023, s. 44).

Çalışmada, Cumhuriyet Dönemi'nde (1923-1950) okutulan coğrafya ders kitapları aracılığıyla ulusal kimliğin mekânla kurulan bağı ele alınmıştır. Bu ilişkinin anlaşılması

coğrafya dersi öğretim programlarında yer alan coğrafi sorgulama, zamanı algılama, değişim ve sürekliliği algılama, mekânsal düşünme becerileriyle de yakından ilgilidir (MEB, 2018; MEB, 2024). Türk ulus devletleşme sürecine ait bu sorgulama süreci, zamansal ve mekânsal bağlamı göz ardı etmeden vatan, yurt ve ana vatan kavramları ekseninde gerçekleştirilmiştir. Böylece bu çalışmanın coğrafya eğitimindeki politik okuryazarlık çalışmalarına katkı sağlayacağı da düşünülmüştür. Bilgiler doğrultusunda çalışmanın problem durumu “coğrafya ders kitaplarında farklı mekân türlerine göre Türk kimliğine ait sunulan bilgiler nelerdir?” şeklinde belirlenmiştir.

1. Mekânsal söylemi: Coğrafyadan vatana

1.1. Mekân ve mekânsal düşünme

Bireylerin yakın çevresinden başlamak üzere dünyayı anlamlandırma süreçlerini ifade eden mekânsal düşünme becerisi son dönemde ortaya konulan coğrafya araştırmalarının merkezine yerleşmiştir (Şanlı and Jo, 2020; Şanlı, 2019; Bednarz ve Lee, 2019; Bilgili, 2016; Gersmehl and Gersmehl, 2007; Newcombe and Stieff, 2012; Logan, 2012; Newcombe and Shipley, 2014). ABD Ulusal Akademisi Ulusal Araştırma Konseyi (The National Research Council) 2006 yılında K-12 öğretim süreciyle ilgili hazırlanmış olduğu raporda, düşünme biçimlerinden birisi olarak kabul edilen mekânsal düşünmenin eğitim öğretim sürecinde nasıl ele alınması gerektiğine yer vermiştir. Rapora göre mekânsal düşünme becerisi; mekânın temel kavramları (konum, ölçek, mesafe, desen, ilişki, bölge vb.), temsil araçları (harita, tablo, grafik, modeller vb.) ve akıl yürütme süreçlerini kapsayan bütünleşik bir süreci ifade etmektedir (NRC, 2006, s. 12). Mekânsal düşünmeyle 1) mekânsal düşünmeyi alışkanlık hâline getiren, 2) mekânsal düşünmeyi bilinçli bir şekilde uygulayan, 3) mekânsal düşünmeye eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşabilen bireyler yetiştirmek amaçlanmıştır (s. 3). Böylece mekânsal düşünmeye sahip olan bireylerin nerede, ne zaman, nasıl ve neden mekânsal düşünceleri gerektiğini bilmeleri amaçlanmıştır. Rapora göre coğrafya eğitiminin temelini oluşturan mekânsal düşünme becerisinin temelinde ise mekân kavramı bulunmaktadır (s. 4).

Coğrafi bir özne olarak mekân “oluş, varoluş ve olmak” anlamıyla Arapçadaki “kevn” kökünden gelmektedir (Kaygalak, 2020, s. 14). Fiziki coğrafyada doğal süreçlerin bir parçası olarak kabul edilen mekân (Tuan, 2017, s. 268); beşerî coğrafyada doğal süreçleri de içerisine alarak toplumsal ilişkiler, güç dinamikleri ve kültürel kodlarla iç içe geçmiş bir ürün olarak kabul edilmiştir (Elden, 2009, s. 262; Kitchin, 2009, s. 270). Bu bağlamda fiziki coğrafyada daha çok nesne ve nesnellik açısından ele alınan mekân; beşerî coğrafyada özne ve öznellik olarak kavranmıştır. 1970’lerden sonra coğrafyacıların mekânsal süreçlerin ardında yatan ekonomik, sosyal ve siyasi yapıları analiz etmeye yönelik çalışmalar ortaya koymaları mekânın coğrafyada toplumsal ilişkilerin bir öznesi olarak ele alınmasını sağlamıştır (Harvey, 2013; Smith, 2017; Soja, 2019; Sayer, 2000). Bu kavrayış, coğrafyada mutlak mekândan kaynaklanan ve olayları neden-sonuç ilişkisiyle açıklama çabasının ötesine geçilmesini de sağlamıştır (Işık, 1994, s. 21). Böylece görelî ve ilişkisel mekân bireysel ve toplumsal meselelerde daha fazla önem kazanmaya başlamıştır. Çünkü mutlak mekân, ölçüm ve hesaplamaların mekânı olarak genelde homojen kabul edilen bir mekân içerisindeki fenomenlerin düzenlenmesine vurgu yapmaktaydı (Elden, 2009, s. 264). Bu mekân türü coğrafya içerisinde mutlak konum, ulusal saatler, koordinat sistemi ve doğal ortam ile bunların günlük yaşama etkilerinin daha çok neden-sonuç ilişkileriyle açıklanmasında görülmektedir.

Görelî mekân coğrafi fenomenlerin birbirleriyle ilişki içinde olduğunu ve nesnelerin konumsal niteliğine göre anlam kazandığını savunmaktadır (Elden, 2009, s. 265). Coğrafya içerisinde görelî mekân coğrafi konum, yerleşme, jeopolitik, jeostrateji, ulaşım, nüfus, ekonomi ve ticari ilişkilerin açıklanabilmesinde kullanılmaktadır. İlişkisel mekân türü ise

hukuki, siyasi, tarihî, sosyal, ekonomik ve kültürel kodların, sembollerin, imgelerin ve ilişkilerin mekânıdır. Bu mekân toplumsal süreçlerin bir parçasıdır ve bu sebeple de duygu yüklüdür (Harvey, 2018, s. 171; Kitchin, 2009, s. 270). Coğrafya içerisinde genel anlamda kültürel coğrafya konuları kapsamında kullanılmaktadır.

Mekânı kavrayış biçimlerindeki bu farklılık coğrafya disiplini, toplumsal sorunların çözümünde yorumsamacı yaklaşımların odağına yerleşmiştir (Kitchin, 2009, s. 269). Böylece mekân; kültür, kimlik, aidiyet, ötekileşme, cinsiyetçilik ve kadın çalışmalarında daha fazla öne çıkmaya başlamıştır (Sayer, 2000; Casey, 2001; Soja, 2010; Massey, 1996; Harvey, 2015). Mekânın toplumsal süreçler neticesinde üretilen bir kavram olduğu yönünde ortaya konulan bu araştırmalar neticesinde mekân ve iktidar ilişkisi de belirginleşmiştir. Bu ilişkinin ortaya koyduğu gerçekliklerden birisi de güç sahiplerinin (hükümetler, ulusal ve uluslararası kurum ve kuruluşlar, şirketler vs.) mekânı düzenlerken belirli kimlikleri ve toplumsal rolleri beraberinde ürettikleri şeklinde olmuştur (Soja, 1996, s. 219). Örneğin Agnew'e (1998) göre mekânın üretim süreci hem mekânı homojenleştirerek standart bir tahakküm düzeninin oluşturulmasını hem de bu tahakküm sistemine karşı olanların protesto ve direniş mekânlarındaki mücadelelerini üretmiştir. Yani iktidar sahipleri, mekânsal organizasyon ve örgütlenme aracılığıyla belirli kimlikleri güçlendirirken bazılarını marjinalleştirmiş ve bu gruplar alternatif mekânsal pratikler geliştirerek kendi aidiyet alanlarını yaratabilmişlerdir. Heterotopya, heterotopi, diferansiyel mekânlar, üçüncü mekân, çelişkili mekânlar, direniş mekânları gibi daha pek çok kavramın coğrafya literatürüne girmesi bunu açıkça göstermektedir.

1.2. Mekânsal ve toplumsal aidiyet

Ulus devletler çağında bir yere aidiyet duyması beklenenler ile bu yerden dışlanan toplulukları ayırt etmede işlevselleştirilen kavramlardan birisi “vatan” olmuştur. Bora'ya (2007) göre “doğal ve ilksel yer-yurt aidiyetini milliyetçi vatan bilinciyle aşmak, salt ölçeği büyütme sorunu değildir. Kasabaya, şehre, bölgeye bağlılığın yerini millî vatana duyulan bağlılığın alması, modernleşmeye koşut köklü bir bilinç dönüşümüdür” (Bora, 2007). Mekânsal pratikler ve politik müdahaleler yoluyla tarihsel süreçte dönüşüm yaşayan vatan kavramı, belirli bir yere bağlılığı tanımlayan bir aidiyet formu olmuş ve ulus devletlerin homojenleştirme politikalarına dahil edilerek etno-milliyetçi söylem ve pratiklerin odağına yerleşmiştir. Böylece ulus devletler temsil araçlarını güçlü bir şekilde kullanarak vatandaşlarının algılarını ve deneyimlerini üretmeye çalışmıştır (Fortier, 2005, s. 184). Anderson'a (1995) göre eğitim sistemleri, anıtlar, heykeller, haritalar ve millî pratikler (örneğin millî bayramlar, düşman işgalinden kurtuluş günleri vb.) bu temsil araçlarından bazıları olmuştur (s. 182). Katz'a (2009) göre bu sayede belirli kimliklerle ilişkilendirilen ve bazı kimlikleri dışlayan mekânlar daha somut hâle gelebilecektir (s. 241).

Hobsbawm'a (1990) göre Latince “pater” (baba) ile ilişkili olarak “patria” ya da daha yaygın kullanımıyla “tierra” anlamına karşılık gelen “vatan” kavramı “baba ocağı/ata yurdu” anlamındadır. Fransızcadaki “patrie” ile ilişkili olarak “atalardan miras kalan topraklar, bir kişinin doğduğu yer, kasaba ya da toprak veya herhangi bir lordluğun ya da devletin herhangi bir bölgesi, ili ya da ilçesi” anlamında kullanılagelmiştir. Fransızca “patriotisme” (vatansever/yurtsever) kelimesi de bu kökten türetilmiştir. Fransız Devrimi sonrasında ise ulusal kimlik, egemenlik ve milliyetçilikle ilişkilendirilerek kullanılmaya başlanmıştır. Devlet topraklarının tamamını kapsayacak anlamına ise ancak 1884'te kavuşmaya başlamıştır (Hobsbawm, 1990, s. 15-16). Gregory'e (2009) göre vatan, bir halkın veya siyasi bir topluluğun sıkı sıkıya bağlı olduğu yerdir. Bağlanma terimin tüm önemli kullanımlarında derin bir kültürel ve siyasi anlama sahip olan vatan kavramı Avrupa coğrafyasının çoğunda Alman *Heimat*'ının yankılarını taşımıştır. Buna göre bir kişinin kan bağıyla bağlı olduğu ve aynı zamanda belli bir ulusun mekânı olan bir memleketi manevi,

mistik ve sıklıkla romantikleştirilmiş bağılıkları içermektedir. Gregory'e göre yirminci yüzyılın ilk yarısında mekânın ve ırkın yüceltilmesinde ve vatanseverlik ideolojilerinin aşılmasında vatan kavramı rol oynamıştır (s. 342).

Döneme hâkim olan pozitivist ve Sosyal Darwinizm anlayışı gereği belirli bir mekânın belirli bir ırk için ne anlama geldiğini biyolojik süreçlerle açıklamaya çalışanlar da olmuştur. Örneğin Robert Ardrey (1966) *The Territorial Imperative* isimli eserinde bu ilişkiyi hayvan davranışları üzerinde gözlemleyerek belirli çıkarımlarda bulunmuş araştırmacılardan birisidir. Ardrey'e göre vatan; insanlarda ve diğer hayvanlarda genetik olarak kodlanmış bir "territorial imperative" (mülkiyet zorunluluğu) sonucu ortaya çıkan, savunulan ve sahiplenilen bir alandır (s. 4). Bu toprak parçasını savunmak, sevmek ve sahiplenmek ise doğal bir güdüdür. Bu güdünün altında yatan neden ise biyolojik ve evrimseldir. Ardrey'e göre türün devamlılığını sağlamak amacı ve güdüsü, toprak sahibi olmak ve kaynaklara erişmeyi güvence altına almayı teşvik etmektedir. Bu sebeple vatan kavramının özünde "sınır" kavramı bulunmaktadır. Bu sınırlar fiziksel (dağ, deniz, nehir vs.), kültürel (dil, din, gelenekler vs.) ve siyasal (mülki ve idari sınırlar, ülke sınırları vs.) olabilmektedir. Bu sınırlar aynı zamanda "biz" ve "öteki" ayrımını belirginleştirerek bir gruba ait olmayı, grup içi yardımlaşmayı ve öteki gruplara karşı temkinli olmayı da teşvik etmektedir (s. 155). Ardrey'in biyolojik determinizme yakın görüşleri ve belirli bir mekânın sahiplenilmesi ihtiyacının belirlenmesinde tarihsel, politik ve ekonomik süreçleri dışında tutması yönleri eleştiri konusu yapılabilir ancak mülkiyet-savunma-aidiyet ilişkilerine yönelik tespitleri yadsınamaz.

Türkçe kaynaklarda ise vatan kavramı genel anlamda "toprak", "yurt", "mülk", "memalik-i mahrusa", "memalik-i şahane" olarak geçmektedir (Keskin, 1990, s. 442). Çağrıcı (2012) bir kimsenin doğduğu ve yaşadığı, siyasal ve duygusal yönden bağlı olduğu toprak parçasını ifade eden vatan kavramının ulus devlet fikrinin güçlenmesiyle yurt kavramının yerini almaya başladığı şeklinde ifade etmiştir. Ulus devletleşme hareketlerinin etkisiyle İslam dünyasında ise 19. yüzyıldan itibaren siyasal ve ideolojik anlamda vatandaşlık ve milliyetçiliği güçlendirmek amacıyla kullanılagelmiştir (Çağrıcı, 2012, s. 563). Bu açıdan değerlendirildiğinde yurt kavramının genel anlamda coğrafi bir konumlamayı ya da yerleşim alanını ifade ettiği görülmektedir (Fortier, 2005, s. 182). Vatan ise yurttan farklı olarak belirli topluluğun bir yere yüklediği siyasi, sosyal, kültürel ve duygusal anlamların bütününe karşılık gelmektedir. Mithat Cemal Kuntay'ın (1971) "Bayrakları bayrak yapan üstündeki kandır/Toprak eğer uğrunda ölen varsa vatandır" (s.13) sözleri herhangi bir toprak parçasının vatana dönüşme sürecini yansıtmaya güzel bir örnektir. Remzi Oğuz Arık'ın *Coğrafyadan Vatana* isimli eserinde de toprağın vatana dönüşümü şöyle anlatılmaktadır:

Bir memleketin coğrafyası, ilk bakışta ne kadar aşağı ne kadar zavallıdır! Bu coğrafya, ister esrarlı dağlar, ister yalçın kayalar, ister cennet gibi ovalar, ister kuş uçup kervan geçmez bozkırlar olsun: İnsanın, hayvanın çiğnediği bir ölü alemdir... Fakat bir gün gelir, insanın ve hayvanın aynı kayıtsızlıkla çiğnediği bu coğrafya canlanır. İyinin ve kötünün, dostun ve düşmanın, insan ve hayvanın ayağı altında boyun eğen bu gövde, silkinir... çiğnenen şey baş tacı olmuştur; cansız ve tarafsız coğrafya vatan olmuştur. Ortada bir mucize vardır: Bunu kim yapmıştır, nasıl yapmıştır? (1990, s. 11-12)

Bahsi geçen söylemler vatan kavramının aşkın niteliğini ortaya koymaktadır. Ancak vatan kavramının fiziki bir gerçeklik olarak hukuki yönleri de bulunmaktadır. Bu yönlerden birisi vatanın aynı zamanda devletin egemenlik alanını ifade etmesidir. Bu anlamıyla vatan, bir ülkenin kara, hava ve varsa deniz sınırlarının bütününe karşılık gelmektedir (Hayta, 2023, s. 149). Sınırları belirli bir alana karşılık gelen anlamıyla kullanıldığında vatan; bir grubun refahını, güvenliğini ve mekânsal düzenlemelerini sağlayan mekanizmaların harekete geçirildiği, yönetildiği ve hesaplama nesne hâline getirildiği fiziksel bir gerçeklik olmaktadır (Elden, 2007, s. 578). Coğrafi bakımdan vatanın idari ve hukuki sınırları mutlak mekâna karşılık gelirken tarihî, siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik süreçleri içeren çok katmanlı yapısı göreceli ve ilişkiyel mekân yönünü göstermektedir (Giddens, 2008, s. 283-284).

18. yüzyıldan bu yana mekânsal aidiyeti en güçlü biçimde karakterize eden vatan kavramı birey ve toplumların hafızasında tarihsel, kültürel ve duygusal anlamların korunması sağlayan bir hafıza mekânı olmuştur. Bu hafızada mekânın tarihî kodları saklanmakta ve mekânın hangi gruplar lehine veya aleyhine düzenlendiği, kimlerin mekânda söz sahibi olduğu, kimlerin dışlandığı ya da görünmez kılındığı saklanmaktadır (Calhoun, 2007, s. 65). Bu bağlamda, vatan kavramının yalnızca fiziksel bir yer değil, kolektif duyguların ve kimliklerin inşa edildiği bir anlam mekânı haline geldiği görülmektedir. Ayrıca tarihsel ve kültürel hafızanın taşıyıcısı olan vatan, aynı zamanda toplumsal aidiyetin duygusal bir biçimde ifadesi olan vatanseverlik söyleminin de temelini oluşturmuştur. Vatanseverlik, genel manada bireylerin ve toplulukların belirli bir toprak parçasına sevgi, bağlılık ve sorumluluk hissetmesini sağlayan duygular bütünü olarak tanımlanmıştır (Anderson, 1995, s. 159). Çoğu kez milliyetçilikle birlikte ele alınsa da aralarında bazı farklar bulunmaktadır. Örneğin bireyin ülkesine duyduğu sevgi, görev ve sorumluluklar üstlenmesi vatanseverliğe karşılık gelirken milliyetçilik diğer uluslara karşı üstünlük iddiası taşıyan ideolojik ve çoğu kez dışlayıcı bir anlam taşımaktadır (Kohn, 1965, s. 25).

Vatandaşların belli bir toprak parçasına aidiyet duyması ve kolektif kimliğin kazandırılmasında önemli kavramlardan birisi de “vatanseverlik” olmuştur (Harvey, 2001, s. 27; Massey, 2005, s. 187). Bu sebeple vatanseverlik, ulus devletlerin millî eğitim ideolojisinde vatandaşlara kazandırılması gereken bir değer olarak önemsenmiştir (Kaplan, 2005, s. 375). Cumhuriyet Dönemi’nde vatanseverlik değerini öğrencilere kazandırmayı hedefleyen derslerden birisi de coğrafya olmuştur (Yiğit Özüdoğru, 2021, s. 43). Bunun yanı sıra coğrafya, Türk devleti hakkında mekânsal ve toplumsal bilgilerin üretildiği, güncellendiği ve topluma yayıldığı bir ders olmuştur (Durgun, 2011, s. 160;). Bu sayede devlete ait doğal ve beşeri kaynakların tanıtılması, korunması, yaşatılması ve geliştirilmesi amaçlanarak vatanseverlik ile vatandaşlık bilinci arasındaki ilişki pekiştirilmeye çalışılmıştır (Karabağ ve Şahin, 2007, s. 64). Sözen (1973) ve Copeaux (2016) gibi yazarlara göre buna örnek olarak vatanseverlik değerini ve vatan bilincini inşa etmede milletlerin var oluş süreçlerini temsil eden marşlar, millî günler, semboller, anıtlar, müzeler, heykeller, mimari yapılar, meydanlar ve haritalara ders kitaplarında yer verilmesi gösterilebilir. Karabağ’a (2006) göre de fiziki coğrafya (dağlar, göller, akarsular vs.) unsurları dâhil bir topluluğun (uyruğun) millet haline gelmesinde bu temsil araçlarının ulusal sembollere dönüştürülebilmesi son derece önemlidir (s. 64). Yeni sembollerin yaratımı imparatorluktan ulus devlete geçişte devlete duyulan aidiyetin güçlenmesi ve iktidar hegemonyasının yerleşikliğinin sağlanması için son derece işlevsel olmuştur (Çalışkan, 1994, s. 177; Hocaoglu, 2020, s. 180). Ayrıca Kaiser’e (2009) göre bu semboller, milletlerin etnik ve kültürel açıdan üstün bir statüye sahip olma iddialarını da desteklemektedir (s. 21).

21. yüzyılda küreselleşme ve kozmopolitanizm karşıtı hareketler içinde tekrar güçlü bir kavram hâline gelen vatan ve vatanseverlik söylemleri ulusal sınırların yeniden tanımlanması gerektiği iddialarına karşı söylem olmuştur (Smith, 2002, s. 254). Nora (1989) bu durumu modern toplumdaki hızlı değişimin geçmişle bir kopuş hissi yarattığı ve gerçek hafıza ortamlarının ortadan kalkarak yerine devlet ve kurumlar tarafından inşa edilen hafıza mekânlarının geçmesini göstermiştir (s. 14). Örneğin geleneksel toplumlarda vatan, bireylerin gündelik hayatında doğal olarak deneyimlenen bir hafıza ortamı iken modern ulus devletlerde anıtlar, ulusal bayramlar ve resmî söylemler aracılığıyla üretilen mekân hâline dönüşmüştür. Savaşların yaşandığı alanlar, ulusal kahramanların mezarları, bağımsızlık mücadelelerine tanıklık etmiş yerler ve müzeler vatanseverler için mekânsal temsilleri olmuştur (s. 23). Bu temsillere dair edebi eserlerin yazılması ve bunların ders kitaplarında yer alması da belli bir mekâna içkin milliyetçi duyguların pekiştirilmesine katkıda bulunmuştur (Billig, 1995, s. 16; Hobsbawm & Ranger, 1983, s. 6; Hayta ve Çakmak, 2024, s. 119).

1.3. Türk ulus devletleşme sürecinde vatan algısı

Kozmopolitik toplumsal yapıya sahip imparatorluklarda insanların zihinlerinde vatan sınırlarını fiziksel bir gerçekliğe yerleştirmek amaçlanan bir şey olmadığından genel manada vatan sınırları belirsiz kalmıştır (Anderson, 1995, s. 157). Bunun nedenlerinden birisi de imparatorluklar çağında vatanın hükümdarın bizzat kendisi olarak kabul edilmesi anlayışı olmuştur (Kaplan, 2005, s. 107). Osmanlı Devleti’nde de ideolojik birliğin mekândan ziyade padişaha bağlılıkla (biat) tanımlanması ve devlet topraklarının hanedanın mülkü sayılması vatanın sınırlarına dair belirsizliğin uzunca bir süre devam etmesine neden olmuştur (Mardin, 1996, s. 108; Koç, 1981, s. 84). Türklerde tarih boyunca çok sayıda devlet kurulması ve dolayısıyla devletin sınırlarının tarih boyunca pek çok kez değişikliğe uğraması, sınırlar içerisinde çok farklı etnik gruba ve dinî inanca sahip insanların olması gibi çeşitli sebeplerden ötürü müşterek ve sabit bir vatan anlayışının inşa edilmesi güçleşmiştir (Mardin, 2012, s. 148). İmparatorluk içerisinde yaşayan topluluklar mekânlara farklı anlamlar yüklemiş, böylece bir mekânın kutsal olup olmadığı bu topluluklara göre değişmiştir. Bu anlam değişikliği Roma, Mekke, Medine, Kudüs gibi şehirler üzerinden olabileceği gibi cami, kilise, sinagog gibi yapılar üzerinden de olmuştur. Böylece vatana olan aidiyet tanımı değişmiş ve mekânsal ölçekte daha çok yerel kalmıştır. Ahmed Cevdet Paşa bu durumu “Bizim kültürümüzde vatan kavramının dar olup bütün ülkeyi kuşatmadığı, bu kavramın askeri savaşa teşvikte yetersiz kalacağı...” şeklinde dile getirmiştir (akt. Çağrı, 2012, s. 563). Yine Cevdet Paşa’ya göre 19. yüzyılın ortalarına kadar vatan kavramı “bir Türk askerine köy meydanından daha fazla bir şey ifade etmezdi” (akt. Yazgan, 2007). Bu anlayış dünyanın farklı yerlerinde benzer şekilde olmuştur. Örneğin Gregory (2005) Amerikan kültürel coğrafyasında vatanın insan ve toprak arasındaki yakın etkileşimden türeyen, tarihsel olarak birikimli bir kimlik duygusunu ima ettiğini ve bu duygunun ulusal ölçekten ziyade belli bir bölgeye bağlı olduğunu söylemiştir (s. 342).

Osmanlı yönetimi tarafından Tanzimatçıların savunduğu fikirlerin devlet için zararlı olarak görülmesi de vatan kavramına temkinli yaklaşılmasına neden olmuştur. Şevket Süreyya Aydemir’in (1999) anılarında vatan kavramını dile getirmenin bu dönemde pek de mümkün olmadığından bahsetmektedir. Örneğin “sivil ortamekteplerde” görev yapan öğretmenlerin vatan kavramını ve vatan sevgisini öğrencilere gizlice verdiğini söylemiştir. Öte yandan vatan, hürriyet gibi kavramları şiirlerinde sıklıkla dile getiren Namık Kemal gibi isimlerin aldığı sürgün cezaları da vatan kavramını dile getirmenin tehlikeli olarak algılanmasında etkili olduğunu belirtmiştir (s. 59). Bahsi geçen durumlara rağmen Tanzimat aydınları imparatorluğun son dönemlerinde Osmanlılık, İslamcılık, Turancılık/Türkçülük vs. gibi düşünceler etrafında vatana duyulan aidiyeti yeniden inşa etme yönünde çabalar ortaya koymuşlardır. Ne var ki bu düşüncelerin eksik yönü mekânın göz ardı edilmiş olmasıdır. Örneğin Ziya Gökalp’in 1911 yılında *Genç Kalemler* dergisinde çıkan meşhur yazısında “Vatan ne Türkiye’dir Türklere, ne Türkistan; Vatan büyük ve müebbet bir ülkedir: Turan” (Aktaran Ertürk, 2011, s. 50) sözleri dönemin vatan tasavvurunu yansıtmıştır. Ancak bu sözünde vatan sınırlarının neresi olduğu belirsiz kalmıştır. Benzer şekilde Yusuf Akçura 1904 yılında Mısır’daki *Türk* isimli gazeteyle yazdığı *Üç Tarz-ı Siyaset* isimli yazısında Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülük meselesini ele alırken mekân gerçeğini görmezden gelmiş ya da en hafifinden ikinci plana atmıştır (Akçura, 1976, s. 19). Akçura’ya bir tenkit yazısı kaleme alan Ali Kemal, bu duruma değinerek Akçura’nın “İslam ittihamı ve Türklerin tevhidi” fikrinde “coğrafyayı yok saydığı” ve bunun “cihanı alt-üst etmekle aynı şey” olduğu vurgulanmıştır (Kemal, 1976, s. 40). Netice itibarıyla bu dönemde yaşanan askeri yenilgiler ve toplumsal kutuplaşmalar Osmanlı Devleti’nde ne ideolojik birliğin ne de müşterek bir mekânda yaşam sürme fikrinin hayata geçirilmesini mümkün kılmıştır (Göçek, 2008, s. 63).

İngiltere ve Fransa başta olmak üzere Avrupalı devletlerde, devletin hükümdardan ziyade ulus ve toprakla (vatan) özdeşleşmesi anlayışı Türk siyasi ve toplumsal yaşamına

ancak 1908 ihtilalinden sonra *Genç Türkler* hareketiyle girmeye başlamıştır (Yazgan, 2007). Bora'ya (2007) göre bu Türkçülükten önce Osmanlı vatanseverliği söyleminde uyanmış ve millî bilincin inşasında bir gereklilik olarak görülmüştür. Öyle ki Modern millî devlete dönüşümün zemininin hazırlandığı Abdülhamit Dönemi'nde, memleketin haritası çıkarılmış ve bu yapılırken coğrafi yer adları da (bilâd) kaydedilerek milliyetçi soyut vatan imgesi oluşturulmaya çalışılmıştır. Cumhuriyet Dönemi'nde ise vatan kavramı artık yerel anlamından sıyrılarak bütün bir ülkeyi kapsayacak şekilde genişlemeye başlamıştır. Böylece vatan kavramı siyasi, sosyal, kültürel, duygusal ve ideolojik birliğin en önemli öznesi hâline gelmiştir (Nalçaoğlu, 2008, s. 294-295; Özgen, 2011, s. 8). Bu açıdan vatanın somut mekânsal temellere yerleştirilmesini sağlayan süreçlerin başında Millî Mücadele'nin kazanılması ve Misak-ı Millî'nin hayata geçirilmesi gelmiştir. Bunda Mustafa Kemal Atatürk'ün devletin sınırlarıyla ilgili realist yaklaşımının etkisi görülmektedir. Atatürk, bilhassa sadece dışarıya değil içeriye karşı da sınırları yok sayan, etnik ya da dinî birliği esas alan Panturanizm, Panislamizm gibi akımlara karşı temkinli olmuştur (Yıldız, 2009, s. 21). Atatürk'e göre fiziki gerçekliğin dışındaki ideolojilerin zaten pratikte hiçbir zaman karşılığı olmamıştır. Atatürk bunu şöyle dile getirmiştir:

Panislâmizm... panturanizm siyasetinin muvaffak olduğuna ve dünyayı sahai tatbik yapabildiğine tarihte tesadüf edilememektedir. Irk farkı gözetmeksizin, bütün beşeriyete şâmil, cihangirane devlet teşkili hırslarının netayici de tarihte mazbuttur... Bizim vuzuh ve kabiliyeti tatbikiye gördüğümüz mesleki siyasi, millî siyasettir. (Akt. Parla, 1991, s. 74)

Mustafa Kemal Atatürk için vatanın fiziki ve beşerî gerçekliği Misak-i Millî'dir. Atatürk, Büyük Millet Meclisi'nin açılışının ertesi günü yaptığı bir konuşmasında “Mütarekenamenin imza olunduğu 30 Teşrin-i evvel 1334 (1918) tarihinde çizdiği hudut, hudud-ı millîdir” sözleriyle bunu ifade etmiş ve sözlerine şöyle devam etmiştir:

Vatanımızın hududu olacak bu hududu ihtimaldir ki, teferruatıyla bilmeyen arkadaşlarımız vardır. Bunu: Şark hududuna Elviye-i Selaseyi (Kars, Ardahan ve Batum) dâhil ederek tasavvur buyurunuz. Garp hududu Edirne'den bildiğimiz gibi geçiyor. En büyük tebeddülât, Güney hududunda olmuştur. Güney hududu İskenderun güneyinden başlar. Halep ile Katma arasından Cerablus Köprüsü'ne müntehi olur bir hat ve Şark parçasında da Musul vilayeti, Süleymaniye ve Kerkük havalisi ve bu iki mıntıkayı yekdiğerine kalbeden hat. Efendiler; bu hudut, sırf askeri mülâhazat ile çizilmiş bir hudut değildir, hudud-ı millî'dir. (Türk Tarih Kurumu, Misak-ı Millî)

19. yüzyılın başlarına kadar yerel anlamıyla “bireyin doğduğu yer” olarak algılanan vatan kavramı Erken Cumhuriyet Dönemi devrimleriyle modern anlamına kavuşmuş ve Türk milletinin zihninde daha somut hale gelmeye başlamıştır (Göçek, 2008, s. 72). Bu devrimler aynı zamanda kolektif ve homojen bir hafızanın oluşturulması, modernleşme projelerinin hayata geçirilmesi ve Batılı insan tipinin yaratılması için önemli görülmüştür (Tuncay, 2006, s. 32; Çelik, 2004, s. 43; Turan, 1995, s. 56-57). Devletin yeni sınırlarına, modern toplum yapısına ve vatanseverlik bilincine sahip vatandaşların yetiştirilmesinde ise coğrafya, tarih, yurt bilgisi gibi derslere misyonlar yüklenmiştir (Ergin, 1977, s. XII-XIII). Örneğin bu konuda yapılan çeşitli araştırmalar coğrafya dersinin ulusal kimliğin inşasına yönelik anlatılar içerdiğini farklı şekillerde ortaya koymuştur (Behar, 1992; Çalışkan, 1994; Durgun, 2011; Özgen, 2011; Yeşiltaş, 2012; Köşker, 2020; Unat, 1943; Orhan, 2023).

2. Yöntem

Bu çalışmada nitel içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem ders kitaplarındaki egemen söylemin anlaşılması, örtük ve gizli anlamın ortaya çıkarılmasında son derece işlevseldir (Mayring, 2004, s. 267; Screier, 2012, s. 25). Ders kitapları ve benzeri metinlerde yer alan saklı mesajın ve ideolojilerin izi sürülmek istendiğinde bu yöntem araştırmacılar tarafından daha fazla tercih edilmektedir (Kuckartz & Rädiker, 2023, s. 2). Bu çalışmada da coğrafya ders kitaplarındaki anlam yapıları, kod ve kategoriye ayrılan bir sistematikte

açıklanmak istenmiş ve böylece anlam yapıları arasındaki ilişkilere ulaşılacak amaçlanmıştır. Tablo 1’de Creswell’den (2014, s. 198; 2013, s. 184) faydalanarak çalışmanın kategori ve kodlarını belirleme süreci gösterilmiştir.

Adım	Süreç
1.	Ders kitaplarının okunması
2.	Ders kitabı içeriğindeki benzer konuların listelenmesi
3.	Konuların kodlar olarak kısaltılması
4.	Ortaya çıkan kodlara uygun kategorilerin oluşup oluşmadığının ön kontrolü
5.	Birbirleriyle ilişkili konuların gruplanarak toplam kategori listesinin azaltılması
6.	Kod ve kategoriler için nihai kararın verilmesi

Tablo 1. Çalışmanın kategori ve kodlarını belirleme süreci

Çalışmada Cumhuriyet Dönemi’nde (1923-1950) okutulan 15 adet coğrafya ders kitabı incelenmiştir. Ders kitabı içerisindeki metin, harita, resim ve şekillerden her biri söylem olarak kabul edilmiştir. Ders kitaplarının okunması sürecinde benzer konular listelenmiş ve kodlar oluşturulmaya başlanmıştır. Creswell’e (2013) göre kodlama süreci metin veya görsel verileri küçük bilgi kategorileri içine toplamayı, bir çalışmada kullanılan farklı veri tabanlarından gelen kod için kanıt aramayı ve daha sonra koda bir etiket vermeyi içermektedir (s. 184). Ders kitabı içerikleri mekân ve kimlik bağlamında analiz edilmiştir. Bu sebeple ders kitaplarında bir kimliğin bir yerle olan aidiyetini içeren söylemlerin “vatan”, “yurt” ve “ana vatan/ana yurt” ekseninde olduğu görülmüştür. Böylece vatan kavramı üzerinden yapılması planlanan analiz sürecine iki kodun daha eklenmesi gerektiği anlaşılmıştır. Creswell (2013) için bu durum nitel araştırmalar için olağandır ve hatta araştırmacılar analiz boyunca ortaya çıkan bu tarz ek kodlara açık olmaları konusunda cesaretli olmalıdır (s. 185). Kategori ise ortak bir fikir oluşturmak için bir araya getirilmiş birkaç koddan oluşan geniş bilgi birimleridir (Creswell, 2013, s. 186). Karataş’a (2017) göre de nitel içerik analizinde kategoriler, belirli kodları bir araya getirerek verileri daha anlamlı ve sistematik bir biçimde açıklamayı amaçlamak için oluşturulmaktadır (s. 81). Bu anlamda çalışmada belirlenen kodların ortak yönü “mekân” kategorisi altında ele alınmıştır. Tablo 2’de çalışmanın kod ve kategorisi ile kodlara ilişkin ders kitaplarından alınan söylem örnekleri verilmiştir.

Kategori	Kod	Ders kitabından alınan söylem örneği
Mekân	Vatan	Türkiye bugün yalnız Türklerin yerleşmiş olduğu araziden mürekkeptir. Türk Olmayanlar, Türklüğe yabancı olanlar vatan haricinde kalmış veya çıkartılmış, bu suretle millî birlik temin edilmiştir. (Duran, 1932, s. 153-154)
	Ana vatan/ Ana yurt	Tarihten evvelki zamanlardan itibaren orta Asyadan Ege denizine kadar olan yerleri kaplamış bulunan Türk milleti için Anadolu ve hatta Balkan yarımadası bir ana yurttur. (Kazancıoğlu, 1934, s. 48-49)
	Yurt	Bu sebepler dolayısıyla, Türkiye arazisi eski zamanların yüksek medeniyetlerine yurt olmuştur. (Kazancıoğlu, 1934, s. 8)

Tablo 2. Çalışmanın kategori ve kodları ile ders kitaplarından alınan söylem örnekleri

Çalışmanın analiz sürecinde mekân kategorisi altında verilen bilgiler ise mutlak, görel ve ilişkisel türlerine ayrılarak incelenmiştir. Tablo 3'te ders kitabı içeriklerinden alınan ve mekân türlerine karşılık gelen söylem örneklerine yer verilmiştir.

Mekân türleri	Ders kitabından alınan söylem örneği
Mutlak mekân	Bu hudutlar dâhilinde Türkiye'nin mesahası takriben 760 bin kilometre murabbıdır. Bunun 22 bin kilometre murabbı Avrupadadır. Türkiye arazisi Fransadan daha büyük heman Romanya, Bulgaristan, Yunanistan ve Yugoslavya hükümetleri arazisine muadildir. (Selen, 1932, s. 6)
Görel mekân	Türkiye büyük fakat nüfusu az bir memleketdir. Dünya üzerinde kapladığı mevki ve arazinin tabii şekilleri itibarile Asya ile Avrupa arasında mühim bir geçit teşkil eder. İki Kıt'a arasında en yakın ve arızası en az dokunma, Türkiye'nin bulunduğu yerde vukua gelir. Bu cihetle Türkiye toprakları, Asya ve Avrupa kavimlerinin birbirleriyle olan münasebetlerinde ötedenberi pek mühim bir rol oynamıştır. (Duran, 1932, s. 6)
İlişkisel mekân	Türk milleti daima harbetmeğe mecbur kaldı. Avrupalıların teşvikile Suriye ve Arabistan'daki Araplar ayrılmak istiyorlardı. Şarki Anadolu'da bulunan Ermeniler, Trabzon ve İzmir gibi sahil memleketlerinde yerleşen Rumlar Avrupa'lı düşmanlarla birlik olmuşlardı. Yüzlerce senedenberi Türk vatanının nimetleriyle yaşayan bu kavimler Türkün en felaketli zamanlarında ona yardım edecekleri yerde düşmanlık ettiler. (Besim ve Arif, 1930, s. 71-73)

Tablo 3. Mekân türlerine göre ders kitaplarından alınan söylem örnekleri

3. Bulgular ve yorum

Coğrafya ders kitaplarından farklı mekân türleri ve kimlik ilişkisine dair elde edilen bulgular öncelikle mutlak mekâna göre analiz edilmiştir. Bu hususta Türkiye'nin şeklinin farklı geometrik şekillerle özdeşleştirilerek öğretilmeye çalışıldığı görülmüştür. Darkot'a (1942) ait ders kitabında bu yaklaşım "Memleketimiz genel şekil bakımından, batı-doğu doğrultusunda uzanan bir dik dörtgeni andırır" (Darkot, 1942, s. 2) şeklinde ifade edilmiştir. Resim 2'de Duran'a (1932) ders kitabından alınan bir örnekte Türkiye nüfusunun bölgede bir güç unsuru olarak fazla olması gerektiğine yer verilmiş ve Türkiye'nin yüz ölçümü olarak farklı devletlerden büyüklük olduğu geometrik şekillerle gösterilmiştir.



Resim 1. Mutlak mekân gösterimine bir örnek (Duran, 1932, s. 8).

Ders kitaplarında mutlak mekâna ait elde edilen bulgularda "sınır" vurgusunun öne çıkarıldığı görülmüştür. Buna göre Türkiye'nin sınırlarının netleşmesinde Lozan

Antlaşması'nın önemine yer verilmiş ve sınırlar (hudut) sayısal verilerle ifade edilmiştir. Farklı ders kitaplarından alınan örneklerde bu yaklaşım şöyle yer almıştır:

Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğu topraklarının bir kısmı üzerinde kurulmuş yeni bir devlettir; hemen bütün sınırları da kendisi gibi yenidir; bu sınırlar 1919-1922 yılları arasında, varlığını ve istikâlini korumak için savaştan Türk ulusunun parlak zaferi sayesinde 24 temmuz 1923'te Lausanne (Lozan) barışı ile çizilmiş, bir kısmı ise kesin şeklini daha sonra almıştır. (Darkot, 1942, s. 4)

Kara hududumuz 2.400 kilometreyi geçer. En uzun kara hududumuz Suriye (665 kilometre) ve S.S.C.B (602 kilometre), en kısa hududumuz Yunanistan (172 kilometre) üzerindedir. Deniz üzerinde hududumuz 3.300 mili bulur. (Duran, 1932, s. 8)

Besim ve Arif'e (1930) ait ders kitabından elde edilen bulgularda, Türkiye'nin mutlak mekânının öğretimi ölçme ve değerlendirme süreçlerinde de kendisini göstermiştir. Buna göre öğrencilerden Türkiye'nin haritasını elleriyle çizmeleri istenmiştir. Ayrıca öğrencilerden harita üzerine Türkiye'ye ait coğrafi yer adlarının isimlerini yazmaları istenmiştir. Bu durum şu şekilde verilmiştir:

Vazife: Memleketimizin sahil haritasını çiziniz; başlıca körfez ve limanları, adaların isimlerini yazınız. (Besim ve Arif, 1930, s. 79)

Vazife: Muallim beyin tahtaya çizeceği tafsilsiz haritayı deftere kopya ediniz. Bu harita üzerinde memleketimizdeki dağların umumi istikametlerini siyah çizgilerle çiziniz. Ovaları yeşil, yaylaları sarı, dağları kahve renge boyayınız. (Besim ve Arif, 1930, s. 83)

Mutlak mekân yaklaşımı, Türk kimliği hakkında verilen bilgilerin coğrafi determinizm bağlamıyla ele alındığı ders kitabı içeriklerinde de tespit edilmiştir. Örneğin ders kitaplarında iklim ve topografik şartlar Türklerin yaşam tarzını, fizyolojisini ve karakterini şekillendiren önemli bir faktör olarak sunulmaktadır. Ders kitaplarında bu durum şu şekilde verilmiştir:

İnsanların yaşayış tarzları ve yaşayışı üzerinde etki yapan şeyler (başlık); İnsanın yaşayışı kendini çeviren doğal bölgenin özelliklerine bağlıdır. (Duran, 1945, s. 52)

Dünya üzerinde yaşayan insan, muhitinin tesiri altındadır. Bu tesirin en mühimmi iklimdir. (Duran, 1938, s. 300)

Ders kitaplarındaki bilgilere göre Türklerin yaşadığı doğal ortam, onun duygusal kimliğini de belirlemektedir. Öyle ki doğal ortam Türklerin vatana duyduğu aidiyeti şekillendiren bir unsurdur. Ders kitabında geçen "Dağ ahalisi ova ahalisine benzemez. Dağlılar çok çevik, sağlam ve kuvvetli olurlar... Vatanlarına çok merbut oldukları için onu unutmaz ve hemen oraya dönmeye gayret ederler" (Besim ve Arif, 1930, s. 15) şeklinde söylem buna örnek olarak verilebilir. Bu göre Türk öznesinin vatanını sevmesi, bedeninin fiziksel ve ruhsal açıdan kuvvetli olması, cesur olması ve tarihte pek çok kez cihan hâkimiyeti kurması da doğanın kendisine sunduğu özelliklerdir. Kazancıoğlu (1937) yazmış olduğu ders kitabında bu yaklaşımı şöyle ifade etmiştir:

Mogolelinin iklimi çok kuraktır; çok serttir. Keskin sıcaklarla soğuklar arka arkaya gelir. Rüzgarlar da bütün sertlikleriyle eser. Bu iklim, deriyi sertleştirir, sinirleri besler ve uyandırır. Kanı gövde de hızla dolaştırır. Bundan dolayı buralarda yaşayanların vücudu çeliğe benzeyecek gibi sağlamlaşmıştır. Türklerin, cihanı kaplıyacak gibi harikalar yaratan askeri faaliyetlerinin başlıca sebeplerinden biri de ana yurtlarının bu hususiyeti olmuştur. (Kazancıoğlu, 1937, s. 118)

Besim ve Arif'e (1930) ait ders kitabından elde edilen bulgulara göre doğal unsurlara yönelik pragmatik söylemler olduğu görülmüştür. Buna göre doğal kaynaklar tüketilmesi, tahakküm altına alınması ve faydalanılması gereken bir sermayedir. Ancak Türkiye bunu şimdiye kadar ihmal etmiştir:

Ayrıca Türkiye'nin konumu zengin ve faydalanılması gerek yer sadece toprakların üstü değildir. Türkiye'nin ehemmiyetini yalnız mevkiinde değil, fakat topraklarının üstünde ve altında bulunan

zenginliklerde de aramalıyız. Bu zenginliklerin başında ziraat gelir... Türkiye Toprakları zengindir; fakat şimdiye kadar bu zenginlikten istifade edemedik... (Besim ve Arif, 1930, s. 141)

Ders kitaplarında hayvanlara yönelik de benzer bir tutumun olduğu görülmüştür. Biyopolitik söylemle birleşen bu tutum ders kitaplarında şu şekilde verilmiştir:

Sibirelinin cenubunu kuşatan dağlarda madenler, zengin ormanlar, mavi tilki, samur gibi derisi aranan hayvanlar vardır. (Kazancıoğlu, 1937, s. 41)

Türkiyede mütenevvi av hayvanları bulunmakla beraber bizde halk arasında avcılıkla maişetini temin edenlerin adedi pek azdır. Av bazı büyük şehirler civarında sırf avlanmak zevki için ve bazan bir spor olarak yapılır. Bazı taraflarda muzır hayvanlardan tarlaları korumak için köylüler ava çıkarlar. Yalnız Şarkî Anadolu'da hayvanlar deri ve kürkleri için avlanır. (Duran, 1932, s. 303)

Bahsedildiği üzere hayvanların “zevk”, “spor” ve “ticari gelir” gibi çeşitli amaçlarla avlanabileceği bilgisi verilmektedir. Bu bilgilere göre bazı büyük şehirler avcılığın zevk ve spor aktivitesi olarak yoğunlaştığı mekânlardır. Köyler (köylüler) ise geçim kaynaklarını korumak amacıyla hayvanları öldürebilmektedir. Ders kitaplarındaki bu söylemler pek çok yerde görsellerle pekiştirilmiştir. Resim 2’de Duran (1932) tarafından yazılan ders kitabından alınan örneğe yer verilmiştir.



Resim 2. Hayvanlara yönelik söylem örneği (Duran, 1932, s. 32).

Ders kitaplarında görelî mekâna ait elde edilen bulgulara göre Türkiye’nin konum açısından farklı ülkelerle kıyasladığı görülmüştür. Türkiye’nin bu konumu hem jeopolitik hem de estetik açıdan “benzersiz”dir. Bu bilgilere göre Türkiye yeryüzünde kendisine has doğal bir güzelliğe sahiptir. Ders kitaplarında geçen “Karadenizi Marmara Denizine birleştiren İstanbul boğazı dünyanın en güzel ve mühim yerlerinden biridir” (Duran, 1932, s. 17); “Pamukkale dünyadaki tabii harikaların en güzellerinden biridir” (Duran, 1932, s. 114) şeklinde söylemler buna örnek verilebilir. Bu açıdan ders kitaplarında Türkiye’nin konumu için kullanılan “eşsiz”, “en mühim” ve “en güzel” şeklindeki romantik söylemler mekânı idealize ederek yeryüzünde istisnai kılmaktadır. Bunun yanı sıra Türkiye’nin konumu hakkında milliyetçilikle iç içe geçmiş olan jeopolitik söylemlere göre bölgesel ve küresel güç ilişkilerinin merkezinde Türkiye yer almaktadır. Duran’a (1932) ait ders kitabında bu yaklaşım şu şekilde verilmiştir:

Dünya Üzerinde Türkiye; Türkiye büyük fakat nüfusu az bir memlekettir. Dünya üzerinde kapladığı mevki ve arazinin tabii şekilleri itibarıyla Asya ile Avrupa arasında mühim bir geçit teşkil eder. İki Kıt’a arasında en yakın ve arızası en az dokunma, Türkiye’nin bulunduğu yerde vukua gelir. Bu cihetle Türkiye toprakları, Asya ve Avrupa kavimlerinin birbirleriyle olan münasebetlerinde ötedenberi pek mühim bir rol oynamıştır... Bu manada Şarkî Akdeniz havzasının en merkezi noktasında bulunan Türkiye, Karadeniz, Marmara, Ege Denizi ve Akdeniz gibi en mühim denizlerin de kenarında bulunur. (Duran, 1932, s. 6-8)

Yukarıda verilen bilgilere göre Türkiye’nin konumu kendisine bazı düşmanlar oluşturmaktadır. Bu söylem aynı zamanda biz ve ötekilerin yerini de belirlemektedir. Besim

ve Arif'e (1932) ait ders kitabından alınan örnekte Türk düşmanları hakkında şu ifadeler kullanılmıştır:

Türk milleti daima harbetmeğe mecbur kaldı. Avrupalıların teşvikile Suriye ve Arabistan'daki Araplar ayrılmak istiyorlardı. Şarki Anadolu'da bulunan Ermeniler, Trabzon ve İzmir gibi sahil memleketlerinde yerleşen Rumlar Avrupa'lı düşmanlarla birlik olmuşlardı. Yüzlerce senedenberi Türk vatanının nimetleriyle yaşayan bu kavimler Türkün en felaketli zamanlarında ona yardım edecekleri yerde düşmanlık ettiler... Bugün topraklarımız eskisi kadar çok değildir. Fakat Türk vatani şimdi çelikten bir kale gibidir. (Besim ve Arif, 1930, s. 71-73)

Ders kitaplarında Türk milletinin düşmanlara karşı her zaman temkinli olması ve nüfusunun bölgedeki diğer devletlerden fazla olması gerektiği vurgulanmıştır. Örneğin Türkiye topraklarının nüfus ve yerleşme bakımından boş kalması "İtalya, Amerika ve Almanya gibi memleketlerde yaşayan insanların her sene yarım milyondan fazla arttığı bir sırada memleketimizin boş kalması, nüfusun azalması yazıktır" (Besim ve Arif, 1930, s. 93) şeklinde ifade edilmiştir.

Ders kitaplarında Türk milletinin kimliği, tarihî ve vatani hakkında verilen bilgilerde ise ilişkisel mekân biçimine ait bulgular elde edilmiştir. Bu bulgular yurt, vatan ve ana vatan/ana yurt odağında yer almıştır. Bu bulgularla Türk milletinin tarihsel açıdan varoluş süreçleri, kodları, sembolleri, imgeleri ve toplumsal ilişkilerinin öne çıkarıldığı görülmüştür. Bu bakımdan ilişkisel mekân bağlamıyla analiz edilen kavramlardan birisi yurttur. Ders kitaplarında yurt kavramının kullanımı daha çok Türk milletinin üzerinde yaşadığı topraklar olarak kabul edilmiştir. Bu açıdan ders kitaplarındaki bilgilere göre Türklerin Avrupa, Afrika ve Asya'daki yerleşim alanlarından her biri birer yurttur. Ders kitabına geçen "Bu sebepler dolayısıyla, Türkiye arazisi eski zamanların yüksek medeniyetlerine yurt olmuştur" (Kazancıoğlu, 1934, s. 8); "Türkiye uzun bir tarihe maliktir... Anadolu Irak ve Mısır gibi eski medeniyet yurtlarından biridir" (Selen, 1932, s. 51) şeklindeki söylemler örnek gösterilebilir.

Duran'a (1932) ait ders kitabında yer alan bilgiye göre Türk milleti tarih boyunca yerleştikleri bölgelerde büyük medeniyetler inşa etmişlerdir. Türklerin imar etmedeki kabiliyeti ders kitabında şu şekilde anlatılmıştır:

Milattan 9.000 sene evvel Ortaasyada iklim şartlarının tedricen değişmesi ve bir kuraklık devresi başlaması üzerine buralarda yerleşerek medeniyet kespetsi olan eski Türkler şarka, garbe, şimale ve cenuba, muhtelif istikametlere doğru akınlar yapmağa mecbur olmuş ve gittikleri yerlerde tesadüf ettikleri daha iptidai kavmlere medeniyetlerini vermişlerdir. Bu suretle Avrupada yaşayan ve yontmataş devrinden ileri gidememiş bulunan yerli kavmlere hocalık eden, onlara ziraat etmesini, hayvan beslemesini, kumaş örmesini öğretenler Ortaasyadan gelen Türkler olmuştur. (Duran, 1932, s. 154-155)

Ders kitaplarında Türk yurdu olarak öne çıkarılan mekânların başında Anadolu gelmektedir. Kitaplarda yer alan bilgilere göre Anadolu farklı milletlerin nesiller boyunca birbirleri üzerinde müşterek ve yararlı etkilerde bulunduğu bir mekândır. Bu sebeple Anadolu kültürel açıdan çok katmanlı bir yapıya sahiptir. Anadolu'nun bu özelliği Duran'a (1932) ait ders kitabında şu şekilde verilmiştir:

Sultanahmet meydanında Bizans zamanından kalma dikilitaş, burmasütun ve örmetaş ile Cerrahpaşada Avrettaşı denilen Arkadyus sütunu, Çemberli taş, Fatihte Kıztaşı gibi eski eserler, Şişlide Hürriyet abidesi, Fatihte tayyare abidesi, Sarayburnu parkında ve Taksim meydanında Gazi Hz. lerinin heykelleri gibi yeni eserler bulunur. Eski eserler Müzesi İslam eserleri Müzesi (Evkaf Müzesi), Askeri Müze ve Yeniçeri Müzesi gibi müzelerde, Topkapı sarayındaki saray hazinesinde pek kıymetli eserler teşhir edilir. (Duran, 1932, s. 208)

Ders kitaplarında Anadolu'nun farklı medeniyetleri ve bu medeniyetlerden kalma tarihî eserleri içermesi hafıza mekânı olma özelliğine sahip olduğunu göstermektedir. Buna göre Anadolu tarihî belleğin, mesajların ve çağrışımların mekânı olarak adeta bir müze hüviyetindedir. Ders kitabında geçen "Dünyada Anadolu kadar tarihî vak'alar görmüş,

geçirmiş başka bir yer gösterilemez” (Kazancıoğlu, 1934, s. 108) şeklinde söylem buna örnek verilebilir.

Ders kitaplarında ilişkisel mekân biçimiyle ele alınan kavramlardan bir diğeri ise vatandır. Ders kitaplarında vatan kavramının kullanımına yönelik elde edilen bulgularda mekânın homojen kimliğine vurgu yapıldığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda ders kitaplarındaki söyleme göre Türkiye sadece Türklerin yaşadığı bir yerdir. Besim ve Arif (1930) tarafından yazılan ders kitabında “Bugün memleketimizde aynı lisanı konuşan, aynı dinden olan, kalbi Türk vatanının yükselmesi için çarpan bir tek millet yaşıyor, o da Türk milletidir... Türkiye de yaşıyan insanların hemen hepsi Türktür” (s. 93) şeklindeki söylem buna örnek verilebilir.

Ders kitaplarında Türkiye içerisinde yaşayan çeşitli topluluklar hakkında da bilgilere yer verilmiştir. Ancak bu bilgilerin daha çok nicel veriler ya da coğrafi konumlama ile sınırlı kaldığı görülmüştür. Bu yaklaşım ders kitabından alınan bir örnekte şu şekilde ifade edilmiştir:

Türkiye bugün yalnız Türklerin yerleşmiş olduğu araziden mürekkeptir. Türk Olmayanlar, Türklüğe yabancı olanlar vatan haricinde kalmış veya çıkartılmış, bu suretle millî birlik temin edilmiştir. Fakat birçok Türk vatandaşları Lozan Muahedesile çizilen yeni hudutlarımız haricinde kalmıştır. Türkiyede akalliyet teşkil eden unsurlar Rumlar, Ermeniler ve Musevilerden ibarettir. Rumlar 92 bin kadardır ve yalnız İstanbulda bulunurlar. (Duran, 1932, s. 153-154)

Ders kitaplarından vatan ile ilgili bulgularda güvenlik konusunun sıklıkla vurgulandığı görülmektedir. Bu konu ders kitaplarında eski-yeni, biz-öteki ya da dost-düşman gerilimiyle ele alınmıştır. Bu gerilimin odağında “Sevr Muahedesi” öne çıkarılmış ve buna göre Sevr’i imzalayanlar ülkenin parçalanmasına rıza gösterdiklerinden “acizlik” ve “ihamet” içinde oldukları ifade edilmiştir. Bu durum Selen’e (1932) ait ders kitabında şu şekilde ifade edilmiştir:

Yabancıların elinde alet olan İstanbul hükûmeti ve Sultan, Osmanlı hâkimiyetine nihayet veren Sevr muahedesini imzalarken Ankara hükûmeti bir taraftan teşkilatını tanzim, diğer taraftan da Türk topraklarını temizlemek için uğraşıyordu. (Selen, 1932, s. 3)

Ders kitaplarında Sevr’in karşı cephesine Millî Mücadele zaferinin ve ulusal bağımsızlığın sembolü olarak “Lozan Muahedesi” koyulmuştur. Buna göre kitaplarda Sevr ve Lozan kıyaslaması yoğun bir şekilde işlenmiştir. Farklı ders kitaplarında bu yaklaşım şu şekilde verilmiştir:

Sevr Ölüm, Lozan hayat; Sevr Saltanatın, Lozan Cumhuriyetin. Sevr Muahedesine göre Türkiyenin taksimi ve Lozanda çizdiğimiz Türk millî sınırı. (Kazancıoğlu, 1934, s. 6)

Sevres (Sevr) Projesi yırtılarak yerine 24 temmuz 1923 te imza edilen Lozan Muahedesi Türkiyenin istiklalini temin ve menfaatlerini muhafaza ediyordu. (Duran, 1932, s. 162)

Sevr haritası ise ülke içerisindeki ve dışarıdaki düşmanların Türkiye toprakları üzerindeki tasarılarını somutlayan bir temsil aracı olmuştur. Harita 1’de Kazancıoğlu (1934) tarafında yazılan “Yeni Orta Coğrafya III” isimli ders kitabından alınan bir “Sevr Haritası” örneğine yer verilmiştir.



Harita 1. Ders kitaplarında yer alan sevr haritasından bir örnek (Kazancıoğlu, 1934, s. 6).

Ders kitaplarında düşmanı olarak verilen ülkeler daha çok yakın tarihte Türk milleti ile savaşanlardır. Bunların başında Yunanistan, Fransa, Ermenistan, İngiltere, Rusya ve İtalya gelmektedir. Türk milletinin düşmanlara karşı göstermiş olduğu kahramanlıklar ve neticesinde kazanılan zafer anlatıları ders kitabından alınan örnekte şöyle verilmiştir:

Cihan Harbinde İngiliz ve Fransız donanmaları boğazı zorlamışlar, fakat bir türlü geçememişlerdi. Türk askerleri karaya çıkarılan ordulara karşı da kahramanca müdafaada bulunmuşlardı. Nihayet düşman ordusunun gemilerine kaçıp gitmeğe mecbur etmişlerdi. (Duran, 1932, s. 62)

Ders kitaplarında düşmanlara karşı Türk milletini harekete geçiren ve Millî Mücadeleyi zafere ulaştıran lider ise Mustafa Kemal Atatürk'tür. Vatanı kurtarıcı özne olarak yer alan Atatürk, Türk milletin kahramanlığını ve zaferlerini şahsında toplayan bir sembol olmuştur. Ders kitabından alınan bir örnekte bu durum şu şekilde dile getirilmiştir:

Bundan başka memleketimizin-güya bize bırakılan bir kısmı da devletler arasında parçalanıyordu. İşte Osmanlı imparatorluğu böylece ortadan kalktı. Fakat Türk milleti esir olmazdı. Gazi Mustafa Kemal Paşanın etrafında toplanan bütün millet düşmanın hücumlarına karşı kahramanca göğüs gerdi: 1919 dan 1922 ye kadar süren istiklal muharebelerile düşmanlarını perişan etti, memleketi kurtardı. Avrupa Devletleri 1923 Temmuzunun 24 üncü günü Lozan (Lausanne) şehrinde Türkün hakkını ve zaferini tasdik eden muahedeyi imzaladılar. (Darkot ve Arif, 1930, s. 72-73)

Ders kitaplarında iktidarı ve tarihsel açıdan önemli olayları sembolize eden heykeller, fotoğraflar ve şiirlere de yer verildiği görülmüştür. Resim 3'te Duran (1932) tarafından yazılan coğrafya ders kitabından alınan Zafer Anıtı'nın açıklama kısmında "Ankarada Türk vatanının istiklâlini temin eden büyük muzafferiyet ve onun büyük emili Reiscümhur Gazi Mustafa Kemal Hazretlerinin namına dikilen büyük abide" (s. 170) ifadesine yer verildiği görülmüştür.



Resim 3. Ders kitabında bir mekân temsili örneği (Zafer Anıtı) (Duran, 1932, s.170).

Ders kitaplarında Türklerin “ana vatan/ana yurt”u ile ilgili de bilgiler verildiği görülmüştür. Coğrafi, tarihî ve kültürel birliğin farklı bölgelerdeki Türkleri de kapsayacak şekilde genişletilmek istendiğinde vatan kavramı yerini “ana vatan/ana yurt” kavramına bırakmıştır. Ders kitaplarında Türklerin ana vatanı ile ilgili farklı mekânlar gösterilmiştir. Bunlar; Orta Asya, Balkanlar, Türkistan/Türkeli ve Anadolu olarak gösterilmiştir. Farklı ders kitaplarından alınan örnekler şu şekildedir:

Türklerin anayurdu Orta Asyadır... Tarih, Türkleri en eski zamanlardan beri burada bulmuş ve atalarımız buradan etrafa yayılmışlardır... Yüksek Asya ismi verilen bu Orta Asya... Şimalinde Altay Dağları ile Baykal gölü... Doğuda Kingan dağlarının ötesi... Cenupta 4000-5000 metre yüksekliği ile insanların yerleşmesine az elverişli Tibet yüksek yaylâsı ve Himalaya dağları... Cenupbatıda Pamir yüksek yaylâsının ötesi... Batıda Altay, Tanrı (Tienşan) dağları aşılmış aral gölüne ve Hazar iç denizine doğru uzanan düzlükler görülür. (Darkot ve Alagöz, 1940-1941, s. 79)

Tarihten evvelki zamanlardan itibaren orta Asyadan Ege denizine kadar olan yerleri kaplamış bulunan Türk milleti için Anadolu ve hatta Balkan yarımadası bir ana yurttur. (Kazancıoğlu, 1934, s. 48-49)

...yabancı memleketlerden birçok Türkün ana vatana gelmesi... (Kazancıoğlu, 1934, s. 48-49)

Suriye ile aramızdaki sınır, ilk önce 1921 yılında Ankara anlaşmasına göre çizilmiş, sonra bazı düzeltmeler yapılmış ve en sonunda 1939 da Hatay’ın ana vatana kavuşması ile bugünkü şeklini almıştır. (Darkot, 1942, s. 6)

Ders kitaplarında Türklerin imar etmedeki kabiliyeti, çalışkanlığı, medeni yönü ve kültür ocağına dair “köken” vurgusu da Türkistan/Türkeli içerisinde yer almıştır. Ders kitabında Türkistan kavramının kullanımı şu şekilde verilmiştir:

Anadolu ile Türkeli arasındaki büyük Türk caddesi yerleşmeye en elverişli çevrelerinden biri de Azerbaycandır. Burada yaşayanların çoğu Türktür. Türklerin çalışkanlığı ve yüksek teşebbüsleri ile memleket zenginleşmiştir. Türkler pek eski zamanlardan beri buralara yerleşip şenlendirmekle kalmamıştır: canlı devletler, büyük imparatorluklar da kurmuşlardır. (Kazancıoğlu, 1937, s. 66)

Ders kitaplarında Türklerin mekânsal ölçekte oldukça geniş bir alana yayılması bir güç ve hâkimiyet göstergesi unsuru olmuştur. Buna göre Türklerin Orta Asya’dan Anadolu, Afrika ve Balkanlara kadar yurt edinmesi “Tarihten evvelki zamanlardan itibaren orta Asyadan Ege denizine kadar olan yerleri kaplamış bulunan Türk milleti için Anadolu ve hatta Balkan yarımadası bir ana yurttur” (Kazancıoğlu, 1934, s. 48-49) şeklinde ifade edilmiştir.

Ders kitaplarında ana vatan olarak gösterilen bir diğer mekân Anadolu olmuştur. Bu bilgi daha çok değişen sınırlarla birlikte Türkiye’nin sınırların dışında kalan Batı Trakya, Musul, Kerkük ve Halep Türkleriyle ilgili söylemlerde aidiyet kurma aracı olarak kullanılmıştır. Örneğin Duran’a (1932) ait ders kitabında bu yaklaşım “Bu suretle Garbı Trakya da binlerce Türk ana vatan haricinde kalmıştır” (Duran, 1932, s. 10) şeklinde ifade edilmiştir.

Sonuç

Bu çalışmada Cumhuriyet Dönemi’nde (1923-1950) okutulan coğrafya ders kitapları aracılığıyla mekân ve kimlik ilişkisi analiz edilmiştir. Ders kitaplarında Türk kimliği hakkında verilen bilgiler vatan, ana vatan/ana yurt ve yurt kavramları çerçevesinde incelenmiştir. Bu analiz sürecinde mekân bütüncül ve homojen bir bakış açısıyla değil mutlak, göreceli ve ilişkisel biçimleriyle ele alınmıştır. Nitel içerik analizi yönteminin kullanıldığı bu çalışmada mekânın, fiziki bir gerçeklik olmasının yanı sıra siyasi, hukuki, sosyal ve kültürel yönüyle politik pedagoji için elverişli bir kavram olduğu savunulmuştur.

Ders kitaplarında mutlak mekâna ait bulgular da Türkiye’nin siyasi sınırlarına vurgu yapıldığı görülmüştür. Buna göre Türkiye’nin yeni sınırları ve bölgedeki ülkelere göre büyüklüğünü gösterebilmek amacıyla geometrik şekillerden faydalandığına ulaşılmıştır. Öte yandan ders kitaplarında mutlak mekân bağlamında işlenen bir husus “doğa” konusu

olmuştur. Ders kitaplarında doğa ve insan etkileşiminden ziyade doğanın toplumsal süreçlerin dışında tutulduğu ve nesne konumuyla nicel verilere indirgenerek ele alındığı görülmüştür. Doğa insan etkileşiminin kurulduğu içeriklerde ise ilişki genelde tek yönlüdür. Doğa toplumu şekillendiren bir etkidir ya da insan doğa üzerinde tahakküm kurması gereken öznedir. Örneğin ders kitaplarından elde edilen bulgulara göre iklim başta olmak üzere coğrafi koşullar Türklerin fizyolojisi dâhil yaşam tarzını, duygularını, kültürünü şekillendiren dışsal bir faktördür. Buna göre Türklerin vatansever, cesur, kahraman ve medeni olması doğanın kendisine sunduğu bir hediyedir. Ancak bu söylemde eksik kalan husus, Türklerle aynı mekânı paylaşan farklı milletlerde bu özelliklerin bulunup bulunmayacağına dair açıklamalara yer verilmemiş olmasıdır. Dolayısıyla ders kitaplarında Türk kimliğine ait özelliklerin “verili” olarak kabul edildiği bir yaklaşım tarzı görülmüştür.

Ekonomik coğrafya hakkında verilen bilgilerde doğal kaynaklar “sermaye” olarak ele alınmıştır. Bu bakımdan doğa bir metadır. Buna göre Türk milleti, ekonomik kazançlar elde edebilmek için doğal kaynaklardan gerektiği şekilde faydalanmalı ve doğayı tahakküm altına almalıdır. Doğaya karşı bu denli pragmatist bir yaklaşım, ham maddeyi meta hâline getiren kapitalist değerler dizisinin ders kitaplarına yansıtıldığını göstermektedir. Ders kitaplarında yer alan biyopolitik söylemlere göre hayvanlar spor, zevk, ticaret vb. amaçlarla avlanabilmekte ve böylece halk önemli bir kazanç sağlayabilmektedir.

Ders kitaplarında görece mekân türüne ait elde edilen bulgularda Türkiye’nin bulunduğu konum, ekonomik, ticari ve ulaşım potansiyeli ile nüfusunun başka ülkelerle kıyaslandığı görülmüştür. Buna göre Türkiye doğal ve beşerî özellikleriyle yeryüzünde “eşsiz”, “en güzel” ve “en mühim” konumdadır. Bu söylem bölgesel coğrafyanın mekânı “tikel” olarak kabul ettiği yaklaşımın bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Örneğin ders kitaplarında Türkiye’nin jeopolitik konumuyla ilgili “geçit” benzetmesinin yapıldığı tespit edilmiştir. Bu bilgiye göre Türkiye, bölgesel güç ilişkilerinin merkezinde yer almaktadır. Anadolu’nun çok katmanlı kültürel yapısı ve tarihî zenginliğiyle birleştirilen bu söylemlerde Türk milletinin rakiplerine karşı her zaman bilinçli ve uyanık olması gerektiği mesajı iletilmektedir. Çünkü ders kitaplarında yer alan bilgilere göre Türkiye, konumu gereği hemen her dönem topraklarına göz diken düşmanları olan bir ülkedir. Bu söylemler aynı zamanda “biz” ve “öteki” ayrımını da ortaya koymaktadır.

Ders kitaplarında ilişkisel mekâna ait elde edilen bulgularda Türk milletinin tarihsel açıdan varoluşsal süreçlerini içeren konulara (kuruluş süreci, içeride ve dışarıda tanınma süreçleri, kurumsallaşma süreçleri, göç ve iskân politikası, savaşlar, kültür vs.) sıklıkla yer verildiği görülmüştür. Bu içeriklerde mekân, Türk kimliğinin “var” olma süreçlerinin bir parçasıdır. Ders kitaplarında “yurt”, “vatan”, “ana vatan/ana yurt” kavramları hakkında verilen bilgilerde bu yaklaşım tespit edilmiştir. Ders kitaplarında bahsi geçen kavramlar tutarlı bir şekilde kullanılmasa da Türk milletinin kimliği ve tarihsel süreçlerine dair kodlar içermesi yönüyle önemlidir. Ders kitaplarında “yurt” kavramı genel manada Türklerin yerleşim alanlarını kastedecek şekilde kullanılmıştır. Tarihsel süreçte Orta Asya, Anadolu, Avrupa, Balkanlar, Kuzey Afrika ve Güney Batı Asya Türklerin yurdu olarak gösterilmiştir.

Ders kitaplarında yer alan bilgiye göre Türkler gittikleri yerlerde medeniyetler inşa etmiş ve dolayısıyla Anadolu’ya yerleştikten sonra da buranın tarihî ve kültürel mirasına ve gelişimine katkı sağlamıştır. Böylece Türk milletinin farklı milletlerden kalan eserlere sahip çıktığı vurgulanmıştır. Ders kitabında Anadolu’nun konumu, doğal, tarihî ve kültürel özellikleriyle yeryüzünde “benzersiz” bir yurt olduğu ve Türk milletinin bu mekâna sahip olduğu ve bu mekândakilere sahip çıktığı vurgusu mekânın ve toplumun idealize edildiği anlaşılmaktadır. Buna göre ders kitaplarında romantik bir yaklaşımın hâkim olduğu da söylenebilmektedir.

Ders kitaplarında Anadolu’nun Türklerin vatanı olarak öne çıkarıldığı söylemlerde “sınır” kavramının vatan tahayyülünü somutlama aracı olarak işlevsel kılındığı görülmüştür.

Böylece sınır kavramı geçmiş, şimdi ve gelecek adına Türkler ve ötekiler arasındaki ayrımı tanımlayan bir mekân temsili ya da coğrafi imgelem olmuştur. Buna göre ders kitaplarında Türklük tanımına uymayanlar ve Türklüğe düşmanlık besleyenlerin “sınır dışı” edildiği söylemine yer verilmiştir. Bu söyleme göre ülke “gayri Türkler”den temizlenmiştir. Bu yaklaşım sınırların vatanseverlik ve Türklükle özdeşleşmesini sağlamıştır. Bu yaklaşım ders kitaplarının pek çok kez dile getirilmiştir. Bu söyleme göre Türkiye’nin mekânsal açıdan üniter, parçalanamaz bir bütün ve toplumsal açıdan homojen bir ülkedir. Bu sebeple ders kitaplarından elde edilen bulgulara “Türkiye’de yaşayan herkes Türk’tür” şeklindeki söylemlerle sıklıkla karşılaşmıştır.

Ders kitaplarında Anadolu’da yaşayan farklı etnik ve dini guruplara da yer verildiği görülmüştür. Ancak genel yaklaşım bu unsurların coğrafi bir bölgeyle sınırlandırılması şeklinde olmuştur. Bunun yanı sıra ders kitaplarında iskân politikaları hakkında verilen bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla hem farklı unsurların hem de farklı ülkelerden Türkiye’ye göç edenlerin Türklüğe ve iktisadi işleyişe entegre edilmeye çalışıldığını görülmüştür. Bu bakımdan ders kitaplarında Anadolu; farklı toplulukların siyasi, sosyal, kültürel ve iktisadi açıdan Türk kimliği içerisinde yaşamını sürdürdüğü müşterek mekân olarak sunulmuştur.

Ders kitaplarında Türklerin ana vatanı/ana yurduyla ilgili de bulgular tespit edilmiştir. Buna göre Orta Asya, Türkistan/Türkeli, Balkanlar ve Anadolu Türklerin ana vatanı olarak gösterilmiştir. Ders kitaplarında Orta Asya kullanımı genelde Türklerin yaşadıkları bölgenin fiziki coğrafyasına ait verilen bilgilerde öne çıkmıştır. Türkiye’nin bu bölgede yaşayan Türklerle tarihî, kültürel ve sosyolojik bağları hakkında verilen bilgilerde ise “Türkistan” kavramının kullanıldığı da görülmüştür. Türkistan kullanımı, Türk halklarının ortak tarih, coğrafya, dil ve kültürel mirasını içermesiyle Türklerin temsil mekânı olarak yer almıştır. Bu anlamda Orta Asya, Asya Kıtası’nın iç kısımlarına karşılık gelen ve daha çok ölçüm ve verilerle ifade edilen mutlak mekânsal bir konumlamadır. Türkistan ise Orta Asya’yı içerisine alan bir genişlikte ve Türk kimliğiyle özdeşleştirilmiş mekânsal bir tanımlamadır. Kavramın algısal yönü göreceli ve ilişkisel mekân türleri içerisinde değerlendirilmesine olanak tanımıştır. Bu değerlendirmeye göre Orta Asya kullanımı Türklerin jeo-kimliği; Türkistan kullanımı ise etno-kimliğine gönderme yapmaktadır.

Ders kitaplarında Türkiye’nin millî birliği ve vatanın bütünlüğü hakkındaki söylemlerde ilişkisel mekân görülmüştür. Bu konuyla ilgili Sevr ve Lozan üzerinden oluşturulan tarihsel anlatılarda eski-yeni ve modern-geleneksel geriliminin olduğu görülmüştür. Örneğin ders kitaplarında Sevr’i imzalayanların düşman karşısında “acizlik” ve “ihanet” içinde oldukları bilgisine yer verilmişken Lozan’ı imzalayanlar ülke içerisindeki ve dışarıdaki düşmanlara karşı zafer kazananlar olarak sunulmuştur. Bu bakımdan ders kitaplarında Sevr ve Lozan’ın karşılaştırmalı anlatımı, millî kimliğin güçlenmesi ve kolektif hafızanın inşa edilmesinde pekiştirme rolü görmüştür. Bu durum aynı zamanda her iki antlaşmayı “Türkler” ve “öteki”ler çatışmasının iki sembolü yapmıştır. Ders kitaplarında Türk milletinin bağımsızlığını ve modernleşmesini sağlayan lider Mustafa Kemal Atatürk’tür. Bu açıdan ders kitaplarında Atatürk’ün hem askeri hem de siyasi başarılarına yer verilmiş, Türk milletinin önderi olarak gösterilmiştir. Bunun yanı sıra Atatürk siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik gelişmelere öncülük etmesiyle mekânı ve toplumu düzenleyen bir aktördür. Bu sebeple ders kitaplarında Atatürk’ü ve dönemin önemli olaylarını gösteren mekân temsillerine yoğun bir şekilde yer verildiği görülmüştür.

Kaynakça

- Agnew, J. (1998). *Geopolitics: Re-visioning world politics*. Routledge.
- Akçura, Y. (1976). *Üç tarz-ı siyaset*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Althusser, L. (2002). *İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtları* (Y. Alp & M. Özışık, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Anderson, B. (1995). *Hayali cemaatler* (İ. Savaşır, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Apple, M. W. (2019). *Ideology and curriculum*. Routledge.
- Ardrey, R. (1966). *The territorial imperative*. New York: A Delta Book.
- Arık, R. O. (1990). *Coğrafyadan vatana*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Aydemir, Ş. S. (1999). *Tek adam: Mustafa Kemal Atatürk, birinci cilt 1881-1919* (18. basım). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Bednarz, R. & Lee, J. (2019). What improves spatial thinking? evidence from the spatial thinking abilities test. *International Research in Geographical and Environmental Education*, 28(4), 262-280.
- Behar, B. E. (2018). *İktidar ve tarih: Türkiye'de resmî tarih tezinin oluşumu (1929-1937)*. İstanbul: Afa Yayıncılık.
- Besim, M. & Arif, C. (1930). *Cumhuriyet çocuklarına yeni coğrafya dersleri (dördüncü sınıf)*. İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.
- Bilgili, M. (2016). Coğrafya öğretiminde mekân ve yer karmaşası üzerine bir araştırma, *Coğrafya Eğitimi Dergisi*, 2(1), 11-19.
- Billig, M. (1995). *Banal nationalism*. SAGE.
- Bora, T. (2007). Türk milliyetçiliğinin inşasında vatan imgesi: Harita ve somut ülke, milliyetçiliğin vatani neresi. *Birikim*, 213, 26-36. Erişim adresi (02.03.2025): <https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-213-ocak-2007/2396/turk-milliyetciliginin-insasinda-vatan-imgesi-harita-ve-somut-ulke-milliyetciligin-vatani-neresi/5001>
- Calhoun, C. (2007). *Milliyetçilik* (B. Sütçüoğlu, Çev.). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Casey, E. S. (2001). Between geography and philosophy: What does it mean to be in the place-world? *Annals of the Association of American Geographers*, 91(4), 683-693.
- Copeaux, E. (2016). *Tarih ders kitaplarında (1931-1993) Türk tarih tezinden Türk-İslam sentezine* (A. Berkay, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Creswell, J. W. (2013). *Nitel araştırma yöntemleri: Beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni* (M. Bütün ve S. B. Demir, Çev.). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Creswell, J. W. (2014). *Research design, qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. SAGE.
- Çağrı, M. (2012). Vatan. *İslam ansiklopedisi* (s. 563-564) içinde. Erişim adresi (05.06.2024): <https://islamansiklopedisi.org.tr/vatan>
- Çalışkan, G. (1994). 1980 sonrası coğrafya ders kitaplarında mekân ve birey kurguları. *Toplum ve Bilim Dergisi*, 64, 64-76.
- Çelik, N. B. (2004). Söylem kuramları, hegemonya kavramı ve Kemalizm. *Doğu-Batı Dergisi*, 8, 33-49.
- Dadds, M. (2001). The politics of pedagogy. *Teachers and teaching: Theory and practice*, 7(1), 43-58.
- Darkot, B. (1942). *Türkiye coğrafyası (üçüncü sınıf)*. İstanbul: Maarif Matbaası.
- Duran, F. S. (1932). *Lise kitapları: III. sınıf Türkiye coğrafyası*. İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.
- Duran, F. S. (1938). *Lise kitapları: I, umumi coğrafya dersleri*. İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.
- Duran, F. S. (1945). *Orta okul kitapları: I. sınıf coğrafya*. İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.
- Durgun, S. (2011). *Memalik-i şahane'den vatan'a*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Elden, S. (2007). Governmentality, calculation, territory. *Environment and Planning D: Society and Space*, 25, 562-580.
- Elden, S. (2009). Space I. R. Kitchin & N. Thrift (Eds.), *International encyclopedia of human geography* (s. 262-267) içinde. Elsevier.
- Ergin, O. (1977). *Türkiye maarif tarihi (cild:1-2)*. İstanbul: Eser Matbaası.
- Ertürk, R. (2011). *Sosyoloji öğreticisi olarak Ziya Gökalp. Ziya Gökalp (1875-1924)* (s. 50-57) içinde. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

- Ford, D. R. (2017). *Education and the production of space: Political pedagogy, geography, and urban revolution*. Routledge.
- Fortier, A. M. (2005). Diaspora. D. Atkinson, P. Jackson, D. Sibley & N. Washbourne (Eds.), *Cultural geography a critical dictionary of key concepts* (s. 182-187) içinde. New York: I. B. Tauris & Co Ltd.
- Freire, P. (2000). *Pedagogy of the oppressed* (M. B. Ramos, Trans.). Continuum.
- Foucault, M. (2014). *Özne ve iktidar* (I. Ergüden & O. Akinhay, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gatto, J. T. (2018). *Eğitim: Bir kitle imha silahı* (M. A. Özkan, Çev.). İstanbul: EDAM.
- Gellner, E. (1983). *Uluslar ve ulusçuluk* (B. E. Behar ve G. G. Özdoğan, Çev.). İstanbul: Hil Yayınları.
- Gersmehl, P. J. & Gersmehl, C. A. (2007). Spatial thinking by young children: Neurologic evidence for early development and “educability”. *Journal of Geography* 106 (5), 181–191.
- Giddens, A. (2008). *Ulus, devlet ve şiddet* (C. Atay, Çev.). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Göçek, F. M. (2008). Osmanlı Devleti’nde Türk milliyetçiliğinin oluşumu: Sosyolojik bir yaklaşım. T. Bora & M. Gültekinil (Ed.), *Modern Türkiye’de siyasi düşünce: Milliyetçilik* (s. 63-77) içinde. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gregory, D. (2009). Homeland. D. Gregory, R. J. Johnston, G. Pratt, M. J. Watts & S. Whatmore (Eds.), *The dictionary of human geography* (s. 342-343) içinde. Wiley-Blackwell.
- Gündüz, M. (2023). *Türkiye’de ders kitapları tarihî*. Ankara: TTKB.
- Harvey, D. (1996). *Justice, nature, and the geography of difference*. Blackwell.
- Harvey, D. (2001). *Spaces of capital: Towards a critical geography*. Routledge.
- Harvey, D. (2006). Space as a keyword. N. Castree & D. Gregory (Eds.), *David Harvey a critical reader* (s. 270-295) içinde. Blackwell.
- Harvey, D. (2013). *Sosyal adalet ve şehir* (M. Morali, Çev.). İstanbul: Metis Yayıncılık
- Harvey, D. (2015). *Kozmopolitlik ve özgürlük coğrafyaları* (Z. C. Başeren, Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Harvey, D. (2018). *Marx, capital and the madness of economic reason*. Oxford University Press.
- Hayta, N. (2023). *Adalar denizi, Doğu Akdeniz, mavi vatan*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Hayta, N. & Çakmak, M. (2024). Yerel tarihî tarih öğretimindeki yeri ve önemi. *Heterotopic View*, 2(2), 118-124.
- Hobsbawm, E. & Ranger, T. (1983). *The invention of tradition*. Cambridge University Press.
- Hobsbawm, E. (1990). *Nations and nationalism since 1780: Programme, myth, reality*. Cambridge University Press.
- Hocaoğlu, B. (2020). Hafıza mekânlarının iktidar aracı olarak kullanılması üzerine bir değerlendirme. *Cihannüma: Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 177-195.
- Huddleston, G. (2016). Welcome to Zombie City: A Study of a Full Service Community School and School Choice. N. Ares, E. Buendia & R. Helfenbein (Eds.), *Deterritorializing/Reterritorializing critical geography of educational reform* (s. 151-175) içinde. Sense Publishers.
- Işık, O. (1994). Mekânın politikleşmesi, politikanın mekânsallaşması. *Toplum ve Bilim*, 64-65, 78-94.
- Kaplan, İ. (2005). *Türkiye’de millî eğitim ideolojisi ve siyasal toplumsallaşma üzerindeki etkisi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karabağ, S. (2006). *Mekânın siyasallaşması*. Ankara: Gazi Kitabevi.

- Karabağ, S. & Şahin, s. (2007). Coğrafya dersi öğretim programı. S. Karabağ & S. Şahin (Ed.), *Kuram ve uygulamada coğrafya eğitimi* (s. 53-75) içinde. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Karataş, Z. (2017). Sosyal bilim araştırmalarında paradigma değişimi: Nitel yaklaşımın yükselişi. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 68-86.
- Katz, C. (2009). *Social systems: Thinking about society, identity, power and resistance*. N. J. Clifford, S. L. Holloway, S. P. Rice & G. Valentine (Eds.), *Key concepts in geography* (s. 236-251) içinde. Sage Publications
- Kaygalak, İ. (2020). *Mekân ve ekonomi, ekonomik coğrafyada yeni yaklaşımlar*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kazancıoğlu, A. S. (1934). *Yeni orta coğrafya III*. İstanbul: Remzi Kitaphanesi.
- Kazancıoğlu, A. S. (1937). *Yeni orta coğrafya I*. İstanbul: Remzi Kitap Evi.
- Kemal, A. (1976). Cevabımız. Y. Akçura, *Üç tarz-ı siyaset* (s. 37-44) içinde. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Keskin, M. (1990). Ziya Gökalp'te vatan kavramı. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(4), 442-452.
- Keskin, F. (2014). Sunuş: Özne ve iktidar. M. Foucault, *Özne ve iktidar* (s. 11-25) içinde. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kitchin, R. (2009). Space II. R. Kitchin & N. Thrift (Eds.), *International encyclopedia of human geography* (s. 268-275) içinde. Elsevier.
- Koç, N. (1981). *Atatürk ve eğitim*. Ankara: Şafak Matbaası.
- Kohn, H. (1965). *Nationalism its meaning and history*. Robert E. Krieger Publishing Company.
- Köşker, N. (2020). Öğretmen adaylarının Türkiye'ye komşu ülkelere ilişkin imajları. *International Journal of Geography and Geography Education*, 41, 13-35.
- Kuckartz, U. & Rädiker, S. (2023). *Qualitative content analysis, methods, practice and software (2nd edition)*. SAGE.
- Kuntay, M. C. (1971). *Türkün şehnamesi*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Lefebvre, H. (2014). *Mekânın üretimi* (I. Ergüden, Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Logan, J. R. (2012). Making a place for space: Spatial thinking in social science. *Annual Review of Sociology*, 38(1), 507-524.
- Mardin, Ş. (1996). *Yeni Osmanlı düşüncesinin doğuşu* (M. Türköne, F. Unan & İ. Erdoğan, Çev.). İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2012). *Din ve ideoloji*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Massey, D. (1996). Politicising space and place. *Scottish Geographical Magazine*, 112(2), 117-123.
- Massey, D. (2005). *For space*. London: Sage Publications.
- Mayring, P. (2004). Qualitative content analysis. U. Flick, E. V. Kardorff, & I. Steinke (Eds.), *A companion to qualitative research* (s. 266-270) içinde. Sage Publications.
- MEB. (2018). *Coğrafya dersi öğretim programı*. Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı.
- MEB. (2024). *Türkiye yüzyılı maarif modeli coğrafya dersi öğretim programı*. Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı.
- Merry, M. S. (2009). Patriotism, history and the legitimate aims of american education. B. Haynes (Ed.), *Patriotism and citizenship education* (s. 1-21) içinde. Wiley-Blackwell.
- Nalçaoğlu, H. (2008). Vatan: Toprakların altı, üstü ve ötesi. T. Bora & M. Gültekinil (Ed.), *Modern Türkiye'de siyasi düşünce, milliyetçilik* (s. 293-309) içinde. İletişim Yayınları.
- Newcombe, N. S. & Stieff, M. (2012). Six myths about spatial thinking. *International Journal of Science Education*, 34(6), 955-971.

- Newcombe, N. S. & Shipley, T. F. (2014). Thinking about spatial thinking: New typology, new assessments. J. S. Gero (Ed.), *Studying visual and spatial reasoning for design creativity* (s. 179-192) içinde. Dordrecht: Springer.
- Nora, P. (1989). Between memory and history: Les lieux de mémoire. *Representations*, 26, 7-24.
- NRC (National Research Council). (2006). *Learning to think spatially*. Washington, DC: The National Academies Press.
- Orhan, B. (2023). *Coğrafya ders kitaplarında millî söylem* (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Özgen, H. N. (2011). Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan günümüze, coğrafya ders kitaplarında, vatanın sonu gelmez kurguları. *Toplum ve Bilim*, 121, 48-79.
- Parla, T. (1991). *Türkiye'de siyasal kültürün resmî kaynakları: Atatürk'ün Nutuk'u* (cilt 1). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sayer, A. (2000). *Realism and social science*. London: Sage Publications.
- Selen, H. S. (1932). *İktisadi Türkiye, tabii, beşerî ve mevzii coğrafya tetkikleri*. İstanbul: Ahmet Said Matbaası.
- Schreier, M. (2012). *Qualitative content analysis in practice*. Sage Publications.
- Smith, A. D. (2002). *Ulusların etnik kökeni* (S. Bayramoğlu & H. Kendir, Çev.). Ankara: Dost Kitapevi Yayınları.
- Smith, N. (2017). *Eşitsiz gelişim: Doğa, sermaye ve mekânın üretimi* (E. Soğancılar, Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Soja, E. W. (2019). *Postmodern coğrafyalar: Eleştirel toplumsal teoride mekânın yeniden ileri sürülmesi* (Y. Çetin, Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Soja, E. W. (1996). *Thirdspace: Journeys to Los Angeles and other real-and-imagined places*. Blackwell.
- Sözen, M. (1973). Türklerde anıt. *Mimarlık Dergisi*, 11(7), 7-20.
- Şanlı, C. (2019). Coğrafya öğretmen adaylarının mekânsal düşünme becerisine ilişkin görüşleri. *Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 3(3), 215-233.
- Şanlı, C. & Jo, I. (2020). Examining preservice geography teachers' dispositions to teach spatial thinking skills. *International Journal of Eurasian Education and Culture*, 11, 2069-2102.
- Tekiner, A. Ü. (2010). *Atatürk heykelleri, kült, estetik, siyaset*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Thornton, S. J. (2019). Geography as a social study: Its significance for civic competence. E. E. Shin and S. W. Bednrz (Eds.). *spatial citizenship education citizenship through geography* (s. 10-22) içinde. Routledge.
- TTK. (2025). Misâk-ı millî ve misâk-ı millî haritası. Erişim adresi (02.03.2025): <https://ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2024/06/Misak-i-Millî-Uzun-Metin-1.pdf>
- Tuan, Y. F. (2017). Humanistic geography. Chris Philo (Ed.), *Theory and methods* (s. 266–276) içinde. Routledge.
- Tuncay, M. (2006). *Eleştirel tarih yazıları*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Turan, Ş. (1995). *Türk devrim tarihî, 3. kitap (birinci bölüm), yeni Türkiye'nin oluşumu (1923-1938)*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Unat, F. (1943). Memleketimizde bir coğrafya cemiyeti kurma istekleri ve teşebbüsleri. *Türk Coğrafya Dergisi*, (1), 16-22.
- Yazgan, Ç. Ü. (2007). Osmanlıdan Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar vatan anlayışı. *Eğitim Dergisi*, 14, 45-54. Erişim adresi (02.03.2025): <https://www.egitism.gen.tr/osmanli-dan-cumhuriyetin-ilk-yillarina-kadar-vatananlayisi/>
- Yeşiltaş, M. (2012). *Türkiye'yi konumlandırmak: Jeopolitik zihniyet ve Türkiye'de ordu* (Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul. Erişim adresi (25.09.2023):

<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

Yıldız, A. (2009). Kemalist milliyetçilik. T. Bora & M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye’de siyasi düşünce: Kemalizm* (s. 210-220) içinde. İstanbul: İletişim Yayınları.

Yiğit Özudoğru, H. (2021). Osmanlı Devleti’nin son dönemi ve Cumhuriyet’in ilk yıllarında ortaöğretimde coğrafya dersi öğretim programları. S. Karabağ, S. Şahin ve B. Şahin (Ed.), *Coğrafya eğitimi: Coğrafya dersi öğretim programları* (s. 27-45) içinde. Ankara: Pegem Akademi.

Araştırmacıların Katkı Oranı: (Birden fazla yazarlı makaleler için)

1. Yazar: %60

2. Yazar: %40

Çatışma Beyanı: “Mekân söylemi: Politik pedagojide coğrafi anlamlar” isimli makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Suriyeli mültecilerin yerleşme ve kalıcılışma eğilimlerinde mekan faktörü

İhsan Çetin*

Öz

Makale, özellikle Suriyeli mülteciler örneği üzerinden, mekanın göçmenlerin kalıcılışma eğilimlerindeki rolünü çok boyutlu bir şekilde ele almaktadır. Makalenin ana odağı olan mekan, göç sonrası süreçte göçmenlerin yeni topluma ve kültüre uyarlanmaları, yerleşmeleri, aidiyet geliştirmeleri ve kalıcılışma eğilimi taşımaları üzerinde önemli bir faktör olarak ele alınmaktadır. Bunun için öncelikle mekan sosyolojisi kavramı açıklanmaktadır. Ardından Suriyeli mültecilerin Türkiye'deki deneyimleri üzerinden, yerleşme, mekansal kümelenme ve aidiyet kurma süreçlerinin mekanla ilişkisi tartışılmaktadır. Bu bağlamda mekanın birincil boyutu olarak ele alınan mekansal kümelenme, göçmen için terk ettiği memleketini yeniden inşa etme çabası olarak tanımlanmaktadır; gurbet acısını hafifleten ve yabancılık hissini azaltan, mekana yerleşmeyi ve aidiyet bağı kurmayı kolaylaştıran bir faktör olarak irdelenmektedir. Göçmenlerin mekana yerleşme ve kalıcılışma eğiliminde mekânsal diğer bir faktör olarak “ev” işlenmektedir ve makale ev sahibi olmanın yaşanılan

mekanla aidiyet kurma üzerinde önemli bir etken olduğunu savlamaktadır. Yalnızca varılan yerde ev sahibi olma bağlamında değil, bir mekan olarak evin terk edilen yerde bulunmuyor olmasının da memleketle bağın sürdürümünü zayıflatmış, dolayısıyla da geri dönüş göçünü zorlaştırdığı ileri sürülmektedir. Son mekânsal faktör olarak “mezar” tartışılmaktadır. Tarih boyunca toplumlar için sembolik değeri yüksek mekanlar olmuş mezarlıklar göçmen toplulukların göç ettikleri ülkelerde kalıcı olup olmama eğilimlerinin anlaşılması için önemli birer göstergedir. Ölen kişinin yeni ülkeye defnedilmesi, bir kökleşme göstergesi olarak yorumlanabilirken, defin yeri seçimi, aidiyet, bağlılık ve belirli bir yere sadakati ifade etmenin güçlü bir yolu olarak yorumlanmaktadır. Böylece makale mekânsal kümelenme, ev ve mezar mekanları bağlamında göçmenlerin kalıcılışma eğilimini tartışmaktadır. Bunu da özelde Suriyeli mülteciler örneği üzerinden gerçekleştirmektedir.

Anahtar kelimeler: Mekan, mekan sosyolojisi, göçmenler, Suriyeli mülteciler, yerleşme, kalıcılışma

Araştırma makalesi

Research article

Geliş - Submitted: 19.05.2025

Kabul - Accepted: 03.06.2025

Atıf – Reference: Nosyon: *Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi*, 15, 212-226.

The spatial factor in the settlement and permanence tendencies of Syrian refugees

Abstract

The article examines the role of space in the tendency of migrants towards permanence in a multidimensional way, especially through the example of Syrian refugees. Space, which is the main focus of the article, is addressed as an important factor in the adaptation of migrants to the new society and culture in the post-migration process, their settlement, development of belonging and their tendency towards permanence. For this purpose, the article first explains the concept of sociology of space. Then, through the experiences of Syrian refugees in Turkey, it discusses the relationship between space and the processes of settlement, spatial clustering and belonging. In this context, it defines spatial clustering, which is considered as the primary dimension of space, as an effort for migrants to rebuild the hometowns they have abandoned. It is analyzed as a factor that alleviates the pain of expatriation and reduces the feeling of alienation, facilitating settlement and establishing a bond of belonging. Secondly, the article deals with the phenomenon of “home” as another spatial factor in the tendency of migrants to settle and permanence and argues that home ownership is an important factor in establishing belonging with the place of residence. The article argues that the absence of “home” as a place also weakens the maintenance of ties with the hometown, thus making return migration more difficult. The final

* Doç. Dr., Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Anabilim Dalı, e-posta: icetin@nku.edu.tr, ORCID-iD: 0000-0003-1060-8979

spatial factor is the “grave”. Cemeteries, which have been places of high symbolic value for societies throughout history, are important indicators for understanding the tendency of migrant communities to remain in the countries they migrate to. In this sense, the article discusses the tendency of migrants to permanence in the context of spatial clustering, home and burial spaces. It does so specifically through the case of Syrian refugees in Turkey.

Keywords: Space, sociology of space, migrants, Syrian refugees, settlement, permanence

Giriş

Ekonomik, siyasal, bireysel gibi çeşitli sebeplerle yurdunu terk etmek zorunda kalan insan için göç kararı almak birçok sebeple zor bir durumu ifade eder. Bunun en öncelikli sebebi, kişinin geride bırakmak zorunda kaldığı kişi ve nesnelerle ilgilidir. Ailesini, dostlarını, sevdiklerini, işini, evini, mahallesini, yurdunu ve bunlar üzerinden kurduğu yaşamışlıkları terk etme halidir. O güne değin, yaşadığı mekana saldırdığı köklerin koparılması anlamına gelir. Göç bu manada çoğu insan için yaralı halde başlanan bir süreci anlatır. Zor bir durum olmasına sebep olan diğer bir etken, göç serüveninin risklerle dolu olması ile gidilecek yere dair duyumsanan belirsizliktir. Öncelikli olarak yolculuğun bizzat kendisi meşakkatlidir. Saatlerce araç yolculuğu ve/veya kilometrelerce yürüyüşleri barındırabilir. Dahası, göç mali anlamda oldukça külfetli bir süreçtir. Bu külfeti karşılayacak paranın denkleştirilmesi bir yana, bunun yolculuk süresince yetip yetmeyeceğine dair duyulan kaygı ve daha önemlisi bu sermayenin kişinin üzerinde taşımak zorunda kalmasının getirdiği riskler sözü edilen bu külfeti fazlasıyla anlatır. Destinasyona ulaştıktan sonra serüven bitmiş olmaz. Belki de aslında şimdi başlamaktadır. En başta yabancı olma halini göçmen daha ilk günden ve birçok yönden duyumsar. Yabancı olduğu bir toplum, farklı kültür, değerler, dil, inanç ve elbette tanımadığı, bazen içinde kaybolduğu kentin sokakları, caddeleri yani mekan dokusu. Yabancı olma hali tek taraflı olarak yalnızca duyumsanmaz, ayrıca duyumsatılır. Öteki olma hali olarak nitelendirilen bu durum yasalar ve yönetmelikler yoluyla kurumsal düzeyde düzenlenebildiği gibi, bu hal gündelik yaşam içinde sosyal ilişkilere de sirayet eder. Göçmenin bundan böyle yaşayacaklarının, zikredilen bu yabancı olma halinin beraberinde getirdiği zorlukların hafifletilmesine dönük sonu gelmez ve bazen de beyhude olabilen çabalardan ibaret olduğu ifade edilebilir.

Zorluklarla tecrübe edilen bu halin aşılması çabası ilkin dilde yaşanır. Ev sahibi toplumun dilini öğrenme devletin sunduğu ücretsiz kurslar üzerinden pekala gerçekleştirilebilir. Fakat bu gibi kurslar yoksa veya yetersiz sayıda iseler, bu çaba oldukça meşakkatli bir hal alır. Kişinin bireysel özverisi ve çabasıyla, Bedri Rahmi’nin sözleriyle, “her kelimeyi bir bir dişile, tırnağıyla, kök sökercesine sökü� çıkararak” öğrenecektir. Dilde yetkinleşme elbette öteki olma halinin bertaraf olması için yeterli gelmeyecektir. Çünkü, istese de kurtulamayacağı aksanı her cümlede onu ele verecektir. Daha ikinci cümlesinde ona şu soru sorulacaktır: Nerelisin? Bu bir soru kipiyle sorulmuş bir soru değildir elbette. En temelde kişinin “öteki” olduğunun tesciline dönük bir yargıya dönüşebilmektedir.

Kısacası, mekanın göç sonrası göçmenlerin dahil oldukları yeni toplum ve kültüre uyarlanmaları, yeni mekanlarına yerleşmeleri, aidiyet geliştirmeleri ve kalıcılığa eğilimi taşımalarında önemli bir faktör olduğu ifade edilebilir. Bu durum mekanın sosyolojik yönünün ortaya konulmasını gerektiren, bir başka ifadeyle mekan sosyolojinin uluslararası göç meselesinin analizine dahil edilmesiyle daha iyi anlaşılabilir bir konudur.

1. Mekan sosyolojisi

Mekan ile toplumsallık arasında karşılıklı ilişkiyi anlamaya çalışan mekan sosyolojisi, mekanı, uzamı, yeri, topografyayı, mimariyi kısacası mekanın tüm boyutlarını sosyolojik bir etken, diğer bir ifadeyle mekanın nesne olmanın yanında özne olabileceğini savunur. Bu çerçevede mekan sabit, durağan ve değişmez değildir. Mekan üzerinde taşıdığı, çevresindeki

diğer özne ve nesnelerle ilişkisel bir nitelik taşır. Bu da onun sosyal boyutunu oluşturur. Buna göre mekan sosyolojisi mekan ile toplum arasında karşılıklı bir ilişkiselliğin olduğunu ortaya koyar. Özetle, “mekan sosyolojisi, mekanı maddi bir kap olarak görmekten ziyade, sosyal eylemler, yapılar ve ilişkiler tarafından sürekli olarak üretilen ve şekillendirilen ilişkisel bir olgu olarak ele alır. Bu, maddiyatın ve sembolik anlamların bir araya gelmesiyle, performatif eylemler ve toplumsal gelenekler aracılığıyla gerçekleşen karmaşık bir süreçtir” (Löw, 2016) Bu manada inşa edilmiş çevre (binalar ve şehirler) sadece içinde yaşadığımız pasif bir arka plan değildir. Bunun yerine, toplumun kendisini "kaydederek ve temsil eder". Mimari hayal gücünden veya kimliğe dair isteklerimizden sadece kısmen şekillenir. Asıl önemli olan, içinde yaşayan insanların günlük deneyimlerini, sosyal ilişkilerini, güç yapılarını, kimliklerini ve anlamlarını yansıtmasıdır. Yani, bir şehrin yerleşimi, binaların tasarımı veya mahallelerin yapısı, orada yaşayan farklı grupların (örneğin, farklı sınıflar, etnik gruplar, engelliler) nasıl yaşadığını, nasıl etkileşimde bulunduğunu ve toplumsal eşitsizliklerin nasıl mekansal örüntülere dönüştüğünü gösterir. Diğer taraftan mekan toplumsallığın kurulumunda rol alırken, toplumsal yapının, ekonomik faaliyetlerin, kültürün, hatta politik durumun şekillenmesinde de etkiye bulunur. Ayrıca mekanın sosyal kimliklerin oluşumunda ve yeniden üretiminde aktif bir rol oynar. Buna karşılık olarak da, kimlikler, anlamlar ve ilişkiler maddi ve sembolik veya metaforik mekanlar da üretir (Valentine, 2001).

Öte yandan mekan sosyolojisi, mekanın toplumsal yaşamın merkezinde yer aldığını, toplumsal güçler tarafından üretildiğini ve dönüştürüldüğünü, aynı zamanda toplumsal süreçleri, ilişkileri ve kimlikleri şekillendirdiğini inceler (Urry, 2001). Bu çerçevede mekanın Marksist bir yaklaşımla ekonomi politığını yapan çevrelerce (Lefebvre, 2014, Harvey, 2006, Soja, 2017) 1960 sonrasında ele alınmaya başlanmış ve bu analizler çerçevesinde mekanın tıpkı diğer metalar gibi ekonomik ve politik güçlerin baskın olduğu, toplumsal olarak üretilen bir ürün olduğu vurgulanmıştır. Bu konuda öne çıkan isimlerden Henri Lefebvre (2014) mekanın sermaye tarafından nasıl üretildiğini *Mekanın Üretimi* adlı eserinde ayrıntılarıyla açıklar. Şunları kaydeder: “Mekan ideoloji ve siyasetten koparılabilecek bir bilimsel nesne değildir, mekan her zaman politik ve stratejik olmuştur... Mekan tarihsel ve doğal faktörler tarafından şekillenmiş ve kalıba sokulmuştur, fakat bu politik bir süreç içinde gerçekleşmiştir. Mekan politik ve ideolojiktir. Gerçek anlamıyla ideolojilerle yüklü bir üründür (Lefebvre, 2014)

Özetle; zaman faktörüyle birlikte varoluşun diğer temel koşulunu oluşturan mekan inşa edilen, anlam yüklü yerdir. Daha geniş bir ifadeyle, insan tarafından işlem görmüş, inşa edilmiş, bunlar olmasa bile, üzerinde gerçekleşen yaşanmışlıkla bir anlam kazanmış yer, bu durumda mekana dönüşür. Mekan bu bağlamda, yaşamın üzerinde zorunlu şekilde gerçekleştiği herhangi bir yeryüzü veya uzam değil, sosyal yaşamın bir ürünü ve parçasıdır. Öte yandan, mekan pasif bir konumda bulunmaz, bir kez inşa edildikten sonra, toplumsal yaşamı etkileyen ve şekillendiren bir sosyal olguya dönüşür.

2. Mekana yerleşme ve kalıcılılaşma

Yabancı olma halinin aşılması çabasının bir boyutu mekan üzerinde gerçekleşir. Bu aynı zamanda kişinin mekana yerleşmesi ve bunun sonraki merhalesinde kalıcılılaşma olarak kavramsallaştırılabilir.

Mekana yerleşme süreci daha çok kentsel düzeyde gerçekleşir. Göçmen için yerleşilecek kentin belirlenmesi çoğunlukla iş imkanlarının yaygın olması durumuna göre gerçekleşirken, kimi zaman kentte bulunan akraba, arkadaş, tanıdık gibi kişilerin sosyal sermayesine göre şekillenir. Bunda özellikle *göçmen ağının* büyük bir rolü olduğu ifade edilebilir.

“Köken ve varış bölgelerindeki göçmenleri, eski göçmenleri ve göçmen olmayanları akrabalık, arkadaşlık ve ortak topluluk kökeni bağları aracılığıyla birbirine bağlayan sosyal

bağlar kümesi olarak” tanımlanabilecek (Massey etc 1993, s. 448, akt. Sha, 2021) göçmen ağları kavramı sosyal ve ekonomik bir süreç olarak uluslararası göç akışlarını kolaylaştırma ve sürdürülmesi işlevlerine ilişkin bir çerçeve sunar. Buna göre göçmen ağı, ilk olarak, göçle ilişkili riskleri ve maliyetleri azaltarak göç etme olasılığını arttır ve yönüyle karar alma süreçlerini etkiler. İkincisi, ağlar, istihdam, konaklama, ulaşım, sağlık hizmetleri gibi konularda bilgi ve sosyal/finansal yardım sağlamak için kanallar sunarak, göç akışlarını kolaylaştırır. Üçüncüsü, ağların genişlemesi, topluluk oluşumunu ve göçmenlerin kalıcı yerleşimini kolaylaştırarak yerleşme ve entegrasyonu etkiler. Dördüncüsü, köken ve varılan yeni ülkeler arasında insan, mal ve bilgi akışını sağlayarak ulusötesi bağların sürdürümüne yardımcı olur (Sha, 2021).

Göçmen ağı kavramı bağlamında sözgelimi Türkiye’deki en büyük göçmen/mülteci nüfusunu oluşturan Suriyelilerin göç ve yerleşim süreçlerinin, kavramın tanım ve işlevlerine kısmen uyduğu ifade edilebilir. Suriyeli mültecilerin henüz kentler arası hareketlilerinin henüz kısıtlanmadığı 2014 yılı öncesine kadar, bu ağın sağladığı işlevler çerçevesinde, iş sahasının geniş olduğu, tanıdık veya akrabalarının bulundukları şehirlere yerleştikleri ifade edilebilir. Bu kapsamda İstanbul en fazla Suriyeli mülteci barındırması açısından İstanbul (481.000) iyi bir örneği teşkil eder. Suriyelilerin yine İstanbul’da belirli mahallelerde yoğunlaşmaları yine göçmen ağı kavramıyla kısmen açıklanabilecek bir durumu ifade etmektedir. Fakat diğer taraftan yine mültecilerin nüfus dağılımına bakıldığında daha çok sınıra yakın kentlerde yoğunlaştıkları görülmektedir. Gaziantep (384.894), Şanlıurfa (238.475), Hatay (194.556), Adana (203.871) (Kaynak: mülteciler.org, Mayıs 2025) gibi kentlere yerleşen mültecilerin bazılarının bu tercihleri Türkiye’nin daha uzak kentlerine veya Avrupa ülkelerine göç etmek için yeterli sermayeleri olmamalarından kaynaklanmaktadır. Diğer bir etken olarak ise ülkelerindeki iç savaşın sona erip, yakın zamanda ülkelere dönecekleri umuduyla anayurtlarından uzaklaşmak istememelerinden ileri gelmektedir (Çetin, 2016).

Mekana yerleşmenin diğer bir adımı barınacak bir yerin temin edilmesiyle ilgilidir. Bu yer kimi zaman bir ranza, kimi zaman oda veya bir evdir. Barınma ihtiyacının çoğunlukla yerin kiralanması yoluyla karşılanması göçmelerin ilk yıllarda başvurdukları en yaygın yoldur. Kiralanacak yerin belirlenmesi birçok etkene bağlıdır. Fakat Suriyeli mülteciler örneğinden bakıldığında, bunda çoğunlukla kira ücretinin birincil etken olduğu ifade edilebilir. Türkiye’ye sığındıkları ilk yıllardan itibaren Suriyeliler sınıra yakın olan Gaziantep, Hatay, Adana ve Mersin gibi kentlerde genelde dar gelirli ailelerin yoğun halde yaşadığı ve gecekondu geçmişleri olan semtleri tercih etmişlerdir. Bu semtler genelde tek ile üç kat arasında olan müstakil veya aile apartmanlarından oluşur. Bu gibi semtler aynı zamanda, konutlarda kapasitelerinin üstünde büyük aile veya birden fazla hanenin bir arada kalmasına toleranslı olmaları sebebiyle göçmenler tarafından tercih edilir. Toleransın birçok sebebinden bahsedilebilir. İlk olarak, bu semtlerde oturanların çoğunluğu benzer sosyal tabakadaki insanlardır ve önemli bir kısmı yine kiracıdır. Dahası, bu semtlerde oturanların çoğunluğu kırdan kente göç etmiş, dolayısıyla göçmenlerle benzer bir yerleşme sürecini tecrübe etmiş kişi veya ailelerden oluşur. Bu noktada halden anlamının yarattığı bir toleranstan söz edilebilir. Son olarak, konutların tek katlı veya az katlı apartmanlardan oluşması toleransın diğer bir sebebi olarak sayılabilir (Çetin, 2016).

Türkiye’deki Suriyeli mülteciler örneği üzerinden mekana yerleşme ve kalıcılığa konusuna devam edilecek olursa, bu insanların Türkiye sınırını geçtikleri ilk günlerden günümüze kadar ağırlıklı olarak geçici olarak görülmüşlerdir. En temelde onları doğrudan ilgilendiren yönetmeliğin adı “Geçici Koruma” şeklindedir (Resmi Gazete, 2014). Hem toplum hem de kurumlar tarafından misafir olarak tanımlanmışlardır. Kalıcılığa ihtimalleri arzu edilmediğinden çoğunlukla ihtimal dışı görülmüştür. Oysa, bugün Aralık 2024 yılında Suriye’deki eski rejim devrilmiş ve iç savaş büyük ölçüde sona ermiş olmasına rağmen Suriyelilerin büyük çoğunluğu Türkiye’de yaşamaya devam etmektedir. Tam bu noktada

"geçici göçmen kadar kalıcı hiçbir şey yoktur" sözünde işaret edildiği üzere, devletlerin göçmenlere dönük geçicilik temelinde oluşturdukları politikaların her zaman amacına ulaşamayabileceğini hatırlamak gerekir (Graeme, 2005).

Bu durum mekana yerleşim ve kalıcılığa olarak yorumlanabilirken, öte yandan dolaşım olarak adlandırılan uluslararası göçte yeni bir eğilim bağlamında da izah edilebilir. Bu düşünceye göre uluslararası göçün doğasında bir değişiklik yaşanmıştır. Eskiden kalıcı yerleşme baskın paradigma iken, günümüzde dolaşım (sirkülasyon) olarak adlandırılan, menşe ve varış yeri arasında gidip gelmeyi içeren, varış yerine sadece geçici bir bağlılık hissetmeyi barındıran hareketlilik türü ön plana çıkmıştır. Ulaşım ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler (seyahat maliyetlerinin düşmesi, hızın artması, internet gibi) bu dolaşımı kolaylaştırmıştır. Bu sayede, insanlar bir ülkede yaşayıp çalışırken, ailelerinin çoğunun kaldığı ve temel bağlılıklarını sürdürdükleri başka bir ülkeyi "ev" olarak görmeye devam edebilmektedir (Graeme, 2005). Suriyelilerin Türkiye’de mevcudiyetlerinin belki de en doğru bu çerçevede anlaşılabileceği ifade edilebilir. Ülkelerinde istikrar kısmen veya tümüyle sağlanacak olsa da, Türkiye’deki uzun yaşam deneyimlerinin beraberinde getirdiği sosyal, ekonomik ve kültürel uyarlanmalarının Suriyeliler açısından iki ülke arasında gidiş-gelişlere dönük bir alışkanlığı ortaya çıkaracağı ileri sürülebilir.

2.1. Mekansal kümelenme

Benzer sosyal ve ekonomik koşullara sahip göçmenler yerleşme konusunda benzer eğilimler taşırlar. Bu da kısa bir zaman dilimi içinde mekanda kümelenmenin ortaya çıkmasına neden olur. Bu da göçmenlerin yeni yerlerinde kalıcılığa eğilimlerinin ortaya çıkmasında bir faktör olarak mekanın önemli bir boyutunu oluşturur.

Mekansal kümelenme belirli ortak kimliğe sahip toplulukların kentin belirli semt veya mahallelerinde yoğunlaşmasıyla mekana kendi kimliklerini kazandırma, anayurtlarına ait sosyal ve kültürel ilişkileri bu mekanda yeniden inşa etmelerini ifade eder. Mekansal kümelenme göç alan toplumlarda çoğunlukla etnik düzeyde gerçekleşmektedir. Kaynaklarda, “etnik kümelenme (ethnic clustering) veya etnik yoğunlaşma (ethnic concentration), belirli bir coğrafi bölgede (bu çalışmada ilçe düzeyinde), aynı etnik gruba ait göçmenlerin nüfus içindeki payının göreceli olarak yüksek olmasını ifade eder. Temel olarak, göçmenlerin kendi etnik grubundan diğer insanlarla birlikte yaşama eğilimini tanımlar” (Constant, Schüller, & Zimmermann, 2023).

Benzer sosyal ve ekonomik koşullara sahip göçmenler yerleşme konusunda benzer eğilimler taşırlar. Bu da kısa bir zaman dilimi içinde mekanda kümelenmenin ortaya çıkmasına neden olur. Bu süreç çoğu zaman yerleşen birinin, yakın veya tanıdığı başkalarına ön ayak olduğu zincirleme bir yol izler. Kümelenme belirli bir yoğunluğa ulaşp, mekan nispi düzeyde yeni kimliği taşımaya başlayınca, hızlanır. Bu mekan bundan böyle göçmenlerin bilindik, çekim merkezlerinden biri haline gelmiştir. Sözelimi, Adana’da Seyhan (Kıraç, 2022), Mersin’de Akdeniz ve Mezitli (Doğan & Özdemir, 2021), Gaziantep’te Şahinbey (Gazete Oksijen, 2024), İstanbul’da Fatih ve Esenyurt (Özbey, 2018), Ankara’da Altındağ (Kızılaslan, 2023) gibi ilçeler Suriyeli mültecilerin yoğun tercih ettiği ilçeleri oluşturur. Bu ilçeler içinde bazı mahalleler veya sokaklar çoğunluğu oluşturacak şekilde mültecilerden oluşur. Sözelimi Adana’da Mirza Çelebi mahallesinde ikamet edenlerin neredeyse tümü Suriyelilerden oluşuyor. Öyle ki, buraya “Küçük Halep” denmektedir (Kıraç, 2022).

Mekansal kümelenme göçmen insan için terk ettiği memleketini, geline yeni ülkede yeniden inşa etme çabasının bir yolu olarak değerlendirilebilir. Gurbet acısının hafifletilmesine, yabancı olmanın en azından bir süreliğine unutulmasına hizmet eder. Göçmen için sokakta kendi anadilinin kulağına çalınması, yine gündelik yaşamını bulunduğu ülkenin yabancı diline ihtiyaç duymaksızın sürdürebilmesi, mekana yerleşmeyi ve aidiyet bağı kurmasını kolaylaştırıcı bir etki yapar. Bu bağlamda, mekânsal kümelenmenin yaşanan

kentin kimliğinin daraltılarak edilmesini sağladığı ifade edilebilir. Bir başka ifadeyle, kentsel mekanla kurulan aidiyetin bu gibi bölgelerin kimliği üzerinden edinilmektedir. Örneğin, Almanya'daki Türkiye kökenli göçmenlerin Berlin'le kurdukları bağın tarihsel olarak Kreuzberg semti üzerinden gerçekleştiği ifade edilebilir.

Mekânsal kümelenme sosyal ilişkileri ağırlıklı olarak topluluk içiyle sınırlandırdığı ve bu yüzden dışarıdaki toplumla sosyal ve kültürel ilişkileri kısıtladığı için, göçmenlerin ev sahibi toplumla bütünleşmesini zorlaştıran etkide bulunur. Etnik kümelenme ile entegrasyon arasındaki ilişki kent sosyolojisinin kurulduğu Chicago Okulundan bu yana incelenen konulardan biri olmuştur. Sözgelimi Robert Park etnik kümelenmenin çoğunluğun kimliğinin kazanımı konusunda olumsuz yönde etkide bulunduğunu öne sürer (Saunders, 2013, s. 68). Aradan yüzyıl geçmiş olmasına rağmen yapılan çalışmalarda etnik veya azınlık toplulukların kümenlenmesi veya ayrışmasıyla, bunların entegrasyonları arasında ters orantılı bir ilişkinin genel anlamda gözlemlendiğine ilişkin veriler işlenmektedir. Bunlardan biri olarak sayılabilecek yakın zamanlı bir araştırmada bu savı desteleyecek benzer analizler yapılmıştır. Araştırmaya göre Almanya'daki göçmenler arasında yüksek derecedeki etnik kümelenmenin bu insanların köken ülkeleriyle olan kimliklerini güçlendirirken, buna paralel olarak çoğunluk kimliğiyle özdeşimi zayıflatmış bulgusuna ulaşılmıştır (Constant, Schüller, & Zimmermann, 2023). Öte yandan, bu duruma istisna niteliğinde hallerin de yaşanabileceğini gösterecek tezler de mevcuttur. Bunlardan biri olarak sayılabilecek bir çalışmada Osmanlı döneminden beri Cıbalı, Galata, Üsküdar ve Pera gibi belirli mahallelerde yoğunlaşarak yaşayan İstanbul Rumlarının kent yaşamıyla ve kültürüyle entegrasyonlarının gerçekleştiği ifade edilmektedir. Bunu yaratan başlıca dinamiklerin ise Cumhuriyet döneminin çeşitli zamanlarında uğradıkları baskıya karşın ülkede tutunma çabası ve bunun için eğitim ve hayırseverlik yoluyla oluşturulan sosyal bağlar olduğu ileri sürülmektedir (Ganesh, 2012).

Mekânsal kümelenmenin yoğun ve mahalle dışı insanlarla kurulan ilişkilerin asgari düzeyde olduğu hallerde hem mekânsal hem toplumsal ayrışmadan söz edilebilir. Bunu yaratan etken kimi zaman topluluğun tercih ettiği bir kapalılık iken, çoğu zaman dışlanmış olmanın getirdiği zorunlu bir ayrışma hali olabilmektedir. Bu sürecin ulaşabileceği sosyolojik merhale elbette gettolaşmadır. Sosyal bir mekan olarak gettuyu, slum, gecekondu, enklav gibi mekânsal kümelenmelerden ayıran başlıca husus dışlanmış olmasıdır. Bunun da ilk adımı bir bölgenin “tehlikeli” olarak yaftalanmasıyla atılır (Shields, 1996). Mahallenin ve sakinlerinin şiddet ve suçla ilişkilendirilmesi, dolayısıyla mekanın ve üzerinde yaşayan insanların tehlike arz ettiği, gidilmemesi gereken bir yer olarak ilan edilmesi ve bu konuda kısmi bir konsensüsün oluşması, bir yerin gettolaşması için yeterli koşullardır. Suriyeli mülteciler açısından bu gibi bir kriminalleştirilmenin olduğundan ve bu insanlara ait gettoların olduğunda henüz söz edilemez. Suriyelilere ait mekânsal kümelenmeler, Louis Wirth'ün “gönüllü getto” (Wirth, 1927) olarak isimlendirdiği ve içinde yaşayanların insanların kültürel yakınlık ve dayanışma gibi saiklerle gönüllü halde bir bölgede toplandığı ve böylece etnik düzeyde homojen mahallelere yakın nitelikler sergiler. Bir başka ifadeyle, Türkiye'nin farklı illerinde Suriyeli mültecilerin yoğun halde yaşadığı ve Küçük Halep, Küçük Şam gibi isimlerle anılan mahalleler, ABD'deki Çin mahalleleri veya Küçük İtalya gibi mekanlar benzerlik taşır. Elbette mevcut durumun daimi olduğu ifade edilemez. Bu bağlamda Türkiye'deki Suriyelilerin ikametgahlarına göre ayrışmaları ve entegrasyon meselelerine üzerine yapılan bir çalışmada, bu ayrışmanın sebepleri olarak şunlar sıralanmıştır: “Yoksullukla birleşen grup içi sosyal sermaye kullanımı ve karşılıklı dayanışma destek sağlama, ortak kültürel normları ve pratikleri sürdürme isteği, olası iş fırsatlarına yakınlık, dışlanma ve ayrımcılık, fiziksel zarar tehdidi veya algısı ve baskın grubun belirli yerde ikamet etmelerine zorlaması” şeklindedir. Çalışma ikametgaha göre ayrışmanın olası sonuçlarından bazılarının, Suriyeliler açısından sınırlı sosyal katılım ile sosyal izolasyona ve bu mahallelerin damgalanmasına bağlı olarak marjinalleşmenin yaşanabileceğine dikkat çekmektedir (Özgür,

2020). Durumu zamanla iyileşen Suriyeli aileler ise gelir düzeyi daha yüksek tabakaların yaşadıkları mahallelere taşınma eğilimi göstermektedirler.

Nihayet, Suriyeli çocukların okullaşma oranları göz önünde bulundurulduğunda¹, yetişen kuşakların toplumsal hareketliliğe katılımı dezavantajlarla çevrili oldukları, dolayısıyla da suça bulaşma ve bu sarmala dahil olmalarının pekala kolay olabileceği ifade edilebilir. Suriyeli mültecilerin en azından bazılarının bu gibi bir kriminalleşmeyle ilişkilendirilmesi, ev sahibi toplumla ülkelerine dönmeleri bağlamında yaşadıkları kısmi gerilimin, tümünü içine alacak toptan bir dışlamaya ve hatta kitlesel çatışmalara evrilebilir. Bunun önüne geçilmesi öncelikli olarak akran zorbalığı başta olmak üzere, türlü sebeplerle okula devam etmeyen mülteci çocukların eğitimlerini tamamlamalarının sağlanmasıyla ilişkilidir.

2.2. Ev

Bir mekan olarak yalnızca fiziksel bir binadan ibaret değildir. Anlamlar içeren, sembolik olan, zamansallıkla hafızası oluşan, dolayısıyla da duygusal ve sosyal bağlara dayanan bir yerdir. Bu manada Gill Valentine (2001) *Social Geographies* eserinde evin basitçe yalnızca dört duvardan oluşan fiziksel bir yapı olmadığını, toplumsal anlamlarla dolu, geniş sembolik boyutlara sahip bir kavram olduğunu vurgular. Evin anlam boyutu “ev hissi” aracılığıyla ortaya çıkar ve bu “his” mekanın fiziksel özelliklerinden ziyade, bireyin o mekanda deneyimlediği aidiyet, güvenlik ve sosyal ilişkiler tarafından belirlenir. Dolayısıyla evin anlamı statik bir durum değil, içinde yaşayanlarla birlikte yeniden üretilen dinamik bir yapıdır. Valentine’e (2001) göre fiziksel olarak evler de yalnızca meskun yerlerdeki yapılara olarak anlaşılmamalıdır. Evsizler özelinde bu kavram sorgulandığında, bu insanların tren tünelleri, karton barınakları kendileri için pekala “ev” olarak tanımladıkları görülmektedir. Yazara göre evsizlerin bu tanımlamaları anlamın ve aidiyetin yaratılması için verilen mücadelenin bir göstergesidir (Valentine, 2001).

Ev sadece temel bir ihtiyaç olarak bir barınma yerinden çok daha fazlasını ifade eder. Ev hayatlarımızın mahrem alanlarındaki yerler ve mekanlarla ilgili derin kişisel duyguları kapsar. Bu nedenle, ev göçmenler için önemli bir kimlik kaynağıdır. Göçler bir yerle özdeşleşme veya bir yere bağlanma süreçlerini aşındırmaz (Cuba & Hummon, 1993) ve aslında bu ‘ev’ ile ilgili soruları daha da merkezi yere yerleştirebilir. Göç insanın çeşitli sosyal sebeple yaşadığı yeri terk edip, kendine yeni “ev” bulma arayışını ifade eder. Gidilen yerde yuva kurabilen göçmenin o yeri kendisi için “ev” olarak tanımlaması daha kolaydır. Bu bağlamda, göçmenler açısından gidilen yerin benimsenmesi, yeni vatan olarak belellenmesi, yurt edinilmesi ve o yerle aidiyet kurulması süreci olarak “ev yapma” (making home) ibaresini kullanan Fathi ve Lauire (2024) göçmenlerin ev algısı ve ev yapma imkanlarının, öncelikle "göçte evin yapısal imkanları ve imkansızlıkları" olarak adlandırılan bir çerçeve içinde izah ederler. Bu çerçeve, evin salt bireysel veya kişisel bir mesele olmadığını vurgularlar; bunun yerine, göç bağlamında ev sahibi olmanın, ev yapmanın ve evde hissetmenin, güce, ayrıcalığa ve kırılganlığa ilişkin daha geniş sosyal ve politik yapılar tarafından şekillendirildiğini savunurlar. Sözelimi, ülkelerin sahip oldukları göç ve vatandaşlık rejimlerinin göçmenlerin gittikleri yeri kendileri için ev yapmaya imkan tanımayacak yönde kısıtlamalar barındırabileceğine dikkat çekilmektedir (Fathi & Caitriona, 2024)

Bu çerçeve göçmen şahıs için göç ettiği ülkeye yerleşmesinin kırılma noktasının, barınma ihtiyacını satın aldığı evle karşılaşmaya başlamasıyla yaşandığı ifade edilebilir. Ev

¹ Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) tarafından hazırlanan rapora göre 2023-2024 5-17 yaş aralığındaki Suriyeli çocuk sayısı 2023-2024 eğitim yılı itibarıyla toplam 1.317.122 iken okula devam eden öğrenci sayısı 1.006.821 olmuştur. Oransal olarak bakıldığında okullaşma oranı %76,44 şeklindedir. Bu demektir ki, %24’e denk düşen ve yaklaşık 300 bin çocuk okul sistemin dışında kalmıştır.

sahibi olma, kiracı olma halinin getirdiği belirsizliğin aşılmasını anlatır ve bu manada göçmen yaşamında yeni bir merhaleye geçildiğinin bir göstergesidir. Evin satın alınması göçmen için mekana yerleşme ve kalıcı olma arzusunun açık bir ifadesi olarak okunabilir. Bu bir yönüyle mekana salınan ilk kök olarak resmedilebilir. Evle birlikte yabancısı olduğu topraklarda kalıcı olabileceğine kanaat getiren insan, tutunabilmek için daha fazla kök salar. Kazancının bir kısmını veya tümünü mekana yatırır. Aldığı evi yenileyebilir, gecekondulaşma sürecinde olduğu gibi, üstüne kat çıkabilir, başka taşınmazlar satın alabilir vs. Atölyeler, mağazalar, fabrikalar gibi göçmenler tarafından işletilen iş yerleri de elbette mekana yapılan yatırım kapsamındadır. Mekan üzerinden kurulan bu tasarruflar, yerleşmenin daha esaslı olmasını sağlayan temeller gibidir.

Ev yalnızca temel bir ihtiyaç olan barınmayı karşılayan bir mekan veya bir yatırım aracı değildir. Yaşadığı çevreyi kuran ve buna anlam yükleyen insan pekala eve de benzer şekilde yaklaşır. Bu anlamın gücü evde geçirilen süreye, onun için harcanan emeğe, üzerinden biriktirilen hafıza gibi çeşitli etkenlere göre değişkenlik gösterir. Fakat nihayetinde ev az veya çok mana doludur. Bir göçmen için, “benim” diyebildiği evinin bulunduğu mahalle, semt, kent veya ülke gibi daha büyük ölçekli mekanla aidiyet kurulmasının, böyle bir durumun bulunmadığı mekana göre daha kolay olacağı tahmin edilebilir. Bu çerçevede, ev sahibi olmanın göçmenlerin göç ettikleri yeni topraklarda yerleşmeleri ve kalıcılışmaları üzerinde önemli bir payı olduğu ileri sürülebilir.

Türkiye’deki Suriyeli mülteciler açısından bu konu değerlendirildiğinde, talihsiz bir noktada bulundukları söylenebilir. Türkiye Cumhuriyeti yasa ve yönetmelikleri uyarınca Suriye Arap Cumhuriyeti vatandaşları Türkiye’de herhangi bir taşınmaz satın alamamaktadır. Bu düzenleme Suriyeli mültecilerin Türkiye’ye akın etmeye başladığı son on beş yıllık bir mesele değil, geçmiş yüz yıla yakın bir tarihe dayanır. İlgili mevzuat şu şekildedir:

Suriye uyruklu kişilerin, 1062 sayılı kanun, bu kanuna dayanılarak çıkarılan kararnameler ve yönetmelikler gereği Türkiye’de taşınmaz mal edinmeleri mümkün değildir. İlk dayanak 1927 yılında çıkarılmış olan, 1062 sayılı Hudutları Dahilinde Tebaamızın Emlakine Vaizyet Eden Devletlerin Türkiye’deki Tebaaları Emlakine Karşı Mukbele-i Bilmisil Tedabiri İttihazi Hakkında Kanundur. 1958 yılında Suriye’de kabul edilen Toprak Reformu ile mülkiyet hakkı üzerinde ciddi kısıtlamalar getirilmiştir. Aynı zamanda Suriye miras hukukuna göre yabancı uyruklu şahıslar miras yolu ile taşınmaz mal edinmemektedirler. Dolayısıyla Türk vatandaşları Suriye’de mülkiyet haklarını kullanamamışlardır. Bunun üzerine “MÜTEKABİLİYET İLKESİ” gereği, Bakanlar Kurulu’nun 1062 sayılı Kanun’a dayanarak çıkardığı kararnameler, 1966 tarihli kararnameye istinaden yayımlanan “Suriye Uyrukluların Mallarının Tesbiti ve Bu Mallara El Konulması Hakkında Yönetmelik “ ile Suriye uyrukluların Türkiye’deki taşınmaz mallarına Hazinece el konulduğu bildirilmiştir. Suriye uyrukluların yeni taşınmaz edinimi de yasaklanmıştır. (Olgun, 2024)

Suriyeli mültecilerin Türkiye’de ev alabilmeleri ancak Türk vatandaşlığı almaları halinde mümkün olabilmektedir. Türk vatandaşlığına geçme ise herhangi bir başvuruya dayalı değil, bu kişilerin Göç İdaresi Müdürlüğü tarafından evraklarını sunmaları için davet edilmeleri şartına bağlıdır. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığının açıklamasına göre Ağustos 2024 tarihi itibarıyla Göç İdaresi Müdürlüğünde kaydı bulunan Suriyeli sayısı 3.099.524 iken, bunların 238.768’i Türk vatandaşlığı almıştır (İletişim Başkanlığı, 2024) Öte yandan, Suriyeli mülteciler 2023 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinden sonra Türk vatandaşlığına geçiş için çağrılan kişi sayısında ciddi bir düşüşün olduğunu beyan etmektedirler.

Bu koşullar altında Türkiye’deki Suriyelilerin mekana yerleşmeleri ve kalıcı olma imkanlarının bir hayli zor olduğu ileri sürülebilir. Bağlı oldukları Geçici Koruma Yönetmeliği (Resmi Gazete, 2014) de bu geçiciliği garanti altına alacak şekilde düzenlenmiş gibidir. Sözgelimi, geçici koruma altındakilerin vatandaşlığa geçiş süreçlerine veya yollarına dair herhangi bir hüküm bulunmamaktadır. Dolayısıyla, Suriyeliler için geçicilik, misafir olma halinin yapısal bir durum teşkil ettiğinden söz edilebilir.

Diğer taraftan, ev sahibi olma göçmenler açısından yeni yurt edinilmesi üzerinde ne kadar güçlü bir etken iken, anayurttaki evin kaybı da bir o kadar bu insanların yeni yurttaki tutunmalarını bir mecburiyete dönüştürmesi bakımından önemli bir sebeptir. Dönülecek bir evin olmaması, çoğu zaman anayurda dönülmesi için herhangi bir sebebin kalmamış olduğunu ifade etmek için kullanılır. Bu tam manasıyla *memleket kaybı* olarak tarif edilebilir. Göçmen için dönebileceği bir evi yoksa geldiği yerde tutunamamışsa yaşadığı durum tam manasıyla *yersiz ve yurtsuzluktur*. Ev bu manada kişinin kendini yeryüzünde sabitleyebildiği bir mihenk taşı olarak görülebilir.

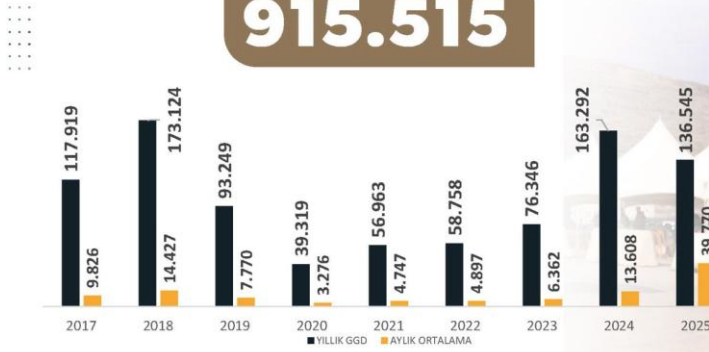
Bu durum Suriyeli mülteciler açısından değerlendirildiğinde, son on yılda yaşadıkları durumun tam manasıyla *arafta kalmak* olduğu ifade edilebilir. Ne Türkiye’ye yerleşip, burayı yurt edinebiliyorlar, ne de Suriye’ye, anayurtlarına dönebiliyorlar. Suriyelilerin önemli bir kısmının arkalarında bıraktıkları evleri ya bombardıman sırasında yıkılmış veya harabeye dönmüş, ya da ülkeyi terk ederken satılmış, ya da devlet tarafından müsadere edilmiştir. Türkiye’ye gelen Suriyelilerin büyük çoğunluğu sınıra yakın Halep, İdlip ve Afrin gibi kentlerden göç etmişlerdir. Ülkenin ikinci büyük şehri olan Halep savaş sırasında en fazla yıkıma uğrayan kent olmuştur. Varil bombalarıyla dövülen Halep’in birkaç mahallesi hariç neredeyse tümü harabeye dönmüştür. Bu bağlamda, Türkiye’deki Suriyelilerin önemli bir kısmının ülkesine döndüğünde kalacak bir evinin olmadığı tahmin edilebilir. Yıkılan yalnızca evler değildir, aynı zamanda mahalleler, sokaklar ve çarşılarıdır. Bu mekanlar elbette biriktirdikleri hafızalarıyla birlikte yok olmuştur. Mekanın hafızası silinmiştir. Bu mekanlara hayat veren her tür sosyal ilişkiler yok olmuş, insanlarıyla birlikte dört bir tarafa dağılmıştır. Bu bağlamda birçok göçmen için memleketi dönmek için pek bir sebep kalmamıştır. “Memleket” denen yer kimileri için yok olmuştur. Bu manada denebilir ki, memleket insanın dönebilme imkanının olduğu yerdir.

Suriye’ye dönüşü zorlaştıran ve kimileri için imkansız kılan diğer faktörler de mevcuttur. Bunlar elbette 8 Aralık 2024 öncesi ve sonrasına göre radikal şekilde farklılık gösterir. Bu tarihe kadar Türkiye’deki Suriyeli genç erkekler açısından dönüş zorunlu askerlik hizmeti sebebiyle bir seçenek olarak görülmemiştir. Kovuşturma yalnızca askerlik çağındaki erkekler için değil, farklı yaş gruplarından erkekler ve kadınlar için de söz konusuydu. Dönen bireyler ülkede bulunmadıkları süre zarfında direniş gruplarına katılmadıklarını kanıtlamakla mükellef sayılmaktaydılar. Kısacası Türkiye’deki Suriyelilerin yaşadıkları zorluklara rağmen ülkelerine dönmemelerinin ardından bu gibi zorlayıcı koşullar bulunmaktaydı. Ancak Suriye’de Baas rejiminin çökmesinden sonra politik atmosfer tümüyle değişti. Fakat buna rağmen Suriyeliler için ülkeye dönüş tedrici ve ağır şekilde gerçekleşmektedir. Bu durumu yaratan başlıca sebepler ise ülkedeki güvenlik zafiyeti ve neredeyse çökme noktasına gelmiş ekonomi. Bu koşullar 8 Aralık öncesi ve sonrasında mültecilerin ülkelerine dönüşünü yavaşlatan etkenler olmuştur. Buna rağmen ülkesine dönen Suriyeli sayısı azımsanmayacak düzeydedir. Göç İdaresi Müdürlüğüne göre 2.782.733 olan Suriyeli mültecilerden 2024 yılı ilk on ayı içerisinde ülkesine dönen kişi sayısı 114.083 iken, 8 Aralık 2024 ile 15 Nisan 2025 tarihleri arasında toplam 175.512 ülkesine dönmüştür. (Göç İdaresi, 2025).

Gönüllü, Güvenli, Onurlu ve Düzenli Geri Dönüş Yapan Suriyeli Sayıları

(2017-2025 Yılları) (13 Nisan 2025)

915.515



Suriyeli kardeşlerimizin ülkelerine **gönüllü, güvenli ve onurlu** şekilde dönmelerini temin etmek için gerekli şartları oluşturmak konusunda üzerimize düşeni **samimiyetle** yapıyoruz.

Sayın Cumhurbaşkanımız Recep Tayyip Erdoğan
77. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu

İÇİŞLERİ BAKANLIĞI

4

Tablo 1. Yıllara göre ülkesine dönen Suriyeli sayısı (**Kaynak:** Göç İdaresi Genel Müdürlüğü)

Evin mihenk taşı olması göçmenlerin gittikleri ülkelerde biriktirdikleri sermayelerini anayurtlarında ev almaları üzerinden de anlatılabilir. Bu eylem göçmenlerin terk ettikleri anayurtlarını halen asli memleketleri olarak saydıklarını gösterir. Memlekette evin mevcudiyeti, memleketle olan bağı mekansallaştıran ve böylece onu somut hale sokan bir niteliğe sahiptir. Bir mit dahi olsa, memlekete bir gün döneceği düşüncesini canlı tutar.

İşçi göçüyle Almanya'ya giden Türk vatandaşları bu konuda iyi örnek teşkil eder. Almanya'da kazandıkları paranın bir kısmıyla Türkiye'de başta ev olmak üzere, arsa, tarla gibi taşınmaz satın almışlardır. Ev, tasarrufun en iyi kullanılabileceği bir yatırım aracı olmasının yanı sıra, senede bir kez geldikleri zamanlarda veya emeklilik sonrası yaşamak üzere alınır.

2.3. Mezar

Lewis Mumford, *Tarih Boyunca Kent* çalışmasında insanlık tarihinde ilk yerleşimler ortaya çıkmasında rol oynayan üç etkenden birinin mezarlıklar olduğunu ifade eder. İnsanlar atalarını gömdükleri yerleri senenin belirli zamanlarda ziyaret ederek ilk yerleşim alanlarını kurmuşlardır. Mezarlıkların kutsal mekanlar olarak kabul görmesi yerleşik hayata geçişi kolaylaştırmış, aynı zamanda kentlerin de kurulmalarına sebep olmuştur. Bugün kutsal kabul edilen kentlerin neredeyse tümü, kutsal kabul edilen kişilerin mezarlarının bulunması sebebiyledir. Dolayısıyla, mezarlıkların memleket mefhumunun içini dolduran, yerleşilecek alanı doğrudan tayin edebilecek mekanlar oldukları savunulabilir.

Bu manada mezarlıkların kimlik oluşturucu yönlerinin olduğu savunulur. Aleksandr Sautkin (2016) Modern öncesi dönemde mezarlığın, bireyin belirli bir topluluğun üyesi olarak kendini anlamasının gerekli bir unsuruydu. Yaklaşık bin yıl boyunca (yedinci veya sekizinci yüzyıldan itibaren), Hristiyanlar ölümlerini cemaat kiliselerinin içinde ve bitişik veya komşu mezarlıklara gömerlerdi. Ölümlerin varlığı, topluluğun ruhsal yaşamında önemli bir rol oynar, ölümlülüğün bir hatırlatıcısı olarak (memento mori) hizmet ederdi. Aynı zamanda, bu görünür ve dışa dönük varlık, yaşayanları ölümlerin ruhları için dua etmeye, günah/doğruluk parametreleri içinde kendi davranışlarına anlam bulmaya teşvik ederdi. Bu model, özellikle pre-endüstriyel dönemlerde klan (aile) ile kimikleşmenin doğal olduğu kırsal alanlardaki küçük topluluklar için tipikti. Herkesin birbirini tanıdığı bir toplulukta, mezarlık topluluğun

birliğinin bir hatırlatıcısı olarak işlev görürdü. Geleneksel mezarlıklar, farklı dinlerden olanları, "iyi Hristiyanları" ve belirli bir topluluğun üyelerini diğerlerinden ayırmak için sınırlar oluştururdu (Sautkin, 2016). Benzer yorum mezarlık geleneğine sahip tüm inanç grupları için yapılabilir. Nihayetinde mezarlık topluluk arasında "biz" anlayışını güçlendirirken, aynı zamanda "öteki"yle olan sınırı çizen mekanlar olmaktadır.

Göçmenler açısından bu konu irdelendiğinde, bu hususun göçmenlerin göç ettikleri ülkede yerleşik olma ve ev sahibi toplumla entegrasyonlarının bir göstergesi olarak değerlendirildiği görülmektedir. Sözgelimi ölen kişiyi yeni ülkeye defnetmeyi seçen göçmenleri tanımlamak için "kökleşme" (rootedness) terimini kullanır (Leboeuf, Rachedi, Montgomery, & Siche, 2017). Yine defin uygulamalarının Almanya'daki Müslüman göçmenler arasında ulusal ve siyasi kimliklerin inşasındaki rolünü inceleyen bir başka çalışmada, defin eyleminin göç bağlamında aidiyeti ifade etmenin güçlü bir yolu olduğu savunulmaktadır. Bunu desteleyecek başlıca argümanlar olarak ise defin uygulamalarının göçmenler arasında kimlik ve aidiyetin sabitlenmesi işlevini getirdiğini, ölümün göçmenlik durumunda mekânsal süreksizliklerin yaşandığı bağlamlarda, aidiyet, bağlılık ve hatta belirli bir gruba, ulusa veya yere sadakati ifade etme aracı olarak hizmet ettiği vurgulanmaktadır. Yine defin uygulamaları ve nereye gömüleceği kararlarının sosyal ve toplumsal sınırların çizilmesinde işlevde bulunduğu ifade edilmektedir. Yazara göre toprak, aidiyet tahayyüllerinin merkezindedir ve olağanüstü bir anlamla donatılmıştır. Ataların toprağına dönme düşüncesi, bir tür 'yeniden köklenme' arayışı olarak görülebilir ve göç döngüsüne bir çözüm sunar. Defin yeri seçimi, yer temelli bağlılıklar oluşturmanın ve bir yerle aidiyet hissi yaratmanın performans sergilenen bir pratiğidir (Balkan, 2015). Defin yeri ile aidiyetlik arasındaki ilişki yine Amerika Birleşik devletlerindeki Afrikalı göçmenler üzerine yapılan bir araştırmada da ortaya konulan bir bulgudur. Araştırmaya göre Afrikalılar arasında ata toprakları büyük önem taşır ve geleneksel olarak ölümlerin ata topraklarına gömülmesi "doğru" defin olarak kabul edilir. Afrika'daki birçok topluluk, arazi haklarını, kökeni, kimliği ve aidiyeti savunmanın temeli olarak defin yerine büyük önem verir. Bir kişinin bir topluma ait olduğunun kanıtı, atalarının nereye gömüldüğünü gösterebilmektir; atalarının gömüldüğü yeri gösterememek, oraya ait olunmadığı anlamına gelir (Komakech, 2016).

Suriyeli mültecilerin Türkiye'de yerleşik olup olmadıkları sorusu kısmen bu açıdan yapılacak bir değerlendirme üzerinden yanıtlanabilir. Bu konuda herhangi bir veri bulunmamakla birlikte, kısmi saha çalışması üzerinden bir değerlendirme yapıldığında, Suriyelilerin büyük bir kısmının kaybettikleri yakınlarını, Suriye'ye götürmek yerine Türkiye'de defnettikleri görülmektedir. Bunun için türlü sebeplerden bahsedilebilir. İlk olarak, cenazeyi Suriye'ye götürmek oldukça külfetli bir iştir ve çoğu Suriyeli aile için bunun altından kalkmak bir hayli zordur. Benzer durum Kanada'daki göçmenler için yapılan araştırmada da vurgulanmaktadır. Ev sahibi ülkede ölen sevdiklerinin naaşını geri göndermek isteyen göçmen aileler için idari, finansal ve hukuki engellerin son derece külfetli, hatta engelleyici olabileceği belirtilmektedir. Kanada, bir naaşın başka bir ülkeye veya eyalete geri gönderilmesinden önce mumyalanmasını ve hava yoluyla taşınan naaşların hermetik olarak kapatılmış bir tabuta konulmasını şart koşmaktadır. Geri göndermenin yüksek maliyeti (hedeflenen ülkeye ve kargonun ağırlığına bağlı olarak en az 10.000 \$ olabilir) genellikle göçmenleri bu işlemden caydırır (Leboeuf, Rachedi, Montgomery, & Siche, 2017). Masraflar sebebiyle gidilen ülkede defin tercihi Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşayan Afrikalı göçmenler araştırmasında da ulaşılan bulgulardan biridir (Komakech, 2016).

Suriyeli mültecilerin cenazelerini Türkiye'de defnetmelerinin ikinci sebebi, cenazenin sınırdan geçirmek oldukça meşakkatli bürokratik işlem anlamına gelmektedir ki, hem Türkiye'de göç idaresinden, hem de Suriye sınır memurlarından onay almak cenazenin kokmasıyla sonuçlanabilecek saatler veya belki günler alabilir. Dahası bu durum, dindar olan

Suriyeli mülteciler için İslam'da ölünün en kısa zamanda defnedilmesi gerektiği öğretisi nedeniyle hiç istenmeyecek bir durumu teşkil eder.

Üçüncü sebep, mevtayı Suriye'ye götürmek için herhangi bir sebebin bulunmaması sayılabilir. Bu şekilde düşünen aileler, Suriye'ye dönmeyi artık bir seçenek olarak görmeyen, Türkiye'ye yerleşen veya en azından yerleşik olarak gören ailelerin tercihi olarak değerlendirilebilir. Bu kategorideki insanlar için Suriye'nin memleket olma halinin ortadan kalktığı ileri sürülebilir. Çünkü onlara göre muhtemelen memleket mefhumunun içini dolduran öğeler kalmamıştır. Ölen şahsın mezarını Suriye'de ziyaret edecek kimse kalmamışsa, oraya defnetmenin bir sebebi de bulunmamaktadır.

Sonuç

Sonuç olarak şu ifade edilebilir ki, göç kararı kişinin yaşamında derin izler bırakan zorlu bir süreci ifade eder. Bu süreç, vatani geride bırakma, bilinmezlikle yüzleşme ve yolculuğun meşakkatleri gibi pek çok güçlüğü barındırır. Yeni bir ülkeye varıldığında ise yabancı olma hali her yönden hissedilir ve yaşanır; bu durum hem yasal düzenlemelerle kurumsal düzeyde, hem de gündelik sosyal ilişkilerde kendini gösterir. Bu yabancı olma halini aşma çabası dil öğrenme gibi pratik adımlarla başlasa da, aksan gibi belirteçler kişinin her zaman "öteki" olarak algılanmasına neden olabilir. Bu çerçevede, bu zorlu sürecin ortasında mekanın, göçmenlerin yeni topluma uyarlanmaları, yerleşmeleri, aidiyet geliştirmeleri ve kalıcılışmalarında önemli bir faktör olduğu ileri sürülebilir.

Göçmenlerin mekana yerleşmesi süreci genellikle kentsel düzeyde başlar. Yerleşilecek kentin belirlenmesinde iş imkanları ve göçmen ağları önemli rol oynar. Göçmen ağları, riskleri ve maliyetleri azaltarak göçü kolaylaştıran, istihdam ve barınma gibi konularda bilgi ve yardım sağlayan, topluluk oluşumunu ve kalıcı yerleşimi kolaylaştıran sosyal sermaye niteliğindedir. Türkiye'deki Suriyelilerin yerleşiminde de bu ağların etkisi görülmekle birlikte, sınıra yakın kentlerde yoğunlaşma gibi bazı tercihlerde sermaye eksikliği ve yakın zamanda dönebilme umudu gibi faktörler de etkili olmuştur.

Mekana yerleşmenin bir diğer adımı olan barınma, genellikle kiralama yoluyla karşılanır. Suriyeliler örneğinde, özellikle dar gelirli ailelerin yoğun yaşadığı ve barınma konusunda daha toleranslı olan, genellikle tek veya az katlı yapıların bulunduğu semtler tercih edilmiştir. Bu semtlerde yaşayanların benzer sosyoekonomik geçmişlere sahip olması ve bir kısmının kendilerinin de kırsaldan kente göç deneyimi yaşamış olması, toleransı artıran etkenlerdendir.

Ancak, Suriyeli mültecilerin Türkiye'deki mevcudiyeti, "Geçici Koruma" statüsü ile tanımlanmış ve hem toplum hem de kurumlar tarafından genellikle misafir olarak görülmüştür. Bu durum, kalıcılışma ihtimalini yapısal olarak zorlaştırmaktadır. Günümüzde uluslararası göçün doğasında bir değişiklik yaşanarak kalıcı yerleşme yerine dolaşımın (sirkülasyon) ön plana çıktığı düşüncesi, Suriyelilerin durumunu açıklamada bir çerçeve sunabilir; bu modelde insanlar bir ülkede yaşarken temel bağlılıklarını başka bir ülkeye sürdürebilirler. Yine de, "geçici göçmen kadar kalıcı hiçbir şey yoktur" argümanı, geçici politikaların her zaman amacına ulaşamayabileceğini ve bazı faktörlerin geçici göçmenleri kalıcı yerleşmeye itebileceğini düşündürür.

Mekansal kümelenme, benzer koşullara sahip göçmenlerin belirli alanlarda yoğunlaşmasıdır ve bu, kalıcılışma eğiliminde bir faktördür. Etnik kümelenme olarak da adlandırılan bu durum, göçmenlerin kendi kimliklerini mekana taşıma ve anayurda ait sosyal/kültürel ilişkileri yeniden inşa etme çabasıdır. Bu kümelenmeler, gurbet acısını hafifletebilir ve göçmenlerin kendi dillerini kullanabildikleri tanıdık alanlar yaratarak yerleşmeyi kolaylaştırabilir. Öte yandan, mekansal kümelenme ev sahibi toplumla entegrasyonu zorlaştırıcı bir etki yaratabilir, zira sosyal ilişkileri topluluk içiyle sınırlama eğilimindedir. Aşırı durumlarda mekansal ve toplumsal ayrılmaya, hatta gettolaşmaya yol

açabilir. Suriyelilere ait mekansal kümelenmeler henüz getto niteliğinde görülme de, "gönüllü getto" olarak adlandırılan, kültürel yakınlık ve dayanışmayla oluşmuş etnik homojen mahallelere benzemektedir. Yoksulluk, grup içi dayanışma, kültürel pratikleri sürdürme isteği, iş fırsatlarına yakınlık, dışlanma/ayrımcılık gibi çeşitli faktörler bu ayrışmanın sebepleri olarak sıralanmıştır. Bu durum, sosyal izolasyon, sınırlı sosyal katılım ve mahallelerin damgalanmasına bağlı marjinalleşme riskini beraberinde getirir. Düşük Suriyeli çocuk okullaşma oranları da dezavantajları pekiştirmekte ve potansiyel riskleri artırmaktadır.

Mekansal faktörden bir diğeri de "ev"dir ve bir mülk olarak eve sahip olmanın göçmenlerin mekânsal kalıcılılaşmasında kritik bir rol oynadığı iddia edilebilir. Ev sadece fiziksel bir yapı değil, anlamlar içeren, aidiyet, güvenlik ve sosyal ilişkilerle örülü, derin kişisel ve kimliksel bağların mekanıdır. Göçmenler için "ev yapma" süreci, yeni yeri benimseme ve aidiyet kurma anlamına gelir. Bu süreç, göç ve vatandaşlık rejimleri gibi yapısal ve politik faktörler tarafından şekillendirilir. Yeni ülkede ev sahibi olmak, kiracı olmanın getirdiği belirsizliği aşarak kalıcılılaşma arzusunun açık bir ifadesi ve mekana kök salmanın bir göstergesi olarak okunabilir. Ev sahibi olma, daha büyük ölçekli mekanlarla aidiyet kurulmasını kolaylaştırabilir. Ancak Suriyeli mülteciler, Türk vatandaşlığı almadıkça Türkiye'de taşınmaz satın alamamaktadır. Vatandaşlık sürecinin kısıtlılığı bu önemli kalıcılılaşma aracını Suriyeliler için erişilmez kılmaktadır.

Öte yandan, Suriyeli mülteciler için anayurttaki evin kaybı, yeni yurttaki tutunmayı bir mecburiyete dönüştüren önemli bir faktördür. Savaş nedeniyle evlerinin yıkılması, satılması veya müsadere edilmesi, memleketi dönme sebebini ortadan kaldırmakta, birçok göçmen için "memleket" mefhumunu yok etmektedir. Memleket, dönebilme imkanının olduğu yer olarak tanımlanabilir; bu imkan ortadan kalkınca, kişi yersiz ve yurtsuz kalma riskiyle karşı karşıya kalır. Suriye'de Baas rejiminin devrilmesi sonrası dahi güvenlik ve ekonomik sorunlar dönüşü yavaşlatmaktadır.

Mekansallığın diğeri bir boyutu olan mezarlığın da kalıcılılaşma ve aidiyet açısından simgesel bir öneminden söz edilebilir. Ataların gömüldüğü yerler yerleşimlerin kurulmasında rol oynamış ve kimlik oluşturuşu işlev görmüştür. Ölen kişinin yeni ülkeye defnedilmesi, bir "kökleşme" göstergesi olarak yorumlanır. Defin yeri seçimi, aidiyet, bağlılık ve belirli bir yere sadakati ifade etmenin güçlü bir yoludur. Suriyelilerin büyük kısmının vefat eden yakınlarını Türkiye'de defnetmesi, bu açıdan değerlendirildiğinde, onların Türkiye'yi yerleşik olarak görmeye başladıklarının veya en azından Suriye'ye dönme sebeplerinin azaldığının bir işareti olabilir. Cenaze naklinin maliyeti ve bürokratik zorluklar gibi pratik sebeplerin yanı sıra, anayurttaki bağların kopması ve dönecek bir evin kalmaması gibi nedenler de Türkiye'de defin tercihinin etkilemektedir.

Kaynakça

- Balkan, O. (2015). Burial and belonging. *Studies in Ethnicity and Nationalism*, 15(1), 120-134.
- Constant, A., Schüller, S., & Zimmermann, K. (2023). Ethnic spatial dispersion and immigrant identity. *Journal of Chinese Economic and Business Studies*, 22(2), 205-230.
- Çetin, İ. (2016). *Türkiye'deki Suriyeli sığınmacıların entegrasyon biçimleri: Adana-Mersin araştırması*. Ankara: TÜBİTAK 3001 Araştırma Projesi.
- Doğan, Ö., & Özdemir, F. (2021). Mersin'de yaşayan Suriyeliler: Sosyo-kültürel yapı ve entegrasyon süreci. *Coğrafya Dergisi*, 42, 33-47.
- Fathi, M., & Cairtona, L. (2024). *Migration and home*. Cham: Springer.
- Ganesh, W. (2012). *Ethnic segregation and integration the case of the Greek minority in Istanbul*. Nijmegen: Radboud University Press.

- Gazete Oksijen*. (18.06.2024). Gaziantep'te 41 STK'dan Suriyeli açıklaması. Erişim adresi: (20 Nisan 2025): <https://gazeteoksijen.com/turkiye/gaziantep-te-41-stkdan-suriyeli-aciklamasi-yerli-nufus-icin-yasam-cekilmez-hale-geliyor-214410>
- Göç İdaresi. (21.04.2025). Türkiye göç yönetiminde dünyaya model ülke. Erişim adresi (5 Mayıs 2025): <https://www.goc.gov.tr/icisleri-bakani-ali-yerlikaya-turkiye-goc-yonetiminde-dunyaya-model-ulk-merkezicerik>
- Graeme, H. (2005). *Migrants in society: Diversity and cohesion*. Geneva: Global Commission on International Migration (GCIM).
- Harvey, D. (2019). *Postmodernliğin durumu* (S.Savran, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- İletişim Başkanlığı. (21.08.2024). Türkiye'de bulunan yabancıların sayısı ve vatandaşlık durumları ile ilgili iddialara dair açıklama. Erişim adresi (5 Mayıs 2025): <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/turkiyede-bulunan-yabancilarin-sayisi-ve-vatandaslik-durumlari-ile-ilgili-iddialara-dair-aciklama>
- Iskander, N., Riordan, C., & Nichola, L. (2012). Learning in place: Immigrants' spatial and temporal strategies for occupational advancement. *Economic Geography*, 89(1), 53-75.
- Kıraç, N. (29.07.2022). Adana'daki saklı Suriye. *Gazete Oksijen*. Erişim adresi (15 Kasım 2024): <https://gazeteoksijen.com/yazarlar/nimet-kirac/adanadaki-sakli-suriye-158541>
- Kızılaslan, S. (20.07.2023). Türkiye'deki yabancılar Ankara'nın gettolaşmış Suriyeli mahallesi. *Gerçek Gündem*. Erişim adresi (15 Kasım 2024): <https://www.gercekgundem.com/yasam/ankaranin-gettolasmis-suriyeli-mahallesi-kucuk-halep-430521>
- Komakech, W. L. (2016). When I die, bury me at home in Africa. *Thanatos*, 5(2), 25-32.
- Leboeuf, L., Rachedi, L., Montgomery, C., & Siche, F. (2017). *Death and mourning among migrants information guide*. Montreal: METISS Team.
- Lefebvre, H. (2014). *Mekanın üretimi* (I. Ergüden, Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Löw, M. (2016). *The Sociology of space materiality social structure and action*. New York: Palgrave Macmillan Press.
- Olgun, Ü. (14.05.2024). Suriyeliler taşınmaz satın alarak Türk vatandaşlığı kazanamamasının nedeni nedir? Olgun Hukuk Bürosu. Erişim adresi (15 Kasım 2024): <https://www.olgun.av.tr/tr/suriyelilerin-tasinmaz-satin-alarak-turk-vatandasligi-kazanamamasinin-nedeni-nedir>
- Özbey, İ. (15.10.2018). Suriye'yle ilgili hiçbir hatıraları yok. *Hürriyet Gazetesi*. Erişim adresi (15 Nisan 2025): <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/ipek-ozbey/suriyeyle-ilgili-hicbir-hatiralari-yok-40986818>
- Özdil, K. (2008). Creating new spaces, claiming rights West African immigrants in Istanbul. F. Eckardt, & K. Wildner (Ed.), *Public Istanbul spaces and spheres of the urban* (s. 279-298) içinde. Bielefeld: Transcript Verlag.
- Özgür, E. M. (2020). Göç, ikametgah ayrışması ve entegrasyon: Türk kentleri için bir değerlendirme. *Coğrafya Dergisi*, 41, 221-240.
- Resmi Gazete. (2014). Geçici koruma yönetmeliği. Erişim adresi (5 Mayıs 2025): www.mevzuat.org.tr.
- Saunders, P. (2013). *Sosyal teori kentsel sosyoloji* (S. Doğru Getir, Çev.). İstanbul: İdeal Kültür ve Yayıncılık.
- Sautkin, A. (2016). Cemetery locus as a mechanism of socio-cultural identity. *Social Identities*, 22(6), 661-677.
- Schaffner, S., & Treude, B. (2014). *The effect of ethnic clustering on migrant integration in Germany*. Essen: Ruhr Economic Papers.
- Sha, H. (2021). *Migrant networks as social capital the social infrastructure of migration*. United Kingdom: MIDEQ: Migration For Development and Equality.

- Shields, R. (1996). A guide to urban representation and what do to about it. A. King (Ed., *Re-presenting the city* (s. 227-252) içinde. New York: New York University Press.
- Soja, W. E. (2017). *Postmodern coğrafyalar* (Y. Çetin, Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Urry, J. (2001). The Sociology of space and place. J. Blau (Ed.), *The blackwell companion to sociology* (s. 3-15) içinde. Oxford: Blackwell Press.
- Valentine, G. (2001). *Space and society*. Essex: Pearson Education Press.
- Wirth, L. (1927). The ghetto. *American Journal of Sociology*, 33(1), 57-71.

Afet yardım çalışanı kadınlarda psikolojik dayanıklılık: 6 Şubat Kahramanmaraş depremlerinde görev alan kadın kamu çalışanları üzerine bir araştırma¹

Sezen Sırmısı Çetin* - Meliha Kırkıncioğlu**

Öz

Bu çalışmada 6 Şubat depreminde görev alan kadın kamu çalışanlarının “psikolojik dayanıklılık” fenomenini nasıl deneyimlediği ve psikolojik dayanıklılıklarını oluşturan özelliklerin neler olduğu temel sorularının cevapları aranmaktadır. Bu temel soruların eşlikçisi olan alt problem soruları ise şunlardır: Çalışanlar kadın afet çalışanı olmanın avantajlı ve dezavantajlı olduğu yönleri nasıl tanımlamaktadırlar? Toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılığa maruziyeti nasıl değerlendirmektedirler? Veriler 6 Şubat depremlerinde sahada görev almış çeşitli meslek gruplarından (arama kurtarma teknisyeni, hemşire, yönetici, öğretmen, vaize, psikolojik danışman) müttesekkil yaşları 20 ile 48 arasında değişen (ortalama 38,91, standart sapması 9.4) 23 kadınla derinlemesine mülakat yöntemiyle toplanmıştır. Demografik veriler ise Kişisel Bilgi Formu doldurtularak elde edilmiştir. Nitel yöntemle yapılan bu çalışmada görüşme kayıtlarındaki temalar, örüntüler, sık geçen kelimeler gibi içeriğin önemli olduğu düşünülen parçalarını belirlemek ve analiz etmek için kullanılan “içerik analizi” yöntemi kullanılmıştır. Mülakat verileri Maxqda 2024 nitel veri analiz programı ile analiz edilmiş olup analiz sonucu 2 Ana Tema, 6 Tema ve 40 Kod oluşturulmuş ve bulgular bu tema ve kodlar üzerinden sunulmuştur. Çalışmamız, 6 Şubat Kahramanmaraş depremlerinde afet yardım çalışanı olarak görev yapan kadınların barınma, beslenme, mahremiyet ve özellikle tuvalet gibi fiziksel ihtiyaçlarının karşılanmaması nedeniyle fiziksel ve psikolojik zorluklar yaşadığını, organizasyonel yapılarda yeterli destek mekanizmalarının bulunmadığını, karar alma mekanizmalarında erkeklere nazaran daha az yer aldıklarını ve toplumsal cinsiyet rolleri gereği zaman zaman önyargılarla karşılaştıklarını ortaya koymaktadır. Ayrıca bu çalışma afet yardım çalışanı kadınların psikolojik dayanıklılıklarının yüksek olduğunu, bu dayanıklılığı etkileyen unsurlar arasında kişisel özellikler yanında kurumsal ve çevresel destekle birlikte hemcinsleri ile olan dayanışmalarının da rol aldığını göstermektedir.

Anahtar kelimeler: 6 Şubat Kahramanmaraş depremleri, psikolojik dayanıklılık, kadın kamu çalışanları, afet yardım çalışanları, kadın dayanışması

Araştırma makalesi

Research article

Geliş - Submitted: 06.05.2025

Kabul - Accepted: 29.06.2025

Atıf – Reference: Nosyon:

Uluslararası Toplum ve Kültür

Çalışmaları Dergisi, 15, 227- 242.

Psychological resilience among female disaster relief workers: A study on female public employees who worked in the February 6 Kahramanmaraş earthquakes

Abstract

This study explores how female public employees who served during the February 6 earthquakes experienced the phenomenon of psychological resilience, and aims to identify the attributes that constitute this resilience. The sub-questions supporting this main inquiry are as follows: How do these employees describe the advantages and disadvantages of being female disaster workers? How do they evaluate their exposure to gender-based

¹ Bu makale, sorumlu yazarın halen yürütmekte olduğu “6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremlerinde bölgede görev yapan kadın kamu çalışanlarında algılanan psikososyal risk analizi: psikolojik dayanıklılık” başlıklı doktora tez çalışmasından türetilmiştir.

* Sorumlu Yazar, Doktora, İstanbul Gedik Üniversitesi, e-posta: sezen.cetin@gmail.com, ORCID-iD: 0000-0001-6551-8204

** Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gedik Üniversitesi, e-posta: meliha.kirkincioglu@gedik.edu.tr, ORCID-iD: 0000-0002-2393-9390

discrimination? Data were collected through in-depth interviews with 23 women from various professions—such as search and rescue technician, nurse, administrator, teacher, preacher, and psychological counselor—who worked in the field during the February 6 earthquakes. Participants ranged in age from 20 to 48 (mean = 38.91, SD = 9.4). Demographic data were gathered using a Personal Information Form. This qualitative study employed content analysis to identify and examine key components in the interview records, including recurring themes, patterns, and frequently used words. The data were analyzed using the Maxqda 2024 qualitative analysis software. As a result, 2 Main Themes, 6 Sub-Themes, and 40 Codes were generated, and the findings were presented accordingly. The study reveals that female disaster relief workers who served during the February 6 Kahramanmaraş earthquakes experienced both physical and psychological hardships due to unmet basic needs such as shelter, nutrition, privacy, and especially access to toilets. It also highlights the lack of adequate support mechanisms within organizational structures, women's underrepresentation in decision-making processes compared to men, and their occasional exposure to prejudice rooted in gender roles. Moreover, the study indicates that these women demonstrated high levels of psychological resilience, supported not only by their personal traits but also by institutional and environmental factors, as well as solidarity among fellow women.

Keywords: February 6th Kahramanmaraş earthquakes, psychological resilience, female public employees, disaster relief workers, women's solidarity

Giriş

Afet ve Acil Durum Müdürlüğü tarafından “Toplumun tamamı veya belli kesimleri için fiziksel, ekonomik ve sosyal kayıplar doğuran, normal hayatı ve insan faaliyetlerini durduran veya kesintiye uğratan, etkilenen toplumun baş etme kapasitesinin yeterli olmadığı doğa, teknoloji veya insan kaynaklı olay” (AFAD, 2025) olarak tanımlanan afeti, Birleşmiş Milletler benzer şekilde “insanlar için fiziksel, ekonomik ve sosyal kayıplara neden olan, normal yaşamı durdurarak veya kesintiye uğratarak toplumları etkileyen ve yerel imkânlar ile baş edilemeyen her türlü doğal, teknolojik veya insan kaynaklı tüm olaylar” şeklinde tanımlamaktadır (UNDHA, 1992). Tanımlar incelendiğinde afetin bir olaydan ziyade o olayın sonucu olduğu ortaya çıkmaktadır. En genel hatlarıyla afet doğal, teknolojik veya insan kökenli olarak ortaya çıkan, normal yaşamı kesintiye uğratarak veya durdurarak insanlar için fiziksel, sosyal ve ekonomik kayıplara yol açan kontrol edilemeyen olaylar olarak tanımlanabilir (Kızılay, 2008, s.7). Deprem ise “yerkabuğu içindeki kırılmalar nedeniyle ani olarak ortaya çıkan titreşimlerin dalgalar halinde yayılarak geçtikleri ortamları ve yer yüzeyini sarsma olayı” olarak tanımlanmaktadır. Deprem gibi önceden tahmin edilemeyen, bu sebeple erken uyarı veya tahliye imkanı olmayan afetlerde yıkım ve zararların sonuçları da aynı ölçüde ağır olmakta, bu ekonomik, sosyal ve psikolojik sonuçlar toplumun tüm kesimini etkilemektedir.

Türkiye oldukça aktif olan Akdeniz Alp-Himalaya sismik kuşağı üzerinde yer alan bir ülke olup çok şiddetli depremlerle sarsılmış ve ne yazık ki sarsılmaya da devam edecek gibi görünmektedir. AFAD verilerine göre Türkiye nüfusunun %95'i, büyük sanayi merkezlerinin %98'i ve ülkenin %92'si deprem bölgesinde yer almaktadır (AFAD).Yüzyılın afeti olarak adlandırılan 6 Şubat depremlerine kadar ülkede yaşanan, yıkıcılığı ve can kaybı göz önüne alındığında 32.968 kişinin can verdiği 1939 Elazığ depremi ve 17.480 kişinin hayatını kaybettiği 1999 Marmara depremleri ilk sırada yer almaktadır (Gaye Gökalp Yılmaz, 2021, s. 200). Ayrıca 1966 Muş (Varto) depremi, 1992 Erzincan depremi, 1995 Dinar depremi, 1998 Adana Ceyhan depremi, 2011 Van depremi ve 2020'de Elazığ depremi ve yine 2020 yılı İzmir depremi ülkenin deprem tarihi açısından acı sonuçları olan depremleri arasındadır.

Depremlerin psikolojik açıdan bireysel ve toplumsal sonuçları depremden etkilenmiş insan sayısına bağlı olarak değişmektedir. Bu sonuçlar kısa vadede olduğu gibi uzun vadede de ortaya çıkabilmektedir. Afet konusunda bilincin az olması, bireylerin ve kurumların depremle ilgili hazırlıklarının olmaması, zayıf altyapı çalışmaları, toplumun eğitim seviyesindeki eksiklikler depremlerin yıkıcı etkilerini ve dolayısıyla kaybı da arttırmaktadır (Aker, 2006). 6 Şubat 2023 tarihinde Türkiye saati ile 04:17'de ve 13:24'te merkez üssü Kahramanmaraş'ın Pazarcık ve Elbistan ilçeleri olan 7.7 ve 7.6 büyüklüklerinde meydana

gelen iki deprem, sadece ülke açısından değil, 11 şehir gibi çok büyük bir hinterlanda yayılması, ard arda meydana gelmesi ayrıca mevsimin kış olması ve gece gerçekleşmiş olmasından kaynaklı zorluklar doğurması açısından dünya ölçeğinde yaşanan en büyük deprem felaketlerinden biridir (Şipal, 2023, s. 824). Ülke nüfusunun yüzde 16,4' üne ev sahipliği yapan bölgede Uluslararası Afet Acil Durum Veri Tabanı (EM-DAT) verilerine göre 50.783 insanın hayatını kaybettiği bu depremlerde 3 milyon insan da evlerini boşaltmak zorunda kalmıştır (EMDAT). 6 Şubat 2023 depremlerinin şiddeti ve etkilediği bölgenin büyüklüğü, maddi ve manevi kayıpların çokluğu göz önüne alındığında travmatik etkilerinin büyüklüğüyle birlikte, toparlanabilmenin de aynı ölçüde zaman alacağı aşikardır.

Afet psikolojisi, afetlerin psikososyal etkilerinin incelenmesi, bireylerin ve toplulukların afet sonrası iyilik halinin desteklenmesi için çeşitli psikososyal müdahalelerin geliştirilmesi, uygulanması ve etkinliklerinin değerlendirilmesi ve afetlere hazırlıklı olmak için bireyleri/toplumu harekete geçirmek gibi geniş yelpazedeki faaliyetleri kapsayan bir alan olup ülkede afet psikolojisinin önemi 1999 Marmara depremi sonrasında anlaşılmıştır (Karancı ve İkizer, 2017, s. 169). Sonrasında bu alanda çok sayıda bilimsel araştırma yapılmıştır (Yıldırım, 2023; Karancı, 2008; Aker, 2006).

Kadınlar ve afetler üzerine yapılan bilimsel çalışmalarda ise konu daha çok afetzede kadınlar ve toplumsal cinsiyet üzerinden tartışılmaya açılmış veya kadınların savunmasızlığı ve özel ihtiyaçları üzerinden değerlendirilmiştir. Oysaki son dönemlerde yapılan birçok çalışma (Abolshams Asghari, 2018; Chi-Lee, 2022) kadınların beceri, tecrübe ve bilişsel özellikleri nedeniyle afetlerde psikolojik dayanıklılığının yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Kadınların bu kapasite ve yeteneklerinin güçlendirilmesiyle afet sahalarında güçlü bir aktör konumuna geleceği şüphe götürmezdir (Gündüz, 2022, s. 448). Bu çalışmada kadınları değişim ajanları ve liderler olarak gören Sendai Afet Risklerini Azaltma Çerçevesinde kırılganlıkları üzerinden değil psikolojik dayanıklılıkları üzerinden inceleme tercih edildi. Ancak bu demek değildir ki afet yardım çalışanı kadınlar sahada kadın olmalarından kaynaklı çeşitli ayrımcılıklara maruz kalmıyor veya kadın olmanın gerektirdiği bazı özel gereksinimleri bulunmuyor.

Çalışmaya konu teşkil edecek psikolojik dayanıklılık, “Kişilerin yaşamda karşılaştıkları çeşitli güçlükler ve zorluklar karşısında kendilerini toparlayabilme veya bunların üstesinden gelebilme yeteneği” (Çetin ve Basım, 2015, s. 81) olarak tanımlanabileceği gibi yaşanan stresli ve travmatik durumlara verilen tepki olarak da tanımlanabilir. Psikolojik dayanıklılıkla ilgili bilimsel araştırmaların başlangıcı daha öncelere götürülebilse de literatürde psikolojik dayanıklılık denildiğinde akla ilk gelen isim Kobasa ve onun Illinois belediyesinde yönetici pozisyonunda çalışmakta olan 670 kişiyle yaptığı stres düzeyi ile hastalık puanının karşılaştırıldığı çalışma olmaktadır. Çalışma sonucunda Kobasa strese dirençli kişilerin özelliklerini “psikolojik dayanıklılık” olarak ifade etmiş ve bu kişilerin değişime açık olma, yapılan işe kendini adanma ve olayların kontrolünün kendinde olduğuna inanma gibi bazı ortak özellikler gösterdiğini bulunmuştur (Yalçın, 2022, s.38).

Tüm dünyada afetler, afet anında ve sonrasında yaraların sarılmasından ziyade bütünleşik afet yönetiminin devreye sokulduğu farklı ve bütüncül bir yaklaşımla ele alınmaktadır. Zarar azaltma, hazırlık, müdahale ve iyileştirme aşamalarından oluşan bu yaklaşımda toplumunda afetlerle baş etmede dayanıklı ve dirençli olması hedeflenmektedir. Bu dayanıklılığın oluşturulmasında en az afetzedeler kadar önemli bir kesim de içinde arama kurtarma personelleri, psikolojik danışmanlar, itfaiyeciler, madenciler, öğretmenler, doktorlar, hemşireler, din görevlileri ve çeşitli meslek gruplarından gönüllülerin oluşturduğu afet yardım çalışanlarıdır.

Psikolojik dayanıklılık ile ilgili çalışma yapılan meslek gruplarında öğretmenler, sosyal hizmet uzmanları, psikolojik danışmanlar, hemşireler (Yalçın, 2013; Taşdemir, 2022) öne çıkmaktadır. Afetler üzerine yapılan çalışmaların konusunu ise afetzedeler (Rahimian

Boogar & Asgharnejad Farid, 2008, Panday vd, 2021; Huang vd.,2019; Sharma vd.,2016; Abolshams Asghari, 2018; Gündüz, 2022; İlhan, 2018) ve afetlerde görev alan ruh sağlığı uzmanları, arama kurtarma personelleri, insani yardım çalışanları, hemşireler, öğretmenler, sağlık çalışanları, (Nishi, 2016, Sakuma vd.,2020; Agarwal ve Buzzanell, 2015; Karakış, 2019; Elçi, 2021;) üzerine yapılan daha çok nicel çalışmalar oluşturmaktadır. Yapılan çalışmalarda daha çok psikolojik dayanıklılıkla birlikte travma sonrası stres, ikincil travmatik stres, stresle başa çıkma düzeyi, algılanan sosyal destek, tükenmişlik, örgütsel destek kavramlarının çalışıldığı gözlemlenmiştir.

Alanyazına bakıldığında afetlerde görevli çalışanların psikolojik dayanıklılıkları üzerine yapılan çalışmalar olmakla birlikte sadece kadın çalışanlar üzerinde yoğunlaşmış çalışmaların sayısı yok denecek kadar azdır (Gritti, 2015; Galanti ve Cortini, 2019). 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremleri özelinde afet yardım çalışanları üzerine yapılmış çalışmalar olmakla birlikte (Demirel ve Kökrek, 2024; Gökçek vd., 2024) sadece kadın çalışanları baz alan bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu çalışmada ise bütünleşik afet yönetiminin merkezinde kamu bulunmasından dolayı özellikle sadece kadın kamu çalışanları dikkate alınarak literatüre katkı sağlanması amaçlanmıştır. Yapılan çalışmalar afetlerde kadın ve erkeklerin afet anında farklı davranışlar sergilediklerini ortaya koymuştur (Abdalla vd., 2024; Okay ve İlkcaracan, 2018), bu çalışmada yardım eden konumunda olduğunda kadın ve erkeklerin iletişim ve çalışma şekillerinde veya afetzedelerin ve meslektaşlarının onlara yaklaşımında bir farklılık olup olmadığı da araştırılmak istenen konular arasındadır. Söz konusu kadın çalışanlar olduğunda taciz, mobing, ekstra hijyen gereksinimi, geride bıraktığı bakıma muhtaç kimselerin varlığı gibi ekstra zorlayıcı koşulların varlığı yadsınamaz bu nedenle bu alanda yapılacak çalışmaların sayısının artmasının ve elde edilen verilerin politika yapıcıları çalışma şartlarında değişiklik yapılması yönünde teşvik edeceği bunun da afetlerde görev alacak nitelikli kadın işgücü kaynağının korunmasına katkı sağlayacağı ve afetzedeler açısından daha kaliteli hizmet anlamına geleceği düşünülmektedir.

1.Yöntem

Bu çalışmada 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremlerinde özellikle ilk bir yıllık süreçte sahada görev alan kadın kamu çalışanlarının psikososyal riskleri “psikolojik dayanıklılık” fenomeni üzerinden incelenerek keşfedilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda kadın olmalarından kaynaklı yaşamış oldukları zorluklar, çalışma koşulları, bölgeye gelmekteki motivasyon kaynakları ve psikolojik dayanıklılıklarını incelemek amacıyla nitel araştırma yöntemlerinden fenomenolojik (olgubilim) desen tercih edilmiştir. Fenomenolojik çalışmalar tek bir kavram veya düşünmeden doğan bir fenomen ile ilgilenirler ve büyüklüğü 3-4 kişi ile 10-15 kişi arasında değişen tamamı bu fenomeni birebir deneyimlemiş kişilerden oluşan gruplarla daha çok mülakat şeklinde gerçekleştirilir. Veri analizi katılımcıların "neyi" "nasıl" deneyimlediklerinin detaylandırıldığı sistematik bir süreç olup bunun sonucunda bu deneyimlerin “öz”ünü bulmayı amaçlamaktadır (Creswell, 2013, s. 77). Alanyazında sıklıkla karşılaşılan örneklem sayısının çokluğunun konuya dair daha çok detay vereceği yanılgısının aksine nitel araştırmalarda odaklanılması gereken “miktar” kavramından ziyade “kalite” kavramı olup bu çalışmalar daha az sayıda örneklem ile gerçekleştirilirler. Literatürde fenomenolojik desen kullanılarak az sayıda örneklem ile çok detaylı veri elde edilen çalışmalar mevcuttur (Baltacı, 2018; Başoğlu Yavuz, 2023). Nitel araştırmalarda söylev analizi, doküman inceleme, gözlem, görüşme gibi veri toplama yöntemleri kullanılmakta olup bu çalışmada görüşme tekniklerinden yüz yüze ve çevrimiçi derinlemesine mülakat yöntemi 23 katılımcıya uygulanmıştır.

1.1.Araştırma soruları

Fenomenolojik desen, yaşanmış tecrübenin özünü keşfetmeye odaklandığından katılımcılara sorulan sorular da bunu anlamaya yönelik olmaktadır. Sorular genellikle fenomenle ilgili yaşanan deneyimler ile bu deneyimi etkileyen ortam ve durumların anlaşılmasına çalışıldığı iki temel problem cümlesi ve ona eşlik eden alt problem cümlelerinden oluşmaktadır. (Creswell, 2013, s. 83). Bu çalışmada 6 Şubat depreminde görev alan kadın kamu çalışanlarının “psikolojik dayanıklılık” fenomenini nasıl deneyimlediği ve psikolojik dayanıklılıklarını oluşturan özelliklerin neler olduğu temel sorularının cevapları aranmaktadır. Bu temel soruların eşlikçisi olan alt problem soruları ise şunlardır: Kadın afet çalışanı olmanın avantajlı ve dezavantajlı olduğu yönleri nasıl tanımlamaktadırlar? Afet çalışanı kadınların çalışma koşullarının iyileştirilmesine yönelik tespit ve önerileri nelerdir? Toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılığa maruziyeti nasıl değerlendirmektedirler?

1.2. Veri analizi

Nitel yöntemle yapılan bu araştırmada görüşme kayıtlarındaki temalar, örüntüler, sık geçen kelimeler gibi içeriğin önemli olduğu düşünülen parçalarını belirlemek ve analiz etmek için kullanılan “içerik analizi” yöntemi kullanılmıştır. Bu analiz yapılırken; veri toplama aşamasında gerçekleştirilen yüz yüze veya çevrimiçi görüşmelerden sonra ses kayıtlarının araştırmacı tarafından çözümlemesi yapılarak ses kayıtları kelimesi kelimesine yazılı olarak bilgisayara aktarılmıştır. Veri analizleri Colaizzi’nin (Morrow ve diğ., 2015, s. 644) yedi adımdan oluşan fenomenolojik veri analizi aşamaları takip edilerek Maxqda 2024 isimli nitel araştırma programı ile analiz edilmiştir.

Çalışmanın verileri tamamı 6 Şubat depremlerinde sahada görev almış çeşitli meslek gruplarından (arama kurtarma teknisyeni, hemşire, yönetici, öğretmen, vaize, psikolojik danışman) müteşekkil yaşları 20 ile 48 arasında değişen (ortalama 38,91, standart sapması 9,4) 23 kadınla derinlemesine mülakat yöntemiyle toplanmıştır. Bu görüşmelerin 20 tanesi yüz yüze İstanbul’da katılımcıların tercih ettikleri yerlerde 2 tanesi mekansal uzaklık (Çorum, Bursa) ve bir tanesi iş yoğunluğu nedeniyle çevrimiçi gerçekleştirilmiştir.

Mülakatlar İstanbul Gedik Üniversitesi Etik Kurulundan 21.04.2024 tarihinde etik kurul onayı alınmasını asını müteakip 30.01.2024-28.05.2024 tarihleri arasında tamamı ses kaydı alınarak gerçekleştirilmiştir. Mülakatlar veri doygunluğu esas alınarak planlandığı için süre sınırı konulmamıştır. En kısa mülakat Katılımcı 6 ile 20 dakika, en uzun Katılımcı 1 ile 80 dakika, ortalama ise 40 dakika sürmüştür. 23 katılımcı ile 15,30 saat süren ses kayıtları araştırmacı tarafından deşifre edilerek bilgisayar ortamına aktarılmıştır.

1.3. Araştırmanın inandırıcılık ve tutarlılığı

Bu çalışmada inandırıcılık, tutarlılık ve izlenebilirlik ilkeleri doğrultusunda araştırma süreci yapılandırılmıştır. Katılımcıların deneyimlerinin olabildiğince kendi ifadeleriyle ve bağlamsal bütünlük içinde aktarılmasına özen gösterilmiş; analiz süreci boyunca elde edilen veriler doğrudan alıntılarla desteklenmiştir. Yöntemsel süreçler ayrıntılı olarak belgelenmiş, analiz aşamasında sistematik bir kodlama yöntemi izlenmiş ve tüm aşamalar şeffaf biçimde sunulmuştur.

1.4. Araştırmanın sınırlılıkları

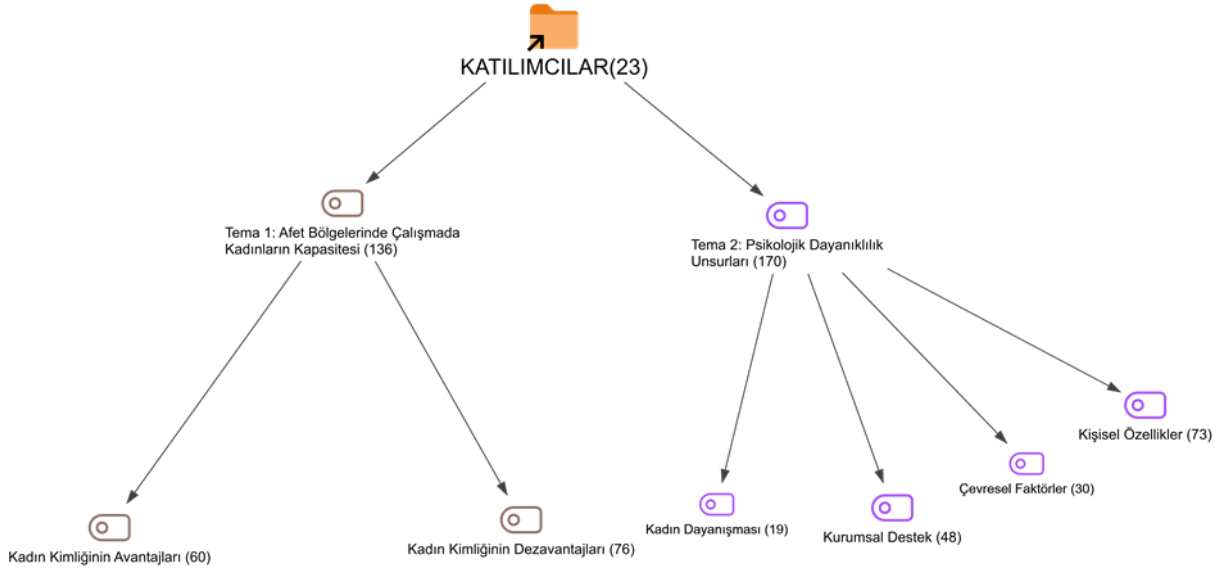
Fenomenolojik desenle yürütülen bu çalışmadan elde edilen bulgular katılımcıların bireysel deneyim ve algılarını yansıtmakta olup; 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremlerinde görev yapan tüm kadın kamu çalışanları için genellenemez.

Katılımcılar çeşitlilik sağlanması için farklı meslek grupları ve kamu kuruluşlarından seçilmiştir. Ancak meslekleri nedeniyle maruz kaldıkları durum ve şartlar etkilenme düzeylerinde de farklılıklara sebep olmuştur.

2. Bulgular

Veriler 6 Şubat depremlerinde sahada görev almış çeşitli meslek gruplarından (arama kurtarma teknisyeni, hemşire, yönetici, öğretmen, vaize, psikolojik danışman) müteşekkil yaşları 20 ile 48 arasında değişen (ortalama 38,91, standart sapması 9.4) 23 kadınla derinlemesine mülakat yöntemiyle toplanmıştır. Demografik veriler ise Kişisel Bilgi Formu doldurtularak elde edilmiştir.

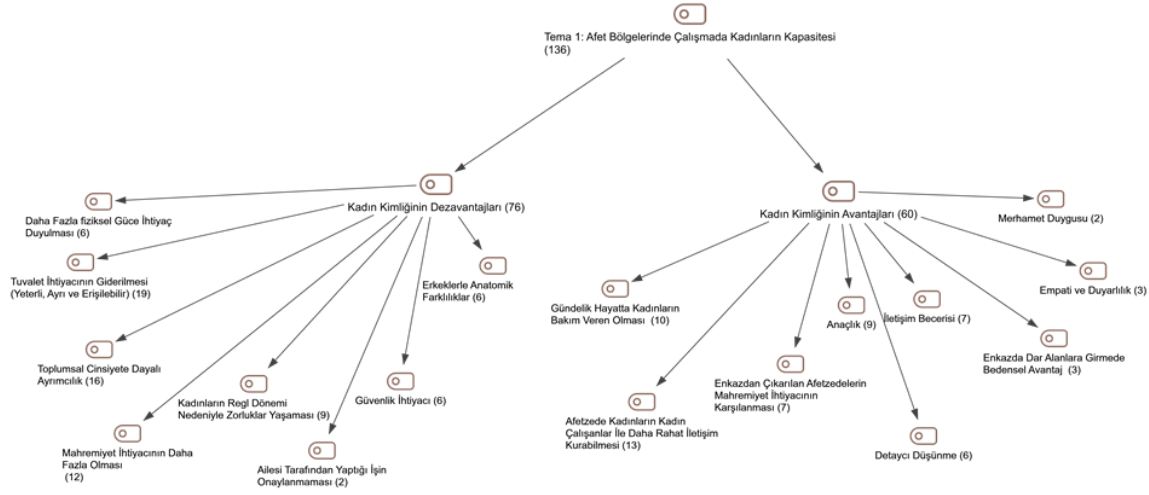
Mülakat verileri Maxqda 2024 nitel veri analiz programı ile analiz edilmiş olup analiz sonucu 2 Ana Tema, 6 Tema ve 40 Kod oluşturulmuş ve bulgular bu tema ve kodlar üzerinden sunulmuştur. Şekil 1’de ana temalar ve temalara ait hiyerarşik gösterim sunulmaktadır.



Şekil 1. Ana tema ve temalara ait kod hiyerarşisi

2.1. Afet bölgelerinde çalışmada kadınların kapasitesi

Bu tema, “Erkeklerle kıyaslandığında afet bölgelerinde kadın çalışanların özel gereksinimleri (güvenlik, hijyen, ekipman, beslenme vs.) oluyor mu? Bu konuda ne düşünüyorsunuz?”, Erkeklerle kıyaslandığında afet bölgelerinde kadın çalışan olmanızdan kaynaklı zorluklar yaşadınız mı? Bu konuda neler anlatabilirsiniz?”, ve “Erkeklerle kıyaslandığında afet bölgelerinde kadın çalışanların avantajlı/güçlü yönleri olduğunu düşünüyor musunuz? Bununla ilgili neler söyleyebilirsiniz?” sorularına verilen cevaplar üzerinden tartışılmıştır. Bu kapsamda kadın kimliğinin avantajları ve dezavantajları üzerine yoğunlaşmıştır. Oluşturulan hiyerarşik kod tablosu Şekil 2’de sunulmuştur.



Şekil 2. Tema 1 Afet bölgelerinde çalışmada kadınların kapasitesi hiyerarşik kod şeması

2.1.1. Kadın kimliğinin dezavantajları

Neredeyse tüm katılımcılar yeterli, ayrı ve erişilebilir tuvaletlerin eksikliğinden ve yol açtığı olumsuz sonuçlardan şikayet etmişlerdir. Özellikle erkeklerin ve kadınların anatomik açıdan farklı özelliklere sahip olması ve kadınların mahremiyet ve güvenlik ihtiyacının daha fazla olması bu durumu daha da zorlaştırmıştır. Bu farklı anatomik özelliklerden biri de kadınların regl dönemidir. Bu dönemde kadınlar enfeksiyonlara daha açık olmakta ve daha fazla hijyene, banyo yapmaya veya tuvalete gitmeye ihtiyaç duymaktadırlar. Katılımcılar kadın çalışanlar açısından mahremiyet ve güvenlik ihtiyacının uyku, banyo, tuvalet ve üzerini değiştirirken temel bir gereksinim olduğunu vurgulamışlardır. Aşağıda bu konuda katılımcıların görüşlerine yer verilmiştir.

...şimdi şöyle özellikle kadınlar anatomi olarak biz erkeklerden farklıyız küçük tuvaletimizi bile mecbur oturarak yapıyoruz ve orada her yer dolmuş taşmış ve su yok ve erkekler orada ağaçlık alan herhangi bir yere gidip çok rahat bir şekilde ihtiyaçlarını görüyorken bizim için en zorlandığım tuvalet ve su olmaması oldu. (Katılımcı 4)

...Ben yaşadım, arkadaşlarım da yaşadı. Örneğin Hatay'daki çadır kentte, çadır alanı ile tuvaletin arası bir kilometre, git git bitmiyor. Yani ne yapıyorsunuz? Gece akşamdan yatarken işte bir şey yememeye çalışıyorsunuz, su içmemeye çalışıyorsunuz. Dolayısıyla tuvaletin 1 kilometre uzakta olması hem gece tek başına gidememem, hem de oraya gidene kadar da altıma kaçırma ihtimali çok yüksek oluyor. Dolayısıyla gün ağarmasını bekliyorsun, idrarını tutuyorsun, bunlar hem enfeksiyonlara sebep oluyor hem de doğru ve ihtiyacın olan uykuyu uyuyamamanı sağlıyor. Bir de beslenmiyorsun, gece tuvalete gitmemek için yani su almıyorsun. Yemek yemiyorsun, bu da gücünü tüketen bir şey. (Katılımcı 20)

...Mesela ben afete gittiğin gün menstruasyonum başlamıştı. Yanımda malzemem var ama tuvalet olmadığı için. Hem korunaklı bir yer yok. Hem tuvalet yok. Ben mesela yıkık binaya gidip orada ihtiyaçlarımı gidermeye, tehdit altında olan yarı yarıya yıkılmış boşaltılmış binada mahremiyet sağlamaya çalıştım. (Katılımcı 15)

Özellikle depremin ilk günlerinde bölgeye giden kadın çalışanlar afetzedelerin sözel/fiziksel şiddetine uğramaya erkeklerden daha yatkın olduklarını bunun sebebinin de afetzedelerin kendilerini erkeklere nazaran daha zayıf gördükleri için olduğunu belirtmişlerdir. Bununla birlikte her ne kadar aynı eğitimi almış olsalar da kadın çalışanların toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılık yaşadığı da yine bu çalışmanın bulguları arasındadır. Katılımcılar afetzedeler tarafından ciddiye alınmadıklarını, sözlerinin dinlenmediğini, özellikle erkek işi olarak algılanan hilti, jeneratör, matkap gibi cihazların kullanımını kadınlara yakıştırmadıklarını, amirleri tarafından koruma içgüdüğü ile davranılıp geri planda

çalıştırıldıklarını, kadın oldukları için erkek meslektaşlarının lojistik anlamda talepleri olduğundan, bazı görevlere kadın kimliğinin özel ihtiyaçları (mahremiyet vb.) nedeniyle getirilmediklerinden şikayet etmektedirler. Ancak kadın meslekleri olarak algılanan öğretmenlik, hemşirelik veya psikologluk gibi meslek mensubu katılımcılar herhangi bir ayrımcılığa uğramamış tam tersine afetzedeler ve meslektaşları tarafından olumlu karşılanmışlardır. Bu konuda Katılımcı 4 ve Katılımcı 8'e ait ifadeler aşağıda yer almaktadır.

Ekstra olarak düşündüğümde sahada erkeklerle çalışmak da bizim ekip arkadaşlarımızdan birbirimizi tanıyoruz bizi dinliyorlar ama erkeklerin biz kadın olduğumuz için üstümüzde ne kadar AFAD yazsa da bizi dinlemediklerini oradaki işte gönüllüler değil de vatandaşlardan bunu bizi çok ciddiye almadıklarını kadın ne iş bileceksin kadınsın gibi o tavrı çok zordu. (Katılımcı 4)

Öncelikle bizlerin erkekler kadar, bu meslekte olarak erkekler kadar her şeyi yapabiliyor olmamızı bir kabullenmeleri gerekiyor. Şu arabaları ben de onlar kadar iyi kullanıyorum. Bunu bir kere kabullenmelerini beklerim ve buna göre ben açıkçası bir görev dağılımı yapılırken sen kadınsın, sen bunu yap istemiyorum. Şöyle pozitif olarak yapıyor. İyi anlamda yani. Geri plana atılmayı istemiyoruz, yani ben açıkçası istemiyorum. (Katılımcı 8)

Özellikle arama kurtarma görevlisi katılımcılar kadın kimliğinin dezavantajı olarak yaptıkları işlerde fiziksel güce çok ihtiyaç duyulması ve kadınların bu konuda erkekler kadar dayanıklı olmadıklarından, daha fazla dinlenmeye ihtiyaç duyduklarından ama çalışma şartları gereği bunu dillendiremedikleri veya talep edemediklerinden bahsetmişlerdir.

Sadece şunu yaşadım kadın olarak tabi daha çabuk yoruluyoruz. Evet, mesai saatlerimiz onu da işte bekleyemem ki. Hani ben yoruldum, ben kadını azıcık dinleneyim demek isterim yani. Hani sizin kadar güçlü değilim. Ama sonradan da bakıyorum onu da diyemem çünkü orada insanlar bağırıyor yani ben nasıl böyle bir şey bekleyebilirim oluyorum. (Katılımcı 8)

2.1.2. Kadın kimliğinin avantajları

Çocuk sahibi olmasalar bile fitratlarında yer alan anaçlık ve gündelik hayatta kadınların bakım veren olması sebebiyle katılımcılar özellikle iyileştirme çalışmalarında (gelen yardımların istiflenmesi, ayrıştırılması, dağıtılması, yemek organizasyonu ve çocuklarla ilgilenme) erkeklerden çok daha avantajlı olduklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca erkek çalışanların olaylara daha düz baktıklarını kadınların ise çok daha geniş bir perspektiften baktıklarını ve detaycı olduklarını belirtmişlerdir. Kadın çalışanlar afetzedelerle kurdukları iletişimde, yalnızca somut ihtiyaçları karşılamanın ötesinde, psikososyal destek gereksinimlerini de gözetmeye özen gösterdiklerini belirtmişlerdir. Bu durumun özellikle hizmet alan konumundaki afetzedeler açısından büyük bir avantaj olduğunu vurgulamışlardır. Özellikle afetzede kadınların kadın çalışanlar ile daha rahat iletişim kurduklarını, bölge halkının ahlaki kodları nedeniyle kadın afetzedelerin özel gereksinimlerini (hijyenik ped, iç çamaşırı, çocuk bezi vb.) talep etmede erkek çalışanlardan çekindiklerini belirtmişlerdir. Ayrıca enkazdan çıkarılan afetzede kadınların mahremiyetlerinin sağlanması ve dar alanlara müdahale etme avantajı nedeniyle kadın arama kurtarma teknisyenlerine afetzedeler tarafından talep olduğu dile getirilmiştir.

Kocaman bir depo alanında dolanıyoruz, bir beyefendi koşa koşa birini getirdi yanıma. Kadın “ bir saatten fazladır bir kadın görevli arıyorum şurada” dedi. İsteddiği şey, hijyenik malzeme ve iç çamaşırı istiyor ve bunu bir erkeğe söyleyemedi. Bir saatten fazla arıyormuş birini ve karşılaştık şükürler olsun depo alanındaydık. Hemen depo alanlarından kendisine istedikleri, malzemeleri temin etmiş olduk. (Katılımcı 10)

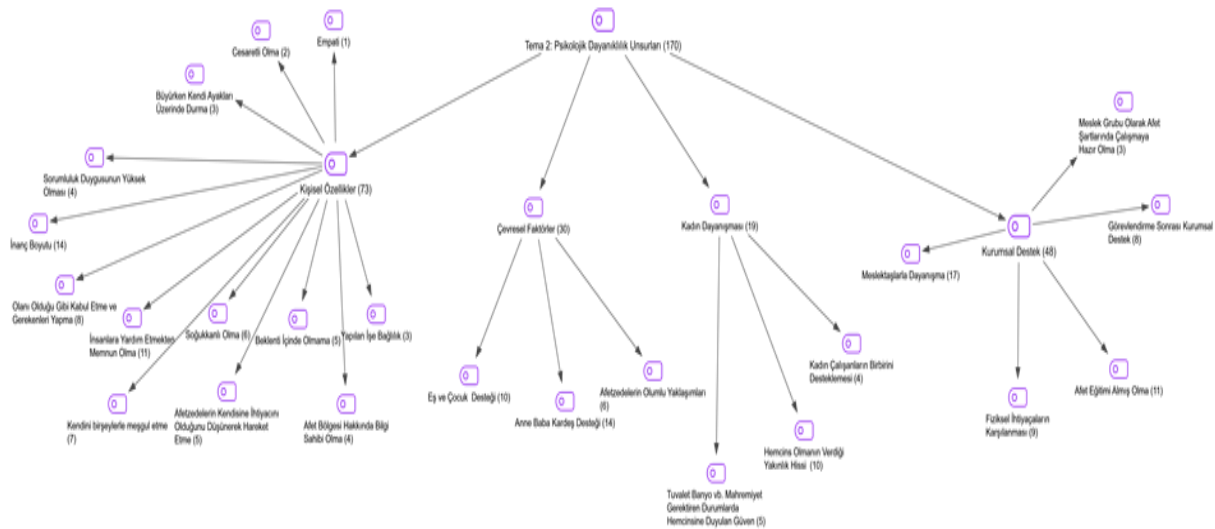
Kadın olarak bulunmanın avantajı duygusal olmaları ve anaç bir yapıya sahip oldukları için, hani annelik duygusu, çocuğumuz olmasa bile içimizde bulunduğu için. Bundan kaynaklı ben herkese daha merhametli, daha sabırlı yaklaştığımız için o durumda çok avantajı var. Çünkü o durumda bir söze bir kötü bakışa takılmamak gerekiyor ve bunu da en iyi kadınlar başarıyor. (Katılımcı 7)

Mesela sadece yaşayan olarak düşünmeyin. Kızınız orada üstü parçalanmış. Ona dokunmaya siz kıyamazken, parmağındaki bir yüzük için ona yaklaşmak isteyenler de olacak. Ama siz ona ne

istersiniz? Bir kadın yardımcı. Yani kadın varsa bir güven aşıyoruz. Nasıl üniformalı gördüğümüzde güven olur. Kadınla da bizi koruyacak bir içgüdü. Yani koruma derken daha saracak, daha bir anaç olur. (Katılımcı 11)

2.2. Psikolojik dayanıklılık unsurları

Katılımcılara “Sizi böylesine güçlü ve dayanıklı kılan kişisel özelliklerinizin neler olduğunu düşünüyorsunuz?” sorusu sorularak psikolojik dayanıklılık unsurlarından kişisel özelliklerinin neler olduğu ve “Afet bölgesinde görev yaparken aileniz ve çocuklarınızın bu duruma yaklaşımları nasıl oldu?” soruları ile çevresel desteğin önemi araştırılmaya çalışılmıştır, ancak çalışmanın genelinden elde edilen sonuçlarda afetzedelerin olumlu yaklaşımlarının da psikolojik dayanıklılığa etki eden unsurlar arasında olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca çalışma kadın çalışanların problemlerine ve psikolojik dayanıklılığına odaklandığından katılımcılara “Görev sahanızda sizden başka kadın çalışan var mıydı? Diğer kadın çalışanlarla aranızdaki ilişkiden bahsedebilir misiniz?” sorusu yöneltilerek afet bölgesinde çalışırken hemcinsinin varlığının psikolojik dayanıklılıkları üzerindeki etkisi incelenmek istenmiştir. Bununla birlikte “Afet bölgesinde görev yaparken meslektaşlarınız veya diğer görevliler ile ilişkileriniz nasıldı?”, Afet bölgesinde görevlendirilmeden önce veya sonrasında kurumunuz size hangi konularda destek oldu? (Eğitim, psikolojik destek, izin, ödüllendirme vs.) sorularıyla da kurumsal desteğin etkisi araştırılmıştır. Şekil 3’te psikolojik dayanıklılık unsurları temasına ait hiyerarşik kod tablosu sunulmuştur.



Şekil 3. Tema 2: Psikolojik dayanıklılık unsurları hiyerarşik kod alt teması

2.2.1. Kişisel özellikler

Katılımcıların psikolojik dayanıklılıklarına etki eden kişisel özellikleri arasında diğer özelliklerine nazaran inançlı olma özelliğinin ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. İnançlı olma durumunu katılımcılar, Allah rızasını gözeterek çalışma, başlarına gelen tüm olaylara imtihan ve takdiri ilahi olarak bakma ve inançlarının kendilerine güç vermesi şeklinde tanımlamışlardır. Ayrıca katılımcılar yaşadıkları olumsuz gözükten olaylarda dahi kendileri için sonrasında fark edebilecekleri bir faydanın olduğuna inandıklarından almaları gereken bir ders varsa onu alıp hayatlarına devam ettiklerini ifade etmişlerdir. Bununla birlikte afetzedelerin yardıma ihtiyaçlarının olduğunu bilmeleri ve onlara yardım etmenin, zor zamanlarında onların yanlarında olmanın kendilerine iyi geldiğinden ve afet bölgesinde şahit oldukları olaylara dayanma açısından kendilerine güç verdiğini belirtmişlerdir.

Yani yaptığınız iş hoş değil belki de ama buraya döndüğümüzde, şuraya döndüğümüz ilk gece ilk alana giriş yaptığımızda biz yani buraya, o süreç çok zorluydu. Ondan da nasıl daha sağlıklı çıktınız dersiniz. İnanç. İnançla. Yani şöyle, hepimizin sığındığı işte bir şey vardı. Olmuş olan olacaklar arasındaki en hayırlı, evet bu bir imkandı ama şey düşünüyorum. Yani bu olan en hayırlıysa Allah 'ın rahmetinden sual ettirmez, ettirmesinde yani bu düşünceyle yani biraz inanç biraz da dini anlamda kendimizi rahatlattık. (Katılımcı 17)

Kişisel özellikler olarak sorumluluk duygusunun ön planda olması, yaptıkları işe duyulan bağlılık, cesaretli ve soğukkanlı olma, empatik yaklaşım da öne çıkan temalar arasındadır.

Soğukkanlı olmak, kesinlikle bence soğukkanlı olmak ve biraz da cesaret isteyen bir iş. Bu senin görevin, yani bunu yapmak zorundasın. Sorumluluk, kesinlikle sorumluluk. Ben bu işe zaten ilk başta başlıyorken de de bunun bilincinde olarak başvurdum... Zaten hazırdım yani. (Katılımcı 5)

Katılımcılar afet bölgesinde gönüllü olarak çalışmaya karar verdiklerinde çalışacakları koşulları tam olarak öngörememekle birlikte, düşük beklenti düzeyine sahip olmaları nedeniyle fiziksel koşullara ve çalışma şartlarına uyum sağlamakta zorluk yaşamadıklarını, bölgedeyken ve döndükten sonra da sürekli kendilerini bir şeylerle meşgul ederek bu süreci daha kolay atlattıklarını belirtmişlerdir.

2.2.2. Çevresel faktörler

Katılımcılardan 10 tanesi evli ve çocuklu, 11 tanesi bekar ve 2 tanesi ise eşinden ayrılmış çocuklu kadınlardır. Afet bölgesinde gönüllü olmaya karar verdiklerinde özellikle geride bıraktıkları çocukların bakımı açısından eşinden veya anne babasından destek görmenin çok önemli olduğundan, bu sayede gönül rahatlığıyla çalışabildiklerinden bahsetmişlerdir.

Eşim tabii çok destek oldu. Hani sen git zaten o da üniversitede ve derslerini zaten yapamıyor. Çocuklarla ben ilgilenirim diye onun da desteğiyle... Arkadaşlar, arkadaşların çocukları hani biraz da benim yokluğumu aratmamak anlamında onlar olmasaydı biz de bu kadar rahat olmazdık artık. (Katılımcı 12)

Ayrıca katılımcılar afetzedelerin “kadın çalışanlar bile bize yardım etmeye gelmiş” şeklinde bir yaklaşım sergilediğini ve kendilerine olumlu davranıldığını bu durumun sahadaki motivasyonlarını arttıran önemli bir etken olduğunu vurgulamışlardır.

2.2.3. Kurumsal destek

Katılımcılar gerek meslektaşlarından gerekse diğer görevliler tarafından olumlu karşılandıklarını bunun sahada çalışırken kendileri için çok önemli olduğunu belirtmişlerdir. Özellikle güvenlik ihtiyacı ve tuvalet gibi özel gereksinimler konusunda erkek çalışanlardan destek gördüklerini belirtmişlerdir. Özellikle arama kurtarma çalışanları arasında cinsiyet ayrımı gözetmeksizin aralarında güçlü bir bağ olduğu gözlenmiştir. Bunda sürekli bir arada zorlu koşullarda görev almanın etkisi olduğu düşünülmektedir. Kendisi bir arama kurtarma teknisyeni olan Katılımcı 8 bu durumu şu şekilde ifade etmektedir.

Bizim meslekte şöyle bir şey var. Hep öyle bir ekip arkadaşınla öyle bir bağ oluşuyor ki. Kan bağı yok ama kardeş oluyorsun. Yani askerlerde de bu böyle oluyor ordu mensuplarında da mesela. Bizde de aynı şey var. O kadar bir bağ oluşuyor ki. Mesela senin biraz yamuk oturduğunu görüyor. Arkadaşın sırtını sana yaslıyor. Yaslan bana dinlen gibi. Yani öyle bir ilişkimiz vardı açıkçası. Hepsiyle. Herkes birbirinin yanında sürekli birbirini kontrol eden, bir şey oldu mu? Başına bir şey gelir mi? İçeri girenlerle sahip çıkarlar. Yani sürekli aslında birbirimizi koruyor ve kolluyorduk. Hiçbir sıkıntı yaşamadık açıkçası. (Katılımcı 8)

Sahada çalışmaya gönüllü olmadan önce afet eğitimi almış olmak, meslek grubu olarak afet şartlarında çalışmaya aşina olmak (özellikle arama kurtarmacılar ve sağlık çalışanları) ve iş sağlığı güvenliği eğitimi (kişisel koruyucu donanım kullanımı, güvenli

çalışma koşulları vb.) almış olmak da katılımcıların sahadaki şartlara dayanıklı olmasını sağlayan faktörler arasındadır.

Katılımcılar kurumları tarafından beslenme, barınma ve tuvalet gibi fiziksel ihtiyaçlarının karşılanmasının çalışma verimlerini artırdığına, sahadan döndükten sonra izin veya teşekkür belgesi verilmesi gibi teşviklerin her ne kadar bunları bekleyerek gitmeseler dahi motive edici olduğunu belirtmişlerdir.

Döndükten sonra Şöyle ki başkanımız belediye başkanımız tarafından bir teşekkür aldık ve ufak ta bir hediyesi oldu kendisinin bu konuda destekledi bizi. Ya şöyle hani dediğiniz gibi benim içim hiç gram önemi yoktu ama tabiki de insan değerli hissediyor hatırlanmak güzel şey. (Katılımcı 7)

Ben gönüllü olarak gidiyorum dediğimde kurum amirim “sen git biz gerisini hallederiz” dedi. Gerekirse izin yazarız dedi. İznimi yazdırdım. Yani hiçbir zorlukla karşılaşmadım. Çok teşekkür ederim. Geldiğimde yıllık iznim iptal edildi. Görevlendirme düzenlendi. Ondan sonrasında teşekkür belgesi de yani Sağlık Bakanlığı’nın teşekkürü de geldi. Hatta çalıştığım o dönemde birkaç ay sonra benim orada çalıştığım döneme ait bir para yattı. Bu anlamda teşvik edildik yani. (Katılımcı 15)

2.2.4. Kadın dayanışması

Katılımcılar afet yardım ekiplerinin erkek ağırlıklı olduğunu ancak sahada hemcinslerine ihtiyaç duyduklarını ve kadınlar olarak birbirlerini desteklediklerini, tuvalet banyo gibi mahremiyet gerektiren durumlarda ya da regl döneminde bir erkek meslektaştan ziyade içgüdüsel olarak kadın arkadaşlarıyla daha rahat ettiklerini belirtmişlerdir. Fiziksel ihtiyaçların dışında psikolojik olarak ta kadınların bir arada olmasının, uyku öncesi yapılan muhabbetlerin dayanıklılıklarını artırdığına vurgu yapmışlardır.

Sahada bence bunun kadını erkeği yok, ben o şekilde bakmıyorum olaya. Ama biz kadın olduğumuz için insan yanında bir kız arkadaş, bir kadın arıyor. Bir hemcinsini arıyorsun ve benim ekibimde bir kız arkadaşım vardı. İyi ki de vardı. Yani o olmasaydı tek kadın olsaydım belki de psikolojik açıdan daha kendimi... Yani onun varlığını orada hissetmem bile hiçbir şey yapmasa bile, bir destek sana aslında. (Katılımcı 5)

Yani o aslında günün deşarjı oluyor. Kadınların hani de bir arada. Tek başıma kadın olarak gidemezdim. Bir arada olmamız bize güç verdi gerçekten. Hani günün kritiğini yapıyorduk işte şunu da yapalım, bunu da yapalım, iyileştirmek adına konuşuyorduk. Bunlar hep olumlu oldu. Kadın grubu ile gitmek güzel oldu. (Katılımcı 23)

3. Tartışma

Bu çalışma, 6 Şubat Kahramanmaraş deprem bölgelerinde görev yapan kadın kamu çalışanlarının tecrübelerini, sahada karşılaştıkları zorlukları ve bu zorluklarla baş etme kapasitelerini ele alarak, bu alandaki literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Bu çalışmadan elde edilen bulgular, mevcut literatürle büyük ölçüde örtüşmekle birlikte, bazı yeni açılımlar da sunmaktadır.

Bu çalışmaya katılan kadın çalışanlar özellikle regl dönemlerinde ekstra hijyene ihtiyaç duyduklarını ancak toplumsal tabular ve mahremiyet gereksinimi nedeniyle bu taleplerinin karşılanamadığını bu durumun idrar yolu enfeksiyonu gibi hastalıklara neden olduğunu belirtmişlerdir. Bu bulgular literatürle uyum içindedir (Demirci ve Avcu, 2021; Ünür, 2021).

Fiziksel ve psikolojik yüklerin yanında afet yardım çalışanı kadınlar cinsiyet temelli ayrımcılıkla da baş etmek zorundadırlar. Özellikle erkek işi olarak algılanan mesleklerde kadınların erkek meslektaşlarına kıyasla daha az ciddiye alındıkları ve liderlikten ziyade geri planda istihdam edildikleri anlaşılmaktadır. Lee ve arkadaşları (2022) tarafından Tayvan afet yönetiminde kadınların rolünün araştırıldığı çalışmada da kadınların afet yönetiminde yöneticiden daha çok yardımcı rollerde görülmek istendiğini ortaya çıkarmıştır. 2014 yılında İsveç orman yangınlarında görev alan afet yardım çalışanı kadınlar da benzer şekilde erkek

kodlu görevleri yerine getirirken yetkinliklerinin ve otoritelerinin sorgulandığından ancak kadınlara yakıştırılan daha geleneksel mesleklerde övüldüklerinden bahsetmişlerdir (Danielsson ve Eriksson, 2022). Bu durum, kadınların afet yönetimi süreçlerinde daha fazla desteklenmesi gerektiğini göstermektedir.

Afet ve kadın üzerine son dönemlerde yapılan çalışmalar kadınların afet müdahale süreçlerine sağladıkları katkıyı ortaya çıkarmıştır (Abolshams Asghari, 2018; Chi-Lee, 2022). Benzer şekilde bu çalışma kadın çalışanların günlük hayatta bakım veren olması, anaçlık, empati ve merhamet gibi özellikleri nedeniyle afetzedeler ile iletişimlerinin erkek meslektaşlarına nazaran daha etkin olduğunu, özellikle toplumsal uyumu artırıcı bir rol üstlendiklerini, afet sonrası psikososyal destek ve iyileştirme çalışmalarında önemli görevler üstlendiklerini ortaya koymuştur.

Bu çalışmada afet yardım çalışanı kadınların psikolojik dayanıklılık unsurları kişisel özellikler, çevresel faktörler, kurumsal destek ve kadın dayanışması üzerinden incelenmiştir. Kişisel özelliklerde inanç boyutunun ön plana çıktığı gözlemlenmiştir. İran'ın Kirmanşah eyaletinde meydana gelen 2017 tarihli depremin ardından afetzede kadınlarla yapılan çalışmada inanç ve maneviyatın depremle yüzleşmelerinde ve içsel tatmin sağlamada yardımcı olduğu ortaya konulmuştur (Lebni ve arkadaşları, 2020). Kahramanmaraş depremleri sonrası yapılan çalışmalarda da benzer bulgulara rastlanmıştır (Günerigök, 2024; Yağlı Soykan, 2024).

Ayrıca bu çalışma literatürle uyumlu şekilde bakıma muhtaç kişilere (çocuklar veya yaşlı, engelli aile bireyleri) destek olma sorumluluğunu kadınlara özgü bir mesele olarak algılandığını bu nedenle kadın çalışanların iş aile dengesini sağlayabilmek için daha fazla desteğe ihtiyaç duyduğunu göstermiştir (Gritti, 2015). Ailelerden gelen bu desteğin psikolojik dayanıklılığa etki eden bir unsur olması da bu çalışmanın bulguları arasındadır.

Argentero ve Setti (2011) afet yardım çalışanları ile yapmış oldukları çalışmada kurumlar ve meslektaşlardan algılanan sosyal desteğin ikincil travmatik stres belirtilerini azalttığını tespit etmişlerdir. Bu çalışmada da benzer şekilde afet yardım çalışanı kadınlar için sosyal desteğin travmatik olaylarla başa çıkma kapasitelerini olumlu yönde etkilediği gözlemlenmiştir. Bununla birlikte hizmet içi eğitim olarak değerlendirilebilecek İSG Eğitimleri veya afet eğitimlerinin literatürle uyumlu şekilde psikolojik dayanıklılığı artıran unsurlar arasında olduğu tespit edilmiştir (Erdener, 2019)

Sonuç olarak, bu çalışma afet bölgelerinde görev yapan kadın çalışanların yaşadığı zorluklar yanında katkı ve kapasitelerini ele alarak, bu alanda daha fazla destek ve farkındalık oluşturulması gerektiğini vurgulamaktadır. Gelecek araştırmalarda, kadın çalışanların afet sonrası iyileştirme süreçlerine etkileri ve uzun vadeli çalışma koşulları üzerine daha derinlemesine incelemeler yapılması önerilmektedir.

Sonuç

Bu çalışma, 6 Şubat Kahramanmaraş depremlerinde afet yardım çalışanı olarak görev yapan kadınların barınma, beslenme, mahremiyet ve özellikle tuvalet gibi fiziksel ihtiyaçlarının karşılanmaması nedeniyle fiziksel ve psikolojik zorluklar yaşadığını, organizasyonel yapılarda yeterli destek mekanizmalarının bulunmadığını, karar alma mekanizmalarında erkeklere nazaran daha az yer aldıklarını ve toplumsal cinsiyet rolleri gereği zaman zaman önyargılarla karşılaştıklarını ortaya koymaktadır. Bu zorluklara rağmen kadınların afet bölgesinde görev almasının özellikle afetzedeler açısından iyileştirici bir rolü olduğu da bulgular arasındadır. Afet çalışanı kadınların sahadaki deneyimlerine kurumsal anlamda kulak verilerek şartların iyileştirilmesi daha çok kadın çalışanın afet bölgelerinde görev almasında etkili olacaktır.

Ayrıca bu çalışma afet yardım çalışanı kadınların psikolojik dayanıklılıklarının yüksek olduğunu, bu dayanıklılığı etkileyen unsurlar arasında kişisel özellikler yanında kurumsal ve çevresel destekle birlikte hemcinsleri ile olan dayanışmalarının da rol aldığını göstermektedir.

Afet durumlarında kadın çalışanlar için daha kapsayıcı stratejiler geliştirilmesi için aşağıdaki öneriler sunulmaktadır.

- Kamu kurumları ve insani yardım kuruluşlarında kadın temsiline artırılması çalışan kadınlar açısından toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılığın önlenmesine yardımcı olurken kadın çalışanların afetlerde kadın ve çocukların ihtiyaçlarını tespit etmede oynayacakları olumlu rol nedeniyle çift taraflı bir etki yaratacaktır.
- Afet yardım çalışanı kadınların sorunları hakkında farkındalık oluşması ve çözüm önerileri geliştirilebilmesi için daha fazla kadının liderlik ve karar alma süreçlerine katılımı sağlanmalıdır.
- Psikolojik dayanıklılıkla ilgili olarak erkek ve kadın çalışanların ihtiyaçlarının farklılığını kabul ederek politikalar oluşturulmalı ve dayanıklılık kişisel becerilerin güçlendirilmesi yanında kurumsal bir perspektiften değerlendirilmelidir.
- Görevden döndükten sonra sistematik olarak tüm çalışanlara psikolojik destek sağlanabilmesi için planlamalar yapılmalı. İhtiyaç duyanlar için uzun vadeli rehabilitasyon imkanı sağlanmalıdır.

Kaynakça

- Abdalla, S., Ramadan, E., & Al Mamari, W. (2024). Enhancing gender-responsive resilience: The critical role of women in disaster risk reduction in Oman. *Progress in Disaster Science*, 24, 100376.
- AFAD. (2025, Ocak). Açıklamalı afet yönetimi terimleri sözlüğü. Erişim adresi (1 Nisan 2025): <https://www.afad.gov.tr/aciklamali-afet-yonetimi-terimleri-sozlugu>
- Agarwal, V., & Buzzanell, P. M. (2015). Communicative reconstruction of resilience labor: Identity/identification in disaster-relief workers. *Journal of Applied Communication Research*, 43(4), 408-428.
- Aker, D. A. T. (2006). 1999 Marmara depremleri: Epidemiyolojik bulgular ve toplum ruh sağlığı uygulamaları üzerine bir gözden geçirme. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 17(4), 204-212.
- Aksoy, Ş., Kabasakal, Z. (2023). Afet sonrası durumlara yönelik hazırlanan psikososyal destek uygulamalarının ve çalışmalarının incelenmesi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 15, 80-91.
- Argentero, P., & Setti, I. (2011). Engagement and vicarious traumatization in rescue workers. *International Archives of Occupational and Environmental Health*, 84, 67-75.
- Baltacı, A. (2018). Nitel araştırmalarda örnekleme yöntemleri ve örnek hacmi sorunsalı üzerine kavramsal bir inceleme. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 231-274.
- Baltacı, A. (2019). Nitel araştırma süreci: Nitel bir araştırma nasıl yapılır?. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 368-388.
- M., Şalcıoğlu, E. ve Livanou, M. (2002). Traumatic stress responses in earthquake survivors in Turkey. *Journal of Traumatic Stress*, 15(4), 269-276.
- Başoğlu Yavuz, S. (2023). Kil alanı terapisinde dokunsal ve sözel deneyimin açıklayıcı fenomenolojik analizi: Tıbbi olarak açıklanamayan belirtiler çalışma grubuyla boylamsal bir nitel araştırma (Yayımlanmamış doktora tezi). Doğu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Creswell, J. W. (2013). *Nitel araştırma yöntemleri: Beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni* (M. Bütün & S. B. Demir, Çev.). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Çetin, F., Yeloğlu, H. O., & Basım, H. N. (2015). Psikolojik dayanıklılığın açıklanmasında beş faktör kişilik özelliklerinin rolü: Bir kanonik ilişki analizi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 30(75), 81-92.

- Danielsson, E., & Eriksson, K. (2022). Women's invisible work in disaster contexts: Gender norms in speech on women's work after a forest fire in Sweden. *Disasters*, 46, 141–161.
- Demirci, K., & Avcu, T. (2021). Afet süreçlerinde kadın bireylerin yaşadığı sorunlar ve çözüm önerileri: İzmir ili örneği. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 11(1), 86-105.
- Demirel, B., & Kökrek, Z. (2024). Kahramanmaraş merkezli depremde görev alan psikologların psikolojik dayanıklılık ve ikincil travma analizi. *Adli Tıp Bülteni*, 29(3), 230-235.
- Elçi, Ö. (2021). Predictive factors of posttraumatic stress and posttraumatic growth among the survivors of Van, 2011, Earthquakes' Trauma (Yayımlanmamış doktora tezi). Ortadoğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Erdener, M. (2019). Afet alanında çalışan profesyonellerin psikolojik dayanıklılık ve ikincil travmatik stres düzeylerinin incelenmesi (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Galanti, T. and Cortini, M. (2019), Work as a recovery factor after earthquake: A mixed-method study on female workers. *Disaster Prevention and Management*, 28(4), 487-500.
- Gökalp Yılmaz, G. (2021). Afetlere sosyolojik bakış ve Türkiye’de afet yazınına kuramsal bir yaklaşım. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 195-204.
- Gökçek, M. B., Gökçek, İ., Toker, İ., Kılınç Toker, A., & Hocaoglu, N. (2024). Anxiety and depression in healthcare workers after February 6th, 2023 Kahramanmaraş earthquake. *Journal of Anatolian Medical Research*, 9(3), 52-56.
- Gritti, A. (2015). Building aid workers’ resilience: Why a gendered approach is needed. *Gender & Development*, 23(3), 449-462.
- Gündüz, F. (2022). Afetlerde kadın ve toplumsal cinsiyet perspektifi ile çıkarılması gereken dersler (Haiti ve Japonya depremi örneği). *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 12, 440-460.
- Günerigök, T. (2024). 2020 Deprem sonrası dini başa çıkma (2023 Kahramanmaraş depremi Adana ili örneği) (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Huang, Y., Wong, H., & Fu, Y. (2019). Resilience and depression among the survivors of the 2013 Yaan earthquake. *Journal of Social Work*, 0(0), 1–17.
- İlhan, T. (2018). A model suggestion for trauma and psychological process living people after earthquake. *The Online Journal of Science and Technology*, 8(3), 7-12.
- Karakış, S. (2019). Kamu hastanelerinde çalışan hemşirelerin afetlere hazır oluşluk durumları ve psikolojik sağlamlıkları (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Karancı, A. N. (2008). Afet zararlarını azaltmada psikolojinin önemi. M. Kadioğlu & E. Özdamar (Ed.), *Afet zararlarını azaltmanın temel ilkeleri* (s. 51-58) içinde. Ankara: JICA Türkiye Ofisi.
- Karancı, A. N., İkizer, G. (2017). Afet psikolojisi: Tarihçe, temel ilkeler ve uygulamalar. *Türkiye Klinikleri J Psychol-Special Topics*, 2(3), 163-171.
- Kızılay. (2008). Afetlerde psikososyal destek uygulama rehberi. Ankara: Kızılay.
- Lee, C.-C., Huang, K.-C., Kuo, S.-Y., Lin, Y.-J., Ke, K.-Y., Pan, T.-Y., Tai, L., Shih, Y.-L., & Lai, H.-T. (2022). Gender matters: The role of women in community-based disaster risk management in Taiwan. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 77, 103046.
- Morrow, Rosie, Rodriguez, Alison and King, Nigel (2015) Colaizzi’s descriptive phenomenological method. *The psychologist*, 28 (8). 643-644.

- Nishi, D., Kawashima, Y., Noguchi, H., Usuki, M., Yamashita, A., Koido, Y., & Matsuoka, Y. J. (2016). Resilience, post-traumatic growth, and work engagement among health care professionals after the Great East Japan Earthquake: A 4-year prospective follow-up study. *Journal of Occupational Health*, 58, 347-353.
- Okay, N., & İlkaracan, İ. (2018). Toplumsal cinsiyete duyarlı afet risk yönetimi. *Journal of Resilience*, 2(1), 1-12.
- Panday, S., Rushton, S., Karki, J., Balen, J., & Barnes, A. (2021). The role of social capital in disaster resilience in remote communities after the 2015 Nepal earthquake. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 55, 102112.
- Rahimian Boogar, E., Asgharnejad Farid, A. A. (2008). The relationship between psychological hardiness also ego-resiliency and mental health in adolescent and adult survivors of Bam Earthquake. *Iranian Journal of Psychiatry and Clinical Psychology*, 14(1), 62-70.
- Sakuma, A., Ueda, I., Shoji, W., Tomita, H., Matsuoka, H., & Matsumoto, K. (2020). Trajectories for post-traumatic stress disorder symptoms among local disaster recovery workers following the Great East Japan Earthquake: Group-based trajectory modeling. *Journal of Affective Disorders*, 274, 742-751.
- Sharma, R., Kumar, V., & Raja, D. (2015). Disaster preparedness amongst women, the invisible force of resilience: A study from Delhi, India. *International Journal of Health System and Disaster Management*, 3(3), 163-168.
- Şipal, Y. Z. (2023). 6 Şubat 2023 depreminin afet yönetim ve deprem lojistiği açısından değerlendirilmesi. *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 8(2), 821-825.
- Taşdemir, H. (2022). Sosyal hizmet kurumlarının yönetiminde görev yapan sosyal hizmet uzmanlarının kurumsal bağlılık ve psikolojik dayanıklılık düzeyleri ile iş stresi ve stresle başa çıkma yöntemlerinin incelenmesi (Yayımlanmamış doktora tezi]. Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara
- UNDHA. (1992). Internationally agreed glossary of basic terms related to disaster management. Erişim adresi (1 Nisan 2025): <https://reliefweb.int/report/world/internationally-agreed-glossary-basic-terms-related-disaster-management>
- United Nations Office for Disaster Risk Reduction. (2015). Sendai framework for disaster risk reduction 2015-2030. Erişim adresi (1 Nisan 2025) <https://www.undrr.org/publication/sendai-framework-disaster-risk-reduction-2015-2030>
- Ünür, E. (2021). Afet yönetiminde toplumsal cinsiyet eşitsizliği: Doğal afetlerde cinsiyete dayalı zarar görülebilirlik farkı. *İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 351-381.
- Yağlı Soykan, N. (2024). Doğal afet sonrası travma, yas ve dini başa çıkma: Kahramanmaraş depremi üzerine nitel bir araştırma. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13(26), 511-552.
- Yalçın, S. (2013). İlköğretim okulu öğretmenlerinin mesleki tükenmişlik düzeyleri ile stres, psikolojik dayanıklılık ve akademik iyimserlik arasındaki ilişki (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Yoosefi Lebni, J., Mohammadi Gharehghani, M. A., Soofizad, G., Khosravi, B., Ziapour, A., & Irandoost, S. F. (2020). Challenges and opportunities confronting female-headed households in Iran: A qualitative study. *BMC Women's Health*, 20(1), 183.

Araştırmacıların Katkı Oranı: (Birden fazla yazarlı makaleler için)

1. Yazar: % 80

2. Yazar: % 20

Çatışma Beyanı: “Afet yardım çalışanı kadınlarda psikolojik dayanıklılık: 6 Şubat Kahramanmaraş Depremlerinde görev alan kadın kamu çalışanları üzerine bir araştırma” isimli makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kentler kültürleri ile yaşar: Çanakkale örneği

Rüştü Ilgar*

Öz

Her kentin, kendine özgü bir kimliği ve ruhu vardır. Bir kentin kimliği, o yerde yaşayanların sosyal, ekonomik, kültürel değerleri, adet, örf, inanç, gelenek ve davranışlarıyla şekillenir. Kentin dokusu, kent kültürünün oluşumu ve dinamizmi üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Kentte iyi bir yaşam oluşturma aşamasında kent kültür bilinci oldukça önemlidir. Bir kentin kimliği, kültürel varlıkları ve geçmişin birikimlerinden oluşur. Dolayısıyla, kent kültürü geçmişten gelen kültürel öğelerin zamanla birikmesi ve yeni nesillere aktarılmasıyla gelişir. Bu kültürel mirasın kaybolması, bir diğer ifade ile geçmişin izlerinden uzaklaşılması, yerleşim yerlerinde kimliksiz, kalitesiz ve nitelsiz yaşam alanlarının ortaya çıkmasına yol açabilir. Bu çalışmada, Çanakkale ilinin kültürel değerleri incelenmiştir. Veriler, Çanakkale il merkezi ve ilçelerinin kültürel değerlerinden oluşmaktadır. Bu veriler, nitel bir araştırma yöntemi olan doküman analiziyle toplanmıştır. Kent kültürünü şekillendiren faktörler incelenmiş ve bu kültürel değerlerin unsurlarının, geçmişin günümüzle harmanlanmasından kaynaklandığı sonucuna ulaşılmıştır. Özellikle Helenistik dönemdeki Truva antik yerleşmesi ile Selçuklu ve Osmanlı dönemine ait kültürel mirasların etkileşimi, Çanakkale'nin kültürel dokusunda önemli bir rol oynamaktadır. Bu etkileşim, Çanakkale'nin, farklı etnik grupların bir arada yaşadığı bir yer olmasından dolayı daha fazla meydana gelmiştir. Çanakkale'nin kent kültürüne baktığımızda, giyim kuşam, yemek kültürü ve sosyo-kültürel faaliyetlerin kent kültüründe etkilerinin önemli olduğu saptanmıştır. Bunun yanı sıra, bazı kültürel ve ekonomik değerler, bölgenin coğrafi özelliklerinin kendine has nitelikleri nedeniyle daha da belirginleşmiştir. Çanakkale'nin kent kültürünün şekillenmesinde, yerel gelenekler ve tarihi mirasın büyük etkisi olduğu gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çanakkale, kent, kültür, kültürel miras, değer

Araştırma makalesi

Research article

Geliş - Submitted: 08.11.2024

Kabul - Accepted: 06.01.2025

Atıf – Reference: *Nosyon: Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi*, 15, 243-260.

Cities live with their culture: The case of Çanakkale

Abstract

Every city has its own unique identity and spirit. A city's identity is shaped by the social, economic, and cultural values, customs, beliefs, traditions, and behaviors of the people living there. The fabric of the city plays a significant role in the formation and dynamism of city culture. In the process of creating a good living environment, the awareness of city culture is of great importance. A city's identity is made up of its cultural heritage and the accumulation of the past. Therefore, city culture develops through the accumulation of cultural elements from the past and their transmission to new generations. If this cultural heritage is lost, or if there is a detachment from the cultural legacy of the past, it can lead to the creation of identity-less, poor-quality, and unsatisfactory living spaces in settlements. This study examines the cultural values of the province of Çanakkale. The data consists of the cultural values of Çanakkale and its districts. These data were obtained using document analysis as part of a qualitative research method. The factors that form city culture were examined in detail, and it was concluded that these cultural values are a result of the synthesis of cultural elements from the past with the present. The influence of the Hellenistic period, particularly the ancient settlement of Troy, as well as the cultural heritage from the Seljuk and Ottoman periods, plays a significant role in the cultural fabric of Çanakkale. This influence has been further enriched due to Çanakkale being a place where different ethnic groups have coexisted. When examining the city culture of Çanakkale, it was found that clothing, food culture, and socio-cultural activities have a significant impact on city culture. Additionally, some cultural and economic

*Sorumlu Yazar. Prof. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Orta öğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Bölümü, e-posta: ilgar@mail.com, ORCID-iD: 0000-0002-4981-7324

values have become more pronounced due to the unique geographical characteristics of the region. It was observed that the shaping of Çanakkale's city culture is greatly influenced by local traditions and historical heritage.

Keywords: Çanakkale, city, culture, cultural heritage, value

Giriş

Kent ve kentleşme kavramları Latince “şehirli” anlamına gelen “civitas”tan türemiş, İngilizce ve Fransızcada “civilisation” halini almıştır. Türkçede ise “medeniyet” ve “kentleşme” olarak şeklinde ifade edilmektedir. Kentleşme, kırsal toplulukların şehirler veya şehir merkezleri oluşturmak için büyümesidir. Dolayısıyla kentleşme bu şehirlerin büyümesi ve genişlemesi sürecidir (Kentleşme, 2014). İlk başlarda, Osmanlı Türkçesinde “medeniyet” kavramının karşılığı olarak kullanılmıştır (Medeniyet, t.y.). Türkçeye Arapçadan geçmiş olan medeniyet kavramı, “şehir” anlamına gelen “medine” kavramından türetilmiştir. Medine kavramı şehir anlamına gelmektedir. Bu bağlamda, medeniyet, şehirli hayatı, medeni ise şehirli olmayı ifade eder (Baltacı, 2007). Arapça kökenli bir kelime olan medeniyet, 1912’deki ilk Türkçeleştirme çalışmaları sırasında sonucunda “Uygur” adından serbest çağrışım yoluyla türetilerek önce “uygurluk” şeklinde önerilmiş, ancak bu sözcük toplum-tarafından kabul görmeyince 1935 yılından sonra “uygar” ve “uygarlık” kavramları kullanılmıştır (Uygar, t.y.).

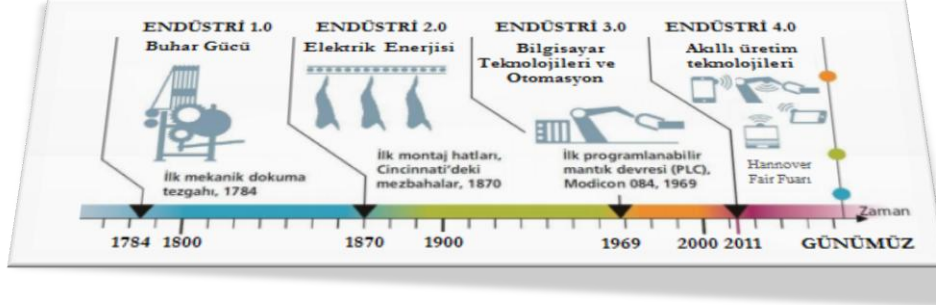
Naiboğlu’na (2019) göre kentleşmenin kökeni Mezopotamya’ya dayanır ve ilk kentler burada kurulmuştur (MÖ 4. binyılın sonlarına doğru, Güney Mezopotamya’da). Bu durum, kutsal kitaplarla da örtüşmektedir. Nitekim kutsal kitaplarda henüz Hz. Âdem ve Hz. İdrîs döneminde toplumlar ve şehirler oluşmadığı için, toplum ve kenti içeren bir ifade yer almamaktadır. Ancak Hz. Nûh ve Hz. Hûd ile ilgili ayetlerde şehir ve kent anlamına gelen ifadeler toplumsal sınıflara, tabakalara ve kavimlere (doğrudan şehir kullanılsa da dolaylı olarak) değişilmektedir. Kavim kelimesi yanında ev, saray, bina kelimeleri sıklıkla kullanılmıştır. Dolayısıyla Mezopotamya’daki ilk medeniyetler, aynı zaman dilimine denk gelen MÖ 4004’te gerçekleşen Nuh Tufanı (İncil Kronolojisi, t.y.) ile başlamıştır. Bilimsel bulgular ilk kent oluşumlarının MÖ 6000’lerde başladığını, MÖ 4000’lerde ise kentleşmeye dönüştüğü sonucuna varmaktadır (Hatt ve Reiss, 2002). Çünkü bu dönem, Neolitik Çağ (Cıralı Taş Devri) olup, toprak işleme imkânı sunan aletlerin kullanılmasıyla, Mezopotamya ve Bereketli Hilal’de yerleşik hayata geçiş, tarım yapma ve özellikle hayvan gücüyle tarım yapmaya başlama dönemine denk gelir.

MÖ 3500’lerde bronzun günlük yaşamda kullanılmaya başlanması, tarım devrimini olumlu yönde etkilemiş ve Khirbet ez-Zeraqon, Tel Yarmuth, Arad, Megiddo ve Tell el-Handaquq gibi yerleşim yerlerinde kentleşme ve ticaret gelişmiştir (Amiran ve Ilan, 1996). MÖ 13. yüzyılın son çeyreği ile 12. yüzyılın ilk çeyreği arasında yaşanan “Deniz Kavimleri Göçü” (Ege Göçleri), Hitit, Mitanni ve Kas (III. Babil) krallıklarının yıkılmasına sebep olmuş, bu yıkım kentleşme sürecine de büyük bir darbe vurmuştur (Eroğlu, 2014). MÖ 1000’lerde yeniden başlayan kentleşme, önce Batı Anadolu kıyılarında hızla ilerlemiş, MÖ 9. yüzyıldan itibaren Anadolu’nun doğusuna ve iç bölgelerine yayılmıştır. MÖ 6’da Roma’daki kentleşme, Pompeius Magnus tarafından Anadolu üzerinde egemen bir duruma getirilmiştir. MS 1. yüzyılda, ünlü Yahudi filozof Philon ile birlikte, İskenderiye de önemli bir kentleşme merkezi olmuştur. Romalıların egemen olduğu dönemde, batı ve güney-batı kentleri en fazla gelişmeyi göstermiştir. Helenistik dönemde, Batı Anadolu’da özellikle Efes, Milet ve Bergama gibi yerlerde, MS 2. yüzyılda kentleşme ve kent sanatı zirveye ulaşmıştır. Aziz Paulus’un şahsi çabalarıyla gelişen dini yayılma, MS 330’da İmparator Konstantin tarafından Roma İmparatorluğu’nun resmi dini olarak Hristiyanlığın kabul edilmesi ile kendi adını taşıyan Konstantinopolis’i (İstanbul) kurmasıyla kentleşmenin zirveye çıktığı ekonomik ve kültürel merkez değişime uğramıştır. Bundan sonra, en büyük kültürel değişimler Roma

İmparatorluğu'nun genelinde ve Anadolu'da "Pagan Kültürü" Hristiyanlık kültürüne dönüşmeye başlamıştır. Akabinde MS 410'da Gotların Roma'yı işgal etmesi ve MS 476'da Roma'nın Odoacer tarafından düşürülmesi bir diğer ifade ile Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşüne kadar olan süreçte, Orta Çağ boyunca eski Yunan ve Roma kentleşmeleri kaynaklı kültürel değişimler ön plana çıkmıştır (Kentleşme, 2014).

9. yüzyılda Müslümanlığın gelişi 13-14. yüzyıla kadar İslâm dünyasında Irak'ta Kufe ve Basra, Mısır'da Fustat, Doğuda Merv, Buhara, Semerkant ve Nişabur, Arap coğrafyasında Mekke, Medine, Kudüs, Bağdat ön plan çıkmıştır (Yaman ve Altındış, 2023). Orta Çağın sona erişinde, (Avrupa coğrafyasına göre denizaşırı keşiflerin yapılması yani 1492'de Kristof Kolomb'un Amerika kıtasını keşfi, İslam coğrafyasına göre 1453'de İstanbul'un fethi ile) yeni bir kentleşme sürecine girilir. Özellikle Rönesans, Avrupa tarihinde 14. yüzyılın sonuyla 15. ve 16. yüzyılları kapsayan dönemde Hollandalı Desiderus Erasmus'un *Deliliğe Övgü* adlı eseri ile esin kaynağı olan kilise öğretilerinden kurtulan ve sanatın etkili olduğu farklı bir kentleşme süreci başlar. Rönesans mimarisi, klasik kültürün yeniden doğuşunu yansıtan mimari tarz, 15. yüzyılın başlarında Floransa'da ortaya çıkmış ve Avrupa'ya yayılarak Orta Çağ Gotik tarzının yerini almıştır. Kentlerde sütun ve yuvarlak kemer, tünel tonoz ve kubbe dahil olmak üzere antik Roma formlarında bir canlanma ile etkisini hissettirmiştir (Rönesans Mimarisi, 2024).

1784'te başlayan sanayi devrimi ile çalışmak için kente gelen insanların barınma ihtiyacını karşılayacak alanlar yetersiz kalmış, kent içi ve dışında kurulmuş olan fabrikaların çevresinde çoğunlukla işçilerden oluşan mahalle gettoları oluşmuştur. 19. yüzyılda batıdaki sanayileşme hareketi, kentleşme sürecini başlatmıştır. Böylece, sanayi devrimi ile gelişen kentlerde, görünüm ve fonksiyonel olarak ekonomik, sosyal, siyasi ve kültürel alanlarda değişimler meydana gelmiştir.



Şekil 1: Endüstri devrimlerinin gerçekleşme dönemleri

Günümüzde ise, özellikle Avrupa'da II. Dünya Savaşı sonrasında "Yeni Şehirler" (New Cities) olarak adlandırılan karma kullanım projeleriyle devasa şehirler inşa edilmiştir. New York City, Cambridge (Massachusetts), Belfast, Helsinki, Kopenhag, Seul, Singapur, Florianopolis ve İspanya'nın Zaragoza şehri bu tür projelere örnek olarak gösterilebilir (Yenilikçi Kent Yaklaşımları, t.y.).

20. yüzyıl sonlarında, akıllı şehirler kavramı ile tanışan kentler, sürdürülebilir bir yaşam tarzı benimsemeye başlamış ve teknolojik çözümlerle (su yönetimi, temiz enerji, akıllı trafik kontrolü, e-devlet uygulamaları, şehir içi hareketlilik, kablosuz internet ve atık yönetimi gibi) bu sürece dahil olmuştur (Terzi ve Ocakçı, 2017).

1. Kent kültürü

Kültür kavramı Latince'de tarım anlamına gelen "Cultura" teriminden türetilmiştir. (Anıl, 1984, s. 9). Antropolog E. B. Taylor, kültürü; "Etnografyadaki en geniş anlamında, bilgi, sanat, hukuk, ahlak, töre ve tüm diğer yetenek ve alışkanlıkları içeren karmaşık bütün" olarak

tanımlamıştır. UNESCO kültürü şu şekilde tanımlamıştır; bir toplumu veya sosyal grubu karakterize eden ayırt edici, ruhsal, maddi ve duygusal özellikler kümesidir. Kültür, sanat ve edebiyatın yanı sıra yaşam biçimlerini, temel insan haklarını ait değer sistemlerini, inançları ve gelenekleri içerir (Kültür Sektörü, t.y.). Bir başka tanıma göre kültür “toplumun ve insanın öğrendiği, edindiği bilgi, sanat, gelenek, görenek, yetenek, beceri ve alışkanlıkları içine alan ve toplumsal değerler içeren bir olgudur” (Altıntaş ve Eliri, 2005). Kültür etnik kimlik, milliyet, cinsiyet, sınıf ve ırk sınırlarıyla ayrılan insanları sanatsal, entelektüel, dinsel ve siyasal etkinlikler ile birleştirir (Berman, 2013).

Kültür, sıklıkla örf ve âdet kavramlarıyla karıştırılmaktadır. Kültür, yerel toplumlarda sosyal davranışları şekillendiren, uzun yılların birikimiyle oluşan ve yaptırım gücü olan, toplumu yönlendiren bir bütündür. Örf ve âdet ise, geleneksel hale gelmiş davranışlar ve alışkanlıklardır. Bir başka ifade ile kültür, örf ve adetten farklı olarak bir toplumun maddi, manevi, zihinsel ve duygusal özelliklerini kapsayan daha geniş bir kavramdır. Bauman ise kültürü kişilerin aktivite alanı olarak değerlendirmiştir (Hayta, 2016). Kültür, bir toplumun yaşadığı ve paylaştığı ortak değerlerdir. Birçok düşünür “Her şey unutulduğu zaman belleklerde ne kalıyorsa, ona verilen isimdir” diye yaklaşırken, Ataol Behramoğlu kültür kavramıyla ilgili düşüncelerini; “kültür belki de bütün yaşadıklarımızdan öğrendiğimiz bir şeydir” şeklinde ifade eder (Şalom, 2024).

Şehirlerin kendine özgü kimliği vardır. Şehrin kimliği, o şehirde yaşayanların kültür, adet, örf, inanç ve gelenek ve davranışları ile ilişkilidir. Bir kentin kimliğini oluşturan onun kültür varlığı, kültürüne katkıda bulunan da kentin kimliğidir (Koçak, 2011). Kent kültürü geçmişten gelen kültürel öğelerin yaşatılması ve yeni gelen nesillere aktarılmasını gerektirir (Keleş, 2005). Geçmişin kültürel mirasından uzaklaştıkça yerleşmelerde kalitesiz, nitelsiz ve kimliksiz mekanlar ortaya çıkacaktır (Özden, 2008). Özellikle 20. yüzyılda etkisini arttıran küreselleşme, kentlerin kimliğini ve kültürünü değiştirmiştir. Kentlerin ortodoks kimlikleri silinmekte ve aynışma eksenli ortak değerlere sahip kentler ortaya çıkmaktadır (Özcan ve Sümer, 2015).

Bir şehri tanımak için sahip olduğu medeniyet birikimine bakmak gerekir. Bu özelliği tam olarak İslam şehirlerinde görmek mümkündür. İslam Medeniyetinin özü “tevhid”, yani birliktir. İslam kültür ve medeniyeti, İran, Urdu, Türk, Yunan ve Hint gibi medeniyetlerin kültürel miraslarını tevhid inancı potasında eritmiştir. Tevhid inancı toplanma ve bir olma eksenli yaşam alanlarını dizayn etmiştir. Şehrin mekânları bu değerler doğrultusunda şekillenir. İslam yerleşmelerinde İslam kültürüne ait mimari geleneğe yansımaları 7 yüzyılın ilk yarısına dayandırılmaktadır (Ruhenov and Oviedo, 2013, s. 125). İslam’ın emir ve yasakları, kentin hem fiziki hem de sosyal görünümüne etki etmiştir (İnalcık, 1995, s. 250). Merkezde bir çeşme, yanında camii, misafir konaklama yeri han ve diğer herkesin birlikte kullandığı alanlar ön plana çıkar. İslam inancına sahip insanların yaşadığı bir şehirde komşuluk ilişkileri üst seviyededir. Çevre temizliğine ve tanzimine dikkat edilir. Aynı zamanda sokak hayvanlarına da merhamet edilir. İslami mimarinin merkezinde cismani/maddi, akli ve ruhi boyutlar birlikte işlev görmektedir (Omer, 2012, s. 2). Örneğin Saraybosna’nın sebil, medrese, tekke, zaviye, türbe, hamam, bedesten, kervansaray, imaret ve vakıfları buna güzel bir örnektir. İstanbul içinde benzerdir hatta İstanbul’un sokak hayvanları da bu birliktelikten nasiplenilen kültürün yansımalarıdır. Kent yapısal unsurları yanında yaşam ve davranış şekilleri konuşulan dil, müzik, şiir, yeme-içme ve giyim-kuşam bu anlayıştan izler taşır.

2. Araştırmanın modeli

Bu çalışma, nitel bir araştırma yaklaşımını benimsemektedir. Nitel araştırmalar, sosyal bilimlerde gerçekleştirilmiş olan çok sayıda çalışmada, özellikle insan davranışlarını, toplumsal dinamikleri ve kültürel olguları derinlemesine anlamak amacıyla tercih edilen bir yöntem olarak öne çıkmaktadır. Sosyal bilimlerde alanındaki araştırmalarda, bireylerin veya

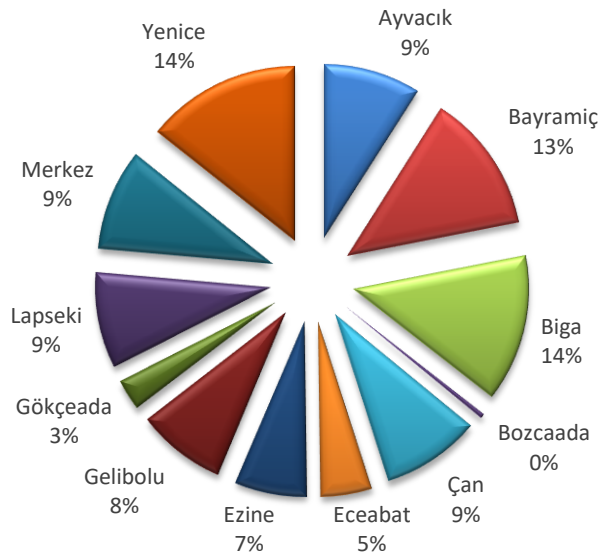
toplumların davranışlarını, tutumlarını, inançlarını ve sosyal bağlamlarını anlamak için daha esnek, açık uçlu ve kapsamlı bir yaklaşım gerekmektedir. Nitel araştırmalar, bu bağlamda, araştırmacılara daha geniş bir perspektiften veri toplama ve analiz etme imkânı sunar. Drever (1997), nitel araştırmalarda, problemlere dair derinlemesine bilgi edinmenin en etkili yolunun, araştırmacının katılımcılarıyla etkileşim kurarak onların bakış açılarını, deneyimlerini ve düşüncelerini anlamaktan geçtiğini belirtmektedir. Nitel araştırmaların temel avantajı, araştırılan konuya dair daha geniş bir anlayış geliştirebilmesidir. Sosyal bilimlerde, belirli bir olgunun ya da sürecin daha geniş bir bağlamda incelenmesi gerektiğinde, nitel araştırmalar sıkça tercih edilmektedir. Bu tür araştırmalar, katılımcıların kendilerini ifade etmelerini sağlayarak, daha doğal ve özgün veriler elde edilmesini mümkün kılar. Aynı zamanda bu veriler, sadece sayısal verilere dayalı analizlerden farklı olarak, katılımcıların ve toplumların içsel dünyalarını, düşüncelerini ve tecrübelerini de derinlemesine bir şekilde anlamayı amaçlar. Çalışmanın nitel bir yaklaşımda yer almasının bir diğer nedeni, verilerin çeşitlilik gösterme olasılığıdır. Nitel araştırmalarda toplanan veriler, yazılı dokümanlar, görüşme kayıtları, gözlem notları, grafikler, resimler, resmi belge ve raporlar gibi farklı biçimlerde olabilir. Bu verilerin çeşitliliği, araştırmacının konuya dair daha kapsamlı bir perspektife sahip olmasına olanak tanır. Cohen, Manion ve Morrison (2007), nitel araştırmalarda verilerin çok çeşitli şekillerde toplanabileceğini, bu çeşitliliğin araştırmacılara derinlemesine analiz yapma fırsatı sunduğunu vurgulamaktadır. Bu tür veriler, araştırmacının yalnızca sayısal verilerle değil, aynı zamanda katılımcıların kendi ifadeleriyle ve gözlem notlarıyla da analiz yapmasına imkân verir. Özellikle sözlü ve yazılı dokümanlar, nitel çalışmalarda sıklıkla kullanılan veri toplama araçlarıdır. Yazılı dokümanlar, genellikle daha önceden kaydedilmiş metinler ve belgeler şeklinde olabilirken, sözlü veriler, katılımcılarla yapılan görüşmeler, anketler veya odak grup çalışmaları aracılığıyla elde edilebilir. Bu tür verilerin toplanması, araştırmacının konuyu daha derinlemesine ve bağlam içinde anlamasına yardımcı olur. Görüşmeler, katılımcıların doğrudan düşüncelerini ve deneyimlerini aktarabilmesini sağlarken, yazılı dokümanlar ise geçmişte kaydedilmiş bilgilerin ve belgelerin ışığında, konuya dair tarihsel ve kültürel bir bağlam sunar. Bu bağlamda, nitel araştırmalarda sözlü ve yazılı verilerin birlikte kullanılmasının, daha zengin ve çok boyutlu bir analiz sunacağı açıktır.

Çalışmada kullanılan veri toplama araçları genellikle betimsel bir yaklaşımla analiz edilmektedir. Betimsel araştırma, bir olgunun, olayın veya sürecin mevcut durumunun veya koşullarının ayrıntılı bir şekilde incelenmesini ifade eder. Bu tür araştırmalarda amaç, bir durumu veya olguyu olduğu gibi, olduğu şekilde tanımlamak ve betimlemektir. Betimsel araştırmalar, genellikle olayların ya da durumların ne şekilde geliştiğini, nasıl işlediğini ve hangi faktörlerin etkili olduğunu anlamak için kullanılır. Bu, nitel araştırmalarda veri toplama sürecinin merkezinde yer alır. Yani araştırmacı, katılımcıların deneyimlerini, gözlemlerini ve ifadelerini olabildiğince objektif ve detaylı bir şekilde yansıtarak, konuya dair derinlemesine bir betimleme sunar. Nitel bir araştırma sürecinde kullanılan betimsel yaklaşım, sadece gözlemlerden değil, aynı zamanda katılımcıların kendi ifadelerinden ve yorumlarından da beslenir. Bu, araştırmacının daha zengin ve anlamlı olmasına olanak tanır. Katılımcıların düşünce dünyalarını, inançlarını ve bakış açılarını yansıtan bu veriler, araştırmacının sonuçlarının daha doğru ve anlamlı olmasını sağlar. Özellikle sosyal bilimlerde, bireylerin toplumsal yapıları ve sosyal ilişkileri nasıl algıladığını, toplumsal süreçlerin nasıl işlediğini anlamak için betimsel araştırma oldukça önemlidir.

Sonuç olarak, bu çalışmanın nitel bir araştırma olarak tasarlanmış olması, araştırmacının derinlemesine bir analiz yapmasına ve daha geniş bir perspektiften veri toplamasına olanak sağlamaktadır. Nitel araştırmaların sunduğu esneklik, araştırmacılara konuyu farklı açılardan ele alma ve zengin, çeşitlenmiş veriler elde etme fırsatı verir. Betimsel araştırma yönteminin kullanılması, bu verilerin doğru bir şekilde tanımlanmasını ve anlamlandırılmasını

sağlamaktadır. Bu yaklaşım, sosyal bilimlerde insan davranışlarını, toplumsal dinamikleri ve kültürel olguları anlamak için en etkili yöntemlerden biri olarak kabul edilmektedir.

Örnekleme Çanakkale ilindeki yerleşmeler ile sınırlandırılmıştır. Ancak kent kategorisinde köyler yeni yapılanmalarda kentin bir parçası olarak öngörülmüştür. Örneğin Babakale köyü Balıkesir’de mahalle statüsünde ele alınırken, Çanakkale için köy olarak idari yapılanmada yer edinmektedir. Bu bakış açısıyla tüm yerleşmeler kentin bir parçası varsayılmaktadır. Çanakkale ili 25°40’-27°30’ doğu boylamları ve 39°27’-40°45’ kuzey enlemleri arasında 9 bin 933 km²’lik bir alanı kapsar (Çanakkale Coğrafyası, t.y.). Çanakkale ili, Türkiye topraklarının yaklaşık %1,3’ünü kapsamaktadır. Türkiye’nin kuzeybatısında Marmara Bölgesi’nin Güneybatısında kendi adıyla anılan bir boğazın iki yakasında yer alır. Türkiye’de hem Asya (Biga Yarımadası), hem Avrupa kıtasında (Gelibolu Yarımadası) toprakları bulunan ikinci ildir. Çanakkale ilinin kuzeyinde Edirne ile Tekirdağ illeri, doğu ve güneydoğusunda ise Balıkesir ili yer almaktadır. Çanakkale iline bağlı merkez ilçe dışında, 11 ilçe, 576 köy, 11 belde, 79 köy bağlantılı yerleşme ve 23 belediyesi vardır. Toplam yerleşim yeri alanı 8881.741 dekadır (Çanakkale Valiliği, 2017). Alan bakımından en büyük ilçe 141.679 hektarlık alanı ile Yenice, en küçük alana sahip ilçesi ise 4.263 hektar ile Bozcaada’dır.



Şekil 2: Çanakkale ilçelerinin il yüzölçümüne oranı

Çanakkale alansal olarak Türkiye’nin %1,3’ünü kaplar iken, ülkemizin %0,65’lik nüfusuna sahiptir. İl nüfusunun %56,3’ü kentsel nüfustan oluşmaktadır. Çanakkale il geneli km²’ye düşen nüfus yoğunluğu bakımından Türkiye ortalamasının altında olup 54’tür (İlgar, 2009).

Çanakkale, farklı etnik grupların bir arada yaşadığı bir yer olmuştur. Rumlar, Pomaklar, Boşnaklar, Yahudiler, Manavlar, Türkmenler, Yörükler, Bulgaristan göçmenlerini, az sayıda da olsa Kumuk Türkleri ve Çerkezler gibi farklı etnik gruplar birbiri ile uyum içinde yaşamaktadırlar. Dolayısıyla bu çeşitlilik şehrin kültürel dokusunu zenginleştirmiştir. Bu çeşitlilik, yerel mutfak, gelenekler ve festivallerde kendini gösterir. Çanakkale birçok din, dil, ırkın bir arada yaşaması ile kent kültürünün çeşitliliğine ev sahipliği yapmaktadır. Kentte bir hoşgörü kültürü oluşmuş, kentsel yapılara da yansımıştır. Cami, kilise (Eski Ermeni Kilisesi), havra gibi dini yapıların birbirinin yanında kurulması, ezan ve çan sesinin birbirine karışması bunun en belirgin kanıtıdır. Çanakkale kent kültürünü günümüze kadar korumuş nadir kentlerden birisidir. Kentin kurulmasında bugüne kültürel yapılar yeniden şekillenmiş olsa da kent kültürü özellikle etnik çeşitliliğin izlerini görmek mümkündür.

3. Gıda kültürü

Çanakkale mutfağı, zeytinyağlılar, deniz ürünleri ve özellikle peynir çeşitleri ile ünlüdür. İnsanların yeme-içme kültürleri üzerinde; bulunduğu coğrafi konum, uğraştıkları ekonomik faaliyetler, inançları etkili olmaktadır. Çanakkale'nin yeme-içme kültüründe özellikle kırsal kesimde bulunan yörüklerin hayvancılıkla uğraşmaları hayvansal ürünlerin, Çanakkale'de hali hazırda; Ezine Peyniri, Bayramiç Elması, Bayramiç Beyazı, Çanakkale El Halısı, Bozcaada Çavuş Üzümlü, Yenice Kırmızı Biberi, Geyikli Zeytinyağı, Bayramiç Tahin Helvası, Bayramiç Zeytinyağı, Lâpseki Şeftalisi, Biga Peynir Tatlısı, Biga Pirinci, Çanakkale Domatesi ve Biga Işıklı Nohut Kahvesi olmak üzere 14 ürün için Coğrafi Tescil İşaretlenmesi yapılmıştır. Çanakkale yeme içme kültüründe marka değeri olan başlıca ürünler şunlardır

3.1. Peynir helvası

Günümüzde yöresel gıdalar arasında önemi giderek artan ve geleneksel bir ürün haline dönüşme yolunda ilerleyen peynir helvası ana girdisi tuzsuz taze peynir olan bir tatlı çeşididir. Türkiye'de peynir helvası genel anlamda İstanbul, Balıkesir, Çanakkale, Edirne illerinde yapılmaktadır. Bu ürün Çanakkale ili için etkin bir tanıtım ve pazarlama aracı olması ve hızla artan ekonomik getirisi bakımından ciddi önem taşımaktadır (Kan, 2008, s 462-468).

Çanakkale peynir helvası yaklaşık olarak 100 yıllık eski bir geçmişe sahiptir. Ancak ticari anlamda üretiminin 30-35 yıl öncesine dayandığı ifade edilmektedir. Geçmişte sadece yazın yapılırken, üretimi günümüzde bütün yıla yayılmıştır. Bunun nedeni ise; başlangıçta yalnızca yöre halkı tarafından bilinen ve tüketilen bir ürün iken, zaman içerisinde civar illerde de tanınarak, insanların yoğun talep gösterdiği ürünlerden birisi haline gelmesidir. Peynir helvası üretimi ya pasta ya da tahin helvası imalathanelerinde yapılmaktadır. İçinde hiçbir katkı maddesi bulunmayıp tamamen doğaldır. Fırınlanmış ve fırınlanmamış olmak üzere iki tipte imal edilmektedir. Hatta zaman zaman hoşmerim tatlısıyla karşılaştırılmakta ve aynı tatlı olduğu zannedilmektedir (Candaş 1986, s. 120). Ancak yapıları bakımından farklılık göstermektedir. Peynirin ana bileşeni tuzsuz taze peynirdir. Geçmişte sadece tuzsuz taze koyun peynirinden üretim yapılırken, günümüzde öncelik olarak tuzsuz koyun peyniriyle beraber tuzsuz inek ve keçi sütünden yararlanılmaktadır. Diğer bileşenlerini ise; yumurta, şeker, irmik oluşturmaktadır.

3.2. Ezine peyniri

Ezine peyniri de Van ilinin otlu peyniri gibi kendine ait özellikleri sayesinde Çanakkale'nin tanıtıcı ürünlerinden olmuştur. Ezine peynirinin diğer ürünlerden farkı peynirin üretiminde kullanılan sütün belirli bir yöreden sağlanmasıdır (İlgar, 2019). Ezine peynirinin yapımında kullanılan süt eğer koyunlardan elde ediliyorsa 'tahirova', 'sakız', 'dağlıç' ırkı koyunlardan, 'karakeçi' ve saanen adlı keçi ırkından sağlanır. Türk Saanen Keçisi denilince artık akla Çanakkale gelir olmuştur. Çanakkale keçi varlığı bakımından Denizli ilinden sonra ikinci sırada gelmektedir (İlgar ve Kırcan, 2016). Çanakkale'deki sığırların büyük çoğunluğu saf kültür ırkı olup, simental, holstein şeklindedir. Türkiye'deki toplam sığır varlığı içindeki payı ise %1,3'tür (İlgar, 2023). Koyun, inek ve keçi olmak üzere her üç süt çeşidi mevsiminde belirli oranlarda karıştırılarak Ezine peyniri üretim yapılır. Üretim yapılan alan gerek iklim gerek bitki örtüsü çeşitliliği ve gerekse ortama sağladığı bol oksijen sayesinde önemli bir otlak alanı oluşturan Kaz Dağlarıdır. Hayvanların buradan beslenmesi sütün, dolayısıyla peynirin tat ve aromasını etkileyerek peynirin kendine has tadının pekişmesine neden

olmuştur. Ezine peyniri tam yağlı salamurada olgunlaştırılan peynirler grubundan olup beyaz peynir standartlarına sahip olarak üretilmektedir.

3.3.Üzüm ve organik şarap üretimi

Çanakkale ilinde de organik bağcılık ve şarap üretimi geçmiş Rum nüfus yoğunluğu nedeniyle Bozcaada ilçesinde gelişme göstermiştir. Bozcaada'nın kendine özgü ekosistemi Çavuş üzümü önemlidir. Adada nispî nem miktarının %70'in altına düşmemesi nedeniyle polen dağılımı güçleşir, kendi kendine dölleme yeteneği olmayan Çavuş üzümünün adaya özgü tozlayıcı üzüm çeşitlerinin ekilmesini de zorunlu hale getirmiştir. Bu tozlayıcı üzümler ayrıca şarapçılıkta kullanılmaktadır. Ada dışında Eceabat, Gelibolu coğrafi konumu ve bağ için elverişli arazi yapısı ile şarapçılıkta iyi tarım uygulamaları bakımından elverişli alanlardır. Çanakkale'nin şaraplık üzüm üretimi bakımından Türkiye geneli içindeki payı %6,34'tür. Ayrıca ilde organik şarabın kontrol ve sertifikasyonu sağlanmıştır. İldeki üzüm bağlarını çevreleyen çam ormanlarının havası andezitli, killi, kumlu, çakıllı, kireçli taşlı toprak yapısı yanında poyraz rüzgârının ve denizin etkisiyle gündüz ve gece sıcaklık farklılıkları doğal bir mikro klima etkisi yaratarak üzümlerin yavaş yavaş olgunlaşmasını sağlayan mükemmel bir ekosistem oluşturur. Özellikle Bozcaada (Tenedos)'da, milattan önceki Tenedos paralarında üzüm salkımı simgesi bulunmaktadır. İlde en fazla bulunan üzümler Kuntra ve Karalahna siyah üzüm, Çavuş ve Vasilaki beyaz olarak yaygındır. Şarap üretimleri Kuntra (Karacakız), Karalahna, Cabernet Sauvignon, Merlot, Shiraz, Malbec, Temprrellino, Zindafel, Cinsault, Hamburg misketi, Kalecik karası, Öküzgözü, Petit Verdo üzüm çeşitleri yetiştirilmektedir. Şaraplık beyaz olarak Narince, İskenderiye misketi, Chardonnay, Sauvignon Blanc gibi üzümlerden yapılır. Çanakkale'de şarapçılık 1925 yılına kadar daha çok Rumların yürüttüğü bir faaliyettir. Cumhuriyetin ilk yıllarından 1950'li yıllara kadar şarapçılık devlet öncülüğünde bir milli politika olarak benimsenmiştir. 1956 yılında makineli şarap üretime geçilmiş bu değişim 1960-80 yıllarında sonuçlarını vermiş şarapçılık hızla yaygınlaşmıştır. 1980-1998 yılları ise durağan yıllar olmuştur. 1997 yılında Çanakkale'de devletçe Tekel'e bağlı şaraphaneler kurulmuştur (Özay, 2003, s. 46). 1998 sonrası ise tekrar atılım yılları haline gelmiştir.

3.4.Bayramiç elması ve beyazı

Türkiye'de her ne kadar elma konusunda ünlenen şehrimiz Amasya olsa da Bayramiç elması tat, görünüm, ekonomik getiri açısından oldukça önemlidir. Troya Destanında geçen güzellik yarışmasında Paris'in Afrodite takdim ettiği elma bu coğrafyanın sembolü olmuştur. Bunun yanında Çanakkale ilinin hemen hemen bütün ilçelerinde elma yetiştiriciliği yapılmaktadır. Çanakkale'nin elma üretimi bakımından Türkiye geneli içindeki payı %2,75'tir. Çanakkale ilinin Bayramiç ilçesinin elma meyvesi bakımından marka değerine sahiptir. Bayramiç kendine has iklimi, bitki örtüsüyle lokal boyutta farklı bir ortamın oluşmasına neden olmaktadır. Kaz Dağları eteklerinde bulunan Bayramiç ilçesine bağlı; Evciler köyü, Karaköy, Yeşilköy gibi köylerde yetişen elmalar ince kabuklu, sulu ve aromalıdır. İnce kabuklu olması Bayramiç Elmasını Türkiye'deki diğer elmalardan ayıran en önemli özelliktir. Çünkü Türkiye'deki diğer elmalardan kabuk kalınlığı ve aroması ile ayrılmaktadır. Genel olarak Golden Delicious, Pink Lady, Granny Smith, Red Delicious, Star King, Fuji türleri ağırlıklı olarak arazide bulunur.

Bayramiç Beyazı bir nektarın çeşidi olan, "Bayramiç Beyazı", sert dokusu, rengi, kokusu, aroması ve uzun raf ömrüyle diğer nektarın türlerine göre farklı olup Kazdağları'nda tohumdan yetişen endemik bir meyvedir Raf ömrü diğer nektarın türlerine oranla daha uzundur. Çanakkaleli bazı kooperatif ve üreticiler ürünün reçelini de geliştirmişlerdir. 2013

yılında “Bayramiç Beyazı” adıyla Türkiye’de coğrafi işaret tescili yapılan ilk ürünlerdendir. 2021 yılında AB tescillenmiştir.

3.5.Umurbey şeftalisi

Ülkemizde en fazla Bursa ve Akdeniz bölgesinde yetiştirilmektedir. Ülkemiz toplam şeftali üretiminin %18’i Çanakkale’den sağlanmaktadır. Çanakkale’de başta Lapseki olmak üzere merkez dahil çoğu ilçede şeftali üretimi yapılmaktadır. Gerek renk, gerek boyut, gerekse tat bakımından belde de üretilen şeftali, Çanakkale’nin diğer yerlerindeki şeftalilerden ayrılmaktadır. Lapseki ilçesine bağlı Umurbey Beldesi bu üretimde oldukça önemli lokasyondadır. Lâpseki’de erkenci, orta ve geççi olan türleri şeklinde yetiştirilen şeftali, tadı, aroması ve rengiyle ayrılmaktadır. Haziran ayından Ekim ayna kadar hasat edilebilen yaklaşık şeftali yaklaşık 40 bin dönüm alanda, 3 milyon adet ağaçtan yaklaşık yıllık 150 bin ton mahsul elde edilir. Ayrıca her yıl ağustos ayı ortalarında Lapseki ilçesi Umurbey Beldesinde şeftali festivali yapılmaktadır. Şeftali festivali kapsamında en güzel şeftali meyvesi ve en güzel şeftali bahçesi yarışmaları yapılmaktadır. Lâpseki şeftalisi, 2022 yılında coğrafi işaret almıştır.

3.6.Balık kültürü

Bilindiği gibi Karadeniz Bölgesinde tutulan hamsi yemek kültüründe Türkiye’de en çok bilinen balık türüdür. Çanakkale sahip olduğu boğazın ve Saros Körfezi hidrolojik yapısı sayesinde birçok sayıda balık türü ile kabuklu ve yumuşakçaların yaşam alanıdır. Boğaz ekonomik değeri yüksek balıkların göç yollarından birini oluşturduğundan avcılığı cazip hale getirmektedir. Bu da Türkiye’nin ekonomik girdisine pozitif anlamda yansımaktadır. Ayrıca Saros Körfezi sardalya gibi bazı pelajik türlerin yoğunlaştığı önemli bir balıkçılık alanıdır. Gelibolu Sardalyası ızgara ve mangalda pişirilmesi yanında asma yaprağına sarılı halde pişirilmesi Çanakkale gıda kültürünün bir diğer ayrıcalıklığını oluşturur. Gelibolu Sardalyası aynı zamanda çiğ çiğ tuzlanmasıyla tüketime hazır tuzlu balık haline gelir. Özellikle kış aylarında akşamları yaygın tüketilir.

4.Giyim-kuşam kültürü

Halk kültürü verilerinden sadece birini oluşturan maddi kültür örneklerinden olan giyim kuşam; Çanakkale’de genellikle Batı Anadolu kültürü ile özdeşleşmektedir.

4.1.Çanakkale dallısı

Çanakkale Dallısı aslında bir düğün giysisidir. Çanakkale’nin bazı yörelerinde üç etek ve entari olarak da anılmaktadır. Geçmişte gelinlik yerine kullanılan bu giysi, günümüzde çoğunlukla kına gecelerinde giyilmektedir. Anadolu’daki genel adı bindallı olan bu özel giysi Çanakkale’de işleme teknikleriyle ayrılmaktadır. Kendine özgü malzeme, süsleme ve işleme tekniği ile (süsleme tekniklerinden “zincir işi”, “düğüm işi”, “hasır işi”; işleme tekniklerinden ise “sim sırma tekniği”, “hırsto teyeli”, “balık sırtı”, “düz sarma”) yöreye özgü motiflerden yapılır. Böylelikle Çanakkale Dallısı birkaç kuşak tarafından uzun yıllar boyunca kullanılabilmektedir.



Şekil 3: Çanakkale dallısı

4.2.Başlıklar

Bayanlar baş örtüsü üzerinde “çeki” adı verilen çok renkli, işlemeli, oyalı, pullu örtü takarlar. Genellikle kırmızı renk ve tonları baskındır. Başa örtülen eşarp, çember ve örtülerin kenarlarına yapılan oyalar, baş örtüsü üzerine yapılan başlıkların giyenin kişinin medeni durumunu ifade edebilecek simgeler, semboller bulundurur. Başlıkların, yapımında kullanılan iplik, paar büyüklüğünde pul gibi nesneler, renk, desen ve kompozisyonlar ve baş bağlama tarzlarıyla Yörük mü veya Türkmen mi olduğu anlaşılmaktadır. Beyaz pamuk veya polyester içerikli kare formundaki dokuma kumaştan yapılmış kenarları suzeni (zincir işi) tekniğiyle ile işlenen çember adı verilir. Çemberin çevresi firkete veya tığ ile yapılan oyalarla veya nakış ile işlenirse buna yazma denir. Genellikle çiçek desenleri (kabak çiçeği, mozak gülü, karanfil) tercih edilir. Beyaz başörtüsü genelle siyah ferace adı verilen palto ile kombine edilen kıyafetler yerelde yaygındır.



Şekil 4: Çanakkale başörtüsü ve başlıkları

5. El sanatları

El sanatları; geçmişten günümüze kadar süregelen, içinde birçok gelenekten iz barındıran ürünlerin ortaya çıkmasını sağlayan el emeği göz nuru sanat dallarıdır. Bu ürünler, giysiler, takılar ve aksesuarlar, ayakkabılar hatta dekorlar olabilir.

5.1.Çömlekçilik ve seramik işçiliği

Bilindiği gibi Osmanlı devletinin önemli seramik üretim merkezleri İznik, Kütahya ve Çanakkale'dir. Kale-i Sultaniye" yerine çanak çömlekçiliğin başarılı olması ve kalenin şeklinin etkisinden dolayı "Çanakkale" ismi verildiği bilinmektedir. İlk kez 14. yy. başlarında yerleşmeye başladığı düşünülen Akköy, bölgeye göçmüş Danişmentli Türkmenlerin Akköy'e yerleşmesiyle kurulmuştur. Bu yerleşmeler 17.yy dan itibaren çömlekçiliğe başlamışlardır. Akköy'de çömlekçilik coğrafya bir katkısı sırsız Menderes havzası kilinin elverişliliği nedeniyle Truva Helenistik ve Roma dönemi çömlekçiliğinin bir devamı olmuştur. Tekkök, (2018) bu kaniya sırlı üretimlerde kırmızı ve beyaz astar bezek ve Truva ve Bizans seramiklerinde yer alan sır altı beyaz astar geleneği ile uyumundan ulaşmıştır (Zaman içinde Çanakkale, seramik alanında öne çıkmış ve tarihi süreç içerisinde de seramikle yer almıştır. Seramikler, Osmanlı Devleti döneminden beri Çanakkale'de yer edinmiş kentin kültürel bir mirasıdır. 18. yüzyıldan 20.yüzyıla kadar seramik başkenti Çanakkale, Anadolu Türk seramiğinde önemli bir yere sahiptir (Demir, 2019). Çanakkale Seramikleri, kırmızı ve sıraltı tekniği ve ilginç desenleri ile ürün çeşitliliği sağlayarak diğer seramiklerden ayrılır. Testi, vazo, ibrik, küp, çömlek, çanak, dekoratif ürünler gibi birden fazla çeşitte seramikler yapılmıştır. Çanakkale'nin seramikleri de kendi deseni, serbest fırça hareketleri, gemi motifi ve kuş motifleri soyut bir form oluşturulup aktarılmıştır (Sanay, 1989). Türk seramik tarihinde ayrı bir yeri olduğu daha iyi anlaşılan Çanakkale seramikleri, form ve dekor açısından zengin bir çeşitliliğe sahiptir. Büyük Britanya müzelerinde yer alan hayvan figürlü Çanakkale seramiklerinin malzeme, teknik, form ve süsleme açısından ayrılmaktadır (Diri, 2021). Ayrıca Türk sanatında yer almayan kanguru biçimlerinin birdenbire Çanakkale seramiklerinde görülmesi özel olmasını daha da arttırmaktadır (Önder, 2019).

1957'de Çanakkale Seramik Fabrikaları, ülkemizi küresel anlamda tanıttığı gibi Çanakkale kentini de tanıtmaktadır. 2000 yılında Kaleseramik Çanakkale Kalebodur Seramik Sanayi ismiyle tek çatı altında birleşti. Kaleseramik toplam 22 fabrikada, yıllık 64,5 milyon metrekare üretim kapasitesi ile tek bir alanda üretim yapan dünyanın en büyük seramik kuruluşudur. Ayrıca ilde tematik seramik müzesi oluşturulmuştur. 2000'li yılların başında Çanakkale Boğaz Komutanlığı, kendisine bağlı, uzun süredir kullanılmayan Hicri 1322-Miladi 1906 yılında Müstahkem Mevki Komutanlığı Er Hamamı olarak kullanılan bina seramik müzesi olarak kullanılmak üzere Çanakkale Belediyesi'ne devredilmiş ve müze Seramik Müzesine dönüşmüştür.

5.2.Bıçakçılık

Ayvacak ilçesinde, Babakale ve Ahmetçe'de bıçakçılık geleneksel el sanatlarından bakımından geçmişin günümüze yansıttığı güzide el sanatlarından biridir. Babakale'de bıçakçılık Hırz-ül Bahir (Deniz Sığınağı) olarak bilinen yerleşmeye 1725 yılında Vezir Kaptan Mustafa Paşa nezaretinde yaptırılan kalenin inşasında askerlerin kale yapımı esnasında askerlerin kılıç, kama ve benzeri silah ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla Kazakistan'dan ilk ustaların getirilerek, Babakale'ye yerleştirildikleri ifade edilmektedir. Babakale'de, bir zamanlar sayıları on sekize ulaştığı söylenen atölyelerde üretilen kılıç, kama ve bıçakların, buradaki limandan gemilerle, Suriye'den Mısır'a kadar birçok yere gönderildiği belirtilmektedir (Babakale Bıçakçılığı, t.y.). Güncel olarak köyde 1 usta bulunmaktadır. Oysa geçmişte 18 ustanın olduğu belirtilmektedir. Benzer durum Ahmetçe için de geçerlidir. Gerek

Babakale’de, gerekse Ahmetçe’de sadece bir adet usta bu zanaatı devam ettirmektedir. Bıçaklar kınlı veya kınsız olabilmektedir. Kınlara çeşitli şekiller yazılar desenlenmektedir. Sap türüne göre: kabzalı, kulaklı, kulaksız olarak yapılabilmektedir. Aşırtma ve balçaklarda küflenmeyi ve korrazyonu önlemek için pirinç tercih edilmektedir. Geleneksel olarak keskinliğinin stabilitesi için dövme ve karbon çelik tercih edilmektedir. Saplar Ustalar talebe göre istenilen boyutta bıçağı veya çakıyı yapabilmektedir.



Şekil 5: Babakale bıçakları

5.3.El halı ve kilimleri

Çanakkale’de halıcılık Selçuklu Dönemi’nde 15 yy.’da Batı Anadolu’ya yerleşen Yörük ve Türkmenler ile başlamıştır (Aksoy, 2003:7). Deniz’e (1998, s.20) göre Özellikle Ayvacık ilçesi yakın zamana kadar Batı Anadolu Bölgesinin önemli bir halıcılık merkezi olmuştur. Çanakkale El Halıları, özellikle kırsal mahallelerde doğal kök boyalarla boyanmış yünlerin yöresel motiflerle işlenmesiyle ortaya çıkan, solmaya karşı dirençli evladiyelik çok kaliteli halıları ile kültürel varlığını sürdürmüştür. Çanakkale’de Osmanlı ve cumhuriyetin ilk yıllarında köylerde çufallık ve halı ve kilim dokuma tezgâhları oldukça yaygın olduğu bilinmektedir. Çoğunlukla Mayıs-Haziran, nadiren de olsa Ekim ayı başında olmak üzere iki kez kırılan koyun ve keçi yünleri, bitkilerden elde edilen (papatya, muhabbet çiçeği, mazi kobağı, meşe palamudu) kök boyalar ile ipler oluşturmuşlardır. Örneğin Ayvacık halıları oluşturdukları renkleri, bu yörenin halıların desenleri geometrik geleneksel motiflerden oluşmaktadır. Altın Tabak, Baratlı, Çakmaklı, Çarklı Elek, Elekli, Kilim Desenli, Turnalı, Bardaklı, Cami Desenli, Karabudak, Kızıllı (Oklu), Lambalı (Karasulu/Üzümlü), Narbudak, Yeşilbacak, Direkli, Sarıbaş, Sıranılı Ayvacık halı kompozisyonlarıdır (Uğurlu, 2000, s. 73).



Şekil 6: Ayvacık halısı

6.Sosyo-kültürel faaliyetler

Çanakkale'nin dokusunun, kültürünün yansıtıldığı sosyo-kültürel faaliyetler ile ilin yaşamı canlanmaktadır. Çanakkale kültürüne aidiyeti kapsamında köy hayırları, deve güreşleri, yağlı güreşler gibi çeşitli etkinlikler önemli bir rol oynamaktadır. Kentliler arasında dayanışma, yardımlaşma, birlik ve beraberlik bu etkinlikler ile artmakta ve kent kültürüne olumlu etki sağlamaktadır. Kültürel etkileşimi destekleyen ve 1739 Sayılı Milli Eğitim Temel Kanununun genel amaçlarını düzenleyen 2. maddesinde, Türk Milletinin bütün fertlerini, milli, ahlakî insanî, manevi ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren, milletini seven, topluma karşı sorumluluk duyan, toplumun mutluluğuna katkıda bulunacak, milli birlik ve bütünlük içinde sosyal ve kültürel kalkınmayı destekleyecek bireyler oluşturmaktır. Bu kapsamda çeşitli kültür merkezleri oluşmuştur. Bunlar:

Kültürel mekanlar	2023
Kütüphane Sayısı	13
Kamu ve Özel Müze Sayısı	10
Tiyatro Salon Sayısı	4
Sinema Salon Sayısı	12
Cami Sayısı (İbadete Açık Camiler)	809

Tablo 1: Çanakkale'nin kültürel mekanlarının tablosu. **Kaynak:** TÜİK, 2023.

6.1.Köy hayırları

Çanakkale'nin kültürel zenginliklerini barındıran diğer bir unsur ise köy hayırlarıdır. Her yıl bahar nisan, mayıs, haziran aylarında hafta sonları yapılır. Köy hayrı için kollektif olarak para veya yardım (örneğin bir veya birkaç kişi ekmekleri karşılar, biri veya birileri dana veya koyunlar verir, bazıları para yardımı) toplanır. Hayır günü Mevlüt-Şerif ve Kur'anı Kerim okunur, dualar yapılır. Çanakkale ilinin genellikle Biga Yarımadası köylerinde yıldan yıla değişmekle onlarca bazen yüzlerce köy hayırları yapılır. Bu geleneğin kendine ait özellikleri ve toplumsal yaşam içerisinde önemli bir yeri vardır. Bireyselleşmenin ve sekülerleşmenin çok hızlı biçimde nüfuz ettiği dünya ölçeği düşünüldüğünde, Çanakkale köy hayırlarının kolektiflik ve din vurgusu ayrıcalıklı bir yerde durmaktadır. Bu bağlamda bireyselleşmenin ve sekülerleşmenin giderek yayıldığı bir zaman diliminde, Çanakkale köy hayırları bu olgulara meydan okur (Tekin, 2007).



Şekil 7: Köy hayırlarından bir görünüm

Köy hayırları geleneksel olarak sosyal ilişkilerin pekiştirildiği, kendine has özelliklerin korunup geleceğe aktarıldığı, aynı zamanda sosyo-kültürel anlamda değişim açısından önemli unsurları içerisinde barındıran sosyolojik bir olgu haline gelmiştir.

6.2.Yağlı güreşler

Yağlı güreş, geleneksel bir Türk sporudur. Bugün resmî müsabakalarda yer alan Serbest ve Greko-Romen güreş türleri bulunmaktadır. Ülkemizde yağlı güreş konusunda ünlenen ilimiz Edirne'dir. Ancak Kırkpınar yağlı güreşleri aslında Çanakkale ile ilişkilidir. Şöyle ki Türklerin ilk kez Süleyman Paşa komutasında, Çanakkale Boğazı'nı geçerek, Gelibolu'ya geçişleri ile bu fetihlerine katılan 40 Müslüman Türk yiğidinin hâtırasını anmak gayesiyle bu etkinlikler yapılmaktadır.

Çanakkale'de de Kırkpınar kadar etkin olmasa da Çan ilçesi ve Kepez Beldesi'nde yağlı güreşler yapılmaktadır. Pehlivanlar, İslâmî kurallara göre bedenlerini örten (göbeğin altından diz kapağının altına kadar) deriden yapılmış "kısbet" giyer, yağlanır ve daha sonra birbirlerini yenene kadar güreşirler. Güreşçileri cazgır dediğimiz etkileyici tarz ile pehlivanları güreş meydanına çağırır. Her güreşen bir çift pehlivana bir hakem düşer. Yağlı güreş amacına uygun fetihi kutlamak için davul ve zurna eşliğinde yapılmaktadır. Yağlı güreşte, çalınan cenk havalarının çok derin anlamı vardır. Bu havalar yağlı güreşte devamlı çalınarak kahramanlık günleri hatırlatılır. Çanakkale'de yapılan güreş takvimi ise şu şekildedir:

Ay	Yapıldığı Yerler
Mayıs ortası, uygunsa 19 Mayıs	Kepez Beldesi/Çanakkale
Haziran Başı	Çan/ Çanakkale
Mayıs ortası, uygunsa 19 Mayıs	Kepez Beldesi/Çanakkale
Haziran Başı	Çan/ Çanakkale
Haziran Başı	Çan/Çanakkale

Tablo 2: Çanakkale Yağlı Güreş Takvimi

6.3.Deve güreşleri

Türkiye’de göçebelik ve kervancılığın yaygın olduğu dönemlerden beri yapılan deve güreşleri yurdumuza özgü bir spor, bir folklor, kültür ve turizm olayıdır (Kılıçkiran, 1987, s. 125). Deve güreşi şenlikleri sadece deve greşinden ibaret değildir; çok sayıda kültürel, geleneksel, sosyoekonomik unsurun bir arada görev yapmasıyla var olan bir kültürel mirastır (alışkan, 2016: 201). anakkale’de yapılan deve greşlerinde Yrk kültürünün etkisi görülmektedir. Bu kültürel etkinliğin yaşatılıp günümüze kadar gelmesini sağlayan kırsal kesim insanıdır. Deve güreşleri, yoz veya buhur denilen dişi tek hörgüçlü tl denilen çift hörgüçlü erkek develer ile yapılır (Kılıçkiran 1987, s. 126). Deve güreşleri Ayak, Orta, Başaltı ve Baş olmak üzere dört aşamalı olarak yapılır. Cazgırlar kültürel ve tarihi kavramlar ile develeri anons, ederek greşe davet ederler. Örneğin İzmır’de “Cumhuriyet ve Atatürk”, Aydın’da “Efelik”, Çanakkale’de “Çanakkale Zaferi” temalı söylemler ve sunumlar ile çağrılırlar (Yolcu ve Dinç, 2018) Çanakkale’nin kırsal kesimlerinde bir deveye sahip olan insanlar toplumda saygın bir nitelik kazanırlar. anakkale ilinde yapılan başlıca deve güreşleri şunlardır: Ezineli Yahya avuş Deve Güreşleri, Kepez Deve Güreşleri, Çanakkale Umurbey, Çanakkale Lâpseki, Çanakkale ardak, Çanakkale Pekmezli, Çanakkale Ayvacık, Çanakkale Geyikli, Çanakkale an, Çanakkale Behramkale, Çanakkale Tuzla, Çanakkale Geyikli, Çanakkale Bayramiç, Çanakkale Büyük Truva güreşleri en bilinen deve greşleridir.

Sonuç

anakkale hem coğrafi hem de tarihi açıdan benzersiz bir kent olarak, Türkiye’nin kültürel zenginliğini yansıtan önemli bir yerleşim alanıdır. anakkale’nin kültürel yapısının, yüzyıllar boyunca farklı uygarlıkların etkileşiminden beslenen bir sentezden doğduğunu söylemek mümkündür. Bu kent, tarih boyunca birçok medeniyetin merkezi olmuştur ve her biri, kentin kültürüne katkıda bulunarak onu zenginleştirmiştir. anakkale’nin kent kültürü, geçmişin mirasını bugüne taşırken, farklı etnik grupların bir arada yaşama kültürünü de içinde barındırmaktadır. Bu durum, kent kültürünün dinamik, çeşitlenmiş ve her yönüyle farklılaşmış bir yapıya sahip olmasını sağlamıştır.

anakkale’nin kültürel yapısının temelleri, Helenistik dönem Truva antik yerleşmesinden başlayarak, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı İmparatorluklarının izlerini taşımaktadır. Her bir medeniyetin bıraktığı izler, bu kentteki tarihi yapıları, sanat eserlerini, gelenekleri ve günlük yaşamı derinden etkilemiş, Çanakkale’yi hem Türkiye’nin hem de dünyanın önemli kültürel merkezlerinden biri haline getirmiştir. Özellikle Truva, sadece antik dönemle ilgili buluntulara ev sahipliği yapmakla kalmayıp, aynı zamanda Çanakkale’nin kültürel kimliğinin şekillenmesinde de büyük rol oynamıştır.

Truva, tarihsel ve kültürel anlamda Çanakkale’nin kimliğinin önemli bir parçasıdır. Homeros’un nl "İlyada" destanına konu olan Truva, tarih boyunca pek çok arkeolojik keşfe ev sahipliği yapmış ve bu eserler Çanakkale’nin kültürel mirasının temel taşlarını oluşturmuştur. Truva’dan çıkarılan seramikler, heykeller ve diğer arkeolojik buluntular, sadece antik dönemin değil, aynı zamanda Çanakkale’deki günlük yaşamın ve sanat anlayışının da izlerini taşımaktadır. Truva’da yapılan kazılar, bölgenin çok daha önceki çağlardan itibaren yerleşim merkezi olduğunu ve bu yerleşimlerin ekonomik ve kültürel anlamda gelişim gösterdiğini ortaya koymuştur.

Selçuklu ve Osmanlı dönemleri ise Çanakkale’nin kent kültürünün şekillenmesinde önemli bir dönüm noktasıdır. Bu dönemde Çanakkale hem karasal hem de deniz yolu üzerinden ticaretin merkezi haline gelmiş, ekonomik anlamda gelişim göstermiştir. Osmanlı dönemi, kent kültürünün sanatsal ve mimari açıdan zenginleşmesine yol açarken, aynı zamanda çeşitli etnik grupların bir arada yaşadığı bir toplum yapısının oluşmasına da zemin hazırlamıştır. anakkale’deki bu etnik çeşitlilik, farklı kültürlerin, geleneklerin, dillerin ve dinlerin bir arada varlığını sürdürmesini mümkün kılmıştır. Osmanlı döneminde inşa edilen

camiler, hanlar, kervansaraylar ve köprüler, bu zengin kültürel mirası günümüze kadar taşımaktadır.

Çanakkale'nin kent kültürünü oluşturan en önemli faktörlerden biri de farklı medeniyetlerin bir arada yaşamasıdır. Helenistik dönemdeki Truva yerleşmesinin yanı sıra, Bizans ve Osmanlı dönemlerinde de farklı etnik grupların, özellikle Türkler, Rumlar, Yahudiler, Ermeniler, Boşnaklar, Pomaklar ve Çerkesler' in bir arada yaşamış olması, Çanakkale'nin kültürel yapısının çeşitlenmesini sağlamıştır. Bu çeşitlilik, şehrin sanatı, mutfağı, festivalleri ve gelenekleri gibi pek çok alanda kendini göstermektedir. Özellikle Çanakkale'nin geleneksel mutfağı, bu kültürel etkileşimlerin bir yansımasıdır. Truva seramikleri hem sanatsal hem de ticari anlamda önemli bir kültürel miras bırakmıştır. Bu seramiklerin üretimi, Karamenderes Nehri'nin kili gibi yerel hammaddelerle yapılmış ve bu da Çanakkale'nin ekonomik yapısının tarım ve zanaatkarlığa dayalı olduğunu göstermektedir.

Çanakkale kent kültürünün diğer önemli bir boyutu da bölgedeki doğal kaynakların kullanımıdır. Truva seramikleri gibi sanat eserlerinin üretiminde kullanılan hammadde kaynakları, kent kültürünü besleyen önemli unsurlardır. Karamenderes Nehri'nin kili, Truva seramiklerinin üretimi için vazgeçilmez bir malzeme olmuştur. Bu yerel kaynaklar hem kentin ekonomik yapısının hem de kültürel kimliğinin şekillenmesinde kritik bir rol oynamıştır. Çanakkale'deki zengin doğal kaynaklar, sadece yerel halk için değil, aynı zamanda dış ticaret için de önemli fırsatlar sunmuştur.

Çanakkale'nin kent kültüründe, tarihi ve kültürel etkileşimlerin yanı sıra, modern dönemdeki gelişmelerin de etkisi büyüktür. Günümüzde Çanakkale, geleneksel kültürel mirası modern unsurlar ile birleştirerek, geçmişin izlerini günümüze taşımaktadır. Çanakkale'nin tarihî yapıları, müzeleri ve kültürel etkinlikleri, kent sakinlerinin hem geçmişe olan bağlılıklarını gösterirken, aynı zamanda geleceğe yönelik bir vizyon da sunmaktadır. Çanakkale'nin kent kültürü, geçmiş ile geleceğin, gelenek ile modernizmin sentezinden doğan bir yapıya sahip olup, bu yönüyle Türkiye'nin kültürel çeşitliliğini en iyi şekilde yansıtan şehirlerden biridir.

Sonuç olarak, Çanakkale ve ilçeleri, kendine özgü kültürel zenginlikleriyle hem tarihsel mirası hem de günümüz değerleriyle dikkat çekmektedir. Kent kültürü, geçmişin izlerini ve farklı medeniyetlerin etkilerini barındırarak, zengin bir kültürel çeşitliliği ortaya koymaktadır. Truva'nın seramiklerinden Karamenderes Nehri'nin kili gibi yerel kaynakların kullanımına kadar pek çok faktör, Çanakkale'nin kültürel dokusunun nasıl şekillendiğini ve günümüze nasıl taşındığını gösteren önemli unsurlardır. Çanakkale'nin kent kültürü, sadece yerel halk için değil, aynı zamanda bölgeye gelen ziyaretçiler için de derin bir kültürel deneyim sunmaktadır. Bu nedenle, Çanakkale'nin kültürel mirası korunmalı ve gelecek nesillere aktarılmalıdır.

Kaynakça

- Aksoy, A. (2003). Ayvacık (Çanakkale) yöresi halılarında kullanılan bitkisel boyarmaddeler ve alternatifleriyle renk denemeleri (Yayımlanmamış sanatta yeterlik tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İzmir.
- Altıntaş, O. & Eliri İ. (2012). Birey toplum ilişkisinde kent kültürü, kamusal alan ve onda şekillenen sanat olgusu. *İdil Dergisi*, 1(5).
- Amiran, R. & Ilan O. (1996). *Early Arad II: the chalcolithic and early bronze IB settlements and early Bronze II city: Architecture and planning. sixth to eighteenth seasons of excavations, 1971-1978, 1980-1984*. Jerusalem: Israel Exploration Society.
- Babakale Bıçakçılığı. (t.y.). Türkiye kültür portalı. Erişim adresi (5 Ekim 2024): <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/canakkale/kulturatlasi/babakale-bicakciligi>
- Baltacı, C. (2007). *İslâm medeniyeti tarihi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

- Berman, M. (2013). *Katı olan her şey buharlaşıyor: Modernite deneyimi* (Ü. Altuğ ve B. Peker, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Coşar, M. & Yücel Coşar, M. (2021). Çanakkale seramiklerinde hayvan figürleri. *MECMUA - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(11), 206-220.
- Çalışkan, V. (2016). Kültürel bir miras olarak anadolu devecilik kültürü ve deve güreşi şenliklerinin bugünü ve geleceği. *I. Uluslararası Devecilik Kültürü ve Deve Güreşleri Sempozyumu Bildirileri I* (s. 200-219) içinde. İzmir: Selçuk Efes Kent Belleği Yayınları.
- Çanakkale Coğrafyası. (t.y.). Çanakkale Valiliği Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği İl Müdürlüğü. Erişim adresi 8 Temmuz 2022): <https://canakkale.csb.gov.tr/cografyasi-i-5389>
- Demir, S. (2019). Geleneksel Çanakkale seramiklerinden çıkışlı motif ve betimleme örnekleri (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
- Deniz, B. (1998). *Ayvacık (Çanakkale) yöresi düz dokuma yaygıları*. Ankara: AKM Yayını.
- Diri Apaydın, T. (2021). Büyük Britanya müze koleksiyonlarındaki bilinen hayvan figürlü Çanakkale seramikleri. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 10(2), 262-277.
- Eroğlu, E. (2014). Ege öçleri ve M.Ö I. binde Anadolu. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(19), 43-55.
- Hatt, P. K. & Reiss, A. J. (2002). Kentsel yerleşimlerin tarihi. B. Duru & A. Alkan (Der. & Çev.), *20. yüzyıl kenti* (s. 27- 36) içinde. İstanbul: İmge Kitabevi.
- İlgar, R. (2009). Çanakkale ilindeki fiziki çevreye özgü sorunlarının değerlendirilmesi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 21, 109-122.
- İlgar, R. & Kırçan, S. (2016). Çanakkale ili keçicilik faaliyetleri. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 8, 52-56.
- İlgar, R. (2019). Gıda kültürünün yansıması: Ezine peynirinin Türkiye ekonomisindeki yeri ve önemi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 24(41), 91- 106.
- İlgar, R. (2019). Türkiye'ye yönelik insan kaçakçılığı ve Çanakkale örneği. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7, 670-696.
- İlgar, R. (2023). Dünya sığır üretimi, Çanakkale'deki sığırcılık ve gelirleri. *Kuram ve Uygulamada Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 184-208.
- İnalcık, H. (1995). İstanbul: Bir İslam şehri. (İbrahim Kalın, Çev.). *İstanbul Tetkileri Dergisi*, 9, 243-268.
- İncil Kronolojisi. (t.y.) Stanford University. Erişim adresi (13 Temmuz 2022): <https://web.stanford.edu/~meehan/donnelly/bibchron.html>
- Kahraman, F. (2020). Kentlerin doğuşu: Kur'an'da yerleşim yeri anlamına gelen kelimelerin tahlili. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 24(1), 391-413.
- Keleş, R. (2014). Kent ve kültür üzerine. *Mülkiye Dergisi*, 29(246), 9-18.
- Kentleşme (2014, 7 Nisan). World history. Erişim adresi (5 Ekim 2024): <https://www.worldhistory.org/trans/tr/1-46/kentlesme>
- Kılıçkiran, M. N. (1987). Ege'de Kış Turizminin Kurtarıcısı Deve Güreşleri. *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri* (s. 125-146) içinde. Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Koçak, H. (2011). Kent-kültür ilişkisi bağlamında Türkiye'de değişen ve dönüşen kentler, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2, 259-269.
- Kültür Sektörü. (t.y.). Unesco. Erişim adresi (11 Temmuz 2022): <https://www.unesco.org/en/culture/about>
- Maurice, D. (1982). *Siyaset sosyolojisi* (Şirin Tekeli, Çev.). İstanbul: Varlık Yayınları.
- Medeniyet. (t.y.). İslâm ansiklopedisi. Erişim adresi (5 Ekim 2024): <https://islamansiklopedisi.org.tr/medeniyet#1>

- Naiboğlu, N. (2019). Kentleşmenin kökeni: Mezopotamya'da ilk kentler. *MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(20), 211-224.
- Omer, S. (2012). The concepts of God, man, and the environment in Islam: Implications for Islamic architecture. *Journal of Islamic Architecture*, 2(1), 1-12.
- Özay, A. (2003). Türkiye'deki şarap sektörünün pazarlama karması elemanları açısından incelenmesi ve sektörün rekabet performansının artırılması için öneriler. Erişim adresi (10 Ocak 2014): <http://193.255.140.91:8080/jspui/bitstream/1/389/1/0033768.pdf>
- Önder, A.M. (2019). Sanatta kanguru ve Osmanlı dönemi Çanakkale seramiklerinde görülen kanguru biçimli bibloların araştırılması. *Art-Sanat Dergisi*, 12, 369-84.
- Özden, P. P. (2008). *Kentsel yenileme*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Özcan, A. & Sümer, G. Ç. (2015). Küreselleşmenin kimliksiz kentleri ve McDonalds kent kültürü. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 7(13), 238-256.
- Rönesans Mimarisi (2024, 18 Kasım). Britannica. Erişim Adresi (13 Temmuz 2022): <https://www.britannica.com/art/Renaissance-architecture>
- Runehov, A. & Oviedo, L. (2013). Architecture. A. Runehov & L. Oviedo (Ed.) *Encyclopedia of sciences and religions* (s. 125-130) içinde. Springer.
- Sanay, F. (1989). Türk dönemi Çanakkale seramiklerinin dünü ve bugünü (Yayınlanmamış lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Şahin, S. (2006). Türkiye'nin nüfus gelişimde bölgesel farklılıklar. *TÜCAUM IV: Ulusal Coğrafya Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (s. 25-26) içinde. Ankara.
- Şalom (2024). Erişim adresi (t.y.): <https://www.salom.com.tr/arsiv/haber/94353/yasama-sanati-ve-kent-kulturu-uzerine#:~:text=Birçok%20düşünür%20Her%20şey%20unutulduğu,yüzyıllarının%20Oruhunu%20sakladığı%20simgelerinde%20gizlidir>.
- Terzi, F. & Ocakçı, M. (2017). Kentlerin geleceği: Akıllı kentler. *İTÜ Vakfı Dergisi*, 77, 10-13.
- Tekin, M. (2007). Çanakkale köy hayırları. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24(24), 5-20.
- Tekkök Karaöz, B. (2018). Çanakkale seramikleri; 17. yüzyıl sonundan 21. yüzyıla. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, 16(25), 19-35.
- Uğurlu, S.S. (2000). Ayvacık Vakıf Halıları. *Ev Tekstili Dergisi*, 27, 71-73.
- Uygar. (t.y.). Nişanyan Sözlük. Erişim adresi (5 Ekim 2024): <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/uygar>
- Yaman, K. & Altındış, G. (2023). İslam'da kent ve kentleşme süreci. *Ekonomi İşletme ve Yönetim Dergisi*, 7(2), 192-222.
- Yenilikçi Kent Yaklaşımları. (t.y.). Kentsel Strateji. Erişim adresi: https://kentselstrateji.com/wp-content/uploads/yenilik%C3%A7i_kent_yakla%C5%9F%C4%B1mlar%C4%B1.pdf
- Yolcu, M. A. & Dinç M. (2018). Çanakkale halk kültüründe devecilik. II. *Uluslararası Selçuk-Efes Devecilik Kültürü ve Deve Güreşleri Sempozyumu*, (s. 116-124) içinde. İzmir.

Bahar Kayıhan (Ed.). *Dijital çağda kitle kültürü, eğlence ve sanat.* (Ankara: Ütopya Yayınevi, 2020)

Reviewed by: Munazza Kaleem Siddiqui*

Öz

Editörlüğünü Dr. Bahar Kayıhan'ın yaptığı *Dijital Çağda Kitle Kültürü, Eğlence ve Sanat* kitabı dijital çağın beş farklı yönüne ışık tutuyor. Kitabın editörü Dr. Bahar Kayıhan'a göre, dijital çağ kültür, eğlence ve sanatın üretilme, dağıtılma ve tüketilme biçimlerinde önemli bir dönüşümü beraberinde getirdi. Bu dönüşümün hem olumlu hem de olumsuz sonuçları oldu. Kitap, her biri dijital teknolojinin kitle kültürü, eğlence ve sanat ortamını nasıl yeniden şekillendirdiğine dair farklı bir bakış açısı sunan, özenle seçilmiş 14 araştırma makalesinden oluşuyor. Bu makaleler beş bölüme ayrılmış ve her bölüm belirli bir temaya odaklanmıştır. İlk bölüm dijital emek ve tüketime odaklanırken, ikinci bölüm gazeteciliğin dönüşümü ve dijitalleşmeyi ele alıyor. Üçüncü bölümde ise dijital çağda sanat ve sinema konuları çeşitli makaleler aracılığıyla inceleniyor. Kitabın dördüncü bölümü dijital çağda oyun, eğlence ve kimlik konularına odaklanırken, beşinci bölüm dijitalleşme yoluyla eğitimin dönüşümüne vurgu yapıyor. Kitap, editörün kitle kültürü, eğlence ve sanat ve bunların dijital çağda dönüşümü üzerine farklı kavramlar ve bakış açıları toplamak için dikkate değer bir çabasıdır. Modern çağda, yaratıcılık sanatsal bütünlük ve izleyici katılımı üzerindeki etkilerini eleştirel olarak değerlendirirken, teknolojinin çağdaş medya ortamlarını şekillendirmedeki rolü üzerinde derinlemesine bir derleme sağlar.

Kitap İncelemesi

Book Review

Geliş - Submitted: 06.12.2024

Kabul - Accepted: 07.04.2025

Atıf – Reference: Nosyon: *Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi*, 15, 261-266.

Anahtar kelimeler: Kitle kültürü, dijital çağ, eğlence, sanatlar, dijital medya içeriği

Bahar Kayıhan (Ed.) *Bahar Kayıhan (Ed.). Dijital çağda kitle kültürü.* (Ankara: Ütopya Yayınevi. 2020)

Abstract

The book *Dijital Çağda Kitle Kültürü, Eğlence ve Sanat*, edited by Dr. Bahar Kayıhan, illuminates five different aspects of the digital age. According to the book's editor, Dr. Bahar Kayıhan, the digital age has brought about a significant transformation in how culture, entertainment, and the arts are produced, distributed, and consumed. This transformation has had both positive and negative implications. The book consists of 14 carefully curated research articles, each offering a distinct perspective on how digital technology is reshaping the landscape of mass culture, entertainment, and the arts. These articles are divided among five chapters, with each chapter focusing on a specific theme. The first chapter focuses on digital labour and consumption, while the second chapter addresses with the transformation of journalism and digitalization. The topics of arts and cinema in the digital age are explored through various articles in the third chapter. Chapter four of the book concentrates on games, entertainment, and identity in the digital age, whereas chapter five highlights the transformation of education through digitalization. The book is indeed a commendable effort by the editor to compile diverse concepts and viewpoints into a single volume about mass culture, entertainment, and the arts and their transformation in the digital age. It offers in-depth discussions on the role of technology in shaping contemporary media landscapes while critically assessing its implications for creativity, artistic integrity, and audience engagement in the modern era.

Keywords: Mass culture, digital age, entertainment, arts, digital media content

* Yüksek Lisans, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İletişim Fakültesi, e-posta: munazzasiddiqui3@gmail.com, ORCID-iD: 0009-0004-9454-1680

Introduction

The digital age has brought about a significant and far-reaching transformation in the way entertainment and arts content is produced, consumed by audiences, and distributed across various platforms. This shift has been driven by advancements in technology, the rise of social media, and the growing accessibility of digital tools for both creators and consumers. This major transformation in the production, audience and distribution of entertainment and arts content has both positive and negative aspects. It is essential to carefully consider all the aspects and dimensions of this transformation before forming any definitive conclusions about its overall impact. All these dimensions are analyzed in the chapters of the book *Dijital Çağda Kitle Kültürü, Eğlence ve Sanat*. Furthermore, the book's comprehensive exploration of these topics has not only contributed to a deeper understanding of the subject matter but has also successfully laid the groundwork for the editor's subsequent works, further expanding the discourse on digital culture and its evolving influence on mass entertainment and artistic expression. In her subsequent studies, Kayıhan has analyzed the art and literary press as a tool of meaning construction in the world and Turkey (Kayıhan, 2020, p. 1-23), Instagram posts of contemporary artists (Kayıhan, 2021, p. 1-25), and artworks on metaverse platforms (Kayıhan, 2023, p. 337-350).

The book *Dijital Çağda Kitle Kültürü, Eğlence ve Sanat*, edited by Bahar Kayıhan (2020), is a comprehensive collection of scholarly works that examine the evolving landscape of entertainment and artistic expression in this digital era. The book is structured into five distinct chapters, each of which explores a specific aspect of mass culture, entertainment, and the arts, offering a multifaceted investigation of the subject. Through a series of well-researched academic articles, each chapter presents a unique perspective, drawing on various theoretical frameworks, case studies, and empirical research to provide a deeper understanding of the impact of digital technologies on cultural production and consumption. The diverse range of topics covered in the book ensures a broad and insightful discussion, making it a valuable resource for researchers, students, and anyone interested in the intersection of digital media and the arts.

The first chapter focuses on the topic of digital labor and consumption and it includes three research articles. The first article debates about unpaid labor, free labor, or embedded labor in entertainment in the digital age, which is written by Isa Demir (2020). This research article focuses on the debate about production of information, technology, and the spread of social media, capital accumulation, labor inequalities, and exploitation in the digital age. The conclusion of the study stated that the data produced on the internet is a commodity, and with digitalization, the unpaid labor has increased, thus resulting in the exploitation of (user's) labor. The second article in this chapter is about Commodification of Poverty, written by Meltem Salimoğlu (2020). The article used the content analysis technique to find out how social media is used as a tool of production for capitalism. The researcher analyzed the case of the Ahbap Association to see the class inequalities and exploitation. The third article in the first chapter, written by Kerem Özbey (2020), provides an in-depth exploration of the evolving relationship between new media and the shifting culture of news consumption in the digital era. The study aims to answer a crucial question: how has the transformation of digital media reshaped the way in which news is produced, disseminated, and consumed? Özbey examines the significant changes brought about by digitalization, highlighting the way online platforms, social media, and algorithm-driven content distribution have altered traditional journalism and the habits of news audiences. According to Özbey, the consumption patterns have been altered by the digitalization, and these consumption patterns vary from one social class to another. By highlighting the shifting dynamics of news production and audience

engagement, the study also shed light on how cultural imperialism is also spreading through the channel of consumption.

The second chapter of this book is dedicated to exploring the profound impact of digitalization on journalism and how technological advancements have transformed traditional reporting methods. This chapter consists of two insightful research articles, each of which provides a different outlook on the evolving landscape of journalism in the digital era. The first research article by Bahar Kayihan (2020b) focuses on the concept of digital storytelling and its application in journalism against the culture industry. Through an in-depth analysis, the researcher highlights how digital platforms have reshaped the way news is presented, incorporating multimedia elements such as videos, graphics, and interactive narratives to enhance storytelling. The researcher quoted various examples of storytelling practices of the New York Times, CNN, and BBC to illustrate the transformation of storytelling. However, despite its potential to enhance journalistic engagement, the article concludes that storytelling may not be effective in transforming the power structure, but it can liberate journalism from its current structure. The second article of this section is written by Feyyaz Firat (2020) on the topic of techno-witchcraft and simulated news: using augmented reality technology to reconstruct news. This article examines augmented reality technology and its use in role-stimulated news on TV to attract the audience at a conceptual level from a sociological perspective. It was argued that with the use of augmented reality (AR) technology, the attention of the viewer is drawn to the presentation style rather than the content of the news. The article ultimately calls for a critical examination of how augmented reality (AR) is shaping news consumption habits and whether this transformation supports or undermines the fundamental purpose of journalism in the digital age.

The third chapter consists of four different perceptive research articles, which mainly focus on the topics related to arts and cinema in the Digital Age. The first research article in this section is written by Hasan Yurdakul (2020) on the topic of “Rhythm of everyday life; Re-understanding the social codes of music in the age of digital communication with the Frankfurt School and Bourdieu”. The article compares the concepts of Frankfurt School and Bourdieu with the advancement of digitalization in music. The article ultimately concludes that while art has long been recognized as a social phenomenon that reflects cultural, historical, and emotional expressions, the increasing commercialization driven by digitalization is fundamentally reshaping its role and purpose. Specifically, in the case of music, digital platforms and streaming services have transformed how music is created, distributed, and consumed, leading to a shift away from artistic expression toward profit-driven production. The second article is written by Murat Birol (2020) on the topic of Popular Music in the context of Youth culture. The article uses the content analysis method and gathers four themes regarding different compositions of Sezen Aksu from the 1970s until 2020. Birol reveals that Sezen Aksu is popular in every era, yet she (and also a few other composers) has changed their composition styles due to commercial concerns, which affected the music quality as well. In the next article which is written by Hüyla Biçer Olgun (2020) about Visual Art field in the digital age, she discusses architectural sociology and how digital arts affect people and their designed formats and environments (social spaces). By quoting the example of Van Gogh's Alive Exhibitions, the researcher points out that although the paintings in digital arts are more interactive yet they lose their original touch. The rise of the internet has significantly transformed the arts, reshaping not only how artistic works are created and distributed but also how they are perceived by audiences. With the advent of digital platforms, social media, and streaming services, art has become more accessible to a global audience than ever before. However, this shift has also led to a fundamental change in the way people engage with artistic content, often blurring the line between art and entertainment. The last article of this chapter give insights about the transformation of cinema

in the digital age. The researcher Dilek Ulusal (2020) states that cinema is the most important tool of communication, and with the advancement in digitalization it turned the world into a global village. This transformation has been significantly accelerated by the advancements in digital technology, which have made filmmaking and distribution more accessible and widespread than ever before. According to Ulusal, the transformation of the cinema is not just cultural but it has some deep rooted political and economic interests. The researcher argues that the West advances their global interests through cinema, as cinema serves Western imperialists' ideological, cultural, and economic interests. In conclusion, Ulusal's article provides a critical analysis of how the digital age has transformed cinema, not just as an art form but as a tool of global communication.

The chapter four explores the various dimension regarding games, entertainment, and identity in the digital age and contains four research articles. The first article examine the ever-expanding digital gaming industry and how the popular culture is changing the forms of entertainment. In the article, Cem Koray Olgun (2020) concluded that popular culture and video games are interdependent as they have a mutual influence on the user. The researcher also emphasized that games are not only a source of entertainment for an individual but also serve as a powerful medium for personal engagement, allowing players to immerse themselves in interactive narratives where they can experience a sense of agency, accomplishment, and even heroism. Through this lens, Olgun highlights how video games provide individuals with the opportunity to become "happy heroes," experiencing virtual worlds where they can make choices, overcome challenges, and shape their own stories. In the article, the researcher thoroughly described the history of video games, digital games, and involuntary advertisement viewership. According to Olgun, digital games have also created a new communication environment. Another significant aspect explored in the article is the concept of involuntary advertisement viewership within digital games, where players are exposed to embedded marketing content, sponsorships, and in-game brand placements, often without conscious awareness. The second article of this section belongs to Doretgen Ozan Ercansungur and Ahmet Talimciler (2020). They worked on the digitalization and consumption of digital games from commodities to media and found out that games are a social action and it gives a sense of achievement to individuals. In the third article, Demet Firat (2020) talked about the Carnival of Fiction bodies: Cosplay and disclosed the history of costume play as they have an important place in culture. According to her, cosplay and digitalization have made it easy for people to meet and create digital memories as they occupy a central position. The researchers also shed light on the history of Cosplay and its transformation into the digital age. She especially gave examples of Japan and America, as they are the two most influential countries in cosplay practices. In the last article of chapter four, Barış Çağırkan (2020) insightfully researched the changing perception of identity age and hybrid identities. According to him, social media and the digital world have been proven effective in changing someone's perception as digital media changes the opinion of society. The article also discusses the digital society, identity, and hybrid identity as people develop their own identities according to their surroundings.

The fifth and final chapter of the book is dedicated to examining the profound impact of digitalization on education, shedding light on how technological advancements have reshaped the learning processes. In his work, Muhittin Şahin (2020) discusses the evolutionary dimensions of learning, social realities, and the role of the connectivity learning model in contemporary education. The article argues that as the speed of information dissemination continues to accelerate, the very nature of knowledge and social constructs also undergo significant transformations. Given this rapid shift, the author emphasizes the necessity of developing critical thinking skills, as digital learning is not merely about acquiring information but also about navigating, analyzing, and utilizing digital resources

effectively. The discussion highlights that in an era where information is constantly evolving, the ability to critically assess and adapt to new knowledge is an essential skill for learners.

Conclusion

Beyond this exploration of digital education, the book as a whole provides a well-rounded and comprehensive examination of mass culture, entertainment, and the arts in the digital age. Through its collection of diverse academic articles, it presents multiple perspectives on how digital technologies have influenced artistic expression, cultural consumption, and entertainment industries. By addressing various dimensions of digital transformation, the book offers valuable insights for scholars, students, and readers interested in understanding the ongoing shifts in media, art, and education in the modern digital landscape.

References

- Biçer Olgun, H. (2020). Dijital çağda görsel sanat alanı: Mimari mekan ve performans. B. Kayıhan (Ed.), In *Dijital çağda kitle kültürü, eğlence ve sanat* (p. 243-282). Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Biröl, M. (2020). Gençlik kültürü bağlamında popüler müzik: Sezen Aksu şarkılarının sözleri üzerinden içerik analizi. B. Kayıhan (Ed.), In *Dijital çağda kitle kültürü, eğlence ve sanat* (p. 193-242). Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Çağırkan, B. (2020). Dijital çağda değişen kimlik algıları: Hibrit kimlik(ler). B. Kayıhan (Ed.), In *Dijital çağda kitle kültürü, eğlence ve sanat* (p. 394-424). Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Demir, İ. (2020). Dijital çağda ücreti ödenmeyen emek, bedava emek ya da eğlenceye gömülü emek. B. Kayıhan (Ed.), In *Dijital çağda kitle kültürü, eğlence ve sanat* (p. 17-43). Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Ercansungur, D. O., & Talımcılar, A. (2020). Dijitalleşme ve tüketim: Metadan mecraya dijital oyunlar. B. Kayıhan (Ed.), In *Dijital çağda kitle kültürü, eğlence ve sanat* (p. 337-368). Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Fırat, D. (2020). Kurgusal bedenlerin karnavalı: Cosplay. B. Kayıhan (Ed.), In *Dijital çağda kitle kültürü, eğlence ve sanat* (p. 369-393). Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Fırat, F. (2020). Tekno-büyücülük ve simüle edilmiş haberler: Haberin yeniden inşasında artırılmış gerçeklik teknolojisi. B. Kayıhan (Ed.), In *Dijital çağda kitle kültürü, eğlence ve sanat* (p. 122-144). Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Kayıhan, B. (2020). *Dijital çağda kitle kültürü, eğlence ve sanat*. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Kayıhan, B. (2020). Dünyada ve Türkiye’de anlam inşasının aracı olarak sanat ve edebiyat basını. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 2020(52), 1-23.
- Kayıhan, B. (2020). Kültür endüstrisine karşı dijital hikaye anlatıcılığı ile yeni bir gazetecilik anlayışı mümkün mü? B. Kayıhan (Ed.), In *Dijital çağda kitle kültürü, eğlence ve sanat* (p.101-121). Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Kayıhan, B. (2021). Dijital medya ile sanatın dönüşümü: Çağdaş sanatçıların instagram paylaşımları üzerine bir inceleme. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 16(1), 1-25.
- Kayıhan, B. (2023). Metaverse platformlarında sanat: Zihnini nihai tuvali mi yoksa auranın sonsuz yitimi mi? *Yeni Medya*, (15), 337-350.
- Olgun, C. K. (2020). Dijital oyun endüstrisi ve değişen eğlence biçimleri. B. Kayıhan (Ed.), In *Dijital çağda kitle kültürü, eğlence ve sanat* (p. 305-336). Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Özbey, K. (2020). Yeni medya ve tüketimin yeni kültürü. B. Kayıhan (Ed.). In *Dijital çağda kitle kültürü, eğlence ve sanat* (p. 67-98). Ankara: Ütopya Yayınevi.

- Şahin, M. (2020). Dijitalleşen toplumda eğitimin dönüşümü: Bağlantıcı öğrenme sorunları ve okuryazarlığı. B. Kayıhan (Ed.), In *Dijital çağda kitle kültürü, eğlence ve sanat* (p. 427-461). Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Salimoğlu, M. (2020). Sefaletin metalaştırılması: Kapitalizmin gölgesinde bir iyilik hareketi olarak ahbap platformu. B. Kayıhan (Ed.), In *Dijital çağda kitle kültürü, eğlence ve sanat* (p. 44-66). Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Ulusal, D. (2020). Dijital çağda sinemanın dönüşümü. B. Kayıhan (Ed.), In *Dijital çağda kitle kültürü, eğlence ve sanat* (p. 283-302). Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Yurdakul, H. (2020). Gündelik hayatın ritmi: Dijital iletişim çağında müziğin toplumsal kodlarını Frankfurt Okulu ve Bourdieu ile yeniden anlamak. B. Kayıhan (Ed.), In *Dijital çağda kitle kültürü, eğlence ve sanat* (p. 147-192). Ankara: Ütopya Yayınevi.

Marco Santoro. Mafia Politics. (Cambridge: Polity Press, 2022)

İnceleyen: Hamit Ölcer*

Öz

Yaygın biçimde “mafya”dan söz edildiğinde yerleşik kavramsal ve kuramsal repertuarın dolaşımında olduğu görülmür. Bilindik bakış açılarına karşılık mafyanın bir “devlet” gibi kendine özgü bir “siyaset”inin olduğunu iddia etmek alışıldık olmayan bir tezdır. Başka bir deyişle, ilgili literatürde, mafyanın siyasi bir yapı olduğu üzerine temellenen bir politik-kuramsal tezin sistematik olarak pek işlenmediği söylebebilir. Bir bakıma “siyaset”ten söz edince siyaseti yalnızca belirli bir alanla, belirli bir devlet fikriyle sınırlandıramaz. Durum böyle olunca pek çok siyasi alandan söz edilebilir. Mafya olgusu da bu bağlamda düşünülebilir. Ancak mafyanın bir siyasetinin olduğunu söylemek illaki modern, meşru-yasal devletin siyasetine benzer yapıya sahip olduğunu söylemek demek değildir. Dahası mafyanın bir devlet gibi siyasi bir doğasının olduğunu iddia etmek şüphesiz adı hep kötülüklerle, şiddetle anılmış bir yapının yaptıklarının meşru olduğunu söylemek demek değildir. Oysa ki mafyanın aynı zamanda siyasi bir yapı olduğunu söylemek mafyatik organize suç şebekelerinin çok daha dikkate alınmaya değer riskli, tehlikeli ve nispeten uzun ömürlü bir yapıya sahip olduğuna vurgu yapmak demektir. Bu bağlamda ortaya koyduğu yenilikçi ve cüretkâr bakış açısıyla İtalyan sosyolog Marco Santoro’nun *Mafia Politics (Mafya Siyaseti)* (2022) adlı eserinin mafya konusu ile ilgili literatüre etkileyici ve uyarıcı bir katkı sunduğu söylenebilir. Kitabın ana tezi, mafyanın belirli siyasi rollerinden ziyade, siyasi açıdan kurumsallaşmış bir yapı olarak da anlaşılması gerektiği fikri üzerine temellenmiş bulunuyor. Bu inceleme yazısı yazarın mafya olgusuna dair geliştirdiği metakuramsal perspektifin belirli yönlerini açıklığa kavuşturmayı amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Mafya, organize suç, mafya siyaseti, sosyoloji, kriminoloji

Marco Santoro. Mafia Politics. (Cambridge: Polity Press, 2022)

Abstract

When one speaks of the ‘mafia’ in a widespread manner, one finds an established conceptual and theoretical repertoire in circulation. In contrast to familiar perspectives, it is an unconventional thesis to claim that the mafia has its own ‘politics’ like a ‘state’. In other words, it can be said that in the relevant literature, a political-theoretical thesis based on the notion that the mafia is a political structure has not been systematically treated. In a way, when we talk about ‘politics’, we cannot limit politics to a specific field or to the idea of a specific state. As such, one can speak of many political fields. The mafia phenomenon can also be considered in this context. However, to say that the mafia has a politics does not necessarily mean that it has a structure similar to the politics of the modern, legitimate-legal state. Moreover, claiming that the mafia has a political nature like a state does not necessarily mean that the actions of a structure whose name has always been associated with evil and violence are legitimate. However, to say that the mafia is also a political structure is to emphasise that mafia-organised crime networks have a risky, dangerous and relatively long-lasting structure that deserves much more attention. In this context, the Italian sociologist Marco Santoro’s *Mafia Politics* (2022), with its innovative and daring perspective, is an impressive and stimulating contribution to the literature on the mafia. The main thesis of the book is that the mafia is more important than its specific political roles. The main thesis of the book is based on the idea that the mafia should be understood not only in terms of its specific political roles, but also as a politically institutionalised structure. This review aims to clarify certain aspects of the author’s meta-theoretical perspective on the mafia phenomenon.

Keywords: Mafia, organized crime, mafia politics, sociology, criminology

* Doktora, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, e-posta: hamitolcer@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0003-1418-4237

Yaygın biçimde “mafya”dan söz edildiğinde yerleşik kavramsal ve kuramsal repertuarın dolaşımında olduğu görülür. Bilindik bakış açılarına karşılık mafyanın bir “devlet” gibi kendine özgü bir “siyaset”inin olduğunu iddia etmek alışıldık olmayan bir tezdır. Başka bir deyişle, ilgili literatürde, mafyanın siyasi bir yapı olduğu üzerine temellenen bir politik-kuramsal tezin sistematik olarak pek işlenmediği söylenebilir. Bir bakıma “siyaset”ten söz edildiğinde, siyaset yalnızca belirli bir alanla, belirli bir devlet fikriyle sınırlandırılmaz. Durum böyle olunca pek çok siyasi alandan söz edilebilir. İşte mafya olgusu da bu bağlamda düşünülebilir. Ancak mafyanın bir siyasetinin olduğunu söylemek illaki modern, meşru-yasal devletin siyasetine benzer yapıya sahip olduğunu söylemek demek değildir. Dahası mafyanın bir devlet gibi siyasi bir doğasının olduğunu iddia etmek şüphesiz adı hep kötülüklerle, şiddetle anılmış bir yapının yaptıklarının meşru olduğunu söylemek demek de değildir. Oysa ki mafyanın -aynı zamanda- siyasi bir yapı olduğunu söylemek mafyatik organize suç şebekelerinin çok daha dikkate alınmaya değer riskli, tehlikeli ve nispeten uzun ömürlü bir yapıya sahip olduğuna vurgu yapmak demektir. Bununla beraber, her şeyden önce buradaki amaç mafyanın ve bu mafyöz nitelikli organize suç şebekelerinin doğasını anlamaya çalışmaktır. Ve tam da bu bağlamda ortaya koyduğu yenilikçi ve cüretkâr bakış açısıyla İtalyan sosyolog Marco Santoro’nun *Mafia Politics (Mafya Siyaseti)* (2022) adlı eserinin mafya konusu ile ilgili literatüre etkileyici ve uyarıcı bir katkı sunduğu söylenebilir. Şu halde kitabın ana tezi, mafyanın yalnızca belirli birtakım alanlardaki siyasi rollerinden ziyade, aynı zamanda siyasi açıdan kurumsallaşmış bir yapı/organizasyon olarak da anlaşılması gerektiği fikri üzerine temellenmiş bulunuyor.

Burada ilkin, mafya kavramının ne olduğu veya sosyo-tarihsel kökleriyle ilgili ayrıntılı bir bilgi sunulmayacak. Bu kapsamda birtakım etimolojik ve tarihsel bilgi edinmek için örneğin Henner Hess (1998) ile James Fentress’in (2004) ya da Pino Arlacchi’nin (1991) çalışmaları önerilebilir. Mafyanın etimolojik ve tarihi kökleri hakkında muhtemelen en son yorumları içeren bilgiler için ayrıca Santoro’nun çalışmasının (2022, s. 5-7) yukarıda belirtilen ilgili kısmına da bakılabilir. İkinci olarak, bir yanlış anlaşılmayı önleyebilmek adına, şunu da ayrıca belirtmek gerekir ki, mafyayı bir çeşit siyasi bir oluşum olarak kabul etmek söz konusu oluşumun “kötülük”lerini ya da bu oluşumun üyelerinin (mafyözlerin) “suç”larını görmezden gelmek ya da meşrulaştırmak demek değildir. Zira klasik-geleneksel siyaset deyince genelde yasallığı-meşruluğu tanınmış bir devlet fikri akla gelir. Oysaki mafyanın bir siyasetinden söz etmek demek bu tarzda bir okumayla ilişkili değildir. Bununla beraber, eğer ortada kamusal bir kaygıdan söz edilirse, o zaman belki de en önemli nokta, tam da mafyöz organize suç şebekelerinin bütün “kötülükleri”nin ardında yatan politik sistemin nasıl çalıştığını anlamanın daha gerçekçi bir fikir olsa gerektir.

Aslına bakılırsa mafya konusu üzerine yazan çoğu yazarın kamuoyu tarafından “yanlış anlaşılacak” gibi bir kaygının taşıdığı söylenebilir. Çünkü mafya yalnızca yüzeysel anlamda bir organize suç şebekesi olmayıp aynı zamanda hem tarihin belirli bir anında ortaya çıkmış gerçek bir topluluğu, etkilerinin günümüze kadar sürdüğü ve üyelerinin (mafyözlerinin) belirli bir yaşam tarzını, belirli bir kültürü ve ruhu ifade eden kendine özgü sosyolojik bir yapı olarak da ortaya çıktığı görülmektedir. Durum böyle olunca araştırmacılar “madalyonun iki yüzü” dinilebilecek bir gerilimin içerisinde kendisini bulur. Eğer bir şeyleri gerçek anlamda anlamaya çalışmak isteniyorsa, o zaman kamuoyunun sağduyusunun dışına çıkarak, öncelikle, tüm klişeleşmiş, stereotipe indirgeyici, demonize edici, “suç”layıcı bakış açılarını parantez içine almanızı ve mafyanın en temelde belirli sosyo-kültürel ve tarihsel koşulların ürünü olan bireyler topluluğu olarak, yani herhangi normal sıradan insanlardan biraz daha farklı, çarpıcı yönleriyle ortaya çıkan herhangi sıradan bireyler topluluğu olarak tanımlaması önerilebilir.

Peki Santoro’nun kitabında yeni olan şey nedir? Aslına bakılırsa bilgi açısından yeni olan bir şey yoktur. Burada yeni olan şey, mafyatik bir oluşumun nasıl kurumsallaştığını, bu

kurumlaşmanın nasıl siyasi bir nitelik kazandığını görmektir. Bu anlamda Santoro, bilindik manada mafya olgusunu Sicilya örneği üzerinden ele alır. Bununla beraber yazar, meselenin yalnızca Sicilyen mafyadan ibaret olmadığını dile getirir. Zaten yazarın yapışöküme uğratmak istediği şeylerden biri de mafyaya dair algının tamamen Sicilya bölgesine odaklanan, “güneyli görüş” dediği bakış açısıdır. Oysa ki dünyanın pek çok yerinde mafyöz teşkilatlanmaların geleneksel-arkaik yapılarının mevcut olduğu bilinmektedir. Örneğin Çin’deki “triadlar”, Japon “yakuzalar”, Mediciler’in Floransa’sı, Roma Cumhuriyeti, Kuzey İrlanda’nın “Donegal mafyası”, Brezilyalı “Comando Vermelho”, Arnavutluk organize suç şebekesi, Nijerya’daki sistemik yozlaşmanın olduğu bazı gruplar, Jamaika Don’ları, Rus mafyası, ya da mesela yazarın da ayrıca üzerine eğildiği Hindistan kökenli “mafya Raj” ya da “Goondas Raj” (Santoro, 2022, s. 219-221) gibi gerek tarihi-geleneksel gerekse de yakın dönemlerle bağlantılı-modern oluşumlu pek çok mafyatik oluşumların varlığından söz edilebilir.

Gerçek şu ki, mafyanın kapitalizmden ve devlet teşkilatından bağımsız kendine özgü stratejileri, taktikleri, yöntemleri olan bir siyaset biçimi olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Mafyözler yalnızca organize suç işleyen tipler olarak değil, aynı zamanda ve çoğu kez hiç de suç işlemeksizin kazanç elde etmeye çalışan ve bunun için pazarları denetim altına alan, mevcut yasal-politik ortamı kendi çıkarları ekseninde dizayn eden ya da çoğu kez bir iş insanı veya hayırsever kılığına girerek insanların gönlünü fetheden “babacan” tipler olarak da ortaya çıkabilmektedirler. Belki de bu bağlamda yazarın güzel bir çözümlemesine dikkat çekmek gerektir. Santoro’nun, (2022, s. xiii) Arjun Appadurai’dan ödünç aldığı “gastro-politics” (gastro siyaseti denilebilir) kavramının burada meselenin özünün bir açıdan kavranmasında önemli olduğu söylenebilir. “Gastro”, yani bir tür “insan iştahasını” ifade eden bir sözcük olarak kabul edilirse, gastro siyaseti basitçe yeme-içme gibi fizyolojik ihtiyaçların çok ötesine uzanan devasa bir ihtiyaçlar zincirini ifade eder. Bu anlamda mafyözlerin bir çeşit gastro siyaset yoluyla insanların ihtiyaç duyduğu ama bu ihtiyaçlarını elde edemediği durumlarda pek çok şeye ulaşmalarını sağlayan aracı aktörler olarak gizlice çalıştıkları söylenebilir. Aslında bu çalışma şeklinin bir sır olmadığını da söylemek gerekir. Örneğin organize suç araştırmacılarının da çok yakından aşına olduğu üzere ABD’nin 1920’lerden 1930’lara kadarki meşhur “içki yasağı” (prohibition) döneminde mafyözlerin insanlar için kaçak yollardan içki temin etmelerini göz önünde bulundurulduğunda bunun bir çeşit gastro siyasetin sadece ticari bir parçası olarak yorumlamak mümkündür.

Yine de tekrardan belirtmek gerekirse, Santoro’nun tezini ilginç ve özgün kılan argüman, yalnızca mafyözlerin çeşitli alanlardaki ve dönemlerdeki belirli bazı politik tutumlarından ziyade (örneğin yazarın da vurguladığı üzere mafyözlerin kendi çıkarları adına bazı politikacılar için oy sağlamalarında olduğu gibi) mafyanın sosyo-tarihsel ve kültürel açıdan çok daha sosyolojik temellerde şekillenmiş doğasına yapılan vurgudur. Yazar bir zamanlar öğrencisi olduğu ve kendisi gibi mafya bilimcisi olan Diego Gambetta’nın mafyayı bir çeşit “ekonomik girişimci”liğe indirgeyici fikrine karşı çıkmakla beraber bu bağlamda genel olarak mafyanın “rasyonel seçim kuramı” üzerinden çözümlenmesinin pek verimli ve derinlikli olmadığını düşünmektedir. Santoro, kitabında, mafya sorunsalını ele alan mevcut literatürün ortaya koyduğu pek çok nitelendirmelere “alternatif” bir bakış açısı sunmaya çalıştığını ifade eder. Yazarın açıklıkla vurgulamış olduğu üzere kitap,

...birçok açıdan, günümüzde bu araştırma alanında ana akımı oluşturan şeye bir alternatif olan mafyalar hakkında yeni bir bakış açısı sunmayı amaçlıyor. Kitap, ana referans noktası olarak Sicilya örnek olayını alarak, mafyözlerin yaptıklarının, yaygın akademik bakış açısının iddia ettiği türden ‘(organize) suç’ veya ‘iş’ veya ‘ekonomi’ olarak değil, ‘siyaset’ olarak çerçevelendiği vakit daha iyi anlaşılacağı fikrini geliştirmektedir. Feodalizm, kent-devleti ya da imparatorluk gibi, ‘mafya’ dediğimiz şey, her şeyden önce, kendilerini aynı kolektif kimliğin katılımcıları olarak karşılıklı biçimde tanıyan insanlar arasındaki insan ilişkilerini organize etme ve yönetme yolunu tanımlar: başka bir deyişle, siyasi ilişkiler. (Santoro, 2022, s. 1)

Yukarıda özetlenen bakış açısına ek olarak başka bir deyişle mafyanın zaten “doğası gereği” siyasi bir kurum olduğunu ve çeşitli işlevleri yerine getirebilecek son derece siyasi bir yapı olduğunu (Santoro, 2022, s. 1) özellikle vurgulayan yazarın bir bakıma “mafyanın siyasi kuramı”nı geliştirmeye çalışmakla (Santoro, 2022, s. 1) bilindik modernist siyaset veya devlet kuramlarının ötesine uzandığını söylemek mümkündür. Bir not eklemek gerekirse, burada mafyanın modern devletten farklı modern-öncesi veya “erken-devlet olarak tabir edilebilecek bir doğasının olduğu belirtilmelidir. Ancak bu, mafyanın her zaman için modern-öncesi ya da eski-geleneksel bir yapı olduğunu söylemek demek de değildir. Açıkçası mafyadan söz edilişin hikâyesini 1860’lardan itibaren başlatılırsa daha çok modern zamanların bir oluşumu olduğu yanılışına kapılınabilir. Ama gerçekte mafyatik yapılanmaların çok daha eski zamanlardaki kolektif birlikler halinde organize yapılar şeklinde ortaya çıktığı görülür. Ama -tatsız da olsa- gerçek şu ki, mafyayı geçmişten günümüze kadar etkinliğinin olduğunu varsayıldığında belki de meselenin bu boyutunun politik-toplumsal ve iktisadi yaşam açısından ne denli ciddi öneme sahip olduğu noktasında daha gerçekçi ve bir fikir sunuyor olabilir.

Burada bir ayrımı daha yapmak önem arz ediyor. Sözelimi mafya, ve organize suç şebekesi diye tabir edilen ve çoğu kez birbirinin yerine kullanılan bu kavramların işaret ettiği şeylerin kendi aralarında birtakım farklılıklara sahip olduğunu belirtmek gerekir. Bu noktada çok fazla detaya girmem şimdilik mümkün görünmüyor. Sanırım bu ayrımları belki de en iyi formüle eden ve tabloştıran yine Santoro’nun “Introduction. The Mafia and the Sociological Imagination” (Santoro, 2011, s. 4-6) adlı makalesinde görülebilir. En azından şu açıklıkla ifade edebilir: Tüm mafyöz organizasyonlar her zaman için aynı zamanda organize suç şebekesi olarak ortaya çıkarlar. Öte yandan her organize suç şebekesi mafyöz bir niteliğe sahip olmayabilir. Basitçe dile getirirsek, örneğin, bir banka soygununu gerçekleştiren bir ekip işi her zaman için mafyöz bir yapıya sahip olmayabilir. Bu tip ayrımları yapmak sözelimi masa veya sehpa arasındaki ayrımı yapmak gibi basitçe bir ayrım yapmaya benzemiyor. Bu ayrımın yapılmasının belki de tüm varoluşsal yaşam açısından pratikte son derece önemli bir yerinin olduğunu söylemek gerekir. Dolayısıyla tanıklık edilen şeylerin niteliği, nasıl bir manzarayla karşılaşabileceğine dair güçlü ipuçlarını içeriyor olabilir. Şöyle ki, mesela ABD’de 1957’ye kadar mafyanın ve dolayısıyla organize suç şebekelerin varlığı bilinmekteydi. Ancak ne zaman ki pek çok mafyöz grup Apalachin denilen bir köyde bir toplantı gerçekleştirdiklerinde bu olay -tesadüfen de olsa- FBI’in dikkatinden kaçmamıştır. Zira 1957’den önce de mafyanın, organize suç şebekelerinin varlığı bilinmekteydi ancak ne zaman ki bu mafyözler Apalachin’de bir araya geldiler işte o zaman anlaşıldı ki mafyöz organize suç şebekelerinden oluşan epey sıkı kurumsallaşmış suç teşkilatının Amerika için “ulusal bir sorun” kabul edilmeye başlanmıştır (Southwell, 2009, s. 48-49).

Eğer mafya kendine özgü kurumsallaşmış siyasi bir teşkilatlanma biçimi ise o zaman mafyöz bir siyasal yapının bir ülkede yerleşik olup olmadığını ortaya çıkarmak sanılanın aksine son derece sistematik ve sıkı bir araştırma-inceleme gerektiren bir konudur. Zira mafyöz bir yapının son derece gizil bir işleyiş disiplinine ve sadakat anlayışına dayalı olduğu hesaba katıldığında bu tip yapıların ortaya çıkarılması bir hayli güçlük arz edebilir. Ya da kim bilir belki de başlangıçtaki bu denli sıkı ve sistematik bir araştırma-inceleme niyetinin bir ürünü olarak değil de kazara meydana gelen bazı olaylardan yola çıkılarak sonrasında takip edilecek etkili bir iz sürmeyle de bir ülkede mafyöz bir teşkilatlanmanın yerleşik olup olmadığı ortaya çıkarılabilir. Sanırım böylesi bir çaba, gerçekten bu hayatın “normal” akışının nasıl olması gerektiğiyle ilgili alınacak net tavrın, daha özel bir ifade biçimiyle, anti-mafyöz bir tavrın kararlı ve istikrarlı bir girişiminin ürünü olabilir. Dahası bu anti-mafyöz tavır yalnızca kriminal-hukuki ya da siyasi mücadelenin bir ürünü olmanın ötesinde genel olarak tüm toplumun kararlı ve istikrarlı girişiminin parçası olmalıdır. Başka bir deyişle organize

yapılarla mücadelede başarı yine toplum olarak ne kadar organize ve seferber olduğunda yakından bağlantılı bir mücadele olsa gerektir.

Burada son sözlere doğru gelirken, Marco Santoro'nun söz konusu kitabında tezini geliştirmek için kuramsal çerçeve yöntem-teknik açısından pek çok malzemeyi kullandığını belirtmek gerekir. Bu kapsamda yazarın Sicilya mafyası üzerine, başlangıcından çeşitli mafyalar üzerine yapılan “sosyolojik, antropolojik ve tarihsel çalışmalar”, “edebi kaynaklar”, “gazetecilerin ve muhabirlerin araştırmaları”, “mafyözlerin veya onlara yakın kişilerin otobiyografileri ve anıları” ile “yargı ve polis kaynakları ve parlamento soruşturmaları ve komite duruşmaları gibi diğer kurumsal (devlet) kaynaklar”a (Santoro, 2022, s. 24) başvurduğu görülmekte. Yine yazarın pek çok kuramsal bakış açılarından hareketle ortaya koyduğu metakuramsal çalışmasında İbn-i Haldun, Giorgio Agamben, Pierre Bourdieu, Michel Foucault, Eric Hobsbawm, Charles Tilly gibi ve daha pek çok yazara başvurduğu görülmektedir. Açıkçası yazarın İbn-i Haldun'un “asabiye” kavramı üzerinden hareket etmesi benim için şaşırtıcı olmadı. Ayrıca yazarın başvurduğu Bourdiecu perspektifin epey verimli bir fikir sunduğu dikkatlerden kaçmamaktadır. Dahası yazarın örneğin Marcel Mauss'un “armağan” ilişkileri fikrine başvurması da dikkat çekicidir. Bunların ötesinde yazarın tezinin ana argümanına nihai biçimi verirken en temelde Hobsbawm ile Tilly'nin görüşlerinin özellikli bir yerinin olduğu anlaşıyor (Santoro, 2022, s. xi). Sonuç itibarıyla Marco Santoro'nun *Mafia Politics* adlı çalışmasının ilgili literatüre derinlikli ve tamamlayıcı bir katkı yaptığını belirtmek gerekir.

Kaynakça

- Arlacchi, Pino (1991). *Mafya ahlakı ve kapitalizmin ruhu* (B. S. Şener, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Fentress, J. (2004). *Devrim ve mafya: Sicilya topraklarında ölüm* (M. Balabanlılar, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Hess, H. (1998). *Mafia & mafiosi: Origin, power, myth*. London: C. Hurst & CO. Ltd.
- Santoro, M. (2011). Introduction. The mafia and the sociological imagination. *Sociologica*. 5(2), 1-36.
- Santoro, M. (2022). *Mafia politics*. Cambridge: Politiy Press.
- Southwell, D. (2009). *Organize suç tarihi* (B. Köseoğlu, Çev.). İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.